SZABADKA

SZABAD KIRÁLYI VÁROS

TÖRTÉNETE.

I. RÉSZ.

IRTA

IVÁNYI ISTVÁN

FŐGYMN. TANÁR, A BÁCS-BODROG VÁRMEGYEI TÖRT. TÁRS. ALELNÖKE,
SZABADKA VÁROS TISZT. LEVÉLTÁRNOKA.

SZABADKA
BITTERMANN JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJÁBÓL
1886.

Előszó.

Tisztán erkölcsi célok és hazafias buzgóság indítottak arra, hogy hivatali elfoglaltságom után fenmaradt szabad időmet olynemű munkálkodásra szenteljem, melylyel hazánk egyes részeinek multjára némi világosságot deríthetek.

Eleintén a temesi vidék multjával foglalkoztam, mígnem 1875-ben viszonyaim megközelíthetővé tették reám nézve a helybeli városi levéltárt s e részben kiváló elismeréssel és köszönettel tartozom az akkori levéltárnoknak *Vojnics* Dániel úrnak. Kezdetben csak kedvtelésből böngésztem a régi iratokból; midőn azonban a városnak a szab. kir. városok sorába való felvételének százados évfordulója közeledett, és a városi tanács (Malachovszky László tanácsnok) kezdeményezésére a közgyűlés 1878. jan. 24-én a város történetének megirására pályázatot hirdetett: rendszeresebben kezdtem a levéltár kincseit kiaknászni. De a rengeteg halmaz irományt egy év alatt, amikorra a pályamunkákat már be kellett adni, áttekinteni teljesen lehetetlen volt. A pályázat eredménytelen maradván, a munka folytatására határoztam magamat az elkezdett irányban, amely minden előmunkálat hiánya miatt előre láthatólag több évi dolloggal biztatott. Mert a város részéről 1801-ben *Vályi* Andrásnak geogr.-statist. munkájához, így az 1822-ben *Szepesházy* és *Thiele*[1]) hasonló histor.-statist.-topogr. művéhez s később *Podhraczky* Józsefnek küldött adatok, továbbá *Farkas* Bertalannak 1842-ben kiadott verselt története[2]) és az azóta megjelent nehány újságcikk, amelyek mind egy körben mozognak és mindig csak ugyanazon egy tárgyat melegítik fel — előmunkálatnak semmi esetre nem nevezhetők.

1882. jun. 8-án saját munkálkodásomat ajánlottam a városi tanács figyelmébe, mire az 1883. april 25-én tartott városi közgyűlés engem

[1]) Vár. levéltár 1882. évi pol. akták XII. A. 33.

[2]) Lásd a 92. lapon a jegyzetet.

bizott meg a munka megirásával. Egy *nyilatkozatomban* e megtiszteltetést elfogadtam és a munka tervét bemutattam; végre 1884. aug. 30-án aláiratott a rendszeres *szerződés* is. S minthogy időközben a munkának első kötete nagyobbrészt már elkészült, ez a tanács határozatára kinyomatni rendeltetett, és 1885. jul. hóban sajtó alá is adatott.

Ennyit a munka keletkezésének történetére vonatkozólag. A munka tervét, a forrásokat és adataim feldolgozását illetőleg pedig a következőt kell jelentenem.

Forrásaim, amelyeket rendesen a szöveg alatt felemlítek, voltak első sorban a *városi levéltár* irományai, melyeket nem indexek segítségével, hanem eredetiben darabról-darabra néztem át. E levéltár legrégibb aktája 1700-ból való, a következő évekből alig egy-két darab maradt meg; 1743-tól 1778-ig több száz darab őríztetett meg, de rendezetlen állapotban, s ezekből válogattam néhány nevezetesebbet, melyeket a szövegben citált I., II., III. csomagba kötöttem; 1779. óta az akták rendezve vannak, de többször hiányosak. A teljes rendezést sokban a helynek szűke is lehetetlenné teszi. A jegyzőkönyvek 1743-tól kezdve majdnem teljesen megvannak.

Érdekes adatokat szolgáltattak a helybeli *szt.-ferencrendiek* feljegyzései és története *(diarium* és *historia domus)* a török korszak végétől, melyeket 1754-ben irtak csak össze és azóta naplószerűen folytattak. Régi levéltárukból azonban alig 10—20 drb. irmány került ki a pusztulást. — Legrégibb feljegyzéseink a főplebánián őrzött u. n. *matricula* vagy egyházi anyakönyvben vannak 1687. óta. Átnéztem Bécsben a *hadilevéltár* minket illető okmányait, kutattam az *országos* levéltárban Budán, így a Bács *vármegyei* levéltárban is Zomborban, ahol mindenütt érdekes adatokat találtam; csak a *Szeged* városi levéltárban volt kutatásom eredménytelen.

Ezen eredeti irott forrásokon kivül *nyomtatott* tört. munkákat is használtam.

Munkámat első sorban megbizóimnak, a városi közönség igényeihez alkalmaztam. Az országos történet egyes részeit csak háttérül használtam; a helybeli események kellő megértésére s tájékozásúl néhutt a környéknek, a vármegyének történetére is kellett némileg kiterjeszkednem, amennyiben levéltári adataim és a célszerűség megengedték vagy kivánták. Fősulyt azonban mindig a *helyi* viszonyok és érdekek feltüntetésére fektettem, és reménylem városunk lakossága szívesen is veszi a néha részletesebb és a szereplők névszerinti felemlítésével is érdekesebbé tett leirást. S a mellett úgy vélem a történet-tudománynak is hasznos munkát végeztem. Vezérelvem mindig az *igazság* volt. Nem iparkodtam adataimból többet és

mást magyarázni ki, mint a mennyi s ami bennök volt; s ahol adataim cserben hagytak, inkább bevallottam a hiányt, semhogy alaptalan kombináció vagy a hézag elsimítása által a kérdés későbbi tisztázásának útját álljam.

A mai állapotok kellő megértésére szükségesnek véltem nem 1848-nál állapodni meg, hanem bár vázlatosan az 1850-es évek eseményeit, az alkotmány visszaállításának történetét és az akkori és a következő városi mozgalmakat is előadni a legújabb időig.

Munkám I. részét tehát a város története képezi kezdettől fogva 1884-ig; a II. vagy a különös rész elő fogja adni: a hatósági életet, a város adóviszonyait, a lakosság számarányait s szokásait, a szellemi és emberbaráti intézeteket (templom, iskola stb.) s végre a természeti viszonyokat.

A II. kötethez csatolom még az I. és a II. részhez tartozó *okmányokat* és a részletes név- s *tárgymutatót* is.

Végül kötelességemnek ismerem mindazoknak, akik vagy adatokkal vagy szíves tanácscsal és útbaigazítással vagy más módon is segítségemre voltak, e helyen is elismerő köszönetemet fejezni ki, különösén *Balás* Imre tanár, *Vojnics* Dániel, *Váli* Béla és dr. *Váli* Béla uraknak.

Szabadkán, 1886. april hóban.

Iványi István.

Tartalom:

Lap.

Előszó. . . . . .
Bevezetés . . . . . .
1. Szabadka földrajzi fekvése és határai . . 3.
2. A város neve . . . . . 5.
3. A város cimere és pecsétje . . . 12.

Történelmi rész:

I. Vidékünk hajdankora . . . . . 19.
II. Szabadka a magyar királyok alatt 1542-ig. . .
1. Alapitás és birtokviszonyok . . . . 35.
2. A pórlázadás. . . . . 44.
3. A török veszedelem kezdete. . . . . 46.
4. Iván cár. . . . . 49.
III. A török korszak 1542—1686.
1. Török intézmények, a szegedi kerület. . . 56.
2. Magyar nemzeti élet . . . . . 71.
3. Uj lakosság . . . . . 75.
IV. A határőrvidéki korszak 1686—1743.
1. Felszabadulás a török járom alól. . . . 81.
2. Telepedés és a törökök becsapásai. . . 86.
3. A határőrség szervezése 1686—1703. . . 98.
4. A Rákóczy-féle mozgalmak és a határőrvidék további sora 1703—1743. . . . 117.
5. A tiszai határőrvidék polgáriasitása 1741—1743. 128
V. Szent-Mária mezőváros 1743—1779.
1. A város szabadalmai . . . . . 139.
2. Viszályok a rácokkal és szervezkedés . . 146.
3. A királyi biztosságok, a rácok átköltözése. Belszervezés. . . . . 155.
4. Viszály a nemesekkel. . . . . 174.
5. Belügy és adórendezés . . . . . 182.
6. Uj kamarai szerződés 1749-ben; a földbirtokviszonyok rendezése s egyéb ügyek. . . 187.

7. Viszály a kir. kamarával, mint földesúrral 1756—1759. . . . . 192.
8. Törekvés a teljes felszabadulásra . . . 224.
9. Bajmak falu telepítése . . . . . 232.
10. Ujabb törekvés a város felszabadulására. A rác lakosság törekvései. . . . . 238.
11. Ügyünk a vármegyénél. Deputácio, Jósics audienciája. . . . . 256.
12. A város felszabadulása. . . . . 265.
VI. Mária Theresiopolis s később ismét Szabadka sz. kir. város 1779 óta.
1. A szab. kir. város kiváltságai. Beigtatás, birtokbavezetés . . . . . 283.
2. Viszály a vármegyével, az előfogatok kérdése . 295.
3. A váltságdij. Ürményi Mihály kir. biztos működése 302.
4. II. József roformjai. A török háboru. . , 306.
5. Az alkotmány visszaállítása. A város becikkelyezése. 315.
6. A francia háborúk és egyéb terhek 1803-ig . 322.
7. Belügy. Bajmak és Csantavér urbáriuma 1785/7-ben. 329
8. Ismét az előfogatok kérdése. Sándor falu telepítése. 334.
9. Az 1802. évi országgyűlés. Francia háborúk. Pénzzavarok . . . . . 351.
10. A kormány kényuralma. Mivelődési törekvés. A pallosjog kiterjesztése a falvakra. . . 370.
11. Az 1825. évi országgyűlés. Meghasonlás a tanácsban A kolera 1831-ben. Uj országgyűlések . . 377.
12. Mukics Simon viszálya. Eötvös Pál kir. biztos. . 389.
13. A városok ügye az országgyűlésen. István főherceg látogatása 1847-ben. Készülés az 1847/8. évi országgyűlésre. Visszapillantás. . . 399.
14. Az 1848—49. évi események . . . . 413.
15. Ostromállapot . . . . . 480.
16. A Vojvodina vagy szerb vajdaság kora . . 497.
17. Csonka alkotmány és a provizórium . . 520.
18. Az uralkodó és a nemzet kibékülése. Befejezés. 543.

Bevezetés.

Szabadka földrajzi fekvése és határai.

Szabadka szabad királyi város a törvényesen egyesített Bács-Bodrog vármegyének éjszaki részében fekszik az alsó Duna-Tiszaközben elágazó „*Telecská*“-nak nevezett fensíkon, ahol az Alföld-Fiumei és a Pest-Zimonyi vasut egymást átmetszik, az éjsz. szélesség 46° 5' 46" és a keleti hosszúság 37° 20' 27" alatt. — Vasuti távolsága Szegedtől 41.$_9$ Bajától 58.$_4$ Halastól 40 és Zombortól is 58.$_4$ kilometert tesz.

A városnak $16^7/_{10}$ négyzet mföldre terjedő határának szomszédai : éjszakról *Szeged* és *Horgos;* keletről *Ó-Kanizsa, Zenta* és *Csantavér;* délről *Topolya, Ó-Moravicza, Bajmak;* nyugatról *Kunbaja, Almás, Mélykút* és *Kis-Szállás.*

Városunk hajdan a régi Bodrog vármegyébe, Mátyás király alatt pedig a szomszédos Csongrádba volt beosztva. A 16. század közepén Bodrog vármegye nevét a feledés leple borítja; s jóllehet a török uralkodás korában a vármegyék itt egészen eltöröltettek, de Bács emléke még élt, és az előbb Bács és Bodrog vmegyéket magába foglaló egész alsó vidék *Bácsmegyének* és *Bácskának* neveztetett. A törökök kiüzetése után fél századig kivételes állapot ural-

kodott a vidéken, mely alatt városunk 1717-ben az ujra feltámasztott, de rövid életü Bodrog vmegyébe soroltatott, a melybe azonban mint akkor *határőrvidéki* helység *tényleg* nem kebeleztetett be. Erre a szintén csak akkor ujra felélesztett s félig puszta *Csongrád* vmegye is fellépett igényeivel; de a több évig folyt pörben nem volt képes az uj Bodrog vmegyét is magába ölelő és ennek nevében versenyző hatalmas *Bács* vmegyével szemben a síkon megállani. A nádori törvényszék ujra *Bácsnak*, illetőleg az abba olvadt *Bodrognak* itélte oda Szabadkát, ugy hogy e város a kivételes határőrvidéki állapot megszüntével 1743. s illetőleg 1746 óta Bács vmegyéhez tartozott, a melynek törvényhatósága alól csak 1779-ben szabadult fel, amidőn szab. kir. várossá emeltetett.

A város neve.

városunkra vonatkozó legrégibb okmányok 1391. óta és a török hódoltság idejéből, valamint ezután is az 1743. évig kelt irományok kizárólag *Szabadka* néven említik városunkat. — Szegeden 1580-ban egy „*szabadkai utca*“ is volt.

A *Szabadka* név tisztán *magyar* eredetű, a miből a helység első lakóságára is következtethetünk; és pedig oly helységet jelent, a hol *szabadosok*, azaz szabadalmazott jobbágyok laknak. Szabadka neve e szerint egyértelmű Szabadhely, Szabadszállás helységek nevével. A „Szabadka“ név *irását* tekintve a régi okmányokban túlnyomóan a physiologiai okok követelte kiejtés szerint **t** vagy **th** betűvel van irva; ujabban rendesen a helyesirást szabályozó etymologia szabályai szerint a *szabad* szóból származtatván, **d**-vel iratik Szaba**d**kának a régibb Szaba*t*ka vagy Szaba*th*ka alakok helyett.

2) Városunknak ezen legrégibb és eredeti nevén kivül más idegen és pedig szláv eredetű nevével is találkozunk; a szerbek t. i. *Szuboticá*nak (a bunyevácok *Szubaticá*nak) mondják. Ezen elnevezés azonban okmá-

nyaink határozott adatai szerint semmi esetre nem lehet az eredeti, vagy „*Szabadká*“-nál régibb neve városunknak. De még az sem valószinű, hogy, mint némelyek vélik, a mohácsi csata után vidékünkben garázdálkodó rác *Czerni Jovánnak* kincstárnoka és alvezére, *Zubota* nevéről neveztetett volna el; már csak azért sem, mert e város maga Ján cárnak székhelye levén, inkább róla neveztetett volna el. — Az egykoru *Szerémi György*, a ki mint Zápolya János udvari papja és mint kamenicai (Ujvidékkel szemben a Duna jobb oldalán levő helység) születésű a rác nyelvet igen jól értvén, Czerni Ján követeinek közbenjárója volt a királynál, és ki ezen Zubotát is említi, városunkat mindig *arx Zabattkának* irja. Pedig ha valaki, ő tudhatta jól az itteni viszonyokat; mert személyesen érintkezett és értekezett városunk akkori magyar és rác küldötteivel. S ha már akkor a *Szubotica* név használatban van, lehetetlen hogy ő, a ki különben szép ajándékaik miatt is igen érdeklődött ezen rácok iránt, ezen nevet is ne említse, a ki majdnem minden nevet ismétlés esetében változtatni szeret, igy: Török Bálint, Valentinus Török, Turcus stb., vagy Czerni Iván, Iván czár, homo niger stb.

Szerémi kortársa *Verancsics* Antal, akkor még Zápolya titkára, szintén csak *Szabatkát* ismer és nem Szuboticát. De különben is Iván cár kora alig nehány hónapig tartott és 1527-ben Tornyoson (most puszta Csantavéren túl) bekövetkezett halálával véget ért. A Szubotica név ily rövid idő alatt nem keletkezhetett és gyökerezhetett meg. Azonban nem lehet tagadni azon lehetőséget, hogy már a török uralom *alatt* az itt lakó s ide költözött rácok kezdették e nevet használni, a mire ugyan nincsen adatunk; ellenkezőleg maguk a törökök is túlnyomóan *Szabadkának* nevezik e helyet. Magyarországnak 1553. évből származó térképén *Zabatka*, a bécsi *Ambrasi* gyűjteményben őrzött, porcellánra festett kis térképen 1566-ból, valamint Krek-

witznek 1685-ben kiadott térképén is igy iratik e város neve; az 1699. évi békekötés alkalmával készült török határjelző mappán (Bécsben a hadügyminiszteriumban) *Szobotga* áll. S igy kétségtelen, hogy a *Szubotica* név csak a török uralom *után* jött forgalomba, a midőn az itt letelepedett bunyevácok és rácok katonai sánccá tették e helyet. A cs. udv. haditanács jegyzőkönyveiben 1687-ben németül is *Szobathiz*-nak[1]), 1688-ban pedig *Szabadká*-nak iratik.

Szubotica tulajdonképen annyit jelent, mint Szombathely vagy Szombatka. Vajjon ezen névben egy, előbbi hazájokban elhagyott helységnek vagy épen lakhelyöknek emlékét akarták-e megörökiteni az uj jövevények? nem bizonyos. De nem valószinűtlen, hogy Szubotica a Szabadka szónak csak a hangzást tekintő népetymologia alkotta fordításának vehető, t. i. *Szabad* = *Szubot*, és a kicsinyitő *ka* ragnak megfelelő *ca* az *i* kötő hangzóval. Igy lett a magyar bakák szájában is *Lichtenstein-ből:* Lik István, vagy a bécsi *Lerchenfeld-ből:* lelkem földje.

Annyi bizonyos, hogy e két elnevezés a török korszak után *vegyesen* használtatott, s pedig ugy, hogy *Szabadka* maradt e helység *hivatalos* neve még rác vagy bunyevác nyelven irt okmányokban és levelekben is. A *Szubotica* nevet csak néhány magánjellegü rác irásban, a szegedi várparancsnokság egy-két német iratában (1727. és 1737. évről) és néhány vidéki iparosnak német levelében (1787-ben is Sobotitz, Suppodizza, Szabadicza alakokban) találjuk. A cs. udv. haditanács irataiban is 1687—1743. vegyesen majd Szabadkának, majd Szuboticzának iratik. Itt helyben is egy 1734. ápr. 15-én kelt rác nyelvü nyugtatványon látni aláirva; *u Suboticzi;* de a kapitány hitelesitő aláirása: Georgius Sucsich vicecapitaneus *Sabatkiensis.*

3. Városunk hivatalos neve, *Szabadka* akkor is megmaradt, a midőn e helység, mint a tiszai határőrvidék

[1]) Bécsben Hofkrat. protoc. registr. Nr. 375.

egyik főhelye katonai sánccá lett (fossatum); mígnem az 1743. évi máj. 7-én kiadott kegyes privilegium e helységet a határőrvidék megszüntével a katonai kormányzás alól felszabaditván, szabadalmazott kamarai mezővárossá tette, megengedvén egyszersmind, hogy (a városnak e részbeli kérelme nélkül) eddigi nevét is *Szent-Máriá*-ra változtassa: „locus hucusque militaris Szabatka nuncupatus . . . non amplius *Szabatka*, verum *Szent Mária*."

Tehát 1743. óta *Szent Mária* volt városunk neve, s ez használtatott egyaránt latin, magyar, német és rác nyelvű iratokban; számos folyamodvány és hivatalos levél azon korból bizonyíthatja ezt. Mindenütt *Szent Máriá*-nak van irva, néha szláv végzettel fordul elő, a németek pedig néha *St. Mária* alakjában irják vala; de sehol és soha sincsen latinul irva *Scta. Maria.*[2])

De jóllehet a *Szent Mária* nevet a helybeliek hivatalosan és következetesen használták is, a nép még sem tudott oly könnyen a megszokott régi *Szabadka* névről leszokni, s a nép révén még messze vidéken ezután is még sokáig fel-feltünedezik a *Szabadka* név. Sőt a magasabb hivatalok is, a mi nem ritka eset, csak sokára tanulták meg az uj nevet; s legérdekesebb a dologban az, hogy gyakran mindkét név egymás mellett szerepel ugyanegy iratban. Igy pl. 1750-ben maga a kamaraelnök Grassalkovics levele *Szt.-Máriára* van cimezve, míg belül a szövegben *Szabadká*-ról van szó. Egy kun-szt.-mártoni levél 1778-ból is mindig Szabadkáról beszél, és külcime a *szt.-máriai* birónak szól *Szabadkán*.

4. Igy maradt a dolog 1779. évig. Városunk t. i. ezen év jan. 22-én a szab. kir. városok sorába emeltetett és febr. 19-én tisztán Mária Terézia királynő kegyelméből, ismét a városnak e részbeni kérelme nélkül, sőt tudtán kivül, neve ujra meg-

[2]) A kalocsa-egyházmegyei ujabb egyházi névtárakban (schematismus) zárjelben udvariasan Szt.-Irmának is iratott; de ezen névalaknak semmi jogosultsága nincsen.

változtatott s pedig *Mária-Theresiopolis-ra.* — Ezen uj, görög végzetű név ezentúl egyaránt volt hivatalos minden nyelvű okmányban, csak ritkán találkozunk annak magyar vagy német fordításával (Mária Terézia városa, — vagy Maria Theresienstadt.) De azért, mint előbb a Szt. Mária nem volt képes a régi Szabadkát a néppel elfeledtetni, ugy ezen uj név mellett is igen gyakran találjuk még a *Szabadka* nevet[3]), de *Szt. Mária* többé nem fordul elő. — Végre a nemzeti érzelem felébredése korában mind jobban és gyakrabban feléledt és használatba vétetett az ősi név, a mely kivált most a magyar szövegbe idegen hangzása és hosszusága miatt nem nagyon beillő Maria-Theresiopolis nevet legyőzvén, nemsokára privilegium nélkül is közhasználatúvá lett. Az 1834. évi városi jegyzőkönyvek között a criminalis jegyzőkönyv az első, mely magyarul vezettetik s pedig *Szabadkán;* a többiek még latinul *M.-Theresiopolis*-ban; épen igy 1835. és a következő években is. A gazdasági gyűlések jegyzőkönyve 1836-ban magyarul iratott, de *M.-Theresiopolis*-ban, míg ápr. 9. óta ez is *Szabadkát* ir. A politikai jegyzőkönyvek csak 1839. jan. 1. óta iratnak magyarul és *Szabadkán.*

5. Vajjon mily törvényes alapon, felsőbb engedély vagy legalább magistratualis határozat alapján történt e változás? ennek a jegyzőkönyvekben nyomát sem találjuk. Hihetőleg csendes, hallgatag megegyezéssel vagy csak a jegyző kedvteléséből történt, a nélkül, hogy a dolgot megvitatták volna; hisz ilyenre is van több példa városunk történetében. Egyszer csak azon veszik észre magukat, hogy a várost kir. privilegium nélkül is át- és pedig régi nevére visszakeresztelték; különben mindenütt és egyszerre kell vala ismét *Szabadka* névvel találkoznunk. — Végre

[3]) Igy 1822. Baranya vmegye ir: a sz. kir. Sabadka város nemes tanácsának Theresiopolisban. — 1828. óta pedig Bács vmegye részéről többször ily czimű levél érkezett: Szab. kir. Maria-Theresiopolis nemes tanácsának Szabadkán stb. — De egyszer 1770. aug. 14-én mégis Szt.-Márián tartják itt a tanácsülést.

csak az 1845. évi jan. 20-án tartott tanácsülésből kérik a város *pecsétjét* magyar körirattal s *Szabadka* névvel elláthatni, a mit a márc. hó 27-én kelt kir. privilegium meg is engedett. S azóta e város *hivatalos* neve ismét *Szabadka* lett. Az 1850. évi márc. 23. óta, a szerb Vojvodina korában az akkor divatozó német nyelvvel együtt a németes *Maria-Theresiopel* (vagy épen *Theresiopel*) lett hivatalos használatúvá. E mellett az 1851. jan. óta rácul vezetett városi jegyzőkönyvben *Subotice* vétetett divatba; azonban 1852. jun. 1. óta felső parancsra ismét magyarul és *Szabadkán* vezettetnek azok; de azért használatban maradt a *Maria-Theresiopel*-féle bélyegző is, melyet 1861-ben a magyar végképen kiszorított. — De azért a *németek* beszéd közben és a kalocsai egyházmegye *latin* névkönyve csak *Maria-Theresiopolis*-nak nevezik, (a főplébánia védszentje Szt.-Teréz), jóllehet ez utóbbi a Szabadka nevet is használja. A szerbek és a bunyevácok *Szuboticá*-nak szeretik ma is mondani, de a lakoság nagyobb része következetesen a hivatalos és magyar *Szabadka* nevet használja.

6. E helyen még meg kell említenünk, hogy a mi városunkon kivül még más *Szabadka* nevű hely is van az országban. Egy Szabadka Kis-Hontban a Rima folyó mellett 1567-ben emlittetik mint a füleki törököktől épített váracs, melyet a császáriak Fülek várral együtt 1593-ban a töröktől elfoglaltak; ez ma egyszerű puszta. Békés-Gyula és Csaba alatt szintén van egy Szabatka nevű puszta. Eredetileg *Szabatka*, most *Zavadka* nevű falvak vannak még: *Ung*-ban Szobráncz mellett; *Sáros*-ban Szebentől éjszak-keletre; *Zemplén*-ben Homonnától nyugatra. *Szuboticza* falu van Krassó-vmegye délnyugati részében a Karas mellett; egy *Szuboticza* már 1483. évben említtetik Zalamegyében, és ma is ott van Csáktornya és Perlak között; más *Szuboticza* van Kőrös-megyében Kapronczától nyugatra. Egy *Szobotist* mezőváros Nyitra vármegyében, és *Szobotistye* falu Szerémben található.

Temes vármegyében van egy szab. kir. város, melynek latin neve *Theresiopolis* (*„Mária“* nélkül); másképen *Vinga*-nak neveztetik; régebben a postán gyakran összetévesztették ezt a mi városunkkal, és a levelekkel nem egyszer zavar történt, ugy, hogy városunk végre 1821-ben a helytartó-tanácshoz volt kénytelen folyamodni, hogy a postakezelőket több figyelemre intse.

A város cimere és pecsétje.

Városunk cimere, mely egyszersmind pecsétül is használtatik, annak nevével együtt időnkint szintén megváltozott és történelmünk egyes korszakait jelöli.

A katonai vagy határőrvidéki korszakban, a mely 1690 körül kezdődik és 1743-ig tart, egy 3 cm. átmérőjű majdnem köralaku pecsétet használtak. Ebben egy (heraldice) balra emelkedő nagy oroszlán bal lábában egyenes kardot tart, jobb lábával egy *S* betűvel jelölt paizsra támaszkodik, fejét pedig hátrafordítja. A körirat: *Sigil. Comun. Milit. In. Sabatka.* (amint az ide mellékelt táblán levő 1. sz. rajz mutatja.)

Az 1743. május 7-én kelt privilegium óta a mezővárosi korban használt pecsét vizszintesen két *mezőre* van osztva. A felső kék mezőben a város védszentje Szt.-Teréz apácaruhában a szt.-lélek által besugározva mintegy megszólítja az előtte piros ruhával födött oltár-féle állványon levő feszületet, a mely mögött nyitott könyv áll. Az alsó mező piros, benne *kettős* farkú (ezt a privilegium nem említi!) természetes szinü oroszlán ágaskodik (heraldice) jobbra, kardot tartva jobb lábában. A körirat: Sigillum

3.

1.

2.

R. Solymossyk

SIGILLUM

BERÆ ET REGIÆ CIVITATIS MARIA TH

Regio-Privilegiati Oppidi Szent Mária 1743. (Lásd a 2. sz. rajzot.)

Az ujabb 1779. évi privilegium 19. pontja szerint az eddigi cimer meghagyatik; hanem hogy a megváltoztatott névnek is megfeleljen, némi változással. A felső kék mezőben t. i. felhők közül a Boldogságos Szűz *Mária* tűnik elő skarlatszinű ruhában, karján a kis Jézussal; előtte áll karmelita-apáca öltözetben *szt. Teréz*, karjait Jézus felé terjesztvén ki. Az alsó mezőben a kettős farku[1]) aranyszinű oroszlán ágaskodik jobb felé, kardot tartva. A cimer fölött egyszerű korona nyugszik. A körirat ez: *Sigillum Liberae et Regiae Civitatis Maria Theresiopolis.* — Ezen idő óta a főjegyző is külön pecsétet használt (1788-ban gyakran fordul elő), t. i. a cimerbeli ágaskodó kardos oroszlánt ezen körirattal: *Sig. Off. Notariat. L. R. Citt. M. Ther.*

II. József korában az ország cimere használtatott ezen körirással: *Sig. der Königl. Freistadt M.-Theresiopel.* József halála után minden ismét a régi állapotba tért vissza.

Miután a város hosszadalmas görög nevét ismét a régi magyar névvel cserélte fel, pecsétjének eddigi latin köriratát is magyarra kérte változtathatni, a mit V. Ferdinand király 1845. évi márc. 27-én meg is engedett. (Lásd a 3. sz. rajzot.) Az okmány magát a pecsétet vagy cimert nem változtatja ugyan, de a festő tévedéséből mégis ezüst szinű oroszlán került belé. A megengedett uj körirat: *Szabad Királyi Szabadka Város Pecsétje 1845.* Tényleg azonban ily köriratot használtak: *Szabadka Szabad Királyi Város 1845.*[2]) — E szerint a régi latin pe-

[1]) A privilegium elején levő festett cimerben tévedésből csak egyszerű farka van az oroszlánnak. Lásd a kötethez mellékelt színes cimert.

[2]) Az 1845. évi királyi diplomáért a város 108 pfrtot és 54 krt fizetett. A szükséges pecsétnyomókat Farkas József vésnök készitette Pesten 102 pfrtért s pedig 8 drbot: Szabadka sz. kir. város 1845. körirattal különféle nagyságban 3 drbot, azután egy-egy darabot a városi törvényszék, kapitányi, jegyzői és az ügyészi hivatal számára. Azonkivül egyet: „Bajmok, Csantavér és Sándor uradalom“ számára.

csétek dec. 9-én félretétettek és helyt adtak az ujabb magyarnak; dec. 16-án, épen déli 12 órakor tétettek örök nyugalomba a latin feliratu pecsétek a levéltári faliszekrényben a hajdani mezővárosi és egy 1789-ből származott *Filial Siegel* mellé.[3])

Ezen magyar köriratu pecsét rendesen használtatott 1849-ig, még az ostromállapot korában is, sőt 1850. végén is, a midőn már németül irták az okiratokat. A szabadságharc idejében a kapitányi hivatal cimer nélküli pecsétet használt, melyre csak e szavak: „Szabadka szabad város kapitányi hivatala 1849“ voltak négy sorra törve bevésve.

1850-ben a városi tanács önként, minden hivatalos meghagyás vagy irásbeli rendelet nélkül, az 1845. évi rendes pecsétet ezen dalmát vagy rác körirattal ellátva kezdé használni: „*Pečat Slobodnog Grada Subotice 1850.*“ Ez azonban nem volt sokáig használatban. A tartományfőnök Temesvárról 1851. dec. 18-án a használt pecsétnek lenyomatát s egyéb körülményeit követelte be, mire a polgármester 1852. jan. 7-én a fent említett adatokat küldé be; de a rác köriratot nem igazolhatta. E miatt jan. 11-én rendelet érkezett ide, mely mindennemű pecsétváltozást eltiltván meghagyja, hogy egyedül csak a törvényes és a privilegiumban leirt pecsét használandó. Ezen rendelet a tanácsülésben felolvastatván, (1852. jk. 140. sz.) Zárics György tanácsnok többek óhaját fejezi ki, midőn azt kivánja, hogy a jegyzőkönyvek dalmát szövege mellett a pecsétnek is dalmát köriratát legyen szabad használni, a minek azonban természetesen semmi eredménye nem volt. — A rendelet értelmében tehát 1852. január 20-án a polgármester uj pecsétet készittetett Pesten, t. i. az 1845. évit magyar körirattal, mely ugylátszik csak ápril hóban készült el. Hasonlóan még 1854-ben is készittetett két ily pecsétnyomót a polgármesteri és a jegyzői hivatal számára. — Ennek dacára még 1850. óta *német*

[3]) Pesti Hirlap 1845. évi 596. szám.

bélyegzőt használtak e körirattal: „Amtssiegel der Kön. Freystadt M.-Theresiopel, Kreis Zombor“; belül kétfejü sassal vagy anélkül. A polgármesteri hivatal bélyegzőjének körirata: „K. K. Bürgermeisteramt der K. Freystadt M.-Theresiopel.“ Még 1860-ban is „Magistrat der K. Freystadt M.-Theresiopel“-féle bélyegzőt használtak különféle alakokban. De vajjon ezeket mily alapon vették használatba és tartották meg? jólehet 1852-ben egyenesen a magyar pecsét parancsoltatott meg, — erre a hivatalos akták nem adnak felvilágositást.

Az *alkotmányos* élet kezdetén 1861-ben ujra az 1845. évi magyar köriratu *cimeres* pecsétet kezdték használni, hanem a régi évszámot az 1861. évivel helyettesitették. S ezen pecsét használtatik ma is hivatalos iratokon.

Történelmi rész.

I.

Vidékünk hajdankora.

Mielőtt szorosan városunk történetével foglalkoznánk, előbb vidékünknek, a Duna-Tiszaköz alsó részének hajdanára vessünk egy futó pillantást.

A Duna-Tisza határolta gazdag termésű lapálynak a mai Bács-Bodrog vármegyét alkotó része a mostani emberi nemet megelőző *diluvialis* (vizözön) korszakban egy messze terjedő tenger fenekét képezte, a mely tenger az egész magyar alföldet borította el hatalmas hullámaival. A vizek lefolyásával napfényre került a tenger fenekét alkotott nagy *homoksíkság*, a melyben sok helyütt a nagy tömegekben lerakodott iszapanyag, a *sárga föld*, valóságos halmokat alkotott, mint épen a Bácska közepén is, az u. n. *telecskai* dombokat vagy fensíkot és a *titeli* fensíkot. Helylyel-közzel évszázadokig egyes kisebb-nagyobb állóvizek maradtak hátra a mélyebb helyeken; a legmélyebb mederben pedig két hatalmas folyam, a Duna és a Tisza képződött. — Ezen ősi állapotról a szabadkai pályaudvarban 1882. julius 4-én kezdett *ártézi-kút* fúrása alkalmával 110 méter mélységben talált csigák és növénymaradványok is tanúskodnak.

Nem valószinűtlen, hogy a lassankint lefogyó tengerből kiemelkedett magaslatokat e tájban is mindjárt lakóhelyül foglalta el az ember; azonban mély sötétség födi még el ezen *őskort* szemeink előtt. Talán idővel a Dunának vagy a Tiszának medre, vagy a Bácskának több helyén s igy városunk határában is nagy számmal található halmok némelyike s egyéb ős-lelhelyek, ha majd valamikor tudományosan megvizsgáltatnak, adhatnak némi felvilágositást azon korról, a melyből egyéb okmányok és emlékek nem igen maradtak ránk, mint a melyek a föld kebelében rejlenek. — Hogy a Tisza balpartján *Borjason* Török-Becse alatt és *Padé* mellett Adával szemben *ősteleped* voltak, arról érdekes adatokat közöltek legujabb ásatások nyomán.[1]) A Bácskában talált őskori kőtöredékekről még nem bizonyos, vajjon ama első emberi telepités korából valók-e, vagy pedig későbbi időből származnak.

Az *ókor* mivelt népei és tudós utazók nem fordultak meg e vidékben, a Duna-Tisza közben, hogy hirt adhattak volna a későbbi nemzedéknek e tájak akkori viszonyairól.

A világtörténelmi mivéltség kelet felől Ázsiából Egyptomon által jutott Görögországba és Itáliába, és ezek közvetitésével sokkal később mi hozzánk is elterjedt. — A görögök Kr. el. 700 év óta jártak a Fekete-tenger (Pontus Euxinus) környékein s több helyen le is telepedtek és kereskedést folytattak a belföldi barbár népekkel. Kr. el. 514-ben Darius hadai már az *Al-Dunán* (Ister) jártak és hadakoztak azon szkythákkal, a kik a Fekete-tenger fölött laktak. De ez mi tőlünk igen messzire esik. Ezután egy fél századdal később a görög iró *Herodotos*, a történetirás atyja, a mostani Erdélyországban lakott *Agathyrso*kat említi (művében IV. könyv, 100 és 104. §.) mint ama szkythák szomszédait. Ezek igen szerették az *arany* éksze-

[1]) Lásd a temesvári tört. és régész. társulat Közlönyét, 1877. évf. 149. lap és 1881. évf. 142. lap.

reket, s talán e miatt kereskedelmi viszonyban is álltak velök a pontusi görögök, a kiktől Herodotos azoknak hirét is hallotta. A tovább nyugat felé eső tájakról semmi tudomása nem volt; még csak a *keltákat* említi mint legnyugatibb népet, a mely akkor a mai Franciaországban lakott.

Ezen *kelták* vagy *gallusok*[2]) egyes csapatai Kr. előtt 380 körül Itáliába rontottak, 280—218. között Thraciát, Macedoniát, Thessaliát pusztították, sőt Ázsiába is átmentek. — A Rajnán is által jövén kelet felé terjeszkedtek és az egész Duna mentében nagy változást idéztek elő.[3]) A Duna torkolatánál volt *geták* éjszakra kerültek és az agathyrsok helyét foglalták el, csakhogy most már *dák* nevet kaptak s országuk *Dacia* lett. — A kelták, a kik az ipar magas fokán állottak már, hazánk Dunán túli részeibe is (Pannonia) telepedtek, Pozsonytól Belgrádig.

A római írók közül C. Jul. *Caesar*, a ki Kr. el. 58—51. években Galliát meghódította s ez által a kelták főerejét megtörte, először említi a dákokat (Daci) és a Dunát is ő irja először *Danuvius*-nak.[4]) Többet ő sem tudott. — Caesar halálával (meghalt Kr. el. 44.) végződik Magyarország területére nézve a *történelem előtti* kor; ezután bár szórványosan és nem épen kielégítő adatokat találunk róla de mégis némi világosság kezd itt is terjengeni. *Augusztus* római császár korában hazánk legalább egyes részeiről, névszerint a Dunán-túli *Pannoniáról* és a Tiszán-túli vidéket és erdélyt magában foglaló *Dacia*-ról már biztosabb történelmi adatok szólnak. A Duna-Tisza-köz még továbbra is *terra incognita* maradt.

Vajjon a kelta eredetű *boiok* Kr. el. második század közepe óta a mai Bácska területén is laktak? csak valószinű. Annyi azonban kétségtelen, hogy Bács vármegye több helyén, névszerint *Szabadkán, Ó-Becsén, Karavukován, Kulán, Palán-*

[2]) Livius V. 34. után Mommsen: Röm. Gesch. I. 330.

[3]) Hunfalvy: Ethnographia 63. lap.

[4]) De bello Gallico VI. 25.

kán, *Csantavéren* stb. találtak *bronz* tárgyakat, melyek készítésében épen a kelták voltak igen jártasok. Mindezen tárgyak azonban kereskedelem utján is kerülhettek az itteni népekhez, annál is inkább, mert az itt talált bronz tárgyaknak semmi különös és sajátos jellemök nincsen; hanem megegyeznek az ország más helyein napfényre került régi bronzeszközökkel. S így nem föltétlenül bizonyítják még a kelták ittlakását; jóllehet azon körülmény, hogy épen Szabadkán[5]) nagy halmaz töredezett s elhasznált bronzeszközt találtak mintegy átöntésre s új feldolgozásra szánt anyagot, egy itt helyben létezett öntő-*műhelyre* látszik mutatni, azonban öntő-mintákat még nem sikerült itt találnunk. Különben a régiségek gyűjtése még korán sem haladott nálunk annyira, hogy a környék őskoráról véleményt kockáztathatnánk. Mindössze két-három év óta gyűjtjük városunkban a *véletlenül* napfényre került ősi maradványokat, melyeket egyelőre községi főgymnasiumunkban őrzünk.

Városunk határában már többször találtak szokatlan helyeken embercsontokat és ezek mellett sajátságos tárgyakat, a melyek egy rég lezajlott időről tesznek vala tanúságot; de ezek vagy köztudomásra nem jutottak, vagy pedig komoly figyelem tárgyát nem képezték és a tudatlanság mindjárt el is pusztította. Ezekről tehát nem is szólhatunk. Legújabban azonban oly lelhelyre akadtak földásó munkások, a mely kétségtelenné teszi, hogy városunk tőszomszédságában *bronzkori telep* létezett, melynek lakosai a vasat még nem ismerték. Ezen lelhely városunk déli szélén van egy már a városban kezdődő hosszú, sárgaföld-dombhátnak lejtőjén, a mely magaslat egyes dombokat alkotva, déli irányban még tovább is elhúzódik. Ezen dombhát keleti oldalán van az u. n. zentai temető, nyugati oldalán pedig, a mely lejtősebb és a *Rókus* kül-

[5]) Lásd cikkemet a szabadkai főgymnasium Értesítőjében 1882—3. évről a 13. lapon.

városi templom meg *Sándor* falu felé vizenyős lapályra (mlaka) dől s azért az ősi telepek kivánalmainak meg is felelhetett, több év óta *téglagyár* épült, mely az említett dombokból ássa a gyártásra szükséges sárga földet és nehány év mulva a helyszínét egészen meg fogja változtatni, úgy, hogy csak a magas temetői partból következtethetünk a fölszín régi alakjára. — Midőn ezen téglagyárhoz 1882-ben kocsiutat egyengettek, mindjárt az ut kezdetén a lejtő alsó részében egy kapavágásra vagy ásó nyomra kemény tárgyra akadtak s csakhamar nagyterjedelmű cserépedényt találtak, a mely színig tele volt mindenféle szokatlan alakú réz- vagy bronz-tárgyakkal. Az edény szétmállott, a benne volt tárgyak pedig (mint mondják) mintegy 50 kilogrammot nyomhattak, és nagyrészt széthordattak. Több darabot, közte alaktalan rézgöröngyök vagy öntőrögök, a gépész mindjárt beolvasztott; a legnagyobb részt pedig, minthogy csupa törött s kopott tárgyakból állott, rézművesnek adták el. Igy tehát csak több hónap mulva értesülvén e leletről, ennek legalább romjait mentettük meg a főgymnasiumi régiségi gyűjtemény számára.

E tárgyak között a többi már felismerhetetlen szerszámdarabokon kivül voltak: *sarlók* (lásd a mellékelt III. táblán 30, 31, 33, 34. számot), *kardmarkolatok* 27. sz., *fűrészek* 28. sz., tokos *vésők* (celtek) 32. sz., füles vésők (paelstab) 35. sz., *lándzsa*-hegyek 24, 26, 29. sz., *kar*- és *lábgyürük* II. 19, 20. sz., hosszú csavarok III. 25, egy díszítésre használt, vonalakkal *cifrázott lapocska* III. 23, egy köralakú kidomborodott *füles gomb* s különféle sodronydarabok II. 21. sz.

Ezen téglagyár területén, de a leirt helytől távolabbra más tárgyakat is találtak még ásás közben embercsontokon s koponyákon kívül. Igy két szegényes, de ép *karperecet* összefont és egyrétű bronzsodronyból II. 18.; másutt két félkörte alakú *kézi őrlőkövet* homokkőből I. 1. sz.

s egy csiszolt fekete *kődarabot*, mely hihetőleg valamely u. n. kőgyalúnak töredéke I. 2. sz; egy kicsiny csiszolt *kőéket* I. 3. sz., különféle színű *üveg gyöngyöket*, agyagból készült nagyobb s vonalakkal cifrázott *gyöngyöt* II. 17. sz., egy sárga gyantából készült szabályos alakú kisebb gyöngyöt II. 15. sz., egy cipó alakú fölülről lefelé átfúrt szintén valami zöldes mézgából készült *gyöngyöt*, fölszínén sárga anyagú emailszerű ékítéssel II. 14. — Találtak ott még (hallomás szerint) akkora nagy *cserép edényt*, hogy a temető-csősz kis gyermekei fürödtek benne; különben igen nagy cserépedényre mutató kisebb-nagyobb töredékek is többször kerültek elő. Különféle részint kezdetlegesen szabad kézzel, részint korongon készült csinosabb kis cserépedények, *bögrék* fekete lazább anyagból és graphittal mázolt szürke agyagból is találtattak (I. tábla 6—10); sőt egy *vörös agyagból* készült csinos csésze is II. 13. sz., mely utóbbiak azonban valószínűen a rómaiaktól kerülhettek ide. A gyár körül még két *vas pallost* is találtak távolabb egymástól, melyek felszedés közben darabokra törtek III. 36. sz.; ezek is a későbbi római vagy épen avar és német korra utalnak.

Bronz tárgyakat még másutt is találtak a határban: egy ököl nagyságú *bordás buzogányt*, és *Csantavér*ről két orsóforma hosszú, *nagy fejü szöget* vagy tűt III. 22. sz. — Az u. n. bajai szőlőkben egy igen vastag s laza fekete anyagú szabad kézzel csinált és oldalán vonalakkal díszített *kis fazekat* találtak, melyben hihetőleg karperecnek szolgált egyrétű görbített bronzsodrony volt s egy borsó nagyságú fehér *kőgyöngy*; *Zobnatica* pusztán kis római *urnát* II. 11. sz.; a *Szt.-György* külvárosban egy nagyobb *urnát* II. 12. sz.; *Emusics* pusztán egy igen kezdetleges durva cserépedényt I. 4. sz. A *Palics* és a Vértó közötti halmokban egy 4 gömblábon álló kis *csöngetyü*-féle találtatott embercsontok mellett, továbbá érintetlen sárga földben még két szarvas- vagy zerge-szarv igen korhadt állapotban (I. 5.

1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.
K. Salyniczky L.

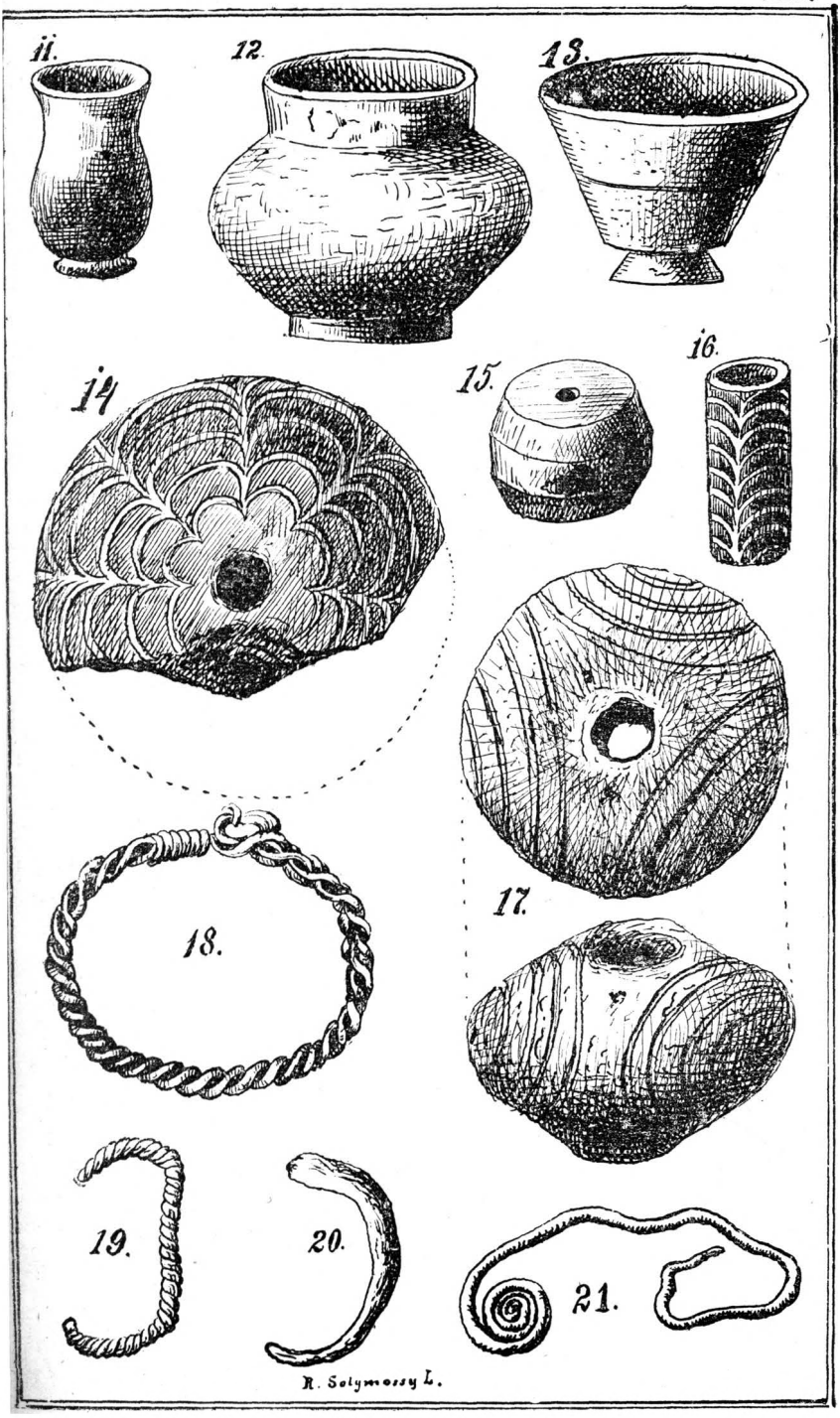
11.
12.
13.
14
15.
16.
17.
18.
19.
20.
21.
R. Solymossy L.

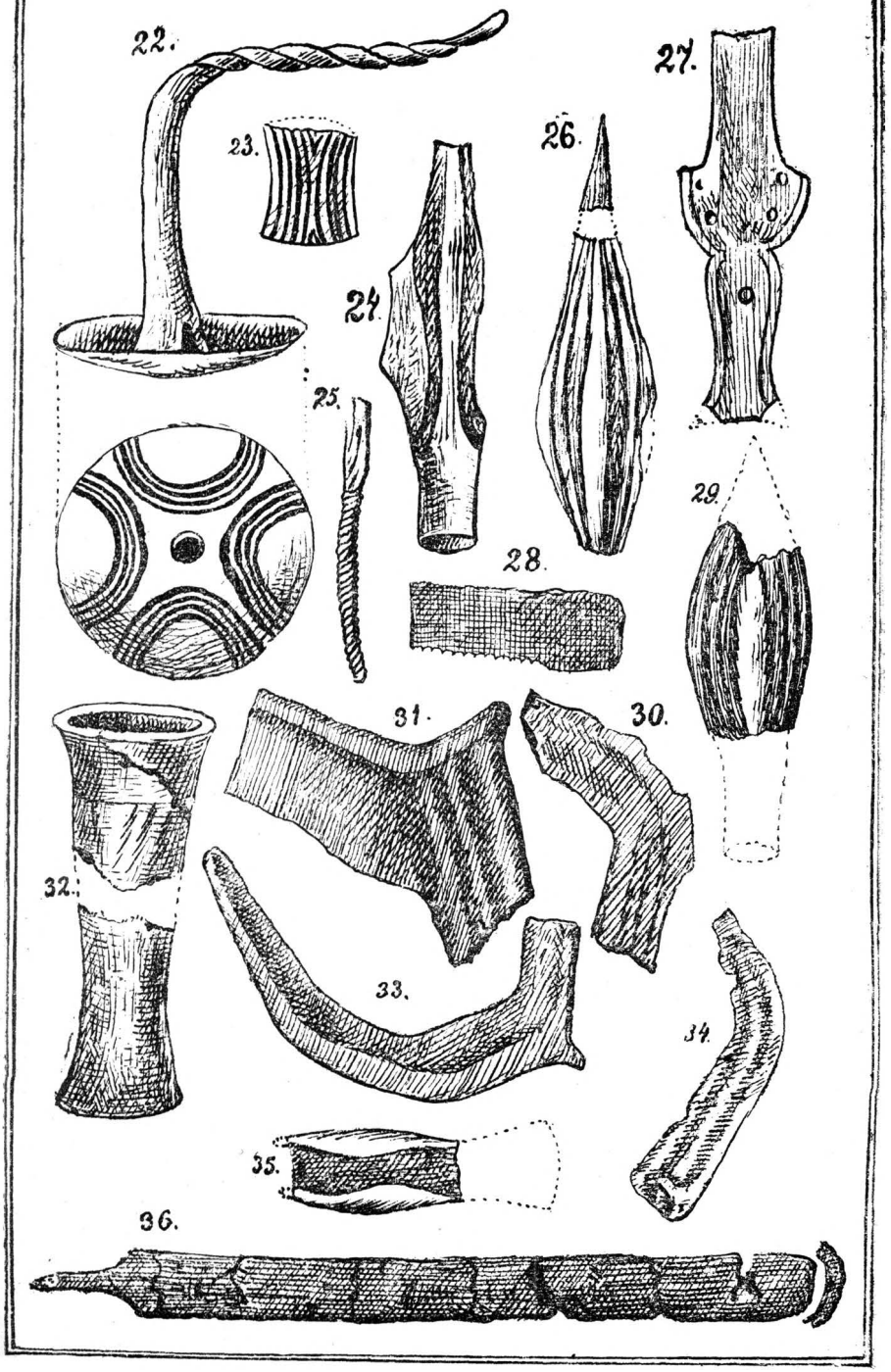
22.
23.
24.
25.
26.
27.
28.
29.
30.
31.
32.
33.
34.
35.
36.

sz.) A *ludasi* földeken több cseréptöredék között egy mézgából készült emailszerű *hosszu gyöngyöt* (II. 16. sz.) találtak stb.

Ime ezek a város határában ujabban talált ősi maradványok, melyekből némileg a telep korára vélek következtethetni, mert a régiségek minden esetre legalább két ezer éves kort képviselnek. Azonban nem bizonyos, vajjon a kelta eredetű *boiok*, a kiket a Tisza választott el keleti szomszédaiktól, a dákoktól, volt-e azon nép, a mely a mi vidékünkig terjeszkedett, vagy azok csak a fölsőbb Duna-Tiszaközben laktak? Ezen *boiok*-at *Burvista* dák király (uralkodott 90—57. Kr. el.) hosszantartó háboruban legyőzte és eddigi lakóhelyeikből kiűzte, melyeket görög és római irók a *boiok pusztájának* neveznek[6]), s melyekbe Burvista bukása után, Caesar idejében (Kr. el. 60—50 körül) a szkythákkal rokon szarmatáknak egy ága a *jászok* költöztek be, a kiket a római irók *sarmata-jazyges*-nek, Claud. Ptolemaeus pedig (Kr. ut. 150 körül) *metanasta* (azaz költözködő) jászoknak nevezett el.

A jászok igen harcias és vitéz lovasnép valának, és talán épen e körülménynek tulajdonitható, hogy e tájakról azután sem kaphatunk hirt. Mert négy évszázadon át, a meddig itt tanyáztak a jászok, meg tudták tartani szabadságukat a hódító rómaiakkal szemben és nem engedték őket be a maguk területére. Bátran dacoltak e hatalmas szomszéd birodalommal, sőt nem egy ízben vakmerően fel is ingerelték a rómaiakat; többször átmentek a Dunán és meglepték a rómaiakat, úgy hogy ezek kénytelenek voltak a Duna jobb partján erősségeket épiteni és azokat ujabb meglepetések ellen erős őrségekkel rakni meg.[7])

A rómaiak Kr. el. 34-ben *Sirmium*-ot (a mai Mitrovic helyén) foglalták el, 30-ban *Moesiának* (a mai Bosnyák- és Szerbország) uraivá lettek, 16-ban *Pannoniát*, a

[6]) Roesler: Romänische Studien 28. lap. — Hunfalvy: Ethnogr. 64.

[7]) Gyárfás István. A jászkúnok tört. I. 297. és 300—305. lapon. — Hunfalvy Ethnograph. 86. stb. lapon.

Dunán-túli vidéket hódították meg. *Traján* római császár Kr. után 100 és 101. évben legyőzte Decebal dák királyt, és 105-ben római provinciává tette Dáciát. — Az alsó Duna-Tisza köze tehát három oldalról a rómaiakkal volt köritve, a kik most a folyamok mentében részint a kelta városokat élesztették fel, részint újakat építettek és erősítettek meg harcias szomszédaik ellen. Ily helységek voltak: *Singidunum* ma Belgrád, *Taurunum* ma Zimony, Ilok helyén *Crucium*, Mitrovic helyén *Sirmium*, Szalánkemén helyén *Acumincum*, Banovce h. *Rittium*, Eszék h. *Mursa*, Pétervárad h. *Cusum*, Dálya h. *Teutoburgum* stb. Gyárfás István *Cornacum* és *Teutoburgum* városokat a Bácskába helyezi, az előbbit Pulszky Ferenc is itt keresi, Salamon Ferenc pedig *Vukovár* körül, Rosty Zsigmond is a Dunán túl *Eszék* alá helyezi e két várost (Pannonia térképe a III. századból) és a Duna-Tisza köze nála egészen üres. Itt t. i. *rómaiak* nem telepedtek le, rájok nézve e vidék továbbra is *Barbaria* maradt: *Deserta Sarmatum*, *Barbaria Jazygum*.

Midőn Traján a dákok ellen készült, ezek királya Decebal az alsó Tiszánál ide áttörvén a jászokat erővel is kényszeríteni akarta, hogy őt a rómaiak ellen segítsék. Traján azonban a dákokat innen kiűzte és most maga foglalta el ezen vidéket, és a Duna partján őrházakat építtetett.[8]) A rómaiak itt csak a Duna-Tisza alsó szögletét, a mostani *csajkás* kerületet foglalták el; de az Ujvidéktől éjszkel. irányban Földvárig húzódó u. n. *nagy római sáncokat* mégis alig lehet a római legiók munkájának tartani, annál kevésbbé az Apatintól keletre Petrovoszelló irányába terjedő kisebb szintén rómaiaknak nevezett sáncokat.[9]) Azonban az Ujvidék és Bács körül talált sok római tégla határozottan római telepre enged következtetni.[10]) *Titelben* is sok római régiség találtatott. — De csak rövid

[8]) Gyárfás e. m. I. 307.

[9]) Gyárfás e. m. I. 570—573. lap. — Lásd dr. Ortvay cikkét is: Arch. Ért. 1875. évf. 9. köt. 257—270. lapon.

[10]) Arch. Értes. 1872. évf. VII. 93—94. lap és a IV. köt. 8. lap.

ideig maradtak itt a rómaiak, s talán csak Titel s Ujvidék körül, Bács, Futak és Kalocsa helyén őrházakat építve s azokat őrséggel megrakva, a vidéket nem gyarmatosították. „Hiányzott a termékeny talaj, melybe a rómaiság gyökeret verhetett volna“ mondja Salamon Ferenc.[11]) De talán inkább más tényezők akadályozták őket abban, hogy e vidéket is szokásuk szerint római provinciává nem alakították.[12]) Mindjárt Traján utódja, *Hadrian* császár barátságot kötött a jászokkal és népét ezeknek földéről visszavonta. A jászok tehát ez idő óta többnyire klientelai viszonyban álltak a római császárokhoz; nem hódoltak meg egészen sohasem, és támadásaikért sokszor véresen lakoltak.[13]) Igy a Kr. ut. 174. évi vereségök után csak azon föltétel alatt kaptak békét Böles Antoninus római császártól, hogy a Duna mentében a hajózás biztositására 2 mföldnyi területet engedtek át a rómaiak kizárólagos rendelkezésére.[14])

Hogy mindazonáltal nemcsak a Bácskában, hanem az egész Duna-Tisza közben sok *római régiség* találtatott, különböző körülményekből magyarázható. Igy a *titeli* sok római épületmaradványokat némelyek importált építő-anyagnak tartják. Épen így a *bátmonostori* római kő is bizonyára a Dunán-túli vidékből került oda a templom alapjába. Szintén úgy kétségtelen az is, hogy a *szabadkai* római sirkő sem itt állíttatott fel eredetileg. Szabadkán t. i. a legkésőbben a 15. században épült várból átalakított barátklastrom utcai ajtaja mellett a falba egy *római sirkő* van beépítve, melyet az épület átalakításakor a mult század elején a vár falában találtak volt. Ezen követ először *Marsigli* említi: „Hic lapis insertus est muro arcis Szabatka, quae est in campo Jazygum Metanastarum.“ Ezután fel-

[11]) Budapest tört. I. köt. 196. és 177. lapon.

[12]) Századok 1880. évf. 425. lap.

[13]) Hunfalvy Ethnogr. 88.

[14]) Gyárfás e. m. I. 310. — Salamon: Bpest tört. I. 196.

sorolja *Katancsics* is.[15]) E sírkövet egy anya készítette gyermekeinek és magának; a két utolsó sor kivételével, melyet azonban régibb lejegyzésből ismerünk, az egész még jól olvasható. Alakja és szövege a következő:

D. M.
AURELIA VI
TALIA VIX. AN.
XVIII. AURELIA
MUCATRA
VIX. AN. XVII.
AURELIA CU
SAJA V. A. XIII.
AURELIA PRIMI
TIVA MATER IN
FELICISSIMA FILIIS
ET SIBI FECIT

Azaz: Dis Manibus. (Az elhunytak lelkeinek) Aurelia Vitalia vixit annos 18. Aurelia Mucatra vixit annos 17. Aurelia Cusaja vixit annos 13. Aurelia Primitiva Mater infelicissima filiis et sibi fecit.

Azonkívül sok római eredetű *cserépedény* is találtatott az egész vármegyében, a melyek vagy kereskedelem vagy hadizsákmány útján kerülhettek ide. Ilyenek a már fent említett, graphittal mázolt szürkés agyagból készült csinos és szabályos alakú edények; ilyenek városunk határában is találtattak: *Zobnatica* pusztán (II. tábla 11. sz.), 1880-ban a Szt.-György templom mögötti utcában egy ház udvarán 2 méter mélységben talált emberi csontváz lábainál (12. sz.), a fentemlített téglagyárnál (7—10. és 13. sz.) stb.

Az egész Duna-Tisza közben sok *római pénz* is napvilágra került már. Erről Révész Gy. azon véleményben van, hogy a pénz vagy a jászok s később a húnoknak a rómaiaktól nyert hadi zsákmányából, vagy a csatákban itt elesett rómaiaktól származik. S e feltevést igazolni is

[15]) Marsigli: Danubius Mysico-Pannon. II. köt. 56. lap. — Katancsics: Geograph. vetus II. köt. 264.

látszik azon körülmény, hogy az itt talált pénzek leginkább csak *Tiberius*-tól *III. Valentinianus* római császárig (Kr. ut. 30—455) terjedő időszakból valók; és nagyobb mennyiségben épen azon császárok pénzei találtatnak, a kikkel a jászok itt megverekedtek s a kik a húnoknak adófizetői voltak.[16])

A *jászok* majd maguk, majd éjszaki szomszédaikkal a *kvádokkal* többször betörtek a római területre, a miért ezek meg is fenyítették. *Theodosius* császár a *gótokat* legyőzvén, már a jászok ellen is készült, midőn épen a *hunok* éjszakkeletről jövén, 378-ban foglalták el e tájakat. Nagyon valószínű, hogy a jászok a hunokkal egyesülvén, részesek lettek Attila világrendítő hatalmában; a történelem legalább mint önálló nemzetet nem említi többé.[17])

A *hunok* is Priskos leirása szerint leginkább a Duna-Tisza közét, a magyar alföldet lakták; és Attilának főszállása Jászberény körül volt, vagy épen Szeged táján, mint legujabban Salamon Ferenc is bizonyítgatja.[18]) S így kétséget sem szenved, hogy a mi vidékünk is árván és lakatlanul most sem maradott. Csak a városunk pusztáin is nagy számmal található és tudatlanságból mind római maradványoknak tartott régi halmok közül több valószínűen *hún temetőhalomnak* bizonyulna, ha rendszeres kutatás alá vétetnének.

A húnok *halottaikat* egészben temették el kedvenc hadiméneikkel együtt, vagy háború idejében (a rómaiak módjára) meg is égették. A sirba kancsókat s csészéket dobáltak a tor alkalmával, úgy hogy még érintetlen sirokban is legtöbbször csak összetört állapotban találhatók. Szokásuk volt még, hogy nemcsak a sirba, hanem a sirhalom tetejére is mindenki tisztelete jeléül követ, vagy ha az nem volt, cserépdarabot vetett; mert épen e homokos síkságban köveket nem igen találtak. Igy Szabadka hatá-

[16]) Gyárfás: Jászkunok I. 363.

[17]) Gyárfás e. m. I. 320. [18]) Századok 1881. évf. 38. lap.

rában is mindenütt nagy mennyiségben található legkülönfélébb alakú, nagyságú, füles és fületlen, vastag és vékony s különböző színű *cserépdarabok* s apró kövek is ily eredetűek lehetnek[19]); csakhogy ez irányban sem történt nálunk tudományos kutatás. — A *pörösi* pusztán Horgos és Palics között a vasútvonal mellett Szabadkától $1^1/_2$ órányira a 1870-ben egy pásztor véletlenül egy a szél által lehordott homokbuckából kimeredező ember- és lókoponyát talált, a ló fogai között még a zabola is megvolt; talált még két kengyelt s 22 darab gombalakú lószerszámékítést. A két csontváz egy rakáson volt, és sok egész újnyi vastag cserépdarab is hevert körülötte.[20])

Attila halála után szétbomlott a hún birodalom, különböző népek hullámzottak el rajta és új alakot adtak az egész tájnak. A mi vidékünkben most *gepidák* laktak, mígnem 568-ban a római és görög íróktól szintén hunoknak nevezett *avarok* kerekedtek felül *Baján* nevű hatalmas királyuk alatt, a ki 602-ben halt meg.[21]) Ezeknek műve a vármegyénk alsó részén legalább az Apatintól Petrovoszelló felé elnyúló *avar gyürük* (rhing), melyekkel főlakóhelyeiket, szállásaikat szokták volt körülkeríteni; ezek a közönségesen *római sáncoknak* nevezett töltések. Egy ily avar árok Bajától a jankováci határon át *Halas* alatt $^1/_4$ órányira a Tisza felé húzódik.[22])

Az avarok az itt talált gepidákkal jól bántak s talán földmívelőkül és nyájőrökül használták; azért is ezek az egész avar földön elszórva laktak. Egy görög sereg Kr. ut. 600-ban a Tiszán átkelvén vármegyénk területén is három gepid telepre akadt.[23])

Idővel az avarok is mesterökre találtak. *Nagy Ká-*

[19]) Gyárfás István: Századok 1869. évf. 305. lap. — Arch. Értes. 1870. évf. III. k. 33—42 lap. — Jászkúnok tört. I. 357—362.

[20]) Arch. Ért. 1872. évf. VI. köt. 41. lap.

[21]) Baja helynév az ő emlékét látszik fentartani. Gyárfás e. m. I. 524.

[22]) Különben az u. n. római sáncok eredete és kérdése máig sincsen megfejtve. Bács-Bodr. vm. tört. társulat Évkönyve. I. évf.

[23]) Gyárfás e. m. I. 507.— Hunfalvy: Etnogr. 141.

rolynak, ama hires frank-német császárnak fia Pipin 796-ban egészen a Tiszáig nyomult elő, és Nagy Károly 803-ban véglegesen befejezte az avarok meghódítását, akik a császár felsőségét elismerték és a keresztény vallás felvételére is készeknek nyilatkoztak. (Az avaroknak utolsó okmányi felemlítése 826-ból való.)

Nagy Károly erre a Dunán túl a régi *Syrmium*-ból határőrgrófságot alakított, melyet a görög irók *Frankochorionnak* azaz frankvidéknek neveztek el[24]) s ehhez bizonyára az alsó Duna-Tisza köze is számíttatott. Ezen grófság biztosítására a császár frank gyarmatot is telepített, *Frankavilla* várat, a mely bizonyosan e grófság székhelye is volt. Ez pedig aligha nem az e célra igen alkalmas *titeli* fönsíkon volt, talán maga *Titel*, a mit a Frankavilla nevére emlékeztető s Titelhez közelfekvő Alsó- és Felső-*Kovil* és *Villova* helységek elnevezése kétségtelenné látszik tenni.[25])

Különben a frank-német uralkodás idejében a Duna-Tisza köze ujra oly ismeretlen, mint akár Herodotos korában. A történelem lapjai mélyen hallgatnak e vidékről, mígnem a *magyarok* beköltözése itt is új életet teremtett.

Hihetőleg ezen időben terjedtek el itten a *szláv* népek. A *szlovénok* már a hatodik század második felében a Duna mentében Pannoniában s innen keletre terjeszkedtek Ausztriába, Stiriába, Karintiába. Szlávok már Baján seregében is voltak. Később 678-ban kelet felől jöttek a *bolgárok*, elfoglalták a szlávok lakta Moesiát (a mai Szerbiát), de maguk is elszlávosodtak.[26])

Magyarország és Erdély akkor nagy szláv áradattal volt körülvéve, de az itt lakó harcias nép távol tartotta

[24]) Frankochorionból elszlávosodás utján lett a mai F r u s k a g o r a.

[25]) A temesvári tört. s rég. társ. Közlönye. I. köt. 127. stb. lapjain, a hol S z a l á n is ily határgrófnak mondatik a s z á l i nemzetségből. Ezen véleményt is fel kellett említenem, bár tudom, hogy Nagy-Olaszi vagy Mangyelos Szerémben 14. századbeli okmányokban F r a n c a v i l l a név alatt említtetik. Sőt B a j á t is annak nevezik az ottani barátok régi feljegyzéseikben.

[26]) Hunfalvy: Ethnogr. 145.

őket. Az avarok leigázása után pedig maguk a frankok a Duna hosszában különböző pontokon szlávokat vagy bajoárokat telepítettek le, hogy ezekkel az avarokat, a kikben még nem biztak, féken tarthassák.[27]) — Safarik és Büdinger a szlávok közt a *bodrikokat* említik, mint a kik a mai Bácskában laktak s kikről *Bodrog* vára és vármegyéje is nevét kapta volna. — Történelmi feljegyzések szerint ezen *bodrikok* vagy keleti abotritok (más néven: Praedenecenti) a Timok és a Morava folyók között a Duna jobb partján laktak a bolgárok főhatósága alatt, a melyet 818-ban lerázván, a frankoknak vetették alá magukat; miért is a bolgárok 827-ben azzal feleltek, hogy Pannoniába törtek és itt 10 évig most ők uralkodtak a frankok helyett.[28]) Ennek dacára azonban Safariknak mégis igaza lehet, ha nem is oly értelemben, mintha itt valami *szláv állam* képződött volna; s ha evvel nem akarjuk is Anonymus előadását bizonyítgatni, a ki azt meséli, hogy a magyarok e hazába költözvén, a mai Bácskában bolgár szlávokat találtak, kiknek királyok *Zalán* Titelben lakott.

A magyarok egy előcsapata már 884-ben lehetett az országban, de az *egész nemzet csak 895-ben* jött be a vereckei szoroson át *Munkács*-nál és telepedett le mai hazájában.[29])

Mily viszonyok uralkodtak akkor a Duna-Tisza közben? Erről adatok hiányában csak keveset mondhatni. Botka Tivadar[30]) szerint ezen gazdag fűtermő síkság névleg ugyan a német birodalomhoz számíttatott; de részint Nagy Károly irtó avar hadjáratai által *elnéptelenitve*[31]),

---

[27]) Gyárfás e. m. I. 553.

[28]) Roesler: Román. Studien, 201—203. lapon. — Czörnig: Ethnogr. II. 34.

[29]) Pauler Gyula a Századok 1880. évf. 17. és 117. lapján, lásd még Századok 1883. évf. 185—212.

[30]) Századok 1878. évf. 165. lap.

[31]) Anonymusunk előképe, Regino, e vidéket Avarorum solitudines-nek nevezi.

részint tényleg sem ide, sem oda el nem foglalva s nem védelmezve: mintegy önként ajánlkozott az uj hazát kereső magyaroknak letelepedésre.

Igy ír *Rösler* is[32]), de azt állítja, „hogy a magyarok a *dunai vaskapunál* jöttek be, s előbb a bihari hegység és a Tisza közötti területet, nemsokára pedig a Duna-Tisza közét is foglalták el. Semmi *államszervezetet* nem találtak itt, a lakosság nem állott ellen fegyveres kézzel, a föld birtokáért nem kellett csatákat vívniok, mint *Anonymus* mondja. A régi *gepidák* és a Nagy Károly által elpusztított *avarok* gyér maradványai laktak elszórva e messzeterjedő sivatagon, a kiket a magyarok mint más jövevényeket és idegen elemeket is magukba olvasztottak. — Tehát ezen alsó Tisza-Duna köze és a régi dákok és jászok földje képezte a magyarok *első* foglalását; itt telepedtek le először, innen terjeszkedtek tovább. — Valószínű, hogy itt akkor már szláv és bolgár népek is laktak; ebben lehetetlenség nincsen, míg azt egyes *elszórt telepekre* értjük; hisz *Pest*, *Csongrád*, *Arad*, *Bács*, *Bodrog* nevek ezt kétségtelenné teszik. De hogy itt valami szervezett *bolgár állam* létezett volna, azt a történelmi kritika el nem fogadhatja.“[33])

De akár a Duna mentén, akár Erdélyen át, akár pedig éjszakról jöttek be a magyarok: annyi bizonyos,

[32]) Román. Studien 162., 198. stb.

[33]) E szerint Anonymusnak (korára nézve lásd Századok 1877. évf. 376—382. és 1883. évi 97. és 115. lap.) a mondottakkal ellenkező elbeszélése merő alaptalan mese. A titeli várban székelő és a magyarok elől megszökött Zalán története is puszta költemény. Anonymus a Titel alatt fekvő régi Szlankamen helység szláv nevéből (a mely tulajdonképen sókövet, sós hegyet jelent) fejedelmet faragott és egész országot tulajdonított neki (Rösler, Román. Studien 201. l. — Hunfalvi, Magy. ethnogr. 167. és 291. lap.) De azért valószínű marad, hogy a magyarok bejövetelekor itt szlávok, talán épen a bodrikok laktak, ha nem alkottak is szerves államot. Legalább a Bodrog vár, város és vármegye nevét csak így vélem magyarázhatni. Bodrog folyó nevét Zemplén vmegyében Czuczor Gergely (Uj magy. muzeum 1851. évi 358. lap) magyar eredetűnek veszi és tekergős, kanyargós folyásából magyarázza, tehát annyi mint: kódorgó, bódorgó folyó. Bács is szláv juhászpásztorok tanyája lehetett, neve csak erre enged következtetni.

hogy a mi vidékünk, a legelővel és bőséges vízzel kínálkozó síkság, kellemes lakóhelye lett az első magyaroknak[34]) és Anonymus 44. fej. szerint maga Árpád is huzamosan itt tartózkodott *Bodrog* vár táján[35]), a mely a mai Bezdán alatt Monostorszeg körül volt, s innen ment a Csepel szigetére. S épen azért kétséget sem szenved, hogy a magyarok itt jelentékeny számmal le is telepedtek. Anonymus szerint Tas és nagybátyja Kölpön egy darab földet foglalt el Bodrogban. Hasonló magyar telepedésekről a számos magyar helynév már a 11. század óta tesz bizonyságot. Igy például egy 1093. évi okmányban a Baja és Bezdán közötti vidékből említtetik: *Besenyő*, *Vajas*, *Tölgyesfoka*, *Péterréve*, *Szőlős*, *Urkuta*, *Bálványos* stb. Szent István a püspökségeket is bizonyosan csak népes magyar vidékekben alapította; igy lett a *kalocsai* is, a mely az egész Bácskára terjedett.[36])

Az említett ősi szláv eredetű elnevezések, mint: *Bács*, *Bodrog*, ugy *Csongrád*, *Arad* is stb. a már itt talált telepek nevei voltak; mert hogy e telepek később keletkeztek volna a magyar vezérek korában vagy még később, nem hihető; mert igy nem kaptak volna szláv nevet. A Bácskában mostanában divatozó többi szláv helynevek mind ujabb eredetűek; s pedig részint a régi magyar nevek fordításai és ferdítései, részint pedig teljesen új keletűek, melyeket a *török* uralom alatt innen kiköltözött magyarság helyébe bevándorolt szláv népek adtak uj lakóhelyeiknek, a hol az előbbi magyar lakosság traditiója nem öröklöttethetett által az uj jövevényekre.

[34]) Századok 1877. évf. 382. stb.

[35]) Szabó Károly: Béla király névtelen jegyzője. 59. lap.

[36]) Századok 1877. évf. 481. lap.

II.

Szabadka a magyar királyok alatt 1542-ig.

1. Alapítás és birtokviszonyok.

Bács-Bodrog vármegyének területe, főleg pedig a Duna vidéke sűrűn volt kivált magyarok által népesítve. A legkésőbben Szt. László király által alapított *bácsi érsekség* is csak népes magyar vidékre enged következtetni. De vajjon mikor keletkezett s kik által telepíttetett *Szabadka?* E kérdésre biztos adatok hiányában csak véleményünk lehet. Neve magyar eredetre vall, hasonlóan az egész szomszédság is: *Madaras*, *Tavankut*, *Napfény*, *Csontafejér*, *Tornyos Budakuta*, *Kölestarló*, *Kétfülü*, *Likasegyház*, *Veresegyház*, *Pálegyháza*, *Ludasegyháza*, *Pusztaegyház*, *Vastorok* stb., mely helységneveket 15. századbeli okmányokban találjuk. Ezen helységek mind csak a török idő alatt pusztultak el, és napjainkban nagyrészt csak egyes pusztáknak neveiben van emlékök megörökítve.

Szabadka alapításának időpontját pedig legvalószínűbben a 13. század közepe tájára tehetjük. Ha nem előbb, bizonyosan a tatárpusztítás utáni években keletkezett IV. Béla király alatt, a szomszédságban lakott s talán akkor szabadalmazott vagy *szabad* királyi jobbágyokkal telepítve. Ez magyarázza meg városunk nevét is; eredetileg t. i. valami szabad község, *villa libera*, lehetett. — Talán akkor épült itt kis *erőd* is, mely mocsárok által körülvéve s megközelíthetetlenné téve, veszedelem idején a szomszédságbeli lakosságnak véd- és menhelyül szolgálhatott. A király egy ismétlődő tatárvésztől félvén, az ország több helyén hasonló intézkedéseket tett. Ezen erőd akkorában valószínüen csak árkokból és földtöltésekből állott, földvár volt; csak egy későbbi korban, talán a Hunyadiak alatt építtetett téglából és messziről ide hordott vaskos fejtett sziklakövekből.[1])

Első határozott adatunk *Szabadkáról* egy 1391-ben írt okmányban foglaltatik. Ezen évben t. i. Losonczi István Bodrog vmegye főispánja Bodrog mellett (prope villam Bodrug) gyűlést tartván, a vármegyében elszaporodott sok tolvaj, rabló, orgazda és egyéb gonosztevők fölött ítéletet tartott. Ezen okmány,[2]) a mely egyszersmind legjobb bizonyíték a régi Bodrog vármegyének s igy városunk környékének magyar lakosságáról, mert az említett egyének és helységek nevei mind tiszta magyar hangzásuak, a gonosztevők hosszú jegyzékében említ egy: *furem Agustinum* (talán *Augustinum* helyett) *dictum de Zabotka*, azaz egy Ágoston nevű tolvajt Szabadkáról. — Hogy ezen régi modorban *Zabotká*-nak irt helység alatt csakugyan a mi Szabadkánk értendő, kétségtelenné teszi azon körülmény, hogy Bodrog vármegyében van, a mely akkor a mostani

[1]) Midőn a szabadkai vár az 1730-as években templommá alakittatott által, ezen sziklakövekből sokat magánházak alapjába is építettek; igy a Gombkötő-utca sarkán levő mostani Popovics-féle háznak 1880-ban ujjáépítése alkalmával ennek alapjában is ilyenek találtattak.

[2]) Zichy-család okmánytára. IV. köt. 468. lapon.

Bács vmegyének felső részét foglalta el; és hogy több még ma is létező szomszéd helység is fel van sorolva, mint: *Szeremlyén*, *Apáti*, *Dauot* (most Dautova), *Szántó* (ma Szántova), *Rég* (ma Rigyica), *Madaras*, *Paka* (most bezdáni határrész) stb.

Ha *Szabadkának* már első felemlítését nem valami kellemes körülménynek köszönhetjük; második szereplése sem kedvezőbb világításban tünteti fel. Másodszor t. i. egy 1429-ben Madarason kelt okmány említi, a mely *a szabadkai királyi lakosok* között egyrészt (inter hospites et incolas regales de Zabatka), és a *vastoroki* jobbágyok között másrészt elkövetett kölcsönös erőszakoskodásokról, ugymint: tolvajlás, marha elhajtás, verekedés, sebezés, felakasztás (suspensio) s egyéb károsításokról szól.[3]) — Ezen okmány arról tesz tanuságot, hogy Hédervári Lőrinc kir. főlovászmester, s a jász-kúnok birája, valamint Berencsi István kir. pénztárnok előtt, mint a királytól kiküldött bírák előtt szept. 2-án Szabadkán a két pörös fél megjelenvén, az eddigi ellenségeskedést és károsítást egymásnak kölcsönösen megbocsájtja, hogy azok panasz tárgyául többé ne szolgálhassanak. Csak a Káthai Mihálynak Szabadkán lakó tisztjei (Mező Péter, Paulii János, Mihály és Péter) által a vastorokiaktól jogtalanul elhajtott 25 darab ökör iránt indíthatnak keresetet a károsítottak ezen tisztek ellen. E barátságos egyezésről szóló okmány még az napon iratott meg Madarason, a mi Szabadka és Madaras szomszédsága mellett tanuskodik. Szabadkának ellenfele, az óbudai apácák birtokában volt *Vastorok* pedig nem más, mint a mai *Ostorak* puszta, a mely Szabadkának *Ludas* pusztájától keletre fekszik és elpusztulása után az idegen ajkú jövevényeknél is magyar hangzású nevét némi ferdítéssel megtartotta. — Jelen okmányunk bizonysága szerint Szabadka akkor *királyi szabad helység* (libera villa regia) volt, mert lakosai királyi lakosoknak és jövevényeknek

[3]) Lásd az okmánytárban 1. sz. alatt.

(hospites et incolae regales) mondatnak. Vajjon mily címen tarthatott itten Káthai Mihály tiszteket? egyéb adatok hiányában még nem fejthetjük meg.

Ezen időtájban járhatott itt Zsigmond király jegyzője vagy íródeákja *szemléni Gábor deák*, a ki a titkos királyi pecsét alatt bizonyos szabadalom-levelet, privilegiumot adott Szabadkának, melynek kiváltságait azonban e helység aligha élvezte. Gábor deák t. i. sok ily hamis okmányt gyártott, mígnem rajta vesztett; s ekkor bevallá és saját-kezű aláírásával is elismeré bűneit, a többi között a Szabadkának adott hamis oklevelet is: „*item una litera super libertate possessionis Szabathka sub sigillo Sigismundi regis secreto, cum medio capite aquilae facta.*[4]) Ez azután a többi hamis okmányokkal együtt 1448-ban érvénytelennek nyilváníttatott és megsemmisíttetett, szerzője pedig megégettetett.[5]) — Hogy itt is a mi *Szabadkánkról* van szó, dacára annak, hogy *possessio*-nak neveztetik, [a mi különben nem volt mindig határozott és állandó értelmű használatban, és egyszerűen földbirtokot, pusztát, de helységet, falut, sőt (oppidum) várost is jelenthetett] a hamis okmányok jegyzékéből is vélem magyarázhatni. Van azok között t. i. több épen vidékünket érdeklő hamisítvány, melyek valószínűen ugyanazon alkalommal készültek. Igy említtetik a *Baja* alatt birtokló *Herceg* család; van szó a *becsei* várról és Mihael de *Geszt*-ről, mely utóbbi Bodrog vmegyei helység volt; szól *Bodrog* vmegyei nemesekről, mint a *Sulyok* családról és *Kölöd* helységről (ma Kolut); igy még Sigismundus de *Paka* is szerepel ezen okmányokban stb.

Szabadka 1439-ig volt királyi birtok, és mint ilyent más szomszéd helységekkel együtt azon évi május 9-én Albert király *Hunyadi* Jánosnak és hasonló nevű öcsének adja zálogba: „oppida seu possessiones nostras *Ma-*

daras, *Tavankut*, *Zabathka* et *Halas* appellatas ac medietatem villae Chewzapa vocatae, omnino in comitatu de Bodrog" — azaz: Szabadkát, Madarast, Tavankutat és Halast, Csőszapa falunak felével, a mely helyek mind Bodrog vmegyében vannak, zálogba leköti azon 2757 arany forint fejében, a melyeket a két Hunyadi János Szörény, Görény, Orsova és Miháld kir. várak erődítésére fordított volt.[6]) — Szabadka ekkor már jelentékeny helység lehetett, mert társaival együtt *oppidum*, azaz mezővárosnak mondatik. — Minthogy a szabadkai vár vagy erőd ezen alkalommal még nem említtetik: vagy arra kell következtetnünk, hogy a IV. Béla-féle földvár már elpusztult, vagy ha talán ilyen e helyen még nem is létezett, a Hunyadiak kezdették csak építeni. S ezen utóbbi vélekedés annyiban valószínű is; mert a király Szabadkát soha vissza nem váltván, ez a fennemlített helységekkel együtt Hunyadinak családi birtokává lett. E család később még több birtokot szerzett a szomszédságban, a melyek között Szabadka legértékesebb és legjobb fekvésű lehetett; s így nem valószinűtlen, hogy talán a szomszéd nemes birtokosok túlkapásai és rablókalandjai ellen, vagy gazdasági szempontokból is e helyet jónak találták védhelyül erősíteni meg. Legalább 1504-ben már *castrum* Szabadka szerepel itten.

Egy 1462. febr. 16-án kelt okmány szerint[7]) Mátyás királynak anyja Szilágyi Erzsébet, Hunyadi Jánosnak özvegye a következő szomszéd helységek és puszták birtokában volt, a melyek bizonyosan már férjeéi is voltak, t. i.: *Györgye*, *Bajmak*, *Napfény*, *Csontafejér* (a mostani Györgyén és Nagyfény puszták és Bajmak, Csantavér falvak) *Budakuta*, *Pacsir* helységek, *Kölestarló*, *Páli*, *Likasegyház* (most Likas puszta Csantavér mellett), *Kétfülü* és *Tereth* puszták (talán a mai Kétvilló és Telek puszták

[6]) Lásd az Okmánytárban 2. sz. a.
[7]) Lásd az Okmánytárban 3. sz. a.

Petrovoszelló mellett?) Csongrád vármegyében; továbbá *Okor*, *Kerekegyház*, *Nagybajcs*, *Fibajcs*, *Himesegyház*, *Kökör*, *Vizeturol* helységek és *Hegyesturol*, *Ákosturol*, *Fejefakaturol* nevű puszták (a mai Hegyes és Turia környékén?) Bács vármegyében. Mátyás király a fenn kitett napon ezen helységekben és pusztákban létező mindennemű királyi jogát anyjának adományozza fényesebb udvartartási költségeire. — Tehát mindez a Hunyadi családé volt, a mely e szerint vidékünk elsőrangú birtokosa volt. Hunyadi János mint az ország déli részeinek kapitánya is sokszor fordult meg e vidéken, a mely nem megvetendő számú csapatokkal szaporította törökverő seregét.

Hunyadi János 1456-ban halt meg, utána (nem tudni miképen?) sógora horogszegi *Szilágyi Mihályé* lett Szabadka; s miután nemsokára ez is 1459-ben örökös nélkül halt meg, *Hunyadi Mátyásra* jutott ezen helység mint királyra és mint rokonra. De Mátyás alig öt év mulva ismét eladományozza egyik kedves rokonának, dengelegi *Pongrácz János* erdélyi vajdának, a kit már 1462-ben a fekete sereggel ezen alvidékre küldött volt, hogy a töröknek szándékait meghiusítsa. A következő 1463. és 1464. évben a király maga is több izben és huzamosan tartózkodott Bács vmegyében; 1464. aug. közepén a *futaki* táborban volt és boszniai győzelme után is ezen vármegyébe tért vissza. S hihetőleg Pongrácznak ezen hadjáratban is ujra szerzett érdemeit akarta a király megjutalmazni, a midőn Budára visszatérvén 1464. szept. 7-én örökösen neki adományozta az akkor Csongrád vmegyébe kebelezett Szabadkát „possessionem nostram Szabatka appellatam.“[8])

Pongrácz János 1476. dec. 22-én halt meg, utána fia Mátyás örökölte birtokait, igy Szabadkát is. Ezen Mátyással a kalocsai érseknek 1497-ben (vagy inkább 1496-ban) némi kellemetlensége volt a papi dézsma miatt, a

[8]) Lásd az okmánytárban 4. sz. a.

melyet az kiadni vonakodott. Váradi Péter érsek e miatt egyházi interdictumot mondott ki Szabadkára, melyet azután a király közbenjárására a következő szt.-György napjáig felfüggesztett azon feltétel alatt, hogy addig ezen ügyet Pongrácz Mátyás kiegyenlítse. De ha Szabadka lakosai addig a rendes dézsmát még sem szolgáltatták volna be, ujra a legszigorubban és pedig a felfüggesztés reménye nélkül fognak interdictum alá vettetni. — Erről az érsek 1496. (vagy 1497-ben) szt.-János apostol nyolcadában tudósítja Lukács *szabadkai plébánost.*[9])

Pongrácz Mátyás az 1498. évi 22. törvénycikkben a zászlós urak között még említtetik; mikor halt meg? nem tudni. Volt neki két nővére is, az egyik *Katalin*, a ki Ujlaki II. Lőrinchez ment férjhez, a másik pedig *Zsuzsánna*, a kit Oroszlánkői Menyhért vett nőül. Mátyás gyermektelenül halván meg, birtokai II. Ulászló királyra estek vissza, a ki azokat 1501-ben dec. 8-án *Corvin* Jánosnak, Mátyás király természetes fiának adta cserébe az oppelni hercegségért, melyet a király mindjárt öcsesének, Zsigmondnak adományozott. Az erről szóló okmány[10]) Pongrácz birtokait névszerint nem említi; de azért kétséget sem szenved, hogy *Szabadka* is most Corvin János birtokába jutott. — Szerémi György, Zápolya János király udvari káplánya (a Pétervárad melletti Kamenicáról való) emlékiratában ügyetlen barát-latinságával ez ügyről azt irja, hogy Corvin János a többi közt kapta „*arcem in Bachmege Zabattka cum telluris suis*“ azaz Szabadka *várát* Bácsmegyében a hozzá tartozó földekkel együtt.[11]) — Corvin már azelőtt is vidékünk és vármegyénk egyik nagybirtokosa volt; mert apja, Mátyás király, hogy neki a királyi trónra az utat megkönnyítse, nagy vagyonnal, birtokokkal és főtisztségekkel halmozta el. Igy már 1482-ben

[9]) Lásd az okmánytárban 5. sz. a.

[10]) Lásd az okmánytárban 6. sz. a.

[11]) Monum. hist. Hung. Irók I. köt. 35. lap.

adományozta neki a magvaszakadt *Garai* és a *Maróti* családoknak és anyjának, *Szilágyi Erzsébet*-nek birtokait; pedig mind a három tekintélyes uradalmakkal birt Bács és Bodrog vármegyékben is. Azonkívül Mátyás király 1487-ben Corvin menyasszonyának, Bianka milanói hercegnőnek, jegyajándékul többi közt *Futakot* és *Csereg* várát Futakkal szemben a Duna jobb partján (ma Cserevicz) kötötte le.[12])

Corvin János 1504. október 12-én halt meg, két gyermeke is ifjan mult ki; özvegye Frangepán Beatrix pedig Ulászló nógatására 1509. jan. 25-én *Brandenburgi* György őrgrófhoz ment nőül. S igy, midőn 1525-ben véglegesen távozott az országból, kerültek a Hunyadi-birtokok és okmányok a külföldre *Anspachba*, mely utóbbiak egy része a magyar országos levéltárba Budára visszahozatott ugyan, de nagyobb része még ma is Münchenben van; s ezek közt talán épen a minket illető s közelebbről érdeklő birtokviszonyos okmányok és számadások is találhatók volnának.[13]) — Azonban Corvin János halála előtt nehány birtokát másnak adta volt által. Igy *Csereget* és *Futakot* a Veszprém vmegyei Enyingről nevezett *Török Imrének*, jószágai kormányzójának adta, a ki egyszersmind nándorfehérvári bán is volt s a kit Corvin nagyon szeretett.[14]) — Egy 1504-ben kelt okmány szerint Corvin János *Szabadka* várát (castrum), *Madarász*, *Tavankut*, *Sebestényháza* és *Vörösegyház* nevű helységeket (utóbbiak alatt a mai Sebesity és Verusity puszták értendők) odaajándékozta enyingi *Török Imrének*, ennek nejének Pakosi Krisztinának s Miklós és Bálint nevű fiaiknak, továbbá *Sulyok* István nejének Krisztinának, és *Perneszi* Imre nejének Ilonának, mint Török Imre nővéreinek.[15])

---

[12]) Horváth Magy. tört. III. köt. 203. és 210. lap.

[13]) Századok 1877. évf. 459. lap.

[14]) Nagy Iván, Magyar családok 11. köt. 291. lap.

[15]) Lásd az okmánytárban 7. sz. alatt.

Szerémi György gyermekkori visszaemlékezések és a tudatlan nép éretlen felfogása után erre más jogcímet tudott; azt irja t. i.: hogy Török Imre Beatrixnak, Mátyás király özvegyének zsoldjában állván, Corvin János gyermekeit megmérgezte s azért kapta volna jutalmul Corvin birtokaiból a többi között Szabadkát is „*Zabattka in Bachmege cum sessionibus suis.*“ [16])

Szabadka tehát most a *Török* családot uralta, a mely azonban nem sokáig élvezhette háboríttatlanul annak birtokát. György brandenburgi őrgróf t. i. Corvin özvegyét nőül vevén, annak birtokait a király által magának adatja. Török Imre ezért 1511-ben a budai káptalan előtt panaszt emel az ellen, hogy — jóllehet Szabadka városa Csongrád vmegyében, Futak és Telek Bácsban „*ex donatione et perennali inscriptione Johannis Corvini*“ őt illeti, s ő tényleg birja is — az őrgróf mégis e városokat a királytól magának eszközölte ki; sőt már be is vezettette magát azoknak birtokába.[17])

Török panaszának és óvásának meg volt a kívánt sikere, az őrgróf nem háborgatta többé. Török pedig iparkodott királyi szentesítést is nyerni törvényes birtokcímül, mit végre II. Lajos király (talán 1519-ben) adott is. Csakhogy most nehány hét mulva Török ellen is óvás tétetett *Ujlaki Lőrinc* neje *Katalin* által, a ki Pongrácz János leánya volt. Ez t. i. tóthii Lengyel László által ünnepélyesen eltiltatja Török Imrét a Bodrog vmegyei *Szabadka* vár és hasonnevű városnak, *Madarász*, *Tavankút*, *Fabian-Sebestyén* és *Veresegyháznak*, úgyszintén Csongrád vmegyei *Halas* város elfoglalásától, a melyek örökségképen őt illetik apja után; hasonlóan óvást tesz a király ellen, nehogy ezen birtokot másnak adományozza.[18])

Ezen óvástételnek azonban semmi eredménye nem

[16]) Monum. Hung. hist. Írók I. kőt. 42. lap.

[17]) Lásd az okmánytárban 8. sz. a.

[18]) Lásd az okmánytárban 9. sz. a.

volt. Legalább Szabadkának ezután is *Török* Imre maradt az ura s utána fia *Bálint*, a ki egy ideig itt a várban lakott is. Török Bálint később 1541-ben török fogságba vittetett, Szabadkát is azon időben a török hódító foglalta el.

2. A pórlázadás.

A 16. század végzetteljes lett mint egész hazánkra, úgy vidékünkre is. Mindjárt az elején 1514-ben a szerencsétlen pórlázadás igen szomorú napokat hozott ránk. *Dózsa György* még pesti táborából előre küldte Mészáros Lőrinc ceglédi papot, hogy Bácsmegyében a felkelőket összegyűjtse s utközben is terjeszsze a lázadást. Sikerrel, de kegyetlenül járt el; és Bács alól jun. közepén Szeged felé tartott, hogy Györgygyel ott egyesüljön.[1]) Míg Dózsa György a főssereggel Szegednél el Csongrádra s azután Temesvár alá vonult, azalatt egy másik csapat *Borbás* nevű pap vezérlete alatt a Szerémségből Péterváradnál a Dunán átkelvén, kegyetlenül kezdett itt a nemesek ellen garázdálkodni. Ezek ellen a nemesek által behívatott *Oláh Balás* a nándorfehérvári al-bán és a szerémi rácok. De ezek segítségében nem volt semmi köszönet, maguk is az egész Bács és Bodrog vármegyéket égetni s pusztítani kezdék; mert a szegénység (ugymond Verancsics) ki féltében, ki akaratból mind keresztessé lett. — Borbás papot *Haj-Szt.-Lőrincen*, Bodrog vmegye jeles kis városában (a mai *Szonta* fölött, Prig.-Szt.-Iván határában levő *Gaja* tartotta fenn nevét) érte utól sorsa. A rácok e várost másképen be nem vehetvén, felgyújták és Borbást a templom tornyáról veték le.

Egy másik csapat *Pogány* Benedek alatt a bácsi

[1]) Dr. Márki Sándor: Dózsa György és forradalma 91. és 144. lapon.

várba szorítá az érseket Frangepán Gergelyt; de a szerémi rácok a magyarokkal egyetemben Ders és Félegyház közt ezeket is megvervén, sok prédával megrakottan haza indultak. — Ismét más keresztes had *Nagy Antal* sárközi nemes ember vezetése alatt dúlta és égette e két vármegyét. Erre *Futakra*, Török Imre lakóhelyére, s onnan a *Kamenicával* szemben a Duna innenső partján fekvő *Baksafalvára* tette át táborát s itt is számos nemes embert húzatott karóba. Ezután akadálytalanul a Tisza felé sietett, de *Perleken* Ó-Becse körül elfogták. — Egy *Nagy Radoszav*[2]) előbb Szalánkeménnél pusztított, onnan Titelre vonult s azután Temesvár mellett Dózsához szegődött.

Számtalanok és nagyok voltak a Bácskában a pusztítások, melyeket a keresztes parasztok a nemesek személyein és birtokain véghez vittek; de az ellenök segítségre jött szerémi rácok sem ismertek emberséget és kiméletet. *Verancsics* Antal (később magy. kir. helytartó és esztergomi érsek) mint szemtanú mondja, hogy annyi vérontást, dúlást és fosztogatást tőnek Bács és Bodrog megyében a szegény népen, gyermekeken, asszonynépen, hogy Herodes idejében volt csak ily vérontás.[3])

Szabadkáról e korból külön adatunk ugyan nincsen; de hinni sem lehet, hogy annyi pusztítás közben, midőn az egész láthatár éjjel-nappal a környéken felperzselt falvak és nemesi birtokok lángjaitól rémes világításban visszatükröződött, épen ezen helység sértetlen maradt volna.

Miután a pórok Temesvár mellett teljesen le voltak verve, Bornemisza János a királyi nagy sereggel *Madarasra* szállott, vele Török Imre és Paksi Mihály nándorfehérvári bánok, és az egész rác had. Ezen sereg most szolgálatáért Szegedet kérte magának prédául átengedtetni.

---

[2]) Radazaw Chelnyck 1527-ben Ivan cárnak főkapitánya volt. Tört. Tár. 1885. évf. 511.

[3]) Verancsics összes munkái II. köt. 7—10. lap. — Márki Sándor: Dózsa Gy. és forradalma 197—200.

Az urak csak nagy nehezen tudták ajándékok által a veszélyt ezen városról elhárítani; és a sereg eloszlott.

Ezután kezdődött csak az urak embertelen visszatorlása az országosan *rabigába* szorított szegény földnépén. S nem egy földesúr személyesen is boszút állott védtelen jobbágyain. Verancsics (II. köt. eml. helyen) igy Kenderesi András Bács vmegyei nemes urat említi, a ki tüzes vaskeresztet süttetett parasztjai homlokára, s őket mint a barmoknál szokás, bélyegezte meg.

3. A török veszedelem kezdete.

A parasztok megtörve és megfélemlítve ezután csendben maradtak; de még nagyobb veszedelem tornyosodott össze hazánk láthatára fölött: közeledett a török veszedelem.

Hunyadi János dicső győzelmei még távol tartották a törököt Magyarországtól, s ez még Mátyás király alatt sem tett kisérletet az országot meghódítani. Csak a déli tartományokat, Boszniát és Szerbiát foglalta el; és a különben jól védett határon csak kisebb-nagyobb rablócsapatok jöttek át olykor és prédájokkal megelégedve húzódtak vissza. Azért Mátyás király sem folytatott ellenök nagyobb hadjáratot; védelemre és némi megtorlásra szorítá működését ez irányban, és a végvárak kapitányai is nem egyszer csaptak át a török területre. Az 1470-es években a török Temesvár környékén rabolt és a Szerémséget is több izben pusztította. Azért *Kinizsi Pál* temesi gróf is a török Szerbiába rontott és valami 50 ezer szerbet hozott magával vissza az elnéptelenített területekre. Az 1479-ik évben a törökök már Vas és Zala vármegyékben is megfordultak; de a Duna-Tisza köze addig még nem látott török ellenséget; ez különben még sokára jött e vidékbe.[1])

[1]) Említésre méltó ezen időből, hogy Ulászló király 1494. okt. 21. Zentán volt, innen Péterváradra utazott s onnan Bácsra ment, ahol Váradi Péter érsek vendége volt még 1495. febr. havában is.

1521. aug. 29-én a török két havi ostrom után bevette *Nándorfehérvárat* (mai nevén : Belgrád) Magyarország kulcsát, mely utat nyitott neki az ország belsejébe. Ezen alkalommal ujra rémíté a Szerémséget s pusztítá a dunaparti városokat és Péterváradját is látogatá. A nép rémülve menekült a Dunán át és a vidék népével egyelőre *Bács* várában keresett menhelyet a rettegett ellenség ellen. — *Futak*nál épen három hajót élelemmel és lőszerekkel raktak meg Nándorfehérvár számára; de késő volt már, nem vihették többé rendeltetése helyére. Báthori István az uj nádor is Szegedről későn érkezett a Tisza mentében ezen alsó vidékre, és azért mint Verancsics[2]) mondja, csak Ó-Péterváradjánál a Duna partján szállott táborba Péterváradjával szemben. Zápolya János erdélyi vajda is megindult ugyan népével, de már Lippa táján megállapodott[3]) és tétlenül ott vesztegelt.

A szultán Nándorfehérvárat elfoglalván, visszatért Konstantinápolyba, mire a nádor is seregét elbocsátá, Péterváradjába lengyel őrséget tett s maga Budára ment.[4]) Báthori jelenlétének mégis volt azon haszna, hogy a törökök *Karom*nál (mai nevén Karlovic) továbbra nem mertek kalandozni. De télen a nándorfehérvári török őrség a Dunán által Torontálba és onnan a Tisza jegén Bács vármegyébe is átcsapott, nehány helységet pusztított és zsákmányával visszahúzódott.[5])

A következő évek is csak a veszély előérzetében, hadikészületek és a magyar főurak pártoskodása közben folytak le; a Szerémséget ezalatt a török többször látogatta.

1526. jul. 28-án II. Szulejman szultán nagyvezére Ibrahim Péterváradját vette be és útközben a Duna mentében a többi várakat is hatalmába kerítvén, átkelt a Dráván és

[2]) Verancsics művei II. köt. 183. lap.

[3]) Verancsics más helyen II. köt. 17. l. pedig azt mondja, hogy Bács vármegyében V a n n á r a szállott.

[4]) Verancsics összes m. II. köt. 18. és 183. lap. — Horváth Magy. tört. III. 361.

[5]) Tubero com. lib. XI.

Mohács felé közeledett. *Török Bálint*, akinek a király Nándorfehérvár elvesztése miatt, amelynek apja után ő volt bánja, birtokait foglaltatta volt le, de akit nem sokára újra kegyébe fogadott és birtokaiba visszahelyezett, *Kellődnél* (a mai Kollut) kelt által a Dunán; ugyanott Tomori Pál is átkelt, amire azután a király seregével egyesültek.[6]) — A mohácsi téren aug. 29-én vívott véres csata tönkre tette a magyar sereget és védtelenül a győző török önkényének vetette oda prédául az országot, melyet azonfölül még az urak pártoskodása is közelebb vitt az örvény széléhez.

A mohácsi győzelem után a szultán égetve, pusztítva *Budára* vonult, innen *Pestre* szállott által és folytonos dúlás közt seregének egy részével a Duna balpartján levonult *Bodrog* és *Bács* vmegyékbe. A másik részszel Ibrahim pasa *Kecskemét* felé vette utját; *Szegedet* szept. 29-én bevette és a Tisza mentében mindent feldúlván s számtalan foglyot rabláncra fűzvén, lefelé sietett *Titel* felé. Városunk és környékének lakossága itt *Szabadkán* a mocsárok által is jól védett várban sereglett össze. Ibrahim seregének szerte kalandozó előcsapatai ide is eljutottak; de a nép oly erősen volt elsáncolva s oly erélyesen védte magát, hogy innen eredmény nélkül voltak kénytelenek elvonulni. — Ibrahim serege okt. 3-án Pétervárad előtt a Dunánál megállapodott s várta a szultánt. S miután még a Bács és Pétervárad közötti mocsárok közé menekült alsó vidéki nép táborát okt. 6-án bevették, okt. 9-én a Dunán átkelvén, az egész sereg ismét Konstantinápolyba tért haza, itteni hódításainak biztositásával mitsem törődvén; mert a szultán nem *hódítani* szándékozott még, csak *pusztító* hadjárat által hirnevét rettegetté akarta tenni.[7])

A török sereg kivonulásának hirére, minthogy a mohácsi csatában a király is meghalt, *Zápolya János* erdélyi

[6]) Verancsics e. m. II. 19., 21.

[7]) Verancsics e. m. II. 25. lap.

vajda és szepesi gróf ragadta kezeibe az ország kormányát. Okt. 14-re *Tokajba* gyűlést hirdetett és párthivei által királyul elismertetvén, nov. 11-én Székesfehérvárott meg is koronáztatott. De az özvegy királynő és a nádor pártja *Ferdinánd* osztrák herceget hívták a trónra, ugy hogy a mélyen sujtott ország most még a két ellenkirály között is megoszlott és sok vérontás szomorú színhelyévé lett. — Török Bálint, Szabadkának akkori birtokosa, Zápolya pártján állott, a kit kivált az ország déli és keleti része ismert el királynak.

4. Iván cár.

A török okozta zavarokban mások is sietének kalandor módon fölszinre kerülni és önző, nagyravágyó céljokat elérni.

Zápolya még Tokajban volt, a midőn hire járt, hogy egy *Jován* vagy *Iván* nevű alacsony származású rác ember,[1]) a ki Zápolyának előbb lovásza volt, Lippa tájáról felkerekedett, s a zavaros idő kedvezése alatt, silány fegyverzetű paraszthaddal, mely főleg tótok, szerbek, oláhok, bolgárokból állott, a szent hit jelszava alatt szerepelni kezd. Ez népét azonban nem a török ellen vezeti, mert az már kivonult; hanem a nemesi birtokokat támadja meg. — A magyarok *fekete* embernek nevezék, mert egy újnyi széles fekete vonással volt természettől megjegyezve jobb halántékától lába talpáig; az ő népe is Czerni Ivánnak mondogatá. Igazi neve Csernoevics Nenád volt. Ez igen vállalkozó és furfangos ember volt. Tekintélyes származással és Brankovics István nejével való kokolt rokonsággal kérkedvén felhasználta a zavarokat, bitorolta a rác despotai címet, és földijeit bőséges hadizsákmány igéretével nagy számmal maga köré gyűjté.

[1]) Veranesics össz. művei II. 26. lap. oláhnak mondja. Smolka Szaniszló pedig t ó t-nak tartja. Századok 1883. évf. 4. lap. stb.

Ezek készségesen elismerték despotájoknak és mint valami szentet nagy csapatokban s messze vidékről is felkeresték. S így alig telt bele nehány hét, s már oly nagy hatalommá vált, hogy vele az interregnum idején minden jelöltnek számolnia kellett, aki Szt.-István koronájára vágyakozott. Azért nem is csoda, hogy Zápolya erről értesülvén, Ivánt magához hívatta. Ez tíz emberének kíséretében el is ment Tokajba, és térdet hajtván egykori ura előtt, hűséget esküdött és szolgálatát neki felajánlta. Zápolya szabadon lélekzett fel, örvendvén készségének; és minthogy Ferdinánd ellen őt még használhatni vélte, szivesen fogadta kegyeibe és megajándékozván elküldé Bodrog és Bács vmegyékbe (*„ad desolatam terram Bachmege“* mondja Szerémi György), a melyek akkor a török látogatásának nagyon is szomorú emlékét viselték. Ezen vidék lakosságától nagyobb részt elhagyatva levén, Iván népének igen terjedelmes és dús mezővel kinálkozék. — Ezen vidékre leérkezvén, mindjárt 1526-ban őszkor elfoglalta a neki kijelölt gazdag tájat, és folyton tódultak még török területről is a rácok az ő zászlaja alá; mert prófétának is adta ki magát és sok csodadolgot mesélnek vala róla.[2])

Ezek voltak nálunk az *első rácok*. Az itthon maradt kevés magyar nép a *szabadkai* táborból bizonyára már szétoszlott volt s igy nem szegülhetett ellen az új jövevényeknek. Ezek tehát váratlanul s könnyű szerrel foglalhatták el városunkat és az egész vidéket.

Koronázás után, a melyre Iván is egy csapat rác katonát küldött Zápolya tiszteletére és védelmére, a király Budára vonult; és a csend némileg helyre állván, ez alsó vidéki magyar nemesség és a köznép is lassankint hazaszállingózott. De mennyire csodálkoztak, midőn földeiket s lakásaikat idegenek által elfoglalva találták, a kik a visszatérők régibb jogaikat semmibe sem vették s őket be sem fogadták. Iván azt mondá, hogy Zápolyától kapta e

[2]) Szerémi emlékiratai. Monum. irók I. köt. 125.

földeket, s különben is ők úgy sem tudnák azt a török ellen megvédeni; most is azért menekültek volt innen s üresen hagyták az egész tájat, melyet ő aztán a király engedelmével mint uratlan birtokot foglalt el. — Verekedés, rablás és gyilkosság fejlődött most e viszonyból és volt napirenden; a szegény visszatért nép megmentett kevés vagyonáért és életeért ujra volt kénytelen megvívni.

Iván már 10—12 ezer fegyveres fölött rendelkezvén, kedve támadt magának itt független fejedelemséget teremteni. Székhelyét *Szabadkára* tette, Török Bálint várába[3]) és *cár*nak címeztette magát; udvartartása is volt, és kincstárnoka *Zubota* névszerint is említtetik.

A magyar nemesek Zápolyához mentek panaszra Iván cár ellen; de ez is követeivel ellensúlyozta azoknak panaszait és kardját, szolgálatát ajánlá fel a királynak, a mire pedig ennek nagy szüksége volt. Azért ez nem is tett semmit sem ellene. Maga *Szerémi* György, forrásunk irója és Zápolyának udvari papja, volt a cár követeinek pártfogó kalauza. Mint kamenicai születésű, jól értvén a rác nyelvet, vele értekeztek, ő készíté folyamodványaikat és egyéb irataikat.[4])

De a rácok garázdaságai és a magyar népen elkövetett számtalan jogtalanság meg gyilkosság már tűrhetetlen volt; és a magyar urak ujra mentek a királyhoz panaszra. Radics Bozsics, a dunai naszádosok vitéz kapitánya is már több izben tanácsolá Zápolyának, hogy e rakoncátlan népet inkább Ferdinánd birtokaira küldje és ne pusztíttassa velök saját alattvalóit. De mind hiába! — Török Bálint, a ki az 1526. év vége felé Zápolyától elpártolt volt, mint közelről érdekelt fél (1526. végén vagy 1527. elején) maga készült Szigetvárról 67 válogatott lovassal Iván ellen, hogy várából kiűzze. De Zápolya ezt

[3]) „Et habitabat in sede sua pontificali in aree Zabattka Valentini Therek“ — mondja Szerémi György a 154. lapon.

[4]) U. ott a 142. lapon.

megtudván, azonnal értesíté a veszélyről Ivánt, a ki Törököt készen várván csúfosan meg is verte.

A magyarok újra követséget küldének és teljes hűséget igérének Zápolyának; csak mentse meg a rácoktól, a kik még azon kevés magyart is, a kiket a török életben hagyott, kardra hányják. Zápolya már maga is tartott Ivántól, de nem mert ellene föllépni; azért csak szóval nyugtatja meg a magyarokat s igéri, hogy Ivánt magához rendeli.

E közben Török Bálint ujra 300 lovassal véletlenül támadja meg *Szabadkát* és ezuttal be is veszi, mert Iván épen nem volt otthon. A várban talált rácokat mind leöleti, a várat megerősíti és most már maga maradt itt népével békességben.[5])

Ezalatt *Ferdinánd* király, hogy pártját nagyobbítsa, Ivánt is meg akarta nyerni, hogy ez az ország azon részét, „melyet Lajos király elhunyta óta a törökök ellen saját erejével védelmezett és megtartott, továbbra is oltalmazza“, míg Ferdinánd az országba jöhet. Ferdinánd ez ügyben kedvelt ügynökének *Hoberdanec* János közbenjárásával élt.[6]) Horváth Mih.[7]) az elcsábitás szerepét *Révay Ferencnek* adja s igy hibáztatja Szerémit, a ki azt irja, hogy Ferdinánd a szintén török földről a cárhoz menekült Bakics Pál rác vitézt küldötte Ivánhoz követül drága ajándékokkal és nagy igéretekkel. Szerémi előadása szerint Ferdinánd követe Pécsre ment s onnan 1527. febr. hóban Botos Márton kereskedőt küldé a sok drága ajándékkal és a levelekkel Ivánhoz, a ki most *Szegeden* lakott. Ez nagy örömmel fogadta a kitüntetést és az ajándékokat s Ferdinándnak hűséget is igért. Erre Botos átadja neki a Ferdinándtól kiállított okmányt, melyben ez igéri, hogy despotává teszi őt és mindazon földeket adja

[5]) U. ott 154—157. lapon.

[6]) Történelmi Tár 1885. évf. 507. stb.

[7]) Magy. tört. uj dolg. II. kiad. IV. köt. 41. lapján, Istvánfi után.

neki Magyarországban, a melyekkel Brankovics György despota birt Zsigmond király idejében. Zápolyától pedig semmit se féljen, épen most küld ellene sereget. Iván örömében Botost megajándékozván, haza bocsátá azon meghagyással, hogy útközben nézzen be *Szabadkára* Török Bálinthoz, üdvözölje őt az ő nevében és ajánlja neki barátságát; mert hisz most már mindketten *egy úrnak* szolgálnak. Botos ezen üzenetet átadta, de Török engesztelhetetlen maradt. „Jól van, ugymond, de Ján mégis az én kezem által fog meghalni!“

Zápolya Ivánnak elpártolásáról értesülvén, minek következtében Budán két ellenség közé szorult, sírni kezdett; de mégis tett még egy kisérletet: magához rendelte őt. De Iván határozottan felmondta az engedelmességet; mert nem akart ily tehetetlen és fösvény úrnak szolgálni, a kitől még eddig semmi ajándékot nem kapott. S hogy rajta csúfságot tegyen, még ő küldött Zápolyának ezer aranyat.

Zápolya most *Perényi* Pétert küldé Iván ellen, de a rácok azt (1527. április végén vagy május elején) a Marosmenti Szőllős melletti táborában megtámadván, teljesen leverték és azután Erdélybe törtek. E közben a rácok a Bácskában *Hoberdanecet* választák kapitányukká, hogy szerencsétlenség esetében a rácokat összetartsa és Ferdinánd jöveteléig velök táborozzék s őket vígasztalja.[8]) Perényi jun. végén csapott össze másodizben Iván seregével, s ennek gyalog népe érzékeny veszteséget szenvedett. E körülmény Zápolyában uj reményt keltett, de a gyanus Perényi helyébe most *Cibak Imre* temesi főispánt küldé a rácok ellen, és ez Szeged környékén a szögfalvi mezőn 1527. jul. 15-én szerencsésen meg is verte a kalandort.[9]) Iván csak kevesed magával menekülhetett vissza Szegedre,

[8]) Tört. Tár 1885. évf. 510. lap.

[9]) Századok 1883. évf. 25. — Tört. Tár 1885. évf. 517. — Monum. hist. Hung. Irók III. 26.

s itt egy Orbán nevű szegény ember által meglövetvén, halálosan sebesült meg. Emberei azonnal félholtan *Tornyos* falura[10]) vitték egy magyar ember házába, maguk pedig lassankint elszéledtek. A magyar gazda a szegedi esemény hirét még az éjjel elvitte *Szabadkára* Töröknek, a ki azonnal 300 lovassal kisietett Tornyosra,[11]) de Iványt már halva találta. Levágta tehát fejét és mintha csak maga ölte volna meg, Budára küldé Zápolyához. Ez nagy örömében Törököt ujra kegyébe fogadja és megajándékozza. Nemsokára azonban feljött Budára ama szegedi ember is, a ki Iványt meglőtte, s kiderült Töröknek hamissága. Török szégyenében Budáról titkon eltünt és ismét Ferdinánd pártjára állott s ennek kiséretében is volt, a midőn ez aug. 20-án a budai várba bevonulását tartá[12]); de aligha tért vissza Szabadkára. — 1536-ban Török ujra Zápolyának volt párthive, s ennek egész életében vidékünk békében maradt.

1529-ben Bécs sikertelen ostroma után a török sereg ismét meglátogatá vidékünket, erre vevén útját lefelé; nov. 4-én Bács váránál volt, nov. 5-én Péterváradnál és 6-án átkelt a dunai hidon[13]). Ez azonban csak átvonulás volt. — Szulejman még 1527-ben Zápolyát az ő kérelmére királynak ismerte volt el és védelmét igérte neki. Miután 1540. jul. 21-én *Zápolya* meghalt, Ferdinánd a következő évben Budát kezdé ostromolni, mert az 1538. évi nagyváradi egyesség szerint az egész ország most őt illette volna; de a szultán az elhunyt fiának pártját fogva bejött az országba, és 1541. aug. 26-án Pest alá érvén, táborába

[10]) Ez a mai Csantavér alatti Tornyos puszta. Szerémi 168. lapon igy ir erről: „ad unam villam Tornos. Et illa villa constabat decem miliaria ad Zeghed et tria miliaria distabat (illa villa magna erat) ad Zabattka.“ — Az utóbbi néhány szót érthetőség kedveért kellett zárjel közé tennem.

[11]) Veranesics az egész eseményt Nyiregyházára teszi!

[12]) Századok 1883. évf. 31.

[13]) Tört. Tár 13. köt. 210.

hozatta a csecsemő *János Zsigmondot*, és a kisérő főurakból épen *Török Bálintot* elfogván, Konstantinápolyba küldé a Héttoronyba, a hol ez később meg is halt. A csecsemőt pedig anyjának visszaküldvén elrendelte, hogy Budáról vonuljon ki a Tiszántúli vidékre, melyet neki és fiának adott által; de Budát és a Duna mellékét ő maga fogja a gyermek nagykorúságáig megtartani. Az özvegy királynő *Izabella* tehát Lippára költözött; a szultán pedig, a ki eddig állandó szerzeményre ez országban nem törekedett volt, most Budát csellel bevévén, magát itt befészkelte és elkezdé az ország *meghódoltatását*. — Az ország most három részre volt szakasztva, három urat is kellett elismernie. A nyugoti rész Ferdinándot uralta, a középsőt a török foglalta el, a keleti részben ugyancsak a szultán kegyelméből Martinuzzi (Frater György) vitte a kormányt a kiskorú János Zsigmond nevében.

III.

A török korszak 1542—1686.

1. Török intézmények; a szegedi kerület.

uda bevétele után az alsó Duna-Tisza köze, Bodrog és Bács vármegyék, kardcsapás nélkül török kézre kerültek. Már az 1541. év végén a török *Kalocsá*-nál telelt, *Baján* is 1542. év elején találjuk Mehmed béget 300 *besliá*-val (a török előcsapatokban használt önkéntes lovasok) táborában.[1]) *Szeged* szintén 1542. elején adta meg magát a töröknek, s igy kétséget sem szenvedhet, hogy *Szabadka* is akkor hódolt meg az idegen túlhatalomnak, a mely már az egész környék urává lett, míg előbbi földesura török fogságban sínlődött.

A szultán ujonnan szerzett magyarországi uralmának biztositására még 1543-ban a *török hódoltságot* alapitá, s Bács meg Bodrog vármegyék területe eleintén a budai pasaság vagy *beglerbegség*[2]) alá tartozó szegedi *szandzsák*-ba

[1]) Verancsics összes munkái II. köt. 85.

[2]) Beglerbeg (olv. bejlerbej) annyi mint: urak ura, vagy főúr, tartományi kormányzónak címe; a bég-ek kerületi kormányzók voltak. Szandzsak vagy liva (eredetileg zászlót jelent) a kerületnek neve.

vagy *livá-ba* soroztatott, a mely 1610 körül az egri *ejalet*-be (helytartóság) számíttatott.

Most kezdődik a súlyos török korszak, amely másfél évszázadon át nehezedett az egész országra s különösen a mi vidékünkre minden megszakadás nélkül. Ezen vidéknek ugyis megfogyott magyar lakossága a biztosabb felső tájakra menekült, üresen hagyván apáik telkeit s gazdaságát, a hol maguk is születtek s nevelkedtek, s a melyekhez annyi vídám és szomorú emlék fűzte; itt hagyták hazájokat az ellenségnek és a jövevényeknek, maguk pedig másutt kerestek barátságos fogadtatást kevésbbé sújtott honfitársaknál. — A vármegyei *iratokat* is részben talán még megmentették; legalább a 18. század elején az Andrássy grófoknak egy földalatti helyiségében Krasznahorkán sok Bács- és Bodrog-vmegyei okmány találtatott, a melyek Bécsbe a kamarai levéltárba kerültek, a hol Adamovics Mihály Bács vmegye főjegyzője ezen vármegye megbizásából 1769-ben azokból sokat lemásoltatott. Vagy talán azok inkább csak nehány menekült birtokos család iratai voltak? Az itteni sok régi nemes család oklevelei nagyobbrészt most sem kerültek még napfényre. — A lakossággal elmenekültek az urak is. De hogy ezen két vármegyének tisztikara is elmenekülvén, mint ilyen más vármegyék példájára[3]) szintén valahol gyűlésezett és az elfoglalt vármegyékről bár távol földön intézkedett volna; arról még eddig semmi tudomásunk nincsen s valószinűleg nem is lesz.

Egyáltalában igen kevés adatunk van e korból vidékünkre vonatkozólag. Annyi török követség és alkudozás közt nyoma sincsen, hogy e vidék sorsa valaha szóba került volna a hadakozó ellenfelek között; soha sincsen

[3]) Igy Pest-Pilis-Solt, Nógrád, Heves, Külső-Szolnok, Csongrád vármegyék és a Jász-Kúnság majd Füleken, majd meg Nógrádon jöttek össze bár területükön kivül, rendes vármegyei gyűlésekre.

alkudozások tárgyául említve, soha nem iparkodtak a keresztények ezt a töröktől visszafoglalni, mint például Szegedet. Ez is mind azt mutatja, hogy *teljesen* és kizárólag török kézben lévén, remény sem lehetett ezt visszakapni; vagy mert fontosabb vár vagy erősség nem volt e tájon, a sík mező pedig nem sok becsesel és ingerrel birt a visszafoglalás kockáztatására. Hadi események sem igen történhettek itten, és az akkori irók ilyenek hiányában e vidékről nem találtak nevezetes s feljegyzésre méltó eseményeket.

A török által már *megszállott* területen béke és nyugalom uralkodik ugyan, de ez a halál nyugalma. Míg a legkegyetlenebb háború csak edzette a magyar nemzetet, mely megfogyott, de meg nem törött; — a török békés uralom lassan és észrevétlenül, de annál biztosabban semmisítette meg a magyar nemzetiséget és az általa már elfogadott műveltséget az Alföld térein. Mint *Salamon* Ferenc mondja: „A *töröknek intézményei* jobban terjeszték a pusztítást mint kardja, és kormányzási rendszerével szakadatlan irtó-háborút folytatott ellenünk.“ — Sok népes alföldi helységre a török belkormányzat lassú és folytonos hatása még roszabb volt, mint az egy éjjel felprédált Dobsina sorsa, mely város helyreállott később, míg azok mind e mai napig nemcsak nevökre nézve, hanem valóban is puszták. Városokra falvakra nézve egyaránt pusztító volt a török gazdálkodás.[4])

Történtek is itt a nyugalom ölében dolgok, melyek az egész vidék physiognomiáját gyökeresen megváltoztatták, az egész vidéknek más arculatot adtak és a régi magyar lakosság helyébe új népet hoztak: a *rácokat.*

Hogy ama nagy változás és pusztulás okait is megértsük, szükséges röviden a török intézményekkel, kivált az adóügygyel megismerkednünk, hogy — ha mindjárt

[4]) Salamon: Magyorsz.. a török hódoltság korában 159. és 160. lapon.

csak általános képekben is — némi fogalmunk lehessen az akkori itteni viszonyokról.[5])

Ha a török valamely keresztény földet meghódított, vallása feljogositá őt a keresztényt minden vagyonától és szabadságától is megfosztani családostul; de őt vallásában háborgatni vagy megölni, tiltva volt. S ezen jogával a török élt is, sőt nem egyszer túl is ment a határon; mert a megengedett gyújtogatás és fosztogatás igen sokszor öldökléssel és test-csonkítással járt.

A meghódított *föld* a török *állam*-nak lett tulajdona, a mely zsold fejében egyes földbirtokokkal, vagyis inkább azok jövedelmeivel fizette ki természetben *hübéres* katonáit, a *spahik* (vagy lovasok) osztályát; úgy, hogy a meghódított föld nagy része ezek között volt felosztva. Ezek viszont személyes hadiszolgálaton kívül a hűbérül kapott föld nagyságához s jövedelmeihez képest bizonyos számú katonát is tartoztak kiállítani s pedig öt ezer *oszpora*[6]) után egy lovast. A városok és falvak úgy voltak közöttük kiosztva, hogy ha például többnek jutott egy helység, azok nem a helység földterületében, hanem annak jövedelmében osztozkodtak, melyet maguknak kellett mindig beszedniök. A vidék főhelyén ezen új birtokosoknak egy főnöke maradt, kinek mindnyájan engedelmességgel tartoztak.

A magyarországi török hódítás csak *katonai foglalás* volt. A katonaság a hadjárat végeztével rendesen Konstantinápolyba tért vissza állandó lakóhelyére, s csak kis része maradott itt a várak védelmére. Azonkivül itt maradtak még számosan az új hűbérek birtokosai közül, a kik azonban a parasztoktól félvén, csak várakban vagy

[5]) Erre vonatkozó török okmányok a magyar tudományos Akademia irattárában voltak a Behrnauer-féle fordításban; de nehány év óta onnan eltüntek, nem találhatók. Azért a következőben ezen kor jellemzésére felhozott általánosabb részleteket Salamon Ferencznek az emlitett iratokat is felhasznált ily cimü kitünő munkájából vettem: Magyarország a török hódoltság korában. Pest 1864.

[6]) Egy oszpora = 2 denár; $2^1/_2$ denár pedig mostani pénzünk szerint 1 uj krajczár; 100 denár egy régi magyar forintot tett.

azokhoz közel fekvő helységekben mertek lakni; távolabbi falvakra csak félve mentek s fegyveres kisérettel. Magyarországot ezek sem tekinték új hazának. — Közöttük az egész viszony megtartotta katonai jellegét, a miről az elnevezések is tanuskodnak. A birtokot t. i. *kilidzs* azaz kardnak nevezték[7]), a hűbéres spahi pedig lovas *katona* volt; a kerületi parancsnok címe: *szandzsák-bég*, magyarul: zászlófejedelem, és a számos kard-birtokból álló kerület *szandzsák*-nak azaz *zászlónak* neveztetett.

A rangfokozat és a hűbér nagysága egymással arányban volt. Az 5—20 ezer oszporát jövedelmező hűbért *timár*-nak s urát *timarli*-nak nevezték, a még jövedelmezőbbeket *ziamet*-nek s urát *zaim*-nak. Ily *ziamet*-eket kaptak a *szubasik* (azaz a spahik őrmesterei) és az *alajbég*-ek (a szandzsákbégnek alkapitányai.)

Szabadka mint nagyobb helység és egy járás főhelye s egyszermind erőd is, szintén egy ilyen alkapitánynak, alajbégnek adatott, a ki itt helyben lakván, ura volt hihetőleg (mint még később említjük) az akkori szomszéd falvaknak is: *Tompa*, *Ludas*, *Tavankút*, *Bajmak* stb., melyeknek nevei ma is élnek városunk *pusztáinak* neveiben. — A Szeged alatti vidékben talált s meghódolt kevés magyar és az Iván cár után hihetőleg itt maradt rác lakosságot alig érte nagyobb pusztítás a török részéről, kivált a vidék kiosztása után; mert hisz a török spahinak is nagy szüksége volt jobbágyakra, a kik a földet műveljék és jövedelmét neki beszolgáltassák. S ha a lakosság vagy megszökött vagy másképen pusztult el innen; a török hűbéres földesúr azok helyébe kénytelen volt másokat ide édesgetni, a kik jobban eltűrték a török igát; vagy pedig a szomszédoknak kellett haszonbérbe adnia földeit, ha minden jövedelmétől elesni nem akart. Igy kerülhettek idővel

[7]) A Jankovác melletti Zside pusztának neve azonban nem magyarázható a török dzsida (vagy lándzsa) szótól; mert a Syde helység már 1391-ben volt Bodrog vmegyében, s igy említtetik 1520—22. években is.

Szabadkára és szomszédságába is új lakósokúl (illetőleg felszaporodtak) a török uralmat már másutt megszokott *rácok*, a kik nagyobbrészt hegyes és terméketlen hazájokat szivesen cserélték fel a termékeny és messzeterjedő magyar síksággal.[8]) Letelepedtek részint a folyók és patakok mellett, a hol kényelmesen halászhattak; vagy pedig marhájokat legeltetve, jó tágas legelőhelyeket kerestek, milyeneket Szabadka körül is sokat találtak. Igy a török hódoltság végszakában a *szabadkai* spahi, *Ismail Oggia bég*, a most Szegedhez tartozó *Csorva*, *Ötömös*, *Kisülés*, *Belesovic* pusztákat a ludasiaknak haszonbérbe adta.[9])

Miként pusztulhattak el mégis annyira a hajdan oly sűrű magyar helységek Bodrog és Bács vármegyében, hogy most soknak nevét sem ismerjük, mások nevét pedig a helyükön elterülő *puszták* örökölték? Mi kényszerítheté a magyar népet, hogy édes szülőhelyét elhagyja és idegeneknek engedjen helyet? Hiszen a török hűbéresnek is csak érdekében állhatott, hogy minél több munkás és fizető jobbágya legyen; mert ő maga csak katona levén, soha nem dolgozott semmit, s minden élelmét, úgy fát, abrakot, szénát stb. a jobbágyok szolgáltattak be neki. — Erre felvilágosítást a török *hübérrendszer*, az *adózások* s egyéb intézményeik és nemzeti *jellemök* ismerete adhat. Ezeket kell tehát, bár röviden, figyelemre méltatnunk.

A spahi a *hübérül* kapott földnek nem volt korlátlan ura, nem volt reá igazi *tulajdonjoga;* fiára nem örökítheté, zálogba vagy cserébe nem adhatá, sem örök áron el nem adhatá; hanem csak bérbe volt szabad adnia. Szóval a hűbér csak a személyre szólt, s ennek halála után ismét más kapta. Nem csuda tehát, ha a török hűbéres birtokának *jövőjével* mitsem törődött, nem épített, nem ültetett, nem javított semmit; csak életében iparkodott minél több hasznát venni mindennemű zsarolás s fosztogatás által, a miben a török adórendszer

[8]) Vajjon katholikus rácok is jöttek-e már most ide lakni? nem bizonyos.
[9]) Városi levéltár.

is segítette. Mit törődött ő avval, ha a birtok romlik s pusztul; hisz, míg él, csak lesz neki; gyermekeiről pedig majd gondoskodik az állam. A ki pedig az ő helyébe jő, lássa maga, hogyan boldogul![10])

A parasztok szabad *költözését*, melyet a magyar törvény 1514-ben szigorúan eltiltott vala, a török sem engedte meg; sőt ha a török földesúr valamelyik szökevényt másutt megtalált, tizenöt év mulva is visszahozhatta falujába.

A hűbérnek ily természetén kivül a súlyos *adózási* törvények is igen sok helységet néptelenítének el.

A keresztények által a töröknek fizetett adó mintegy *váltsága* volt személyi szabadságuk és vagyonuknak; mert a puszta életet eltekintve, minden egyéb a győző törököt illette vallásának tanítása szerint. Ezen adó az u. n. *kharadzs* volt (a magyarok *harács*-nak mondották), mely név alatt háromféle adó értendő: 1. a föld terjedelme szerinti *földadó*, 2. a *tized-* és 3. a *fejadó*.

Földadót a keresztények eleintén Szulejman (meghalt 1566.) és utóda Szelim alatt még nem fizettek, csak a mozlimok; hanem fizettek *iszpendzsét*, a mely e szerint *telek*-adó is volt, másképen *kapupénz*-nek is nevezték. S igy ha valamely telek iszpendzsére volt beirva, 25 oszporát fizetett; ha pedig földadóra volt beirva, csak 22 oszporát adott. — Szulejman törvénye a szegedi szandzsákra rendeli: A keresztény lakosok mindazon háza, melyben a család egy keresetet folytat, fizeti az iszpendzsének nevezett kapúpénzt (reszmi-kapu) s pedig két részben: Szt.-György napján 50, Szt.-Demeter napján ujra 50 dénárt, azaz évenkint összesen 50 oszporát, a mi egyenlő volt egy magyar frttal.[11])

Mindennemű termény után, mint: gabona, kender,

[10]) Nagyobb önállósággal birták földeiket a keresztény jobbágyak. Ezek egymás között cserélhették, eladhatták, átörökíthették; csakhogy a török hűbéres úri jogainak elismerése végett ezen változások mindig az ő tudtával és némi díjak lefizetése mellett történhettek.

[11]) Salamon id. m. 188. lapján.

káposzta, len, must, gyümölcs, hagyma stb. természetben u. n. *tizedet* kellett adni, a mely elnevezés alatt azonban nem „*tizből egy*“ értendő, hanem sokkal több, néha az egésznek fele is. S ezt eleintén természetben szedték, később pedig a dolog egyszerűsitésére és a spahi nagyobb hasznára leginkább meghatározott állandó összeg pénzben. Erre nézve előbb megbecsülték a föld termőképességét s a szerint vetették reá az adót állandóan, nem tekintve a termés eshetőleges minőségére vagy mennyiségére. — Azonkívül a gabonából bizonyos pótlékokat is (szalarije) kellett adni.[12]) Ide számítandó a malomadó is, még a méhkas, birka, bárány, sertés után szedett tized-adó; de azért disznóöléskor is külön díj volt. Hogy lovak és szarvasmarha után is szedtek volna tizedet, arra nincsenek adataink. Általában az erdőkben falkánkint makkolt disznókért semmi díj nem járt (csak a házban tartottakért), valamint a külön pusztákon legelő marháért is csak igen csekély díjat szedtek (t. i. darabonként egy oszporát vagy két dénárt) s ez is nem annyira a marháért járó adó, mint a felszántatlan mezőkről vett jövedelem, a *legelő*-pénz (*otlak* azaz fűpénz.) — Ezen körülmény ugyan elősegité a mi vidékünkben a legelőn való *baromtenyésztést*, melyet elődeink a török alatt megszokván, a 18. század végéig nagyobb mérvben folytattak. Ugy, mint az Árpádok korában, most is *baromtenyésztő* lett a magyar alföld; s valamint a föld ázsiaivá lett, úgy a lakosság életmódja is visszaesett; földmívelőből pásztorrá lett.

A *fejadót* minden önálló gazda fizette *telkek* szerint. Szulejman idejében ez 50 oszpora vagy egy magyar forint volt egy telektől; később ez is felemeltetett. Ezen adót a magyarok *császári* adónak is nevezték. — Ezen kivül volt még más fejadó is, törökül *iszpendzse*, perzsául *pendzsik*, azaz *ötöd*-adó, mint a személyi rabszolgaság váltságdíja. Ennek az volt eredete, hogy minden hadi-

[12]) U. ott 186. lap.

fogoly értékének egy ötöd részét a török katona az államnak tartozott beadni; azért is minden *felnőtt*, akár nős, akár nőtlen keresztény alattvalónak kellett ezt fizetnie. De az akkori *szabadkai* lakosok, hogy ezen adó alól kibújjanak, azon fortélylyal éltek, hogy (a mint a helybeli barátklastrom házi feljegyzéseiben olvassuk) a fiúkra jó sokáig nem adtak gatyát; hanem 16—17 éves korukig hosszú ingben járatták, hogy gyermekszámba véve ezen adó alól fel legyenek mentve. (?)

Az iszpendzse és az u. n. tized egészen a török hűbéres spahi jövedelme volt, s azért a helységeket telkek szerint össze kellett irni s u. n. *deftereket*, adózási telekkönyveket készíteni. Ezekben a helységek *kapu* (vagy *porta)* szerint voltak beirva, s minden portára 50 oszpora adó volt kivetve. A szegedi szandzsakban egy 300 oszpora jövedelemmel biró gazda számíttatott egy adófizető *portára*.

Az iszpendzsével kapcsolatban, a mely még sem volt egyéb telekadónál és magyarul *kapupénz*-nek is neveztetett, rendesen egy kisebb pótlékadó, a *takarmány*-adó említtetik, a mely amannak felét tette. Szulejman a szegedi szandzsakra vonatkozólag elrendeli, hogy a keresztények minden háztól egy szekér fát és egy szekér szénát tartoznak török földesuraiknak a konyha és az istálló szükségleteire adni, s ez gyalog vagy szekeres robotnak veendő; a jobbágyok t. i. soha sem a beszolgált fa vagy széna mennyisége ellen, hanem a rájok parancsolt sok fuvarozás ellen panaszolkodtak, a mely egyik legterhesebb adózásuk volt. Evvel történt legtöbb visszaélés, a török igy végeztette minden külső s belső gazdaságát; sőt több napi hosszú utazásokat is tett a parasztok kocsiján lovain, melyek aztán gyakran oda is vesztek.[13])

A személyi adó közé tartozott a *menyasszony*-adó, nőtlenségi-adó, továbbá a rendőri kihágások és kisebb büntényekért járó büntetés-pénzek, botbüntetés váltsága

[13]) Salamon id. m. 189. és 212. lap.

stb., a mi szintén a spahi rendes jövedelméhez tartozott; mert a birtokjoggal a büntető-jog is együtt járt.

Államadó pedig volt az u. n. császári-adó és a rendkivüli pénz- és terménybeli hadi-adó (melyet magyar okmányaink gyakran *harács*-nak is neveznek), várépítési robotok, vámok jövedelme stb. Szulejmannak a szegedi szandzsakra kiadott törvényei e részben a Behrnauer-féle iratok nyomán igen kimerítőek s részletesek.

Ezen adók, ha a törvényszabta határok közt maradnak, talán nem épen elviselhetetlenek; de a számtalan *visszaélés* miatt igen sok panaszra adtak okot a jobbágyok részéről. Hisz a magyar földesúr iránti tartozások sem voltak épen csekélyebbek; csakhogy ez *örökös* ura levén birtokainak, mégis azok jövőjéről is gondoskodott. — A törökök a tized-adóban nem voltak semmi tekintettel eshetőleges rosz termésre, hanem a defterekben egyszer előlegesen kivetett adó állandósíttatott; sőt még a büntetéspénzek (!) is előre voltak az egyes helységeknek beirva. Mindez *összegezve* változatlan állandó adót képezett, a melyet a magyarok rendesen *sommá*-nak neveztek. Ezen megsommálás igen kényelmes volt a török földesúrra nézve, de a falvak romlásában szintén nagy része van.[14]) Jóllehet a porták száma például szökések által leapadt, s a lakosság felényire szállott is le és a vagyonosság csökkent: mégsem állottak el az egyszer összeirt deftertől. Ez aztán napról-napra tűrhetetlenebbé tette a helyzetet, a visszamaradtakat is végre szökni kényszerité s igy teljes pusztulást idézett elő. — Sokszor a török földesúr még *adóemelés* által is iparkodott jövedelmét szaporítani, anélkül, hogy erről valakinek számolt, vagy hogy a deftert is, melynek hivatalos példánya a *defterdár*-nál volt, kiigazíttatta volna, s mely defter másfél századon át a hódoltsági terület változásai dacára a töröktől másithatatlan alaptörvénynek vétetett. Ennek következtében saját katona-

[14]) Salamon id. m. 194. s köv. lap.

állítási kötelezettsége a régi maradt; és ezen adóemelés jobbágyainak romlása s az állami pénztár vesztesége mellett az ő tiszta nyeresége volt. — S még sokféle visszaélés harapódzott el. Az ellenőrzés hiánya és a megvesztegethetőség még inkább érvényre juttatták a végeredményben szomorú elvet, hogy: „*az adózást nem az adózó nép tehetsége, hanem az adóztatónak szükségei szabályozzák.*“

A legeslegterhesebb volt a sok hadi fuvarozás, s talán leginkább ennek tulajdonítható, hogy az 1592—1606-ig tartott 15 évi háború alatt nagyban pusztultak a hódolt városok és falvak, midőn 20—30 jobbágy kocsival s lovaival hónapokig távol volt hazulról, és a terhes munkában és nélkülözésekben kidült a marha és elveszett az ember is. A pusztulás szomorú képét a *bajai* vidékről már 1553-ban irja le Verancsics.[15])

Ezen rajz még nagyon hiányos volna, ha a törökök *vallási*, *erkölcsi* és *társadalmi* szokásaira is nem vetnénk egy futólagos pillantást; mert a török mindezt magával vitte, bárhová ment is, és ridegségében soha nem alkalmazkodott a körülményekhez. A *kóránt* tisztelő török mindenben oly merev s kizárólagos természetű, hogy inkább megsemmisül, semhogy változnék s szokásaiból valamit engedne. Azért is a töröknek dölyfös és zord magaviselete mindig távol tartotta tőle a keresztények rokonszenvét. A keresztény vallást a törökök csak tűrték, de a nyilvános isteni tisztelet, harangozás és körmenetek el voltak tiltva. Templomot épiteni vagy kitatarozni csak hosszas utánjárás és pénzbeli áldozatok után engedtetett meg; s ki volt szabva minden ház magassága, alakja, szine; még a keresztény jobbágyok ruhájának szabása és szine is törvény által volt szabályozva.

A *nőrablás* is oly dolog volt, miáltal a török félelmessé tette magát; mert a mely keresztény nőnek szépsége a töröknek megnyerte tetszését, csak úgy vitte el

[15]) Művei I. köt. 289. s köv. lap.

mint a keresztények más tulajdonát. Ha a hajadon nem ment önként nőül a törökhöz, a kadi itélte azt neki oda. S kivált ha a török be tudta bizonyítani, hogy keresztény férjetlen nő tőle *almát* (Venus attributuma) fogadott el, hasonlóan neki itélte oda a török biró. Minthogy tehát a nők erénye és jövője a törökkel szemben igen kevés biztonságban volt, az apák minden lehetőt megtettek kedves leányaik megmentésére. Igy a *szabadkai* katholikus lakosságról is olvassuk a helybeli barátok feljegyzéseiben, hogy titkon más falvakra vitték felserdült leányaikat és katholikus ifjakhoz adták férjhez, a mely kényszerű eljárást *deserná*-nak neveztek maguk nyelvén. A barátok pedig, a kik akkor itt lelkészkedtek, rendesen éjjel adták össze őket, nehogy a törökök által megzavartassanak. A leányokat és az egész menetet ilyenkor *fegyveres kiséret* vette körül és oltalmazta váratlan megtámadások ellen, a miből emlékül napjainkban is a bunyevácoknál divatban van a *musztulundzsia*. Az *alma* is még szerepel náluk a leánykérőben.

A szegény nép nemcsak háború idejében volt sok veszedelemnek kitéve, hanem béke idején is folyvást jártak a vidéken portyázó csapatok. Ilyenekről emlékezik a többi között egy 1679. évről való versezet a kecskeméti városi jegyzőkönyvben:

8. martii. *Szabadka*-Szegedi nagy fekete Dandár
Jöve nagy seregvel mint egy falka madár,
Mind az egyes fákat kipusztítják immár,
Nyolcvan fertály árpát elvisznek, higyed bár.
Hej! ha láttad volna szintén estve felé
Az favágatóra miként jőnek elé,
Vágják, törik az fát, mindenik emelé,
Tiz szekér kár fáját az biráknak tevé.
Jankói (azaz jankováci) és Paksi Pajazit agával
Jőnek nagy csoporttal három nagy zászlóval,
Jól megrakodának zabbal és árpával,
De jól nem lakának az város borával.[16])

[16]) Hornyik Kecskemét tört. II. köt. 501. lap.

Sűrűen jártak mindenfelé portyázó kalandorok, a kik a népet mindenéből kifoszták. S pedig nemcsak ellenség járt ellensége területén, hanem néha a várak és palánkokból a török őrség unalmában vagy kalandvágyból felkerekedvén a maga területén is, a lakosok szekerein, lovain falúról-falúra járt élősködni. Beleültek a szegény ember házába, megettek-ittak mindent, a mit találtak, és emlékül s ajándékul még elvitték a gazda sarúját és lehúzták hátáról a bundát.

A szegény kifosztogatott nép Szabadka környékéről a messzeterjedő pusztákra menekült s ott földbe vájt üregekben, az u. n. *zemunicák*-ban rejtőzött; de a Szegedről lelki vigasztalásukra átjött barátok annyira bátorították és vigasztalták, hogy a sok nyomorgás dacára mégis egy sem találkozott, a ki hogy sorsát enyhítse, a törökök vallására tért volna által.

Az *igazságszolgáltatás* a török *kadi* (biró) kezében volt, a ki egyházi személy-féle is volt; mert a törököknél minden vallási alapra lévén fektetve, igazi világi birájok nincs is; az egyházi és világi hatóság elválasztása nálok ismeretlen vala. Pörös ügyekben a felek a szandzsak *muftijához* (főpap és főbiró) mentek, a ki a feljelentett esetről véleményt (fethvá) irt, a melylyel az itélőszék elé mentek; s ez mindennemű polgári, büntető s egyházi ügyekben itélt. A kadi államfizetést nem kapott s igy egyedül a pörbeli díjakból élt, melyeket mindig a *nyertes* fél tartozott fizetni; azért is mindenki bármily igazságtalan pört kockáztathatott; hisz vesztessége esetében sem ő fizetett. Közvádló nem volt, azért a biró csak a feljelentett esetekben ítélt, tőle pedig felebbezni nem lehetett. A büntetésnek nagy részét a büntetéspénzek képezték, melyek az illető török hűbéresnek vagy a szandzsák-bég jövedelmét szaporították. Gyilkosságot és lopást, parázsnaságot és rendőri kihágást, mindent pénzzel lehetett megváltani. Ha a villám egy embert sújtott vagy házat gyúj-

tott fel, vagy ha valaki kútba esett s egyéb hasonló esetek is a kadi bölcs itélőszéke elé tartoztak; s ilyenkor rendesen az illető község, a melynek határában ama szerencsétlenség történt, itéltetett a büntetéspénzek fizetésére.

Végül nézzük még a *szegedi kerület felosztását.*

A *szegedi* szandzsak már 1550-ben volt felállítva, s úgy látszik, mindjárt a *szegedi vár* felépítése után keletkezett[17]) és 1554 körül kiterjedett már Csongrád és Bács-Bodrog vármegyékre is. — Mint a szandzsakok általában, úgy a szegedi is több járásra *(nahije)* és több törvényszéki kerületre *(kaza)* volt felosztva. Ismerjük a szegedi, bajai[18]) *szabadkai* kazát, melyekben a *kadi* mondott ítéletet. — A *nahijék* közül az 1554., 1570., 1590. évi fejadó-lajstromokból vagy defterekből ismerjük a vásárhelyit és a *szegedit*, a mely utóbbi a Tisza mentében húzódott lefelé *Becséig;* továbbá a *szabadkait*, amely az előbbi mellett egészen *Szent-Tamásig* terjedett. Azonkivül volt még a Bácskában a *bajai, bácsi, zombori* és a szerémi szandzsakba tartozó *titeli* nahije.[19])

Minket a *szabadkai nahije* érdekelvén, lássuk mely helységekből állott ez? A bécsi csász. udv. könyvtárban levő és 1580/2. és 1590/1. évekből való eredeti török defterek szerint[20]) ezen nahijében a következő helységek voltak: *Novi-Bajmok* 1580/2-ben volt 21 háza. Nagy-Bajsa, Bánovce, Budakut, Csanád (a mai *Csanasz* puszta?), Csifancsa, (Csiancsa? vagy talán Bancsa?); Feketehegy, *Nagyfény* másnéven *Baskút*, itt 1580/2-ben volt 15 ház, 1590/1-ben pedig 25 ház s ezekből egy *maktú* volt, jövedelme 250 (oszpora?); *Gyurgyin*, itt 1580/2-ben 17 ház volt, 1590/1-ben

[17]) Egy török okmány 1638-ból a Szabadka, Jankovác és Baja nevű várakat említi, melyeknél a halasiak is dolgozni tartoztak. (Török-magyarkori tört. Emlékek II. 363.)

[18]) Ebbe tartoztak Szeremle és „Halas császári város."

[19]) A délmagy. tört. és rég. társulat közlönye Temesvár 9. évf. 60. l. — Steltzer: Geschichte der Bácska 41. lap.

[20]) Szilády Áron úr szivességéből közöljük a következő sorokat.

pedig 26 ház, ezekből is egy maktú, jövedelme 400. Kis-Hegyes, Nagy-Hegyes, Ivánka, *Kelebia*, itt 1580/2-ben 18 ház volt, ezekből egy maktú, jövedelme 500. Ezen hely nagyon felszaporodott, 1590/1-ben 57 háza volt, ezekből egy maktú 300 jövedelemmel; földváltság évenkint 3. — (Nagy-Hegyes és Pacsér közt egy olvashatatlan helynév említtetik.) Kunbaja, Likas, *Ludas* 1580/2-ben 29 házzal, ezekből egy maktú, jövedelme 600. Madaras, Mélykút (ismét egy olvashatatlan név), Obornyácsa, Ó-Moravica, Pacsér, *Pálegyház* (most Palics) 1580/2-ben 10 házzal. Roglatica, Sofron, *Szabadka* 1580/2-ben 49 házzal, 1590/1-ben 63 házzal.[21]) *Sebesegyház* (ma Sebesity puszta) 1580/2-ben 13 házzal, 1590/1-ben 26 házzal. Szeghegy. (Egy olvashatatlan név.) *Tavankut* 1580/2-ben 16 házzal, 1590/1-ben 23 házzal. Topolya vagy Kis-Bajsa, Tornyos, Ujváros, más néven Szonasicse (talán *Zobnatica?*) 1580/2-ben 21 házzal. *Vörösegyház* (ma Verusity) 1580/2-ben 25 házzal, 1590/1-ben 39 házzal; ezekből egy maktú, jövedelme 400. Vizes.

Csantavér a szegedi nahijében volt, szintúgy: Martonos, Mohol, Pucs, Vastorka, Zenta stb.

Ezen jegyzék tanúsága szerint a falvak lakossága 1590-ig általában még szaporodott; s ha a *magyarság* pusztult s kivándorolt is, helyét csakhamar *rácok* foglalták el, a kik mindenütt a török fegyverek nyomán széledtek el az országban, mint Martinuzzi vagy Fráter György már *1538*-ban panaszkodik. A szegedi szandzsakot 1634-ben Muhamed pasa, 1638 körül Ibrahim pasa, volt temesvári beglerbeg birták *arpalik* azaz jövedelem-pótlékul. 1685. ápr. hóban Markócs Csorbadzsi jancsár-kapitány egyenesen a *szegedi tartomány földesurának* nevezi magát.

---

[21]) Feltűnő, hogy egy 1605 körül irt török föld- és uti-rajz-féle kézirat a bécsi udv. könyvtárban, a mely Bácsot, Zombort, Titelt, Szegedet felsorolja, Szabadkáról még mellékesen sem emlékezik meg. (Századok 1870. évf. 306. lap.)

2. Magyar nemzeti élet.

A magyar városokban és távolabbi falvakban *a magyar községi élet* is több helyen megmaradt. S ezen körülmény a magyar király hatalmának és a vármegyék hatóságának befolyását is fentartotta még a töröknek hódolt területen is; mert a magyar nemzet a másfél évszázadig tartó török uralkodást Magyarországban mindvégig csak ideiglenes állapotnak tekintette. — A kiszorult magyar *földesurak* régi birtokaikról nem mondottak le, ezeknek elfoglalása ellen legalább óvást tettek, nehogy a zavaros időben valamely törvénytelen bitorló (nem a törököt értvén e helyen) kezeit azokra rátevén, vagy a nádor által azokat magának adományoztatván, idővel abból jogcímet formálhasson. Mert a nádor is még folyvást gyakorolta adományozási jogát s talán nem volt mindenkor kellő figyelemmel a kérelmezők jogcímének helyességére. A birtokba való bevezetés azonban csak távolból (longa manu) történhetett Fülekről, nem pedig szabályszerűen a helyszínén.

A magyar földesúr valamely végvárba szorulva, folyvást szemmel tartá régi birtokát és *fegyveres társaival* lesé az alkalmas pillanatot, hogy járandóságát bekövetelje. S bár sokszor összeütközésre vezetett ily kirándulás a törökkel, mégis folytatták s lejártak Titelig is. Igy a török a magyar vidékre, a magyar földesúr a hódoltságra szokott át-átcsapni; azonfelül a szabad hajdúk és a szabad lovasok maguk felelősségére egyaránt pusztíták a magyart és a törököt, nem törődvén az ily portyázásokat szigorúan tiltó országos törvényekkel. — Mindennek dacára a magyar paraszt a török gyűlölt rabszolgasága alól való felszabadulásának reményében régi földesurához vonzódott (bár az is nagyobbította terheit) s elismerte a magyar király tekintélyét.

Igy folytatták működésöket a meghódolt vármegyék is. Például Pest vmegye Füleken és Nógrádon tartotta

gyűléseit s onnan Kalocsáig 30—40 mföldnyire török területen át gyakorolta hatóságát: adót szedett (közönségesen az országosan kivetettnek felét, mert ezen helyek a töröknek is adóztak) és rendeleteinek érvényt tudott szerezni szemben az országgyűlések által igen szigorúan eltiltott *törökösség* bűnével.[1]) Azért is, midőn a török hazánkból kiszoríttatott, fönakadás és baj nélkül visszaállottak a régi vármegyék; mert hisz' tulajdonképen még nem is szüneteltek.

Egészen másképen állt a dolog *Bodrog* és *Bács* vármegyékkel. Sehol semmi nyoma, hogy e két vármegye valahol területén kívül működött volna; hihetőleg nagyon elszéledt ezeknek nemessége, a mely már *Iván* cár által annyira megritkíttatott, hogy talán már a mohácsi csata óta sem működött; s területén kívül még kevésbbé volt képes törvényhatósági testületté egyesülni. Hogy itt Szabadkán is vagy másutt a vármegyében megmaradt-e a keresztény bíró, úgy mint Szeged, Halas, Kecskemét, Kőrös városokban, arra sincsen semmi adatunk; és a most betelepedő *új lakosság* mellett az nem is valószínű. — De volt is a török uralom után baj a két vármegye visszaállításával. *Bács*-ra nézve ugyan könnyebben ment a dolog, mert ennek emléke mindig fenmaradt az új lakosság között is, mely a Szeged alatt elterülő egész alsó Duna-Tiszaközt *Bácskának* nevezte el; hanem *Bodrog* vármegye (a bodrogi várnak a Duna hullámaiban történt eltünésével) már a 16. század második felében sem említtetik többé, és a 18. század elején feleleventve nem birt életképességgel, a miért is nehány évi tengés után ujra Bács vármegyébe olvadt.

De ha a *vármegyei* életnek a török korszakban nem látjuk is itt lent semmi nyomait; mégis több adatunk van arra, hogy a *földesúri* viszony nem szűnt meg tökéletesen, és hogy a nádor intézkedései idáig is elhatottak. — Igy például országos levéltári oklevelek értelmében jogtalan

[1]) Ezen bűnbe esett, aki bármily ügyben török bíróhoz mert folyamodni.

birtokfoglalás elleni óvást tett 1552-ben Geszti László a Bodrog és a Bács vármegyékben levő birtokaira nézve, így 1574-ben a Kisvárdaiak is Báthmonostor, Borsód, Katymár, Zombor stb. birtokaikra nézve, és 1610-ben az ó-budai apácák Bodrog-megyei számos birtokaikra vonatkozólag. Későbbi hasonló adataink ugyan nincsenek, de annál több nádori adományozásról szólnak okmányaink. Ily uton kapta Lósi István 1639-ben *Tompa*, Mada, Ivánka, *Sebesity* nevű birtokait; 1651-ben Bornemisza vagy Polgár Pál végrendeletileg intézkedik Vastorok, *Verusity* stb. birtokáról; 1657-ben zolnai Gombkötő János a nádortól: *Tompát*, *Mérgest*, *Csikeriát* stb. kapja; 1658-ban Serényi Pál: *Tavankutat*, Kunbaját, Bikityet, Stanisicsot stb.; 1662-ben Vattai Pál részére volt Füleken beigtatás: *Nagy-Györgyin*, *Vámtelek* stb. birtokokba. — Eszterházy Miklós nádor 1639-ben Devecser, Sofron, Filipovoszelló s több akkor ujra települt szomszédos helység *védelmét* Gombkötő János, füleki hadnagyra bizza, a kinek az *adót* is fizetni rendelte. Egy 1703-ban tartott tanú vallatás alkalmával egy száztizenegy éves kaluger (rác szerzetes) a bogyáni zárdából határozottan mondja, hogy Fülekről csakugyan jöttek is ide le adót szedni. A török nem ellenezte, sőt tanácsolá is a népnek, hogy fizessenek, sőt még kölcsön is adott nekik, nehogy a ki nem elégített adószedők a helységeket feldúlván, még nagyobb bajt okozzanak. Csak nehány erősített helyre, ahol a török maga lakott, mint *Bajára*, *Szabadkára*, *Zomborra* nem mentek be adót szedni.[2])

Szabadkára vonatkozólag külön kis okmányunk is van 1684-ből e tárgyra. E szerint egy másik felsővidéki erőségnek, a *korponai*nak őrsége vett fel valami szabadkai sarcot. Ezen okmány szövege a következő:

„*Mi korponai praesidiumban lakos vitézlő Tönke János, Bányai János és Juhász Mihály több társainkkal együtt vettük fel a szabadkai két Musztafának az sarcát az halasi*

[2]) Katona, Histor. eccl. Metropol. Colocensis,

uraimék által: András deák, Bagosi György és Pécsi Mózes által, 300 tallért, hetven kalpag, 70 csizma, 70 vég aba (posztó), 10 hegyes tőr, egy vég gránát (gyöngyfüzér.)"

A földesurak itteni birtokaikból legfölebb csak némi csekély pénzbeli adót szedhettek be s ezt sem mind és nem rendesen; egyéb természetbeli szolgálmányok rájok nézve most egészen elvesztek. De ők bármily csekély adózással is beérték, csak hogy jövőre, jobb idők reményében *jogcímöket* fentartsák. A magyar jobbágyak pedig az 1514. évi események és azok szigorú megtorlása dacára mégis bennök látták természetes uraikat és védőiket, és tehetségökhöz képest iparkodtak nekik is eleget tenni. — Egy *érseki* tized-adó (dézsma) összeirásából 1543-ból (ha hiteles?) a hódoltság első évéből látjuk, hogy *Csantavér* 12 pénzt (talán dénárt) fizetett, *Kelebia* 29 pénzt és egy pár csizmát, *Ludas* 16, *Nagyfény* 10, *Szabadka* 50, *Tavankút* 16, *Verusity* 18, *Vámtelek* 16, *Zobnatica* 16, *Sebesity* 10, *Bajmak* 16, (Tompa nincs említve), *Gyurgyia* 14 és *Zombor* 40 pénzt.[3]) Katona István (Hist. eccl. Metropol. Coloc.-ban) 1678. és 1679. évről is közöl ily jegyzékeket,[4]) hanem aránylag igen nagy összegekkel. Igy 1678-ban *Kelebia* 9 frtot ad és egy pár csizmát, a következő évben épen annyit, *Zablatica* pedig 6 frtot és egy pár csizmát, *Nagyfény* is annyit ad a kalocsai érseknek. — Czobor Imre elsőrangú földbirtokos 1579-ben egy Szegedi Ferenc nevű egri vitézzel alkura lép, mely szerint a török hódoltságban levő Bodrog és Bács vmegyei számos birtokának gondozását reá bízza s azért az ezek után őt magát illető jövedelemnek egy harmad részét annak engedi által.[5]) Hogy *Szabadkának* magyar földesura, *Török Bálint*nak fia és örököse Ferenc[6]) legalább csak annyiban is gondoskodott

[3]) Orsz. levt. Urbar. et conscript. fasc. 103. Nr. 47.

[4]) 1563-ban az országgyűlés a rácokat is dézsmafizetésre kötelezte.

[5]) Országos levéltárban.

[6]) Meghalt 1571, János már 1562; Ferenc fia István meghalt 1618-ban.

volna e helyről, vagy jogát érvényesíteni iparkodott volna: erre semmi adatunk nincsen, de az nem is valószínű. S így Szabadka hihetőleg csak a töröknek adózott; az érseki adózás folytatásáról sincsen további adatunk.

3. Új lakosság.

A török adóztatás rendszere s a súlyos robotolás terhei miatt háborúban és békében, valamint a török nép ellenséges és rideg jelleme következtében terjedett az országban a pusztulás. A szegény magyar nép barmaival és értékesebb holmijával felkerekedvén, gyakran az adószedést megelőző legutolsó éjjel hagyta el a földet, a melyen bár nyomorúságosan, de mégis csak elélt, és felső vidékekre vagy egyes bátorságosabb kiváltságos városokba menekült, milyenek voltak Kecskemét, Kőrös, Czegléd. Néha a török földesúr alkudozásba is bocsátkozott jobbágyaival; és hogy vissza édesgesse, kedvezőbb feltételeket szabott eléjök vagy pedig máshonnan hívott be jövevényeket, hogy legyen aki a földet részére művelje; mert maga csak katona levén, gazdasággal épen nem törődött, mezei s falusi életben nem talált örömet.

Igy jöhettek be s szaporodhattak Szabadkán és környékén is a *rácok*. Legalább egy 1572-ben (de aligha a helyszinén) készült kamarai összeirás szerint[1]) *Kelebia*, *Tompa*, *Ludas*, Borsód, Matyusháza, Mélykút, Ivánka pusztákon rácok laktak; 1573-ban *Titelben* is a hegy alján elterülő városban csupa rác lakik. Sőt a fentemlített 1543. évi érseki tizedlajstromban előforduló *Sebesity* és *Verusity* neveknek (Sebesegyház és Veresegyház helyett) végső szótagja is már rác lakosságra következtet; ezen nevek 1639. és 1651. évi okmányokban is előfordulnak. *Zentán* 1649-ben szintén rácok említtetnek, 1657-ben *Tompa* és *Mérges* rác falvaknak neveztetnek.

[1]) Tudománytár XI. köt. Budán 1842. a 171. lapon.

Számos elhagyott helységet a török földesúr épen nem telepített be újra, s azt ő nem is bánta; mert a pusztából több haszna volt, mint a faluból. Ezen eset áll városunk környékéről is. A török a pusztán hagyott földeket a szomszéd falubelieknek marhalegelőül adta bérbe, amiért keveset kapott ugyan, de ez *tiszta* jövedelme volt; mert az után nem volt kötelezettsége; nem tartozott katonát állítani. Öreg emberek *Bajmak*, *Kunbaja*, *Tavankút* és *Ludas*ról egy 1731—1733. évi szegedi határpör alkalmával[2]) azt vallják, hogy *Ötömös*, *Csorva*, *Tompa*, *Kisülés*, *Belesovic* stb. pusztákat a szabadkai *bég*-től (máskor *agá*nak is mondják) Ismail Oggiától vették volt bérbe; de azért még Durmis Oda pasának és lovas hajdújának Gruján Nikolának is kellett fizetniök. Igy magyarázható, hogy még a török uralom után is városunkban és környékén igen sokáig kizárólag *baromtenyésztéssel*, mint régóta megszokott életmóddal foglalkozott a nép. Ez kevés veszödséggel s csekély adóval járt, és széles jó legelőhely kinálkozott. Szántással nem igen foglalkoztak, csak a mennyire okvetetlenül szükségük volt; ezen szokást is igen sokáig tartá meg népünk.

A rácok *lakásaikat* igen kezdetlegesen s kevés mesterséggel készíték, úgy hogy bármikor ismét felszedhették és másfelé költözhettek, ha kedvök tartotta vagy előljárójok parancsolta. Igy nem egyszer történik — mondja *Marsigli* csász. tábornok, aki az 1690-es években huzamosan itt tartózkodott és tapasztalatait s tanulmányait nagyszerű irodalmi munkában örökítette meg[3]) — hogy egy még ma népes helység holnap üres s elhagyatott térség. Sőt gyakran épen csak földbe vájt gödrök és vermek képezik lakásukat. — S ettől csak a 18. század elején szoktatta le őket a bécsi csász. udv. haditanács.

Milyen volt épen *Szabadkának* lakossága a török uralom alatt? adatok hiányában nem mondhatjuk hatá-

[2]) Az iratok a városi levéltárban vannak.

[3]) Marsigli : Danub. Mysico-Pannon. I. köt. 25.

rozottan. Törökök mindenesetre voltak a városban, mert a kis vár miatt biztonságban érezhették magukat. A régi magyarok helyét pedig csakhamar rácok foglalták el. Lehet, hogy ezek az *Iván cár* embereiből valók voltak; lehet, hogy idővel mások is lassankint, családonkint vándoroltak be: vagy a török földesúr által hivattak be. Nagy csoportokban aligha jöttek, mert igy annak emléke fennmaradt volna közöttük; pedig maguk sem tudják: hogyan s mikor származtak ide?

Egy 1776. jun. 29-én Bács vármegye részéről ezen ügyben tartott tanuvallatás alkalmával[4]) kitünt, hogy városunk rác lakossága közt úgyszólván semmiféle hagyomány vagy traditió nem volt. Csak annyit tudtak, hogy ők már a törökök alatt is itt voltak és pedig azon helyen laktak, ahol akkor (1776-ban) a *Velgyeva*[5]) nevű rác temető volt; velök egy időben a *bunyevácok* vagy a katholikus rácok is itt voltak, de leginkább kint laktak elszórva a pusztákon. — Mely időszakra vonatkoznak ezen vallomások? nem bizonyos; de hihetőleg csak a török korszak végéről szólnak.

Családi szóhagyomány útján mégis annyit tudtak, hogy még a török uralom alatt legelőször a *Kernyajszkiak* (Mátó és Gyurica) jöttek ide „Boszniából *Velebity*[6]) nevű helységből és hitsorsosaikkal részint mint török katonák (beslia, helyesebben: *beslü*) szolgáltak, részint pedig török nemesek, úgynevezett *muselim* voltak.“ — *Beslü* önkéntes lovas katonát jelent, milyeneket a törökök idegen nemzetekből is felfogadtak a rablásuk és kegyetlenségök által mindenütt rémületet okozó rendetlen előcsapataik szá-

[4]) Lásd városi levéltár II. csom. 27. szám. Lefordítva a Bácskai Ellenőr című szabadkai hetilapnak 1881. évi 3., 4., 7., 8. számában.

[5]) Velgyeva valószínűleg a mostani rác városrészben a városerdő mellett lehetett, a hol a vasúton inneni szőlőkben 1880-ban több sirra akadtak.

[6]) Velebit nevű hegység van Bosznia és Dalmatia közt a Velki-Kápolnával párhuzamosan Segnia vagy Zengtől délkelet felé vonul le. Bosznia már a 15. század közepe óta török tartomány volt, s igy az onnan ide vándorlottak már előbb is török alattvalók voltak.

mára, a melyek nagyobbrészt tatár lovasokból állottak. Ezen csapatok a török hadviselés sajátosságát képezték; a derék hadra támaszkodva és ennek védszárnyait alkotva szerte kalandoztak és raboltak hajlamból és szükségből. Igy azután nemcsak a hadivonalba eső helyek, hanem távolabbi egész területek is áldozatai lettek a pusztító hadjáratnak, a mi szintén egyik oka az ország pusztulásának, főleg a sík alföldön. Ilyen *beslük* lehettek a mi rácaink, s városunkban ma is több *Baslia* nevű család él. — *Muselim* azonban nem jelent török *nemest*, mert török nemesség nem is volt; hanem a kadi mellett az ítéletek *végrehajtói*nak használt egyéneket kell e néven értenünk. E tisztség drága pénzen adatott el a többet igérőnek. Fizetésök nem volt, csak az illetékek; s azért ezek a nép rovására iparkodtak állásuk minden előnyeit kizsákmányolni.

A helybeli rácok egy 1775. évi folyamodványukban idetelepedésüket 1668. évre (vagy talán helyesebben 1686. kellene?) teszik ugyan, de ezt mint bizonytalan adatot a fennemlített vallomásokban már nem is említik. Ama folyamodvány a rácok és a bunyevácok közötti viszálykodásból eredt; s mindenik fél bizonyára régibb ittlakásra hivatkozott volna, hogy ezen alapon is több előjogot élvezhessen a másik fölött, ha egyáltalában tudnak valamit ezen ügyben. Azért mindössze is csak annyit vallottak és tudtak, hogy a rácok és a bunyevácok is már a török korszakban itt laktak. De vajjon ezen korszak melyik részében, vajjon csak a végén vagy már korábbi időben is? arról felvilágosítást nem adhattak.

Valószínű, hogy *rácok* a mohácsi vésznap előtt még nem laktak *vármegyénk* területén[7]) s ha talán 1465 körül jöttek is be, ez semmi esetre nem számba vehető meny-

[7]) Először 1404-ben jöttek szerbek hazánkba, a 2. bevándorlás Végszendrő eleste után 1439-ben volt, 3. 1460 körül, a 4. Brankovics Vuk alatt 1465-ben.

nyiségben történt. De a mohácsi csata után már átjöttek ide a Dunán a Szerémségből, a hová már Mátyás király (uralkodott 1458—1490) telepítette volt le őket Boszniából és Macedoniából. Sokan jöttek *Iván cárral*, s ha ezek talán el is széledtek vagy elpusztultak, de azért 1572 óta (mint fent említve volt) sokszor előfordulnak a rácok a vármegye különböző részeiben s nevezetesen *Szabadka* környékén. — A rácok *tömegesebb* átültetése az elpusztult Bács, Csongrád, Csanád vármegyékbe a törökök kiűzése után 1694-ben rendeltetett el Bécsben *Csernovics Arsen* népével, a mely 1690 óta eddig az ország más részeiben lakott volt.[8])

A római kath. rácok, vagy a *bunyevácok* szintén igy családonkint jöhettek be, és biztos adatok szerint a török időben (legalább ennek vége felé) Kunbaja, *Ludas*, *Bajmak*, *Tavankut* pusztákban laktak[9]) és főképen kezdetleges baromtenyésztéssel foglalkoztak a töröktől bérelt *Tompa*, *Öttömös*, *Csorva*, *Kisülés*, *Belesovic* puszták terjedelmes legelőin; míg a rácok hihetőleg jobban szenvedvén a törököket, velök közelebbi viszonyba is léptek és háború idejében mint önkéntes katonák is szolgáltak.

Vajjon *magyarok* is laktak-e itten a török időben? Kezdetben minden esetre voltak még elegendően, s eltünésök nem történhetett rögtön, a mit biztosan abból következtethetünk, hogy vármegyénk mostani helynevei legnagyobb részt a régiek maradtak, de az új jövevények által részint elferdítve (mint pl. Czobor-Szt.-Mihályból Zombor; Daut-ból Dautova; Veresegyház, Pálegyház, Szeghegy nevekből lett: Verusity, Pality, Szikity; Vastorokból lett Ostorak stb.), részint pedig maguk nyelvére

[8]) Lásd: A tiszai határőrvidék 1686—1750. Irta Iványi István Bpest 1885. a 9. lapon, vagy Hazánk tört. közlöny, szerkeszti Abafi Lajos. Bpest 1884. 1. köt. 336. lap

[9]) Igy Kopunovics Miklós juhász 1660 körül született Bajmakon; Guganovics Jeromos barát pedig, a ki 1693 óta több évig lakott a szabadkai zárdában, mert Ludason született, közönségesen Ludasi Jeromosnak neveztetett.

fordítva (igy Péterrévé-ből lett Petrovoszeló, Boldog-Asszonyfalvából lett Goszpodince stb.) Ez pedig csak úgy történhetett, ha a jövevény rácok a régibb magyar lakossággal érintkeztek és a régi helyneveket azoktól vették által. — A török korszak végeztével 1688-ban is csak *Horváth* János, *Kecskés* Ferenc és *Kovács* János, Máté és Lukács neveit találjuk az akkori *matrikulás* könyvben felemlítve, s ezek is bizonyosan csak akkor kezdettek ismét a magyar szomszéd városokból ide áttelepedni.

Ily viszonyok közt végre megérkezett Magyarország felszabadulásának ideje; az 1686. év lett a török hatalom fordulópontja.

IV.

A határőrvidéki korszak 1686—1743.

1. Felszabadulás a török járom alól.

Bécsnek sikertelen ostromlása után 1686-ban a török sereg Budára sietett, de a győzelmes csász. sereg is nyomában volt. Ezen időben kelt a *szabadkai* bégnek egy sürgető levele a kecskeméti és a kőrösi birákhoz, melyben ezeknek szigorúan megparancsolja, hogy azonnal biztos hírt szerezzenek a német sereg állásáról Buda és Szolnok körül s erről őt Szabadkán haladék nélkül értesítsék.[1])

Budát szept. 2-án vették be a császáriak, és attól kezdve az épen Budának 1541-ben történt gyászos elvesztése óta 145 évig az országra nehezedett török hatalom hanyatlani s enyészni kezdett. *Buda* felszabadulásának híre nagy örömet és lelkesedést szült országszerte és az egész ország felszabadulásának szerencsés kezdetének tekintették. A mi vidékünk lakossága, bár igen kevés volt itt a magyar, bizonyára szintén hő imával és őszinte ki-

[1]) Lásd Okmánytár 10. sz.

vánsággal nézett a török hatalom megbuktatása elé; egyebet nem tehetett, tehetetlenségének érzetében kivülről várta felszabadulását. Ezen még idegen új lakosságra, a mely eddig *magyar honpolgári joggal* nem birt még, s a mely előtt e miatt a csász. sereg nem mint felszabadító, hanem inkább mint új hódító jelent meg, e hadjárat mégis a felszabadulás színét viselte; s azért azon megnyugtató reményben éltek, hogy eddigi fosztogató és kiméletlen török urak helyett majd szelídebbet nyernek.

Még julius közepén Buda ostroma alatt Pálfi Károly Duna-Földvár felől szándékozott a *kalocsai* és a *bajai* török kastélyokat felverni[2]); de török csapatok közeledésének hírére ezen vállalat abban maradt. Azonban szept. hóban *Buda* bevétele után egy csász. hadtest Kalocsáról *Szeged* megvételére sietett.

A szegedi várat de la Vergne altábornagy erősen ostromoltatá, okt. 5-én azonban ágyúgolyótól találva élettelen bukott le lováról. Erre báró *Wallis György* és *Veterani* tábornokok vették át a parancsnokságot és erélyesen folytatták az ostromot. Okt. 13-án kezdték azt meg lövetni, s két nap alatt 200 golyót fogyasztottak el, mire Szolnokról újra 200-at hozattak. Okt. 15-én este aknákat is kezdtek ásatni és 2—3 nap alatt célhoz véltek juthatni, amint Wallis okt. 15-én kelt jelentésében mondja. — Eközben azonban hirül hozták, hogy a tatárok *Zombornál* állanak, és hogy más török hadak is közelednek Pétervárad felől. Más tudósítás szerint valami 12—14 ezer török és tatár alig 4 mföldnyire volt már Szegedtől, *Zentához* (Schindaunak irja forrásunk) közel[3]) és még 14—15 ezernyi erősítést vár, a mely szintén közeledett már. Ezeknek egyesülését megelőzendő, Veterani a többi között *Barkóczy* huszáraival 19-én este felé eléjök indult és reggel felé az ellenséges táborra akadt. Veterani nagy erélyt és eszélyes-

[2]) Monum. hist. Hung. Irók 27. köt. 39. lap.

[3]) V. ö. Századok 1873. évf. 186. lap.

séget fejtett ki, minek következtében a sokkal nagyobb ellenséges sereget megverte és megfutamította; s alig érezhető veszteséggel foglalta el az ellenségnek egész táborát s podgyászát: 200 bivalyt, több tevét, öszvért, sok juhot és ökröt, 3 ezer lovat; azonfelül 20 ágyút, 24 zászlót, 5 nagy jancsár-dobot, 2 kisebb üst-dobot s valami 20 török foglyot 2 tiszttel hoztak magukkal vissza Szeged elé. — S ezen győzelem a szegedi vár átadását is vonta maga után. Az itt levő 600 főből álló török őrség t. i. a császáriaknak a vár körüli táborában tartott örömünnepélyekből a vállalatnak reá nézve szerencsétlen kimeneteléről meggyőződvén, kész volt kapitulálni, amit az ostromlók is szívesen vettek. Megengedtetett nekik, hogy fegyveresen és podgyászszal vonulhassanak ki; de az ágyúk, lő- és élelmiszereket hátra kellett hagyniok. Mindjárt okt. 22-én túszokat cseréltek, este egy kaput is adtak át a császáriaknak és a hidra császári őrség helyeztetett, melyet Wallis 500 emberrel azonnal el is foglalt. Másnap reggel történt a teljes átadás és a kivonulás[4]; a török őrség Temesvárra kísértetett, a mely még sokáig török kézben maradt.[5]

A Zenta mellett megvert Szulejman nagyvezír Belgrádba sietett vissza s hajlandó volt ugyan a békére; a császáriak azonban épen e szerencsés fordulat miatt most békéről hallani sem akartak, s így a törököknek is újra fegyverkezniök kellett.

Szeged feladása után a gyengébb Szabadkában sem tarthatta magát a török őrség; de mikor és miképen vonult ki? erre részletes adataink nincsenek. Hasonlóan történt *Baján* s általában az egész Bácskában; *Titelt*

[4]) Wallisnak előbb említett levele és ezen okt. 22-én kelt tudósítás, melyet gróf Castelli Frigyes Magnus irt a bádeni fejedelemhez, megvan Bécsben: Kriegsarchiv 1686. évi $^{10}/_{8}$ és $^{10}/_{12}$. sz. alatt. — Hasonló tudósítást küldött Veterani is a szegedi táborból okt. 22. és 23-án az udv. haditanácshoz. — Barkóczi Ferenc is okt. 22-én 12 török zászlót küldött Bécsbe. — Wallis ezután Szolnok felé vonult, ahonnan nov. 1-én kelt levelében a cs. udv. haditanácsot Szeged állapotáról tudósítja. Hihetőleg akkor tették mindjárt Nehem-et szegedi várparancsnokká.

[5]) V. ö. Horváth Mih. Magy. tört. VI. 171. és Szalay L. Magy. tört. V. 339. l.

Heissler és Wallis tábornokok csak 1688. julius hóban vették be.

A csász. sereg egy része *Lotharingiai Károly* herceg alatt a következő 1687. év aug. 15-én Baja alatt átkelt a Dunán s Apatinig vonult le; más része Eszéket, Pétervárad és az egész Szerémséget foglalta vissza. Károly herceg ezután a sok őszi esőtől különben is járatlan Alsó-Duna vidékét a töröktől nem igen féltvén, aggodalom nélkül már szept. 16-án Zomboron s *Szabadkán* által Szeged felé távozott Erdélybe.[6])

Vármegyénk tehát megmenekült a törököktől, de szomorú látványt nyújtott a szemlélőnek. Annyira elpusztult az egész vidék, hogy a csász. seregek számára *Tokajból* kellett élelmiszereket a Tiszán leúsztatni, amihez három heti idő kivántatott; s ezen körülmény a hadi működéseket itt lent nagyon megbénította.[7]) — A messzeterjedő nagy síkságon néma csend uralkodott. Majd terjedelmes bűzhödt mocsarak állták el az utat, majd meg a vadon felnőtt fű és tömött bozót akasztotta meg az utazót, úgy hogy a katonáknak gyakran karddal kellett maguknak utat vágniok. Sehol viruló fa, melynek árnyékában a fáradt utas kipihenhetett volna; egész napi járásra alig találtál e nagy téren emberi hajlékot vagy emberi tevékenység nyomaira; csak egy-egy pásztor nádgunyhója vagy föld alatti búvóhelye mutatott itt még emberre. Ahol hajdan sűrűen népes falvak állottak, most egy-egy elpusztult templom romjai tünedeznek fel itt-ott elszórva az úttalan tágas láthatáron, mint a vad pusztító háború útmutatói. De a nép amely azokat építette, és a helység melynek azok díszei valának: eltűntek, nyomait betakarta a futó homok és benőtte a fű. — Az egész vármegyében alig egynehány népesebb helyet lehetett még találni; újból

[6]) Szalay e. m. V. 365. — Horváth e. m. VI. 187. lapon.
[7]) Szalay e. m. V. 359. lap.

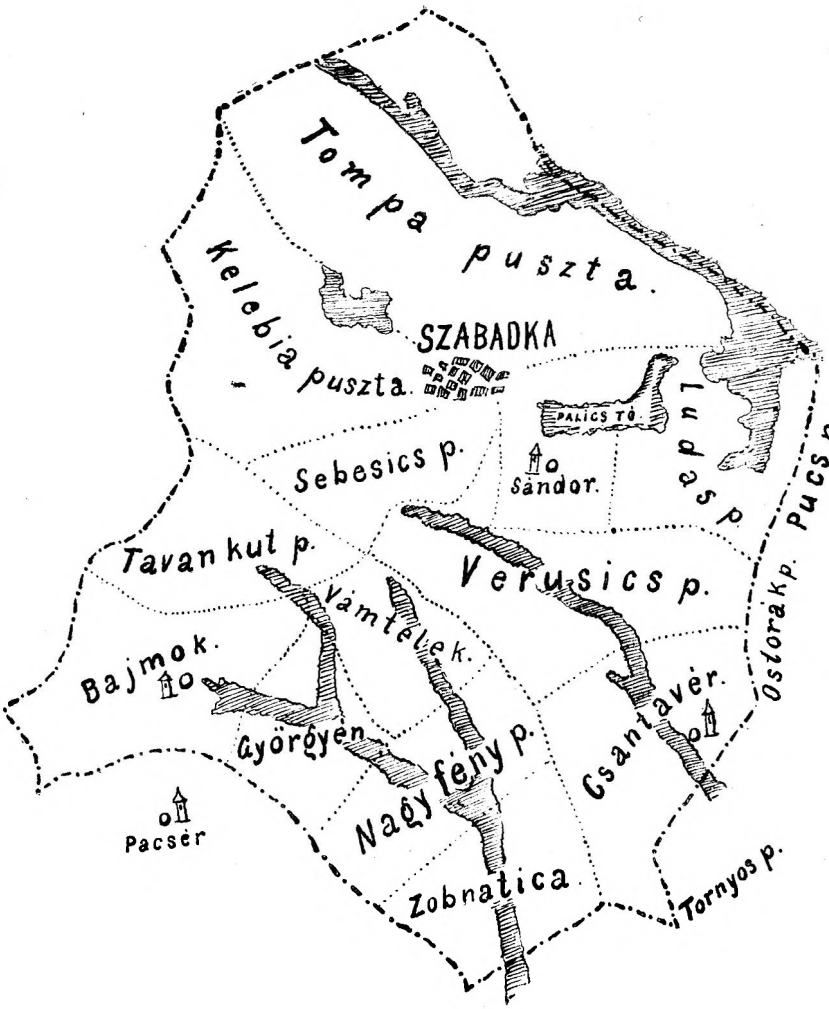
Tompa puszta.
Kelebia puszta.
SZABADKA
PALICS TÓ
Ludas p.
Sebesics p.
Sándor.
Pucs p.
Tavankut p.
Verusics p.
Vámtelek.
Ostorák p.
Bajmok.
Csantavér.
Györgyén
Nagyfény p.
Pacsér
Zobnatica.
Tornyos p.

kellett az egészet szorgalmas kezekkel *betelepíteni;* de a hosszú pusztulás nyomait mai napig is hordja magán.

Igy állott *Szabadka* is szegényesen mértföldekre terjedő puszták közepében elszigetelve magában; s ezen puszták csak egy évszázad mulva népesedtek be ismét és öltöttek barátságosabb alakot. A törökök kivonulása után Szeged, Halas, Baja, Zombor, Zenta, Kanizsa és Martonos voltak Szabadkához a legközelebbi helységek; pedig hajdan sűrű falvak koszorú gyanánt vették volt körül e várost, melynek helyzetét az ide mellékelt kis térkép mutatja. Igy: *Tavankút* 1439-ben Szabadkával együtt már városnak (oppidum) mondatik[8]), de 1658-ban mint puszta Serényi Pálnak adományoztatik, tehát a török alatt elpusztult. — *Györgye*, *Bajmak*, *Napfény* (ma Nagyfény), *Chontafejér* (ma Csantavér) egy 1462. évi okmányban[9]) falvaknak vannak említve, de a török időben szintén elpusztultak. A mostani *Bajmak* és *Csantavér* királyi rendeletre csak az 1770-es és 1780-as években telepíttettek Szabadka város által a hasonnevű pusztákon; *Sándor* falu is csak 1787-ben keletkezett. — *Veresegyház* már 1423-ban említtetik[10]), s templomának nyomai még most is láthatók egy partosabb helyen a csantavéri uton a *Klisza* (azaz ecclesia templom) nevű völgyben. Eleintén a török alatt ez is falu volt, de elpusztult; nevét a mai *Verusity* puszta örökölte. Hasonlóan a mostani *Sebesity* puszta is a 16. században még *Sebesegyháza* (azaz Sebestény-egyház) falu volt.[11]) Igy *Pálegyháza* faluból lett *Pality*, mostani fürdő s kedves mulatóhelyünk. *Ludas*, régen *Ludasegyház* 1335-ben már említtetik[12]), mellette volt *Pusztaegyház* (a mai Kanizsához tartozó *Pucs* puszta). — *Tompa* egy 1572. évi összeirás szerint[13]) hajdan kún puszta volt, 1572-ben rácok

[8]) Lásd Okmánytár 2. szám alatt.

[9]) U. ott 3. sz. a.

[10]) Országos levt. Anspachiana.

[11]) Régi térképeken : Sebestin, Sebastin-nak iratik.

[12]) Orsz. levt.

[13]) Tudománytár XI. köt.

laktak rajta, 1657-ben rác falunak mondatik. Egy mult századi térképen 1778-ból a falu helye is meg van jelölve, és onnan az út a régi *sebesityi* koloniába. — *Keleby* 1572-ben szintén rácok által lakott régi kún pusztának mondatik, ugymint *Tompa*, *Ludas*, *Matyusháza*, *Mélykút* stb.; 1758-ban még ismerik a régi kelebiai templom romjait. — *Vámtelek* már 1662-ben mint elhagyott falu van felemlítve. Mindezek most puszták Szabadka határában.

Ime, mily nagy pusztulás történt csak Szabadka körül!

2. Telepedés és a törökök becsapásai.

I. Szeged után — mint említők — nyomban a mi városunk is felszabadult a török járom alól; minthogy a török itt Szeged elvesztése után úgysem tarthatta magát többé. A csász. seregek védelme alatt, a melyek most huzamosabban maradtak itten, Szabadka környékéről és a pusztákon elszórva lakó nép még 1686-ban az üres városba húzódott össze, hogy egyesült erővel jobban ellentállhassanak a törökök netáni becsapásainak s portyázásainak. Igy főleg *Kunbaja*, *Bajmak*, *Tavankút* és *Ludas* adott e városnak lakosságot. A most ideköltöző nép az általa előbb használt pusztákra való jogát is behozta; így a kunbajaiak *Tompát* adták mintegy hozományul új lakóhelyöknek, mások meg mást, úgy, hogy az új város lakossága már akkor szedte össze azon nagy földbirtokot, mely ma is képezi határát. Ekkor jött a városba névszerint a 70 éves *Bilio Katána* Tavankútról, a bajmaki születésű *Kopunovics* Miklós juhász mint 28 éves ifjú. Azonkivül egy-két magyar család is költözött ide.

A csász. fegyverek szerencséje bizalommal tölté el a török iga alatt nyögő rácokat, s sokan átjöttek magyar területre, a hol szíves fogadtatásban részesültek és *katonai*

szolgálatokra kötelezvén magokat a törökök ellen, különféle előjogokban részesíttettek.

Igy az 1687. év tavaszán *Petrovics Novák* rác kapitány már 4892 rácot hozott által a török területről és többet is igért még a temesvári kerületbe áthozni, ha letelepedésre bizonyos helyek biztosíttatnak nekik, ha ezen csapat fölötti kapitánysággal ő maga bizatik meg, és ha nem *magyar*, hanem *német* főtisztek alatt engedtetik szolgálniok; mert egy ajánlólevelének szavai szerint „*a magyart nem szenvedhetik, minthogy eddig a magyar nemzet roszul bánt a rácokkal.*“ Végre *Becskereket* és *Lippát* kéri lakóhelyül. — Ezen ügyben Novák Bécsbe is utazott és magával vitte *Nehem* szegedi várparancsnoknak és *Miksa* bajor választófejedelemnek jul. 3-án a *Martonos* melletti táborban kelt ajánlólevelét.

A választó fejedelem e közben jul. 9-én a *Sizar* melletti táborból *katholikus rácokat* is ajánl a csász. udv. haditanács kegyébe, hogy azoknak három palánkot (t. i. Szegeden, Szabadkán és Baján engedjen építeni és lakni.[1])

Bár nem tudom, *Sizar* alatt folyót vagy inkább helységet kell-e érteni? s az merre keresendő? — mégis, tekintve azt, hogy Miksa fejedelem jul. 3-án még *Martonos* mellett táborozott; azt vélem következtetni, hogy — miután kivált az akkori időkben ez úttalan vidékekben a katonák nem igen gyorsan utazhattak — ama két táborhely nem lehetett egymástól távol. Másrészt az sem valószínűtlen, hogy a fejedelem az említett ajánlólevelet talán maguknak ama kathol. rácok *küldötteinek* adta által, a kik azt személyesen vitték fel Bécsbe, a hová az bizony későn ér-

[1]) A levél már nem létezik, s csak a csász. udv. haditanács igtatókönyvének rövid feljegyzése mentette meg ez adatot, bár elég hiányosan: „Churfürst zu Bayern recommandirt sub dato Feldlager bei Sizar 9. Juli 1687. die kathol.-Raizen, damit ihnen 3 Palanken zu erbauen u. zu bewohnen eingeraumet werden möge.“ (Hofkriegsrat-féle levéltárban Bécsben 1687. évi Protoc. exped. folio 570. sept. Nr. 22.)

kezett. Legalább a csász. udv. haditanács *Petrovics Novák* kérelme után ezen *katholikus rácok* ügyét csak szept. 1-én adta ki véleményadásra Caraffa Antal altábornagynak. — — Az igtatókönyv szavai ezek: „*Remittitur hiermit ein anderer, dass dergleichen Rätz, welche sich in 1500 wehrhaften Männern bestehend anerboten treu zu verbleiben und andere mehr vom Feinde herüber zu bringen, gegen deme, dass ihnen zu Szegedin, Sobathiz und Bouia (így!) zu verbleiben u. die drei vorgeschlagene Palanken zu erbauen erlaubet werde.*“[2])

Sajátságos, hogy a bajor Miksa fejedelem ajánlólevele későbben, szept. 5-én van (a prot. exped.-ban) bevezetve és három lappal hátrább a betelepedni kívánó (katholikus) rácoknak valószínűleg személyesen megjelent megbizottaiknak *Markovics* és *Vidákovics* György kérvénye is, melyben a török területről *átjött* 5000 (lélek?) számára nehány rongált váracsot és elegendő földet kérnek, hogy legyen hol lakniok és megélniök; viszont ők is egy *német* tábornok vagy tiszt alatt mindenkor hűségesen harcolni igérnek a török ellen.

A jegyzőkönyv szavai ezek: „*Markovics und Juro Vidakovics bitten um einige devastirte Castellen und territoria für 5000 aus der Türkei herübergegangener Rätzen, damit sie unterkommen und sich ernähren mögen. Versprechen dagegen jederzeit unter dem Commando eines deutschen Generals oder Officiers wider den Erbfeind die Waffen zu führen.*“ (Hofkrat. 1687. protoc. exp. folio 573. sept. Nr. 43.)

Caraffa a reá bizott ügyben (legkésőbben okt. végén) kedvező véleményt adott; de sajnos, hogy e nyilatkozatot is mint a többi ezen ügyre vonatkozó okmányt nélkülöznünk kell. A jegyző- vagy iktatókönyvek sovány adatai pedig nem adnak kimerítő felvilágosítást. Pedig fontos tárgyról szólnának. Ezen katholikus rácok t. i. a *dalma-*

[2]) Hofkrat. 1687. Protoc. registr. folio 400. sept. 1. Nr. 11.

táknak is nevezett *bunyevácok*, a kik ma is még tekintélyes számát teszik a Bácska lakosságának, *Szabadkán* pedig épen túlnyomó számban vannak.

Honnan és miképen kerültek ezek ide új hazájokba[3]), erre nézve csak igen gyönge és homályos visszaemlékezés maradt fenn még közöttük is a 2—3. generatióban, s az is idővel még inkább elmosódott, a mint az 1776-ban tartott s fönemlített tanúvallomásokból is kitűnik. Annyi azonban bizonyosnak vehető, hogy a bunyevácok 1687 őszén költöztek be.

Gyöngyösön a ferencrendűek főklastromának iratai között egy régi, valószínűleg egykorú jegyzet emlékezik meg e bevándorlásról. E szerint a bunyevácok Boszniából és nagyobbrészt a szomszéd Dalmátiából költöztek ide 18 ferencrendű barát vezetése alatt. *Szabadkára* érkezvén a várba telepedtek le, egy részök pedig tovább ment *Szegedre*. A barátok ekképen utazásuk célját elérvén s felvállalt kötelességöknek eleget tevén, a néptől elbúcsúztak és visszatértek Boszniába híveikhez. Csak egy *Sárcsevics Angelus* nevű barát maradt még egy ideig itt rokonai körében, de ő is még azon 1686. év (talán inkább 1687.) folyamában tért vissza Boszniába. — Helyettök most Szegedről jártak által egyes barátok felváltva itteni új híveik lelki vigaszára. Ezek között volt egy *Guganovics* vagy ludasi születése miatt a magyaroktól *Ludasi* Jeromosnak nevezett barát.[4]) — Állításunkat a szabadkai főplébánia könyvei között talált helybeli legrégibb keresztelő anyakönyv (matricula baptisatorum) is bizonyítja, a mely 1687. dec. 1-től kezdve az itt lelkészkedő barátok által vezettetett és sok ma is élő bunyevác nevet sorol fel;

[3]) Erről a maga helyén a II. Részben mondjuk el a különféle véleményeket.

[4]) A szabadkai bunyevácok között ma is élő Guganovics családok neve után ítélve, ezen barát is bunyevác eredetű volt és már régebben Ludason letelepedett szülőktől származott. Ezen körülmény is egy adatul szolgál arra, hogy katholikus rácok már a török korszakban is laktak e vidékben.

csak itt-ott elvétve akadunk egy német vagy egy magyar névre. — Ezen könyv eleje 1687—1717-ig nem az eredeti feljegyzés, hanem egy 1717-ben készült *másolat* vagy letisztázás.

Mint Szabadka újabb lakosságára vonatkozó ezen legrégibb okiratból érdemesnek tartottam az elejét, t. i. az 1687. évi december hóban bejegyzett kereszteléseket kiirni. — Első sorban említtetik a keresztelő pap *frater Bartholomaeus* (Benyovics Bertalan), erre következik a gyermek, ennek szülői és a keresztszülők nevei. E szerint

Dec. 1-én megkereszteltetett egy leánygyermek Katalin névre, szülői voltak *Parcsetich* János és *Bilogrivich* Mártha; keresztapja: *Grubisich* Márk. — Angela gyermek, szülői *Kubatovich* Miklós és *Vukovich* Helena, keresztanyja *Merkovich* Stana. — Anna gyermek, szülői *Dumentich* András és *Tentodarevich* Ágnes, keresztapja *Vojnich* Jakab. — Máriána, szülői *Raich* Márton és *Milkovich* Kata, keresztapja *Gyelmich* Péter.

Dec. 5-én Mártha, szülői *Jurich* Márk és *Szuchich* Mártha, keresztapja *Kulich* Mátyás.

Dec. 13-án Tamás, szülői *Pasztorovich* Jakab és *Plevich* Mártha, keresztapja *Mersar* Miklós.

Dec. 15-én Anna, szülői *Mergetich* Márton és *Mamuchich* Mártha, keresztapja *Kulich* Mátyás.

Dec. 18-án Tamás, szülői *Ifkovich* Péter és *Raich* Anna, keresztapja *Markovich* János.

Dec. 20-án Tamás, szülői *Tovarich* Fülöp és *Czizsich* Katalin, keresztapja *Horváth* János.

Dec. 22-én Tamás, szülői *Sztornkovich* János és *Dertich* Anna, keresztapja *Kupersich* Vitus.

Dec. 26-án János, szülői *Bersich* Mihály és *Ivosevich* Margareta, keresztapja *Goretich* Natalis. — Tamás, szülői *Gotovirovich* Wolfgang (Farkas) és *Hajdukovich* Angela, keresztapja *Kupersich* Vitus.

Dec. 27-én János, szülői *Czarkovich* András és . . .

Magdolna, keresztapja *Kupersich* Vitus. — István, szülői *Womich* György és *Ufkranovich* Orsola, keresztapja *Szindetich* Mihály,

Dec. 31-én Helena, szülői *Butzisky* Bertalan és *Congor* Jakoba, keresztapja *Kovács* Lukács.

E szerint Szabadkán most schismatikus rácok és kathol. rácok vagy dalmaták laktak. Ezek csekély kivétellel mind csak most s egyidőben telepedvén meg e városban, jövevények voltak egyaránt; s igy egyik fél sem tünt fel különösen a másik előtt. Azért is másfél száz év múlva ez iránt kérdeztetve nem is adhattak vallomásaikban (mint föntebb említők) más s kimerítőbb feleleteket, mint csak annyit, hogy (részben legalább) már a török alatt is itt laktak, és hogy később közösen harcoltak a törökök ellen.

Mert az újabbaknak betelepítése épen azon kötelességökké tett igéretök alapján történt: hogy német főtisztek alatt fognak a török ellen harcolni és az általok lakott helységeket a török ellen fegyveres kézzel megvédeni. S minthogy e helységek épen az ország határához közel estek, a szomszéd török terület közelébe: az oda telepedett rácokat ideiglenes határőrökké szervezvén, ezen visszafoglalt alsó vidéket azonnal *határőrvidékké* rögtönözték. — Egyéb adatok hiányában a tényt Nehem szegedi várparancsnok 1688. jan. 25-én kelt és a bécsi csász. udv. haditanácshoz küldött felterjesztése bizonyítja[5]), a melyben Pétervárad állapotáról és arról is tesz jelentést: mily rác militia van *Csongrád*, *Becse*, *Szabadka*, *Martonos* és *Zenta* várakban (*Schlösser*-nek nevezi); jelenti továbbá, hogy ezek élelmi szerek (proviant) hiánya miatt e helyeket el akarják hagyni.

II. A most következő korszakról adatok hiányában csak sejtelmeink lehetnek; még a *bécsi hadügyminiszteriumi* le-

[5]) Hofkrat. 1688. protoc. exped. Febr. fol. 109. Nr. 112.

véltár fenmaradt kevés okmányai sem deríthetnek elég világot az akkori viszonyokra és a város új rendezésére.

Városunk tehát 1686-ban a másfélszázados török járom alól felszabadult, lakosságának sorsa azonban korántsem volt biztosítva. A Tiszán túli rész Temesvárral még török kézben volt, egy időig Pétervárad és Titel is. Ez pedig veszedelmes szomszédság volt városunkra nézve; mert a török nem egyszer talált alkalmat ide átcsapni és a béke ölén némileg magához tért és rendezkedő népet megrettegtetni és a vidéket pusztítva bekalandozni, amint azonnal 1687-ben nyáron tett is Szeged táján. Ugyanakkor mintegy 5 ezer török *Baját* is megrohanta, és 25 legény a helyőrségből elesett. A török erre Eger felé vette útját, de visszaveretve a Pétervárádi hídon sietett vissza ahonnan jött.[6]) — Ezen rémséges időkben a szegedi barátok nem csak lelki, hanem sokszor világi vezetői is voltak e népnek. Nekik köszönhetjük is adatainkat e korról; zavart feljegyzések ezek, melyekbe némi rendet behozni nem könnyű feladat. Feltalálhatók a helybeli barátklastrom első protokollumában, és a szegedi klastrom jegyzései s nehány öregebb bunyevác szemtanú elbeszélései és szájhagyomány nyomán csak 1754-ben irattak össze „*Historia venerabilis Domus Szabatkiensis*“ cím alatt. Ugyanazon könyvben „*Series annorum*“ stb. cím alatt 1692-től kezdve év- és napi rendben is vannak egyes események bejegyezve. Ezen feljegyzéseket használták, akik eddig kisebb cikkekben Szabadka multjáról irtak.[7]) Igen becses régiség a felemlített első keresztelő anyakönyv is.

Ezen feljegyzéseikben a barátok bunyevác híveiket

---

[6]) Berthódy bajai kapitány 1687. jul. 4. kelt jelentése a Hofkráthoz — bécsi közös hadügyminist. levéltár 1687. prot. exp. fol. 523. Nr. 41.

[7]) Ezeket szedte versbe Farkas Bertalan barát és gymnasiumi tanár „Szabadka sz. kir. város századjai“ című Szegeden 1842-ben kiadott füzetében. A városi tanács 100 p. frttal akarta e munkájáért megjutalmazni, amibe azonban a helyt. tanács nem egyezett belé (polg. jegyk. 1842. év 3021. sz.)

mindig *dalmatáknak* nevezik, de sajátságosan egy szóval sem érintik, vajjon ezek régi lakosok vagy csak imént költöztek be? Mély hallgatással mellőzik a schismatikus rácoknak legcsekélyebb említését is, mintha nem is léteztek volna! — Amikor a nép a szerte kalandozó s pusztító török csapatok elől menekült, hasonlóan nem említik, vajjon a fegyverfoghatók is menekültek-e, vagy azok talán másfelé katonáskodtak s itthon sem voltak, s épen azért kellett a védtelen öregeknek, nőknek s gyermekeknek biztosabb helyre menekülniök? De azért a hiányos és rendetlen adatokból mégis némi *általános* fogalmat szerezhetünk magunknak azon kor viszontagságairól.

Miután 1688. jan.-ban *Pétervárad* és jul. végén *Titel* is a császáré lett, és szept. 6-án *Nándorfehérvár* Miksa bajor fejedelemnek adta meg magát, aki aztán Starhemberg Guidót hagyta itt őrségül 4000 fegyveressel; — a derék *bádeni Lajos* a Szávánál törte meg a török hatalmát.

A matrikulákból ítélve a város az 1687. év végét és a következő éveket 1688-tól 1690-ig talán békében tölté (*Benyovics* Bertalan barát egész éven át végezte a bejegyzéseket), vagy legalább nagyobb baj nem esett rajta. Az 1691. évben rendetlenségek és hiányok tűnnek fel e könyvben. Talán ismét a törökök nyugtalaníták a várost a temesi vidék felől, ahol a mult évi nyáron és őszszel szerencsével küzdöttek a császáriak ellen és Lippát a Maros mellett, Orsovát és Nándorfehérvárt a Duna mellett visszafoglalták. Ezen veszteséget jóvá teendő bádeni Lajos 1691. nyarán 50 ezer emberrel Pétervárad nál táborba szállott és aug. 18-án Zalánkeménnél heves ütközetben megverte a törököt. Ezen alkalommal a rácok is kitüntették magukat *Monaszterly* János vajdájok vezérlete alatt. Az erdélyi határok mellett *Lugost* és *Karánsebest* is visszafoglalták a császáriak.[8])

Az 1692. évről azt írják a barátok, hogy a török itt lakott a várban; a matrikulákban (mint egy rövid jegyzés

[8]) Horváth M. e. m. 226. stb. lap.

mondja) a zavaros időviszonyok miatt semmi sincsen bejegyezve. A „*Series annorum*“ szerint *Firlai* Lőrinc, *Jakobini* Fulgentius, *Lázár* Norbert és *Nagy* János barátok küldettek felváltva ezen évben Szegedről a pusztákon rejtőző hívek vígasztalására. Midőn azután a törökök ismét a városból kivonulni kénytelenek voltak, *Nagy* János rájok egy ágyút is sütött el és egy előkelő törököt lőtt le. — Talán ezen évre tehető a következő esemény is, melyről a barátok feljegyzései értesítenek : A közeledő veszedelem hírére a nép a pusztákra menekült és a *ludasi rétben* (nádas tóban) rejtőzött el ; mások Bajmakra, Mélykútra menekültek s földalatti üregekbe rejtőztek. Az előbbiek a ludasi tó partján árkokat húztak és szekérvárat alakítottak, s itt nagy ínségben és nyomorban folytonos rettegés közt tölték a napokat, gyakran csak gyökerekkel tengetvén éltöket. Legnagyobb veszedelemkor a nádasba bújtak, naphosszat a vízben állottak és a közeledő ellenség zajára a víz alá is merültek nádat tartván szájokban, melyen át levegőt szívtak, hogy meg ne fuladjanak; míg a tó partjáról a vad tatárok ijesztő kurjongatásait s fegyverzörejét kellett hallgatniok, akik lovaiktól, barmaiktól valamint keservesen szerzett s most eldugott csekély gazdaságuktól és élelmi szereiktől foszták meg őket, sőt közülök nem egyet rabbá is tettek. Csak éjjel merészeltek átázva s fázva a nádasból előjőni, miután az ellenség távozásáról meggyőződtek. Sírva s jajgatva keresék s hívogaták össze övéiket és keresék az elrejtett élelmi szereket; de reggelre ismét elbújtak a nád közé. A környéken portyázó ellenség azonban cselhez folyamodott; s hogy onnan kicsalja, a nép nyelvén talán foglyai által egyesek neveit kiáltatá : „Kata! Bára! Mára! jertek ki bátran, az ellenség már elment!“ S többen hittek a csalfa hívásnak és az ellenség prédája lettek. Csak az álruhában közöttük gyakran megforduló szegedi barátok vallási vígasztalásai óvták meg a kétségbe eséstől annyi szenvedés között. Névszerint em-

líttetik pater *Spányik* Sándor, aki a nép valódi őrangyala volt, azonkivül pater Lukács, Miklós és Rajmund. — Egy alkalommal valami 5 nőt fogtak el a portyázó törökök, a midőn azok a vártól alig pár lövésnyire távol malomba mentek. Közöttük volt egy *Szucsics*nak fiatal neje, szül. *Algasevics*, aki azután többé nem került vissza. (Férje azután az akkori szokás szerint 7 évi hasztalan várakozás után engedélyt kapott újra megnősülni.)

A matrikulák 1693-ban is hiányosak, nov. és dec. hónapokra semmi sincsen beírva; a következő 1694. évről pedig csak egy márc. 19-ről szóló s ez is valószínűleg utólagosan bejegyzett keresztelés található; 1695-ben épen semmi sincsen bejegyezve egészen 1696. évi május 20-ig.

A barátok feljegyzéseiben folytatólagosan említtetik, hogy a nép az ő tanácsukra a ludasi tóból (ahol többször is elrejtőztek) *Szegedre* menekült és itt az alsóvárosi ferencrendi zárdában, amely derék fallal volt bekerítve, lakást és élelmet kapott. S miután a vár felszabadult, (tehát a törökök ujra beültek volt a szegedi várba?) kimentek onnan a *palánkba* és kezök munkájával keresték élelmöket, nehogy a jó barátoknak továbbra is terhére legyenek. Hat heti távollét után Sándor pappal visszatértek Szabadkára, hol ugyan csendet, de nagy pusztulást is találtak. De azért, mihelyt módjukban állott, hálából ők is pénzt, gabonát és egyéb ajándékokat vittek a szegedi barátoknak, ami ez utóbbiak feljegyzése szerint 1694-ben történt.

Ezen időben *Tököli Imre* okozott népünknek sok bajt, mert a törökkel szövetkezvén az 1693. év végén a Bácska visszafoglalására buzdítá; különösen nov. 3-án kelt levelében *Titel*, *Becse* és *Szenta* (Zenta) ellen szeretné küldeni, ahol (mint mondja) úgyis csak *rác őrség* van. A török a jövő tavaszra halasztotta a dolgot, mert tél idején ezen elpusztult vidéken nehéz volna megélhetnie. Tökölinek vérmes reményei voltak, hogy könnyen vehetik vissza az

egész Bácskát, és 1694. márc. 20-án újra felszólítá a fővezért, hogy ezen ügyben intézkedjék. Erre májusban a törökök csakugyan átjöttek és *Moszolia* (értsd: Mosorin) palánkot Titel fölött felveték, népét levágták s elfogták.[9]) *Titelt* az eszéki várparancsnok megvédte; a titeli kapitány *Stetin Brodán* is erélyes jó viseleteért aranyláncot kapott. Többi működéseiket megakasztá a csász. sereg, amely a nyár folytán *Bács*, *Futak*, *Pétervárad* és *Zombor* körül tanyázott. Ekkor működött itten gróf *Marsigli* Alajos tábornok is, aki tudományos kutatások terévé tette e vidéket. Ő tanulmányozta és rajzolta le először az általa *római sáncok*nak nevezett árkokat a vármegye déli részében; a Szabadkán talált és a barátklastrom falába beépített *római feliratot* is ő említi fel.[10])

A törökök még gyakran tehettek kisebb nagyobb kirándulást a vármegye alsó részében (így 1695. szept. közepén Titelt támadják meg, Stettin kapitány is elesik) amiből néha Szabadkának is kijutott a maga része[11]); a nép pedig sokszor a puszta rémhírre hagyta el a várost és majd a ludasi tóba, majd Baja felé menekült.[12]) Egyszer Sándor pappal a *jankováci* erdőbe menekültek és hat hétig bujkáltak ott. Ez alkalommal egy asszony az erdőben eltévedt, fára mászott s így tölté az éjet; róla ezen erdőt (mint a barátok mondják) Racza-erdőnek nevezték.[13]) — Máskor meglepte őket itthon Tököli Imrének egyik kapitánya, *Virág*, aki a város népét a vár mellett sarokba

[9]) Monum. hist. Hungar. Irók 15. köt. 264., 389. és 23. köt. 140., 164. lap.

[10]) Marsigli élete és művei. Irta Beliczay Jónás. Bpest 1881.

[11]) 1696-ban Rabutin és Gronsfeld ezredbeli 100 lovas volt Zentán, a többi Martonoson és Szabadkán volt. Zomborban volt 100 Herbeville-ből őrségen. (Kriegsarchiv 1696. évi $^2/_2$ sz. alatt.)

[12]) Míg Szabadka 1696. májusig folyvást remegett és félt a török betörésétől, a távolabbi helyek már nagyobb biztonságban érezték magukat. Igy Halas már 1693-ban új pecsétet vésetett; Baja pedig 1696-ban készíttetett egyet, sőt már az iparosok is szervezkedtek már Baján, a csizmadia-céh szintén 1696-ban kapja szabadalom levelét, más céhek (mint a szabók, szűcsök, kereskedők) 1700-ban.

[13]) V. ö. Tormásy Gábor: A szabadkai r. k. főplébánia tört. Szabadka 1883. (15—18. lap.)

szorítá és legalább 30 férfiút vágott le és gázoltatott össze. Ezeknek szomorkodó rokonai a leselkedő ellenségtől félve nem merték halottaikat a temetőbe kivinni[14]; hanem a városhoz közelebb azon helyen temették, ahol most a *Rókus* kápolna áll, amelyet egyrészt azért is építettek 1738-ban ezen helyre. Az akkori város középpontját t. i. a vár (a mostani baráttemplom) képezte, és ez valamint a rác templom körül csoportosultak az akkori lakosok hajlékai.

Végre megérkezett ezen sokat szenvedett vidékre a rettegés utolsó éve is. A török fővezér 1697-ben a Dunán átkelvén aug. hóban elfoglalta *Titelt*. E rémhír hallatára a szabadkaiak ismét felkerekedtek és Baja felé menekültek, ott akarván a dolgok kimenetét bevárni. Eközben a török sereg Tököli tanácsára Szeged felé indul, de az utána sietö *szavóji Eugen* herceg utolérte, amidőn épen *Zentánál* seregének egy részét a Tiszán átszállította volt, hogy megváltoztatott terv szerint Erdélyország felé vegye útját. Eugen szept. 11-én azonnal megvívott vele és oly fényes győzelmet aratott rajta, hogy a győztesek örömrivalgása egész Nyugat-Európában visszhangzott, és hogy a török ezentúl a Bácskát többé nem háborgatta.

Eugen betegségek elkerülése végett táborát szept. 14-én a csatatértől éjszak felé vezette a Zenta és Kanizsa közti határra; innen szept. 28-án Szegedre ment, míg serege *Szabadka* felé indult és öt órai menet után a *palicsi* tónál ütött tábort; szept. 29-én Mélykútra vonult, ahová Eugen is jött Szegedről, szept. 30-án Rigyicán voltak; okt. 1-én Szántován át Kollutra vonultak s azután téli szállásra oszoltak szét.[15])

Szabadka lakossága is csakhamar visszatért és fellélegzett a most már állandó béke reményében.

[14]) A temető akkor a mostani főtemplom közelében volt a Beresényi-utcától a Hungária szálló felé emelkedő partosabb helyen.

[15]) Lásd Dudás Gyula: A zentai csata. Zenta 1885.

3. A határőrség szervezése 1686—1703.

Oly érzékeny veszteség után, amilyen a *zentai* volt, a török nyugalmat óhajtott, és ennek következtében hosszú alkudozás után 1699. jan. 26-án alá is iratott *Karlovicon* a béke okmánya. Ennek harmadik pontja szerint a török az „*úgynevezett Bácskát*," mely eddig is tényleg a császár kezében volt, továbbra is a *császári felség* kizárólagos birtokában hagyja; *Titelt* azonban nem szabad jobban megerősíteni. A Tiszán túli, később *temesi Bánságnak* nevezett országrész ezután is a török birtokában maradt.

Ezen utóbbi fontos körülmény vidékünk és városunk sorsát határozta el. Hogy t. i. a magyar határ a Tisza és a Maros mentében a töröknek támadásai és becsapásai ellen védve legyen, *katonai határőrvidéket* kellett e két folyam mentében szervezni: a tiszai és a marosi határőrvidéket.[1])

Amint a török nyomról-nyomra kivonult az országból, azonnal feléledt a nemzet politikai élete, feléledtek az alkotmányos önkormányzás intézményei: a községi és a vármegyei hatóságok kezökbe ragadták a belkormányzást, amely különben — mint előbb láttuk — a török korszakban sem szűnt meg teljesen. De itt lent minálunk az alsó Duna-Tisza közben sok visszaélés és jogcsorbítás történt a bécsi kormány részéről (hisz' már a karlovici békeokmány szövege is alkotmányos sérelem volt!), a mely vármegyénk területét mint a *császár* által fegyvererővel szerzett tartományt közvetetlen pártfogása és hatalma alá fogta, jólehet nem oly kizárólagosan mint később tevé a Bánságnak nevezett temesi vidékkel. A vármegyei önkormányzat itt *Bács* vmegye nevén visszaállíttatott ugyan (*Bodrog* vármegye emléke a török korszakban elhalt, most helyét sem találhatták), de megcsonkított területtel, amennyiben a tiszai

[1]) Lásd tanulmányomat: A tiszai határőrvidék, — az Abafi Lajos által szerkesztett és kiadott Hazánk című tört. közlöny 1—3. kötetében. Bpest, 1884,5. A tanulmány külön kiadásban is megjelent. Bpest 1885.

határőrvidék címén jó darabot kihasítottak belőle. És csak egy fél század mulva sikerült az ország folytonos kérelmére a rendkívüli állapotot az egybeolvadt Bács és Bodrog vármegyében legalább részben megszüntetni.[2])

A földesúri viszonyok is a hosszú török uralom alatt részben meglazultak s végre teljesen meg is szűntek. Azért a *neoacquistica* és restituáló comissió az egész vármegyei területet az udv. *kamarának* foglalta le, amely aztán a bécsi *katonai kormánynyal* osztozott meg a néptelen területen, egyes helyeket csász. minisztereknek és egyéb bécsi uraknak is juttatván. De azért meg volt engedve, hogy a még élő régi törvényes birtokos családok is jogaikat okmányokkal érvényesíthessék; csakhogy azokra meg nagyon keveset adtak.[3]) Maga a kalocsai érsek és Bács vármegye főispánja gróf Csáki Imre is panaszkodik, hogy a *Volkra*-féle comissiótól nagy nehezen az egy Bács városát kaphatta vissza a sok hajdani érseki birtokból. Még csak a régi *Czobor* család jutott később *bajai* uradalmának birtokába vissza. Egyeseknek elvesztek okmányaik, mások meg kihaltak. Igy *Szabadka* utolsó földesura Török Bálint családja is 1618-ban kihalván[4]), ezen hely is a kamaráé lett, amely azonban ezt az alakítandó *határőrvidék* részére a katonai kormánynak engedte által.

Az első védintézkedések valószínűleg mindjárt 1686-ban tétettek; azonban korántsem akartak azok mást elérni, mint az egyes helységekbe telepített rácokból és a Bácskában szerte táborozó császári rendes katonaságból erős kordont,

[2]) Miképen alakultak itt a viszonyok 1686-ban? arról adatok hiányában nem mondhatunk semmit; a vmegyei levéltár erre nem ad felvilágosítást, régibb iratai csak 1700 után keltek. Csak annyit tudunk, hogy Bács vármegye 1699-ben állíttatott vissza I. Lipóttól a dec. 14-én kelt kir. diploma által. Ez azonban a Rákóczi-féle mozgalmakban a levéltárral együtt elpusztulván, Bács vármegye 1712. jun. 2-án újabb diplomát kapott. — Bodrog vmegye az 1699. dec. 2. kir. oklevél alapján 1702-ben tett kisérletet, de igen kevés szerencsével; nem birt megélni. Újabban 1715-ben jan. 18-án kapott diplomát, de önállóságra most sem vergődhetvén; a király 1733-ban visszaadatta azt magának a pecséttel együtt.

[3]) Horváth Mih. e. m. VI. köt. 265. és 274. lap.

[4]) Nagy Iván: Magy. orsz. családai címer. XI. köt. 294. lapon.

csatárláncot képezni, a mely a törökök támadásait sikerrel visszaverhesse. — A *helyőrségek* egyrészt csász. seregbeli német katonaságból, vagy az ország belsejéből (a régi határvidékről, mint Nyitráról, Győrből, Komáromból) ide áttett már gyakorlott határőrökből állottak; másrészt pedig az itt talált s akkor kisebb-nagyobb csapatokban még folyton beköltöző *rácok*-ból, a kik a császár iránti hűség és katonai szolgálat igérete mellett (mint már említettük) fogadtattak be az országba. Az új katonai telepek *szervezetéről* azonban biztos tudomásunk nincsen, különben a folytonos harcok zajában alig is lehet még szó rendes és egyöntetű szervezésről. A legilletékesebb helyen, az akkori csász. udv. haditanács (Hofkriegsrath) levéltárában e részben hasztalan keresünk adatokat. — A rácok saját nemzetökbeli vagy német kapitányok vezérlete alatt állottak és védelmezték az illető helységeket, a melyek sáncokkal voltak némileg megerősítve, miért is *katonai sáncoknak* (fossatum) neveztettek. A zsákmányon és az általok lakott földek adómentes használatán kívül, úgy látszik, lőszereket is kaptak (?), élelmezésül pedig legalább némely helyen *kenyeret* igértek nekik. Csakhogy ennek kiszolgáltatása körül oly hanyagságot s rendetlenséget követtek el az illető kamarai tisztek, hogy ez a különben is féktelen népnél folytonos elégedetlenségre és szökésre adott okot.

Ily helyőrségek voltak *Szegeden*, *Baján* és *Szabadkán*. Itt a már a 15. század óta fenálló kis erőd képezte a város magvát, melynek közelébe telepedett meg a köznép, míg benn a várban a *Szucsich* családbeli kapitányok laktak. Szabadkával egyidőben *Martonos*, *Zenta* és *Becse* is katonai sáncok voltak, a mint *Nehem* szegedi várparancsnoknak 1688. jan. 25. kelt (s föntebb már említett) hivatalos jelentéséből a cs. udv. haditanácshoz kétségkívül kitünik, s a mely jelentésből arra is következtethetünk, hogy az összes Tiszamenti őrhelyek katonai részről Nehemnek voltak alárendelve. *Nehem* t. i. Pétervárad és Szeged

várának állapotát irja le és azt jelenti, hogy a Csongrád, *Becse*, *Szabadka*, *Martonos* és *Zenta* nevű várakban (Schlösser) levő rác militia élelem hiánya miatt e helyeket mind el akarja hagyni.[5]) Ezután kéri a cs. udv. haditanácsot, hogy e bajt lehetőleg orvosolni siessen, nehogy ezen helyek védőiktől elhagyatva ismét török kézre kerüljenek. — Nemsokára erre, márc. 12-én megint azt irja Szegedről, hogy amaz 1500 fegyverfogható kathol. rácokból álló csapattal *Berthódi* bajai kapitány és az élelmezési tiszt oly roszul bántak, hogy közülök sokan ismét eltávoztak; s panaszolkodik, hogy mások sem igen hajlandók már a török területről ide átköltözni. Azért kéri a két vétkesnek rendreutasítását, valamint hogy a haditanács a kir. kamaránál kieszközölje, hogy a rác hajdúknak (gyalog katona) némi *élelmezés* adassék, mert csak így lehet sok bajnak elejét venni. — Ily katonai őrhelylyé lett később visszafoglalása után *Titel* is és *Kovil* (1690-ben említve); *Bács* 1693-ban, *Mosorin* 1694-ben említtetik; 1696-ban febr. hóban a *kis-kanizsai* rácok is felsoroltatnak, mint a kiket a *martonosi* és a *becsei* őrséggel együtt élelmezni is akarnak.

Szabadkán *Szucsich* Lukács volt az első kapitány. Egy 1700. dec. 1-ről való katonai összeirási mintában[6]) épen *Szucsich* hozatik fel például, s az mondatik róla: kapitány, született Albanában Boszniában, a hol apja katona volt; Szucsich most 52 éves, nős; szolgált Boszniában mint portyázó (Parteigänger) 10 évig, most pedig Szabadkán van 12 év óta mint kapitány; résztvett 12 hadjáratban, fogva is volt már és 1000 rh. talléron váltatott vissza az ellenségtől. Van egy nagykorú fia. — A keresztelő matrikula-könyv is 1687. dec. 1. óta vezettetett, s így azon naptól ezen összeirási minta keltéig épen *12 év*

[5]) Hofkrat. 1688. prot. exp. fol. 109.

[6]) Hofkrat. 1701. jul. Nr. 226. exp.

telt el.[7]) — Ezen Szuchich Lukácsról azt jegyezték fel a barátok, hogy nagyon vitéz s bátor katona volt. Igen nagy szakált hordott, hogy a nyakán levő kinövést vele eltakarja, s ez igen marcona külsőt adott neki; a harc hevében szakálát vállaira szokta visszavetni, hogy az akadályul ne szolgáljon. Amint az ellenség előtt rettenetes volt, úgy övéi iránt legnagyobb szelidséggel s szeretettel viseltetett.

Mint kapitány nemcsak a helység katonai főnöke volt, hanem annak polgári s minden belügyeit is ő intézte el. Segédei és a hatalom részesei a *Marcsetich*ok, *Kaich*ok és *Vujavich*ok voltak. A barátok után ezeket részesítette a nép legnagyobb tiszteletben, és lakásuk a még jó karban talált régi várban, a törökösen u. n. *Kúlá*ban volt. — Ez szilárd anyagból készült háromemeletes épület volt, melynek éjszaki- és déli sarkán egy-egy torony emelkedett ki; s midőn ezen várat idővel templommá alakították át, az éjsz. tornyot ledöntötték, a délit pedig magasabbra emelték; s ez képezi ma is a barátok templomának tornyát. A várat két nagy árok vagy *sánc* vette körül. A belső közvetetlenül a vár körül kanyarodott (ugy hogy a mostani Vojnics Gábor-féle ház épen rajta épült), kapuja a mostani piac felé nézett s folytonosan katonák őrködtek mellette. A külső sánc sokkal tágabb volt s a *Rogina-bara* és a rác

[7]) Szucsich Lukács (Hofkrat. 1690. prot. exp. fol. 199. máj.) adatai szerint 1690-ben szabácsi (nem szabadkai) kapitány volt, és a szabácsi kerületben levő birtokaira Salvagvardiát kér. U. ott fol. 242. jun. hóban kéri magát a kapitányságban megerősíttetni. — Ezen adat a 12 évvel ellenkezik, ha csak irási hibának nem veszszük Szabácsot Szabadka helyett, a mi újra nem valószínű. Még jobban bonyolítja a dolgot azon körülmény, hogy Vidákovits György 1690. jun. 1. Bécsben kelt armalis levelet kap, s pedig mint a szabadkai praesidium parancsnoka. De ugyan ezen évben kapott nemességet Szucsics Lukács is. A Bács vármegyei jegyzék, melyből ezen adataink vannak, őt most nem is irja kapitánynak; de mégis itt kellett lennie legalább ezután, mert Szucsics úgymint Vidákovich mindketten Bács vármegyében hirdettetik ki 1718-ban nemesi levelöket. — Kaich Tamás nejével Dulin Jakoba és családjával armalist kapott 1698. nov. 22. és kihirdettetett 1699. nov. 18. Baján. — Sokkal később kapta nemességét a Vojnics család; István és neje Vidákovics Angelika családjával 1741-ben okt. 28-án Pozsonyban kelt armalis által lettek nemesek, kihirdetés volt Bácson 1742. szept. 17-én.

templom[8]) mellett húzódott el. A sáncokon kívül még *mocsárok* is védték a várat : a *Rogina-bara* akkor még szélesen elterjedt állóvíz volt a mostani állami nőtanító képezde és az u. n. szegedi szőlők között.[9]) A mostani piactér, amely csak 1879-ben töltetett fel és követtetett ki, valamint a mai gőzfürdő-utca is, mely most szintén majdnem egészen fel van töltve, előbbi mély fekvésök által is régi vízállásra vagy mocsárra enged következtetni. — A vár tehát kisebb támadások ellen sikerrel védhette magát.[10])

A szabadkai határőrők sorsáról ezen időben nem szólhatunk; a cs. udv. haditanács nem őrzött meg számunkra ily adatokat, a barátok sem jegyeztek fel semmit, amit ez irányban értékesíthetnénk. Ez időtájban az ország és névszerint Bács vmegye is új népességgel szaporodott, amely az itteni határvidék életében nagy tényezőt képezett s ennek *rendszeres szervezését* is szükségessé tette. Ezen nép a *Csernovics Arzén* ippeki patriarchával hozzánk Szerbiából átköltözött *rácok*.[11]) Ezek 1690. nyáron befogadtatván az egész országot elözönlötték; egyes csapatok kerültek minden nagyobb városba, melyekbe idővel mint iparűzők és kereskedők beleolvadtak. — Nagyobb részök pedig falvakon és pusztákon volt elszórva és sátrakban és földalatti gödrökben laktak; ezek színe-java a csász. táborba rendeltetett, a többiek földmíveléssel foglalkoztak. Ezen nép azonban annyira kezdett rakoncátlankodni, hogy a vármegyék és a városok panaszai ellenök állandóak lettek,

[8]) A töltések a templom mellett még sokáig megmaradtak, 1785. máj. 13. adott a tanács engedélyt, hogy azok a templom környékének szépítése és megközelíthetése végett planiroztassanak.

[9]) Még félszázadja sincs, hogy kiszáríttatott; előbb az volt a szabadkai gyermekvilágnak rendes fürdőhelye. Most pedig lassankint feltöltetik, hogy majd idővel szép parkot lehessen oda ültetni.

[10]) Itt rendeztek be már 1695-ben egy szobát kápolnának és egyet a barát lakásául; egy 1723. dec. 6-án kelt kir. rendelet pedig az egész várat adta át a barátoknak templomnak, mire a kapitányoknak abból ki kellett költözniök. (Bővebben a templom történetében.)

[11]) Lásd tanulmányomat Hazánk I. köt. 336. lapján vagy a különnyomat 9. lapján.

és hogy a rácok folytonos súrlódásban állottak az illető hatósággal.

Nagyobb bajok elkerülése végett a bécsi kormány az alsó Duna-Tisza közbe határozta őket áttelepíteni, főleg a *Bácskába* és Slavoniába. Az áttelepítés gyors és célszerű keresztülvitelével gr. *Heissler* Donát lovastábornok bizatott meg, és az egész rác fajnak még 1694. év végén új lakóhelyeiken kell vala lennie. *Csernovics* érsek és *Monasterli* alvajda kérelmére a császár kegyelmesen megengedte, hogy az ekképen átszállított *rác nemzet* csak a csász. kir. felségnek legyen alávetve s mind a *vármegyei mind a földesúri függéstől menten maradjon.* Továbbá megígérte ő· felsége, hogy isten kegyelmével helyre állván a béke, *vissza fogja őket vezetni ősi lakóhelyeikre, hazájokba;* de reményli, hogy addig is a közjó előmozdításában és a *törökök ellenséges törekvéseik meggátlásában híven és serényen közre fognak működni.*[12])

Az *áttelepítés részleteit* sajnálattal szintén nélkülözzük; névszerint nincsenek adataink arra nézve: honnan, hányan s mely helyekre tétettek által? valamint az áttelepítés *idejét* sem ismerjük. Csak annyi bizonyos, hogy ez ügy, ha 1694-ben elkezdetett is, csak több év mulva fejeztetett be. — S *Szabadkát* illetőleg most is fel kell említenünk, hogy ama 1776. évi tanúvallatások *ezen* telepítésről sem tudnak semmit; talán mert lassan folyt és csak kevés család került ide?

Most a rác nép áttelepítése és tömörülése az általok elfoglalt *végvidék rendezését* is szükségessé tette. Az illető körök kezdettek is már komolyan foglalkozni a kérdéssel; mert belátták, hogy az addig volt állapotot veszedelem nélkül továbbra is fentartani nem lehet. A vármegyék és a militárisok közötti súrlódásokat a katonáskodóknak a parasztoktól való *elkülönítése* által vélték legbiztosabban

[12]) Czörnig Ethnograph. III. köt. végén 83. lap. — Szalay a szerb telepek 36. stb. — Századok 1868. évi 538. lap.

elkerülhetni, s erre a cs. udv. kamara 1697-ben adott is már rendeletet.

Eközben volt 1697. szept. 11-én a fényes *zentai* győzelem, és 1699. jan. 26-án aláiratott a *karlovici* béke, amely a Bácskát véglegesen a császárnak engedi által, míg a Tiszán túl a később u. n. temesi Bánság még a töröké maradt. Ezen békekötés a rácoknak ős *hazájokba való visszatérhetésök* reményét is végképen meghiúsította. Megszűnt ideiglenes vendégszereplésök, és ők ezentúl nem mint *vendégek*, hanem mint a magyar föld *állandó lakosai* tekintendők. Mégis szabadalmaik nem szoríttattak meg, hanem mint az ország alkotmányát nem ismerő, nem tisztelő idegen elem, saját elüljáróik, patriarchájok s püspökeik alatt a műveletlen és rajongó pópák közvetetlen vezetése alatt maradtak itten továbbra is mint külön *status in statu* beékelve a nemzet egységes testébe az őket pártoló bécsi kormány sajátos törekvéseinek eszközei gyanánt. — S minthogy épen ez években éledt fel *Bács* vmegye és nem sokára *Bodrog* vmegye is: örökös viszályban volt a katonai és a polgári hatóság részint a területcsonkítás, részint az alattvalók törvényellenes helyzete és a militia túlkapásai miatt. S e viszásság erőszakos jeleneteket[13]) is idézett elő, melyeket mindkét fél az ügyek méltányos rendezése, a határőrvidék végleges szervezése által remélt elháríthatni.

Ilynemű szervezésre a császár 1698-ban ki is adta a rendeletet, mire a cs. udv. haditanács 1699. aug. 29-én terjesztett is fel egy tervet. Erdélyország határától a Maros mentében Szegedig, és innen a Tisza mellett le egészen Titelig e folyóktól egy órányi széles területen terveztetett a *marosi* és a *tiszai* határőrvidék külön-külön egy főkapitány alatt; amaz Arad, ez Szeged főhelylyel.[14]) Ezen tervben

[13]) Igy péld. Bács vármegye épen a szabadkai és a zombori militiát le is fegyverezte, a miért 1699. márc. 20. kir. rendeletre a vmegye meg is korholtatott.

[14]) Lásd Hazánk II. köt. 72.

Szabadka és *Zombor* nem volt felvéve, mert e helységek nem voltak a határon, s a Tiszától egy órányi járásnál távolabbra estek. Ezen terv alapeszméjét képezte: a határőrök függetlensége a vármegyéktől, szabad vallásgyakorlás, a földnek adónélküli háborítatlan birtoka. — A magas kormányszékek és a vármegyék ellenkezése, a munkálattal megbízott biztosok személyeskedései, még inkább pedig az udv. kamara pénzszűke és helyszíni nehézségek a terv életbe léptetését megakasztották és többszöri átdolgozását s részbeni megváltoztatását tették szükségessé; úgy hogy a végleges szervezés a Tisza és a Maros melletti határőrvidéken tulajdonképen csak 1702-ben történt.

Ezen első terv a határőrök javadalmazását illetőleg földosztást és készpénzfizetést javasolt. Ezen pénzt pedig az ország belsejében úgyis céltalanná lett s beszüntetendő régi határőrség alapjából akarta venni, vagy az egy órányi területhez még egy akkora területet csatolni s ennek kamarai jövedelmét vélte e célra fordítandónak. A földmíveléssel foglalkozó rácok a katonáskodóktól *elkülöníttessenek* és a határőrvidék területén kívül a vármegyei területre telepíttessenek, és az előkelőbbek a nekik adandó földek és jobbágyakért némi elismerő bért fizessenek, melyet szintén a militiára lehessen felhasználni stb.

Ezen terv egészben véve a császár tetszésével találkozott; azonban a földbirtok és az anyagi ellátás miatt az udv. kamara elé is kellett terjeszteni. A cs. udv. haditanács és az udv. kamara erre *1700. jul. 9-én* a magyar udv. kancellária teljes mellőzésével közösen megállapodtak. A rác népet 3 osztályba sorozták: 1) *tényleges határőrök*, 2) *kiérdemesültek*, akik vagy igazán szolgálatra képtelenek vagy a redukálás következtében *számfölöttiekké* lettek. Ezen két osztálybeliek készpénzfizetés mellett földbirtokot is kapjanak, amely katonai joghatóság alá tartozik és minden közteher alól szabad. A katonai telkek mindig szolgálathoz legyenek kötve, úgy hogy a határőr halála után földei

szolgálatbeli utódja kezébe kerüljenek; a kiérdemesültnek halála után pedig a földek a családnál maradjanak ugyan, de a kamara és a vármegye joghatósága alatt és többé nem adómentesen. A katonai állományhoz nem tartoznak 3) a *földmívelők*, akik a katonáktól elkülönítve néptelenebb helységekre telepíttessenek mint vármegyei alattvalók.

A császár ezen megváltoztatott tervet is elfogadta és a még szükséges részletek megbeszélésére most a magy. kancelláriát is felszólították. — Erre aug. 15-én a cs. udv. haditanács részéről a tiszai és a marosi határőrvidék szervezési munkálatainak keresztülvitelével gr. *Lamberg* Fer. Zsigm. bizatott meg.

A szervező vegyes bizottság tagjai azonban csak 1700. nov. 4-én ültek össze *Aradon*. Jelen volt: gr. *Lamberg* a haditanács részéről, báró *Thavonat* az udv. kamara részéről és *Benkovics* Ágost nagyváradi püspök mint a magyar kancellária megbizottja stb. — A bizottság belátta ugyan a földmívelőknek a katonáktól való elkülönítésének s áthelyezésnek célszerűségét; mert egy rác katonának hajlékában rendesen több család lakott, akik katonai kötelezettség nélkül az illető katonához való rokonsági viszonyuknál fogva a vármegye alól magukat kivonták és adót nem fizettek. Minthogy azonban részint a beállott téli időszak akadályozta őket ezen úttalan vidékben e munkának keresztülvitelében; részint minthogy a leendő határőrök számára épen semmi pénzzel nem rendelkezhettek: munkájok folytatását s így a tényleges elkülönítést a kapitányok közös kívánatára jövő évi március havára kellett elhalasztani. Azonban hogy addig is legyen a rácoknak mihez tartani magukat, és hogy a „*nemzeti militia*“ a királyi kegynek elismerését érdemeiért addig is élvezhesse: meghagyattak az addigi tényleges állapotban *in statu quo*, és arra nézve *Aradon 1700. nov. 12-én* kelt ideiglenes *új védőlevelet* is kaptak. *Szabadka* város levéltárában levő egyik eredeti

példány[15]) szerint (mert mindegyik helység kapott külön egy példányt) az ezen határőrvidékben levő összes *„rác nemzet“* névszerint az itt Szabadkán lakó község is teljesen szabad a vármegyének és a földesuraknak joghatósága, mindennemű közteher és adózás alól, nevezetesen: a contributió vagy hadiadó, katonatartás, fuvarozás, kézi ingyenes munkák vagy robot, és bármily néven nevezendő más terhek alól; kivévén csak oly ingyen munkákat, milyeneket eddig is a szomszéd várak részére végezniök kellett, s a mit ezentúl is a tábornokok a cs. szolgálat érdekében elrendelni szükségesnek fognak találni. Földeiket, telkeiket s egyéb haszonvételeiket a bizottság ujabb intézkedéséig zavartalanul élvezhetik. A polgári hatóságoknak semmiféle ürügy alatt nem szabad őket büntetni, faggatni, megháborítani. Ha mégis valaki ezen szabadalmak élvezetében bárki által háboríttatnék, forduljon panaszával a tábornokhoz, akire ezen egész határőrvidék ügye bizatott, s az majd elégtételt fog neki szerezni. — Ezen okmányt sajátkezű aláírásukkal hitelesítették: *Benkovich* Ágost, *Thavonat* Albert Lajos, gr. *Lamberg* Fer. Zsigm., *Barkóci* Ferenc, *Károlyi* Sándor.

E szervező bizottság tárgyalás alá vette *Szabadka* és *Zombor* ügyét is. Ezen két hely t. i. a legrégibb katonai sáncok közé tartozott; de a cs. udv. haditanács a tiszai határőrvidék szervezetébe nem vette fel, mert a tervezett vonalon kívül esett. — Midőn tehát Szabadka és Zombor eddigi militiájának feloszlatásáról volt szó, és e két hely egész katonai létszámát a kiérdemesültek jegyzékébe iratni indítványoztatott: a nagyváradi püspök csak oly megszorítás mellett szavazott arra, hogy csak a fő- és az altisztek vétessenek ama jegyzékbe, nehogy a kiérdemesültek száma szerfölött megszaporodjék. Minthogy azonban a bizottság a kapott utasításokban erre nézve felvilágosítást nem találhatott; ezen kérdésben nem intézkedett. Azonban ezen

[15]) Lásd az okmánytárban 11. sz. a.

ügyet mégis a megbízás ellenére épen ellenkező irányba terelte. *Schlick* határvidékbeli tábornok t. i. most az iránt adta elő nézeteit, hogy Szabadkán és Zomborban az egész militiát beszüntetni nem volna helyes és célszerű; sőt — mint mondá — a többi helyekkel való közlekedés végett és az egész vidéken úgyis nagyon elszaporodott zsiványok fékentartása és kiirtása céljából nagyon szükséges volna a katonaságot itt is meghagyni; mert ez még a határon netalán becsapó ellenség visszaverésére is jó szolgálatot tehetne. A mellett dícsérettel említé fel e két helység militiájának eddig tanúsított jó viseletét és tekintetbe kívánja vétetni azon fontos körülményt is, hogy azok mint *dalmaták* a róm. kath. vallást követik és veszély idejében sokkal *inkább megbízhatók* mint a schismatikus vagy görög keleti vallású rácok.

A bizottság az említett okokat kellően méltatván, ezen két helyet is az új szervezetbe felvétetni határozta és ezekre együttvéve mindjárt 750 gyalog és 75 lovas határőrt hozott javaslatba. A tiszti kar számára egy kapitányt, egy hadnagyot, egy zászlótartót, egy őrmestert és három tizedest indítványozott a lovasság részére; a gyalogos legénységnek pedig egy hadnagyot, egy zászlótartót, egy őrmestert és öt tizedest. Az ezekre szükséges összes készpénzbeli költséget 7244 frtban állapították meg.[16])

Bács vármegye panaszait az egész intézmény ellen valamint a vármegyének a tehetősebb rácoknak a militiához átpártolása által okozott elszegényedése iránt a bizottság nem vehette tekintetbe, hanem az új s pontos *összeírás* folytatását határozta el; azonban sajnos hogy ezen részletes összeirásnak Bécsben már nyomát sem találni, minthogy a tiszai-marosi határőrvidékre vonatkozó irományok nagyobbrészt megsemmisíttettek.

A cs. udv. haditanácsnak 1702. évi (aug. Nr. 263. exp.) iratai között mégis egy táblát találni, a mely a *végső*

[16]) Hofkrat. 1701. jul. Nr. 226. exp.

összegeket tünteti fel. — E szerint volt *Szabadkán* 189 lovas, 293 gyalog, 159 paraszt s polgári foglalkozású, 82 szolgaszemély, 575 asszony, 275 kiskorú gyermek, 297 nagykorú fiú és 159 nagykorú leány, 85 árva fiú és 140 árva leány. Tehát az *összes lélekszám* 1969. — A vagyoni állapot a következő volt: 607 ökör, 498 ló, 93 csikó, 511 tehén, 746 éves borjú, 2592 juh, 541 disznó, 26½ méhkas; termő szőlő volt 526½ napszámú, és 228½ napszámú nem termő; búzavetés 1782 holdban, árpa és zab 1408½ holdban.

A szervező bizottság igéretét az 1701. márc. hóra halasztott munkálkodásának folytatása iránt nem teljesítette. *Lamberg* jelentését a bizottság működéséről az udv. haditanács csak 1701. jul. 20. tehette komoly tanácskozás tárgyává. S akkor *Szabadkát* és *Zombort* illetőleg az udv. haditanács a bizottság által felhozott okokat helyeseknek találta ugyan; minthogy azonban a szervezés csakis a *határhelyekre* értendő, e két hely pedig majdnem a vmegyei terület közepén van, katonai szervezetének további fentartását nem engedhette meg, és az ottani militiát a határra rendelte átvitetni. S elismerésül eddigi jó szolgálatáért e két helység lakossága minden közteher viselése alól felszabadíttatott, egyéb fizetésben azonban nem részesíttetett.

A bizottság részint betegség, részint más okok miatt 1701-ben nem folytatta munkáját a helyszínén; bárhogyan várta is Bács vmegye, a melynek igen sokat kellett elszenvednie a militia túlkapásai miatt, és amiatt, hogy az a legvagyonosabb adózókat pártfogása alá vette. — 1702. máj. 23. részletes és új utasításokat[17]) kaptak a biztosok s pedig nemcsak a „rác nemzeti militia", hanem az egész itt lakó rác nép számára. A cs. udv. haditanács részéről ismét gróf *Lamberg* küldetett, az udvari kamara részéről pedig gr. *Volkra* kamarai tanácsos; s ezek junius 16-án Szegeden tarták első összejövetelöket.

[17]) Hazánk II. köt. 193.

Az uj utasításokból a helyzet felvilágosítására kiemelünk nehány pontot: A vmegyei tisztviselőknek semmi hatásköre ne legyen a rácok fölött. *Bács* és *Bodrog* vármegyék mint tagadhatatlan régi vármegyék felelevenítése megengedtetik ugyan; tisztikara azonban csak olyan tiszteletbeli legyen, fizetés és hatáskör nélkül; mert e vármegyék területét szabadalmazott rácok lakván, azt úgy sem gyakorolhatnák; azért legjobb volna, ha itt vármegye nem is léteznék. Az adószedést is nem vmegyei tisztek végezzék, hanem a rácokhoz kinevezendő külön *királyi biró*. A parasztot a katonától el kell ugyan választani, mégis megengedhető, hogy több rokon házas család együtt lakjék. A rác tisztek zsoldjok $^1/_3$ részét pénzben, $^2/_3$ részét földbirtokban kapják; a közlegény csak földet kap. A pénzbeli költség az illető vármegyék adójából veendő. A katonafundusok tulajdonjoga az udv. kamaráé, a katonák ezekre nézve adómentesek. — A *szabadkaiak* és a zomboriak régi hű szolgálataikért mint *kiérdemesültek* tekintendők, azaz hűbéri földeik után semmi közterhet nem tartoznak viselni; haláluk után azonban e földek ismét adó alá esnek. Ezeknek összeirásánál a biztosok azonban vigyázzanak, nehogy csalfasággal érdemetlenek is részesíttessenek ezen előnyben stb.

A szervező bizottság azonban e részletes utasításokkal sem boldogult, a midőn jun. hóban a helyszínén azoknak valósításához akart fogni.

Először is nem találtak itt annyi földet, a mennyire szükségük volt, ha minden közlegénynek is 18 holdat (à 900 □ lépés) akartak kimérni. Azért javasolták, a közlegényeknek is zsoldjok egy részét pénzben fizetni ki, hogy ezen pénzen aztán könnyebben szerezhessenek maguknak ruházatot, lovat és fegyvereket; mert akkori állapotuk ugyancsak szánandó volt. Elhatározták, hogy a kiérdemesülteknek csak 6—8 hold földet (tiszteknek arányosan többet) adnak hasonló mentesség mellett, s hogy ezen

föld az illetők elhalálozása után a kamarára esnék vissza, kivévén a *szabadkai* és a *zombori* földeket, a melyeket a katonai kormány magának tartana vissza, hogy mindig legyen mivel egy-két érdemesebb egyént meg lehessen jutalmazni. — Ezután megállapították a kulcsot is, mely szerint a katonával együtt lakó rokonságot, a fölös földeket, szőlőket, az ipart s más haszonvételeket meg kellene adóztatni.

Erre hozzáfogtak az elkülönítéshez és e munkát még jun. hóban *Szabadkán* be is fejezték. Csak érdemes és méltó egyéneket soroltak a redukált állományba, mint kiérdemesülteket, a kik t. i. nemcsak háborúban már szolgáltak, hanem fogva is voltak. Bizonyára akkor kapták a szabadkaiak a még most is a városhoz tartozó nagyterjedelmű *12 pusztát: Csantavér, Verusity, Tompa, Ludas, Zobnatica, Nagyfény, Vantelek, Györgyén, Bajmak, Tavankút, Sebesity* és *Kelebia*[18]); csakhogy sajnos! — ennek részleteiről is még teljesen hiányoznak az adatok. Azonban sikerült a Szabadkán még fenálló redukált „nemzeti militia" létszámát, valamint a nekik élethossziglan zsold fejében *loco stipendii* élvezetül adott katonatelkeket feltüntető táblát[19]) feltalálnom. E szerint volt akkor Szabadkán 108 lovas és 114 gyalog katona, a kik a rendelet értelmében a számfölötti és kiérdemesült militia közé irattak. Ezen szám a fönt feltüntetett 189 lovas és 293 gyalog katona számánál mindenesetre kisebb, mert csak az érdemesebbeket vették be, a többi pedig egyszerűen földmívelő állapotba vettetett vissza. A kiválogatott érdemesebbek következőleg adományoztattak meg:

---

[18]) A földbirtok akkor még igen kevés értékkel birt e vidéken, ma pedig épen az itt a gazdagság mértéke. A barátok feljegyzései szerint akkor a nagy és termékeny topolyai határért 12 frt évi haszonbér járt, az 1750-es években azonban már 300 frt. Addig a gyér lakosság csak baromtenyésztéssel foglalkoztt, később a népesség szaporodott és inkább földmívelést űzött.

[19]) Hofkrat. 1702. évi okmányai között.

I. Lovasok.

1 kapitány	40	6	4	20	6—8	
1 alkapitány	36	3	3	14	4—6	
1 hadnagy	36	3	3	14	4—6	
1 alhadnagy	24	2	2	10	3—4	
1 zászlótartó	24	2	2	10	3—4	
1 őrmester	16	—	1½	6	2—2	
4 tizedes (à 12)	48	—	6	24	8—8	
98 közlegény (à 8)	784	—	98	392	98—196	
Összesen 108 fej	1008	16	119½	490	128—234	

hold szántóföld | napszámú szőlő | szőlőnek való pusztaföld | napszámú kaszáló | szabad ló- és ökörlegelés.

II. Gyalogosok.

1 hadnagy (vajda)	30	3	3	12	3—6	
1 alhadnagy	18	2	2	8	2—4	
1 zászlótartó	18	2	2	8	2—4	
1 őrmester	12	—	1½	2	—2	
4 tizedes (à 9)	36	—	6	8	—8	
106 közlegény (à 6)	636	—	106	212	—212	
Összesen 114 fej	750	7	120½	250	7—236	

hold szántóföld | napszámú szőlő | szőlőnek való pusztaföld | napszámú kaszáló | szab. ló- és ökörleg.

A szervező bizottság működése folytonosan sok nehézségbe ütközött, melyeket a sok pótló utasítás sem volt képes elhárítani. Igy a többi közt azon utasítást is kapták a biztosok, hogy az országos szokással nem törődvén, a földek felosztásánál egy 180 lépés hosszú és 40 lépés széles területet vegyenek egy holdnak; egy lépés alatt 2 láb értendő.

Ily körülmények között *Herdegen* kamarai tiszttartó egészen új javaslattal lépett fel, amely azonban szintén csak idealis terv volt, és a főtényezőknek, a rácoknak, idegenkedésén hajótörést szenvedett. Azt kivánta t. i. hogy a rácok ne különíttessenek el, hanem egy testben vállalkozzanak a határ őrzésére; a vármegyétől függetlenül maradván csak a termés kilencedét adják, ingyen munkákat végezzenek és némi kis adót is fizessenek. A cs. udv. haditanács ezen tervet készséggel fogadta, *Szabadkára* és *Zomborra* vonatkozólag azonban az eddig tett intézkedéseket helyeselvén, azokat nem engedte megváltoztatni.

Herdegen tervének alkalmazhatatlanságát belátván a szervező bizottság maga is, a körülmények tekintetbe vételével más tervet dolgozott ki, mely szerint a határőrző katonák is a földbirtok, ipar- és kereskedés után úgy mint a parasztok megadóztatnának; viszont ők is némi pénzbeli fizetést és gabonát kapnának, ami mind ugyanazon földterületről és az illető vármegyék adójából kerülhet ki. Másrészt a militia létszámát is az eredeti számnál jóval magasabbra emelték[20]) és *Szabadkát* meg *Zombort* is újra *bevették a határőrvidékbe.* — Tervök szerint a *szegedi parancsnokság* alatt a következő 10 hely állana: *Szeged, Martonos, Kanizsa, Zenta, Petrovoszeló, Becse, Csúrog, Sablia, Zombor* és végre *Szabadka.* A tiszti kart képezné *1 főkapitány* továbbá egy-egy kapitány Szegeden, Kanizsán, Zentán, Becsén, Sablián, Zomborban.

Szabadkán volnának lovasok: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester, 4 káplár, 90 közlegény=100 fej; gyalogosok: 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 őrmester, 2 káplár, 45 közlegény=50 fej; összesen 150 katona. — Az itteni lovasság — ugymond a terv — elsiethet Szeged, Kanizsa, Zenta segítségére, és a bajai országutat és a pusztákat gonosztevőktől tarthatja tisztán; ha több gyalogságra volna szükség, annak számát könnyű itt helyben megkettőztetni. Különben a szabadkai és a zombori őrség a Duna mentében is biztosíthatja a közlekedést.

Az egész tiszai határőrvidékben 805 lovas és 1080 gyalogos, összesen 1892 katona volna. Ezeknek összes eltartására 30288 frt és 12447 köböl gabona kellene. (Egy lovas közlegény pl. kap évenkint 18 frtot és 6 köböl gabonát, egy gyalogos pedig 12 frtot és 6 köböl gabonát.)

Ezen tervet Bécsben *Kolonics* kardinalis elnöksége alatt egy bizottság áttanulmányozván, csak 1703. év tavaszán készíté el róla véleményét. Kimondá, hogy e határőrvidék *külön országtestet* nem képezhet; egyébiránt a

[20]) Hofkrat. 1702. aug. Nr. 263. exp.

szervező biztosok tervét elfogadta és azt most már a magyar udv. kancelláriával is közölte, a mely az országos alkotmány és a sértett magy. nemzetiség szempontjából több részben kifogást és óvást tett ezen terv ellen. De úgy látszik, a haditanács a kancellária hazafias felszólalása ellenére is keresztülvitte ennek életbeléptetését. A szervezésre nézve legalább újabb okmányokat éppenséggel nem találunk; a most e vidékre is elterjedt *Rákóczi*-féle mozgalmak nem is engedtek erre sok időt. De ama terv végleges keresztülviteléről nincs határozott tudomásunk.

S mégis nem ez volt az utolsó terv, nem ennek korlátai közt találjuk később a határőrvidéket. Igy például az eredetileg felvett helyek mellett másokat is találunk a határőrvidék kötelékében; továbbá épen *Szabadkán* is ama terv ellenére mindig találunk kapitányt és helyettes kapitányokat; a helyőrség Szabadkán 3 zászlóaljat képezett: két lovas és egy gyalog századot; és a helybeli militia nem 150, hanem 205 fejből állott stb. De mikor és hogyan történtek az újabb és végleges megállapodások, arra nézve teljes sötétségben tapogatózván, levéltári bizonyítványok hiányában azt eldönteni nem lehet.

A szabadkai 3 zászlóaljból egy gyalagos volt és kettő lovas. Mindháromnak külön *zászlaja* volt, s ezek 1743 óta a katonai szervezet megszüntetésekor (az 1743-ban városunkkal kötött kamarai szerződés 22-ik pontja értelmében) a barátok templomában őríztettek.[21])

Helyén lesz itt a szabadkai kapitányok névjegyzékét is közölni, a mennyiben a cs. udv. haditanács levéltárában még feltalálhatók voltak. 1714. aug. 7. *Szucsics Illés* erősíttetik meg e tisztségben; ez talán 1723-ban vagy

[21]) Ezen 3 zászló még 1842-ben is ezen templomban volt a falra erősítve; de csak egy volt egész, a másik kettőnek csak a nyele volt meg. A barátok ezen év végén új viaszos-vászon boritékot csináltattak rájok. 1879-ben csak a 3 nyelet láttam a klastrom könyvtárában, a hová 1848-ban tették, s egyiken még egy darab foszlány volt. A legjobb nyélre a barátok nemzeti zászlót tétettek s igy használják ünnepélyes alkalmakkor.

1724-ben halt meg, s utána fia *Jakab* jött helyébe és 1729-ben capitaneus *primarius*, azaz főkapitánynak is iratik; 1731-ben kéri és jun. hóban meg is kapja megerősítését. — 1730-ban Szucsics Jakab *főkapitány* mellett Szucsics György helyettes vagy alkapitány (vice capitaneus) is volt; sőt 1734 óta három Szucsicsot találunk egyszerre: Jakabot mint főkapitányt, Lukácsot és Györgyöt alkapitányoknak; *Györgyöt* 1735-ben is találjuk, *Lukács* azonban 1736. és 1739-ben is szerepel még. Szucsics *Jakab* kapitány 1742-ben öregnek és betegesnek mondatik és mellette Szucsics Lukács és *Krnyajszky* Ranisáv (ez 1741-ben is) említtetnek helyettes kapitányokul. Jakab kapitány 1743-ban halt meg.

A kapitány és helyettesei, a hadnagyokkal, zárlótartókkal (barjaktar), a választott *esküdtekkel* és egy jegyzővel a katonai helységnek nemcsak katonai, hanem polgári ügyeit is helyhatóságilag intézték el a szegedi parancsnoksághoz való felebbezési jog mellett. — 1727-ben találjuk először egy esküdt nevét: *Péics* István; később többen is vannak; így egy 1739. évi okmányt 5 esküdt irta alá, másutt meg 6 van. — Jegyzőül 1731 óta *Vizi József* szerepel, 1742-ben is ő állítja ki a község iratait.

A katonai tisztségek betöltésénél Szabadkán az itt lakó kétféle nép számarányát is tekintetbe kellett venni; s minthogy a schismatikus rácok a lakosságnak mintegy harmadrészét tették, rendesen 2—2 kathol. választatott esküdtnek, káplárnak stb. egy-egy rác mellett, a mint a többször említett 1776. évi vallatásokból látjuk, s a mint egy év nélküli (1724—1734 között kelt) *mustra listán* fel is van tüntetve.[22])

A tiszai határőrvidék a megállapodás után e következő 13 katonai sáncból állott a Bácskában: *Szabadka*, *Zombor*, *Martonos*, *Kanizsa*, *Zenta*, *Osztrovo* vagy *Ada*, *Mohol*, *Petrovoszeló*, *Becse*, *Földvár*, *Szt.-Tamás*, *Csúrog*,

[22]) Lásd okmánytár 12. sz. a.

Zsablya. Ide tartozott *Szeged-Röszke* sánc is, és a későbben az 1720-as években a siakokkal telepített és sánccá alakított *Bresztovác* Zombor mellett. (A vármegye déli részeiben levő katonai sáncok a slavoniai ezredhez tartoztak.)

A Szegedhez tartozó eme felsorolt összesen 15 helység ezer lovas és 500 gyalog katonát tartozott kiállítani, s e számból Zomborra 272, Szabadkára 205 esett, a többi sáncra mind kevesebb jutott. Az adófizetésben azonban Szabadka épen a leggazdagabb helynek van feltüntetve. A tiszai határvidék t. i. 24 ezer frtot szokott évenkint csász. illetékpénzek címén a szegedi kamarai tiszttartóság (praefectura) pénztárába bevinni. 1736. jul. 4-én Szegeden összegyültek a tiszai határvidék kapitányai *Merbeek* parancsnoknál és az adókivetés céljából az egyes sáncokat egymáshoz visszonyítván, abban egyeztek meg, hogy — ha az egész Tiszavidék mint egy 100-as szám vétetik — ebből *Szabadka* 24 részt tegyen, Zombor 21 részt stb. És ezen arányt még 1741-ben is újra megtartották. Szabadka évenkint 5234 frtot fizetett.[23])

4. A Rákóczy-féle mozgalmak és a határőrvidék további sorsa 1703—1743.

Alig volt még a határőrvidék szervezve, már is jó hasznát vette a dynastia, nem ugyan a szomszéd török ellen, aki békében maradt s örült, ha őt nem bántják; hanem a most kitört belviszályok elfojtására.

A bécsi kormány vétkei provokálták a *Rákóczy*-féle mozgalmakat. Az ország számos panaszait Bécsben nem hallgatták meg, a karlovici béke-okmány is új sebeket ejtett az ország alkotmányán, amelyet most Kolonics Lipót országszervező tervével teljesen felforgatni készült. A roppant adó és az országban tanyázó gőgös német kato-

[23]) Lásd okmánytár 14. sz. a.

naságnak már kiállhatatlan zsarolásai felázíták a népet, és *II. Rákóczy Ferenc* fegyvert fogott a nemzet szabadsága és alkotmánya védelmére.[1]) — A nép tódult zászlaja alá, és a Kúnság is kész volt hozzá csatlakozni, ha seregével lejebb jövend.

Eleintén kedvezett is Rákóczynak a szerencse: mert a csász. seregek másfelé levén elfoglalva, az országban alig maradt hátra valami csekély katonaság. A császár hadereje majdnem kizárólag a Nagy-Várad-, az Arad- és a Szeged-vidéki rácokból állott. Rákóczy az ország ez új lakosait is több ízben csatlakozásra és a nemzeti ügy pártolására szólítá fel, de hiába. A rácok fennjelzett sajátos helyzetöknél fogva nem akartak az ő pártjára állani; sőt egész határozottsággal a kurucok s a nemzeti ügy ellen harcoltak. Nem ismerték, nem értették az ország alkotmányát, amely őket befogadta és új hazát adott nekik; s inkább a bécsi kormányhoz ragaszkodtak, amelytől mindent vártak. Ehez pedig hívek voltak és elősegíték érdekeit legalább míg maguk érdekeiket nem látták veszélyeztetve, mint a többi közt a Szegedinác Pero-féle lázadás bizonyítá. Azért mindjárt a kuruc mozgalmak elején ők kezdték azok ellen a reakciót s pedig a nyers erő egész durva vadságával s oly féktelen dühvel, hogy tiszteik maguk is sokalták az általok elkövetett embertelen s hajmeresztő vérengzéseket, melyeket kor- és nem-különbség nélkül elkövettek, s melyeket méltán a harmincévi háború iszonyatosságai mellé tehetni.[2]) Ezek és a kurucok kölcsönös heves visszatorlásai valóságos irtóháború színhelyévé tették vármegyénket, úgy hogy sok pusztult el akkor itten, ami a török korszakot még túlélte volt.

A határőri militiának működéséről e harcokban *rendszeres* adataink nincsenek. A cs. udv. haditanács levéltára e részben is nagyon keveset mentett meg. Thaly Kálmán

[1]) Iványi István: A tiszai határőrvidék 72. stb. lap. — Hazánk 1885. évf. III. k

[2]) V. ö. Századok 1868. évf. 542. és 624. lap.

„Archivum Rakoczyanum"-ja terjedelme mellett is csak összefüggetlen adatokkal szolgálhat célunkra.

Az 1703. év közepén már itt lent jártak a kurucok, és a rác militia Szegedet és a tiszai átjárókat védelmezé. Okt. elején Halasnál legyőzték a kurucok a rácokat, mire a kún városok Rákóczy pártjára állanak. A rácok viszont e magyar helységekre törnek és mint partot szakított árvíz úgy rontanak s pusztítanak mindent, ami útjokba akad. — 1704-ben Rákóczy maga vezeti le seregét a Bácskába, hogy a rácok kegyetlenségét hasonló módon torolja vissza. Jul. elején beveszi a *bácsi* korhadt várat, innen Titelig vonult mindent égetve pusztítva, innen a Tisza mentében *Szeged* felé vonult, ahová jul. 20-án érkezett. Jöttének hírére kétségbe esetten menekült a fegyvertelen nép a Szerémségbe vagy a Tiszán át török területre. Akik pedig itthon akarták a vész elvonulását bevárni, az üldözők könyörtelen boszúja elől mocsárokba s rétségekbe rejtőztek; de a kurucok a nádasokat rájok gyújtván nagyobbrészt ott vesztek.

Szabadkának védtelen lakossága is, mert fegyverfogható legénysége a szegedi várban és a környéken hadakozott, az ellenség közeledésére megrémülve *Kovács* József Ferencrendi baráttal *Pétervárad*ra menekült és itt maradt hét évig, míg a béke ismét helyre nem állott.[3])

Rákóczy Szeged várával nem boldogulhatván aug. 13-án elvonult, és szept. 25-én fegyverszünet is köttetett, mire sokan az elmenekültek közül vissza tértek elhagyott s puszta lakóhelyeikre és szántani is kezdtek, azon hiszemben, hogy most vége minden bajnak, hisz „megegyeztek

[3]) A helybeli barátok ezen feljegyzését aligha szabad szó szerint vennünk, mint előbbi mondásait is, hogy a nép 12 évig (t. i. 1686—1697-ig) a ludasi tóban lakott! Hét év mulva talán az utolsók is visszatértek, de időközben már többen szállingóztak haza. A matricula baptisatorum-ban az 1704. év jul. 1. óta és a következő években a bejegyzések igen rendetlenek és hiányosak, amit a zavarok teljesen igazolnak; de csak 1711-ben, ahol egyedül aug. 7-re van bejegyzés, mondatik, hogy a bejegyzések a zavarok miatt maradtak el és „incolae Sabatkienses omnes exulare coacti sunt."

már a magyarsággal.“ — A magyarok azonban nem bíztak bennök és *Hellepront* János kuruc ezredes okt. 4-én Kecskemét, Nagy-Kőrös, Czegléd magyar városokat felszólítja, küldjék le összes katonáikat, hogy „Szabadka vagy Baja felé egy fordulást tegyenek vizsgálásnak okáért, ha csakugyan a hódolást elfogadnák, avagy pedig más csalárdság vagyon benne?“

1704. nov. közepén Rákóczy *Bottyán Jánost* nevezte ki a Duna-Tisza közre vezénylő tábornokká, aki a rácok valóságos ostora volt és többször ide leküldé portyázó csapatait, amelyek mindig zsákmánynyal terhelten tértek vissza.

Szabadkáról közelebbi adataink nincsenek; sorsa mégis — legalább viszonyítva — nem lehetett épen kétségbeejtő. Bercsényi 1706. nov. 17-én Rákóczyhoz írt levelében a Bácska iszonyú pusztulásának ecsetelése után többi közt azt mondja, hogy lovasságát Szeged tájékára küldötte. Erre a szegediek azt mondák, hogy oda bizony hiába biztatja, „mert hacsak *Szentát*, *Szabadkát*, *Kanizsát* és mellékeit fel nem veri, ott semmi sincs másutt. Ha mélyebben akar menni, két hétre is kenyeret vigyen.“[4])

Monaszterli, Tököli és (Szucsics?) *Luka* dícséretes vitézségök s jó viseletökért 1705. apr. hóban kitüntetésül arany nyakláncot is kapnak a cs. udv. haditanács részéről, melyet az udv. kincstár okt. végén küldött meg az illetőknek. *Luka* május 30-án *fő*kapitánynak iratik.[5]) Midőn jun. 15-én a haditanács *Nehem*nek meghagyja, hogy az alsó Dunához nemsokára leküldendő magyar sereghez 3 rác lovas ezredet is csatoljon a határőrvidékből: t. i. a tiszait *Luka* alatt, a marosit *Tököli* alatt és egyet Slavoniából, a melyek állandóan a fősereg mellett maradjanak és zsoldot kapjanak: a rác militia nem akar Luka alatt szolgálni, hanem *Vulin Illich*-et kivánják kapitányuknak. S miután

[4]) Thaly: Arch. Rakoc. V. 312.

[5]) Hofkrat. protoc. regist.

Globitz szegedi parancsnok az elöregedett Luka helyébe csakugyan *Vulint* ajánlja is, az udv. haditanács 1706. febr. 5-én ezt el is fogadta s megerősítette.

Továbbra is folytonos rablások és kölcsönös megtorlások között múltak itt a napok. Az alatt a nép fogyott, a kevés lakosság elszegényedett s elvadult. S mind ezen bajokhoz 1709. tavaszán árvíz és nyáron ismét más kegyetlen vendég járult, a *gugahalálnak* nevezett dögvészes ragály, mely igen sok áldozatot szedett és csak aug. hóban kezdett némileg szűnni.

Azalatt Rákóczy szerencse-csillaga is letünt, kénytelen volt békét kötni, melyet az 1711. május 1-én *Szatmárt* kötött egyesség szentesített. — Az országban a csatazaj elnémult, a rác militia hazabocsáttatott, az elszéledt nép is a Szerémségből visszavágyakozott; azonban régi lakóhelyeikre alig ismertek. Az egész Bácska el volt pusztítva, közigazgatási életnek semmi nyoma. A vármegyei levéltár és vele a vármegye diplomája elveszett. Úgy mint a másfélszázados török uralkodás után, most is egészen újból kellett mindent kezdeni és szervezni. *Bács* vármegye 1712. dec. 1-én Kalocsán tartá újra alakuló gyűlését, a mikor a jun. 2-án kelt új diplomát is kihirdették.

A militia is hosszú, megfeszített, kegyetlen munka után hazajött és lakhatóvá tette szétrombolt kunyhóit. A kapitányok Szabadkán ismét bevonultak a *kúlába* és itt laktak a visszatért kath. lakosok lelkipásztoraival (mert Kovácson kívül még három bunyevác hitszónok is volt már itt), a kiknek az egész alsó helyiségek adattak által templomul és lakásul. *Herberstein* szegedi parancsnok a *zombori* és a *szabadkai* sáncokat is 1715-ben kijavíttatta, s ez alkalommal Szabadkán 3 ércágyút találtak, melyeket 1716. áprilban Szegedre vittek.

A következő 1712. év május havában nyilt meg az *országgyülés*, amely 1715. jun. 15-ig tartott és sok igen fontos intézkedésnek adott életet; de a rendek kérelme

Bács, Bodrog, Szerém s a többi visszanyert részeknek az anyaországhoz való visszakapcsolása iránt, mint 1703-ban is, eredménytelen maradt.[6]) Ezen kérdés még el lőn halasztva, s így a tiszai határőrvidék továbbra is mint ilyen a vármegyétől független terület maradt.

Velence — mint szövetséges társa által a császár új *török háborúba* keveredett, s az 1716. év nyarán a törökök már *Szlankamen*-nél táboroztak. Igy a mi vármegyénk volt a csász. és a magyar seregeknek táborozó helye, a mi az egész vármegyének és az összes helységek lakosainak, úgymint a rác militiának is, a kik még az előbbi hét évi pusztító hadjáratot sem heverték ki, roppant nagy terheket és fáradságot okozott sok élelmezés, szállásolás, fuvarozás stb. által. Igy az akkor valami húsz viskóban Szabadkán lakó szegény katymári, jankováci és almási emberekre a vármegye 400 darab ökröt vetett ki *téli* eltartásra, a mit Brachvogel hadibiztos és Cometh József kamarai tiszttartó is sokaltak; minthogy Szabadka a határőrökkel együtt sem tarthatott el annyit, annál is inkább, mert még 3 lovas ezred is úton volt a tiszai határőrvidékbe téli szállásra, s Szabadkának ezekből is nem kevés jutott.[7])

Eugen herceg tábora *Futak*nál volt, s miután maga is 1716. aug. 4-én Szegedről odaérkezett, Péterváradnál átkelt a Dunán és a törökön fényes győzelmet aratott. Erre aug. 14-én visszafelé indulván, Zentánál aug. 26-án átkelt a Tiszán és *Temesvár* alá sietett, hogy a töröknek ezen utolsó várát Magyarországban megvívja. Ezen vár is okt. 13-án végre megadta magát és 16-án át is vétetett. A következő 1717. év aug. 16-án Nándorfehérvárt (Belgrádot) is bevette; s igy végre 1718. jul. 21-én létrejött a *passarovici* béke, a mely a *temesi részeket* is a császárnak engedte által.[8]) — Ennek következtében a török

[6]) Horváth M. magy. tört. VII. k. 45.

[7]) Cometh magyar levele Szabadkáról 1717. dec. 14. Bács vm. levéltárában.

[8]) A török ekkor még Szerbiát, Boszniát és Havasalföldet is átengedte, de ezeket az 1739. évi belgrádi békében újra elvesztettük.

határt nem képezte többé a *Tisza* és a *Maros*, hanem az most jóval távolabbra tolatott. S így ezen két folyó mentében eddig fennállott határőrvidék az ország belsejébe esvén, nevének és rendeltetésének többé meg nem felelhetett; e szerint további fennmaradására nem volt semmi ok. — Bács vármegye azért sietett is mindjárt 1718-ban a királytól ennek feloszlatását s névszerint *Szabadka* és *Zombor* helységeknek a vármegyébe való bekebelezését kérni, de hasztalan; pedig e határőrök ezentúl egészen 1734-ig foglalkozás nélkül ültek itthon és a magyar államnak semmi hasznára nem voltak. Sőt ellenkezőleg a *szegedi* és a *pétervárad*i várparancsnok mint már a határőrvidék szervezésekor, úgy azután is folytonosan ellenséges viszonyban voltak Bács és Bodrog vármegyével. A rác militia is kivételes helyzetének érzetében és unalmában, a mely minden embert, de kivált a míveletlent roszra csábítja, annyi alkalmatlanságot és kárt, hatalmaskodást, rablást és gyilkosságot követett el a szegény szomszéd adózó népen, hogy az mind számtalan jogosult panaszra adott okot a vármegyének és a magy. kir. kamarának.[9])

Állandó panasz tárgyát képezte az, hogy a szomszéd várparancsnokok a marhakereskedőket, iparosokat és más vármegyei alattvalókat, akik az adófizetést el akarták kerülni, a katonai helységekbe befogadták s védelmök alá vették; s pedig nemcsak rácokat, hanem magyar, tót, német, görög, sőt zsidó egyéneket is vegyesen pártfogoltak, és a vármegye többszöri követelése dacára sem adták ki őket. Az udv. haditanács ugyan mindenkor eltiltá az ily eljárást, de a visszaélések orvoslása mégis nagyon késedelmezett, többször pedig egészen elmaradt. A katonai sáncok lakossága eképen nagyon megszaporodott, úgy hogy a szolgálatra kötelezett katonaság számát többszörösen is felülmúlta.[10])

[9]) V. ö. Hazánk III. köt. 138.

[10]) Igy például Szabadkán is az 1737. jun. 18-án tartott összeirás alkalmával a reá kivetett 205 határőr helyett 645 fegyverfoghatót és 95 szolgálatra képtelent találtak. Lásd okmánytár 15. sz. a.

És hogy az így megszaporodott helységek a szükséges területtel is rendelkezhessenek, egyszerűen a szomszéd *kamarai alattvalók földeit* vették el erőszakkal. Bács vármegye levéltárában több erre vonatkozó s hosszú bűnlajstromot[11]) találni az 1720-as évekből, melynek tanúsága szerint a *szabadkai* militia is a bajai uradalomhoz tartozó *Mélykút* falú határából egy jó darabot ragadott magához. Ugyancsak az 1720-as években elkeseredett *határvillongások* keletkeztek *Szabadka* és *Szeged* között, melyek csak 1748-ban kir. határozatra szűntek meg.

A tiszai határőrvidékiek későbbi sorsáról a következőket kell felemlítenünk:

1733—1735. folyt a háború a franciák és a spanyolok ellen. Ez időben használtattak a rác határőrök először az *országon kívül*, miután addig jó idő óta semmi katonai szolgálatot nem kellett teljesíteniök. Azonban most sem vették nagy hasznukat. — Az országon kívül csak egy fél évig tartoztak a táborban vagy a csatában részt venni, nehogy otthon gazdaságukban kárt valljanak. Ezen időtartamot sem vették komolyan, és ha szerét tehették, akár a hadi operatiók közepette is kisebb-nagyobb csapatokban hazaszöktek. Igy történt ez 1734-ben, midőn a bécsi udvar a lengyel trón ügyeibe avatkozott, és többi között a tiszai határőrvidékből is nehány századot (810 legényt) a *szilézíai* határra Lengyelországgal szembe őrállásra küldöttek. Ezek közt *Szucsich* Jakab kapitány vezérlete alatt Szabadkáról is egy lovas század volt, amely az 1734. dec. 28-án *Slává*ban tartott katonai szemle alkalmával összesen 84 egyénből állott.[12]) — A határőrök itt is rablással űzték el unalmukat s azután részben hazaszöktek, a mint a Bács vármegyei levéltárban található és épen a szabadkaiakra vonatkozó iratokból is láthatni.

1736-ban a császár mint az oroszok szövetségese,

[11]) Lásd Hazánk III. 139. stb. lap.

[12]) Lásd okmánytár 13. sz. a.

ismét török háborúba bonyolódott, a mely szerencsétlenül végződött és az országnak sok áldozatába került. 1737. julius havában kezdték az operatiókat, és gróf Neiperg alatt a Tisza- és a Marosvidéki rác határőröket is Bosnyákországba küldték Banjaluka felé, részint pedig a főseregbe osztották be.[13]) A Boszniába küldöttekből 1738-ban *Szabácsba* helyőrség küldetett. Ez febr. 25-én a várból egy török csapatra kirontott, azonban szerencsétlenül járt: közülök 40-en elestek, a többiek *Zwornigba* vitettek fogságba. S ezek között volt *Szkenderovics Pavao* Szabadkáról. Ezt a törökök elbocsátották, hogy otthon egy hónap alatt fogolytársaiért váltságdíjúl pénzt gyűjtsön, amint ezt a törökök sokszor szokták gyakorolni. — Szkenderovics hazajövén, *Fábri Mihály Ferenc* ideigl. szegedi várparancsnok márc. 26-án németül irt ajánló- és menlevelet adott neki[14]), melyben mindenkit szíves keresztény adakozásra szólít fel. — A gyűjtés eredményéről nincsen tudomásunk.

A török háborúnak más következménye is volt, t. i. a mirigyhalál vagy *pestis*, a mely Szabadkán is dühöngött, és a barátok feljegyzései szerint 1738. junius 15-től 1839. febr. 19-ig 313 embert (talán csak róm. kath ?) ragadott ki az élők sorából. Ezek közül volt 78 férfiú, 54 ifjú s gyermek, 89 asszony és 92 leány. A ragályozás megakadályozására Csongrádtól Bajáig volt egy kordon vagy őrvonal felállítva Balota, Kis-Szállás, Máda stb. pusztákon át; a 40 napi contumáciát vagy vesztegzárt a délről jövők Kecskeméten töltötték.[15])

[13]) A kirendelt militiából Bukvics Milák Szucsich Lukács helyettes kapitánynak ellenszegült s veszekedést kezdett, melybe csakhamar a többi jelenlevő is keveredett és nagy zavargást idéztek elő. Emiatt Szegedre a parancsnok elé idéztetvén, mindnyájan pénzbirságra itéltettek. — Vukovics Ignác és Purcsárszki Tamás pénzzel nem rendelkezvén, Budincsevics János és Mátyástól vettek kölcsön, de 1756-ig a visszafizetési kötelezettségökről megfeledkeztek; mire a városi tanács ezek részét is az egész baj okozójának hagyatékából rendelte visszafizettetni. (Vár. jkönyv 1756. febr. 15.)

[14]) Szabadka város levéltárában van I. csom. 5. sz.

[15]) A vármegyében általában 1739. febr. hóban szünt meg. Még e hó elején jött a rendelet, hogy a ragályban elhaltak sirjaira meszet öntsenek, s a kihalt helységeket felgyújtsák.

— *Piosas* szegedi várparancsnok jelentése szerint a ragály Szabadkán már 1738. aug. hóban teljesen (?) megszünt. Ha ez talán nem áll is egészen, de a szabadkai barátok már 1738. szept. 5-én tették le megszabadulásuk hálás emlékére a zombori úton levő *Rókus kápolnának* alapját,[16]) melyet részint a helybeli lakosságnak adakozásából, nagyobbrészt pedig maguk költségén épitettek.

1739-ben Szucsich Jakab kapitány Szabadkáról egy 150 egyénből álló csapattal *Belgrádba* küldetett a hajókra.[17])

Belgrád azonban a töröké lett, és a szégyenletes béke 1739. szept. 1-én köttetett meg s okt. 2-án iratott alá.

A szabadkaiak — mint láttuk — a török háború folyamában többfelé is alkalmaztattak, s abban sok anyagi áldozattal s emberveszteséggel vettek részt. S ezen érdemeik jutalmát vették 1743-ban, a midőn e katonai sánc polgáriasíttatott; ezen érdemeikre hivatkoztak elődeink az 1770-es években is, a midőn a város részére a szab. kir. városokat illető kiváltságokat kérték.

Ezen utóbbi szabadságlevél e városnak a következő tényeket rovja fel érdemül: hogy lakosai *Vidin*, *Mehádia*, *Nisza* és *Belgrádnál* maguk költségein és fegyvereivel szolgáltak. Ekkor sokan elvesztek, sokan fogságba is estek; utóbbiakat 16 ezer frton váltották ki, a mi pedig akkor igen sok pénz volt. — Futakról Temesvárra 18 mföldnyire maguk gazdaságának mulasztásával 80 lovas és 100 ökrös szekéren lisztet szállítottak a csász. sereg számára; szénát is adtak a seregnek ingyen és 600 kocsival el is vitték Kanizsáig. — 1739. és 1740-ben, a midőn Zomborban a mirigy halál pusztított, ők maguk hat hónapon át naponkint 600 napszámost adtak maguk költségein

[16]) Ezen kápolna gyönge anyagból levén épülve, már nagyon dülőfélben volt, a midőn 1884. nyarán megújíttatott. — Szt.-Rókus napját a köznép még ma is ünnepli és egész nyolcadában (aug. 16—23-ig) naponkint népes processiók járnak oda imádkozni.

[17]) Lásd okmánytár 16. sz.

Belgrád erődeinek lerontására, a mi az ő számításuk szerint körülbelül 36 ezer frttal felért. — Még 1739-ben a temesi vidékben az oláhok zavargásai ellen egy lovas és egy gyalog századot állítottak és maguk költségein tartottak el; a kir. kincstár csak kenyeret adott nekik.

Miután 1740. okt. 20-án III. Károly császár és király halálával a *pragmatica sanctió* értelmében leánya *Mária Terézia* követte a trónon, és őt attól bajor, porosz és francia trónkövetelők meg akarták fosztani: az ezek elleni hadjáratokban is az 1740—1745. években felhasználtattak a határőrök. Igy a tiszavidékiek 1740. és 1741-ben részt vettek a *szilléziai* hadjáratban. Szabadka két lovas és két gyalog századot szerelt fel a maga költségein, az elindulás napjától kezdve kaptak zsoldot a kir. kincstárból.[18]) 500 tisza- és 400 marosvidéki határőr gróf Pálfi alatt Felső-Ausztriában működött a bajorok ellen; a legénység azonban annyira roszul viselte magát, hogy Pálfi panaszára gr. Khevenhüller tábornok őket katona-jellegöktől megfosztva, lefegyvereztetni és hazakergetni akarta. Ez azonban a tiszteknek, főleg *Vuics Arsen* újonnan kinevezett tiszavidéki főkapitánynak kérelmére 1741. november hóban ezúttal elmaradt.[19])

1742. április havában a tiszai és a marosi határőrök *Vuics* és *Szévics János* főkapitányok alatt *Morvaországba* rendeltettek. A következő 1743. évi márc. hóban *Vuics* főkapitány ismét 1510 lovas és gyalog határőrt vezet Bajorország felé; április hóban pedig *Engelshofen* tábornok a többi között *Szabadkáról* is 200 legényt rendelt ki, hogy Slavoniába vezesse. Ezek a kivonulás előtt fellázadtak, miért is a főizgató Péter hadnagy Roglaticáról befogatott, a többiek pedig elvezettetvén, még 1745-ben sem kerültek haza; hanem a Száva-menti militiához csatlakozva továbbra is táborban maradtak.

[18]) Vaniček: Geschichte der Militärgrenze I. 479.

[19]) Hofkrat. prot. exp. 1741. fol. 2974. — Vaniček e. m. II. k. 332. lap.

De ezek a tiszai határőrvidéknek már utolsó szolgálatai valának; sőt *Szabadka* az 1743. év tavasza óta nem is tartozott többé a katonai kormány alá, hanem mint szabadalmazott kamarai mezőváros a vármegye joghatósága alá került. Időközben t. i. oly események történtek, a melyek az egész határőrvidéknek megváltoztatását és részben végleges megszüntetését vonták maguk után.

5. A tiszai határőrvidék polgáriasítása 1741—1743.

Bács vármegyének nagyon érdekében állott, hogy ezen az adózó nép nem kis kárára s nagyrészt a polgári terület belsejében lakozó rakoncátlan militiától szabaduljon. Azért el is követett mindent, hogy a határőrvidéknek az országra káros voltát és a visszacsatolás előnyeit kimutassa. Ezen törekvéséről tanuskodik a többi között *két iromány*, a mely mint valamely bizottság munkálata tűnik fel a határőrvidék ellen, és amely bizonyosan e vármegye befolyása alatt keletkezett s valószínűleg arra volt hivatva, hogy az 1741. évi országgyűlés hangulatát e tárgyra vonatkozólag befolyásolja.

Ezen keltezés és aláirás nélküli okmányok *elseje* Budán az országos levéltárban[1]) található s a tiszai határvidék állapotát és a tisztek visszaéléseit élénk színekkel festi. — Ezen okirat 5 kérdést tűz maga elé, és az ezekre adott feleletekben világosan ezen intézmény céltalanságát sőt káros voltát bizonyítja.

Ezen okmány 1) pontja felsorolja a szegedi, az aradi és a pétervaradi várparancsnokság alá tartozó katonai sáncokat és azt állítja, hogy ezekben vármegyei összeírás útján bizonyára háromszor annyi fegyverfogható és munkaképes egyént lehetne találni, mint a mennyi a katonai kapitányok fölszines összeírása szerint van feltüntetve. —

[1]) Neo Reg. Acta fasc. 101. Nr. 16.

A 2.) pont azt mondja, hogy az egyes sáncokra kivetett katonaszámot sem állították ki soha teljesen. — A 3.) pont azon kérdésre : vajjon megfeleltek-e feladatuknak ezen katonai sáncok, és mily hasznot hajtanak a királynak? — igen kicsinylőleg szól azokról : 1718 óta édes-keveset, úgyszólva semmit sem tettek; és azon kevésben sem volt köszönet. Itthon pedig rakoncátlankodnak, pusztítják szomszédaikat, és a vármegye ellenében megvédik a zsiványokat, akik itt folyton szaporodnak. Igy legújabban a *szabadkaiak* egy kamarai alattvalót Almáson megöltek és házát kirabolták. — Az országnak és a közjónak tehát semmi hasznára nincsenek; de igen is, az egész intézmény, amint most van, egyedül a *tisztek előnyére* s hasznára szolgál. T. i. a korcsmák és a mészárszékek, a halászat, a vadászat és minden fekvőség a kapitányok jövedelmeit szaporítják, akik valóságos földesurak. Minden sánchoz sok puszta tartozik, ezeknek is legnagyobb részét a kapitányok és tiszteik veszik ki csekély fizetés mellett haszonbérbe, (sőt a szomszédok földeire is ráteszik kezeiket) ; csak ami nekik már nem kell, az jut a népnek. A bitang marhát is ők fogják össze és nálok kell kiváltani. A néptől mindenféle ürügy alatt pénzt és termesztményeket csikarnak ki. Az alsóbb néposztály a tavaszi és az őszi vetéskor 6—6 napot szántani és épen annyi egyéb kézi napszámot tartozik a kapitányok részére végezni; s több mást nem is említve, még tüzelőt is tartozik nekik adni. Azok pedig alattvalóikat pénzbírsággal és börtönnel büntetik a maguk hasznára; házuknál éjjel-nappal 4—8 s több ember őrt áll; de pénzen még rendes katonai szolgálatok alól is megválthatják magukat. Szóval a kapitányok a helységek minden előnyeit és haszonvételeit maguk számára veszik igénybe, úgy hogy a legutolsó is több ezer frtnyi évi jövedelemmel rendelkezik. Igy aztán fölebbvalóiknál könnyen behízelegh etik magukat, amely célra még az alattvalóktól is mindenféle élelmi cikkeket, abrakot s pénzt gyűjtenek. Nem

csuda, ha a nép ezen megterhelést és nyűgözést megúnta és a vármegyei hatóság alá kívánkozik. A nép panaszait azonban a parancsnoksághoz vagy nem engedik jutni, még egyházi átokkal is ijesztvén a rác népet; vagy pedig ajándékokkal és megvesztegetésekkel veszik el a panaszok élét és elnézésre hangolják fölebbvalóikat. — Igy épen a *szabadkaiak* bizonyos panaszai jutottak nem rég a szegedi parancsnok füléhez. Ez egy hadbíróval személyesen eljött a bajt orvosolni; és nehogy a nép teljesen a tisztek önkényétől függjön, az idevaló puszták számarányában a népből 12 tanácsnokot vagy bírót választott, s ezekre bízta a gazdasági ügyekben való intézkedéseket. A nép nagy örömében és hálából ajándékot gyűjtött a parancsnoknak. De a tisztek ezen újítás által eddigi hatalmukat veszélyeztetve látván, hamar még nagyobb ajándékokkal tisztelték meg a parancsnokot, aki ezt is elfogadván utóbbiak kérelmére mindent ismét a régiben hagyott s új intézkedéseit megsemmisítette. — A parancsnokok és a kapitányok még a tiszti rangot is a legtöbbet igérőnek adományozván, ebből is szép jövedelmi forrást nyitottak maguknak. S azért ragaszkodnak ők oly szívósan ezen állapot megörökítéséhez, nem törődvén azzal, ha az országnak abból nincs is semmi haszna.

Az okirat 4-ik pontja egy *rendes* határőrvidéket szükségesnek tart ugyan, de nem ily rakoncátlan néppel s ily szervezet mellett; sem pedig — mondja az 5-ik pont — *ezen helyen*, az ország belsejében. Ezután előadja nézeteit egy a *határra* teendő határőrvidéki katonaság szervezésére. A szóban forgó helységeket pedig az illető vármegyékbe kell visszakebelezni, minek következtében sokkal nagyobb hasznára lesznek az országnak a földek és az úri jogok bérbeadása által. S csak a nép adójából is több rendes katonaság volna eltartható, mint a mennyire eddigi szervezetök mellett ezen katonai sáncok kötelezve voltak.

A *másik* szintén keltezés és aláirás nélküli ok-

irat[2]) a vármegyébe kebelezendő katonai helységeket sorolja fel az általok használt sok pusztával együtt, és számokkal mutatja ki, mennyi katonát tartozik adni mindenik hely, mennyi adókötelezett egyént lehetne ott találni s mennyi adóval járulhatnának azok visszakebelezés után az országos hadipénztárhoz. S így névszerint *Szabadkáról* felemlíti, hogy 12 pusztája van, összesen 205 katonát tartozik állítani; azonban mintegy 2000 megadóztatható egyént lehetne itt találni, akik csak személyadóban, egyenkint 4 frtjával, 8 ezer frtot fizethetnének.[3])

Nem akarjuk tagadni, hogy a vármegye az adatok összeállításában némi túlzásra is ragadtatta magát és hazafias érdekből néhutt erősebb színeket is alkalmazott; végre azonban a vármegye és a nemzet állhatatos kérelme legfelső helyen mégis csak meghallgattatott.

Mária Terézia ellenei től szorítva, a hű magyar nemzet lovagiasságában bízva, 1741-ben országgyűlést hívott össze, a melyen a remélt segítséget meg is nyerte. S viszonzásul ő is a többi között a rendeknek az előbbi kormány által törvényellenesen elszakasztott egyes országrészek visszacsatolása iránt már többször (t. i. 1703., 1712., 1723., 1728. években) felterjesztett kérelmét s jogos kívánalmát végre meghallgatván, egy október elején tartott tanácskozás következtében elhatározta, hogy: mihelyest csendesebb és békésebb idő áll be, a Tisza és a Marosvidéki katonai helységeket, így a Slavóniában és a Szerémségben az udvari kincstár alatt levő részeket is az anyaországba s az illető vármegyékbe visszacsatolja. — S ezt annál is könnyebben tehette a tiszai és a marosi

[2]) Bács vármegye levéltárában.

[3]) S csakugyan a már fenemlített 1737. évi katonai összeirás (lásd az okmánytár 15. számát) 650 fegyverfogható és 95 katonai szolgálatra alkalmatlan egyént tüntet fel Szabadkán. Más összeirás 1741/2-ből arról tanúskodik, hogy ezen számnak is csak fele volt kiállítva, mert 273 ház összesen 330 katonát állított. Lásd okmanytár 17. sz. alatt. — A következő 18. számú okmány pedig mutatja, mily hézagosan s hiányosan voltak a határőrök felfegyverezve; úgy, hogy némelyiknek épen semmi felszerelése nem volt.

határőrvidékre nézve, mert egész fennállása idejében soha nem fordítottak erre nagyobb gondot, nem tulajdonítottak ennek nagyobb fontosságot és katonailag nem is szervezték teljesen; 1718 óta pedig épen nem volt fennállásának semmi oka.[4])

Igy jött létre az 1741. évi I. decretum 18. törvénycikke, melynek reánk vonatkozó 3. §. elrendeli, „*hogy a Bács, Bodrog, Csongrád, Arad, Csanád és Zaránd vármegyékben fekvő u. n. katonai helyek az ország és a vármegyék törvényhatóságának adassanak vissza és vettessenek alá; aztán a temesi, szerémi és alsó-slavoniai kerületek, mihelyt csendesebb idők járnak, szintén kebeleztessenek vissza az országba és törvényhatóságának vettessenek alá. — Végre biztosokat fog a királyi felség kinevezni . . .*“

Ezen törvény végrehajtása azonban nyugodtabb időre halasztatván, a tiszavidéki militia, a mint láttuk, még ezután is felhasználtatott a táborban 1745-ig.

Különben a bécsi udv. haditanács is idegenkedett e dologtól; mert méltatlannak tartotta, hogy ezen katonák, a kik annyi érdemet szereztek maguknak a trón iránt és eddig kiváltságos helyzetben éltek, most a vármegyékbe bekebeleztetvén, mint közönséges parasztok a kamara úrbéri teherviselése alá jussanak.

Az 1741. évi 18. és 50. törvénycikk értelmében a visszacsatolásra kiküldött biztosok először is egy új *Szávamenti* határőrvidék szervezésével foglalkoztak, melynek következtében Szlavónia vagy Tótország, mint Szerém, Pozsega és Verőce vármegyék a katonai kormány alól felszabadulának. — Ezen bizottság *1743. ápr. 4-én* terjeszté fel munkálatát, s a királynő ez ügyben jul. 16-án a magyar kancellária részvétele mellett udvari tanácsot is tartatott, a melynek a dolog lényegére az volt a véleménye, hogy, miután a visszakebelezés a mult ország-

[4]) Vaníček e. m. I. 572.

gyűlésen törvénybe is igtattatott, azt végre is kell hajtani.[5])

Bács vármegye azonban minél hamarabb meg akarván szabadulni az alkotmánysértő militiától, az érsek-főispánnak 1743. febr. 19-én Pesten kelt felszólítására a Baján tartott vármegyei közgyűlésen febr. 27-én felirt a helytartótanácshoz és az udvari magyar kancelláriához, kérvén, hogy most békésebb idő beálltával legalább a vármegyei terület *belsejében* és adózó vármegyei alattvalók közvetetlen szomszédságában levő hét katonai sánc, a melyek úgyis a célnak nem felelhetnek meg, a királyi kincstárnak nincsenek hasznára, sőt a szomszéd kamarai alattvalóknak számtalan bajt és alkalmatlanságot okoznak stb., Bács vármegye polgári hatóságának alárendeltessék, a mint már az 1741. évi törvény is rendeli.

Ezen hét katonai helység a következő: *Szabadka*, Zombor, Pétervárad (a mai Ujvidék), Kovil, Szt.-Tamás, Bresztovác, Palánka.

A máj. 18-án tartott vármegyei közgyűlés *Miskolci* István Antal vármegyei főjegyzőt küldé ki Pozsonyba és Bécsbe, hogy az illető kormányszékeknél személyesen is sürgesse ez ügyet, hogy ez az ő utánjárása s a referensek felvilágosítása által végre rég óhajtott sikeres megoldást nyerjen.

Egyidőben a tiszai militia is *Vuics* főkapitány kezdeményezésére március hóban ellenkező kérelmét adta be az udv. haditanácshoz, hogy őket továbbra is e kiváltságos helyzetben megtartsa: ne redukáltassanak és Magyarországba ne kebeleztessenek be; hanem *újonnan szerveztessenek*, és erre a kir. határozat még táborba menetelök előtt küldessék meg; (ápr. közepén t. i. Morvaországba indultak) mentessenek fel a hadiadó, előfogatok és más paraszt terhek alól; háborúban se *Menzel* ezredes, se *Trenk* alá ne tétessenek, és a már redukált szegedi század (Röszke) is visszaállíttassék. — A királyi resolutió

[5]) Horváth. Magy. tört. VII. köt. 265. lap.

erre azt mondta, hogy a helyes berendezés a királynőnek is kiváló gondját képezi; de vajjon hogyan lehet ezen ügyet a visszakebelezéssel összeegyeztetni? erre nézve az udv. haditanács véleményét szeretné ismerni.[6])

Azonban a vármegye sürgetése előtt és közreműködése nélkül már felszabadult *Röszke* sánc és az ennek következtében szabaddá lett *Szt.-Péter* pusztát *Vuics* Lázár *martonosi* kapitány kérelmére szept. hóban a martonosi katonai sánchoz osztották be. — Maga utánjárására s néhány pártfogó közreműködésére 1743. márciusban a *szabadkai* militia katholikus részének is sikerült a schismatikus görög keleti rácok ellenében a katonai szervezet megszüntetését kieszközölni, és *Szabadka* most már *Szent Mária* néven szabadalmazott kamarai *mezővárossá* lett.[7]) De azért még sokáig tartott, míg e város ügyei rendbe jöttek, és míg a kebelében lakó házi ellenségeitől, a katonai életet folytatni akaró s most már épen felbőszült rácoktól megszabadulhatott és megpihenhetett.

Miskolci bármily tevékenységet és szorgalmat fejtett is ki, a miről a vármegyéhez beterjesztett jelentése tesz tanúságot: célját mégis el nem érhetvén, október 25-én Bécsből hazatért és nov. 3-án Bajára érkezett.

Egy ügyet azonban mégis szerencsésen végzett be. *Csongrád* vármegye t. i. *Szabadka* felszabadulásának hírét hallván, azonnal a királynőhöz folyamodott, hogy ezen hely 15. és 16. századbeli régi okmányok tanúsága szerint Csongrád vármegyébe kebeleztessék. Miskolcinak azonban újabb 18. századbeli jogok alapján sikerült Szabadkát Bács vármegyének nyerni meg, a mely Bodrog vármegye területét is elfoglalván, ennek jogutóda volt.

A szabadkai sánc megszüntetése miatt gróf Pálfi magyarországi vezénylő parancsnok a már előbb útnak

[6]) Hofkr. 1743. prot. exp. april.

[7]) Zombor, Bresztovác, Palánka 1745-ben, Pétervárad sánc 1746-ban polgáriasíttatott, a Tisza melletti helységek pedig csak 1750-ben; azonban a vármegye délkeleti sarka egy alakítandó csajkás ezred számára tartatott vissza.

indított szabadkai militiát 1743. május hóban felsőbb rendeletre a többiektől elkülönítette és haza küldötte, míg a többi határőr tovább folytatta útját a bajorok ellen. — S így Szucsics Lukács kapitány századja ápr. 21-én Szegeden utoljára jelent meg katonai szemlére.[8])

A szabadkaiak haza is tértek, s csak azok hiányoztak még, a kiket Engelshofen Slavóniába vezetett; de ezeknek hazabocsátása iránt is intézkedés tétetett.

Szabadka felszabadulását a következő körülmények siettették.

Szabadkán a lakosság két harmad részét kath. bunyevácok tették és csak egy harmad része volt rác; de ezek, minthogy a tiszai határőrvidék többi sáncai szintén mind rácokból állottak, elbizakodottságukban felsőségöket nem egyszer éreztették kath. társaikkal, úgyhogy ezeknek a helybeli és a szomszéd rácoktól igen sokat kellett szenvedniök. De azért csak megvoltak egymás mellett, ameddig kath. tiszteiknél védelmet remélhettek. Hanem ezen vígasz sem hagyatott nekik végig.

Nagy veszedelem fenyegette őket, midőn rác társaik a kilátásban levő polgáriasitás ellen működvén, kieszközölték, hogy a szabadkai sánc ketté osztassék.

Midőn t. i. *Julinác* Vászó halálával a tiszai főkapitányság megürült, *Gaisrugg* tábornok és szegedi parancsnok a folyamodók közül különösen *Vuics Arsen* martonosi kapitányt ajánlotta az udv. haditanács figyelmébe, s egyszersmind meghagyta neki, hogy kineveztetése esetére a határvidékben levő katholikusoknak ne legyen ellensége; mert vitézsége és különben zord katonai tulajdonai mellett, melyeknek később alezredesi rangját is köszönhette, mint a katholikusok gyűlölője volt ismeretes. Lakóhelyül is épen Szabadkát szemelték ki számára. — Nem csuda tehát, ha az itteni kath. lakosság elrémülve e kitüntetéstől szabadulni kívánt. *Szucsich* Jakab Szabadkának öreg s beteges kapi-

[8]) Lásd okmánytár 20. sz. a.

tánya az egész község („comunitas“) nevében az udv. haditanácshoz folyamodott is ez iránt, hogy a netalán főkapitánynak kinevezendő Vuics ne a szabadkai sáncba tétessék.[9]) Azonban az udv. haditanács mégis 1741. máj. 1-én épen Vuics Arsent nevezte ki főkapitánynak a szokott fizetéssel, amiről *Gaisruggot* tudósítja, és azonkívül elrendeli, hogy Szabadka sáncban (Szobotiz) egyszersmind kapitányságot is viseljen, jóllehet az öreg Szucsich is megmaradt itten e minőségben.[10])

Sajnos, hogy a *Vuics*ra vonatkozó irományokat az udv. haditanács levéltárában mind megsemmisítették, s igy csak nehány elégtelen iktatókönyvi jegyzésre szorítkozhatunk. Városunk első jegyzőkönyvéből is egy előre bocsátott „*Ad Memoriam*“-ból csak keveset tudhatunk meg.

Vuics kinevezésével az is rendeltetett, hogy Szabadka sánc két részre osztassék, s az egyik felében *Vuics* legyen a kapitány, a másikban pedig *Szucsich*. S ezen elosztást egy katonai bizottság *Kerst* kapitány vezetése alatt végre is hajtotta; *Vuics*nak lakást jelölt ki a városban és *Csantavér* pusztát adta neki használatra.

Más sérelem is történt még rajtok. 1741. szept. hóban egy szabadkai század is küldetett Felső-Ausztriába a bajor-francia háborúba, azonban nem saját helybeli tisztei, hanem idegen kapitány vezetése alatt. — A következő 1742. évi márc. havában újra egy gyalog és egy lovas század kívántatott; de ezekből is csak az egyik kapott helybeli alkapitányt, a másik századnak ismét idegent rendeltek; ettől pedig nagyon féltek, mert gyűlölettel és haraggal viseltetett irántok. Azért ezen két század márc. 17-én kéri báró Engelshofen főparancsnokot[11]), ne kedvetlenítse el őket a király szolgálatában, hanem vígasztalja

[9]) Szucsich kéri: „erdeute Communität von der Residirung des zum Oberkapitain etwa resolvirt werden dürfenden Capitain Arsenio Vuics zu verschonen.“ Hofkrat. prot. exp. fol. 1212.

[10]) Hofkrat prot. reg. 1741. fol. 750. és prot. exp. fol. 2049.

[11]) Lásd okmánytár 19. sz. a.

meg avval, hogy (minthogy a maguk főkapitánya öreg és beteges volt) a másik alkapitányt is velök küldi az idegen helyett, hogy így saját főnökeik alatt bátrabban harcolhassanak. — Vajjon e kérelemnek volt-e kívánt eredménye? alig hihető; s úgy látszik ez magyarázza a határőrök fent említett zendülését is, melyről Engelshofen aprilisban jelentést tett.

A katholikusok megakarván *Vuics*tól szabadulni, *Vojnics* István, *Bukvics* Illés, *Vizi* József, *Krizsánovics* Gergely militárisok még 1741-ben panaszt emeltek ellene, s Vuics e miatt a szabadkai kapitányságtól felfüggesztetett. A tiszai határőrvidék tisztei nov. hóban kérték erre az udv. tanácsot, hogy a vizsgálatot *Vuics* ellen rendelje el, addig pedig ő ezen kapitányságban erősíttessék meg. *Gaisrugg* parancsnok is nagyon ajánlja *Vuics*ot, aki — mint mondja — méltatlanul van bevádolva. — A Vuics ellen emelt vád pontjait nem ismerjük, mert nemcsak ezen iratok semmisíttettek meg, hanem még az iktatókönyvből is ezen napokról 500 levél hiányzik. — *Vuics* kifogást tesz *Kosztka* hadbiró ellen és ügyében részrehajlatlan birót kér.

A fegyelmi vizsgálattal *Engelshofen* tábornok volt megbízva, akit azonban még dec. 27-én is figyelmeztetni kellett, hogy megbízatásának tegyen eleget. Végre u. l. 1742. márciusban befejezte a vizsgálatot és az iratokat aprilisban igéri felküldeni; de ő sem talált okot arra, hogy Vuics rangjától megfosztassék.[12]) *Vuics* eközben a tiszai határőrökkel 1742. apr. hóban újra táborba vonult Morvaországba és apr. 27-én alezredesi rangot kapott; de az ellene emelt vád alaptalansága dacára úgylátszik még sem viselte tényleg a szabadkai kapitányságot vagy legalább csak rövid ideig.

Szabadka kathol. és schismatikus lakosságának nagy része táborban levén, az itthon maradt katholikusok min-

[12]) Csak az 1743. Hofkrat prot. reg. fol. 786. említi, hogy april 13-án Engelshofen az iratokat beküldötte (de ezek már nem léteznek.)

denképen azon voltak, hogy *Vuics*tól szabaduljanak. Vallási és személyi ellenszenv érlelte meg tervöket. Több magas rangú s előkelő úr tanácsára elhatározták, hogy a katonai állapot megszüntetését és a polgári területbe való bekebelezésöket fogják felsőbb helyen kérelmezni. Azonnal éjjel a rácok tudta nélkül titokban Kalocsára küldenek egy deputaciót *Patachich* Gábor érsekhez, akinél mint Bács vármegye főispánjánál is nagy készségre találtak kérelmök pártolására; hiszen ők is csak azt kértek, amit a vármegye is eddig már oly sokszor, de hasztalan sürgetett.

Az egész ügyről részletes adatokkal nem birunk, a városi levéltár ilyeneket nem őrzött meg; az országos és a bécsi hadilevéltárban sem sikerült ilyenekre akadnunk. Csak általában annyit tudunk, hogy *Patachich* pártfogása mellett és *Kárász* Miklós szegedi főjegyzőnek mint a szabadkai katholikusok teljhatalmú megbizottjának fáradhatatlan utánjárására sikerült a városi küldöttségnek, melyben *Vojnics* István, *Bukvics* Illés és *Krizsánovics* Gergely vettek részt, Bécsben a helybeli rácok tudta és beleegyezése nélkül célt érni.[13]) De azonkivül mily *más* körülmények segíthették elő e város törekvését, hogy már két évvel szabadult fel előbb a katonai kormány alól, mint a többi tiszavidéki sáncok? még nem sikerült kipuhatolni.

[13]) Vár. levéltár II. cs. 27. sz.

V.

Szent-Mária mezőváros 1743—1779.

1. A város szabadalmai.

Az 1743. évi jan. 30-án kelt *Jósics* Péternek, a szabadkai sánc hites jegyzőjének aláírásával a szabadkai rkath. községnek a királyi trón elé terjesztendő nyilatkozata, mely szerint jövőre polgári állapotuk változásának esetére: nemes *Vojnics* Istvánt választották maguknak bírónak, tanácsnokoknak pedig a következő 12 egyént: *Bukvics* Illést, *Vojnics* Jánost, *Krizsánovics* Gergelyt, *Jaramazov* Józsefet, *Szkenderovics* Márkot, *Kopunovics* Illést (helyesebben: József), *Percsics* Mihályt, *Paulesanov* Andrást, *Mukics* Pétert, *Macskov* Jánost, *Bacsin* Mihályt és *Vidákovics* Gergelyt, mindannyit élethossziglan. A biró díjazása 100 frt és dézsma-mentesség legyen, a tanácsnokok egyenkint 70 frtot kapjanak évenkint és személyökre mentek legyenek a katona-szállásolás alól.[1]) — Bizonyára nem tévedünk, ha ezekben véljük felismerhetni a felszabadulás főmozgatóit.

[1]) Vár. levéltár I. csom. 12. sz.

A küldöttség azalatt Bécsben eljárt dolgaiban, és márc. 26-án szerződést kötött a magyar kir. kamarával, amely apr. 23-án királyi elhatározással megerősíttetett, és örökös érvényű hiteles alakban való kiadása elrendeltetett.

Erre Prágában május 7-én írta alá a királynő a *szabadságlevelet* vagy privilegiumot,[2]) mely által e várost katonai érdemeiért és az uralkodó ház iránt tanusított hűsége és ragaszkodásáért a törvénykövetelte polgáriasításon és bekebelezésen fölül még nevezetes szabadalmakkal látván el, *szabadalmazott kamarai mezővárossá* tette, címerrel ajándékozta meg és különös kegyéből eddigi nevét is *Szent-Máriára* változtatta. — A katonai kormánynak ezentúl semmi hatásköre nincsen e városban, mely a vármegyébe kebeleztetvén a m. kir. kamara vagy kincstár földesurasága alatt a fennemlített bíró és 12 tanácsnokból[3]) álló saját magistratusa által, amely tisztán csak rkath. egyénekből állhat, fog igazgattatni. S ennek jogkörébe tartozik nemcsak a város minden polgári és gazdasági ügye, hanem még a kegyesen reáruházott pallosjoggal (jus gladii) járó törvénykezés is alattvalóinak élete és halála fölött.— A város polgárai és lakosai az ország határain belül a harmincad és a vám alól felmentetnek[4]); évenkint három nagy *vásárt* tarthatnak (Nep. János máj. 16., Kis-Asszony szept. 8., Minden szentek nov. 1.) megelőző baromvásárral, azonkívül minden hétfőn heti vásárt, és ezeknek jövedelme a városé.

A privilegium után nem sokára jun. 28-án véglegesen szövegeztetett és kiállíttatott Pozsonyban a magyar kir. kamarával kötött *örökös szerződés*[5]), amely részletesebben

---

[2]) Lásd okmánytár 21. sz.

[3]) Kopunovics itt J ó z s e f nek iratik.

[4]) Ennek következtében aug. 26-án kelt egy kamarai decretum, amely az országban a harmincados hivataloknak meghagyta, hogy a szt. máriaiaktól az ország határain belül a ki- és behozott portékák, árúcikkek és marhák után h a r m i n c a d o t és v á m o t ne vegyenek; de a helybeli rácoktól igen, míg ők is polgári állapotra nem térnek át. (Vár. levéltár I. csom. 39. sz.)

[5]) Lásd okmánytár 22. sz.

intézi el a városnak viszonyait a vármegye meg a kamara-földesúr iránt. — E szerint

1. A város saját kérelmére a *katonai* hatóság alól teljesen felmentve *polgári* hatóság alatt lesz. A vármegyét törvény szerint illető jogokban mint az adókivetés, katona-elhelyezés stb. a vármegyének lesz alávetve; másrészt földesúri ügyekben a kamarai tisztviselőknek tartozik engedelmeskedni.

2. Azon esetre, ha a királynő idővel az egész bácskai kamarai birtokot vagy csak ezen várost eladni vagy eladományozni fogná, jövendőbeli földesura is a város minden szabadalmait és jogait épségben fogja tartani, és a város a jelenlegi szerződésben kikötött összegen felül többre nem köteleztethető.

3. A város biztosíttatik ezentúl is a következő *12 pusztának* használatában: *Csantavér*, *Verusity*, *Tompa*, *Ludas*, *Zobnatica*, *Nagyfény Vantelek*, *Györgyén*, *Bajmak*, *Tavankút*, *Sebesity* és *Kelebia*, melyek mind önálló külön területeket képeznek. A városé továbbá a *Jeszenovác* vagy *Körös*-nek nevezett ér és a *Pality* tó. Mindezt amint eddig birták, ezentúl is biztosan használhatják a királyi fiskus védelme alatt.

4. Minthogy ezen helység a május 7-én kelt privilegium alapján szabadalmazott mezővárossá lett, és a többi szabadalmazott városokkal egyenlő jogokat is kapott: ezen jogok és szabadalmak zavartalan élvezetében biztosíttatik és megvédetik.

5. Megengedtetik, hogy ide különféle *iparosok* és művészek behozattassanak.

6. A *tanács* választása évenkint szt. György napján tartassék meg a 60 egyénből álló *eskŭdt polgárok* vagy választott község által; a tanács fizetését a városi (házi) pénztárból kapja.

7. A tanács tagjai egész életökre választatnak meg, katonai szállásadás alól személyökre nézve fel vannak

mentve; és csak méltatlanság esetében, amiről a kamara is értesítendő, fosztathatnak meg tisztségöktől. A bíró (mint 13-dik tanácsnok) pedig *évenkint* újra választandó vagy megerősítendő.

8. Ezen tanács fel van jogosítva minden ügyet elintézni, fölebbezés engedtetik az *úri székhez* és fontosabb esetekben a magyar kir. kamarához.

9. A tanács hatásköre és teendője: őrködni a város jövedelmei felett, az adót arányosan kivetni és beszedni, évenkint számot adni a város jövedelméről és kiadásairól.

10. A tanács gondját viseli az árváknak, gondnokot rendel nekik, akik évről-évre azok vagyonáról beszámolni tartoznak.

11. A tanács őrködik az iparosok kézművei, úgy a törvényes mértékek használása fölött.

12. A tanács kebelébe (mint a privilegium is rendeli) soha más mint rkath. nem vehető fel. Ha a 12 tanácsnok közől egyik másik elhal, annak helye csak rendes választáskor a következő szt. György napján tölthető be mással. A tanácsnak teljes joga van e helyett majd más alkalmas egyént választani, és más polgári tisztségeket kiosztani, a város jövedelmeire felügyelni és a hivatalnokokat számadásra vonni.

13. A tanács teljes hatalommal ruháztatik fel a *nemesektől* és másoktól is, akik polgári fundusokkal birnak, így az előbbi katonai korszakban volt kapitánytól, alkapitánytól és egyéb tisztviselőktől is, akik mindnyájan épen úgy mint a többi lakosság, a város köz- és dologi terheiben (communia et realia onera) résztvenni köteleztetnek, ezen kötelességök teljesítését követelni.

14. Sem katonai, sem kamarai tisztviselőnek nem szabad e városban a törvények sérelmével jogokat gyakorolni (kivéve ha criminalis és felebbezési esetekben mint jogtudók hivatnak meg); sem pedig nem akadályozhatják azok a tanács ítéletének végrehajtását.

15. A földeknek, melyeknek tényleges birtokában vannak, mindennemű élvezete és haszonvétele e város lakosságának engedtetik.

16. A kis *dézsma* vagy tized-adó alól (mint: bárányok, méhek, kender, káposzta stb. után) valamint a természetben adandó *kilenced-adó* alól felszabadíttatnak; de úgy hogy ezek helyett valamint a *mészárszék* haszonvételeért, továbbá *földbér* (census) és az úri jog elismerése fejében évenkint három ezer frtot fizet a város a kir. kincstárba félévi részletekben szt. György és szt. Mihály napján. A *nagy dézsmát* pedig (búza, árpa, zab, bor után) rendesen tartozik természetben beszolgáltatni.

17. A *korcsma* és a *sörház* haszonbére fejében évenkint két ezer frtot fizet a város a kincstárnak. Azon esetben, ha a királynő azokat az uradalom által akarná kezeltetni, a két ezer frt haszonbér elesik, és a *bormérés* szt. Györgytől szt. Mihályig kizárólagosan az uraságot illeti, a sörház pedig egész éven át az uraságé.

18. Száraz malmokat is építhet e város lakossága.

19. Maga földjén a város idegenektől követelhet legelődíjat; korcsmákat, csárdákat, tégla-égetőket is építhet, épen így felállíthatja a joghatóság jelvényeit t. i. akasztófát és pellengért vagy szégyenoszlopot.

20. Minthogy a város összes lakossága a tanács joghatóságának van alávetve; azért csak a tanácstól függ, akar-e a városba görögöket, örményeket, zsidókat és cigányokat befogadni vagy nem?

21. Mindenki az általa tényleg elfoglalt telken maradjon; de mégis a katholikusok és a rácok elkülönítve lakjanak.

22. A szt. *Ferencrendü barátok* továbbra is vezessék a parochia ügyeit, míg e részben más intézkedés nem történik. Ha a lelkészség tőlök elvétetnék, a lelkész-ajánlási jog (jus praesentae) a várost fogja illetni. A városnak

volt *katonai zászlói* a ferencrendűek templomában helyeztessenek el.

23. Viszont a város mindezen, a privilegiumban és a szerződésben felsorolt szabadalmakért, kivált azért, hogy szabadalmazott mezővárosi rangra emeltetett és nagy határának minden haszonvételeit élvezi, a szerződés szerint a kincstárba már le is fizetett 12 ezer frton kívül még tartozik 1) a kilencednek, földbérnek, mészárszéki haszonélvezetnek és a kisebb tizedadónak megváltása fejében és az úri jog elismeréséért évenkint három ezer frtot fizetni a kincstárba, a nagyobb dézsmát pedig természetben szolgáltatni be. — 2) A sörházi és a korcsmai haszonbér fejében mint a 17. pontban előadatott, évenkint két ezer frtot tartozik a kincstárba fizetni. — 3) Az eddig mint katonai sánc által fizetett *hadi adót* továbbra is azon összegben fogja behozni, mígnem újabb országos kivetés ezen ügyet is rendezni fogja. A hadi adót a város maga viszi be közvetetlenül a hadi pénztárba.[6]) — 4) A város lakossága más országlakosok módjára, valahányszor a szükség kívánja, a *felkeléshez* (insurrectio) szintén tartozik katonákat állítani s pedig portáinak arányában. — 5) Ha netalán egy új tiszavidéki határőrség szervezésére e város határából egy részre szükség volna, ezt méltányos betudás mellett akadály nélkül át fogja engedni. — Végre 6) a hódolatjeléül a királynőnek felajánlott 150 darab katonalovat a város késedelem nélkül átszolgáltatja; ezer pm. zabot ajándékul és ingyen Földvárra vitet s pedig egyik felét az idén, másik felét a jövő évi termésből. — S ha a schismatikus rácok a rkath. lakosság törekvésével

[6]) A Helytartótanács 1743. jun. 11-én kelt leirata is maga részéről jelenti, hogy egyelőre csak az eddigi adót kell e városnak fizetnie (vár. levéltár I. csom. 18. sz.) — Szept. 17-én pedig Bács vármegyét is tudósítja, hogy „Szabadka katonai sáncból Szent-Mária szab. mezőváros lett; adóját az eddigi mennyiségben fizeti s pedig nem a vármegye útján, hanem közvetetlenül maga viszi be. Bodrog vármegye, amelyben e város fekszik, más és új adóval nem terhelheti e várost.“ (Bodrog vármegye akkor csak névleg létezett, területe Bácsba volt olvasztva; azért intéztetett ama rendelet Bács és nem Bodrog vármegyéhez.)

ellenkezve innen elköltöznének, maguk a kath. lakosok tartoznak a kamarának adott kötelező nyilatkozatuk értelmében mindezen kötelezettségeknek eleget tenni.

Ez volt lényeges tartalma az 1743. évi kamarai szerződésnek, melyet junius 28-án a város részéről *Vojnics* István és *Krizsánovics* Gergely írtak alá.

Eszerint a katholikusok először is pénzt iparkodtak teremteni. A kamarának márc. 29-én kelt beleegyezésével kölcsönt kerestek és apr. 3-án Szegeden vári *Andrási* Zsigm. Arad vm. főispán-helyettesétől és ennek nejétől 10 ezer rh. frtot vettek fel hatos kamat mellett. (Visszatérítették részben 1745. apr. 5-én és 1746. jun. 6-án). *Csiba* Imrétől is kilenc ezer frtot kaptak kölcsön. Ezzel fizette *Kárász* Miklós Bécsben apr. 23-án az önkéntes adomány címén kikötött 12 ezer frtot.

Erre összeszedték a kath. lakosságtól a 150 darab katona-lovat, és jul. 1-én Menzel ezredesnek átadtak 114 darabot, szept. 1-én pedig 35 darabot a Festetics huszárezredhez küldöttek.[7])

Végre az ezer pm. zabot is elvitték Földvárra és tőlök telhetőleg másképen is tanusították hálájokat a nyert sok szabadalomért.[8])

A szerződés aláirása után a város megbizottjai *Vojnics* István és *Krizsánovics* Gergely örömmel haza siettek, ahol most a beiktató ünnepélyre, az *installációra* készültek. — A szegedi várparancsnokság csak julius 24-én kapta a helytartó tanácstól a rendeletet, hogy e városban többé

---

[7]) A városi levéltárban I. csom. 16. sz. Lásd okmánytár 23. sz. a. azok neveit, akik e lovakat összeadták.

[8]) Ezen 1743. évben nyert szabadalmakra tett költségek a következők:

1) Önkéntes adomány címén 12,000 frt.
2) A magy. udv. kancelláriába (taxa expeditionis) . . . . 1,204 frt.
3) A privilégium írása, bársonykötése, aranyzsinór, pecsét stb. . . 208 frt.
4) A 150 ló 40 frtjával tesz 6,000 frt.
5) Az ágensek, írnokok, Kárász honorárriuma, deputatio útiköltségei 2,171 frt.
6) A 2 deputatus napidíja 2 frtj. 600 frt.
7) A pénzszerző ágensek és kam. 1068 frt
8) Ezer pm. zab 50 dénárjával 500 frt.
9) Az installatiói költségek . 150 frt.

Tehát összesen 23,901 frt. (Vár. levéltár I. csom. 15. sz.)

semmi jogköre nincsen, s már jul. 29-én tartatott itt az ünnepélyes installáció.

Redl Ferenc József kir. tanácsos mint a Bács vármegyei kamarabirtokok igazgatója (administrator) képviselte a földesurat; jelen voltak *Zbisko* Mihály uradalmi ügyész (fiskus), *Latinovics* Péter vármegyei táblabiró, *Baranyai* Miklós vármegyei biztos és jövendőbeli dézsmaszedő, *Valprun* Mihály szegedi és *Kertész* Péter István halasi birák és még sok úr a környékből. A város katholikus lakossága teljes számban sereglett össze; a rácokból is sokan kiváncsiságból jelentek meg. — Felolvastatott a kir. privilegium és a kir. kincstárral (kamara) kötött szerződés, s arra minden részletesen a nép nyelvén is megmagyaráztatott.

2. Viszályok a rácokkal és szervezkedés.

A katholikusok örültek céljok elérésének, örömük azonban nem volt teljes és zavartalan; előre féltek már a rácok ellenségeskedéseitől. Ezek ugyan kisebbségben voltak a városban, de a szegedi német parancsnokot és a tiszai sáncokban lakó nagyszámú hitfeleiket hátuk mögött érezvén s tőlök ösztönöztetvén: szabadalmaikra hivatkozván, nem akarták a fegyvert letenni; hanem mint katonák ezentúl is itt helyben akartak lakni, vagy legalább a város határában a katholikusokkal egyenlően osztozkodni és egy termékeny pusztán új sáncot alapítani. — Tagadhatatlan, hogy a polgári állapotban rájok is sok haszon és előny háramlik, ha azt önként elfogadják; de kényszeríteni erre nem lehetett. Nagyobbrészt a kath. féllel egyenjogúak lettek volna; csakhogy a világ akkori állapotában, amidőn a törvények csak az országos vallást követő híveket pártolák, a többi vallásfelekezetűeket pedig legfölebb csak tűrték: a rácok itt a tanácsba nem juthattak és elkülönítve kellett

lakniok, minélfogva a piaci lakásoktól is el voltak tiltva. Hogy e vallási türelmetlenség városunk szabadalom levelében is határozott kifejezést nyert, annak igazi oka csak e nép összeférhetetlen természetében rejlett. — Most haragudtak, hogy a katholikusok az ő tudtukon kívül kezdették e dolgot s közreműködésük nélkül folytatták és végezték be; s így mellőztetésök nyoma a privilegiumba és a kamarai szerződésbe is belekerült. Azért csalásnak nevezték azoknak eljárását, makacsul tiltakoztak minden ellen, nem egyeztek bele semmibe, s készek valának inkább elköltözni, sem hogy ily alárendelt s korlátolt szerepet játszanak a katholikusok polgári hatósága alatt.

Ellenséges indulatuknak mindjárt az ünnepélyen adtak nem épen ildomos kifejezést. Kivált egy *Rakics* Ján nevű népámító Szegedről lázította a népet, úgy hogy Redl kénytelen volt őt délben a városból kitiltani; de a helybeli rácok azért otthon is többször felkeresték még és tanácsot meg buzdítást merítettek szavaiból.

A főlázítók a helybeli fanatizáló pópák voltak: a vörös *Moszkály* Timót és *Szrimácz* Ján; azonkívül a rác katonatisztek, főleg a furfangos és fáradhatatlan izgató *Száva* Gyurgyeva más néven *Glavati* Száva, továbbá *Mucsalov* Péter, *Abrahamov* Velemir hadnagy, *Zvekity* Ján, *Tésity* Miska, *Janity* Maxim stb. Ezek felhasználtak minden eszközt és módot, melylyel csak értelmetlen vagy roszakaratú népvezetők a műveletlen tömegre hatni szoktak, mint hitegetést, erőszakot, rágalmat.[1]) A rác papok a templomban szószékről tartottak lázító beszédeket s buzdították híveiket, hogy az utolsó csep vérig ne adják meg magukat, ne engedjenek a polgári birónak, ne fogadjanak neki szót, ne vessék alá magukat a katholikusoknak, akiknek vallását is mosdatlan szájokkal becsmérelték; sőt ahol s ahogy

[1]) A barátoknak 1744. évről írt jegyzéseiben Vuich főkapitányról az mondatik, hogy ő is a privilegium ellen beszélt és hencegve azt mondotta, hogy még egész Szabadkát magának fogja alávetni és a barátok templomából istállót fog csinálni!

csak lehet, faggassák, nyugtalanítsák s károsítsák meg őket, eddigi katona-bajtársaikat. Elhitegették a néppel, hogy a katholikusok 80 ezer frton szerezték meg a privilegiumot, és minden nagy vásárért évenkint 3 ezer frtot igértek; azért ne fogadják el ama szerződést és a privilegiumot, mert különben a katholikusok majd velök fizettetik e nagy összegeket. Erős ellentábor gyanánt szervezkedtek: *Krnyajszki* Ranisávot külön kapitánynak választották meg, választottak esküdteket is; még külön pénztárt is teremtettek maguknak saját céljaikra, melybe mindenik rác fejenkint egy aranyat fizetett. Aki a polgári birónak magát alá akarta vetni, azt botozással, megkövezéssel s egyházi átokkal fenyegették, és a többi között *Osztoics* Márkot kegyetlenül meg is botozták s a 80 éves *Krnyajszki* Izsák rác hadnagyot, aki az ő kedvökért sem akart az igazságtalanság zsoldjába állani, hanem ellenök bizonyított: ezt Timót pópa az egész házával kiközösítette, nyakánál fogva a földre nyomta s erre a templomból kikergette. Az elrémített népet hajdúikkal s fegyvererővel kényszerítték egy folyamodványt írni alá, a melyben kijelentik, hogy polgárokká lenni nem akarnak, a királynő hagyja meg őket katonáknak. Ezen írással *Velemir* hadnagy, *Száva* György és *Mucsalov* Péter augusztus hóban fel is mentek Bécsbe a cs. udv. haditanácshoz. — Azalatt itthon hitegették a népet, hogy ha katonák maradnak, megadatik nekik kérelmök és a város 12 pusztájának jobbik felét majd ők kapják, és *Ludason*, amely a legjobb puszta, új katonai sáncot fognak építhetni; a város a többi 6 roszabb pusztával a katholikusoknak fog maradni. — Timót pópának egy indulatos szónoklatára aug. 20-án nekirohantak a mészárszéknek s kivetették a tanács által oda helyezett kath. mészárost és rácot tettek helyébe. Nagyvásár levén (szept. 8.) megloptak nehány békés *török* kereskedőt és meg is verték, s így közvetve a belgrádi pasát is e városra felharagíták. A tettesek elfogatására újra nagy verekedés

támadt a piacon. Szóval mindennemű bántalmazás, szidás, veszekedés, verekedés, kazalgyújtogatás és másféle károsítások, milyenekkel egyik szomszéd a másikat csak boszanthatja, napirenden voltak. Különösen akkor hősködtek legjobban, ha külön ünnepnapjok levén, a katholikusok kint dolgoztak a földeken; akkor ők voltak itt a városban az urak. Engesztelhetetlen gyűlöletökben többen vérengző beszédeket is hallattak: nem vonulnak ki innen előbb, míg vagy 300 katholikust agyon nem vertek.[2])

Eközben a városi tanács julius 31-én *Redl* Ferenc elnöksége alatt *rendezkedő* gyűlést tartott s intézkedéseket tett a privilegium életbe léptetése iránt. A tanácskozás főpontjai voltak: Minthogy másutt is a községeknek tanácsházaik szoktak lenni, ahol a helység ügyeit végzik: ezen tanács is gondoskodjék alkalmas helyről, amelyre idővel legalább 2—3 szobával község- vagy tanácsházat lehessen építeni! — Hetenkint háromszor (hétfőn, szerdán, pénteken) legyen tanácsülés akár a *biró lakásán*, sürgős ügyekben többször is tarthatnak gyűlést. A tanácskozó asztalon mindig egy feszület legyen. Felállítják a pallosjog jelvényeit: egy akasztófát a városon kívül, és egy pellengért a piacon; a börtönöket is megerősíttetik. A vásárok tartását is mindjárt kihirdetik és elkezdik. A katonai hatóságoknak semmi szín alatt nem engedtetik beavatkozás e város és lakosságának ügyeibe; szükség esetében Redl kamarai jószágigazgatóhoz folyamodjanak.

Ezután aug. 2-án tartatott az első tanácsülés, amelynek egyik főtárgya volt a privilegium engedte 60 tagú *esküdt* vagy *választott polgárságot* megválasztani. S ebben a tanács dícsérendő ildomossággal és méltányossággal járt el. Minthogy t. i. a rácok még nem fogadták el a szabadalmakat s az ezekkel járó polgári állapotot, a 60 helyből csak 42 töltének be mostan katholikusokkal, a

[2]) A városi tanács panaszaiból, és 15 tanú vallomásából dec. 1-én. Lásd vár. levélt. I. csomag 19—21. szám alatt.

többit a rácok számára tartották fön azon esetre, ha ők is hozzájok állanak.

De hasztalan volt minden engedékenység s várakozás; a rácok elbizakodva napról-napra több bajt és keserűséget okoztak; jóllehet a haditanács szept. 4-én azt felelte kérelmükre, hogy Szabadka mindenesetre kamarai mezőváros fog maradni. Akik magukat a polgári hatóságnak alávetni nem akarják, hanem továbbra is a katonai életet folytatni: azok jelentsék be magukat a szegedi parancsnoknál, azok innen el fognak költöztetni. De mikor és hová? még nem bizonyos; ameddig azonban itt maradnak, addig a dézsmától és a kamarai alattvalókat illető egyéb terhektől fel vannak mentve.[3])

Ennyi roszakarat és folytonos zaklatás végre elcsüggesztette a katholikusokat; és minthogy a vármegyének még nem voltak átadva, szept. 29-én egyenesen a helytartótanácshoz folyamodtak keserves panaszaikkal[4]) és a kamarához. Szorultságukban *Kárász* Miklós szegedi főjegyzőhöz mint készséges és ügyes pártfogójokhoz is fordultak, s ez a város nevében az intéző felső köröket az ügyek állásáról felvilágosítá. Azok talán nem is álmodtak ily heves ellenszegülésről; most azonban szívökre vették a dolgot és mindjárt intézkedtek, hogy *Fábri* Szegedről átjőjjön és ezen ügyet megvizsgálja. Erre Kárász okt. 23-án kelt levelében[5]) a tanácsot részletes és körülményes felterjesztésének hatásáról értesíté és kitartásra buzdítá. Azt írta, hogy Bécsből és Pozsonyból kapott leveleiből látja, hogy e város ügyét ott figyelemre méltatják; azonnal erélyes rendelet küldetett, a haditanácshoz, hogy a szegedi helyettes parancsnok *Fábri* karhatalommal is véget vessen a zavaroknak és a várost szabadságának nyugalmas élvezésébe helyezze. Eszerint okt. 24-én a parancsnok és

[3]) Hofkrat 1743. prot. registr.
[4]) Városi levéltár I. csom. 19. sz.
[5]) Vár. levt. I. csom. 23. sz.

Kosztka hadbiró (auditor) Szabadkára fognak átmenni, hogy a tanács kívánsága szerint a rácoknak kijelentsék, hogy itt helyben mint katonák nem maradhatnak; ne reméljék, hogy majd a városi határ felét megkapják vagy hogy itt hagyandó házaikért és szőlőikért kárpótlást kapnak. Össze fognak iratni mindazok, akik polgárokká lenni nem akarnak, hanem katonai életöket folytatni; s ezeknek okvetetlenül másfelé kell költözniök.

Midőn erre a parancsnok csakugyan ide érkezett, Timót pópa rábeszélései és fenyegetései következtében mindnyájan katonáknak iratták be magukat; mert így bizonyosan vélték megkaphatni a kívánt hat pusztát és helyben is maradhatni. — A bécsi haditanács *Fábri*nak itteni intézkedéseivel nem volt megelégedve, s ez nov. 6-án újra Szabadkára küldetett; egyszersmind kijelentetett, hogy a militárisok *vagyonukkal* együtt költözhetnek el innen; addig pedig dézsmát nem tartoznak adni.[6]) — Egy rác deputacio még nov. végén is járt Bécsben és *Ludas* pusztát kérte a milicia részére; a haditanács azonban nov. 30-án a szegedi parancsnoksághoz utasítja vissza.

Aközben egy okt. 29-én kelt kir. rendelet érkezett le a helytartó tanácstól Bács vármegyéhez, amely jelenté, hogy a királynő már rendelkezett, hogy a helybeli rácok másfelé vitessenek; a pópákat és zavargó híveiket rendreutasítás végett a patriarcha- s metropolitának följelentette. Ezuttal meghagyja Bács vármegyének (mint Bodrog vármegye helyettesének ahová Szabadka tulajdonképen tartozott), hogy e városi tanácsot védelme alá vegye.[7]) A vármegye azután a nov. 26-án kezdett gyűléséből *Köröskényi* György főszolgabirót és *Adamovics* Bálintot küldte ki a viszályok kiegyenlítésére. Ezek dec. 1-én a két pópa ellen vizsgálatot indítottak[8]), mely alkalommal mind a fenemlített tények

[6]) Hofkriegsrat 1743. prot. reg.
[7]) Városi levt. I. csom. 24. sz.
[8]) Városi levt. I. csom. 20, 21, 22. sz.

kerültek napfényre. Timót pap, aki latinul is tudott, igérete dacára sem akart a vármegyei küldöttek előtt megjelenni, mire azok kénytelenek voltak őt házában keresni fel. Ide jött *Velemir* Abrahám hadnagy és négy militáris is. Ezek előtt a vármegyei küldöttek kijelentették megbizásukat és a vármegye határozatát, hogy e várost védelembe veszi; ők pedig ha polgárokká lenni nem akarnak, innen el fognak költöztetni. — Azonban minden bűnösségök dacára a szegedi várparancsnok védelme alatt bűntetlenek maradtak; sőt a karlovici nemzetgyűlésükön még az egész rác nemzetet akarták e város ellen lázítani.

Ime ennyi eredménye volt velök szemben a felsőbb helyről tett erélyes intézkedéseknek s rendeleteknek! Ilyen volt városunk szabadságának első éve!

Midőn a városi tanács 1744. jan. 17-én Pálfy János nádort a dec. 1-én tartott vizsgálatról értesítette, ez jan. 30-án bátorítja s vígasztalja, hogy a rácoknak kir. rendelet folytán okvetetlenül más katonai sánczba kell költözniök; hogy pedig addig újra zavarok ne legyenek közöttük, a szegedi parancsnokra van bízva rendet tartani[9]).

De a rácok mind evvel keveset törődtek. Azon reményben, hogy talán mégis csak sikerül nekik a privilegiumot megdönteniök és helyben maradva kényelmes katonai életöket folytatni, a szegedi parancsnokkal folytatott tanácskozmányokban bizonyos számu gyalog és lovas katonákat ajánlottak neki, akiket fel is készítettek, hogy részint Morvába és részint Slavoniába küldjék, s hogy távollétök miatt innen el se is tétethessenek. — Igy panaszkodik a város mindenfelé és 1744. febr. 2-án Bács vármegyéhez is folyamodik, hogy ügyét pártolja. — A nádornak dec. 11-ről kelt megbízásából Bács vármegye febr. 5-én tartott gyűléséből ír is a szegedi parancsnoknak[10]), hogy a rácok folytonos rakoncátlanságaik mellett

[9]) Városi levélt. I. cs. 30. sz.

[10]) Városi levélt. I. cs. 31. sz.

a vármegyétől az adófizetést megtagadták és e városi tanács panasza szerint a parancsnok tudtával még bizonyos számú katonákat is küldöttek Slavoniába és másokat nemsokára Morvaországba is szándékoztak küldeni. Minthogy azonban erre nem voltak felszólítva, sőt a királynő szándéka ellenére is van; — mert mult évben is, épen midőn e városnak a szabadalmakat adta, szintén egy csapat katonaság e városból útban volt a császári táborba, de Pestről sürgöny útján haza küldetett, míg a többi tiszai militárisok tovább folytatták útjokat: felkéri hogy a már elküldötteket azonnal hívja haza, a többinek pedig ne engedje meg, hogy hazulról elmenjenek. Segítse a vármegyét az adó behajtásában és óvja meg e várost a zavargásoktól. — De ebből újra nem lett semmi, egy csapat katonaság márc. 20-án mégis Morvába akar indulni. S a város febr. 29-én kétségbeejtő helyzetében az érsek-főispánhoz, Erdődi kamara-elnökhöz, a kamarához és a helytartótanácshoz folyamodik[11]): ne hagyják e várost elveszni! A nyugtalan népet vitessék el innen minél hamarabb, addig pedig míg itt vannak ne fogadtassék el tőlök semmi katonai szolgálat; a vétkesek vegyék megérdemlett büntetésöket és így a városnak elégtétel adassék. A két ellenfél közötti viszonyok végleges eldöntésére egy katonai, kamarai és vármegyei biztosokból álló *vegyes bizottság* küldessék ki.

Az ellenségeskedés magvát még jobban elhinté és lángját élesztő *Vizy* József is, aki 13 év óta községi jegyző volt, s mint ilyen a gyűlések titkait és a hivatalos iratokat a rácokkal közölvén sok zavart és bajt okozott; a tanács azért 1744. januárban hozott határozata szerint őt márc. 12-én túl nem akarta a városban tovább tűrni, s innen kitiltá.

A város attól félt, hogy báró Engelshofen, akire a bécsi haditanács a helybeli rácok ügyének védelmét bízta,

[11]) Városi levélt. I. cs. 25, 26, 27, 29. sz.

ezek érdekében a város polgárságát is feláldozza, és a város földbirtokait csakugyan felosztani készül, midőn ez év tavaszán több katonai mérnök jelent itt meg, akik rác katonák segítségével a város területét és a pusztákat felmérni kezdették. De már ezt nem nézték nyugodtan, hanem a mérnököket a munka folytatásában megakasztották és apr. 19-én Pálfi nádornál eziránt panaszt emeltek. A nádor apr. 28-án megnyugtatja, hogy ez mind az ő tudtával történik, a városnak ebből semmi kára és jogsérelme nem lesz; királyi rendeletre kellett a földeket felmérni és tanulmányozni. A rácokkal való viszályaik megszüntetésére kért vegyes bizottság már el van határozva, s így addig ez ügyben épen semmit sem lehet tenni. Hogy a mérnököket munkájokban megakasztották, az neki gyanúsnak látszik; talán több földet rejtegetnek, úgymond, titokban, mint a mennyit a katonai komissió nekik adott volt, s félnek hogy a felmérés majd felderíti hamisságukat?[12]) A rácok t. i. avval gyanúsították volt a kath. részt, hogy a város határában vannak még oly puszták is, melyek a privilegiumban nincsenek említve, melyek e szerint minden baj nélkül nekik átadathatnának, ha nem vetik is magukat a szt.-máriai polgári tanácsnak hatósága alá. — Ily értelemben folyamodtak is felsőbb helyen, és ezen ügy is a kir. komissiónak adatott ki.

A katholikusoknak *Engelshofen* iránti félelmök részben be is teljesedett. Ez *Fábri*hoz Szegedre intézett iratában megengedi a rácoknak, hogy itt helyben egy mészárszéket és egy korcsmát maguk céljaira elfoglalhassanak. Ezek a kamarai szerződés ellenére el is foglalják, és *Mucsalov* Péter és *Glavati* Száva a tényt bejelentik Redlnek, aki azonnal óvást tett ellene[13]), és a tanács máj. 10-én tartott gyűléséből *Krizsánovics* Gergely tanácsnokot és *Jósits* Péter jegyzőt küldi fel Pozsonyba és Bécsbe, hogy a város

[12]) Városi levélt. I. csom. 33. sz.
[13]) Városi levélt. I. csom. 32. sz.

panaszait személyesen adják elő és azok orvoslását sürgessék: a rácok a város határának nagy részét birják, de adót sehogyan nem akarnak fizetni, helyettök pedig a katholikusokat jobban megterhelni nem volna méltányos. Ujra kérnek a kamarától teljhatalmú vegyes bizottságot.[14])

3. A királyi biztosságok; a rácok átköltözése. Belszervezés.

Erre néhány hónap mulva el is jött a kért kommissió, melynek tagjai voltak: báró *Engelshofen* tábornok s Temesvár parancsnoka, az udvari haditanács részéről; gróf *Patacsics* Sándor, magy. udv. kancelláriai tanácsos, polgári (provincialis) részről és b. *Vajai* László udv. kamarai tanácsos, a kincstár részéről. — Ezek mellé Bács vármegye 1744. okt. 1-én Baján tartott gyűléséből *Tajnay* Mih. főtáblabirót és *Miskolci* István Antal főjegyzőt küldötte ki, kérvén a kir. biztosokat, hogy ezekre is hallgassanak és előadásaiknak teljes hitelt adjanak. S ezeknek okt. 31-én a vármegyéhez beadott jelentéséből ismerjük a biztosok működését.[1])

A bizottság okt. 5-én kezdette a tanácskozásokat, s ezekre a vármegyei küldötteket és *Redl* Ferenc kamarai jószágigazgatót is meghívta ugyan; de nem mint tanácstagokat, hanem hogy szükség esetében felvilágosítást adhassanak; s azért csak oldalt foglaltak helyet.

Legelőször is részleteztettek a következő puszták, a melyeket a katholikusok — amint a rácok mondogatták — eltitkoltak s melyek e szerint a privilegiumban felsorolva nincsenek: *Alsó-Vámtelek*, *Alsó-Sebesity*, *Alsó-Verusity*, *Nagyfény*, *Kaponya*, *Jankov*, *Kukurikovce*, *Razbojstye*, *Nepelov*, *Barcsak*. — A városi tanácsnokoknak meghagyatott, hogy ezekre nézve magukat igazolják.

[14]) Városi levélt. I. csom. 28. sz.

[1]) Bács vm. levéltárában.

Erre a város lakosságának összeirásához fogtak, úgy hogy minden házból egy embert hívtak a bizottság elé. Ezen munkát a biró folytatta és végezte. — Először a katholikusok hivattak be huszankint, s ezeket előbb *Engelshofen* németül s nyomban reá a tolmács a nép nyelvén is figyelmezteté: hogy mindegyik önként és lelkiösmeretesen vallja be, vajjon a város polgári hatóságát elismeri-e és mint polgár akarja-e a város szabadalmait élvezni, vagy pedig katonai állapotban akar-e megmaradni? A kik továbbra is a katonaság mellett nyilatkoznak, azok rövid idő mulva innen más katonai sáncba fognak átvitetni; mert a királynő a városnak kegyelmesen adott szabadalmait megváltoztatni nem hajlandó. — Ekképen délig 72 csoport bocsáttatott a bizottság elé, s mindezek készségesen polgári életpályát választottak.

Másnap (okt. 6.) a katholikusok összeirása a 249. számig folytattatott, s mindnyájan polgároknak jelentkeztek. Minthogy azonban még több kathol. a mezőn elfoglalva távol volt, míg azok is bejönnek, addig a bizottság a rácokat hivatta maga elé. Ezekből is sokan még táborban voltak, azért megjelentek előbb a tisztek (3 hadnagy, 2 zászlótartó, 1 őrmester) s ezeknek is meghagyatott a katholikusok által állítólag eltagadott puszták ügyének tisztázása. Erre őket, úgy mint a katholikusokat, elhatározásuk iránt megkérdezték németül és anyanyelvükön. De ők az őseik által kezdett és már megszokott katonaélet mellett nyilatkoztak és ezt életök fogytáig folytatni akarják. Ha pedig a királynő őket más helységbe teszi, készek innen elköltözni. Ezután, hogy kényszer nélkül is őszintébben nyilatkozhassanak (ámbár az előzmények után ez hiú remény volt), eleintén háromszor csak 2—2 embert eresztettek be; s minthogy így is csak egy véleményen voltak s mind a katonai élet folytatása mellett nyilatkoztak, ismét huszankint hivattak be (a 152. számig) ugyanazon eredménynyel.

Következő napon 20—25-kint s többen is egyszerre kérdeztettek ki, a katholikusok a 385. számig, a rácok a 280. számig. Különben utóbbiaknak még három nap engedtetett gondolkodásra, hogyha netán utólagosan mégis polgári életre határoznák magukat, előbbi nyilatkozatukat megváltoztathassák.

Okt. 8-án az itteni nemesek, számszerint 32, azokon kívül, a kik már előbb városi tanácsnokok lettek, továbbá néhány tiszt, t. i. a nemes és helyettes kapitány *Szucsich* Lukács, *Rudics* Tamás kapitány, *Vukovics* Jeromos hadnagy, *Crnkovics* Illés zászlótartó hivattak be, mind egyszerre. Mindnyájan a polgári életet választották, a tisztek pedig kikötötték maguknak azon kedvezményt, hogy ha majd valamely csász. katonai apertura nekik tetszeni fogna, ismét szolgálatba léphessenek. Egyszersmind azt is kérték, hogy a bizottság, katonai érdemeiket tekintve, eszközölje ki, hogy ők nem nemes létökre nem mint közönséges parasztok tekintessenek e városban; hanem hogy rangjokhoz méltó helyzetben maradhassanak. Engelshofen azért felszólítja őket: adjanak be az iránt kérvényt, ő majd pártolni fogja a királynőnél és az udv. haditanácsnál.

Miután még 47 katholikus a polgári állapot mellett nyilatkozott, a katholikusok részéről a szomszéd helységekből hozott tanúkat kezdték ama eltagadott puszták iránt kikérdezni. E tanúvallatást még a következő napon is folytatták; továbbá a helybeli katholikusokat a 455. számig és a rácokat a 298. számig kérdezték ki elhatározásuk iránt. — Okt. 10-én a rácoktól állított tanúkat vallatták; 11-én vasárnap levén, szüneteltek; végre 12-én még 19 kath. zsellér jelentkezett a polgári állapotra. Erre folytatták a rácok tanúinak kihallgatását; ezekből *Krnyajszki* Izsák, előbb hadnagy, az egyedüli rác, a ki magát a város polgári hatóságának alávetette, a rácok állításait sokban kéteseknek mondta. S minthogy a tanúk beszédeiből nem lehetett az igazság iránt tisztába jönni, a helyszínén kellett

szemlét tartani. E célból kiküldettek *Kaiser* kapitány, *Redl* kamarai jószágigazgató és a vármegyei küldöttek, hogy alkalmas tanúk kiséretében nézzék meg: *Csesztiszár*, *Barcsak* másképen *Radinovác*, *Kaponya* és *Razbojstye* pusztákat és tegyenek jelentést.

Ezek tehát okt. 13. és 14. napján a helyszínére menvén[2]), rác vezetőik azon helyre kalauzolták, melyről már a bizottság előtt két tanú azt mondta volt, hogy ott az u. n. *Barcsakban* egy templom nyomai vannak, s a mely hely a szabadkai templomtól (t. i. a barátokétól) egyenesen éjszak felé s körülbelül ezer ölnyire van, a szőlők végétől pedig 100 ölnyire. — Itt csak tégladarabokat találtak, a miből bizonyosan épületre következtethettek; de vajjon milyen épület lehetett, azt már nem voltak képesek megitélni. Ama két tanú (Krnyajszki János és Novakovics Izsák) most is templomnak mondá, továbbá azt is mondák, hogy ezen templomhelytől mintegy 50 lépésnyi távolságban levő területet a Szabadkán lakott *aga* a szőlők végéig kaszálónak használta, s azért is neveztetik ez *Agina*-barának. — *Barcsak* vagy *Radinovác* iránt 19 tanút hallgatott ki a bizottság, azonban csak hárman tudtak róla valamit. Az egyik azt mondta, hogy itt templomromok vannak, s hogy e hely *Kelebiához* tartozott, a midőn még lakva volt. A másik szerint *Barcsak* és *Radinovác* csak *egy* praedium volt s rajta magyar templom állott, ő maga is téglát hordott az építésre a Rákóczy-féle mozgalmak előtt; továbbá úgy hallotta, hogy ez török időben *Kelebiá*hoz tartozott s evvel *egy* haszonbérbe volt adva. A harmadik szerint e hely *Kelebia*- és *Szabadká*hoz tartozott, és a volt templom nyoma még látható.

*Csesztiszár*ra vonatkozólag hasonlóan azt állították, hogy ott templomromok vannak és hogy *Kelebiá*hoz tartozott, a midőn ezt még lakták, s evvel *egy* árendában volt a török időben. — Ezen hely keleti oldalán van *Je-*

[2]) Városi levéltár I. csom. 6. sz.

szenovác vagy a *Körösér* és *Körös* nevű földrész, nyugatról *Kelebia*, éjszakról *Tompa*, délről is a *Jeszenovác*. A bizottság oda kiérve, a vezetők kissé emelkedettebb helyre vezették, a mely körül volt kerítve, és hosszában mintegy 30, szélességben 15 ölnyi volt. Itt is sok régi alakú tégladarabot, sőt egész téglákat is találtak; de miféle épülethez tartozhattak, már nem lehetett meghatározni. *Falúnak* nyomát sem találták. Minthogy az árok még egy ölnyire is tégladarabokkal volt megtöltve, a bizottság inkább sírnak tartotta.

Razboistye határa keletről a szegedi *Csorba* nevű puszta, nyugatra *Tompa*, éjszakra a *Szlani rét*, délről a *Jeszenovac* vagy *Körösér*. Erről is azt mondták, hogy a török időben *Kelebiához* tartozott, és *egy* árendában volt vele. Egy másik *Kelebia*- és *Szabadkához* tartozónak mondta, ismét egy másik annak nevét egy a törökkel itt vívott ütközetből fejtette meg, (mert *Razboiste* annyi mint csatatér.) — A bizottság alacsony, nyirkos mocsaras helyre vezettetvén, itt sok téglát talált ugyan, mész nélkül, de azokat nemrég hordották oda frissen felhantolt földre elszórva; épületnek semmi nyomát nem látták.

Kaponyára vonatkozólag a tanúk azt mondták, hogy *Tavankúthoz* tartozott; az ottani nép *Kaponyára* járt ki dolgozni, de ez nem volt önálló külön hely. Itt sem falú, sem templom nem volt. — Határai keletről *Vámtelek*, nyugatról *Kúnbaja*, éjszakról *Sebesity*, délről *Bajmak*. Egy halmon a bizottság sok meszes tégladarabot talált, de mily épületből? nem tudható.

Okt. 15-én a kir. bizottság a királynő nevenapját ülte, 16-án a kiküldöttek beadták jelentésöket, mire a biztosok maguk munkáját folytatták és a militárisok áthelyezéséről gondolkoztak; míg végre elkészülvén, 1744. okt. 23-án kiadták munkálatukat, a mely azonban nem határozott véglegesen, csak ideiglenes intézkedéseket tett.

Ezen munkálat[3]) tartalma a következő: 1) A kir. biztosság a helybeli rácokat egyenkint felszólítván, hogy a polgári vagy a katonai állapot között válaszszanak, az egy 80 éves *Krnyajszki* Izsák kivételével a többi mind (299 család volt) a katonai élet folytatására határozta magát. Minthogy azonban oly nagy embertömegeket gyermekekkel, holmijokkal és marháikkal *azonnal* elköltöztetni nem lehetett, elrendelte a kir. bizottság, hogy a városnak adott privilegium hátránya és sérelme nélkül egyelőre *még itt* helyben maradjanak; de eddigi keserűségeiket s bántalmaikat elfeledve, békében és keresztény szeretetben éljenek egymás mellett, amint jó szomszédokhoz illik. A rácok ideiglenes itt maradásukra vonatkozólag még bővebb utasításokat fognak a katonai előljáróságoktól kapni, a városi tanácstól nem függnek, ezentúl is a katonai hatóságtól fogják kapni rendeleteiket; minden polgári és bűnvádi ügyben a szegedi parancsnokság alatt állanak.

2) Minthogy a város a kamarai szerződés 23. cikkelyének 1—3. pontja szerint a kis dézsma, a mészárszék és a korcsmajogért évenkint 5 ezer frtot tartozik a kincstárnak fizetni, továbbá a hadipénztárba az eddigi szokás szerint kontribució címen 5234 frtot szolgáltatni be s a nagy dézsmát természetben kell beadnia; a rácok miatt azonban mégsem használhatja az egész határt és az összes haszonvételeket, a rácok pedig az összes lakosságnak körülbelül egy harmadrészét képezik: azért a város az említett kötelezettségeknek, úgy a fuvarozásnak is csak $^2/_3$ részét tartozik hiány nélkül s pontosan leróvni s pedig az eddigi mulasztásokból is, hacsak a királynő ez utóbbiak alól kegyelmesen fel nem oldja. — A rác lakosságnak megfelelő harmadik harmad része a tehernek a királynő különös rendelésétől függ, vajjon készpénzben fizettessék-e be, vagy pedig katonai szolgálatok végzendők annak fejében.

3) Eszerint a privilegium kihirdetése után is a rácok

[3]) Városi levéltár I. cs. 34. sz.

által visszatartott katonai korcsma és mészárszék ezen kir. biztosság által megszüntetettnek tekintetik; de azért ideiglenesen mégis fenmaradnak s pedig a rácok kezeiben, mígnem ezek innen végképen elköltöznek; úgy azonban, hogy mindkét (katonai és városi) korcsmában és mészárszékben egyenlő mérték és ár legyen, a jövedelmek pedig közösek legyenek. Azért havonkint egy rácokból és katholikusokból álló vegyes bizottság vizsgálja meg a jövedelmet és ebből $^2/_3$ rész a katholikusoknak, $^1/_3$ rész pedig a rácoknak adassék, a kik azt kir. intézkedésig megőrzik. Ha azonban a kathol. rész erre nézve az eddigi állapotot (t. i. mindenik félnek önállóan s külön van mészárszéke és korcsmája) akarja megtartani, az is megengedtetik neki. — Titokban szeszes italokat mérni vagy húst árulni mindkét félnek tiltatik.

4) A nagy dézsmából a katholikusok rendesen adják be a maguk részét; a rácok pedig a magukét csak összeirni engedjék, ennek beszolgáltatásáról majd külön kir. rendelet fog határozni.

Igy szólt a kir. bizottság munkálata, a mely különben a fenemlített pusztákról vagyis inkább csak dülők- és pusztarészekről egy szóval sem emlékezik meg.

A város ezen intézkedésekkel épen nem volt megelégedve és okt. 30-án Bács vármegye közgyűléséből a vármegye pártolása mellett hosszú remonstracióban felfolyamodott a királynőhöz.[4]) — A királyi bizottság munkálata a város kathol. felének több tövist hozott, mint rózsát; ellenben a rácoknak annyira kedvében járt, hogy ezek teljesen meg voltak elégedve. A viszály nem hogy megszünt volna, hanem új anyagot s mintegy törvényes szentesítést nyert. A rácok kegyeltségök érzetében megvetően bántak a katholikusokkal, nem tisztelték a tanácsot, becsmérelték és gúnyolva *szt.-máriai*aknak csúfolták, míg magukat büszkén *szabadkaiaknak* vallják. — A tanács ama

[4]) Városi levéltár I. csom. 35. sz. és a vármegyei levéltárban is.

munkálat minden pontja ellen tett kifogást: Főhiba az, hogy a rácokat nem költöztették át azonnal a nekik kirendelt sáncokba, amint a kir. rendelet meghagyta volt; hanem itt hagyták, s pedig a szegedi várparancsnok hatósága alatt. Ez már maga is a város privilegiumának megsértése, és a tanács tekintélyének csorbítása; és a többi ideiglenes intézkedések még inkább azok. Igy ők a város földeit és haszonvételeit élvezik, de földbért nem tartoznak fizetni; a fuvarozásnak egy harmada ugyan őket illeti, de a tanács nem parancsolhat nekik, nem szoríthatja kötelességük teljesítésére. Szóval — testet képeznek a testben, államot az államban; annyi bajt okoztak már a katholikusoknak, hogy ez annak oka, hogy ezek mostanáig sem képesek adójokat lefizetni s egyéb kötelezettségeiknek pontosan megfelelni. S az sem lesz csuda, ha újra régi állapotukba kívánkoznának vissza. — Boszankodásában s csüggedésében a kir. biztosság iránt igazságtalan vádra is fakadt; azt mondja t. i., ha az a rábizott ügyben igazán akart volna eljárni, előre kellett volna intézkednie, a militárisokat házankint és személyenkint összeirni és az új helyekre beosztani, úgy hogy az áttelepítés határnapjának kitűzése után őket azonnal áttelepíteni lehessen. Igy azonban ezek ismét kezdik a város földeit bevetni s használni; sőt arról is beszéltek, hogy egy új katonai zászló beszerzése is megengedtetett nekik s pedig a városi haszonvételek jövedelmeiből.

A városi tanács férfias kitartással és szívóssággal védte a városnak csak imént nyert jogait. Kérelme a következő pontokat foglalta magában:

1) Az átköltözés határnapja minél közelebb időpontra tűzessék ki; lehetne a militárisokat egyelőre a nekik kirendelt új helyekhez tartozó pusztákon és szállásokban is elhelyezni, míg rendes házakat építhetnek maguknak.

2) A városi tanácsnak privilegium-adta jogai és hatalma érvényre emeltessék, úgy hogy a városban lakó

rácok is (ha ideiglenesen maradtak is itten) mindenben a város polgári ügyeit illetőleg a városi tanácstól függjenek, ne pedig a katonai hatóságtól.

3) A rác militárisok *Szent-Máriá*nak mint privilegiált városnak csakis *zsellérei* lehetnek; s azért ha ittmaradásuk csak ideiglenes is, mégis az ebből folyó haszonélvezetek miatt az igazságszolgáltatás tekintetében mind polgári mind bűnvádi esetekben csakis a város polgári magistratusához utasíttassanak, mint amely erre esküvel is van kötelezve.

4) A szabadalmazott városban a privilegium megszünteti a katonai joghatóságot; s már csak azért is, hogy a polgárok adóbeli kötelezettségöknek minden irányban pontosan eleget tehessenek, kivánatos, hogy a katonai joghatóság tényleg is végképen megszüntettessék.

5. A mészárszék, korcsma s egyéb földesúri haszonvételek a privilegium szerint bizonyos összeg fejében a városnak adattak, s csak azok által élvezhetők, akik ama privilegiumra méltók. A rácok pedig, akik folytonosan e privilegium ellen izgatnak, arra nem méltók, annak előnyeit nem kivánhatják maguk számára. A kir. bizottság maga is érvénytelennek mondja ama haszonvételeknek a rácok általi erőszakos elfoglalását, azonban mégis kezökben hagyta. A haszonvételek mind kizárólagosan a városnak itéltessenek oda.

6) Rövid időre tüzessék ki elköltözésök határnapja s pedig határozottan, s ők már a tavaszi vetéstől is eltiltassanak.

7) A mészárszék és a korcsma *összes* jövedelme, tehát a rácoknak visszatartott $^1/_3$ része is a városnak őrzésére bizassék, hogy annál biztosabban róhassa le adóját és egyéb terheit.

8) Előfogatokat, fuvarozásokat és más kényszerített munkákat, robotokat a szükséghez képest mindig csak a városi hatóság rendelhessen el s pedig a rácokra is, a meddig még itt helyben maradnak.

9) Rendeltessék el, hogy e város (ne gúnyképen, hanem) mindenki által azt a privilegium szerint megillető *Szent-Mária* néven neveztessék.

A városi tanács végre óvást tesz az ellen, nehogy a rácok a város határából kihasítandó területre telepíttessenek; mert a privilegium és a kamarával kötött szerződés szerint a város az *egész* területet kapta és az egészért tartozik ama terheket viselni. Kérelmét a gyors segély kérésével fejezi be.[5])

A királynő a szorongatott város ügyét szívére vette és úgy rendelkezett, hogy a rácok kiköltözésének határnapjául 1745. évi nov. 1-jét tűzte ki.

Az ország és a vármegye várakozásának t. i. a királynő legalább részben akart megfelelni, amidőn 1745. jul. 1-én kelt rendelete által *Palánka*, *Zombor* és *Bresztovác* katonai sáncok megszüntetésére és a félig már polgáriasított *Szabadka* ügyeinek rendezésére *Engelshofen*, gróf *Patacsich* Sándor, báró *Wajai* László kir. biztosokat küldötte le, akikhez még *Csupor* Ádám Bács vármegye I-ső alispánja és *Redl* Fer. József kamarai jószágigazgató is csatlakozott. Ezek először is új lakásokat kerestek a *Szabadkáról* áttelepítendő rác militárisok számára, s azért szept. 27-én a vármegye délkeleti sarkában *Mossorin*ban kezdték működésöket. E falu egész lakosságát kir. rendelctre felszólították, nyilatkozzanak: vajjon határőrökké akarnak-e lenni, vagy pedig parasztok maradni? Előbbi esetben helyben maradhatnak, utóbbiban pedig máshová kell majd költözniök. Másnap az 58 családból 43 a katonáskodás mellett nyilatkozott. Hasonlóan tett a kir. bizottság *Kovil*, *Lok* és *Gardinovác* falvakban is. Mind katonák akartak lenni; csak *Kovilban* a 40 családból 37 akart földmívelő maradni és kész volt elköltözni. E helységekből mindössze csak 53 ház akart elköltözni, az ide telepítendő szabadkaiak pedig 298 családból állottak. Arról kellett

[5]) A vármegyei levéltárban.

tehát gondoskodni, hogy a szabadkaiak e helyeken elférjenek.

Miután a kir. biztosok *Palánkán*, okt. 7-én *Bresztovácon*, 8—12-én *Zomborban* a polgáriasítást és az összeírásokat elvégezték, okt. 13-án *Szabadkára* jöttek s itt még ugyanazon napon tudósították a tanácsot és a választott községet[6]) a királynőnek a mult évben itt működött kir. bizottság jelentésére adott kegyes határozatáról, amelynek egyes pontjai a következők :

1) Az egész *Szabadka* vagy *Szent-Mária* város csupa polgári és adózó helyek között feküdvén minden hozzá tartozó földekkel együtt, amelyek már előbb is a katonai korszakban ide számíttattak, a cs. kir. *kamarának* adatik át földesúri joggal; a város pedig az arányosan reá eső közterhekkel ezen folyó 1745. évi nov. 1-ig tényleg Bács-Bodrog vármegye hatósága alá helyezendő.

2) A királynő csupa kegyelemből megengedi, hogy a taval a katonaélet mellett nyilatkozott rác családok (számszerint 299) újra komolyan fontolják meg e dolgot s nyilatkozzanak, vajjon polgárokká akarnak-e lenni s helyben maradni, vagy pedig katonáknak maradni s innen elköltözni?

3) Akik a katonaságot választják, jegyezzék meg maguknak, hogy az általok kért *Ludas* pusztát semmiképen sem kaphatják, mert ez szerződésileg is a várost illeti; hanem azok *Mossorinba*, Titel fölött, fognak átköltöztetni; és ezen eddig kamarai helység katonai sánccá fog átalakíttatni. Itt és a szomszéd helyeken kapják új lakóhelyöket és a szükséges földeket, hogy rendesen teljesíthessék katonai kötelességeiket.

4) Minthogy az átköltözésre kitűzött f. évi nov. 1. nagyon közel van, és téli időben az utazás nagyon terhes; a királynő kegyelmesen még azt is megengedte, hogy a militárisok jövő évi aratás végéig itt maradhassanak. Azok

[6]) Városi levéltár I. csom. 37. sz.

pedig akik most épen az országon kívül a csász. táborban vannak, még 1746. nov. 1-ig határozhatják el magukat menni vagy maradni; addig pedig reájok a *status quo* marad érvényben.

5) A városiak egy 146 ezer frtnyi régi követelésökkel a rácok ellen (amennyiben az alapos) a haditanácshoz utasíttatnak.

6) Az elköltözőknek megengedtetik, hogy az itten birt házaikat eladják, magukkal elvigyék vagy másokkal cseréljék ki ott, ahová költöznek.

7) Szőlőkertjeiket a város alku szerint váltsa meg tőlök, az árat egy év mulva is fizetheti.

8) Az eddig *közös* gazdasági épületekért is illő váltságot adjon nekik a város; így a száraz malmokat, mezei épületeiket, kutaikat s több ilyfélét is meg kell váltani.

9) Minthogy az itt helyben eddig folyt viszályok miatt a város felszabadulása óta még sem kontribucióját sem pedig a kamarai szerződés értelmében járó bérletpénzeket (árendát) nem fizette; a város komolyan megintetik, hogy kötelezettségének ezentúl pontosan tegyen eleget. Az elmúltra nézve pedig az egész tartozásnak csak $^2/_3$ részét fizessék le s pedig 3 hó alatt; különben a korcsma és a mészárszék azonnal lefoglaltatik addig míg eleget nem tesznek; és a város egyéb szabadalmaiban sem fog meghagyatni.

Ezen királyi határozatok s rendeletek értelmében járt el a kir. bizottság. S miután okt. 14-én *Szabadkán* új összeirást tartottak, s ez alkalommal még 17 rác jelentkezett a katonai élet folytatására, úgy hogy most már 315 házat kellett átköltöztetni: a kir. biztosok okt. 21-én *Szent-Tamás* katonai sáncban folytatták működésöket.[7]) Elhatározták, hogy *Mossorin*, *Lok*, *Gardinovác* és *Kovil* eddigi

[7]) A bizottságnak okt. 23-án kelt jelentése megvan Bács vármegye levéltárában.

kamarai falvakat teljesen ki kell üríteni, úgy *Turiát* és *Goszpodincét* is, hogy az ide telepítendő szabadkaiak ott elférjenek. Minthogy azonban e helyeken eddig csak 193 ház volt, a szabadkaiak pedig 315 házból állottak; kimondották, hogy szükség esetében még több földet is fognak kapni. Itt azután az adózó vármegyei helységektől és alattvalóktól távolabbra eső területen lakhatnak és a katonai sáncokká alakítandó új helyekkel a tiszai határőrvidék egy *összefüggő* egységes testet *fog alkotni.* — A kir. határozatnak Szabadkára vonatkozó egyes pontjait változatlanul kihirdették. Minthogy azonban a rácok még egyelőre itt fognak maradni, új kir. rendelet fogja elhatározni, vajjon a városbeliek adózásai azon időre is aránylag elengedtetnek-e, és vajjon a rácok az elfoglalt koresmát és mészárszéket is még megtarthatják-e? A *kiköltözés* a legközelebbi alkalmasabb tavaszi időre halasztatik, de úgy hogy a jövő 1746. évi nyári aratásig be legyen végezve. Ebben a katonai parancsnokság, a vármegyei és a kamarai hatóságok egymást kölcsönösen segítsék; *Mossorin* és környékén a földeknek egyénenkénti felosztását még folyó 1745. évben munkába kell venni és befejezni, úgy hogy az átköltözők az első tavaszi foglalkozásokat, a vetést és kaszálást már az új lakóhelyeken végezhessék. 1746. tavaszán a militárisoknak a régi helyen sem vetniök, sem kaszálniok nem szabad.

Az igazságszolgáltatást illetőleg a kiköltözködés napjáig úgy intézkedtek, hogy minden bűnvádi és polgári ügy tisztán militárisok között a katonai hatóság jogkörébe tartozzék; katonák és polgárok közt fenforgó hasonló ügyek pedig a polgári hatóság elé vitessenek és ennek rendje szerint intéztessenek el. — Végre okt. 23-án a szegedi várparancsnok a kir. biztosok előtt *Szabadkát* a kamarának és Bács-Bodrog vármegyének resignálja, jóllehet ez a jelen viszonyoknál fogva nem lehetett végleges átadás, ez csak 1746. nov. 1-re tüzetett ki. Viszont a kamara és a

vármegye *Mossorint* s környékét a szegedi várparancsnokságnak adta által.

Midőn a magy. kir. udv. kancellária 1746. március 22-én a kir. biztosok eljárásáról jelentést tesz, a királynő apr. 8-án a biztosok munkálatát egészben helyeselte, sajátkezűleg ráírta: „*Placet*“; — azonban a kiköltözésre adott határidőt mégis hosszúnak tartja s ezt *szt. Mihály* napjára teszi; a katonai parancsnokság és a kamarai jószágigazgató *Redl* siettessék a dolgot; a *tiszteknek* is elég lesz 6 havi gondolkozási idő, szept. végéig.

Ezen értelemben azután máj. 14-én ki is adatott a kir. rendelet: hogy a Szabadkán maradó militárisok kiköltözésökig eddigi kiváltságaikat élvezhetik, és a polgáriak a városra vetett kontribuciónak e miatt csak $^2/_3$-ad részét fizetik. Az elköltözés ideje azonban visszavonhatatlanul betartassék.[8])

Az elköltözés ügye mégis nagyon lassan haladt. A helytartótanács 1746. apr. 22-én és újabban máj. 24-én a vármegyéhez küldött leiratában sürgeti, hogy egy katonai, kamarai és vármegyei vegyes bizottság Mossorinban és a szomszéd helyeken végezze a földnek házankénti felosztását; ez tehát 1745-ben még nem történhetett, amint pedig a kir. bizottság elhatározta volt. *Engelshofen* végre is csak akkor tehette ezt érdemlegesen, amidőn a jövevények *már* a helyszínén voltak.

Az 1746. máj. 14-én városunkban tartott tanácsülésből három tanácsnok küldetett ki, hogy kérdezze meg a rácokat utoljára, vajjon elfogadják-e a polgári állapotot a vele járó előnyökkel és terhekkel vagy nem? Mert utóbbi esetben *Csávoly*ból és más szomszéd helységekből más lakosságról fognak gondoskodni. Nehogy aztán azt mondják, hogy a tanács tudtukon kívül intézkedett. A rácok erre újra kijelentették, hogy elfognak költözni; a tanács tegyen, amint tetszik. — Erre a tanács jun. 30-án Kecskemétről

[8]) Hofkrat. 1746. évi május 274. regist.

15 magyar családot fogadott be[9]), miután azok a privilegium költségeihez járulni magukat lekötelezték.

De a rácoknak még sem volt igazán kedvök innen elköltözni és még jul. hóban is kérték az udv. haditanácsot, hogy elköltözésök 1747. máj. 1-ig halasztassék el; vagy legalább engedtessék meg, hogy néhányan itt visszamaradhassanak az ingatlanok eladására. — A királynő aug. hóban kiadott resolutiójában még azt is kegyelmesen megengedte, hogy — mert sok szénájok volt itt helyben, s ezt oly könnyen nem lehetett elvinni — marhájokat itt teleltethessék; de 1747. tavaszával Szabadkát végképen elhagyják; a katonák pedig már folyó 1746. év *Szent-Mihályig* okvetetlenül innen kivonuljanak. Erről az udv. tanács aug. 24-én tudósítá *Engelshofent* is, hogy a szerint intézkedjék. Ugyanerről értesíté a helytartótanács is szept. 6-án a várost és a vármegyét.

Ennek következtében a rác milicia az 1746. évi aratás után csakugyan elköltözött; és városunk a vármegye többszöri sürgetésére végre 1746. Szt. Mihálykor bekebeleztethetett a vármegye területébe, amit eddig a rácok miatt el kellett halasztani.

De azért még 1747. elején is még sok rác lehetett itt, akik még vonakodtak távozni. A tanács igen ildomosan viselkedett irányukban és jan. végén maga elé hivatta, hogy ittmaradásuk iránt nyilatkozzanak. Ezek febr. 6-án csoportosan jelentek meg előljáróikkal a városházában és kijelentették, hogy itt maradnak, ha közülök három egyén a tanácsba felvétetik. Ezt pedig már a privilegium és a kamarai szerződés is határozottan ellenzé; tehát válaszul azt nyerték, hogy föltétlenül iratkozzanak be polgároknak még ma, mert később már fel sem veszik.

Erre a *Krnyajszkiak*, *Aradszkiak*, *Malusevék*, *Rakityék* stb. valami 20 ház maradt vissza. De az elköltözöttekből

[9]) 1748-ban 38 magyar család, Csávolyról 10 család volt itt megadóztatva. (Vár. levéltár II csom. 9. sz.)

is sokan még ezen évben, még többen pedig 2—3 év múlva kívánkoztak vissza, és 4 év múlva, midőn a tiszai határőrvidék egészen megszűnt, már nagyobb részök ismét itthon volt.[10]) A tanács és a helybeli katholikusok a feledés leplével borítván a mult évek szenvedéseit s viszályait, tárt karokkal fogadták régi fegyvertársaikat és előbbi fekvőségeiket is visszaadták nekik. Ezek pedig az ittmaradtakkal együtt egy-egy ökröt (35 frtra becsülve) adtak pénz helyett a privilegium költségeire.

Ekkor a tanács engedélyével lassankint *magyar* lakosok is jöttek a városba a szomszéd városokból s helységekből, és a privilegium költségeihez mind arányosan hozzájárultak. 1746. jul. 5-én *Szagmeister* Miklóst és *Mészáros* Lászlót fogadták be; nehány *német iparos* is költözött ide.

(Belszervezés.) Eközben *Redl* mint a földesúr-kamara képviselője, 1744. nov. 13-án az itt tartott úri-szék alkalmából az új város ügykezelését és berendezését illető nehány rendszabályt adott ki a tanácsnak[11]) miheztartás végett.

1) Mindennemű vagyont s birtokot halogatás nélkül pontosan *össze kell irni* és Redlnek átadni, hogy ezen alapon az *adó* arányos kivetése eszközöltethessék (ez úgy látszik 1747 előtt nem történt.)

2) A biró és a tanács azon legyenek, hogy a nép a *dézsma*-gabonát az 1743. és 1744. évre minél hamarabb a szegedi magtárba vigye át.

---

[10]) A városi levéltárban levő tanúvallomásokban mint itt maradtak a következők említtetnek: Krnyajszki Izsák, Iván, Steván, Marján, Josim, Dimitar; Aradszki Leka, Gliša, Lázár; Malusev Lázó, Petar, Zsiván; Szuvajcsev Iván; Dungyerin Zsiván; Manojlovics Acsia; Alexics Jován; Rakics Toma, Stevan; Jozim Beli; Relyin Szubota; Pop Jankó, Lázár; Duics Zsiván; Alcsin Jovan; Boin Stevan; Boics Arsen; Milityev Kerszta; Berkics Pavao, Grg Zsivkov, Kerics Pavao, Lausev, Kovacsics, Halacski Kacsundics Miat, Kragnev Veszelin, Sibalin Nedelko, Tatykov Jockó Gyuragy látó, Puskás stb. — akik között azonban bizonyára később visszatértek is fel vannak sorolva. — Az 1748. jun. készült adó-összeirásban 58 rác családi 64½ alózó személylyel van feltüntetve. (Vár. levélt. II. cs. 9. sz.)

[11]) Városi levéltár I. csom. 33. sz.

3) Ki kell hirdetni, hogy e helységben levő elhagyott és *házépítésre* alkalmas telkeket ezentúl eladni már nem szabad; különben a vevő elveszti pénzét és az eladó is megbüntettetik. Hanem akik ily üres telkeken házakat akarnak építeni, jelentsék be szándékukat a tanácsnál, s ez fogja nekik az illető telkeket kijelölni, amelyért azonban az úrbéri kamarai bért kell a város pénztárába lefizetniök, t. i. egy fél telekért 50 dénárt, egy egészért 100 dénárt, vagy is egy frtot.

4. Hasonlóan megtiltatik ugyanazon büntetés terhe alatt, nehogy valaki *mezei földeket* (mint kaszálót, rétet, szántóföldet) bármily ürügy alatt eladni és eltulajdonítani merészeljen. Hanem ha valakinek több földje volna, mint a mennyire szüksége van, másnak pedig meg nagyon kellene: jelentsék be a tanácsnál és a birónál, ezek azután a kérelmezőnek méltányosság és belátásuk szerint tartoznak egy darab földet kijelölni s pedig minden fizetés nélkül. (Mert adót és dézsmát kellett most fizetni a földek után, s aki nem volt képes eddig birt összes földeit megművelni, bizony szívesen eladta volna a fölösleget, vagy kénytelen volt azt parlagon hagyni.)

5) Ugyanez áll az elhagyott *kertek* és *szőlőkről*. Ha t. i. valaki szőlejét elhanyagolta vagy kertjét nem akarja továbbra használni; más pedig ajánlkozik, hogy munkálni s művelni fogja, ennek kell azt átadni.

6) A biró és a tanács az e részben már kapott utasítás szerint pontosan intézzen el minden hozzátartozó ügyet és mindenről *jegyzőkönyvet* vezettessen a jegyző által. Ez pedig e célra egy rapulare-t és egy tiszta protokollumot készítsen magának, a melybe mindent tisztán és rendesen bejegyezzen. Ugyanő tartozik a privilegium kihirdetése idejétől kezdve a biró és a tanács minden tárgyalását s határozatát, különösen a törvényszéki ügyeket összejegyezgetni s rendbe szedve tiszta protokollumba bevezetni; ha-

nyagsága esetében először évi fizetésének egy negyed részét veszíti.

(A jegyző egyszermind *levéltárnok* is volt, utóbbi minőségben ugyan kevés dolga volt. Rendőri *kapitány* sem volt még a városban, 1748. apr. 7. lett először különösen egy tanácsnok ezen tisztséggel felruházva.)

A következő 1745. jun. 4-ről találjuk az első *rendőri* hirdetményt[12]) a tanács részéről, melyben az egyes pontok igen kathegorikus hangon egy kevésbbé mívelt publikumhoz szólanak, melyet a rendre, a felsőség iránti engedelmességre és a hivatal méltóságának tiszteletére akarnak tanítani s szoktatni. Majdnem minden vétségre 25 botot igérnek hosszas pör nélkül.

Az egyes pontok a következők:

1) Vasár- és ünnepnapokon senkinek sem szabad lovait a déli harangszóig kocsiba fogni az egyházi előljáróság tudta és engedelme nélkül; a kit rajta kapnak, minden egyes áthágásért egy aranyat fizet büntetésül a templomnak.

2) Aki „a hitét, a lelkét" *káromkodik;* Istennek nem tetszőt, embernek kedvetlent mond: minden káromkodásért 50 botot kap minden itélet nélkül.

3) Senkinek sem szabad a templomba *pipát* vinni, sem az utcán vagy szérűn, a szalma, széna vagy nád körül pipálni. Akit rajta kapnak a hajdúk, attól elveszik a pipát s azonfelül még 25 botot kap.

4) Ha valaki pecsétet kap (azaz *megidéztetik)* a városi hatóságtól s azt a kijelölt időben a birónak nem hozza el, hanem hajdút kell érte küldeni: első esetben 10 dénárt fizet a hajdúnak, másodszor is, de akkor még meg is büntettetik.

5) Ha ezentúl a körbiztos vagy tizedes valakinek *kocsiját* munkára kirendeli, az a meghatározott időben jelenjék meg; mert ha másodszor kell hozzá menni, 25

[12]) Városi levéltár I. csom. 38. sz.

botot kap büntetésül. Ha pedig a körbiztos nem jelentené be azt, a ki első szóra nem engedelmeskedik: ő maga kapja a 25 botot.

6) Midőn a körbiztos vagy a hajdú valakihez küldetik, senki se merészelje őt szidalmazni, különben 25 botot kap; aki őt megüti vagy épen kidobja, 50 botot kap. Mert azok nem maguktól mentek oda, hanem a városi hatóságtól küldve.

7) Ha valaki a *csősznek* útját állja, és nem engedi a tilosban ért jószágot behajtani, kap 25 botot; ha pedig a csőszt el is verné, 50 botot kap, a tett kárt pedig megtéríti.

8) Midőn valamely királyi vagy tanácsi rendelet kihirdettetik, azt tiszteletben tartsa mindenki, különben szigorúan fog bűnhődni.

9) Senki ne merészeljen a biró tudta nélkül *idegen* embert vagy betyárt házában tartani, úgyszintén szolgát fogadni; mert súlyos büntetést von magára.

10) *Bitang* lovat vagy más uratlan jószágot senkinek sem szabad három napon túl házában visszatartani, hanem azonnal a városháza udvarába hajtsa; mert ha valaki csak egy nappal is tovább tartja magánál, nyilvános tolvajnak fog tekintetni s mint ilyen börtönbe vettetni s kurta vasra veretni.

11) Senki ne merészeljen *házat* építeni vagy eladni a tanács tudta és engedélye nélkül, sem földjét körülárkolni vagy szőlőjét eladni; mert mind az eladó mind a vevő súlyosan megbüntettetik.

12) Senki ne merészeljen titkon *bort*, pálinkát, (sört) mérni, mert a büntetésen kivül a meglevő ital-készlet is lefoglaltatik; hasonlóan jár a vevő is. Az történik a *szappan*árúsokkal is, vagy akik szappanosokat házukba fogadnak és titkon a biró tudta nélkül szappant árulnak; a ki ily szappant vesz, hasonlóan nagy büntetést kap.

13) Aki száz font húst hoz hitelbe a mészárostól, tartozik annak egy szarvasmarhát adni; aki azt jószán-

tából nem teszi, annak marháiból a legjobbat erővel el fogják hajtani.

14) Ha valakinek tudomása van kisebb vagy nagyobb tolvajokról s azokat nem jelenti föl, keményen fog bűnhődni.

15) Aki házában „*divánokat*“, éjjeli összejöveteleket tart, 30 botot kap; akik pedig ott összegyülekeznek, mindegyik 25—25 botot.

16) Ha valakinek disznai a búzába mennek és kárt okoznak, azok agyonlövetnek.

17) Ezután senki ne merészelje a *tanácsnokokat* az utcán vagy a korcsmában *szidalmazni*. Ha valamelyik tanácsnok valakit megsértett, ez jelentse be a birónál.

18) Ha valakinek pöre van mással, szokás szerint ne civakodjanak és ne szidják egymást az utcán, mert a kezdő fél 25 botot kap.

4. Viszály a nemesekkel.

Még be sem végződött a rácok ügye, már más baj izgatta fel a kedélyeket, amely érdekkülönbség miatt a tanács tagjai között is egyenetlenséget és meghasonlást szült. Ezen új viszály a helybeli *nemesek* (armalisták) azon törekvéséből fejlődött, hogy magukat a közteher viselése alól kivonják. Ezeknek jóllehet csak polgári telkeik voltak, (mert nemesi telkek vagy u. n. *kuriák* az egész város határában nem voltak), mégis az 1743. évi kamarai szerződés 13-ik pontja világos szavai ellenére a nemesség előjogait akarták maguk számára igénybe venni. Nem csak a személyes katonatartást (saját lakóházukban) tagadták meg, hanem az előfogatok és fuvarozásokat is (*ordinánc*-nak is nevezik), és a közrend és béke kedvéért szerződtetett városi *hajdúk* s más hivatalnokok fizetéséhez sem akartak járulni. — S e törekvéseikben Bács vármegye pártolta is őket, és 1744. szept. 2-án az ő kívánságuk szerint hozott egy határozatot. Ez ellen a városi tanács dec. 16-án a

kamarához folyamodik[1]): szerezzen érvényt a szerződés 13-ik pontjának; óvja meg a várost a nagy veszteségtől, amely fenyegeti, ha a helybeli 27 armalista család (épen a városnak tehetősebb s birtokosabb családjai) a közterheket magáról elhárítja. A városi tanács végül Kecskemét, Kőrös, Makó s más városok példájára hivatkozik, ahol a nemesek a vármegye ellenkezése nélkül szintén résztvesznek rendesen a közterhekben. Igy névszerint Kecskeméten, ahol nemesi földek szintén nincsenek, a nemesek kivétel nélkül mindig viselték a királyi és a városi közterheket, mint bármely nem nemes; így az átvonuló és ott állomásozó katonaságnak szállást adnak (condescensio et quarteria), végzik a fuvarozásokat, adót és földbért fizetnek és dézsmát is adnak.[2])

1745. márc. 9-én a vármegye *Szucsics* Lukácsot a városi tanács minden erőfeszítése dacára a kontribució (hadi adó) alól is felmentettnek jelenté ki. Egyáltalában a vármegye, míg a várost a rácok elleni ügyben mindenképen pártolta és javát kész volt előmozdítani; a nemesek kérdésében határozottan ellenséges állást foglalt el. 1746. május 4-én is pártolólag terjeszté fel a nemesek ügyét a kamarához; ugyanakkor *Szucsics* Jakab árváinak örökségét összeiratván, sehogy sem engedi, hogy azoknak a város, mint nem nemes egyén vagy testület, gondnokuk lehessen.

Eközben a tanács is 1746. apr. 26-án elhatározta, hogy egy küldöttség által fogja ez ügyet felsőbb helyen sürgetni és jun. 16-án el is küldte *Krizsánovics* Gergely birót és *Vizi* József esküdt polgárt. Utóbbinak míg távol lesz, még szőlejét is igérik közköltségen megmunkáltatni, nehogy azalatt gazdasága hátramaradást szenvedjen; és fáradságáért 1 mázsa húst, és egy zsák lisztet meg egy zsák kölest kap napidijak fejében. A kiküldöttek Pozsonyban a helytartótanácsnál és a kamaránál jártak el ez ügyben

[1]) Városi levéltár II. csom. 1. sz.
[2]) Városi levéltár II. csom. 2. sz.

és Bécsben a királynőhöz is folyamodványt adtak be[3]) a melyben panaszolkodnak, hogy a helybeli nemesek, jóllehet *Vojnics* István személyében ők is aláirták és elfogadták a kamarai szerződést, melyben maguknak semmi előnyt nem kötöttek ki; jóllehet a város négy legjobb pusztáját ők használják és ezért a rácok ügyében itt járt kir. bizottság előtt önként is kötelezték magukat minden terhek pontos viselésére: mégsem váltják be szavukat, sőt *Szucsics* Lukács volt határőrvidéki alkapitány mindenféle ürügy alatt maig sem fizette sem országos (kontribució) sem földesúri adóját. A vármegye pártolása ellen kénytelen a város a legfelső forumhoz folyamodni: tiltsa el a vármegyét, és a nemeseket szorítsa kötelességök teljesítésére és a városnak miattuk okozott költségei megtérítésére. Vagy ha a kir. rendeletnek sem akarnának hódolni, engedje meg a királynő, hogy házaikat a tanács megbecsülje és nekik azok árát kifizesse; ők pedig innen a rácokkal együtt a nekik kijelölt vagy más helyekre költözzenek ki. — Erre a helytartótanács jul. 23-án leir a vármegyének[4]): intézkedjék, hogy az itteni nemesek kivétel nélkül, mint kir. földesúri földeken lakó és azoknak minden haszonvételeit élvező egyének a *dologi* közterhekben arányosan részt vegyenek; ne akadályozza a várost, sőt inkább segítse jogos követeléseinek elérésében. — Ezen leirat szept. 25-én tárgyaltatott a vármegyei gyűlésen és okt. 2-án a városi tanácsban. De a vármegye nem akar engedni, újra pártolólag terjeszti fel a nemesek ügyét, a miért a városi tanács *Krizsánovics* Gergelyt és *Vizi* Józsefet újra küldi deputacióba (okt. 3—dec. 21-ig), hogy ezen kérdésben végső elhatározást sürgessenek.

Erre egy 1746. nov. 25-én kelt kir. rendelet e város jogainak védelmét a vármegyével szemben *Redl* kamarai administratorra bízza. S ha a nemesek továbbra is vona-

[3]) Vár. levélt. II. csom. 3. sz.
[4]) Vár. levt. II. csom. 4. sz.

kodnának, becsültesse meg házaikat és a földekre tett beruházásokat, ezeket fizesse ki nekik és vegye el tőlök.[5]) — Ezen kir. rendelet *Redl* útján 1747. január 4-én érkezett ide; és a tanács azonnal felolvasta és az illetőknek megmagyarázta. De a nemesek, névszerint *Szucsics* Lukács, volt alkapitány, *Vojnics* István, *Bukvics* Lukács, *Vujavics* Gergely és Tamás nem akarták e rendeletet elismerni, mígnem rendes úton a vármegyéhez is küldetik és ez által hirdettetik ki. Viszonzásul a tanács febr. 9-én elhatározta, hogy a tanácsnak nemes tagjait, akik a közterhekben részt venni nem akarnak, többé a gyűlésekre nem engedi. Igy ütött ki a meghasonlás magában a tanácsban is.

Hihetőleg a nemesek ajánlata következtében az utóbbi kir. rendelet pótlásául új kir. resolutió küldetett 1747. nov. 3-án a kamara által a városhoz[6]), mely szerint a város utasíttatik, hogy a tényleg itt lakó nemesektől és a volt katonatisztektől évenkint 300 frtot szedjen be, s ennek fejében azok szabadok lesznek a katonatartás (quarterium et condescensio) és a fuvarozások (praejunctura et vectura) személyi terhei alól; de a kamarai szerződés értelmében eddig is viselt egyéb terhekre jövőben is kötelezetnek. Ezen kiváltás csakis a most itt lakó nemeseket illeti és akik előbb katonatisztek voltak (a zászlótartókat is ide számítva), valamint azok özvegyeit és férfi utódait is, de nem azokat, akik ezután fognának e városban letelepedni. — Azonkívül rendeli a királynő, hogy az említett nemesek ameddig még itt helyben laknak, fizetni valójokat ezen községbe fizessék; az itten tulajdonjoggal birt földeik úgy házaik birtokában zavartalanul megtartassanak; a város köz-haszonvételeinek élvezéséhez ők is arányosan bocsáttassanak; továbbá hogy a közterhek, földesúri adózások s minden az egész várost illető terhek felosztása-

[5]) Vár. levélt. II. cs. 44. sz.

[6]) Vár. levt. II. csom. 5. sz. A helytartótanács pedig okt. 30-án kelt leirattal tudatta e kir. határozatot a vármegyével.

vagy kivetésekor, úgy a számadások vizsgálatára is a szabad királyi városokra kiadott 1723. évi 63. törvénycikk értelmében a nemesek mindnyájan meghivassanak. Mind ezeknek pontos teljesítése ajánltatik a városnak és a nemeseknek; a város ezentúl a költséges deputációktól tartózkodjék, és a két ellenfél viszályukat feledvén szép békében és egyetértésben éljen.[7])

Ezen leiratot a városi tanács 1747. december 13-án tárgyalta, de a 300 forintnyi váltságot nem akarta elfogadni s csak természetben követelte a nemesektől a katonatartást és a fuvarokat. Emiatt a nemesek ismét a vármegyéhez folyamodtak, a mely ezen ügyet az 1748. május 3-ki gyűlésén tárgyalva Redl kamarai jószágigazgatónak adja által. — A tanács ingerültségében többrendbeli kir. rendeletek dacára tettlegességekre is vetemedett a nemesek ellen és fegyvererővel is kényszeríté őket az említett közterhekben részt venni. — Hét nemes család 1748. szept.-ben keserves hangon irt folyamodványt terjesztett a vármegye elé[8]) a városi tanácsnak ellenök elkövetett s ez országban hallatlan üldözése s jogtalansága miatt. Panaszolkodnak t. i., hogy aug. 17-én, a midőn a *Kolovrát*-ezrednek egy része itt helyben állomást s pihenőt tartott, a tanács *Vukovics* Ignácot eléjök küldötte Tompára és a három kapitánynak egy-egy akó jóféle bort adatott ajándékba, hogy majd a városba érkezvén a nemesek előjogait és tiltakozásait tekintetbe sem véve, erővel is a nemesek házaiba telepedjenek és őket fegyverrel is fuvarozásokra kényszerítsék. S csakugyan a tanácsbeli nemeseket kivéve, a többiek házába a katonák bementek és fuvarra is mindeniket kényszerítették. *Vidákovics* Márton nemes ellenkezett, azért exekució útján behajtottak rajta 8

[7]) 1747. máj. 26-án a nemesek ügyében 1746. óta 3 ízben (jul. 5. — szept. 8., okt. 3. — dec. 21., és febr. 11. — márc. 31.) küldött bécsi deputáció összes költségeit az ajándékokkal együtt 551 frt 54 dénárra specifikálták. (Vár. levéltár II. csom. 44. sz.)

[8]) Városi levéltár II. cs. 6. sz.

máriást és azonfelül is még 10 darab ökröt kellett állítania, melyekből kettőt még ma is kereshet. *Bukvics* Illéshez pedig maga *Rudics* Tamás biró és társa *Vizi* János (talán József?) jöttek őt ökrei kiadására felszólítani. Szóvitából tettlegességre került a dolog, és *Rudics* botjával akarta *Bukvicsot* kapacitálni; de ez kezéből kiragadta, mialatt *Vizi*, háta mögé kerülvén, ökleivel kegyetlenül véresre ütötte. S evvel nem elégedvén meg, azt híresztelték a nemesek üldözői — mondja a panaszlevél — hogy a *futakiak* példájára meg fogják ölni a nemeseket, vagy kidobják, ha katonatartás és fuvarozásra nem kötelezik magukat. Más jogsérelemről is panaszkodnak a nemesek: hogy mindenütt mellőztetnek, adókivetésre nem hivatnak meg, hogy a város közvagyona deputációkra fecséreltetik és a korifeusok privát kedvtelésére, a nemesek részére igazságot nem szolgáltatnak és az egész községet a nyomor és zavarok tömkelegébe döntik. — Ezek után kérik a vármegyét: segítsen rajtok és a helytartótanács nov. 3-án kelt kir. resolutió értelmében védje meg őket a városiak szertelenségei ellen; ajánlja ügyöket a helytartótanácsnak és a m. kir. kamarának és pedig oly irányban, hogy a többszöri kamarai felterjesztésekre adott kir. resolutió értelmében a városnak közös, s így a nemességnek is adott területéből számukra *külön* négy vagy legalább három puszta vágassék ki.

Ezen panaszok, ha netán kissé túlzottak is, szomorú tanúságot tesznek arról, mennyi igazságtalanságra vetemedik a szenvedély és a gőg, ha igazi műveltség nélkül eredeti nyers vadságának enged az ember. Még erősebb világításban tűnik fel a dolog, ha meggondoljuk, hogy még csak alig 2—3 éve mult, hogy ők maguk is a rácok vad s kiméletlen viseletével szemben kétségbe esve jajgattak; most pedig ők vergődvén uralomra hasonló boszúszomjjal kéjesen legeltetik szemeiket áldozataik vonaglásain. Nem akarunk ugyan ezen esetből általános következtetést

vonni az egész népre; de a tanács tagjai, a kiknek példájokkal kell vala népöket vezetniök, nem jól teljesíték kötelességöket. S voltak is köztük olyanok, akik maguk is az erkölcs és a műveltség nem igen nagy fokán állottak. Igy épen az előbb említett *Vukovics* Ignác tanácsnokról olvassuk, hogy egy *Rácz* Péter nevű egyénnel egy korcsmában lerészegedvén, egy embert támadott meg és azt halálig ütötte s nyomorgatta, a miért is az úri szék 1749. jan. 7-én őt tisztétől örökre megfosztotta és 40 frt vérdíjra (homagium) itélte, társát pedig 20 frtra és $^1/_2$ évi börtönre.

Ily viszonyok között csodálni lehet, hogy oly rövid idő mulva mégis helyreállott a béke, még mielőtt a viszály teljesen orvosolhatatlanná fajult. Hihetőleg *Grassalkovics* Antal kamara-elnök személyes közreműködésének köszönhető, hogy végre 1748. nov. 6-án sikerült a városnak állandó szerződésre lépnie a nemesekkel és ezt Pesten *Grassalkovics* jelenlétében aláiratni.

Ezen szerződés[9]) az 1747. nov. 3-án kelt kir. resolutió alapján készült és a város részéről a biró és a megbízott hat tanácstag által, a nemesek részéről pedig *Bukvics* Lukács, *Vojnics* Lukács és János, *Vidákovics* György által iratott alá. — E szerződés szerint 1) a nemesek évenkint 300 frtot fizetnek a város pénztárába személyi terheik (értsd a katonatartást és élelmezést és az ordinánc-fuvarozásokat) váltságául; ellenben a hadi adónak (kontribució) valamint egyéb személyi terheknek is alávetik magukat. De ugy, hogy 2) a tanácsba mindig 4 érdemes és alkalmas nemes egyén választassék a maga rendes módján. Most két nemes van a tanácsban, s igy a legközelebbi tisztújító választásnál a két üresedés nemesekkel töltessék. be. Az egész tanács az országos törvény és a kir. resolutió értelmében fel legyen mentve ily személyes terhek (katonatartás és élelmezés és fuvarozás) alól, de kontribuciót ezek is tartoznak fizetni vagyonuk arányában. —

[9]) Városi levéltár II. csom. 7. sz.

3) A régi viszályt a feledés leplével takarják el; aki gúnyolódás, rágalmazás vagy faggatás által újra civódást akar előidézni, az minden pör nélkül 24 frt bírságra ítéltetik s pedig a polgár a tanács által, a nemes a szolgabiró által. A bírság fele a tanácsot s illetőleg a szolgabirót illeti, másik fele a sértett félé marad. — 4) A nemesek a nem nemesek elleni mindenféle keresetöket a városi tanácshoz adják be, felebbezés engedtetvén az úri székhez. Ellenben a nem nemesek a nemesek elleni panaszaikat a szolgabiró elé viszik, kivéve a polgári telkeket illető ügyeket, a melyek a földesúri és a városi tanács jogkörébe tartoznak. — 5) Az itt lakó nemesek, ha és amikor innen el akarnának költözni, házaikat, szőlőiket, kertjeiket s egyéb birtokukat eladhatják akinek tetszik s ahogy birják; de a szomszédnak vásárlási előjoga van. S ha a kontribuciónak és földesúri tartozásaiknak eleget tettek, szabadon és békében elköltözhetnek. — 6) A város az ekképen helyreállott kibékülés fölötti örömében viszont elengedi a nemeseknek *személyök* után fizetendő kontribuciót (fejadót) s igy csak házaik s más vagyonuk után kell adót fizetniök, mint más városi lakosnak. — 7) Mind a két fél a kamarának kegyesen igért pártfogásában bizalommal megnyugszik, s tiszteletben tartja azon intézkedést, mely szerint a nemesek a kontribució kivetésére meghivandók, mely alkalommal a kamarai jószágigazgató is jelen legyen és az adónak lelkiösmeretes és arányos kiosztására ügyeljen.

Ezen szerződést sem akarták a nemesek mind elfogadni, s az elégületlenek *Militics* másképen *Telecska* nevű pusztára költöztek ki, ahol a katonatartás és a fuvarozások alól mentek voltak és csak a pusztáért fizettek haszonbért. Azóta van *Nemes-Militics* neve.[10]) Az általok elhagyatott földek elfoglalását pedig a tanács szigorúan eltiltotta és 1751-ben börtönnel is büntette.

[10]) A szabadkai barátok feljegyzéseiből.

A nemesekkel tehát igy helyreállott a békés egyetértés; de a béke még sem volt teljes és tartós; saját érdekeik nemsokára ismét összeütközésbe jöttek a város és a tanács érdekeivel, és nemesi előjogaik sérelme, szolgáiknak a városi tanács általi elitéltetése stb. miatt keletkezett illetékességi kérdés s hasonló ügyeik jelen század közepéig a vármegye és az ország gyűlésein gyakran előkerültek még. — Minthogy az elköltözés következtében a helybeli nemesek száma megfogyott, a választott polgárság vagy a külső tanács feljogosítottnak vélte magát 1755. apr. hóban Redlt a tisztújítás előtt megkeresni, hogy a nemesek számára kikötött 4 tanácsnoki szék most már aránytalan szám levén, az elhalt nemes *Vidákovics* Gergely helyébe most *nem* nemeset válaszszon. Redl azonban, minthogy az illető szerződésben ama 4 tanácsnoki szék a helybeli nemesek bizonyos számához kötve nincsen, sőt annak 5-ik pontja szerint a nemesek szabad elköltözése is megengedtetik: e kérelmet nem vehette tekintetbe[11]). — 1767. jul. 22. ismét a nemesek ellen panaszolkodik a választott község az úri szék előtt, hogy ezek részint mint vármegyei tisztviselők, részint erőszakkal is ama szerződés első pontjának nem akarnak megfelelni; s igy a nemesek özvegyei is megtagadják az adókat földbirtokaik után; mások meg a kamarai szerződés ellenére húst, bort és pálinkát merészelnek árulni.[12])

5. Belügy és adórendezés.

Városunk felszabadulása óta folytonosan heves és szenvedélyes jeleneteknek volt színhelye, s azalatt több visszaélés s hiba csúszott be az ügykezelésbe, a melyek nem kevésbbé a királyi-földesúri szolgálatot, mint magát a város

[11]) Városi levéltár II. csom. 46. sz.
[12]) Városi levéltár II. csom. 48. sz.

jólétét is veszélyeztették. Azért a kir. kincstár biztositására és e község javának előmozdítására a magy. kir. kamara részéről *Koller* József kir. kamarai tanácsos és Redl Fer. József mint királyi biztosok küldettek ide, hogy a város ügyeit megvizsgálván, a bajon segítsenek. Ezek csodálkozva bámulták az elharapózott sok visszaélést, a melyeket legjobban ezen kir. biztosoknak a tanácshoz és az egész választott községhez 1748. apr. 7-én kiadott munkálatában foglalt rendszabályokból s intézkedésekből ismerhetünk meg.[1])

1. A kamarai szerződés 12-ik pontjának világos szavai értelmében komolyan meghagyatik a községnek, hogy ezentúl és jövőre csakis róm. kath. egyéneket fogadjon kebelébe, és az 1746. évi Szt.-Mihálykor tartott bekebelezés óta visszatért és visszatérő *rácokat küszöbölje ki.* Másrészt mindenképen azon legyen, hogy e várost róm. kath. jövevényekkel megnépesítse s azoknak elegendő s alkalmas földeket hasítson ki; már csak azért is, mert az 1747. okt. 12. kelt kegyelmes kir. resolutió értelmében épen azon célból kérték volt, hogy az egész szt.-máriai határ a maguk számára hagyassék meg, és hogy az ez iránt folyamodó nemeseknek ne vágassék ki egy bizonyos külön darab.

2. A *jövevényeket* a tanács ezentúl ne önként adóztassa meg; hanem a vagyonosok 24 frtot, a középszerűek 12 frtot, a szegények 4 frtot fizessenek befogadtatásuk alkalmával (concivilitatis taxa) mindazon haszonvételek fejében, melyekben itt arányosan részesülnek és azon telkekért, a melyek számukra kihasíttatnak. A jövevényeknek a tanácsgyűlés határozata következtében a jegyző befogadtatásukról szóló bizonyítványt állítson ki s ezért arányosan 1 frt, $^1/_2$ frt és a szegényektől 5 garas díj jár neki.

3. A kamarai szerződés 9-ik pontja szerint évenkint tartoznak a város *házi számadásait* bemutatni; ezt pedig

[1]) Városi levéltár II. csom. 8. sz.

eddig még egyszer sem tették, csak épen most először terjesztették be 1747. évről Redlnek az általa épen e célból nekik kiadott minta szerint: Ezentúl mindig az uradalmi pénztárba fizetendő 100 frt büntetés terhe alatt négy hétre tartoznak az elmult évről számadásaikat a kamarai jószágigazgatónak beküldeni, hogy ez átnézze és észrevételeit (difficultates) megtehesse.

4. Minthogy már két ízben megtörtént azon botrányos eset, hogy a kriminalis *foglyok* a rosz őrizet és a kulcsok hanyag kezelése miatt a börtönből megszöktek; azért a város, ha pallosjogát elveszíteni nem akarja, gondoskodjék megfelelő őrizetről. Különben a biztosok azonnal szótöbbséggel *Rudics* Tamás tanácsnokot városi *kapitánynak* választták, akit e hivataláért a község méltányos évi díjjal a város pénztárából jutalmazzon. Teendője lesz: őrködni a rabok és gonosztevők fölött, az idegenek és utilevél nélkül itt tartózkodók, továbbá az éjjeli csend és a város közbiztonsága fölött. S minthogy a kapitányi hivatal a városnak nagy előnyére és javára szolgál, azért a mindenkori kapitány a gonosztevők lefoglalt és senkit mást jogosan nem illető ingóságainak egy harmad részét is magának tarthatja; kétharmad rész pedig a város javára értékesítendő.

5. Minthogy a város jóléte és ügyeinek célszerű vezetése és védelme a tanácstagok képességétől is függ; mindenkor azon legyenek, hogy ügyes, művelt és nyelvismerő egyéneket kandidáljanak és válaszszanak tanácsnokoknak. Mindez még nagyobb fokban áll a birónál is. S minthogy minden üresedésre 3—3 egyén kandidáltatik, ezek neveit mindig jókor a kamarai igazgatóval közöljék, hogy az megitélhesse, vajjon nem esnek-e azok kifogás alá.

6. Minthogy a város az eddigi sok deputációval igen sok költséget okozott magának, úgy hogy a romlás szélére jut, ha még tovább folytatja ez irányt; komolyan eltiltatik ettől. S ha a város veszélyezett érdeke épen megkívánná, csak a kamarai jószágigazgató előleges beleegyezésével

szabad ezentúl követséget meneszteni a legfelső forumokhoz.

7. Minthogy e város még 1747-re 2755 frttal tartozik, folyó évre pedig földbér címén még egy krajcárt sem fizetett; iparkodjék legrövidebb idő alatt eleget tenni kötelezettségének, ha végrehajtást nem akar; siessen adóságát a szegedi prefektura pénztárába bevinni.

8. Minthogy a nemesekkel a dologi terhek viselése iránt az egyesség nem jöhetett még létre[2]), a város alkalmazkodjék az 1747. okt. 20-án kelt kir. rendelethez és azon terhek fejében évenkint 300 frtot szedjen be a nemesektől és ne merje őket ujabb kir. intézkedésig semmiféle katonatartással és fuvarozásokkal terhelni.

Végre: igazságot szolgáltasson mindenkinek; fontosabb ügyekben a kamarai jószágigazgató utasításai szerint (a kamarai szerződés 1-ső pontja értelmében) járjon el, és a kir. fölség szolgálatát mindenképen elősegíteni iparkodjék.

Ezen rendszabályokkal a tanács ismét rendes útjára tereltetett.

Ez időben a város *adózási* ügye is rendeztetett. Bács vármegye *névszerint* iratván össze a város lakosait az adó alá eső személyi és vagyoni állapotukkal[3]), ennek 1748. jun. 25-én Baján hitelesített példánya szerint itten 586½ bunyevác, 64½ rác, 56½ magyar és 51½ nemes tehát összesen 759 adózó személy találtatott, akik névszerint is fel vannak sorolva. Ezekre vagyoni állapotuk arányában a vármegye 3045 dikát rótt (à 2 frt 55 dénár), e szerint a polgárokra 14⅝-ad és a nemesekre 2⅜-ad palatinális portát (egyenkint 455 frt 30 kr.) tehát összesen 17 portát vetett ki 7743 frt 23½ kr. évi kontribucióval.

[2]) Ezen irat t. i. 1748. april 7-én kelt, a nemesekkel kötött s már fenemlített szerződés pedig nov. 6-án iratott alá.

[3]) Összeírták az igás ökröket és lovakat, a teheneket, a kint legelő marhát, kecskéket, disznót, továbbá hány akó bora és hány pozs. mérő búzája, árpája, zabja, kölese, cirokja termett (kukoricát még alig vetnek) meg a pálinkaégető üstöket. — Lásd vár. levt. II. cs. 9. számát.

Erre a helytartótanács 1748. szept. 3-án kelt kir. resolutióban értesíté Bács vármegyét[4]), hogy városunkra már az 1748. évi nov. 1-től 1749. évi okt. 31-ig tartó u. n. katonai évre ezen 17 porta szerint történjék az egyénenkinti részletes adókivetés, amelyre a helybeli nemesek is meghívandók.

A lakosságnak az összeirás által feltüntetett vagyoni állapota ugyan nagyobb adóra is képessé tenné a várost; azonban a királynő tekintvén e város még fiatal életét, hogy egyelőre megerősödjék, kegyelmesen csak a 17 portát rójva e városra. Nehogy azonban a részletes adókivetéskor, melyet a tanács most először fog végezni, a nemesek és a nem nemesek közt civódások és viszályok keletkezzenek, *Redl*nek is jelen kell lennie. — Ezen kontribuciót a helybeli nemesek is egyaránt fizetik a nem nemesekkel, sőt a tanács és a biró maga is, akik csak a személyes katonatartás terhe alól szabadok. Ami a helybeli *nemeseket* illeti, azok a királynőnek 1747. évi okt. 30-án kelt határozata értelmében úgymint más vármegyei nemesek szabadok ugyan a személyi terhek (mint: katonaszállásolás, tartás, élelmezés, fuvarozás, előfogatok adása) alól; de ezért évenkint 300 frtot tartoznak a városi pénztárba fizetni.

Minthogy azonban e város *véglegesen* még egy vármegyébe sincsen kebelezve[5]), addig ezen adóját, mint már előbb is rendeltetett, egyenesen Budára fogja vinni a hadi pénztárba, és Bács vármegye eszerint a *vármegyei házipénztár* javára nem adóztathatja meg e várost. Ezen rendelet a kamara útján hozzánk is érkezve[6]), Redl azt mindjárt szept. 12-én hirdette ki a tanács előtt.

[4]) A vármegye csak 1749. jan. 4-én tárgyalta.

[5]) Városunk t. i. már 1718-ban a katonakorban elvben Bodrog vármegyébe csatoltatott, de minthogy e vármegye Bács vármegyébe olvadt, most Bács vármegye intézkedik Bodrog kelyett városunkban is. De az utóbbi vármegyét ismét helyre akarják állítani, másrészt Csongrád vármegye is sokat fáradozik épen most, hogy e város neki adassék oda. Városunk tehát Bács vármegye kezelése alatt volt ugyan, de mégsem véglegesen.

[6]) Városi levéltár II. csom. 45. sz.

6. Új kamarai szerződés 1749-ben; a földbirtok-viszonyok rendezése, s egyéb ügyek.

A tanács eközben dicsérendő buzgóságot fejtett ki a rábízott város szabadalmainak biztosítása és szaporítása körül; s előbb nem tudott megnyugodni, míg célját el nem érte. A nemesek elleni ügyben Pozsonyba és Bécsbe küldött városi deputációkat egyuttal a kamarai szerződés módosításának s bővítésének kieszközlésével is bízták meg. Ötször járt ezen ügyben a kamaránál és a királynőnél küldöttség, s ezekre vonatkozik a fenemlített kir. biztosok rendszabályainak 6-ik pontja, amely a költséges deputatiókat csak a kamarai jószágigazgató előleges beleegyezésével engedi meg.

A tanács törekvése volt, először az 1743. évi kamarai szerződés 2-ik pontját változtatni meg. Városunk t. i. abban kincstári vagy kamarai birtoknak neveztetik, amelyet a királynő még eladományozhat vagy tetszése szerint el is adhat. Ez ellen *koronai* birtoknak akarták e várost nyilvánittatni, hogy mint ilyen a szt. koronától semmi szín alatt az országgyűlés beleegyezése nélkül *el ne idegenittethessék*. — Továbbá a 17-ik pontban említett *italmérés* ideiglenes bérletét örökössé akarták változtatni. Végre a 22-ik pontra kívánják, hogy az egyházi *patronatus* is a városnak biztosíttassék.

1747. febr. 9-én küldötték az első deputációt ezen ügyben s pedig *Krizsánovics* Gergely tanácsnokot és *Vizi* József választott polgárt. Ezek april 26-án mentek fel Bécsbe azon utasítással, hogy 40 ezer rh. frtnál többet ne igérjenek; és három havi távollét után julius végén tértek csak vissza. Erre aug. 15-én négyes deputáció indul útnak t. i. *Krizsánovics* Gergely, *Rudics* Tamás tanácsnokok, *Vizi* József és *Szagmeister* Miklós választott polgárok (diurnum nélkül.) Ujra 1748. jan. 22-én és végre junius 11-én *Rudics* Tamás biró és *Vizi* sürgetik a dolgot, de csak az 1749.

febr. 9-én küldött deputáció (*Rudics* Tamás, *Vojnics* Lukács és *Vizi* József) arathatott végre sikert.[1]) A királynő meghallgatta a város kérelmét és örökös *koronai* birtoknak jelentette ki Szent-Mária mezővárost, melyet a szt. koronától elválasztani nem szabad. Az *új szerződés* megkötésére pedig Pozsonyba a kamarához utasítá a küldöttséget. Itt iratott alá azután 1749. márc. 8-án az új örökös szerződés, mely városunk önállóságát jó lépéssel vitte előbbre.

Ezen új szerződés[2]) az 1743. évitől csak a következő pontokban tér el: A 2. pontban a város biztosíttatik, hogy mint koronai birtok örökre a kamara birtokában marad. S hogy ez örökös érvényű legyen, a legközelebbi országgyűlésen be fog cikkelyeztetni. — A 12. pontnak csak vége új, amely szerint a tanácsnak teljes hatalmában áll intézkedni mindenről, amit gazdasági ügyekben a városra előnyösnek tart. — A 13. pont felemlíti, hogy a nemesek ügye az 1748. évi szerződés szerint már el van intézve. — A 14. ponthoz kis toldás járult a végén: Sem katonai, sem kamarai tiszt e város lakosait nem kényszerítheti *ingyen munkákra*, u. n. robotokra. — A 16. pontban a korcsma, a sörház és a mészárszék haszonvételei ezentúl *örökösen* a várost illetik; eddig két ezer frtnyi évi bérletösszeget fizettek érte, ezentúl pedig hét ezret fognak adni. — A 19. pont szerint a tényleg már itt lakó görög nem egyesült vagy schismatikus rácokon kívül más szerbeket,

[1]) Ezen deputációk költségei a következők : I. az 1747. évi april 27-től kezdve 81 napra a 2 küldöttnek élelmezése és lakása 136 frt 58 d. — fuvarosoknak 55 frt 12 d. — tiszteletdíjak és ajándékok a pártfogók számára 64 frt. Tehát összesen 255 frt 80 d. — A II. aug. 15. óta négy küldöttnek (112 napra) élelmezésre 192 frt 49½ d. — lakásra s fuvarosoknak 55 frt 24½ d. — tiszteletdíjak és ajándékok 90 frt 3 d. Tehát összesen 337 frt 77 d. — A III. 1748. jan. 22. óta két küldött 45 napra 2—2 frt napidíj tesz 180 frt — tiszteletdíjak és ajándékok 630 frt stb. Tehát összesen 950 frt 68 d. — A IV. jun. 11, óta két küldött 56 napig élelmezésre 64 frt 77 d. — fuvarosoknak 35 frt 35 d. — ajándékok 24 frt 35 d. Összesen 124 frt 47 d. Ez alkalommal a város részére 4 tálat és 12 tányért vettek cinből 12 frt 10 d. és 2 asztalterítőt és 12 asztalkendőt 6 frt. — Eszerint e 4 deputatió belekerült 1668 frt 72 dénárba.

[2]) Lásd az okmánytárban 24. sz. a.

örményeket, zsidókat és cigányokat a városba befogadni nem szabad, csak róm. kath. jövevényeket. — A *patronatusi* jogot még most nem nyerhették, és a 21. pont még kevesebbet mond mint a régibb szerződésben. Különben kis toldás is van itt: a barátok templomában, mint parochiában őríztessenek az *iparosok* zászlai is; ünnepélyes körmenetek alkalmával az iparosok is büntetés terhe alatt tartoznak ezen zászlóikkal részt venni.

A többire nézve ezen szerződés megegyezik az 1743. évivel.

Ezen években — mint természetes — folyvást *belügyek* és rendezkedések foglalják el a város tanácsát és összes lakosságát. Mindenkinek egyik főérdekét a *föld*birtok képezte, melynek *tulajdonjoga* még a koronánál volt. A kamara vagy kir. kincstár szerződésileg örök időre bérbe adta a város lakosságának közösen az egész határt, de úgy hogy a város lakosságát képviselő tanács oszsza szét az egyeseknek, amint már előbb erről szólottunk. 1747. februárban a tanács az adónak arányosabb kivetése céljából a művelés alatt levő földeket a pusztákban felmérette, s erre egy-egy tanácsnokot és 2—3 választott polgárt küld ki. A földbirtokot most annyiban is rendezik, amennyiben a *legelőt* és a szántóföldeket egymástól elválasztják. *Tompa* pusztát egészen *legelőnek* szánták és ebben 1747. február 26-án osztják fel egyesek között a járásokat (pascua.) Ekkor kapja *Perecsich* Mihály Szávin gátot, *Szagmeiszter* Miklós Vér-Tompát, *Vukovics* Ignác Mucsalov járást, *Franceskov* János Janics járást, *Grsics* Fer. Zvekics járást, *Tumbász* Simon Tatics járást, *Rudics* Tamás Thesics járást, *Sztipics* Albert Krnyajszki járást. — Igen nevezetes a tanács és a választott községnek 1749. jun. 2-án hozott határozata, melynél fogva ezentúl több *idegent* nem fogadnak be a városba, nehogy a földbirtok annyira megszűküljön, hogy majd maguknak se legyen elegendő! — 1756-ban folytatták a rendezést és kiosztást a kaszálókban és szán-

tóföldeken, mire azután 1762. január 28-án kimondták az *örökösséget*, azaz amily örökös joggal kapta az egész határt a község, épen oly joggal tartozzék ezentúl állandóan a mostani birtokosához; nem *tulajdona* ugyan, de rajta áll vagy magának megtartani, vagy zálogba adni, vagy még eladni is; csakhogy utóbbi esetben mindig okvetetlenül be kell a tanácsnál jelenteni, hogy ott jegyzőkönyvbe vétessék.

A rend és a lakosságnak számon tartása céljából 1753. febr. 8-án a városi tanács még a következő határozatokat hozta: Minthogy e városban sokféle ember fordul meg, a tanács tudta nélkül itt letelepedik s egy idő mulva ismét másfelé költözik, s így a közterhek- és adófizetésben sok baj és visszaélés származik, mások pedig a közterheket ki is kerülik; elhatároztatott, illetőleg egyes régibb rendeletek megújíttattak:

1. Senki ne merjen ezentúl a tanács tudta és beleegyezése nélkül házat vagy szőlőt eladni vagy megvenni, nagy büntetés és az illető ingatlanság elvesztésének terhe alatt.

2. Senki ne merjen a tanács beleegyezése nélkül házat építeni, vagy kertnek, szőlőnek telket elfoglalni és körülárkolni.

3. Senki a tanácsnokok által sem fogadható be a városba az egész tanács tudta nélkül; mert minden jövevénynek vagyonához mérten 24—12—6 frtot kell befogadási díjul fizetnie.

4. Zsellérek és bizonytalan tartózkodású egyének engedély nélkül nem vehetnek házat, szőlőt vagy arra való földet; mert az tőlök elvétetik.

5. Aki ily bekerített fundust elád, elveszti az árát, a vevő pedig a fundust.

6. Aki azonban hivatalból kapott ily fundust, az a kijelölés és a kimérésért 1 frt napidíjat fizet az illető tisztviselőnek.

7. Aki házát eladja és mást akar építeni vagy venni, tehát házzal kereskedik; az a vételre vagy az építésre nem kap engedélyt.

8. Aki idegen embert bejelentés nélkül házába befogad, az nagy büntetést kap vagy pedig 3 nap alatt avval együtt maga is a városból kiküldetik.

1751-ben épült a *városháza* a mainak helyén, csakhogy sokkal kisebb terjedelemben. Addig talán magánházban tartották a tanácsüléseket. Tíz évvel később 1761. máj. 15-én *órát* is tettek az új házra. — Ezen években nyilt meg itt a művelődés csarnoka is, az *iskola*. Elemi iskolákról már az 1730-as években vannak adataink és 1743-ban örvendvén gyermekeiknek a *magyar* nyelvben tapasztalt szép előhaladásában, *Kádár* János tanítót továbbra is szerződtetik. S most 1747-ben a barátok már *gymnasiumi* oktatásban is kezdik részesíteni a törekvőbb ifjakat, (amint ezt külön fejezetekben majd a II. Részben fogjuk bővebben előadni.)

De hogy hosszú nyugalmat ne élvezhessen, közbenközben új bajai és pörei akadtak ismét a városnak. Alig végződött 1748-ban *határpörük*, melyet *Szeged* városával a Kőrös-éren túli darab földért kezdettek volt, már 1753-ban egy másik kezdődik *Kárászszal* Horgos pusztának alsó része miatt, amely sokáig tartott s sok szenvedélyes jelenetet idézett elő. *Györgyén*, *Bajmak* és *Pacsér* közt is határvillongás kezdődött 1758-ban, újra 1763-ban és négy év alatt igen sok költséget okozott a városnak. — 1754-ben a helybeli *magyarok*, akik nagyobbrészt Kecskemétről hivattak volt ide, e városban divatozó ügykezelést nem értvén és mert mind szegények és tanulatlanok voltak, magukat a tanács által mellőzve s aránytalanul megterhelve vélték. Részben képzelt sérelmeik fájdalmában a tanács iránt tisztességtelenül és indulatosan viselkedtek; s miután nehányan közülök e miatt és a tilalmak áthágása miatt fogságbüntetést is vontak magukra: az egész itteni magyarság, kivált

Balog András és *Gál* István izgatására panaszt emelt a kamarai jószágigazgatónál. — Titokban az adókönyvecskéket is összegyűjtötték, hogy majd valami idegen által megbiráltatják: de nem sikerült ez ügyet nemzeti gyűlöletnek tüntetni fel, amint szerették volna. Egyik-másik tanácsnok is túlment kissé hatáskörén, és azért a béke helyreállítása kedvéért 1755. ápr. 23-án a tanács az egész hibát a magyarok tudatlanságának és félrevezetésének róván fel bűnül, megbocsátotta indokolatlan fellépésöket, még a két főizgatónak is; de jövőre több tiszteletre inté a tanács tagjai iránt.[3])

7. Viszály a kir. kamarával mint földesúrral 1756—1759.

Az említett bajoknál sokkal veszedelmesebb és következményeiben kihatóbb volt a város viszálya a kir. kamarával mint földesurával 1756—1759-ig.[1])

A város jogait és kötelességeit az 1743. april 23-án Mária-Terézia királynő által jóváhagyott kamarai szerződés szabályozta. Ennek 16-ik §-a értelmében a város a *kis dézsma* vagy tized-adó (bárányok, gödölyék, méhek, köles, káposzta, baromfi után) valamint a *nóna* vagy kilenced-adó alól fel volt mentve: azonban ezeknek és a mészárszéki jog átengedéséért a kir. kincstárba földesúri jogának elismeréseül évenkint 3 ezer frtot tartozott fizetni. E mellett a *nagy dézsmát* természetben kellett földesurának beszolgáltatnia búza, árpa, zab és bor után; mert csak ezt termesztettek akkor e vidéken.

Redl mindjárt a jul. 31-én tartott tanácsülésben, a melyben mint a földesúr képviselője elnökölt, a dézsmaszedésről intézkedett is; *Baranyai* Miklóst, aki egyszersmind vármegyei biztos is volt, dézsmaszedőnek nevezte

[3]) Városi levéltár II. csom. 12. sz.

[1]) Az ezen fejezetnél használt okiratok legnagyobbrészt a városi levéltár még rendezetlen mezővároskori iratcsomagokban vannak.

ki és meghagyta a tanácsnak, hogy két tanácsnokot adjon melléje, akik őt a helyi viszonyokról felvilágosítván, neki segédkezzenek és őt egyúttal ellenőrizzék. Egyszersmind tetszésökre bízta, hogy a dézsmagabonát *magban* (azaz csépelve) vagy *kévében* (azaz csépeletlen) kívánják-e beszolgáltatni. — Azonban a dézsmaszedés e városban egy december 31-én kelt kir. határozat alapján ezen 1743. évre még nem tartatott meg, minthogy a föld vetéskor még nem volt ilynemű adózásra kötelezve; maga a hadi-adó is egyelőre a régi maradt, és a dézsmaszedés csak a következő 1744. évben indult meg az ezen évi október havában itt működő *kir. bizottság* határozatai szerint. — Redl buzgalmában nemcsak összeiratta, de le is foglaltatta a kamara részét még 1743-ra is, ami ellen a város természetesen tiltakozott s pedig nem eredménytelenül.

A dézsma-gabona összeírását rendesen egy-két *tanácsnok jelenlétében* egy Redltől küldött kamarai hivatalnok végezte; mindenki erre a maga részét a városban levő urasági *szérüskertbe vitte*, ahol a tanácstól kirendelt emberek *kazalba rakták*. Később a tanács *nyomtatókról* is gondoskodott és Redl parancsára Szegedre vagy Bajára a kincstári magazinumokba *fuvaroztatta*, néha meg Baracskára sőt Kúlára a sörfőzőbe. Hasonlóan jártak el a bortized szedésénél, amelyet rendesen Zomborba vittek.

1749. márc. 8-án *örökös szerződést* kötött a város a kincstárral, melynek 16. §-a értelmében a kis dézsma és a nóna úgy mint eddig a városé maradt, de évi 7 ezer frt. váltságdijért; a nagy dézsmát pedig természetben kellett beadni. Azonban a 14. §. uj volt, és a katonai és a kamarai tiszteknek megtiltotta, nehogy e várost bármily néven nevezendő *ingyen munkára* vagy u. n. robotra kényszeríteni merészeljék. — Ezen pont nemsokára sok zavarnak s bajnak lett okozója

Redl kamarai jószágigazgató a kamarai tartozások

beszedése körül továbbra is az addig követett mód szerint járt el, követeléseit már a megszokottságnál fogva is jogosoknak tartván; a város pedig nem szólt ellene, nem támasztott nehézségeket és szintén folytatta az eddigi szokást, mígnem Redl 1753. dec.-ben a dézsma-gabonát Zomborba vinni parancsolta, ahová addig még sohasem vitték. A tanács erre kérte Redlt, álljon el követelésétől, melynek teljesítését joggal tőlök nem várhatja; egyuttal kijelenté, hogy *ingyen fuvart*, a milyennek a dézsmának más helyre való elvitelét tekintette, nem fog továbbra is adni; de azért most a gabonát az uraság iránti tiszteletből mégis csak elvitette. Az ellenszegülés és elégedetlenség magva azonban már el volt hintve a városban.

A városiak ellenséges s makacskodó viseletének oka egyrészt a dézsmaszedők visszaélései és gyakori önkénykedése volt, valamint bosszantó lassúságuk; másrészt meg a terhes körülményeknek tudandó be. Igy például igen gyakran *sót* is kellett Szegedről Bajára és Földvárra szállítaniok; a vármegyei és a kamarális tiszteknek, valamint a katonaságnak is *előfogatokat* adniok, a miért különben kaptak némi fizetést; azonkívül külön emberrel kellett Redl *leveleit* is Szegedre s onnan vissza vitetniök. Igy gyakran annyira el voltak foglalva az úri dolgokkal, hogy a magukéira csak nehezen értek reá, kivált ha őszkor vetniök vagy gabonájokat kellett őrölniök és ha a tüzifa hiányában tüzelőt a távoli bajai erdőkből vagy a Tisza vidékéről kellett sok fáradsággal szállítaniok. Ugyancsak késő őszkor kellett a dézsma-gabonát és bort is a kirendelt helyekre elvinniök. S mindez az őszi esős időben akkor majdnem teljesen járhatatlan utakon nem lehetett valami kedves foglalkozás sem az emberekre, sem a szegény igavonókra, melyeket a sok terhes munka elcsigázott. Az akkori *kocsik* is nagyon hamar pusztultak, mert *vasalt* kerekeket itt még nem használtak; kovács és bognár is alig volt még a városban, a gazda vagy maga készí-

tette kocsiját vagy az akkor ily munkához értő molnárokkal csináltatta. Akinek kocsija nem volt, pénzen volt kénytelen a maga dézsmáját mással elvitetni. — Csak kevés ingerlésre vagy izgató biztatásra volt tehát szükség, hogy a nép engedetlenségbe törjön ki, ami azonban csak 1756-ban következett be, élesztve még az 1749. évi kamarai szerződésnek mellettök szóló 14. pontja által is.

A tanács, hogy a város javát előmozdítsa s azt a sokszor ellenszenves kamarai tisztek önkénye alól lehetőleg felszabadítsa és saját dolgát is könnyítse, (mert a dézsmálás hosszú s fárasztó munkájánál mindig 1—2 tanácsnoknak is jelen kellett lennie), arról kezdett gondolkozni, vajjon nem lehetne-e elejét venni a sok kellemetlenségnek az egész *dézsma megváltása* által?

E célból *Vojnics* Lukács birót és *Jósics* Péter jegyzőt Pozsonyba küldték a magy. kamarához, számukra még 1754. dec. 27-én azon utasítást adva ki, hogy igyekezzenek a dézsmát évi 3 ezer frton megváltani, többet azonban ne ígérjenek; és jelentsék ki, hogy ingyen fuvarozást és egyéb ingyen munkákat ezentúl semmi esetre nem fognak végezni. Azonkívül még panaszt emeljenek az ellen, hogy sem egyes municipiumok, sem a kamarai tisztek nem tartják tiszteletben e városnak privilegium által biztosított *vám-* és *révmentességét*. — A városi követek 1755. jan. 9-én két ezret, febr. 8-án pedig három ezer rh. forintot ígértek a dézsmáért. A kamara eleintén 5 ezret kívánt, később azonban követeléseit leszállítván egymásután 5 éven át fizetendő évi 3500 frtban és az 5 év leteltével évi 4 ezer rh. frtban állapodott meg. A követek több évi átlagból kimutatták, hogy legjobb esetben sem éri el a dézsma az ajánlott 3000 frt értékét, s a város önkárosítása nélkül semmi esetre sem adhat többet. Igy aztán a követek febr. 22-én eredmény nélkül tértek haza[2]); de a tanács még

[2]) Ezek 57 napig voltak távol, egyenkint 2 frt napidíjjal; postai levelezésre a város 2 frt 45 krt költött, s igy a deputáció összesen 230 frt 45 krba került.

márc. 16-án is irt bécsi udvari *agensének* vagy ügyvivőjének, hogy kisértse meg a dolgot ő is, de az ajánlott összegen túl ne igérjen. Szeretnék, ha ez ügy még aratás előtt bevégeztethetnék. De ha a kamara nem lesz hajlandó a 4 ezer frtból engedni: isten neki! maradnak a régiben. Azonban az országos szokásokhoz és az 1749. évi szerződés 14. és 16. §-hoz ragaszkodva a *kévében* adandó dézsmát csak a *város határában* fogják egy helyre összehordani; de máshová, a városi határon túl ingyen nem viszik el. Más szabadalmazott helységekben a tanácsnokok a dézsmálás körüli nagy elfoglaltságuk miatt fel vannak mentve a dézsma-adó alól; itt pedig eddig egészen figyelmen kívül maradtak.

A dézsmaváltás ügye most csakugyan megszakadt; de a feszült viszony a város és a kamara tisztjei között továbbra is fennmaradt, sőt nagyobbodott. 1755. májusban a város még felterjesztést tett a királynőhöz is, panaszolkodván a kamarai tisztek és az administrator eljárása ellen, akik az 1749. évi szerződés 16. §-a szerint a városnak átengedett *nonából* is kiszedik a tizedet, és a 14. §. ellenére *ingyen*-munkákra kényszerítik.

1755. jul. 18-án elhatározta a város, hogy a dézsmagabonát kévében, azaz nem kinyomtatva fogja beszolgáltatni, amint ez az egész országban szokás, és az administrator által is tetszésökre hagyatott; mert a magban való kiadás mind az egyesekre, mind a városra igen terhes volna. Épen igy határoztak a következő 1756. évben is, a midőn különben a város (bizonyára valamely törvénytudónak izgatásai és buzdításai következtében) eddigi védekező helyzetéből a *tettleges ellenszegülés* s tagadás terére lépett. — Midőn a helybeli dézsmaszedéssel megbízott szántovai[3]) tiszttartó *Vermes* István László idejött, a nép feltünően kevés termést vallott be; de a va-

[3]) A szántovai tiszttartósághoz tartozott: Jankovác, Baja, Szent-Mária, Gara, Kolluth, stb.

sárnapi hitszónok egyházi beszéde folytán némelyek megbánták tettöket és új bevallást kértek, a melyen előbbi hibájokat jóvá tették. De a tanács állhatatosan vonakodott ingyen *fuvart*, tanácsnoki *assistenciát* és *nyomtatókat* adni; s így gondatlansága miatt a gabona sokáig szabad ég alatt maradt, ami a kir. kincstárnak nem kis kárt okozott.

Redl 1756. szept. 26-án irt levelében kijelenté, hogy a város kívánatát, hogy a fuvarozásért némi *kárpótlásban* részesíttessék, nem találja hazai törvényeinkbe ütközőnek; de az eddigi szokást nem lehet nagy kár és zavar nélkül rögtön megváltoztatni. A hadsereg búzáját vigyék el azonnal és ne legyenek birák a maguk ügyében; annál is inkább, mert ő a kamarát a dologról már értesítette; ez pedig nem lesz méltánytalan és meg fogja tenni, amit jogosan kívánhatnak. Addig pedig tegyék meg kötelességöket és várják be a felsőbb határozatot. — Erre a tanács szept. 28-án véglegesen azt jelenti, hogy a város ama 14. §. értelmében ingyen munkára nem kötelezhető; azért, mint már maga is többször igérte, vagy adasson nekik a fuvarért méltányos díjat, vagy tudja be az adóba. A nép oly sokáig ámítva többé nem akar ingyen fuvarozni. — Redl okt. 5-én is biztosította a várost, hogy ha a kamara kérésöket meghallgatva a fuvart díjazni akarná, ő semmiképen nem fog nehézséget támasztani s nem lesz ellene; de addig a város ne bíráskodjék a maga ügyében.

A mult évi visszaélések és károk elkerülése végett *Vermes* az aratás közeledtével 1757. jun. 20-án a szántovai tiszttartósága alá tartozó helységek biráihoz körrendeletet intézett: ne merjék a dézsma levonása előtt sem az aratók részét, sem pedig kenyérre szükséges menynyiséget hazavinni és kinyomtatni. Őrködjenek, nehogy a marha kárt tegyen a keresztekben, vagy gondatlanságból pipa által tűz támadjon a mezőn vagy a helységben; mert ily hanyag és gondatlan ember börtönnel és bűnfenyítő vizsgálattal fog büntettetni. A múlt évi hátralékot két hét

alatt be kell szolgáltatni, különben a helységek elüljárói bilincsre verve fognak börtönbe vitetni.

1757. aug. havában *Vermes* megbetegedvén, Redl helyette két más dézsmaszedőt küldött a városba és aug. 11-én itteni eljárásukra vonatkozólag a következő utasításokat adta nekik: 1. A város tetszésére kell bízni, vajjon magban, vagy kévében akarja-e a dézsmarészt beszolgáltatni; egyszersmind meg kell kérdezni, vajjon ezen dézsmarész kinyomtatására adhatnak-e a vármegyei díjszabályzat vagy limitáció szerint elegendő nyomtatót? — 2. Minthogy az összeirás már megvan, ennek egy, a várostól hitelesített példányával és (nehogy valahol valami elmaradjon, vagy eltagadtassék, a városi pusztákat jól ismerő) 1—2 tanácsnokkal menjenek ki a földekre, ahol az illető gazdák rájok várakozzanak. — 3. A város részéről nagyobb mennyiségű kocsi adassék, melyek a dézsmaszedés helyén minden szántóföld végén megállapodva, a kiolvasott tizedet mindjárt azokra felrakják. — 4. Ha a kocsiknak egy harmad része már megvan rakva, ezeket egy kamarális hajdú kiséretében az urasági *szérüskertbe* kell küldeni; s míg ezek visszatérnek, a 2. és 3. harmadot lehet megrakni. A hajdú őrködjék, nehogy a fuvarosok útközben valamit félre vessenek vagy eltulajdonítsanak. — 5. Az urasági szérűskertben a hajdú céduláját, melyen fel van jegyezve hány kocsin mennyi kereszt és kéve van, átadja egy városi tanácsnoknak, aki újra összeszámítja és kazalba rakatja. — 6. Nagyon vigyázzanak, nehogy valamely szántóföld elmaradjon, és hogy egy helyre kétszer ne jőjjenek vissza. — 7. Mihelyt a dézsma össze van hordva, ha az időjárás engedi, *próba*képen azonnal ki kell egy keresztet nyomtatni, megtisztítani, pontosan megmérni, a jegyzékbe beirni és azt bepecsételni. — Ezen intézkedésekről Redl a tanácsot is értesíté, felszólítván, hogy a királyi szolgálat elősegítése céljából a szükséges assistenciát adják meg, és készségesen

segítsék elő a dézsmaszedők dolgát. A szérűskertben is legyen egy-két tanácsnok, aki a behordott gabonát átvevén, újra összeszámítja, feljegyzi és azonnal összerakatja. S végre két tanácsnok jelenlétében tartassék meg a *próba*-nyomtatás.

Ezen intézkedések azonban korántsem találtak tetszésre a tanácsnál, amely elhatározta, hogy a város és saját érdekeit erélyesen védelmezi. — A dézsmaszedők megérkezvén, ellenszenvvel fogadtattak, s bár 3—4 nap múlva kirendeltettek a kocsik, mégis sem tanácsnok, sem földmíves gazdák nem jelentek meg a helyszínén, ami nélkül pedig semmit sem lehetett végezni. Azért az egyik dézsmaszedő Zomborba ment Redlhez panaszra, aki újra előbbi rendeletével küldte vissza a városba. A tanács erre sem akart engedni, és a dézsmaszedők két hétig, szept. 3-ig hiában tölték idejöket a városban. Midőn hazamenetelre kocsit kértek, a tanács új összeirást rögtönzött, nekik pedig 6—6 aranyat adott, hogy gyorsan végezzék dolgukat, amit ezek kénytelenségből meg is tettek; de az aranyat mint megvesztegetést Redlnek adták át.

Ez a tanács eszélytelen s makacs viselete miatt aug. 29-én két tanácsnokot küldetett magához Zomborba értekezletre, hogy a fennforgó nehézségekre közösen orvoslatot keressenek. Szept. 2-án át is ment hozzá *Vojnics* Lukács és *Rudics* Tamás. Minthogy azonban ezek megbizatásukhoz híven nem tágítottak és makacsul a tagadás terén maradtak, Redl őket őrizet alá helyezte, nem akarván őket előbb hazabocsátani, míg a város nem kötelezi magát, hogy a dézsmagabonához nyomtatókat ad és a *próba* szerinti netaláni *hiányt pótolja*. — Egy keresztet t. i. mindjárt dézsmáláskor próbául kinyomattak, hogy az abból nyert magnak mennyisége mértékül szolgáljon a többire. Redl most azt követelte a várostól, hogy kötelezze magát, hogy ha a csak több hónap múlva tartandó igazi nyomtatásnál a keresztek száma szerint várt meny-

nyiségnél kevesebbet kapnak, a hiányt pótolja. Pedig az oly későre elhalasztott nyomtatásnál mindenesetre hiányra kellett számítani, amelyet a város által pótoltatni, bizony nem volt sem igazságos, sem méltányos. Hasonlóan makacsságában a város sem tágított a nyomtatókat illetőleg, kiket vármegyei díjszabályzat szerint kellett volna állítani. Azon ürügy alatt, hogy a nép épen akkor nagyon el van foglalva a maga dolgával; s mivel épen gabonáját őrli, nem ér rá az urasági részt nyomtatni: megtagadták a nyomtatók kiállítását.

Redl tehát a hozzáküldött két tanácsnokot 1757. szept. 2-án tisztességes fogságban visszatartotta és csak 17-én bocsátotta haza.

Redl tette igen nagy felháborodást szült a városban. *Vermes* által szept. 5-én azt iratta a tanácsnak, hogy majd személyesen fog eljönni és a várost karhatalommal fogja kényszeríteni, hogy nyomtatókat adjon. A város tehát elhatározta, hogy jogainak s szabadalmainak védelmére, (a mi tulajdonképen a kamarai ügyész dolga lett volna, aki azonban még díjazás mellett sem védte a várost), ha felsőbb helyen megengedik, külön városi ügyvédet fogad. *Redl* ellen mindjárt panaszt emeltek a királynőnél és szept. 14-én a tanácsülésből *Vizi* József és *Jósics* Péter tanácsnokokat Pozsonyba és Bécsbe küldték ezen ügyben.[4])

Szept. 22-én érkeztek Pozsonyba, de a kamara-elnök távolléte miatt itt nem végezhetvén semmit, Bécsbe távoztak, miután báró *Vajay* megigérte, hogy a visszatartott két városi tanácsnok ügyében Redlnek irni fog.

Bécsben okt. 4-én adták át folyamodványukat az udvari kamarának s ez által a királynőhöz, és a már említett indokokból kimutatták, hogy a nép már túl van terhelve; és Redl mégis új s méltánytalan terhet akar reá róni, midőn különösen őszszel fuvarozásokra és nyomta-

[4]) Ezen küldöttség csak 1758. elején tért vissza és napi lijak és költségek fejében 949 frt 49 krt számított fel.

tásra akarja kényszeríteni. Másrészt kimutatták, mily nagy kára volt a városnak abból, hogy 1745. óta Redl mindig az egész termésből szedte a tizedet; jóllehet törvény szerint előbb a *nonát* vagy kilenced-adót kellett volna kivenni, (amiről még 1743-ban szerződésileg biztosíttatott a város) és csak a *maradékból* a tizedet. Felszámították még a jogtalanul követelt *fuvarozásokból* eredő megrövidítést is.[5])

A város kimutatása szerint 1744—1757-ig a kár: 275⅛ pm. tisztabúza (à 39 kr.), 5587½ pm. kevert búza (à 30 kr.), 1415¾ pm. árpa (à 18 kr.), 2165⅞ pm. zab (à 18 kr.) és 707 akó 48 itce bor (à 1 rh. frt.) — Épen így a Bajára és Szegedre vitt gabona alá adott kocsik és lovak, egy kocsira 10 p. mérőt számítva tesz 7306 kocsit, a Zomborba vitt bor számára adott 637 kocsi (egyre 10 akót számítva) eddig ingyen volt és még nincs megtérítve.

Ezekre nézve a múltra kárpótlást, a jövőre pedig törvényes eljárást kértek. Végre rámutattak a sok visszaélésre és boszantásra is, és indignációval panaszolták el a két tanácsnok letartóztatását. Mindezen bajoknak orvoslását kérik. — Hogy ezen ügy tárgyalását siettesse, a város követeinek tanácsára nov. 12-én száz darab aranyat küldött *Nagy* referendáriusnak tiszteletdíjul.

Fabsich István, a városnak bécsi ügyvivője (agens) az udvarnál, már dec. 3-án jelenté a városnak a királynőnek a felterjesztésre adott s dec. 2-án kelt kegyes resolucióját, amely — mint mondja — miheztartás végett a jószágigazgatóhoz is elküldetett. — E szerint mindenki csak a maga dézsmarészét tartozik egybehordani, a határon túl pedig a város nem tartozik a dézsmát elvitetni, sem pedig kinyomtatni; mert ahol csak papi dézsmát adnak, ott mindez nincs divatban. Azért a kamara e fuvart és nyomtatást vagy fizesse meg, vagy más alattvalóival

[5]) A nonát I. Lajos király hozta be 1351-ben a földesurak javára a már szt. István óta létező papi dézsma mellett. Már az 1495. évi 2. decret 44. art. szerint a borból és a gabonából előbb a nona szedessék, és azután a maradékból vétessék a dézsma.

végeztesse robotban. A *nona a dézsma előtt* veendő ki a termésből, a *próbáért* nem kell jótállani. A dézsmaszedesnél a huza-vona-lassúságból származó károkért az illető kamarai tiszt felelős.

Ime beteljesült a város hő kívánsága, a királynő maga is elismerte jogait; a tanács pedig lelkesedve vett róla tudomást. De öröme korai volt; a kir. resolució *Grassalkovics* kamara-elnök felvilágosítása következtében félre vettetett. Miután tehát a város két hónapig hiában várt a resolució végrehajtására, s miután semmi eredményét sem látta: azon reményben, hogy Redl is már csak megkapta ama resolueiót, *1758. febr. 3-án* hozzáirt, kérvén őt, hogy a várossal az ennek kegyelmesen adott szabadalmai és a legujabb kir. resolució értelmében bánjék: semmi néven nevezendő fuvarozást ne követeljen tőlük, sem pedig azt, hogy leveleit Szegedre vitessék s onnan vissza.

Erre azonban mintegy csúfságból épen másnap febr. 4-én egy csomó levél kíséretében megérkezett Redl meghagyása, hogy ezen hivatalos uradalmi leveleket amint eddig is tették, tovább szállítsák Szegedre. Ez mintegy kiszámított szándékos bosszantás haragra lobbantá a tanácsot úgy, hogy mindjárt kijelenté, hogy ő bizony ezt nem teszi, nem az ő dolga; arra vannak az uradalmi huszárok, azokkal vitesse a leveleket a merre tetszik.

Redl a városnak febr. 3-ról kelt határozott és heveshangú levelét nem értvén, mert hozzá még semmiféle kir. resolució nem érkezett, azt *Grassalkovics*csal, a kamara elnökével közlé, aki Gödöllőről febr. 20-án keményhangú korholó levelet irt a tanácsnak: Szégyeljétek magatokat, úgymond, hogy a kamara és az én jóindulatomat ily hálátlansággal viszonozzátok. A privilegium maradjon érvényben s fog is maradni; magam létesítettem s magam is fogok védelmére kelni mindenkor. De ha engedetlenséget követtek el, majd büntetéstek sem fog elma-

radni. — Inti azután, ne rontsák a nép alattvalói érzelmeit, mert ma-holnap maguk sem fognak annál engedelmességre találni. Ama bizonyos resolucióról az administrátor még nem tudósíttatott; de különben is még alrangú hivatalnokhoz sem szabad büntetlenül ily hangon irni, mint ők irtak. A mi a *nonát* illeti, azt ő maga magyarázta a királynőnek, hogy nem lehet a dézsma előtt szedni; mert e dézsma nem *papi jellegü*, hanem a nonának odaajándékozása következtében tisztán *földesúri* jelleggel bir, s azért el is kell azt bárhová az *uradalom határain* belül vitetni. — Azt irjátok a királynőnek, úgymond, hogy helyzetetek igen terhes és adótok nagy; de nem gondoljátok meg, hogy épen a kamarai kormányzás alatt a város képessége is legalább felével szaporodott, és hogy, ha a kamara e várost és a 12 pusztát maga kezelné, bizonyára háromszor annyi jövedelme volna belőle. Ezt nem azért mondom, mintha nagyobb terhet akarnék rátok róni, hanem hogy békében legyetek és földesuratok iránt hálával viseltessetek. Ha van bajotok, és azt az administrátor nem volna képes elintézni, hozzám forduljatok és a kir. kamarához, ne pedig holmi nagy költségbe kerülő hiábavaló deputációkat meneszszetek ide; aminthogy ezentúl nem is szabad a kamara vagy az én tudtomon kívül bármily követséget ide felküldenetek. Utoljára is intlek, hogy a hivatalos leveleket ne késleltessétek, és a fuvart s egyebet, mi a földesúri joggal jár, el ne mulaszszátok; nehogy kénytelenek legyünk a tanácsot példásan megbüntetni . . .

Épen ily szellemben irt nekik Redl is. Különben a kamarának a város folyamodványára adott remonstrációjára az ügy az *úri székhez* utasíttatott.

1758. márc. 11-én a tanács újra bécsi agenséhez fordult, aki idő előtti tudósításával a vihar kitörését sietteté. Leirja neki szomorú helyzetét és kéri, járjon utána, hogy a város *külön ügyvédet* tarthasson magánnak; külön-

ben tönkre megy a kamarának ily bánásmódja mellett. Mint kamarai városnak eddig nem volt szüksége *külön* ügyvédre, mert a kamarai fiscus hivatalból tartozott az uradalmi alattvalók ügyeit végezni, illetőleg őket védeni; de most épen ő fogta pörbe a várost, mely e szerint viszás helyzetbe jutván, *Molnár* József ügyvédet szólítá fel Pestről, aki apr. 22-én jelenti, hogy kész a város védelmét elvállalni és május 7-én vagy 8-án lent lesz.

Fabsich márc. 27-én szintén rosszalja tettöket, hogy a jószágigazgatót a kir. határozat teljesítésére felszólították; és inti őket, ne sértsék meg az alattvalói subordinációt és ne panaszkodjanak minden csekélységért. A kir. határozat végrehajtására majd a jövő dézsmáláskor kerül a sor, s ha még akkor is a régi bajokkal kell küzdeniök, tudósítsák, és ő majd eljár az ügyben.

Ezalatt az uradalmi ügyész ápr. 8-án benyujtotta vádlevelét, amelynek alapján *Redl* apr. 10-én a várost az *apr. 27-én tartandó úriszék* elé idézi. Hogy azonban készületlenül ne kényteleníttessék megjelenni, a város hosszabb határidőt kért, mire *május 17-ke* tűzetett ki. — Azalatt a város utánjárására *Gál* Ferenc a kir. tábla hites jegyzője a város panaszai és sérelmei ügyében Zomborban tanúvallatásokat tartott, amelyeket az a pör folyamában bizonyító okmányokúl használt. — S hogy a baj még nagyobb legyen, Bécsben a privilegium világos szavai ellenére — amint hirlett — 150 ezer frt. becsáron ki akarták tűzni a várost *eladásra* is. *Fabsich* apr. 21-én csendes magaviseletre inti a várost és segítséget igér; a város az úri széknél csak a privilegium és a szerződés illető szavaira hivatkozzék és jelentse ki, hogy a kir. felséggel pörlekedni nem akar. A többit bízza rá, majd kieszközöl addig valami kir. határozatot. Továbbá ajánlá a városnak, hogy magát inkább váltsa meg és szerezzen magának *szab. kir. városi jogot*; félt azonban Zombor példájától, amely oly végtelen zavarokba jutott, s aztán meg

a pénzhiánytól; mert a szükséges sok pénzt nehéz volna hamarjában előteremteni. — Apr. 25-én újra irt és határozottan lebeszélte őket e tervéről; hanem inkább a *bor- és a gabona-dézsma örökös* megváltását ajánlá. A város elfogadta tanácsát, 20—30 ezer frtot szánt is erre, és máj. 8-án kérte az agenst, tegyen lépéseket ezen ügyben. — Ennek aközben sikerült a város *eladatásának* szándékát az udvari kamaránál legyőzni, amiről a várost máj. 10-én kelt levelében tudósitá, (s amit a város máj. 21-én köszönt meg neki); továbbá vígasztalá a várost, hogy ügye a királynőnél jól áll, és az ellene rendelt *úriszék* is el fog maradni. Csak a *nona* kérdése adott még nehézséget; mert a kamara azt vitatja, hogy sehol az országban nem veszik ki előbb a nonát és csak a maradékból a dézsmát; hanem úgy járnak el, hogy minden 10 keresztből egyet kilenced címén a földesúr és újra egyet dézsma néven a pap számára vesznek ki. Azért kérdezősködjenek utána, vajjon ezen vidékben miképen szoktak eljárni? — A város kérdezősködésének eredménye azt lett, hogy szept. 19-én Zomborban egy illetékes tanú azt vallotta, hogy 1737. óta ott, de a vármegyében is mindig előbb a kamara szedte a maga kilencedét s csak azután vették ki a maradékból a tizedet az érsek számára.

A város ellen indított fiskális akció azonban nem maradt el. A kitűzött napon 1758. máj. 17-én Zomborban *Redl* elnöklete alatt tartatott meg *Pribék* János szolgabiró, *Kovács* József vármegyei esküdt, *Miskolczi* István vármegyei táblabiró, *Ribényi* András zombori tanácsnok és *Csóka* István zombori jegyző jelenlétében; és ez alkalommal *Köröskényi* Károly itteni kamarai ügyész előadta vádjait a város birája, tanácsa és választott községe ellen, mint haszonbérlő (beneficiált) kamarai alattvalók ellen, hogy a dézsmát nem adják be rendesen és a jószágigazgató rendeleteinek makacsul ellenszegülnek. Nevezetesen:

1. Előadja az 1756-ban megkisérlett hamis bevallást,

a mely részben a hitszónok egyházi beszédének hatása következtében tünt ki. Előadja a tanács ellenszegülését és kisérlett megvesztegetését, midőn Redl az eddigi visszaéléseknek és zavaroknak elejét veendő 1757. aug. 11-én új utasításokat adott a dézsmaszedőknek; akkor a kamara legalább 2000 kereszttel károsult meg. 2. Ama utasítás 5-ik pontja elrendeli, hogy régi szokás szerint a zavarok elkerülése végett egy tanácsnok is jelen legyen az urasági szérűskertben, és hogy a város ügyes embereket adjon a kazlak összerakására. De a tanács gőgből sem az assistenciát nem adta, sem a kazlakhoz nem állított értelmes gazdákat, hanem mintegy gúnyból szabókat, szűcsöket stb.. ami szintén valami 2000 frt kárt okozott a kamarának. 3. Minthogy a tanács makacssága miatt, hogy nyomtatókat többé nem akart adni, az 1756. évi dézsma-gabona a következő nyomtatásig az idő viszontagságainak kitéve szabad ég alatt maradt, s így igen sok kárba ment: Redl a tanácsot újra felszólította, hogy vármegyei limitáció szerint nyomtatókat állítson. Azonban a tanács a munkakereső szegény nép javára szolgálható ezen intézkedésnek is ellenszegült. 4. A város már 15 év óta szakadatlanul adott kocsikat, hogy a kinyomatott dézsmagabonát és a bort (nem papi dézsma-jogon, mert ezt az 1655. évi 89. trv. cikk egyenesen eltiltja, hanem tisztán földesúri jognál fogva) a kitűzött helyekre vigyék. De 1756. óta ezen fuvarozást sem akarja többé végezni, hacsak fizetést nem kap érte. Felmondták tehát az engedelmet a királyi földesúr iránt épen ők, akik a kamara kegyét és elnézését már annyiszor tapasztalták.

A makacs lázadó szellemet megbüntetni s az uradalom kárát[6]) megtéríteni, célja a bepörlésnek. A város

[6]) A kincstár kára volt:

1756-ban nyomtatók hiánya miatt	1146 frt
1757-ben rosz kazalrakás miatt	2076 frt
Összeirás megakadályozása által	2000 frt
	5222 frt.

De az úriszék ezen összeget leszállítja és a fuvarra adott 151 frt 41 krral együtt a várost csak 689 frt 34 kr. terheli. (1756-ban t. i. a város mégis kapott 25 kr. fuvarbért mérőnkint Bajáig.)

két meghatalmazott egyént küldjön védelmezésére az úriszék elé s igazolja magát; ha pedig nem képes az igazolásra, a kamarai ügyész kéri, hogy a biró, a tanács és a választott község először kártérítésre ítéltessenek s aztán egyenként felsőbbség elleni vétekben (poena homagialis) bűnösöknek mondassanak ki; a főizgatók pedig azonnal örökre minden hivataltól tiltassanak el.

A város részéről küldött tanácsnokok mellett mint rendkívüli ügyvivő *Molnár* József is megjelent és ez beadta folyamodványát, amelyben e városnak a fejedelem iránt békében és háborúban annyiszor tanusított valódi hűségére és az e miatt kegyelmesen kapott szabadalmaira hivatkozván azt mondja, hogy e város csak ezeknek védelmére törekszik, semmi esetre nem akar az uraséggal ellenkezni s pörlekedni, aminek gyanúját is alázattal elakarja hárítani. Azért kéri az úrszéket: hallgassa meg az ő panaszait is és állítsa vissza a várost szabadalmainak teljes élvezetébe; de szabadítsa fel a vád alól is, a melybe egész ártatlanul került.

A kamarai ügyész elismervén, hogy nem nagy dicsőség háramlik az uraságra, ha alattvalójával pörbe keveredik, még ha győz is; készségesen eláll a pörtől, ha a város az uraságnak okozott károkat megtéríti és fogadja, hogy jövőben legnagyobb pontossággal teljesíti kötelességeit; ha kivált makacsságával felhagy, a visszaéléseket megszünteti s jóvá teszi, és ha a *régi szokás* szerint ismét egy-egy tanácsnokot állít a dézsma-szedéshez és összehordáshoz, a kazalrakáshoz pedig hozzá értő gazdaembereket; ha a vármegyei díjszabás szerint nyomtatókat ad, a gabonát magban a kirendelt raktárakba viteti, szóval mindenben a kincstár javát célzó rendeleteket teljesíti. — Különben adják elő sérelmeiket!

A város képviselői újra teljes engedelmességet ígérnek az uradalom iránt, de csak amennyiben ennek rendeletei nem ellenkeznek az országos törvényekkel és a

város szabadalmaival. Erre előadják *sérelmeiket*, melyeknek főbb pontjai a következők:

1) A város a kamarai jószág-igazgató által kényszeríttetett, hogy a város határában termett dézsmát a maga költségén határán túl szállítsa; tehát *ingyen* oly távoli helyekre mint Szegedre, Bajára, Zomborra.

Ezen eljárás a hazai törvényekkel ellenkezik, amennyiben az 1613. évi 20. tcikk és a későbbi évek tcikkei azt rendelik, hogy a dézsma fuvarért bizonyos bért kell adni. Ehhez hozzájárul az, hogy az Ulászló király alatt hozott III. decret. 51. tcikke és az 1655. évi 89. tcikk szerint a dézsmáló földesúr nem kívánhatja, hogy a helység a dézsmát *határán túl* is vigye, hanem igen is azt, hogy a helység határán belül egy kijelölt helyre hordja össze; sőt ezen 51. tcikk még a helység határában egybehordott dézsmának fuvaráért is az összes dézsma $^1/_{10}$ részét biztosítja. — S mindezen törvénycikkek ellenére az uradalom a fuvarozást a várostól ingyen követeli. Igaz, hogy a külső helyekre való fuvarért 1756-ban *fizetéssel kecsegtette* a várost, mivel — amint Redl maga mondta — ez a hazai törvényekkel nem ellenkezik. Igéretét azonban nem váltá be. Pedig az igéretből kitűnik, hogy az uradalom maga is átlátta, hogy a város a dézsmát a maga határán túl nem köteles vinni; s egyszersmind beismerte, hogy a fuvarozásért fizetést kérni a hazai törvényekkel nem ellenkezik. — Tehát a vád alaptalan.

2) Az uradalom követeli, hogy a város a dézsma *vegyes* behordására 40—60 kocsit adjon; pedig az 1498. évi 51. tcikk szerint *minden ember tartozik a maga részét* behordani vagy behordatni a helység határán belül kitűzött helyre. Az uradalom követelése nagy méltánytalanság; mert akinek földje $^1/_4$ órányira van a várostól, szintén így kényszeríttetik fuvarozni, mint akié 2—3 órányira van. A valódi méltányosság pedig azt kívánja, hogy ki-ki szállítsa a maga részét a kitűzött helyre.

3. Az uradalom azt is követeli, hogy a helység a dézsma-keresztek összeirására és kazalba rakásához két tanácsnokot adjon és ügyes parasztokat, kik értenek a mezei munkához. Ezen követelés beleütközik az 1498. évi 51. tcikkbe, melynek értelmében a dézsmaszedő a saját költségén tartozik dézsmálni, a kereszteket összeszámlálni és kazalba rakatni. Ellene vannak más újabb törvények is annak, hogy a szegény nép szokatlan s nem kötelezett munkákra kényszeríttessék. Tehát a város sem tanácsnokot nem köteles küldeni, sem parasztokat kirendelni.

4. Az uradalom továbbá *nyomtatókat* is követel. Ez azonban az 1655. évi 89. tcikk ellen van, mely szerint a parasztot semmi szokatlan és nem kötelezett munkára, amilyen például a fuvarozás is, kényszeríteni nem szabad.

5. Hogy az uradalom mennyire erőszakoskodik s maga mennyire nem veszi tekintetbe a törvényeket, mutatja azon tény, hogy, mivel a város a nyomtatókat megtagadta, két városi tanácsnokot: nemes *Vojnics* Lukácsot és nemes *Rudics* Tamást bezáratta. Ezen határozottan erőszakoskodó eljárás a hazai törvényekbe és az ezek által biztosított nemesi előjogokba ütközik; ez képezi a fej- s vagyonveszteséggel járó *actus majoris potentiae*-t, mert tudnia kell az uradalomnak, hogy a nemesek igazságszolgáltatás tekintetében csakis a vármegye előtt vonhatók felelőségre.

6. Követeli továbbá az uradalom, hogy a város a dézsmáláskor a dézsmaszedők által eszközölt *próbanyomtatás* eredményeért is feleljen. E követelés jogtalanságát és méltánytalanságát könnyű belátni; mert az uradalom a próbanyomtatás után csak hónapokkal később tartja meg az általános nyomtatást, ami által természetesen hiány származik. A hazai törvények is azt mondják, hogy senki sem kötelezhető arra, hogy a dézsmát *magban* szolgáltassa be, beszolgáltathatja kévében is; amiből ismét az

következik, hogy a dézsmát fizető a netaláni magbeli hiányt nem tartozik pótolni, sőt nyomtatni sem tartozik.

7. Jogtalan eljárás az uradalom részéről az is, hogy a dézsmát mindig az *egész termésből* veszi ki és a városnak *kilenced*-szedési jogát nem is respektálja; pedig az országos törvények szerint előbb mindig a *nona* veendő ki, s csak az, ami marad, eshetik dézsmálás alá. Ezt a szokást is szentesítette, így járt el *Birisics* dézsmaszedő is 1747-ben.

8. A *bor*-dézsmálásban igen hanyagul járnak el a dézsmaszedők. Gyakran megesik, hogy nem hoznak magukkal elegendő hordót, s a város kénytelen sokszor 6—8—9 hétig is a saját költségén eltartani őket, ami méltánytalan dolog; mert a város a dézsmaszedők hanyagságát többheti hiábavaló s nem törvényes költekezéssel fizeti meg.

9. Gyakran megesik az is, hogy ez uradalom a *bordézsmát* csak április hóban szedeti, amikor a földmívelők a tavaszi munkákkal úgyis el vannak foglalva földjeiken, amiért is azután munkájukat félbehagyva, kénytelenek otthon maradni a dézsmálásnál; pedig a törvény azt rendeli, hogy a bordézsmálással vizkeresztkor már készen kell lenni, különben a hanyag földesúr a dézsmálás jogát ezen évre elvesztette.

10. Az előbbihez hasonló méltánytalan költekezés oka az is, hogy a bor-dézsmálókkal együtt Zomborból át szokott jönni az uradalmi *pintér* is, a hordókat javítani. S a város így kényszerítve van ezt is eltartani saját költségén és a dolog végeztével ismét Zomborba visszaszállítani.

11. A bor-dézsmálók *hordóikat* gyakran rosz állapotban hozzák át a dézsmáláshoz, aminek következtében itt kell azokat kijavítani és e városban különben is igen *drága fával* vizet forralni és a hordókat kiforrázni. Ez is rendkívüli teher, amelyre nem köteleztethetik senki.

12. Az uradalom nemcsak az összes termésből szedi törvényellenesen a dézsmát; hanem mint 1747-ben is történt, a dézsmaszedő az egész dézsmának az uradalomtól neki járó $^1/_{40}$ részét is a városból vette ki, anélkül, hogy ezt a város előnyére számította volna.

13. A városnak az uradalom követeléseire a kamarai tiszteknek mindenkor kellett *előfogatot* adnia; pedig erre a város nem kötelezhető, minthogy ellenkezik az országos törvényekkel, meg az 1749. évi kamarai szerződésnek 14. és 16. pontjával.

14. Törvénytelen eljárás az is, hogy a kamarai jószágigazgató a zombori uradalmi leveleket városi emberrel *ingyen* viteti Szent-Máriáról Szegedre s vissza, sőt még Szent-Máriáról Katymárra is. Ez szintén a hazai törvények és a kamarai szerződés ellen van.

15. Az uradalmi adóhátralékot szedő végrehajtó a törvényt nem veszi tekintetbe; mert gyakran egy garast, fél itce bort és eltartást követel; sokszor meg egy máriást és lovai eltartását is, anélkül azonban, hogy az uradalom a városnak ebbeli költségeit bármikor is leszámítaná; pedig a hadiadó-szedőknek adott minden költség megtéríttetik.

16. Végre a város tagadja a kamarai fiskus vádjának azon pontját, hogy a tanács talán eltiltotta a népet a dézsma igazságos bevallásától; mert magok a papok is bevallják, hogy épen a tanácsnokok felszólítására tartották azon szent beszédet, amelyben a népet a dézsmának igazságos bemondására buzdították. —

E 16 pontból állottak a város sérelmei, amelyeket hogy a kamara nem hagyhatott szó nélkül, természetes. A kamarai fiskális felelt is, s feleletében mindenek előtt általánosságban azt jegyezte meg, hogy a város sérelmeiben kifejtett hang nagyon különbözik a folyamodványétól s kilátszik belőle, hogy az uradalom iránti engedelmességet le akarja rázni. Ő, a kamarai ügyész, tekintve a

sérelmek követelő hangját, az ügyet ismét a bünfenyítő pör terére viszi át, amelyről előbb a város folyamodása után lelépett; és cáfolatát adja elő ama 16 sérelem ellen.

A kamarai fiskus cáfolata abból indul ki, hogy a város védekezésében tévedt; mert azt hiszi, hogy a *földesúri* dézsma oly természetű, mint a *papi dézsma*, amelyre nézve ama felsorolt esetek jogosan képezhetnének sérelmeket. Minthogy azonban ezen város dézsmája földesúri jellegű, s nem annyira igazi dézsma, mint inkább *terragium*, azaz *földbér:* a felhozott sérelmek nem alaposak s helyesen meg nem okolhatók. Válasza ügyvédi fogásokban nem szűkölködött, és pontonkint a következő:

1. Ragaszkodik a város által sérelem gyanánt említett eljárás igazságos voltához s ezután is megköveteli, hogy a város a dézsmát a határon kívül is elfuvarozza és pedig ingyen; mert mint a szokás mutatja, az uradalom azelőtt sem fizetett bért, minthogy a behordott dézsma nem is annyira dézsma, mint az uraság *természetbeli jövedelme*, földbére ievén, a bérlő az uraságnak földbérét *ingyen* köteles beszállítani. S idevonatkozólag nem is igaz az, hogy Redl díjat igért a városnak; a város félremagyarázta szavait, mert ő csak azt mondta, hogy a városnak a fizetés iránt tett kérelme nem ellenkezvén a hazai törvényekkel, ő nem fog akadályt gördíteni a kérelem teljesítése elé, ha a királynőnek nem lesz ellenére.

2. A kamarai fiskus tagadja, hogy Redl a *vegyes behordást* oly értelemben követelte volna, mint ahogy a város veszi; hanem igenis kívánta azt, hogy minél több kocsi álljon rendelkezésére, hogy a munka gyorsabban haladjon, a dézsma hamarabb biztosítva legyen az időjárás viszontagságai ellen és végre, hogy a nép ezáltal hamarabb megszabadulván, még ideje korán a maga dolgát is végezhesse.

3. A két tanácsnok jelenlétére vonatkozólag azt feleli, hogy bajok és zavarok elkerülése végett kívántattak, s

erre az uradalomnak joga van. Püspöknek, mint a papi dézsma urának, nem volna joga hozzá; és mégis, ha a püspök ugyanazon szempontból kérne, nagy neveletlenség volna tőle ezt megtagadni; ott pedig, ahol joggal követelhetni, nem-e engedetlenség ezt megtagadni? Az uradalom tehát joggal követelheti ezután is a tanácsnokok jelenlétét, valamint követelni fogja azt is, hogy a város a kazalrakást földmíveléshez értők által végeztesse, s ne olyanok által, kik ehhez nem értenek.

4. Továbbá joggal kíván a földesúr *nyomtatókat* is, mert hiszen *nem is ingyen kívánta.* Az uradalom ebben csakis a város érdekét mozdítja elő, midőn a nyomtatásért járó díjat a saját lakosainak juttatja és nem idegeneknek. Mint ez a tény is mutatja, a város annyira makacs, hogy még a saját hasznát is elveti.

5. A két tanácsnok letartóztatására vonatkozólag azt feleli, hogy azok nem *személyes* ügyben, tehát nem *mint nemesek* zárattak be; hanem mint tanácsnokai azon városnak, amely földesura iránt az engedelmességet megtagadta; különben pedig a tanácsnokok tisztességes módon tartattak.

6. Tagadja, hogy a várostól *jótállás* követeltetett a próbanyomtatásért, valamint a netaláni hiányoknak *pótlása.* Igaz, hogy adatott ki ilyes rendelet, de ez csak a *nyomtatóknak* szólt, hogy jobb munkálkodásra sarkaltassanak, s nem a városnak: a város felette érzékeny, ha magára veszi.

7. *Birisics* esetére vonatkozólag, hogy t. i. 1747-ben a nonát előbb szedte ki s csak utánna a dézsmát, azt jegyzi meg, hogy az nem volt helyes eljárás, a miért többször nem is engedtetett meg. Hogy a nona a várost illeti, ez azt jelenti, hogy nem fizet egyebet dézsmánál; de sehol sem bizonyítja törvény azt, hogy ezen nonát előbb ki is kell szedni; ez földesúri jog, a város pedig nem földesúr.

A 8—11. pontok alatt felhozott sérelmekre azt feleli, hogy e sérelmeknek oka nem más, mint a város makacssága; mert például a bort szállítók nem jártak el pontosan kötelességök teljesítésében: nem akartak visszafelé üres hordókat hozni, hanem teher nélkül szöktek haza, aminek természetesen az a következménye, hogy nincs kéznél elég hordó s várakozni kell ujabb hozatalra. Különben nem valami szépen jellemzi a várost, hogy oly kevéssé vendégszerető, s felhányja adott jótéteményét, amelyet különben nem az illetők személye iránt való tekintetből tett, hanem mint uradalmi tiszteknek és embereknek az uradalom javára. (!)

12. A dézsmaszedőknek igért $^1/_{10}$. részt illetőleg, ezt az uradalom mindig a magáéból adja és sohasem a városéból; s ennélfogva jogtalanul járt el Birisics 1747-ben, midőn a városéból vette ki.

13. Nem áll az, hogy a kamarai tisztek bármikor követeltek *előfogatot*, különösen nem, mikor magánügyekben jártak; ellenben igaz, hogy követeltek, ha királyi szolgálatban voltak, s fognak is követelni minden ilyen esetben; mert ez nem ellenkezik az 1749. évi szerződés 14. és 16. pontjával.

14. *A levelek hordatására* vonatkozó panaszokra csak azt feleli, hogy ez egyenesen felsőbb rendeletre történik; ha tehát a rendeletben hiba van, a hibát a felsőbb hatóság követte el.

15. A város sérelemnek hiszi azt is, hogy az adóhátralékot szedő végrehajtó magának eltartást kér. Erre azt feleli: legyen azon a város, hogy soha se legyen adóhátralék; akkor bizonyosan nem fog jönni hozzá adóbehajtó. Különben az uradalom csak nem fogja még megjutalmazni az adóhátralékosokat?!

16. Végül a kamarai fiskus fentartja vádját, hogy a tanács valószínüleg eltiltotta a népet az igazságos adóbevallástól; s midőn észrevette, hogy nagyon is igazság-

talanul cselekedett, akkor prédikáltatott, hogy a nép ujabb bevallást kérjen, amint meg is történt. Bizonyítja ezt az is, hogy a dézsmaszedőket *aranyakkal* akarták megvesztegetni.

Cáfolatát a kamarai fiskus azzal fejezi be, hogy kimutatja, miszerint a pörnek felhozott tárgyai t. i. 1) nyomtatók állítása; 2) kazalrakás; 3) a tanácsnokok jelenléte; 4) a dézsmának a kirendelt helyre való fuvarozása stb. a városnak nem újabb keletű terhei; hanem régiek, melyek már 1743 óta léteznek s a melyeknek a város újabb időig mindig készséggel meg is felelt. Az 1749. évi szerződés mitsem változtatott rajta, sőt a város, mint a szerződésben önkényt benfoglaltakat gyakorolta is mindig. Ha pedig e terhek a városnak ellenére voltak, miért nem iparkodott megváltoztatni és javítani helyzetét az 1749. évi szerződés kötésekor?

A kamarai fiskus replikáját most a város részéről újabb replika követte, a melyben a város *ügyvivője* mindenek előtt azt jelenté ki, hogy a város földesurával pörlekedni épen nem akar, hogy az uradalom minden jogos és méltányos rendeletének pontosan meg akar felelni; de egyúttal kéri az uradalmat is, hogy a várost szerződésileg biztosított szabadalmaiban megtartsa és védje. Ami pedig a kamarai fiskus replikáját illeti, a város ügyvivője is felel rá pontonkint és kijelenti, hogy a hazai törvények sehol és soha sem tesznek *különbséget a püspöki vagy más földesúri dézsma közt* annak administrációját, t. i. az összehordást, elfuvarozást, összerakást, kinyomtatást stb. illetőleg; tehát a kamara sem arrogálhat magának e részben nagyobb hatalmat. A kamarai fiskus által vesztegetésnek nevezett 13 és fél arany osztogatására csak azt jegyzi meg, hogy az nem volt vesztegetés, hanem csak *discretió* (?), hogy a dézsmaszedők, tekintve a nép helyzetét és javát, kissé *gyorsabban* végezzék munkájokat. Mindezekből pedig azt következteti, hogy a kir. kincstár említett *kára* sem

valódi, csak képzelt; ellenben a város *valóban kárt* szenvedett azáltal, hogy 1744—1757-ig soha sem vette dézsmaszedéskor a termésből előbb a *nonát;* valamint azáltal is nagy kárt szenvedett a város, hogy noha az 1749. évi szerződés szerint a várost a kamarai fiskus tartozik jogaiban és területében védeni: mégis a múlt években *Kárász* Miklós jókora területet kapott a város határából *Horgos* nevű pusztájához, s a város mégis az *egész* földbért kénytelen fizetni stb.

A kamarai ügyész újabb cáfolatára is felel a város ügyvivője és iparkodik bizonyítani, hogy másutt is előbb a *nonát* szokás kivenni a termésből s csak azután a maradékból a dézsmát; tehát kétségtelenül károsult a város, hogy azt eddig nem tette.

— Az úriszék 1758. május 23-án az uradalom egyéb sürgős teendője miatt elnapoltatott és szept. 18-án újra folytattatott.

Ez alkalommal azonban az uradalmi fiskus egy *új váddal* is lépett fel a tanács azon menthetetlen önbiráskodási ténye miatt, melyet időközben a dézsmáláskor elkövetett.

Ugyanis *Vermes* István László, szántovai tiszttartó aug. elején megjelent a városban megejtendő a dézsmálást. A tanács azonban nem engedte, hogy $^1/_{10}$ részt szedjen az egész termésből, hanem csak $^1/_{11}$ részt, t. i. leszámította előbb a város részére eső nonát. Vermes ily dézsmálásra nem lévén felhatalmazva, hozzá sem kezdett a munkához. Figyelmeztette a tanácsot az idő viszontagságaira, a háború szükségeire, a király iránt való alattvalói kötelességeire . . . de hiába. A nép kenyér hiányában, nem várván be a dézsmálást, nagy részben hozzálátott a nyomtatáshoz s így dézsma alá eső részül csak a maradékot lehetett összeirni. A nép zúgolódott a tanácsra, s haragja ily kifejezésben tört ki: „A tanács tán még kenyerünktől is meg akar fosztani? hiszen tavai is megtette!“ Növelte a bajt

még az is, hogy az uradalmi cséplők a zavart látván, eltávoztak, s maga Vermes is hazament és aug. 3-án írt levelében kéri Rédlt, hogy más dézsmaszedőt küldjön, mert ő fél, hogy a *szentmária*belieknek annyi gorombaságért még bottal felel meg. — A köztük levő éles ellentétet híven megvilágítja a *Vermes* és *Vojnics* János biró közt lefolyt párbeszéd. Ugyanis Vermes azon szavaira, hogy „irják csak össze a termést mind, mert ha a királynő a nonát nekik akarja adni, utólag is megkaphatják az uradalmi magtárból", *Vojnics* János így felelt: „nem adjuk a farkas fogai közé a bárányt, mert már többször megcsaltak bennünket." Minthogy Vermes nem tért vissza, Redl pedig még nem küldött mást; a tanács az 1715. évi 11-ik törvénycikkre hivatkozván, mely szerint a dézsmálás csak Szent István napjáig (aug. 20.) szabad, aug. 20-án elhatározta, hogy nem vár tovább, hanem a jegyzővel az egész termést összeiratja. És — jóllehet a kir. határozat azóta rég megmásíttatott — miután a királynőhöz jul. 12-én beadott alázatos jelentésökben kimutatták, hogy csakugyan másutt is az a divat, hogy a dézsmát a *nona* után veszik ki a maradékból; feljogosítva érezték magukat minden birói itélet vagy felsőbb jóváhagyás nélkül kivenni a város részére a nonát (mert hisz Birisics dézsmaszedő is így tett már 1747-ben!) s azután a dézsmát összehordani a szérűbe s erről a tiszttartót tudósítani. A város bécsi ágense értesülvén ezen önbíráskodásról, határozottan roszalt eljárást, azt; sőt ha kimutatta volna is a tanács azt, hogy épen *Bácskában* (de nem a távolabbi *Baranyában*, amire hivatkoznak) ez a szokás; még sem lett volna szabad e függőben levő kérdésben így eljárniok s a királynő kegyelme által felfüggesztetett úriszék ellen cselekedni.

— A város *Redl* által aug. 29-én a szept. 18-án tartandó úriszék elé idéztetvén, *Vojnics* János biró, *Jósics* Péter tanácsnok s jegyző és *Molnár* ügyvivő által képviseltette magát, amely utóbbi most állandóan itt tartózkodott

és úgylátszik a városi népet és a tanácsot még jobban izgatta. Az úriszék előtt az uradalmi fiskus érvelése szerint a kamarai szerződésben csak arról van szó, hogy a városi lakosság csak dézsmát ad be, *nonát* nem ; ebből azonban nem következik az, hogy a városnak joga van a termésből előre kivenni a nonát s csak a maradékból adni be az uradalomnak a dézsmát. Különben is sehol az országban nem divat a nonát parasztok számára venni ki, hanem mindenütt a földesúr részére.

Molnár az ellen azt vetette, hogy arról nem is lehet szó: kinek a számára veszik a nonát, hanem csak arról, hogy a nonát csakugyan előbb kell-e szedni a dézsmánál? (ami különben nem tagadható.)

Végre összegeztetvén a tényállás, s ismételtetvén a pör tárgya, 1758. szept. 23-án Zomborban kimondatott az itélet: A város elvesztette pörét minden erőfeszítése dacára is, és pedig kimondatott az ítéletben, hogy a pör tárgyát képező vitás dolgokat a város köteles megtenni s a kincstárnak okozott kárt 689 frt 34 kr. ppénzben megtéríteni. A tanácsnokok — összesen 12-en — és a biró ellenszegülésük miatt fejenkint 40—40 frtot fizetnek *homagium*-ot, s ugyanannyit a választott község vagy a külső tanács tagjai is. Továbbá a nép a *nona* levonásából származott károsítás pótlására ujra eskü alatt lelkiismeretes bevallást tegyen az ez idei termésre vonatkozólag, hogy aztán e szerint szedethessék a dézsma, melyet eddig a város ellenkezése miatt nem lehetett beszedni. Köteles továbbá a tanács és a választott község a 207 frtnyi perköltséget is fizetni, és végre a magistratus tagjai hivataluktól megfosztatnak és arra soha többé nem választathatnak.

E súlyos itéletet a királynő kegyelme azonban enyhítette, amennyiben még az új úriszék megengedésekor egyúttal azt is megengedte volt, hogy a város kedvezőtlen ítélet esetén ezt *intra dominium* Bács vármegyéhez felebbezheti, s hogy az ítéletet a végrehajtás előtt — nehogy

igazságtalanság történjék, hozzá is felterjesztessék. Mennyi kegyelem és anyai gyengédség az engedetlen alattvalók iránt!

A város a királynő kegyelmes engedelmével élvén, ügyét mindjárt 1758. szept. 23-án Bács vármegyéhez felebbezte, ahol azonban pörének revisiójára sokáig nem került a sor. Azért a város, ügye igazságában bízván, hogy valahára végét érje már a sok bajnak, többször megsürgette még a királynőnél is. Erre Bécsből dec. 1-én királyi rendelet küldetett a vármegyéhez, hogy a város ügye a legközelebbi ülésen elővétessék; azonban mégsem kerülhetett rá egyhamarjában a sor.

Mindazáltal a város (mint veszni induló, kinek Isten elveszi az eszét) megátalkodott makacssággal állt ellent Redl rendeleteinek és a szabad ég alatt hagyott dézsmát nem akarta elfuvaroztatni. *Fabsich* nov. 14-én kelt levelében nagyon rosszalta ez eljárást; mert míg a város ügye függőben van, mindennek a régiben kell maradnia. Azért azt tanácsolta a városnak, hogy ne szaporítsa még baját céltalan s makacs engedetlenség által; inkább kedvezzen az uradalomnak és vitesse el ingyen a gabonát és a bort is, ahová rendelik. — Erre a város a háború szükségleteinek méltánylásától indíttatva, mint a tanács mondá, a gabona egy részét el is szállította. Redl azonban ennél többet kívánt; követelte, hogy a hátralevő részt is vigyék mentül előbb Bajára, s hivatkozva a királynőnek egy nov. 10-én kelt leiratára, kijelentette, hogy kész a várost karhatalommal is kötelességére szorítani.

Redl ezenkívül dec. 24-én a kilenced levonásából származott, sőt a próba szerinti hiány pótlására is kényszeríteni akarta a várost, amit a város csak faggatásnak tekintett; de azért kinyilatkoztatta, hogy nem makacságból nem teljesíti e rendeletet, hanem azért, mert a szűk esztendő miatt sem természetbeli, sem pénzbeli kárpótlásra nem képes. Különben pedig még a per végét is akarják bevárni.

Erre a város tanácsot kért *Fabsich*tól, a királynőnél is kérelmezve a vármegyéhez benyújtott felebbezés megsürgetését. *Redl* korholta megátalkodottságukat, *Grassalkovics* kamarai elnök pedig arroganciájokat. S minthogy a város 1759. január 8-án hozzá is fordult és tőle terheinek leszállítását kérte: a város megbizottját jan. 29-ére Gödöllőre magához idézte, oda rendelvén egyúttal *Vermes* tiszttartót és dézsmaszedőt is, hogy a kiegyezést a várossal rövid úton maga intézhesse el.

Vermes László István január 31-én bemutatja ama hiányt, mely a várost a múlt évi próba szerint terheli, (t. i. $357^{5}/_{8}$ pm. búza, $106^{6}/_{8}$ árpa, $954^{2}/_{8}$ zab). Grassalkovics ezt a városnak elengedi, de kijelenti, hogy a nona levonásából származott differenciát nem engedheti el (t. i. $472^{6}/_{8}$ pm. búza, 48 pm. árpa, 410 pm. zab). Azonban mégis „tekintettel a mostani drágaságra és mert a magistrátus bűnei miatt nem akarja a népet sújtani“, e hiányt csak a jövő évi termésből róvják le természetben.

E kegyelmes határozattal a városi küldöttek megelégedtek, és a város is hálásan s nagy köszönettel tudomásul vette.

S minthogy a vármegye mégsem vette elő a pör revisióját, a tanács egyrészt megpuhulva és semmi jót nem várva, másrészt pedig *Grassalkovics* kegyelmében bízva 1759. febr. 13-án *Rudics* Tamás, *Vizi* József, *Jósics* Péter tanácsnokokat és *Mamuzsics* Józsefet a külső tanácsból követekül küldötte Gödöllőre *Grassalkovics*hoz, mint az 1749. évi kontraktus szerzőjéhez és a város atyai pártfogójához, teljes alázattal bocsánatot esdvén minden eddigi hibájáért és engedetlenségeért; kijelentvén egyszersmind, hogy a város nem akar a magas kincstárral pörlekedni, sem a felsőbb törvényszék itéletét bevárni; hanem alázattal a múltak feledéséért és a rájok rótt büntetés kisebbítéséért könyörög. Nem kívánják már sem a kilencednek előzetes levonását, sem *fuvarbért;* lemondanak erről egé-

szen. — Küldötteiket megbízták avval is, próbálják újra a *dézsmát megváltani;* ígérjenek évenkint négy ezer frtot, s ha ez nem sikerülne, jelentsék ki *Grassalkovics*nak a város teljes hódolatát atyai gondoskodása iránt és kérjék az ellenök folyó pör beszüntetését; végre intézzék el teljesen a város és a kamara közt fenforgó viszályokat.

Ezen követség szerencsésen végezte el mind a két ügyet. Először is 13 pontban terjeszté be orvoslandó panaszait, melyekre *Grassalkovics* egyenként felelvén, a jövőre a békés egyetértés útját kijelölte. Igy a többi közt mondja: 1. A *nonát* nem lehet előbb kivenni, mert erről a kamarai szerződésben szó sincsen, erről különben a város most maga is lemondott. 2. A dézsmafuvar nem tekinthető ingyen munkának, robotnak; mert ez a dézsmával jár és minden kamarai alattvaló kötelessége, amint ezt 1756-ig maguk is teljesítették, s ez alól a várost nem mentheti fel. De hogy lássák, mennyire óhajtja a kamara a városnak jólétét, ezentúl mégis kegyelmesen 600 frtot fognak évenként kapni a dézsmafuvar címén[7]); jóllehet a város követei által ezen fuvar megfizetésének követeléséről is lemondott és ingyen igérte a bort Zomborba s a gabonát Bajára és Szegedre vitetni. 3. Mindenki saját dézsmarészletét maga tartozik az uradalom helybeli szérűskertjébe vitetni; a nagyszámú 40—50 kocsinak kiállítása fölösleges. 4. Visszaélések és hibák elkerülése végett szükséges, hogy valaki a tanácsból jelen legyen a dézsmálásnál és a keresztek összeszámlálásánál, amint az összeirás is a tanács dolga; de a kazalrakásnál már nem szükséges. 5. Nyomtatókat vagy cséplőket a város nem tartozik adni; de akik abból élnek, azokat a tanács kényszerítse, hogy az uradalomnak dolgozzanak rendes vármegyei díjszabás szerint. 6. A próbáért nem kell jótállania sem a városnak, sem a nyomtatóknak; hacsak szándékosan nem tesz-

[7]) Ezen évi 600 frt talán csendes beismerése akart lenni a kamara részéről annak, hogy a szerződést vagy maga magyarázta félre, vagy a félremagyarázásra okot szolgáltatott és maga engedte a dolgot ennyire elmérgesedni.

nek kárt. 7. A bordézsmáló egy hét alatt elvégezze dolgát, különben a város ne tartsa őt el. 8. A kádár napidíjat fog kapni, nehogy a városnak terhére legyen. A tiszttartó pedig elegendő hordóról fog gondoskodni. 9. A városnak szalmát fognak utalványozni a hordók kimosására szükséges víz forralására. 10. Hogy *Birisics* 1747-ben a várost károsította, amidőn a dézsmaszedő részét is a városéból vette, azon változtatni már nem lehet; az ügy már elévült. Birisics is képtelen a kár megtérítésére. Tehát békével tűrjék, mit változtatni nem lehet. 11. A kamarai hivatalnokok csak a város ügyeiben kapjanak ingyen előfogatot, különben a szabályszerű díjakat tartoznak fizetni. 12. Az administrátor leveleit Szegedre kell vinniök. Ezt a kamara rendelte így, különben nem is igen gyakran történik. 13. Az uradalmi végrehajtó ezután eltartásán kívül semmire sem tarthat igényt.

Ezen okmányt aláirták *Grassalkovics* és a városi küldöttek 1759. febr. 24-én Gödöllőn. — Ugyanaz napon állított ki Grassalkovics egy másik iratot is *Conventió* cím alatt, melyben a tényállás rövid ismétlésén és a 600 frt fuvardíj igéretén kívül kijelenti, hogy megelégedvén a város alázatos bűnbánatával és szívén hordván a város jólétét, melyet a kamarai pártfogás alatt még jobban szeretne felvirágoztatni; nehogy az úriszék által reárótt igen terhes kártérítés által a város, és a birságok által a magistrátusi személyek érzékenyen sújtassanak: ő az udv. kir. kamara nevében az *egész pört* és az elmarasztalást *megszünteti* és *megsemmisíti;* de azon föltétel alatt, hogy igéretökhöz híven a földesúri joghatóságot elismerik s tisztelik, és hogy a kamarai tisztviselők iránt is kellő tisztelettel viseltetnek. Különben a város szabadalmainak békés élvezetében újra biztosíttatik.

A városi tanács e kétrendbeli fontos okmányt a márc. 2-án tartott gyűlésen igen nagy köszönettel fogadta és minden tőle kitelhetőt igért; mert ezzel az elmérgesedett

és a magistrátusra veszedelmes kimenetelű ügy szerencsésen és baj nélkül fejeztetett be.

Annyi viharos nap után végre szép csend lett; rendesen jártak a kijelölt ösvényen, s őszintébben teljesíték kötelességöket. A kamara is kedvezett nekik. Igy mindjárt 1760. máj. 17-én Grassalkovics a tanács tagjainak kérelmére, akik csekély fizetésök mellett maguk gazdaságának mulasztásával sokáig voltak elfoglalva a dézsmálásnál, a tanácstagoknak a rájok eső dézsma felét engedte el. Újabb kérelmökre 1761. dec. 22-én még a másik felét is elengedte nekik és 1761. aug. 21-én kérelmökre a még 1758-ban levont kilencednek is elengedte felét; a másik felét azonban, *„hogy még a jövő nemzedék is megemlékezzék ezen esetre“*, be keltett szolgáltatniok. Azonkívül a két idősebb tanácsnokot *Vojnics* Jánost és Lukácsot mint a kamarának roszakaró alattvalóit korholta s rendre utasította 1762. febr. 23-án.

De a város azért folyton a dézsma megváltásáról gondolkozott, míg végre 1771. apr. 2-án csakugyan elindultak megbizottai *Grassalkovics*hoz Bajára oly utasítással, hogy a dézsmát legalább hat évre kérjék bérbe évenként legfölebb 5400 frtot igérvén. Ha ezután egyik vagy másik része a szerződéstől visszalépne, és a város ismét dézsmafizetővé lenne, akkor mindenki a városban tartozzék ismét dézsmát adni, kivévén az 1760. óta felmentett tanácsbelieket; és a dézsmafuvarért járó eddigi 600 frt a zombori kamarális pénztárból újra megillesse a várost. — 1771. máj. 28-án Gödöllőn csakugyan sikerült az alkudozást befejezni s pedig még kedvezőbb feltételek alatt, amennyiben a város az eddig adott nagy dézsmát 1771. jan. 1-től számítva 12 évre azaz 1782. dec. 31-ig évi 5 ezer frtért vette bérbe; miáltal ama igen sok kellemetlenségtől végképen megszabadult.

A szerződést a zombori jószágigazgató útján a város aug. 9-én kapta meg, s azóta a dézsma a város *jövedelmi* forrásai közt szerepel. Mielőtt azonban a szerződés 12 éve lejárt volna, városunk már szab. kir. várossá, s így a bérlet örök kiváltássá lett.

8. Törekvés a teljes felszabadulásra.

Szent-Mária városnak teljes felszabadulására, a szabad királyi városok sorába való felvételére a legközelebbi okot Bács vármegye szolgáltatta. — Városunknak szabadalmainál fogva mint valami szab. kir. városnak önálló teljes magistrátusa volt, amely a városban és a hozzátartozó nagy külterületén maga tartotta fenn a rendet, igazságot szolgáltatott, bűnfenyítő törvényszéket is maga költségén tartott, sőt adóját is közvetetlenül a hadi pénztárba vitte fel, így a katonaújoncokat is. Nem volt tehát oly jogcím, amely a vármegyét felhatalmazhatta, hogy a vármegye *házi kiadásainak* egy részét városunkkal fizettesse illetőleg e városra is vesse ki[1]), amely a vármegyétől e részben semmi viszontszolgálatot nem élvezett, se nem állott a vármegye gyámsága alatt. Annál inkább megdöbbentek e városban, mikor 1762. febr. 1-én a vármegyei pénztárnok leveléből megtudták, hogy a vármegye házipénztárának javára évenkint 539 frt u. n. domestika-adót vetett ki ezen városra. A tanács ezen jogtalan követelést visszautasította, deputációkat menesztett a felsőbb kormányszékekhez; sőt az égieket is segítségre szólítá igazságának kivívására, és 1764. márc. 23. óta naponkint szent-misét szolgáltatott, míg az ügy el nem dől. — De hiába! Bács vármegye az 1764—65. évi országgyűlésen is, ahol e városnak még nem volt helye, diadalra segítette ügyét, és meglett a 21-ik törvcikk, mely városunkat csakugyan fize-

[1]) Amint a helytartótanács által 1748. szept. 3-án közölt fönt megemlített kir. rendelet is már mondotta.

tésre kötelezi. A város újabb kérelmére a királynő 1765. nov. 21-én kelt resolutiójában a vármegye követeléseit leszállítja, de nem törli el. Azonban a vármegye a város elleni heves indulatában mégis csak egy 1766. márc. 10-én kelt újabb rendeletnek hódolt.

A város még fris emlékezetében tartotta a kamarával volt viszályait; nem felejtette még a vármegye részéről már több ízben tapasztalt becsüléshiányt, mellőzést s jogtalan sérelmeket; s most ezen megadóztatás végre megérlelte benne a vágyat, mindezen bajtól — ha lehet — egy fordulással szabadulni. Megkisérlette, vajjon megnyerheti-e a *szab. kir. városok* jogait. Mert jóllehet eddigi szabadalmai oly mérvűek voltak, hogy csaknem egyedül a földnek személyes *tulajdonjoga* és a szab. kir. város *címe* hiányzott teljes szabadságához; mégis a kamara és a vármegye súlyos keze alatt majdnem tűrhetetlennek érezte sorsát.

Az első lépést erre 1764. apr.-ban tették a királynőhöz intézett folyamodványukkal, melyben a helybeli nemesek révén véltek célt érhetni. Kérik t. i., hogy a helyben lakó számos adózó nemes családra való tekintetből, akik régebben katonai tisztségeket viseltek, s aztán polgáriasíttatván nem részesültek úgy mint például a tiszavidékiek külön kegyelemben s egyik sem kapott nemesi *kuriát:* a királynő a város szabadalmait kegyesen avval egészítse ki, hogy *szab. kir. városi* rangra emeli. — Egy teljes évig hasztalan vártak feleletre, mire 1765. márc. 17-én a tanácsülésben elhatározták, hogy a vármegyei házipénztár ügyében Bécsben és Pozsonyban időző deputáció által (*Vukovics* Jeromos és *Vizi* József) új folyamodványt terjesztenek a trón elé[2]).

Ezen iratban hivatkoznak „az előbbi határőrvidéki korszakban az osztrák uralkodó ház és az ország iránt tett számos hasznos és hű szolgálataikra, melyeket a ki-

[2]) Vár. levt. II. csom. 16. sz.

rályi fölség is e városnak az országba való visszacsatolásakor kegyesen elismert, amidőn ezt jutalmúl Szent-Mária néven szabadalmazott kir. kamarai mezővárossá tette, országos- és heti-vásárokat engedélyezett és a pallosjog gyakorlására is méltatta; azonkívül a város polgárait az ország határain belül a vám- és harmincad-adó alól felmentette. 12 tanácsnok- és egy biróból álló rkath. tanácsot, továbbá címert is adott e városnak. Midőn e város küldöttei a polgáriasítás ügyében a felső törvényhatóságoknál megfordultak, oly kegyes fogadtatásban részesültek, hogy akár a *szab. kir. városok* kiváltságait is megnyerhették volna akkor, ha oly magas vágyaik voltak volna. S ezen reményöket annál alaposabbaknak hiszik, mert azután nemsokára az előbb vele egy sorsban élt *Zombor* 1749-ben és *Újvidék* már 1748-ban csakugyan szab. kir. városokká lettek is; pedig az elsőnek semmivel sem voltak nagyobb érdemei mint Szabadkának, *Ujvidéket* pedig hasonlítani sem lehetett városunkhoz. Hanem a szabadkaiak inkább a fegyverforgatáshoz értvén, mint az ország municipális jogaihoz, azt vélték, (?!) hogy a királyi felség kegyességéből nyert privilegium hordereje és érvénye semmiben sem különbözik a szab. kir. városok privilegiumától, kivévén a nevet; főképen miután a kir. felség nemsokára arról is kegyesen biztosítá a várost, hogy soha a kamarától el nem idegeníttethetik. Ennek következtében 1751-ben az országgyűlés a vármegyétől külön s önálló adó-portékát rótt e városra, mely a kamara-földesúrral a 12 pusztáért fizetendő haszonbér iránt *állandó* szerződést is kötött. — De idővel szabadalmaik elégtelenségét belátván több évi tapasztalásból meggyőződtek, hogy a kir. szolgálatra sokkal több haszonnal működhetnének, és hogy e város és környéke lakosságának jóléte igen előre mozdíttatnék, ha e város a kir. felség kiváló kegyelméből a szab. kir. városok kiváltságaival ruháztatnék fel.“

A városok ilyenemű felszabadításának célja az, hogy

a szab. kir. városokban a hazai *ipar* és *kereskedés* biztos támpontot nyerjen s így közvetve az *ország* anyagi érdekei virágzásra emeltessenek. — De hogy e szabadságot valamely város elnyerhesse, a haza és a király *iránti érdemeken* kívül megkívántatott, hogy magát a földesúri *hatóság alól* megváltsa és kimutassa képességét a közigazgatás minden költségeinek viselésére.

Ezért városunk e kérelmének támogatására még a következő okokat is sorolja fel: 1. Ily privilegiumok az alattvalóknak hű szolgálatai és érdemei jutalmául adatnak. E városnak érdemei pedig, ha túl nem haladják, legalább is egyenlőek *Zombor*éival; de *Ujvidék*nél minden esetre több érdeme van Szabadkának. — 2. Minthogy a város lakossága rkath. magyar, német és dalmát népből áll, a tanács is egészen rkath. és csak kevés g. n. egy. rác lakik itten; azért már csak az országos uralkodó vallás terjesztése és védelme céljából is ezen hely annyiféle eretnekekkel bővelkedő vidékben kissé több figyelmet érdemel mint más helység. — 3. E város már most is népes, és sok nemes család lakik itten; hanem a kegyelmesen adandó privilegium következtében még jobban fog népesedni. T. i. német kereskedők és iparosok s minden féle foglalkozású egyének fognak itt letelepedni; ekképen a forgalom és kereskedés, következőleg a királyi szolgálat is béke és háború idejében előmozdíttatik, így a közbéke és közbiztonság is. Az iparosok szaporodásával a környékbeli nép is új vásárhelyet nyer termesztményei elárúsítására és viszont a szükséges iparcikkekkel láthatja el magát. — 4. E város egyenlő távolságban levén a Dunától és a Tiszától vészmentes helyen áll; s már azért is fentartandó és szaporítandó volna. Békében itt virágozhatik a kereskedelem, háború idején pedig eltartható itt a hadsereg; innen elnyomhatók a zendülések, kiirthatók a rablások, tolvajlások. Szükség esetében már eddig is egész ezredek szállíttattak e városból adott előfogatokon, s később a

népesség szaporodtával majd még több kocsit lehetne előteremteni. — 5. Ezen *előfogatok* kiállítási terhétől e város nem kíván felmentetni, hanem még azon esetre is, ha szab. kir. várossá lesz, készségesen ajánlkozik a kir. szolgálat elősegítésére ilyen előfogatokat adni. Hasonlóan igéri a *dézsmát* is úgy mint eddig természetben beszolgáltatni, valamint az akkori kamarai *földbért* (census, 7 ezer frt) is addig, míg a megfelelő 140 ezer frt tőkét befizethetnék a kamarai pénztárba.

Ezen folyamodvány értelmében márc. 17-én megbízták és felhatalmazták bécsi küldötteiket, hogy alkuba bocsátkozzanak a felső kormányszékekkel; és ha a város a 12 pusztával, a *Körös*-érrel és a *Palics*-tóval valamint az azokhoz való haszonvételekkel együtt szabad királyi várossá lenne, ígérjék továbbra is a *dézsmát* és a *földbért* amíg a királynőnek tetszeni fog a megfelelő tőkét felvenni, továbbá a *katonai előfogatokat is.* Igy ezen város minden esetre sokkal előnyösebb leend a kir. kincstárra nézve mint Zombor, amely sem dézsmát sem előfogatot nem ad.

A város folyamodványa mindjárt elővétetett ugyan a kir. kamaránál; de a város nem várhatván be az eredményt, ugyanezen 1765. év nov. 30-án *Vojnics* Lukács és *Mamuzsics* József tanácsnokokat küldé Pozsonyba és Bécsbe az ügynek sürgetésére[3]) és felhatalmazá őket, hogy az eddigi igéreteken kivül a királyi kegyelem hálás elismeréséül még 8 vagy 10 ezer frtot is ajánljanak a kir. kincstárnak[4]). — Vallási érzelmökben az ég pártfogásáért is esedeztek és újra valami 160 misét mondattak a város javáért, és 1767. máj. 24-én még a radnai barátoknak is 12 aranyat és két csikót küldenek, hogy a jegyzőkönyv szavai szerint: „ut negotia oppidana . . . per intercessionem piae matris nostrae Mariae beentur.“

[3]) Azonkívül a Pacsér-Bajmak-féle határpör ügyében is.

[4]) Vár. levt. II. csom. 17. sz.

Pozsonyban és Bécsben azonban nem pártolták a város kérelmét. Igy a kir. udv. kamara a városnak felhozott okaira azt válaszolta: hiszen e város már majdnem mindazon jogokkal bir, mint valamely szab. kir. város. A kamarai felügyelet nem káros reá, sőt előnyös; pedig a felszabadulás épen csak ez alól mentené fel. Különben a vármegyék féltékenysége által alkotott 1687. évi 17-ik törvcikkely a szab. kir. városok szaporítását megszorítja, (mert ezek fölfelé önállásra nem vergődhetvén mindig csak az uralkodónak eszközei) s csak azon esetben engedi meg, ha ezáltal valamely igazán nagy haszon háramlik az országra. Pedig e város felemlített katonai érdemei már az 1743. évi privilegium által vannak megjutalmazva; új érdemeket, melyeket még meg kellene jutalmazni, azóta nem szerzett, csak lakossága szaporodott; másrészt pedig e vármegyében van már több város, sőt *Zombor* és *Ujvidék* szab. kir. városok is, *Szeged* sz. kir. város is igen közel van. Továbbá e városnak *folyó* vize nincsen s körös-körül messzeterjedő *pusztákkal* van körülvéve; környéke tehát lakatlan levén, onnan alig jöhetne valaki ide vásárokra, tehát élénk forgalomra és kereskedésre e helyen nem lehet számítani. De a város maga sem szorul erre, magának is saját termesztménye elegendő élet-szükségleteire. A most 2300 házból álló városban alig van 12-féle *iparág* s ezek is jobbára szabók, csizmadiák s szűcsök; a többi néhány egyéb iparágat alig 1—1 iparos képviseli. A lakosság legnagyobb része *földmívelő* és saját termését sem tudja értékesíteni; a nép megszokta már a magáéból élni s mindenféle szükségleteit is maga munkájával vagy iparával ellátni; a kevés kereskedő és boltos kedveért pedig ugyan nem hozná ide vásárra senki a távol környékből termését. Tehát a szab. kir. városok alapföltétele: *élénk kereskedés és ipar e városban nem létezik.* — Azután a szeged-zombori katonai úton a helységek igen messze vannak egymástól, ami a közlekedést rendkívül megnehezíti.

Igaz ugyan, hogy e város felszabadulása esetére is igér katonai előfogatokat adni úgy mint eddig; de könnyen megjárhatjuk úgy mint Zomborral; ez is igért előfogatokat, s miután szab. kir. várossá lett, új jogaira hivatkozva, kivonta magát e kötelezettség alól. Továbbá a kamarának több okból érdeke ellen volna, ha e város felszabadulna. Eddig évenkint körülbelül 6900 pm. búzát, 1520 pm. árpát, 2200 pm. zabot és 1830 akó bort kapott dézsmának, a mely az évi 7 ezer frtnyi földbérrel mintegy 18700 frtnyi évi jövedelmet biztosított a kir. kincstárnak. Ide járulnak egyes még később talán kivethető adónemek is, melyeket tőle mint szab. kir. várostól már nem lehetne követelni. Ezen biztos évi jövedelemmel felérő roppant tőkét pedig alig volna a város képes lefizetni; de ha meg is tehetné, mégis csak biztosabb és jobb a kamarára nézve a földbirtokot tartani meg, mintsem ama tőkét felvenni.

Az utóbbi ellenvetésekből kitűnik, hogy a kir. *kamara* egyáltalában nem akarta, hogy városunk közvetetlen joghatósága és gyámsága alól kinőven, szab. kir. várossá legyen. De a kir. *kancellária* is határozottan ellene volt.

Fabsich István bécsi udv. ágens[5]) eljárt ugyan a város ügyében, de célt nem érhetett; azért 1767. jan. hóban azt irja a városnak: jó volna talán az urak jóindulatát „privátim egy kis füstölt hússal vagy sós hallal megnyerni.“ Erre a város febr. 14-én *Vizi* József birót és *Vukovics* Jeromos tanácsnokot küldte fel deputációba a többi közt a vármegyei *házi*adó (domestica) ügyében is; a *megváltás* iránt pedig oly utasítást adtak nekik, hogy iparkodjanak a szab. kir. városi privilegiumot megnyerni, vagy ha ez nem sikerülne, legalább a város eddigi jogait és kivált-

[5]) A város rendesen tartott Bécsben ily ügyvivőt, aki mint ottani hivatalnok a város ügyeiben eljárt és minden reá nézve a magas kormányszékeknél történt érdekes eseményről tudósította. Évi díjul 100 rh. frtot kapott a várostól. 1746-ban Bernáth György volt a város ágense, 1758—1768. jun. 16-ig Fabsich István, halála után 1769. jan. 1. óta Stiftel János, 1777. febr. óta Keresztúri József.

ságait tartalmazó 1749. évi kamarai szerződést ünnepélyesebb és nagyobb tekintélyű privilegium alakjában eszközöljék kiadatni illetőleg átiratni. — A kért hust és sós halat is elküldötték, hogy azt *Fabsich* belátása szerint némi „*captatio benevolentiae*“ céljából az urak között szétoszsza. De ennek sem lett meg a várt eredménye; az urak állhatatosan nézeteik mellett maradtak, s küldötteinknek mindenütt ismét csak azt kellett hallaniok, hogy *Szent-Mária* nem való szab. kir. városnak; mert itt egy olyanra még az alapföltételek is hiányzanak: *ipar* és *kereskedelem* e városban nincsen, a vidék nem hozhatja ide termesztményeit vásárra, mert a helybelieknek sincsen kinek eladni a magukét; s még *Apatin* kis helység is több iparral dicsekedhetik, mint ezen nagy város. Továbbá a város *külső rendje* és csinossága, valamint lakosságának *műveltségi* állapota sem felelnek meg egy szab. kir. város igényeinek. S aztán katonai érdemeikért, a melyekre mindig hivatkoznak, már elég elismerést és jutalmat kaptak.

Fabsich és a város küldöttei erre emlékiratot („pro memoria“) adtak által az urak egyikének[6]) a melyben az előbbi indokokat felsorolván, azt mondják, hogy mostani állapotában a város 11008 frtot fizet kontribució és 7 ezer frtot földbér címén; azonkívül dézsmát ad természetben, katona-szállásokat és előfogatokat ad és fuvarozást is végez; mindezt mind szab. kir. város is igéri teljesíteni, s pedig sokkal könnyebben véli azt tehetni, mert lakossága majd felszaporodnék. E város felszabadulása ellen csakis azt lehetne joggal felhozni, hogy nincsen hajózható folyó mellett, ami a kereskedést nagyban elősegítené; így a lakosság csak földmívelésre van utalva. De e tekintetben *Debrecen* városra hivatkoznak, mely szintén nincsen folyó mellett és nagyterjedelmű földterülettel bir, amelyen csak földmíveléssel foglalkozik a polgárság; de azért ez mégis a szab. kir. városok között egyike a leghasznosabbaknak,

[6]) Városi levt. II. cs. 19. sz.

Igy *Szent-Mária* is nem kifelé űzött nagy kereskedelemben akar kitűnni, hanem „valamint a testből ez erek szétosztják a vért, úgy e város is a közeli két nagy folyamon idehozott árúcikkeket akarja itten elárúsítani.“ Azonkívül főgondjuk lesz az *iparosok* számát is szaporítani, akiknek életmódja épen azáltal lesz itt biztosítva, ha a földmívelés virágzik; és így az ipar és a földmívelés egymást fogják segíteni.

De az urak nem hajtottak a sok igéretre és szép szóra; egyik-másik türelmetlenül már azzal utasította el a már terhére esett folyamodókat, hogy jobb lesz e dolgot tovább nem bolygatni és az urakat nem felingerelni. Menjenek haza, szaporítsák otthon az iparosok és kereskedők számát és törekedjenek a kért szabadalmakra méltóbbak lenni, s ne rontsák most az ügy erőltetésével netaláni reményeiket a jövőre.

A küldöttek tehát márc. hóban eredmény nélkül tértek vissza, és 1767. apr. 10-én a város a zombori kamarai jószágigazgató, Kruspér Pál által *hivatalosan* is tudósíttatott, hogy kérvényét a m. kir. udv. kamara félretette, s több lépést ezen ügyben ne is tegyenek[7].)

8. Bajmak falu telepítése.

Ezalatt — amint föntebb már említettük — a vármegyei *házi pénztár* (cassa domestica) követelései ellen folytatott pörét is elvesztette a város 1765-ben, és habár kevesebbet, mint amennyit a vármegye követelt volt, de mégis fizetnie kellett. Csak a *dézsma*váltság ügyében kezdett alkudozások vezettek célra, amennyiben az 1771. évi apr. 2-án Bajára *Grassalkovics*hoz küldött deputáció végre máj. 28-án Gödöllőn az értekezletet befejezte, és a város az eddig adott nagy dézsmát 1771. jan. 1-től számítva évi 5 ezer frtért 12 évi tartamra (azaz 1782. dec. 31-ig) végre bérbe kapta.

[7]) Vár. levt. II. csom. 19. sz.

Ezen időben más fontos dolog is foglalkoztatá városunkat, t. i. az *előfogatoknak* kérdése és *Bajmak* s később *Csantavér* pusztáknak betelepítése.

Cothman Antal kamarai tanácsos t. i. 1763-ban a bácskai kincstári pusztákat meglátogatván, jul. első napjaiban városunkba is jött és a magistrátusnak azt tanácsolta, hogy a messzeterjedő pusztákon levő szállásokat lehetőleg az országút mellé vonják össze és így falvakat alakítsanak. Felemlítette s kimutatta nekik, mily költséges és mennyi vesztességgel jár a gazdálkodás e távoli pusztákon, ha a gazda benn a városban lakik; és mennyi haszna lehetne a városnak a falvakból csak a korcsmajog révén is. Azonban a magistrátus tagjai (mint Cothman mondja) dölyfösködtek privilegiumaikkal, a közjóval nem sokat törődtek és alig hallgattak reá. A dec. 28-án felterjesztett jelentésében[1]) azon indokból, mert az átvonuló katonaságnak igen terhes itt utaznia, minthogy *Csonoplától Szegedig* egyedül csak *Szent-Mária* város esik az útvonalba, ettől pedig akár leakár fölfelé 5—6 mföldnyire sehol lakott helység nincsen: azt tanácsolja, meg kellene e városnak parancsolni, hogy területén a várostól 1 vagy $1^1/_2$ órányi távolban a Szegedre vezető országúton két falut telepítsen, s e célra legalkalmasabbnak tartja *Bajmak* és *Ludas* pusztákat. Csak hogy arról is kell a várost egyúttal biztosítani, hogy ezért a kamarai szerződésben kikötött adózáson kívül új földesúri terhek nem fognak reá rovatni.

Ennek következtében 1764. jun. 28-án ki is adatott ez iránt a kir. rendelet, és 1765. febr. 2-án tudósítja *Kruspér* Pál[2]) kamarai jószágigazgató Zomborról a várost a királynő eme rendeletéről: Minthogy fölfelé *Szegedig* és lefelé *Csonopláig* a katonák megszállására vagy előfogatok felváltására alkalmas hely épen nincsen, azért *Szent-Mária* a katonaszállítás könnyítésére egy vagy másfél órányira

[1]) Az országos levéltárban: Relat. comissar. regior. fasc. 39. Nr. 66.
[2]) Vár. levt. I. csom. 40. sz.

a várostól *Bajmak* és *Ludas* pusztákon vonja össze a szállásokat az országút mellé és falvakká alakítsa. S ez a közrendnek és a békének is előnyére lesz, mert a zsiványoknak így többé rejtekhelyei nem lesznek. E két falu miatt a város szabadsága nem fog majd rövidséget szenvedni s nagyobb teher sem fog a városra vettetni. Azért reményli, hogy a város mindjárt tavaszszal hozzá is fog a telepítéshez.

De könnyebb volt ezt elrendelni, mint végrehajtani. A város a telepítés nagy terhétől megszabadulni akarván nem késett azonnal e rendelet visszavonását szorgalmazni.

Felhozta folyamodványaiban, hogy az 1743-ik évi privilegium szerint a 12 puszta haszonélvezetét nem egyik másik puszta betelepítésének kötelezettségével kapta és hogy a város, csakhogy a kir. szolgálat fenakadást ne szenvedjen, szívesen ajánlkozik mint eddig is egész Szegedig adni fuvart és előfogatot, csak ne kelljen határukban falvat építeniök. Felhozták továbbá, hogy a puszták már mind ki vannak a város lakosai közé osztva, s így nem lehetne már üres földet találni idetelepítendő új jövevények számára. Hogy pedig a helybeliek az annyi évi szorgalmuk által nagy fáradsággal épített házaikat, malmaikat s egyéb gazdasági épületeiket elhagyván a pusztára költözzenek és újra építsenek; nemcsak reájok volna érzékeny csapás, hanem a most emelkedő városnak is kárával történnék. De még a már künn lakókat sem lehet jogosan kényszeríteni, hogy az eddig szorgalommal művelt és termékenynyé tett földeket elhagyván, másfelé menjenek és újra kezdjék a terhes fáradságot, melynek már most gyümölcseit kellene élvezniök. Hozzájárul még, hogy erdő s nádas, amelyek építésre elkerülhetetlen szükségesek, nincsenek, hasonlóan iható vizet sem lehet ott találni; s így az építőanyag teljes hiányában, mert fát csak 10—12 mértföldről lehet kapni, az építés is nagyon

megnehezíttetnék. Továbbá a város határa egyik irányban sem terjed tovább 2 mföldnél, s ha akármerre falvat építenének, a földterület szűke miatt a város és a falu egyaránt nem élhetne meg, hanem tönkre menne. Igy *Ludas* falu igen közel volna a városhoz és közel a szegedi határhoz; örökös határvillongás támadna ebből. A város Szeged felé felváltva majd a keleti, majd a nyugati oldalon szokta őszi vetéseit vetni, mert más alkalmas helye nincsen. A vetés igy egészen a városig terjedne, s a marha sok kárt tehetne benne. — De ha a falvak megtelepíttetnének is, a katonaszállítás és az előfogatok nagy mennyisége miatt nem sokáig állhatnának fenn; mert amint a tapasztalás bizonyítja, *Zombor*, *Baja*, *Szabadka* kivételével más helység itt nem létezhetik, s mind ezen három helyre vonta meg magát. Azért célszerűbb volna *Pacsér* és *Horgos* kamarai pusztákat telepíteni; mert ott még nincsenek szállások és épületek, melyeket lerontani kellene[3]).

Ily szellemű felterjesztések (remonstratio) által, melyekben a helyes okok mellett nem kevés álokoskodás és üres frázis is foglaltatik, legalább elhalasztották a dolgot, és még 5 év múlva is többszöri sürgetés dacára sem történt ez ügyben semmi.

1769. év április havában[4]) a város még követséget is küldött *Grassalkovics*hoz, a kamara elnökéhez, hogy e terhet a városról levegye, *Kárász* Miklós szegedi főügyész magán levele által biztatva és értesülvén arról, hogy *Ludas* miatt nem kell félniök; mert ezen hely betelepítésének céltalanságát a kamara maga is belátta. E helyett Kárász maga is késznek nyilatkozott *Horgos* pusztát, a melyet *Szt.-Péter* pusztának felével a kamarától megvett volt, telepíteni, hogyha utóbbinak még *Martonos*hoz tartozó másik felét is megkaphatja. Másrészt úgy tudja, hogy a kamara

[3]) Vár. levt. I. cs. 41. sz.

[4]) Vár. levt. I. csom. 42. sz.

Pacsér pusztát is szándékozik betelepíteni, ami különben csak idő kérdése.

A város így felbátorodva újabb kérvényében előhozza, hogy *Ludas* nincs épen a Szabadka és Szeged közti út felében, s azért a kir. kincstár inkább *Horgost* telepíttesse, *Bajmak* helyett is célszerűbb volna *Pacsért* telepíteni.

Erre *Grassalkovics* is pártfogását igéri a városnak, a mely ebben bízva semmiféle előmunkálatot nem tett. — De 1770. márc. 27-én kelt levelével *Kruspér* újra felíjeszti a várost nyugalmából. Azt irta t. i., hogy ismét szemrehányást kapott a magy. udv. kamarától, mert e város a telepítéssel nem is törődik. Azért meghagyja most a tanácsnak, hogy 8 nap alatt határozott választ adjon, vajjon akarja-e a megparancsolt két falút telepíteni vagy nem? Utóbbi esetben majd maga fogja tenni a város felelőségére, hogy több szemrehányás a mulasztásért ne érje[5]).

A városi tanács most újra sietve *Grassalkovics*hoz folyamodott (I. csom. 44. sz.) és halasztást kért, amire a kamaraelnök apr. 3-án Gödöllőről azt irta vissza: A dolgot továbbra is halasztani nem lehet; azonban tekintve a múlt évi szűk termést, melynek következtében e város is kénytelen volt a *bajai* kamarai magtárból 400 pm. búzát (à 1 rh. frt) kérni, *Ludas* gyarmatosítása egyelőre még elhalasztatik; de annál nagyobb erélylyel telepítsék *Bajmakot*.

Apr. 19-én pedig (ideérkezett máj. 18.) elkésve Pozsonyból azt irja a kamara: Komolyan és utoljára szólítunk fel benneteket, hogy halogatás nélkül még ez évben a *két falvat* telepítsétek. (I. cs. 45. sz.)

A város kérelmét és előterjesztését többé nem vették figyelembe, s ez kénytelen volt annyi sürgetés után végre engedelmeskedni.

Tehát 1770. máj. 10-én felszólítja a tanács a *bajmaki* pusztán lakókat, akarnak-e ott maradni, s a szállásokat egy kitűzendő helyre összevonni? Ha nem, majd másoknak

[5]) Vár. levt. I. csom. 43. sz.

adják oda a földet (mert hisz akkor az úgy sem volt még az ő *tulajdonuk*, csak bérlők voltak).

De azért csak annyiban maradt a dolog. — 1771. febr. 16-án *Kruspér* újra már röstelkedve sürgeti *Bajmak* telepítését, fogjanak hozzá Szt. Györgyig, különben a kamara végzi a város költségére[6]). — Erre febr. 24-én csakugyan hozzáfogtak és a jelentkezők neveit összeirták; valami 70-en voltak.

S midőn a királynő 1771. apr. 20-án elrendelte, hogy *Szeged* és *Zombor* is pusztáikat betelepítsék, a magy. udv. kamara és a jószágigazgató útján városunk is jun. 2-án újra megintetett, és meghagyatott neki, hogy minden három hónapban az ügy állásáról pontos jelentést tegyen. (l. csom. 47. sz.)

Végre 1771. nov. végén a városi tanács bizottságot küld ki *Bajmakra*, kiméreti a területet és a korcsmát kezdi építeni, amely dec. 20-án már tető alá is került.

A következő 1772. év nyarán *kápolnát* is kezdettek építeni, melynek leendő benedikálására az érsek jul. 19-én kelt levelében a kerületi alesperest rendeli ki. Az építés alatt ünnep- és vasárnapokon egy szabadkai ferencrendi barát mondott a népnek misét egy sátor alatt.

A munkálatokra való felügyelés végett a tanács *ispánt* tett oda, aki eleintén ingyen szolgált, 1773. május óta pedig 20 frt évi jutalmazásban részesült.

A következő 1774. év elején egy *Löbl* nevezetű zsidó *boltot* is nyitott, mely engedélyért évenkint 20 frtot kellett a városnak fizetnie.

A dolog mindamellett lassan haladott, még 1774-ben sem igen siettek a kinnlakók jobban összehúzódni és új házakat építeni; úgy hogy félni lehetett, hogy a már idetelepedett nép is újra el fog széledni. Erős parancs kellett; a nem nemeseket börtönnel fenyegette a tanács, a

[6]) Vár. levt. I. csom. 46. sz.

nemeseket pedig végrehajtással kényszeríté, s nem egynek házát erőszakkal kellett leromboltatni. Igy aztán mindössze 50 ház telepíttetett meg.

10. Újabb törekvés a város felszabadulására. A rác lakosság törekvései.

Még alig 5 év múlt el azóta, hogy városunk a vármegyei házipénztárba adózni kényszeríttetett, midőn a vármegye 1770-ben ugyanezen pénztárának javára a város területén befogott s eddig a városi házipénztár javára eladatni szokott *bitang marhának* jövedelmét is követelte. S minthogy a város jogának érzetében egyáltalában nem akarta a vármegye követelését teljesíteni, a vármegyei tiszti ügyész 1773-ban kriminális pört indított városunk ellen és az egész tanácsot a biróval együtt vármegyei börtönnel fenyegeté. S egyáltalában minden alkalommal úgy bántak a várossal és „paraszt magistrátusával" mint a leghitványabb falu képviseletével.

A tanács mint a város jogainak féltő védelmezője ezen legújabb méltatlanság miatt is elkeseredve, más módot nem tudott arra, hogy a vármegyének mostoha gondozása alól meneküljön, mint ha újra a szab. kir. városi szabadalmakért folyamodik. Ezért 1774-ben a nov. 28-án tartott tanácsülésből *Vojnics* Lukács és *Kopunovics* Albert tanácsnokokat küldték ez ügyben a felsőbb kormányszékekhez, hogy a kamarai tilalom által elzárt utat felnyissák, új kérelemre engedélyt eszközöljenek és ezen ügy fonalát újra felvegyék. Ezek a nagy hótól járhatatlan utak miatt csak dec. 27-én érkeztek Bécsbe. A kamara-elnökhöz intézett s nekik kézbesítés végett átadott (dec. 13-án tartott tanács ülésből kelt) folyamodványukban[1]) helyzetöket elpanaszolván, amely őket akaratlanul is e lépésre kényszeríti, pártfogásáért

[1]) Városi levélt. II. csom. 20. sz.

esdenek és a kamara által e város felszabadulása ellen tett nehézségeket megcáfolni iparkodnak.

1. Azon ellenvetése volt a kamarának, hogy e mezőváros már mind azon szabadságokkal, kiváltságokkal, haszonvételekkel és jogokkal van felruházva, melyekkel szab. kir. városok birnak; azért tehát egyebet e város nem is kaphatna, mint épen csak felszabadulását a földesúri joghatóság alól. — Ez ellen a városi tanács cáfolata: Igaz, hogy majdnem egyenlő jogaink volnának a szab. kir. városokkal; de tényleg egészen máskép van a dolog, s a földesúri joghatóságtól eltekintve is, még igen messze vagyunk egy szab. kir. város kiváltságos helyzetétől. Városi tanácsunkkal a vármegyei és a kamarai tisztek valóban úgy bánnak, mint a leghitványabb falu birájával, börtönnel is fenyegetik. A lakosságot pedig, amely a privilegium szerint polgároknak tekintendő s mint ilyenek a vám- és 30-ad adó alól fel van mentve, parasztoknak nevezik s így bánnak is vele; még kamarai vámhelyeken is nem egyszer megveszik rajtok a vámot. A város panaszt emelt ugyan e jogsértés ellen, illetékes helyeken meg is igérték az orvoslást; de az még ma is késik. S minthogy a kir. fiskus nélkül pört nem kezdhetünk, e bajokból sem szabadulhatunk. Mily kevésbe veszi szabadalmainkat s jogainkat a vármegye, mutatja azon körülmény, hogy a vármegye házipénztárába minket is adózni kényszerített; legújabban pedig a *bitang marha* ügyében kihallgatás, sőt előleges tudósítás nélkül kriminális pört akasztott nyakunkba és elitélt minket. Amidőn szomszédainkkal a határok hiányossága miatt *határpörök* keletkeztek, mint 1751., 1753. és 1773-ban *Kárász*szal és báró *Orczi*val, a város költségén folyt a pör; jóllehet ez az uradalmi ügyész hivatalbeli kötelessége volna. Azonkívül ennek és az úriszékre meghivottaknak még napidíjakat is kellett mindig adnunk; s mégis az ügyész nem védelmezte a mi érdekeinket. Mindebből elég világos, mily nagy különbség van

még egy szab. kir. város és a mi mezővárosunk között, amelyet nem véd senki s mely maga nem képes magát megvédeni.

A 2-ik ellenvetés az, hogy a város nincsen hajózható folyó mellett, ami élénkebb kereskedést hozna e városba. Különben a város nagy határában termett gabona itt helyben sem kel el, mert nincsenek kereskedők, sem oly lakosok, kik földbirtok nélkül levén, a kész gabona vásárlására volnának utalva. Épen azért ily árúcikket máshonnan még ide behozni teljesen fölösleges. Azért tehát az itteni nép jólétét egyedül csak a földmívelés emelésével lehetne elősegíteni. — Ezen egyoldalú s korlátolt ellenvetést a tanács mint már előbb, *Debrecen* sz. kir. város élő példájával cáfolta meg, s hasonlót remél ezen városra nézve is; mert az emelkedés épen a felszabadulás *eredménye*, nem pedig *előzménye*. Ha e város felszabadul, sokkal szívesebben fognak itt iparosok és kereskedők is letelepedni, és a belső kereskedés barmokkal és gyapjúval virágozni fog. Hogy a folyóktól távolabb vagyunk, az nem annyira baj, mint előny; mert nem kell árvizektől félnünk.

A 3-ik ellenvetés: *Szeged* és *Zombor* között egyenes irányban más helység nincsen, mint épen csak városunk, s ha ez is szab. kir. várossá lesz, és így az *előfogatok* terhe alól felszabadulna, igen sok baj és kerülés volna katonaszállításokkor. — Erre azt mondja a város, hogy e bajon már segítve van; a város alatt t. i. most telepítik *Bajmakot*, Szegedfelé pedig szintén új falut *Horgas-Szent-Pétert* telepít *Kárász;* különben a környékben levő helységek is csak egy vagy legfölebb másfél állomásnyira vannak. Azonkívül e város a 7 ezer frt földbért és a dézsma fejében járó 5 ezeret, összesen évi 12 ezer frtot ezentúl is fogja fizetni, míg az ennek megfelelő tőkét képes lesz a kir. kincstárba lefizetni. Az addig szokásos *előfogatok* kiállításának ígérete most is felvétetett ugyan ezen iratba, hanem ki is törültetett (az általam használt

iratban). — Végre ismét kéri a kamara-elnököt, hogy pártfogásába vegye e várost; és minthogy a kamarai tanács az 1749. márc. 8-án kötött szerződés szerint e város jogai és kiváltságai védelmét magára vállalta volt, ezt most célszerűbben nem teheti, mint ha e várost a vármegye joghatósága alól felszabadítani engedi és segíti.

II. Mialatt a város küldöttei a rájok bízott ügyben eljártak, azalatt itthon ismét polgári, belső villongás fenyegette a város békéjét.

A helybeli szerbek t. i. a városnak a teljes felszabadulásra célozó törekvéseiről értesülvén már 1766. apr. 4-én püspökük által kérették a magistrátust, hogy a város felszabadulása esetében egy rácot is vegyenek be a belső tanácsba; azonban elutasító választ kaptak. Most pedig a tanácsnak ellenök foglalt állásáról meggyőződvén, midőn a város felszabadulásának ügye újra szorgalmaztaték, ők is egyenesen a királynőhöz folyamodtak.[2]) Felemlítik, hogy 1690. óta ők a rkath. lakossággal egyaránt fegyver alatt szolgáltak e helyen, mígnem ez polgáriasíttatott. A város első telepítése óta[3]) maig már egy századnál tovább itt laknak; csakhogy a török korszak után az 1746. évi bekebelezésig más, főleg *dalmata* vagy u. n. *bunyevác* nép jött ide és ez a város lakosságának most két harmad részét teszi, míg ők maguk csak egy harmadát. De jóllehet minden teherben kivétel nélkül egyenlően részt vesznek, mégis a rkatholikusoktól mintegy megvetve és vallási gyűlöletből a város előnyeiben nem részesíttetnek; pedig ezek vallás-különbség nélkül adattak az összes lakosságnak. Panaszkodnak továbbá, hogy épen néhány hóval azelőtt a tanács mintegy 100 földrészt osztott ki szőlő alá a maga vallású embereinek, de rácok ebből nem kaphattak. Sőt a tanács minden ok nélkül, egyedül vallási és nemzeti gyűlölségből egyszerűen megtiltotta, hogy rác ember a piacon vagy a

[2]) Vár. levt. II. csom. 22. sz.

[3]) Itten az 1668. évszámot említik 1686. helyett.

város közepe táján házat vagy telket vásároljon. Továbbá elpanaszolják, hogy iskolájokat nem a város házipénztára javíttatja; pedig a mészárszék és az előfogatok jövedelmét — jóllehet *közös* jövedelem — mégis egyedül a most épülő róm. kath. templomra fordítja a városi tanács. Ez mind azért van, mondják, mert részükről senki sincsen a tanácsban, aki érdeköket a többi tanácsnokokkal szemben védelmezné és pl. az adókivetésben is ellenőrizné. *Zombor* és *Ujvidék* szab. kir. városok alkalmas jövevény szerb egyéneket is választanak a tanácsba; itt azonban a régi lakosokat is legfölebb annyira méltatják, hogy a 60 esküdt-polgár közé négy rác egyént választanak. Pedig méltányosság és az osztó igazság szabályai szerint többet is követelhetnek, sőt magasabb tiszti helyeket is. Csakhogy a helyb. rkath. tanács, melynek tagjait nagyrészt elsőfokú rokonság kötelékei is fűzik egymáshoz, maguk érdekében saját embereiket választják mindenfelé, hogy a szerbeknek minél több kárt tehessenek. Ezen panaszok okainak megszüntetése végett alázattal kérik a királynőt, rendelné el, hogy úgy mint a tiszai korona-kerületben, ahol minden tisztség kizárólagosan szerbekkel volt betöltendő, 1774. aug. 1. óta a rkath. lakosságnak is út nyittatott a belső tanácsba: úgy itt is viszont a szerbek jussanak a katholikusok közé a belső tanácsba. S pedig minthogy ők itt a lakosság egy harmad részét teszik, arányosan 4 szerb egyén választassék mindig a belső tanácsba, 20 a választott községbe[4]). Azonkívül minden harmadik évben a biró a rác tanácsnokokból választassék.

A városnak épen Bécsben időző két követe *Vojnics* és *Kopunovics* értesülvén arról, hogy a helybeli rácok kérvénye a királynőhöz érkezett, mindjárt 1775. jan. 16-án maguk is azok ellen nyújtanak be a királynőhöz folyamodványt, amelyben a királynő emlékezetébe idézik azon sok

[4]) Ezeken kívül még említenek 6 egyént a külső tanácsba! pedig a vál. község neveztetett külső tanácsnak.

szenvedést, melyeket e város katholikus lakosságának épen a rácoknak rakoncátlan, szenvedélyes s barátságtalan viselete miatt kellett a negyvenes években szenvednie. Másrészt — úgymond a kérvény — a rácok kívánságai épen az igazsággal és a város privilegiumával ellenkeznek; azután nem is teszik ők a város lakosságának harmad, hanem csak tized részét. Végre kérik a királynőt, hogy a kath. lakosságot a neki adott szabadalmaiban továbbra is megtartani kegyeskedjék. — Azután jan. 26-án a kalocsai érseket is a város ügyének és jogainak védelmére és pártfogására kérik fel, aki Pozsonyból jan. 29-én kelt levelében készségesen minden tőle telhetőt igért is.

A királynőhöz intézett ezen kérvény hamar tárgyaltatott és febr. 7-én már Pozsonyba küldetett le a kamarához véleményadásra.

A rácok folyamodványa sem hevert sokáig és *Kruspér* Pál bácskai kamarai jószágigazgató útján a városi tanácshoz is elküldetett, hogy arra feleljen.

A városi tanács bécsi küldötteinek jan. 27-én kelt leveléből (ideérkezett febr. 1.) értesült már a rácok törekvéseiről, és kérvényök szövegét a márc. 6-án tartott tanácsülésben olvasta fel; ennek tárgyalását azonban egy a választott községgel együtt tartandó népesebb közös gyűlésre halasztotta.

Ennek eredménye lett aztán azon határozott hangú felterjesztés (repraesentatio), melyet 1775. jun. 22-én Baján Kruspér Pálnak nyújtottak át[5]) s melyben a rácok panaszai részint alaptalan, részint roszakaratú vádaknak vannak feltüntetve. — Igy 1. az adókivetésre vonatkozólag jogtalanságról és mellőzésről nem panaszkodhattak; mert az mindig nyilt gyűlésen történt, amelyre ők is meghivattak. S különben 4 esküdt polgáruk által is felszólalhattak, vagy ügyöket mindenkor a kamarai úriszékhez felebbezhették. — 2. Valamint a katholikusok, úgy ők is birnak szántó-

[5]) Vár. levt. II. cs. 24. sz.

földekkel, legelőkkel és kaszálókkal a pusztákon. Hogy a multkori szőlőkiosztásnál néhány rác talán nem részesülhetett a kedvezményben, az lehetséges; de ennek oka sem vallási gyűlölet, hanem az, hogy az illetőktől követelt kellékek nem voltak meg bennök. Mert csak az részesülhetett azon földekben, aki még soha nem kapott azelőtt szőlőföldet, vagy ha igen, csak úgy, ha az idővel a családi osztozás következtében nagyon összeolvadt; megkívántatott továbbá, hogy vagy az illetőnek vagy elődeinek érdemei legyenek e város körül, vagy végre hogy az illető iparos legyen. — 3. A tanácstagok közötti rokonságot illetőleg azt mondják, hogy az nem vérrokonság, csak sógorság; és az illetőknek megválasztását a méltányosság maga is követelte. — 4. Hiába hivatkoznak *Zombor* és *Ujvidék* példájára, az más várost nem kötelezhet; mert itt e városban maga a kir. privilegium zárta ki őket a tanácsból. — 5. Hogy a *piac* körül házakat nem vehetnek[6]) azt szintén nem a tanács önkénye tiltotta meg nekik, hanem az 1749. évi kamarai szerződés 20-ik pontja (az 1743. szerződésben ez a 21. pont). Ennek oka pedig az, mert erre mennek a kath. szent körmenetek, processiók, ami a piacon lakó rácoknak alkalmatlan volna. A kamara különben is ösmervén a rácok nyugtalan és türelmetlen természetét, azért különítette el lakásaikat a katholikusokéitól, hogy annál kevesebb alkalmok legyen veszekedésekre. — 6. Azt mondják, hogy a polgáriasítást tudtukon kívül a rkatholikusok titkon eszközölték ki a maguk előnyére; pedig az 1741. évi 18. trvcikk alkotásától kezdve 1743-ig ők csak értesülhettek a katholikusok törekvéseiről? Maguk is elismerik, hogy egy kir. bizottság nekik a városi hivatalok egy harmad részét akarta adni; de ők inkább elköltöztek, semhogy a kir. kegynek adományait köszönettel vették volna. A nép akkori tudatlanságával s műveletlenségével nem igazol-

[6]) Még 1776. aug. 10-én is visszautasított a kamarai jószágigazgató egy rácot, aki a piacon levő Lélek-féle házat akarta megvenni. II. csom. 47. sz.

hatják magukat; mert akik három kir. komissiót tudtak e városra hozni s annyi bajt okozni, nem lehettek azok egészen tudatlanok! — 7. Azt mondják, hogy nekik itt 260 lakóházuk van; minthogy azonban az összeirás szerint itt összesen két ezer háznál több van a városban, ők maguk vallomása szerint sem tehetik a város *harmad*, hanem *tized* részét. — 8. *Elődeik* érdemeire hivatkoznak, csakhogy helytelenül, mert a régiekből alig 10 család maradt a városban; a többiek mind elköltöztek s ezen egy tettökkel méltatlanokká tették magokat; mert megvetették a kir. helybenhagyással is megerősített országos intézkedést. — 9. A rác tanító a kath. tanítókkal egyenlő előnyökben részesül, és a rác pap a városi házi pénztárból kap fizetést. E tekintetben sem panaszkodhatnak. — Végre 10. Helytelenül hivatkoznak a tiszai koronai kerületre, ahol a rkath. lakosság azon jogokban részesült, melyeket itt maguk számára ők is szeretnének megnyerni. Mert először is nem lehet párhuzamba állítani az ő vallásukat az országos fővallással. Másodszor pedig ott a kath. jövevények a kiköltözött rácoknak helyeit és terheit vállalták el; méltányos, hogy jogait is élvezzék. Itt pedig a rkath. parancsol és a kiköltözött rácoknak terheit is ez vállalta volt magára; így ezt illeti a jog is. — Ezek után felkérik *Kruspért*, hogy a város privilegiumát, régi érvényben maradását a maga részéről is pártolja.

Jóllehet a rácok panaszai általában túlzottak, mégis egy nehány igaz is volt a lényegben. A tanács részéről t. i. vagy régi keserűségből, vagy más okokból sok aprólékos faggatást, visszaélést és mellőztetést kellett szenvedniök, amit ők a vallási gyűlölet fokára akartak emelni, hogy így biztosabban célt érhessenek. — Épen azon okból a városi tanács replikájához is, amely magát teljesen ártatlannak szeretné feltüntetni, még sok szó fért, s lett is. — *Kruspér* jun. 29-én ezt új replika vagy duplika végett *Adamovics* Mih. vármegyei főügyésznek, mint a rácok

ügyvédjének adta által, aki nem is késett erre duplikáját megirni[7]), amelyben a tanács ferdítéseit és álokoskodásait felderíti. — *Kruspér* most ezen két cáfolatot felterjeszti, amihez a rácok is újra mellékelték kérvényöket a királynőhöz[8]). Ennek következtében a királynő vizsgálatot rendelt el, amelyet a vármegye részéről *Horváth* Mih. alszolgabiró és *Ódri* András táblabiró tartott itt helyben 1776. jun. 29-én és amely tanúvallatásnál[9]) ezen kérdésekre kivántak felderítést: 1. Vajjon mikor s honnan jöttek ide a rácok és a rkath. vagy bunyevácok? — 2. Vajjon mindjárt a török kiűzése után több volt-e a rác vagy a kath. bunyevác; vajjon közösen katonáskodtak-e, s mily kapitányok alatt? — 3. Vajjon miért sürgették a katholikusok a visszacsatolást? Közös megállapodás s tanácskozás folytán vagy a rácok tudta nélkül? A rácok részt vettek-e a költségekben vagy épen kényszeríttettek erre? — 4. Hány rác család van itt s vajjon mindig arányosan adóztatnak-e meg a többi néppel? — 5. Igaz-e, hogy szőlő alá való földeket nem kaptak és hogy a piacon nem szabad házakkal birniok, s mi okból? — 6. A tanácsnokok rokonsági fokozatáról. — 7. Vajjon a rácok meghivattak-e mindig az adókivetésre? — 8. Vajjon a visszakebelezéskor a rácok Oroszországba költöztek innen vagy a tiszai határőrvidékbe? — 9. Vajjon az újabban beköltöző rkath. nép több előnyben részesül-e mint a régi rácok? — Ezen vizsgálat új adatokat nem hozott napfényre, csak amelyeket a történet folyamában fönt már említettünk[10]).

A város és a rácok 1776. okt. közepében is replikáznak, végre *Adamovics* is okt.-ben, és nov. 9-én a városi tanács is replikázik (II. cs. 29., 30. sz.); jóllehet *Lipkay* alispán azt tanácsolja, ne is hederítsenek a tiszti

[7]) Vár. levt. II. cs. 25. sz.

[8]) Vár. levt. II. cs. 26. sz. Előadatott 1776. febr. 23-án.

[9]) Vár. levt. II. cs. 27. sz.

[10]) Az egész tanúvallomást közlöttem a „Bácskai Ellenőr“ Szabadkán, 1881. évi 3—8. számában.

ügyész replikájára, mert különben ez is újra felel s az ügynek így soha nem lesz vége. — A helytartótanács még e hóban kezdé a tárgyalást és végre az 1777. év elején itt és a kamaránál Pozsonyban el is végezték. Mindkét helyen egyszerűen félrevetették a rácok panaszait; hasonló sors érte Bécsben a magy. udv. kancelláriánál, mire jun. 26-án kiadatott a királyi határozat. Nem akarták a rácok jogait szaporítani, hacsak a görög *egyesült* egyház kebelébe nem térnek által. Felszólalásukkal csak annyit értek el, hogy a kir. rendelet jövőben a vérrokonoknak a tanácsba való beválasztását eltiltá[11]).

III. Míg ezen ügy a rácokkal folyt, azalatt az 1774. év végén Bécsbe küldött városi deputáció gróf *Festetics* kamara-elnököt Pozsonyban nem találván s utána Keszthelyre a távolság és a nagy hó miatt nem utazhatván, inkább haza akart jönni. Azonban ott fönt is szükség levén rájok a rácok ügyében, fent is maradtak és egyelőre ezen ügyben jártak el, és a *felszabadulás* ügyében is fáradoztak. 1775. febr. 10-én Bécsből egy eziránt beterjesztendő kérvény szövegét küldötték le a tanácsnak kiigazítás s pótlás illetőleg elfogadás céljából. A tanács febr. 16-án kapta és márc. 10-én észrevételeivel felküdte ismét Bécsbe; s ennek alapján most Stiftel ágenssel a szöveget véglegesen megállapították[12]). Eközben márc. 11-én az ágenssel együtt Pozsonyba utaztak le, ahol a farsangban odajött Festeticsnél tisztelegtek és akinek ügyöket pártfogásába ajánlották. Márc. 13-án kelt levelökben[13]) megirják látogatásukat, mely igen kevés reményre jogosíthatá a várost célja elérésére. *Festetics*, azt irják, kérelmökön csudálkozott; hiszen a királynő, a kamara és a kir. fiskus védszárnyai alatt levén (úgymond) sokkal jobb dolguk van, mint némely szab. kir. városnak, amihez különben nekik is csak a név

[11]) Vár. levt. II. csom. 31. sz.
[12]) Vár. levt. II. csom. 33. sz.
([13] U. ott 32. sz.

hiányzik még. — Ez volt különben az egész kamarának régi elfogult véleménye. Követeink erre előadták, hogy még igen nagy különbség van e kettő közt; felemlíték a vármegyének visszaéléseit s becsmérlő eljárását e várossal szemben, melynek privilegiumát is (mert nem volt még országgyűlésileg becikkelyezve) csak *„mézes madzagnak“* nevezi, a magistrátust pedig paraszt magistrátusnak; az itteni birót a szivacival egy rangba teszi és a közös vármegyei börtönnel és 25 bottal is fenyegeti stb. *Festetics* ezt még nem tartá elégséges oknak oly lépésre, mint milyenre a város magát elhatározta; mert a vármegyei tisztek visszaélései ellen a főispán, s ha ez nem, majd megvédi e várost a kir. kamara. De föltéve, hogy sikerül a városnak szab. kir. várossá lennie, először is kiesik a kamara és a kir. fiskus védelme alól. S ne gondolják, hogy elég lesz majd a mostani földbért fizetni! Hanem az egész külés belterület, melynek eddig csak *haszonbérlői* voltak, újra fog felméretni, összeiratni és megbecsültetni; és ennek alapján sokkal nagyobb összeget, lehet hogy 700—800 ezer frtot kell fizetniök az egész határ és haszonvételei *örökös* megváltásáért, az örökös *tulajdonjog* megszerzéseért. Ily nagy összeget pedig ne vállaljanak magukra, ne nyomorítsák magukat és utódaikat. Továbbá ne is álmodjanak arról, hogy *Bajmak* is, melyet a katonaszállítás könnyítésére be kell telepíteni, a város kívánsága szerint a várossal együtt a szab. kir. város kiváltságaiban részesülhet. Lehet ugyan az a város joghatósága alatt, de szabadalmaiban semmiképen nem részesíttetik; s aztán az sem elég, hogy oda csak 50 házat telepítenek, 200 házat kell ott építeni. — Végül mégis e jószándékú tanácsot adá nekik, hogy kérvényüket *Bécsben* adják be, mert itt a pozsonyi kamara a már többször említett okokból kénytelen lesz azt félretenni; ha pedig felülről jő a kancellária és a bécsi kamara útján, tárgyalás alá *kell* venni. S lehet, hogy azután nehézség nélkül haladhat az ügy. Figyelmezteti még több-

ször, hogy kérvényökben semmiesetre ne említsék a megváltási tőkét; hanem csak a tőkének kamatait igérjék évenkint lefizetni. Ma-holnap — úgymond — kitörhet egy török háború; és ha a török győz, akihez ezen város oly nagyon közel van, örökre sirathatnák utódaik, hogy az annyi áldozat árán szerzett vagyon oly hamar kezeikből kiragadtatott. — Másnap meglátogatták gróf *Erdődi* kamara-elnököt, aki nem igen barátságosan fogadta; voltak gr. *Fekete* országbirónál és más uraknál is. De buzdítólag nem fogadták őket sehol. Elcsüggedtek, nem tudták, mit tegyenek? Elrémültek az új összeirás és becslés miatt. Bécsbe utaztak vissza, de újabb megbízás nélkül nem merték folyamodványukat beterjeszteni. Hazulról pedig, minthogy a levelek valahogyan elvesztek, semmi tudósítást nem kaptak. Most már rösteltek céltalanul még tovább fönnmaradni, és haza kívánkoztak, hogy gazdaságuk után nézhessenek. A tanács apr. 19-én szintén haza hívta őket, hogy e dologról előbb még itthon tanácskozzanak. A kérvényt tehát be sem adva hazatértek.

A következő 1776. évi febr. 15-én tartott tanácsülésből *Jósics* Péter birót és *Rudics* Máté tanácsnokot küldték Bécsbe a többi között a *Kárász*-féle határpör ügyében és hogy a *felszabadulás* ügyét újból megindítsák. Ezek márc. 9-én Pozsonyba értek és 11-én Bécsbe indultak, mindenütt pártfogókat keresvén ügyöknek. Bécsben legelőször *Redl* urat keresték fel[14]), aki őket irataikkal *Vlassics* kamarai titkárnak mutatta be. Ez városunk privilegiumát és szerződését elolvasván és egyéb körülményeket is a küldöttektől megtudván, megigérte, hogy a másoktól is irigyelt nagy kegyet, melyben ő a királynőnél áll, városunk javára fogja használni, és egy bizonyos udvarhölgy által személyes kihallgattatást fog eszközöltetni a deputáció számára. Sőt azt mondja, hogy Redl ajánlatára a királynőnek beszélt is már ügyünkről, s ez szívesen meghall-

[14]) Márc. 14-én kelt levelök szerint; II. csom. 36. sz.

gatta. De azért mély hallgatást parancsolt az ő pártfogásáról, nehogy segítsége reánk nézve lehetetlenné tétessék. Ajánlja továbbá a küldötteknek, hogy a királynőt biztosítsák arról, hogy e város lakosai *ökörhizlalással* foglalkoznak és hogy azért kérik a város felszabadulását, hogy a város és a marhakereskedés még nagyobb lendületet nyerjen. — A *Stifftel* udv. ágens mint városunk ügynöke által szerkesztett előbbi folyamodványt *Jósics* és *Rudics* most *Vlassics* tanácsára másképen fogják szerkeszteni s pedig németül, és ehhez egy rövid kivonatot is fognak mellékelni. Az új kérvényben előadják majd, hogy e város érdemei mellőztettek; és (a kamara eddigi szavajárását elfogadván) az 1743. évi privilegiumra és az 1749. évi kamarai szerződésre való tekintettel fel fogják említeni, hogy a város a szab. kir. városi privilegium által úgy sem fogna mást kapni, mint csak a szab. kir. város *nevét!* Mert a mostani kamarai szerződést *örökös*nek kell feltüntetni, s így a jövedelmek összeirása, amitől a városban sokan alap nélkül előre féltek, elmarad; ezt pedig maga a kamara által előbbi folyamodványunkra adott véleményből fogják bizonyítani, amelyet különben új statisztikai adatokkal fognak felvilágosítani. Nem áll már a telepedés eddigi rendszere, nem áll többé ama törvénycikk, amely a szab. kir. városok számának szaporítását eltiltja. — E folyamodványt nemsokára elkészítik (irják követeink márc. 14-én) s 8 nap múlva amidőn *Majláth* előadó (referendarius) visszaérkezik, a királynőnek fogják benyújtani, s reménylik, hogy erre 2 hónap alatt kir. határozat is fog kiadatni. — Hanem addig azt tanácsolják, hogy főleg a befolyásosabb főuraknak kegyét kell megnyerni. Ilyen most *Majláth*, aki ezen ügyet is referálni fogja. Ennek kellene legalább 150 aranyat adni; mert az ügynek egész sikere attól függ, mily szerkezetű kir. rendelet (mandatum) küldetik le véleményadás végett a magy. kamarához és a kamarai jószágkormányzósághoz. Ugyanegy dolgot t. i. különböző módon lehet

leirni; így például egészen más eredményt várhatunk, ha a kir. rendelet így szól: „*A királynő ő felsége szivesen veszi, ha Szent-Mária mezőváros kérelme felszabadulása iránt meghallgatható*“, mint ha csak úgy szárazon hangzik: „*Szent-Mária város kérelme királyi parancsra véleményadás végett átküldetik.*“ — A második befolyásos úr a magy. kamaránál gróf *Festetics*. Ez (amint *sub rosa* említik) pénzt nem fogad el, hanem most épen ménest állít fel s e célra mindenfelől arany pej színű kancákat keres. Ennek valami 20 kancát és egy mént lehetne felajánlani. — A harmadik *Kruspér* kamarai jószágigazgató Zomborban, de erről majd személyesen fognak szólni; mert ha a kir. határozat ő hozzá küldetik le, már ők is úton lesznek hazafelé[15]).

Erre az említett szellemben *Vlassics* útmutatása szerint csakugyan elkészítették a német kérvényt (II. csom. 35. sz.), amelyet mindjárt avval kezdenek, hogy sajnálattal panaszolják el, hogy jóllehet e város mint határőri helység több érdemet szerzett magának mint *Zombor* vagy *Ujvidék*, mégis ezek szab. kir. városokká lettek, míg Szabadka e kegyben nem részesült.

Sok kérelmünkre (mondják tovább) kaptunk ugyan 1743-ban privilegiumot, amely majdnem minden szab. kir. városi jogokban részesítette e várost, névszerint: a pallos-jogot, harmincad- és vámmentességet, évi- és heti-vásárokat, a vármegyétől külön adóportákat, robot-felmentést, stb., újabban 1774-ben egy új díszes templom építésének kezdete és új plébánia szervezése alkalmából a kalocsai érsek közbenjárására a lelkészválasztó jogot (jus praesentae) is kaptuk. A kir. magy. udv. kamarával 1749-ben szerződést kötöttünk, amely jogainkat s kiváltságainkat újra biztosítja és csak arra kötelezi e várost, hogy „titulo recognitionis juris terrestralis“ azaz a földesúri jog elismeréséül 7 ezer frt földbért és a dézsmát természetben fizesse, amely utóbbit azonban azóta évi 5 ezer forinton a város már

[15]) E levelet itt 1776. márc. 31-én kapták.

megváltott. De mindezen kiváltságaink sem képesek mezővárosunkat virágzó állapotba juttatni; mert a mindennapi példa is bizonyítja, hogy *iparosok* és kereskedők nem igen szívesen jönnek ide, jóllehet kész házakat is igérünk nekik, több évi adómentességet és még pénzelőleget is a közösből[16]). Inkább nagyobb költséggel, de szab. kir. városokban (ahol 1774. óta a „taxa concivilitatis“ a királynő által felére szállíttatott le) telepednek meg, ahol nem kell félniök alattvalói terhektől, és ahol szabad polgárok módjára élhetnek. Azért mi is kénytelenek vagyunk házi és gazdasági eszközeinket s szerszámainkat drága pénzen más városokból szerezni be s pénzünket kivinni. Nagy kárt szenved ezáltal földmívelésünk is, mert a legégetőbb dolog idején, aratás- és kapáláskor nincs elegendő munkás kéz; így a közgazdaság és baromtenyésztés rovására sok széna és gabona veszendőbe megy. Van ugyan itt sok s népes lakosság, de mindenki csak a magáét iparkodik tető alá hozni; másnak pedig drága pénzért sem hajlandó dolgozni, mert erre nem kötelezhető. Ha pedig a helység szab. kir. várossá emeltetnék, sokféle műveltségű és igényű ember telepednék itt le; jönnének mások is, akiknek földeik nem lévén, napszámban dolgoznának másoknak; s ez földmívelésünk s már hanyatló baromtenyésztésünk új felvirágzására vezetne. Az iparosok, kereskedők s más műveltebbek gyermekeiket iskoláztatnák, s ezek példájára a földmívelő osztály is taníttatná gyermekeit. Igy az iskolának, tanítónak is jobb dolga lesz, és a városi lakosság is értelmes s engedékeny alattvalókból fog állani.

E város előbbi kérvényeire azon ellenvetés tétetett ugyan, hogy több szab. kir. város egymás mellett (itt: Szeged, Zombor, Ujvidék) csak romlását idézi elő egymásnak, mint *Modor* és *Bazin* városok példája Pozsony

[16]) Nagy nehezen birták ily előnyökkel legalább az egy bognárt, Frienert itt marasztalni, amely mesterségre itt földmívelő népnél kivált nyáron olyannyira nagy szükség volt.

mellett tanusítja. De ezeknek esetét nem lehet ránk alkalmazni. Azok t. i. egyedül borkereskedésüknek köszönhették felvirágzásukat; miután pedig a borkivitel eltiltatott, természetesen el kellett szegényedniök; nem pedig a közelség tette tönkre. Ezen mezőváros pedig nemcsak Zombortól 7, Szegedtől 5. Ujvidéktől 12 mföldnyire van; továbbá nem csak magát tartja el földmíveléssel és baromtenyésztéssel minden külsegély nélkül; hanem termesztményeiből még jó sokat elárúsítani is képes. A kereskedelmi forgalom pedig a szabadság elnyerése után a kereskedők nagyobb összesereglése által lényegesen emelkedni fog. *Pest* és *Buda* is közel van egymáshoz, közöttök csak a Duna van, mégis virágzik mind a kettő! — Második ellenvetésül, amely e város felszabadulását eddig akadályozta, felhozatott, hogy ha városunk szab. kir. várossá lenne s így a katonai *előfogatok* és fuvarozások kötelezettsége alól felszabadulna, igen sok baj volna a katonaszállítás alkalmával, a kiket több mföldnyi kerülésekkel csak nagy késedelemmel lehetne tovább szállítani. De ezen ellenvetés sem állhat már, mert Zombor felé már telepítettünk egy falut *Bajmakot*, Szeged felé is van már egy falu *Horgos;* de ha a *szükség kívánná*, készek vagyunk *még egyet* telepíteni; valamint *soha nem fogunk vonakodni*, ha épen *nagy szükség* volna reá és a közjó kívánná, *szükséges fuvarokkal* lehetőleg segíteni.

Ezen okokból kérik a királynőt a sokszor kérelmezett szab. kir. városi szabadalmak kegyelmes adományozásáért, ami a kir. kincstárnak semmi kárára, sőt csak előnyére lesz. A város a magy. kir. udv. kamarával kötött *örökös szerződés* értelmében földbér címen 7 ezer frtot fizet, a dézsmaváltság fejében pedig évenkint 5 ezer forintot ad a kincstárnak, amennyit ez előbb még soha nem kapott volt, midőn a dézsmát itt természetben szedeté. Igy a város összesen 12 ezer frtot fizet évenkint a magas kincstárnak, s ezen összeget az 1749. évi örökös szerződés

értelmében a magy. kir. udv. kamara már magasabbra nem emelheti. De azért a város ezen legnagyobb kegyelemért nemcsak az *említett* 12 ezer frtnak tőkéjét hajlandó fizetni, hanem legalázatosabb hálából oly nagy kegyért a magy. kir. udv. kamarával kötendő szerződésben megállapitandó *nagyobb összegre* is örömest rá fog állani. Azonkívül is mint minden szab. kir. város „peculium regium“ azaz a kir. felség tulajdona fogunk maradni, és legfelsőbb elhatározásától fog függni a város jövedelmeit mint legbiztosabb alapot nagy szükség esetében akár pénzelőlegnek felvenni, akár a sereg élelmiszerei stb. beszerzésére, katonaszedés stb. céljaira felhasználni. — Tehát a magas kincstárnak úgy mint a városnak is ebből kínálkozó nagy előnye arra ösztönzi a várost, hogy a kir. felséghez, akinek egyedüli célja alattvalóinak jóléte, legmélyebb alázattal kérelmeinek meghallgatásáért esedezzék.

Ezen német folyamodvány a szükséges mellékletekkel és felvilágosításokkal felszerelve a bécsi meghatalmazottak még 1776. márc. 31-én beterjesztették, a királynő apr. 4-én megjelezte (szignálta); 9-én a magyar kancelláriába küldetett, ahol 20-án tárgyaltatott és 27-én a helytartótanácshoz vitetett által, máj. 13-án a magyar kamarához került.

Követeink *Majláth* kamarai és *Ürményi* kancellária referenst újra informálván, april közepe táján Bécsből Pozsonyba jöttek le, hogy itt is a kamarai tanácsosokat ügyünk érdekében a város viszonyairól felvilágositsák. Itt akartak maradni, míg ez ügy a kamarai és helytartótanácsi vegyes ülésen tárgyaltatik; azután Bajára és Zomborba szándékoztak menni a vármegyei urakat és *Kruspér* kamarai jószágigazgatót informálni és pártfogásukat kérni.

Midőn azonban apr. 23-án *Jósics* feleségének halála miatt sietve haza távozott, *Rudics* maga maradt még Pozsonyban. Ez az illető urakat informálta és még nagyobb

ajándékokkal kecsegteté, ha célját elérni segítik. Ezek ígérnek is kedvező szavakat használni az intimátum szerkesztésében. A kapott 650 frtot *Rudics* bármily takarékosan élt is vele, de még Pozsonyban vélte elkölthetőnek: „mert itt minden lépést meg kell fizetni.“ — Gr. *Fekete* országbiró megtudván tőle, hogy a város főleg azért sürgeti annyira ezen ügyet, mert a földesuraság nem védelmezte e város kiváltságait, a vármegye pedig hasonlóan nem méltányolta jogait — hanem ahol csak lehetett, faggatta; s nemcsak a kamara, de a szomszéd Szeged is *vámot* követel e város lakosságától is: avval vígasztalta *Rudics*ot, végezzék csak dolgukat a kamarával, a polgári kormányszék (status politicus) nem fog akadályt gördíteni törekvéseik elé. — *Hentl* és *Szőlősy* kamarai tanácsosok pedig, főleg az utóbbi teljesen felvilágosította őt ez ügy állásáról. Elmondá, hogy a kamarai szerződés örökös volta nem akadályozza, hogy a puszták újra össze ne irattassanak és meg ne becsültessenek; e puszták mind önálló testek voltak külön határokkal elválasztva; s minthogy ezekről privilegiumunk nincs, fel kell azokat mérni stb. Különben most itt nincs mit tenni, úgymond, hanem ha az ügy a helytartótanács és a kamara részéről kiküldött *vegyes* bizottságban felvétetik, e bizottság véleményt fog majd kérni a királyi jogügyek igazgatójától (causarum regalium director), talán a kamarai jószágkormányzótól és a vármegyétől is.

Minthogy pedig ügyünknek a vegyes bizottság általi tárgyalása még sokáig késhetett. *Rudics* is haza kívánkozott; azonban előbb még más ügyben is kellett fáradnia és a város jóakaróinak pártfogását kérnie. A helybeli *rácok* t. i. april hóban egy *monstre-petició*val a „*bunyevácok*“ ellen ismét a királynőhöz fordultak a tanácsba való bejuthatásért; és az udvari tanácsosok között is voltak párthíveik. — Ezen törekvés ellen kellett *Rudicsnak* küzdenie, mialatt otthon a tanács tagjai egymás ellen ármánykodtak

és gőgös viseletökkel a népet is elidegenítették maguktól[17]). Rudics erre u. l. május közepe táján csakugyan hazajött[18]).

II. Ügyünk a vármegyénél. Deputáció, Jósics audienciája.

A város kérvénye apr. 27-én Pozsonyba a helytartótanácshoz jutván, Aszalay tanácsos és Gyurcsányi Gábor titkár tettek róla jelentést. S miután máj. hóban a kamara is tárgyalta, végre a helytartótanács 1776. jun. 10-én a vármegyéhez küldi le a kérvényt azon meghagyással, kutasson és adjon véleményt az iránt: Vajjon az 1687. évi 17. törvénycikk értelmében e város megérdemli-e és a közérdek kívánja-e, hogy *Szent-Mária* szab. kir. várossá legyen? Vajjon igéretének és leendő kötelezettségének meg tudna-e felelni? Végre a város vagyoni állapotáról (status activus et passivus) is hiteles jelentést terjeszszen be. Hasonló felszólítást kapott valószínűleg a kamara részéről *Kruspér* is.

A vármegye jul. 29-én tárgyalta e rendeletet (II. cs. 43. sz.) de csak szept. 18-án tartatott meg itt városunkban a vármegyei és a kamarai urakból álló vegyes bizottsági ülés, amely 5 pontba foglalva adta elő az általa e kérvény ellen támasztott nehézségeket. Erre *Adamovich* Mihály vármegyei ügyész az 1776. szept. 26-án Ujvidéken tartott vármegyei közgyűlésben is előadta tiszti jelentését és véleményét (II. cs. 37. sz.), és e városnak kérelmét mint az országgyűlésen szentesített hazai törvényekbe ütköző törekvést már csak azért sem pártolhatta. Azonban még bővebb indokokat is hozott fel városunk felszabadulása ellen, ami a vármegyének saját érdekei ellen is volna. Igy:

[17]) Vár. levt. IV. cs. 80. sz.

[18]) Ezen küldöttség 1776. szept. 16-án számolt be a költséggel, s pedig: ajándékok 615 frt 18 kr., diurnumok 318 frt, utazás s apró kiadások 197 frt 53 kr. Összesen 1131 frt 11 kr.

1. Az 1687. évi 17. tcikk eltiltja a szab. kir. városok szaporítását. A város kívánsága tehát az országos rendek által alkotott és a kir. felség által szentesített ama törvény ellenére van; tehát ezen ügy az *országgyülés* elé tartozik, mint illetékes fórum elé, amely egyedül van jogosítva ama törvényt megszüntetni vagy hatályától megfosztani. — 2. Ama 17. tcikk föltételül szabja, hogy az illető helységnek, mely szab. kir. várossá akar lenni, *rendkívüli* nagy érdemei legyenek és hogy a közjó is kívánja felszabadulását; de *Szent-Mária* érdemei a határőrvidék korából bármilyenek legyenek is, elegendően vannak már jutalmazva a nagy földbirtok és az eddigi szabadalmak által; mert különben *Zenta*, *Kanizsa* stb. volt katonai helyek is mind hasonlóan volnának felszabadítandók. — 3. A szab. kir. városok kellékeiből Szent-Máriának semmije sincsen; nincsen erdeje, nincs szőlőhegye (csak kerti szőlők vannak itt), nincs hajózható folyója; így tehát ipar és kereskedés sem fejlődhetik itt, főleg a fával dolgozó iparágak az anyag hiányában épen nem élhetnek meg. „*Igy e városban mint lélek nélküli testben csak parasztpolgárok élhetnek meg.*“ — 4. Ha e város kérelme meghallgattatnék, sok más helység hasonlót kérne; s több lenne akkor a szab. kir. város, mint a vármegye. — 5. Már *Zombor* és *Ujvidék* szab. kir. városokkal is mennyi baja és alkalmatlansága volt a vármegyének; azért azok számát szaporítani nem óhajtjuk. Annál kevésbbé, mert e vármegyében már van két szab. kir. város; ha még több volna, egészen eloszlatná a vármegyét. — 6. A szab. kir. városok a katonai előfogatokra és fuvarokra kötelezhetnek ugyan, de csak a *nagy* katonai átutazások alkalmával, nem pedig a *kisebbeknél* is; pedig ezek a leggyakrabban fordulnak elő. Ilyenkor tehát igen sok kerülés és idővesztegetés volna a szegény szomszéd adózó nép megterheltetése mellett. A vármegyei tisztek is *magán* ügyben utazván sem kaphatnának már itt árszabás (limitátió)

szerint készpénzért előfogatot, hanem magánkocsi fogadásra kényszeríttetnének; pedig ezt falu helyen könnyebb volna kapni. — 7. De nemcsak ipar és kereskedés nincsen itt és nem is lehet, de még a *hetivásárok* is céltalanok; a szomszéd helységek lakosai télen a rosz utak miatt több kárt szenvednének mint hasznot, s így inkább otthon maradnak; nyáron pedig rá sem érnek, mert a földeken vannak elfoglalva. — 8. A folyamodók maguk vallják be, hogy a dézsma megváltása óta, melyért 5 ezer frtot adnak évenkint, még eddig soha nem vettek be annyit: mégis drága pénzen akarják magukat megváltani. Ebből előre látni, hogy az egész csak néhány gazdagabbnak előnyére lesz. Összevásárolnak igen nagy területet a legjobb földből, a szegény aki nem vehet, pusztulhat onnan, mint Zomborban is történt. — 9. Az 1764. évi 21. tcikk szerint e város a vármegyei házipénztárba is tartozik fizetni, s pedig évi részlete 2 ezer frtot tesz. — Ezen összeget is a többi vármegyei helységekre kellene majd felosztani azoknak nem kis terhére. — 10. Az itteni adózó népnek is igen nagy terhére lesz a felszabadulás: eddig a városi *törvényszék*től azonnal felebbezhetett az *úriszék*hez s innen a vármegyei törvényszékhez, a *sedriá*hoz. Ezután pedig ha szab. kir. várossá lenne, ki fogna majd a tárnoki vagy a személynöki törvényszékhez felebbezni, ami annyi időbe és pénzbe kerül! — Tehát a tanács majd kénye szerint ítélhet, az elítélt pedig inkább jogtalan ítéletet is eltűr, semhogy még azonfölül annyi költséget is okozzon magának. — 11. Ha *Pécs*, *Győr*, *Komárom*, *Szeged* stb. példájára hivatkozik e város, helytelenül teszi; mert mindezekben a szab. kir. városok külső és belső igényei feltalálhatók; nem úgy mint itt, ahol sem a helynek természeti mostohasága, sem lakosai műveltségi állapota és a város külseje nem ajánlhatják e díszes névre. — Ha mindezek dacára a felséges *udvar kegyéből* a városnak mégis sikerülne valahogyan felszabadulnia: a vármegye azt követeli, hogy mégis *örökre*

tartozzék a katonaságnak fuvart és előfogatot adni s pedig *nagyobb* és *kisebb* átvonulások alkalmával, tehát mindenkor; továbbá a vármegye elleni szavazástól az országgyűlésen örökre eltiltassék, nehogy az ország Karait és Rendeit a szaporodó városok túlhaladják. Azonfölül még határának 4 sarkára egy-egy falut kellene telepítenie az előfogatok felváltása céljából, s e falvak mindenben a vármegye joghatósága alá tartozzanak.

Ezen különben józan előterjesztésből világosan kitűnik a vármegyének saját jól felfogott önérdekeinek védelme, valamint jogosult félelme a nemzet törvényhozó testülete jog- és hatáskörének csorbítása iránt. S ez volt oka, hogy a vármegye oly állhatatosan ellenszegült városunk törekvésének. Bács vármegye észjárása híven képviseli a többi vármegyének féltékenységét is.

A város a *vármegyei* és a *kamarai* vegyes bizottságnak 5 pontban foglalt ellenérveire eképen válaszolt: 1. Az 1687. évi 17. tcikk nem tiltja meg a királyi felségnek a sz. kir. városok szaporítását; amint Szatmár, Debrecen, Győr városok világos példája mutatja, amelyek mind azóta lettek sz. kir. városokká; csak nagy érdemekhez és a közjó érdekéhez kapcsolja a föltételt. Nekünk pedig vannak oly érdemeink, melyeknél fogva reméljük, hogy a kir. felség kérelmünket kegyelmesen meg fogja hallgatni. — 2. Adóságunk nincsen, évi jövedelmünk 10 frtot tesz, a felszabadulás után pedig még megszaporodik, s így képesek is leszünk a szab. kir. várossal járó törvénykezési és gazdálkodási önkormányzás terheit elviselni. — 3. Vajjon hogy fogjuk az eddigi évenkint fizetett 12 ezer frtnak 5% mellett megfelelő örökös kiváltsági tőkét (240 ezer frtot) s egyéb költségeket kiállíttatni? — Mi részletekben fizetnők s pedig minden most már földesúri adó alól felmentett földek, rétek stb. birtokosai aránylag járulnának ez összeghez, a *2300 ház* és a hozzá való gazdasági földekből is nevezetes összeg folyna be, ugy hogy kevés év alatt az

egész tőke ki lesz fizetve. S ha mind ez mégsem volna elég, még a bor- és pálinkamérés jövedelmeit is arra a célra adnók. — 4. A vármegye attól fél, hogy a katonai előfogatok miatt fenakadás lesz. — De mi azért telepítettük *Bajmakot* és *még egy falura* kötelezzük magunkat, ha szükséges lesz. S minden akadály elkerülésére kijelentjük, hogy az előfogatok ügyét úgy intézzük majd el, hogy a kir. szolgálat itt soha fenakadást ne szenvedjen, és a polgárok megterheltetése nélkül pontosan teljesítve legyen. — 5. Azon ellenvetésre, hogy e vármegyében már két szab. kir. város van, s ha még egy harmadik is hozzá jönne, a közelség miatt egymást rontanák mint a Pozsony melletti *Bazin*, *Modor*, *Szt.-György*: erre azt válaszoljuk, hogy azon városokat nem a közelség, hanem a borkereskedés megszorítása rontotta meg. Itt pedig távol ugyan, de népes falvak vannak földmívelőkkel telepítve, akiknek számára az *iparosokat* és *kereskedőket* szaporítani kellene s pedig épen egy új szab. kir. város által.

Erre a városi tanács 1776. dec. 2-án *Jósich* Péter és *Perchich* (másképen *Pertich*) Simon tanácsnokokat küldé fel Bécsbe.

Miután ezek hosszas fárasztó utazás után 1777. jan. 4-én Bécsbe érkeztek, először is *Redlt* keresték fel, akivel egészen bizalmasan értekeztek, s aki nekik azt tanácsolá, hogy ama bizonyos befolyásos udvarhölgynek ne természetbeli ajándékot adjanak, amilyent a csász. udvarba (a Burgba) észrevétlenül bevinni is bajos, hanem pénzbelit: Redl biztosítá őket, hogy ezen hölgy nemcsak a felszabadítás elérésében segítheti a várost, hanem abban is, hogy a mostani becslés (census) szerint fizesse a kiváltási tőkét (amely 240 ezret tenne); mert ha új összeírás és becslés rendeltetnék el, bizonyára 5—600 ezer frtot kellene fizetniök. — A *rácok* kérelmét illetőleg azt mondta Redl, hogy az ő kezein megy át ezen ügy; de valamint előbbi kérelmök, úgy a mostani is félrevettetik; szó sem lehet arról, hogy

e kérdésben nyerjenek, míg nem uniálnak, azaz a kath. egyházzal nem egyesülnek. *Batthyányi* primás is épen Bécsben levén, őt is felkérték pártolásra a rácok ellen; s ez is határozottan megigérte, hogy azok kérvényét Pozsonyban félretéteti és tovább nem is engedi vitetni. — *Vlassics*hoz is elmentek s ez jó reményekkel bocsátá el magától s tanácsolja, hogy a kancelláriai tanácsosokat is inkább pénzajándékkal tiszteljék meg, mint valami természetbeli ajándékkal, mely utóbbit azok elfogadni röstelnek.

Jan. 8-án Pozsonyba utaztak le s itt arról értesültek, hogy a város mindkét ügye a helytartóságnál és a kamaránál is egyaránt tárgyaltatott, s pedig a rácok ügye határozottan elbukott, a felszabadulásra nézve pedig a vélemények ránk nézve nem kedvezőek. Gróf *Balog* t. i. a vegyes értekezleten mint előadó a vármegye által tett kifogásokat ismétlé: hogy e vármegyében már két szab. kir. város van, *Szeged* is közel van; s így nincsen remény, hogy itt életerős kereskedelem fejlődhessék. Másodszor nincsen itt hajózható folyó stb. Erre mindkét kormányszékben elhatároztatott, hogy a város eddigi szabadalmai mellett maradjon és ez ügyben ne is csináljon magának több hasztalan költséget. Azonban *Végh* tanácsnok vígasztalja őket, hogy ez a királynőt nem akadályozza, hogy épen az ellenkezőt tegye, ha igazán akarja; pedig a *királynő szereti* a szab. kir. városokat! — Küldötteink tehát csak addig vártak még, míg a határozatok Bécsbe a magy. kancelláriába és az udv. kamarához küldettek; arra ők is újra Bécsbe utaztak, hogy ott a város pártfogóival értekezzenek és az ügyünkbe befolyó urakat kéréseikkel és ajándékokkal látogassák meg, mert: „*si intentionamur beari, opportet illos donariis invisere*“ irják jan. 12-én a tanácshoz haza és engedélyt kérnek a magukkal vitt üres kötelezvényre pénzt vehetni fel, vagy pedig hazulról küldjenek újra egy-két ezer frtra szóló kötelezvény-ürlapot *(charta bianca)*. — Tehát jan. 16-án ismét Bécsbe siettek, ahová a pozsonyi hatá-

rozatok is megérkeztek és egy vegyes bizottságnak (a kancellária és az udv. kamara részéről) fognak kiadatni. Szegény küldöttségünk aggódva tett minden lehetőt a siker biztosítására, azonban nagyon kellemetlenül érezte magát. Több ízben irt leveleikre hazulról semmi választ nem kaptak, és különös megbízás nélkül ajándékot sem mertek senkinek adni. Nagyon féltek, nehogy a városi tanács halogatása által az ügyet is veszélyezteti; s szorongva lesték a postát; azonban febr. 5-ig sem kaptak egy betű irást sem. — Ők egyebet nem tehettek, mint a befolyásos urakat sorban látogatni és pártolásukat kérni. *Neuhold* tanácsos figyelmeztetésére ismét folyamodványt akartak iratni, *Stifftel* ágens azonban előbbi iratának mellőzése miatt megharagudván elkergette őket magától, s így kénytelenek voltak mást keresni. *Körösztúri* József elvállalta és el is készítette a kívánt *német* folyamodványt József császárhoz (II. csom. 39. sz.), amelyben a vármegye által felsorolt nehézségeknek fönemlített cáfolata után a város népességét, terjedelmét és katonai korbeli érdemeit felemlítvén az ő hathatós pártfogásáért is esedeznek.

Ezen kérelmet febr. 9-én a császárnak átnyújtják. S minthogy most mindkét küldöttnek fentmaradása fölösleges volt, *Perchich* febr. 10-én hazautazott és az öreg *Jósics*ot hagyta vissza.

Jósics Péter[19]) már 1741. óta a város szolgálatában megőszült jóravaló öreg, egész tűzzel és lélekkel, teljes odaadással járt el a rábízott ügyben. Az ő élete a város érdekeivel régen egybeolvadt. Most is magára hagyatva folytonosan járt-kelt megbízásában, mindenütt informált, kapacitált és pártfogót keresett. Közben-közben vallásos érzetében nem egyszer az éghez is fohászkodik; imádkozik és őrködik, hogy az óhajtott célt isten segítségével mégis elérje.

[19]) Lásd: „A jó öreg Jósics Péter“ című cikkemet a szabadkai Bácskai Ellenőr 1884. évf. 14. számában.

A magy. kancellária és az udv. kamara vegyes bizottsági gyűlése márc. 12-re volt hirdetve, azonban kétszeri akadályozás után végre márc. 26-án megtartatott ugyan, de városunknak nem nagy hasznára. A rácok kérelmét itt is elvetették, de a városét is azon okból, mert a szab. kir. városok szaporítása főleg Bács vármegyében egészen fölösleges.

Az öreg *Jósics* még sem veszté el teljesen reményét, és a két főpártfogója által is buzdítva, hogy maga részéről mitsem mulaszszon és önváddal ne terhelje lelkét, még a végső eszközhöz nyúlt. Bevárta a most beállott húsvéti ünnepek végét és a királynőnél *audienciát* kért, hogy a város kérelmének kegyelmes meghallgatásáért esedezzék, mielőtt ez ügy neki referáltatik. Addig pedig hő fohászkodással istennek ajánlotta ügyét.

Felderült végre ápril 6-ika, amely napra megengedtetett neki a felséges asszony színe előtt megjelennie; sietett is, nehogy elkéssék. Már fél hét órakor ott volt a *Burg*ban és misét is hallgatott, azután pedig délutáni fél két óráig várakozott, míg a sok kérelmező közül reá került a sor. Végre bebocsáttatván, kérelme tárgyát röviden élőszóval adván elő, irásban is átnyújtá röviden szerkesztett német folyamodványát (II. cs. 40. sz.) alázattal esedezvén, hogy a királynő ezt legkegyelmesebben meghallgatni méltóztassék. Ő felsége azonnal visszaemlékezett, hogy *Szent-Mária* ügyében parancsot adott ki, de nem tudja, hol akadt meg? *Jósics* erre mély alázattal említé, hogy ez ügy legközelebb ő felségének referáltatni fog. Erre a királynő kérdezé, vajjon merre fekszik *Szent-Mária* és vajjon van-e egészséges vize s levegője? Ily bizalmas kérdésre megeredt a beszédes öreg szóára, és ha „*pia fraus*“ nélkül is, de jó adag költői lelkesedéssel magasztalá városának minden szép tulajdonát. Felemlíté, hogy e város magas fekvésű és homokos helyen van, hogy a legjobb vízzel és levegővel bir, és hogy körös-körül szőlőkertekkel

bekerítve mintegy *paradicsomban* fekszik. A királynő a költői hangulat nagyítását átértve kegyesen mosolyogva azt mondá németül: „*Das ist schön, dass Szent-Mária als in einem Paradeis lieget. Ob auch da schöne Häuser sind?*“ (Szép, hogy Szent-Mária mintegy paradicsomban fekszik: vannak-e ottan szép házak is?) Ezen kérdésre egészen illedelmesen felsorolja a szebb épületeket: a katonatiszti lakóházat, a templomokat (a barátokét és a rác templomot) és a szép tornyokat. A királynő további kérdésére, vajjon van-e a közelben szab. kir. város? azt felelé, hogy *Szeged* 5, *Zombor* 6 és *Újvidék* 10 magyar mföldnyire van *Szent-Máriától;* mire ismét a királynő: „*Also ist keine in der Nähe!*“ (Tehát egyik sincsen igen közel!) — Ezután a dolog lényegére áttérve kijelenté a királynő, hogy a kir. kincstár nem akadályozza a város felszabadulását, s ez a közjóra sem lehet hátrányos; és kegyesen megígérte, hogy mihelyt hozzá érkezik az ügy, azonnal előfogja vétetni. — S oly jó kedvben levén a fölséges asszony, egész *családias* beszélgetést kezdett az öreggel, s gyermekeiről s feleségéről is tudakozódott. Hihetőleg megtetszett neki rokonszenves tisztes alakja és az udvari etikette-hez nem igen símuló természetes lelkesedése; és nem lehetetlen, hogy ez is nevezetes befolyással volt városunknak minden fórumon megbukott ügyének felsegélésére.

Jósics az audiencia bízalmas s családias fordulatától annyira fellelkesedett és túlboldoggá lett, hogy felesége halálának évfordulóján is, a melyen — mint mondá (II. csom. 40. sz.) — sírnia illett volna, legnagyobb örömmel és jó reménynyel távozott a *Burg*ból. — S reményében nem is csalatkozott.

Jósics apr. 13-án *Miksa* főherceghez is elment, aki épen a határőrvidéket és Magyarország belsejét beutazni készült; meghívta *Szent-Máriára* is és ajánlotta neki a város ügyét. Erre a főherceg azt mondá, hogy neki a gazdasági ügyekbe (oeconomia) nincsen befolyása,

de épen e percben a császárnőhöz megy *jó reggelt* kívánni s majd megemlíti, hogy *Jósics* nála volt. — *Gaszner* kancelláriai titkártól megtudván, hogy az ügy a királynőnek is referálva van, alig várhatta már a végét, hogy ő is haza térhessen. Azért még a belső kir. tanácsosoknak is újra sorban ajánlotta ügyét. Ezek vígasztalták s biztatták, mert a királynő (azt mondák) egy szab. kir. várost jobban szeret mint 5—6 falut. — S a következmény csakugyan igazat adott nekik.

Május közepén érkezett a kir. elhatározás a kancelláriába, de még nem hirdettetett ki. A királynő a kormányszékek ellenkező véleményei dacára, kegyességében *nem ejtette el e város ügyét*, (mint 2 évvel előbb *Nagyváradét*) nem tiltotta a további lépéseket; hanem csak újabb s bővebb felvilágosítást kívánt, s ezzel alapos okot adott a reményre. — *Jósics*nak most Bécsben semmi teendője nem volt, máj. 26-án haza indult, előre örvendvén, hogy „a bécsi zsemlye helyett, mely fogait egészen elkoptatta, ismét magyar kenyeret ehetik.“ Itthon pedig megelőzte őt *Körösztúri* levele, melyben ez az öregnek páratlan szorgalmát, odaadó kitartását és buzgóságát a tanács előtt dícsérettel magasztalja.

12. A város felszabadulása.

A kir. határozat következtében a helytartótanács *1777. jun. 26-án* kelt leiratában tudósítja a várost, hogy tekintetbe véve a városnak 1776. évi nov. 29-én kelt felterjesztését a *rácok ellen*, azoknak nemzeti szabadalmai sértetlenül megtartatnak ugyan, de ezen városnak 1743. évi privilegiuma ellenére a *belső* tanácsba nem vehetők be. A *felszabadulásra* vonatkozó kir. határozat pedig a helytartótanács és a magyar kamara által Bács vármegyéhez és a zombori kamarai jószágigazgatóhoz küldetett le. A helytartótanácsnak jul. 3-án kelt és a vármegyéhez küldött leiratá-

ban (II. cs. 41. sz.) azt rendeli: minthogy a vármegyének 1776. szept. 26-án kelt jelentése *Szent-Mária* mezőváros viszonyait nem világítja meg eléggé, úgy hogy erre végleges kir. határozatot hozni még nem lehetett; azért a vármegye új felterjesztést készítsen, amelyben 1) több, legalább *6 év* számadásaiból e város aktiv és passiv vagyoni állapota deríttessék fel. — 2) Minthogy a vármegye a felszabadulás körüli költségek fedezetére a város kül- és beltelkeinek tulajdonjogi megváltását hozza javaslatba; a város pedig hogy ügyes iparosokat oda édesgessen, azoknak belső fundusokat ingyen adományozni ígér: azért ezen fundusokat meg kell vizsgálni. Tudni kellene még, vajjon és mely fundusok vannak talán már vétel által birtokba véve, s mily kiterjedésűek a megváltandó fundusok? Végre mily összeget lehetne évenkint a birtokosok megterheltetése nélkül, a felveendő tőkepénzek teljes visszafizetéséig ezen fundusokra róni? 3) A vármegye azt kívánja, hogy a leendő privilegiumban a város *Tompa* pusztának telepítésére köteleztessék valamint arra is, hogy a vármegyei tiszteknek előfogatokat adni tartozzék. Eziránt azonban a vármegye a várost meg sem kérdezte. Minthogy tehát erre nézve semmi sem bizonyos, és ily előfogatok adása annál nagyobb nehézségeknek van kitéve, mert a szab. kir. városok külön házi pénztárral birnak s így az előfogatok betudása igen nehéz volna: azért minderről pontos és kimerítő jelentést tegyen a vármegye a helytartótanácshoz. — A vármegye e rendeletet szept. 20-án olvasta, de nem intézte el; úgy hogy a helytartótanács 1778. márc. 12-én is kénytelen volt ezen felterjesztés beküldését a vármegye részéről sürgetni.

Erre végre *1778. máj. 11-én* ült össze itt helyben *Lipkay* Zsigmond első alispán elnöklete alatt a vegyes bizottság. Jelen voltak: *Kruspér* Pál magy. kir. udv. kamarai tanácsos és a zombori kerületi kamarai birtokok igazgatója, *Kászonyi* Ferenc vármegyei főjegyző, *Rudics*

Máté aljegyző; *Vermes* Mihály, *Gombos* Antal táblabirák; *Latinovics* Tádé főszolgabiró, *Ódri* András alszolgabiró, *Adamovics* Mihály főügyész, *Adamovics* Antal táblabiró. — Először is felolvastatott a helytartótanácsnak 1777. jul. 3-án kelt leirata, és annak értelmében:

I. A város vagyoni állapotának felderítésére megvizsgálták az 1770—1776. évi számadásokat. Ezekből kitűnt, hogy a város állandó *jövedelmei* évi átlagban 9744 frt 53 krt tesznek, évi átlagos *kiadásai* pedig 5783 frt 16 krt; tehát marad még fölösleg 3961 frt 36 kr. — Ide járulnának még a sörfőzés, téglaégetés, kőbányák jövedelmei, melyek ugyan e várost illetik, de (mint részben nem létezők) még eddig nem voltak felvéve. Azonkívül a városnak még volt kiadott kölcsönpénze 4275 frt, ez és a még be nem számolt és kinlevő hátralékokkal együtt a város jelenlegi aktivái 21172 frt 23 krt, a passzivák pedig 13 ezer frtot tesznek.

II. A 2. pontra nézve megjelent a belső és a külső tanács és kijelenté a bizottságnak, hogy az összes külső és belső fundusokat a városi pénztár terhére szándékozik megvenni s azoknak tulajdonjogát kiváltani.

Ezután azon kérdés merült fel: Vajjon mily nagy a megváltandó terület kiterjedése, és mennyit lehetne a váltságdij lefizetésére felveendő tőkék teljes visszafizetéséig arra ráróni? Erre nézve a bizottság nem ismerheti ugyan a fundusok megváltására kegyesen kitűzendő összeget; de a város azt reményli, hogy az nem lesz több a mostan az uradalomnak fizetendő 12 ezer frtnak 5% mellett megfelelő tőkénél, amely 240 ezer forintot tesz.

Ezen összeg kifizetésére felvétettek:

A) a *külső* telkek. — A felmérés szerint az egész városi határban és a 11 pusztában (*Tompát* és a közlegelőket nem számítva) szántó és kaszálóföld találtatott:

I. osztálybeli 29372⅝ lánc (egyenkint 2000 □ öl), lánconkint 4 frtjával számítva tesz . . 177491 frtot.

II. oszt. 44030⅜ (à 2000 □ öl), lánconkint 3 frt 50 dén. tesz . . . . . 154106 frt 31 dén.

III. oszt. 2264 lánc (à 2300 □ öl) lánconkint 3 frtjával tesz . . . . . 6786 frtot.

B) A *belső* telkek, melyek osztályozva és egyeseknek kiadva még nincsenek 392010 □ ölet tesznek, ölenkint 6 dénárjával számítva . . . . . 23520 frt.

C) A *szőlők* szintén még nem voltak felmérve, a birtokosok önkéntes bevallása szerint van 6596 kapa szőlő, kapáját 1 frtjával . . . . . 6596 frt.

Eszerint az A. B. C. alatt felsorolt földek összes váltságdíja 308499 frtot 31¼ dénárt tenne, s ez ama 240 ezerhez viszonyítva még egyéb költségekre is mutatkozik fölösleg 68499 frt 31¼ dénár.

Nehogy azonban a polgárok ezen összegnek rögtöni fizetése által más, évi rendes fizetésekre alkalmatlanokká váljanak, ezen összeg *6 évre felosztva* volna fizetendő. — A városba behívandó *iparosoknak* osztandó belső fundusokat a tanács megmutatván, ezeket a vegyes bizottság elég tágasaknak találta és jó helyen levőknek. A tanács ezúttal ugyan csak két helyen tűzött ki ily telkeket; de ígéri, hogy ha szükséges lesz, másutt is fog még a soron kívül adni helyeket. *Tulajdonjoggal* megvett fundusokat a bizottság sehol nem talált, mert az egész városi határ tulajdonjoga mindig a kamaráé volt, s így a fundusok (de nem a rajta emelt *épületek*nek) vétele és eladása tiltva volt.

III. Áttérve a 3-ik pontra a bizottság a tanácstól írott nyilatkozatot kért az iránt, vajjon kötelezi-e magát *Tompa* pusztát betelepíteni, és elvállalja-e a kötelezettséget felszabadulása dacára is előfogatokat adni a vármegyei tiszteknek? — Erre a tanács egybehíván a választott községet is, egyhangúlag kijelentették, hogy a *Tompa* betelepítése iránti kötelezettséget el nem vállalhatják. S pedig a következő okokból: A közjó nem kívánja, hogy ott falu legyen, mert a távolság a várostól *Mélykút*ig és onnan *Halas*ig

csak egy-egy állomás, és jobb is *Halas* felé utazni, úgy hogy sem a katona-szállítások, sem a vármegyei tisztek nem késleltetnek, ha arra veszik útjokat. Ellenben a nagy puszta és legelő a békében s kivált a háborúban szükséges marha tenyésztésére kell. — Ha pedig *falu* lenne belőle, a marhaállományt össze kellene vonni és magán földeken tartani, s itt megfelelő, sokkal nagyobb kutakat készíteni, mert meglehet hogy 3 nap alatt sem gyülekezik össze annyi víz, amennyire a marhának egy napra van szüksége; ez pedig a homokos talajban igen nagy nehézség volna. A földnek ily természete miatt legelőt, nádasokat, mocsárokat lehet benne találni; azonban sem kaszálókra, még kevésbbé szántóföldre nem való, s az ide telepített falu sehogy sem tudna megélni. Különben a báró *Orci*ak által kezdett határpörben e pusztának felét a város el is vesztette már és így a fél puszta még kevésbbé alkalmas telepítésre. *Csantavér* telepítését illetőleg azonban megmaradnak a trónhoz felterjesztett nyilatkozatuk mellett. — A vármegyei tiszteknek adandó előfogatok iránt pedig a leendő privilegium és a szab. kir. városok jogainak sérelme nélkül az eddigi módot akarják ezentúl is követni, úgy hogy félévenkint a *regulamentum*ban megállapított ár a vármegye által rendesen kifizettessék; eddig is katonáknak és vármegyei tiszteknek egyaránt mindig adtak előfogatokat nyugtatványok mellett és félévenkint számoltak a vármegyével.

Ezen bizottsági jegyzőkönyvet[1]) a vármegye 1778. jun. 15-én a Zomborban tartott közgyűléséből terjesztette fel a helytartótanácshoz és kéri, hogy a város felszabadulása esetében a kegyesen adandó privilegiumban határozottan kitétessék, hogy e város a *katonai* előfogatokon kívül nemcsak a *vármegyei tiszteknek*, hanem e vármegye *szolgáinak* is szükség esetében tartozik a tisztek utalványaira illetőleg nyugtatványokra előfogatokat adni. Továbbá mint-

[1]) Városi levélt. II. csom. 42. sz.

hogy *Tompát* nem akarják telepíteni, a katona-szállítások *Halas*on át e városba irányzandók és e város *Halas*ig tartozik fuvart és előfogatokat adni az eddigi szokás szerint; végre hogy *Bajmak* és *Csantavér* pusztákat *egészen* tartozik betelepíteni, anélkül hogy azokból valamit elvonna, és e két hely a reá arányosan eső, és a városéiból levonandó portaszámmal teljesen a *vármegye joghatósága* alá tartozik. Ily föltételek mellett hajlandó a vármegye maga részéről is többé nem ellenkezni e város felszabadítása ellen, különben tiltakozásul újra ide is mellékelte a vármegyei fiskusnak 1776. szept. 26-án kelt ellenérveit.

Miután a *rácok*nak eddig nem sikerült felsőbb helyen kérelmök meghallgatását elérni, szépszerével is tettek kísérletet. *Radivojevics* Arsen bácsi szerb püspök Ujvidékről 1778. aug. 16-án azt írja a tanácsnak, hogy helyesen cselekednék, ha a város felszabadulása ügyében Bécsbe követeket küldvén egy értelmesebb rácot is küldene velök; mert hisz ezeknek is van annyi érdemök, mint a „*dalmata uraknak*," s most az *egész* város ügye forog szóban! — Ezen kérelmet azonban most a tanács még kevésbbé hallgatta meg; hanem a vármegye felterjesztésének ellensúlyozása és a felszabadulás szerencsés kivívása céljából csak *Szucsics* János tanácsnokot s városi kapitányt és *Parcsetics* Antal főjegyzőt küldé fel, akik a szükséges iratokkal ellátva 1778. aug. 22-én útnak indultak és előbb Pozsonyban a magy. kir. helytartótanácsnál és a magy. kir. kamaránál ajánlották ügyöket. Egyszersmind a városi tanácsnak szept. 15-én kelt megbízása következtében, amely időközben a vármegye felterjesztéséről értesült, azon irányban is működtek, hogy a két leendő falu ne vétessék el a vármegye kívánsága szerint a várostól; hanem *Szent-Máriai Bajmak* falu és *Szent-Máriai Csantavér* falu név alatt a város hatósága alatt meghagyassék és a város többi pusztájával teljesen egyenlő előnyökben részesüljön. — Kérelmöket avval indokolják, 1) hogy a királynő a

szállások összevonását elrendelvén megígérte, hogy az nem fog a város szabadalmainak rovására esni; 2) hogy ez nem igazi telepítés, hanem csak a lakások összevonása, tehát a már előbb itt volt szabadalmazott városi népből alakult falvak. Ezen nép pedig nem engedi magát úrbéri jobbágyságba vissza vetni, hanem inkább elköltözik vagy a városba tér vissza, s így falut alkotni nem lehet; 3) zavar támadna az adózási és bűnfenyítő ügyekben; 4) a város úgyis kötelezi magát a felszabadulás után is minden katonai és vármegyei előfogatokat adni *reguláris* ár mellett.

Ezen kérelmökkel azonban nem értek célt. — De a felszabadulás iránt Pozsonyban mindkét helyen most már biztató választ nyervén, a város küldöttei okt. 2-án Bécsbe siettek. Gróf *Zichy* az udv. kamarában még most is a felszabadulás ellen volt. — Midőn az ügy a magy. udv. kancelláriából és az udv. kir. kamarából alakult vegyes bizottság elé került, a kamara ismét nehézséget támasztott; mert a dézsmajövedelmet, a 7 ezer frtnyi évi földadót beleszámítva, 18 ezerre tette. A dolog felvilágosítására az ügyet újra az érdekelt feleknek akarták visszaküldeni. De ezen nagy halasztással járó dolognak elejét veendők, a városi követek személyes kihallgattatást kértek a királynőnél és felajánlották neki a várostól okt. 29-én e célra ajándékba adott *100 katonalovat*, melyeknek az épen akkor folyó bajor örökösödési háborúban nagy hasznát vehette. A város felszabadulásáért sokkal nagyobb áldozatra is kész lett volna; de épen akkor nagy csapás érte, Tompa pusztának felét vesztette el az *Orci*ak elleni pörben. — Azonban a bécsi küldöttségnek egy dec. 4-én kelt levele nem kis rémületbe ejtette a várost és új megerőltetéssel újabb ajándékokat ajánlottak a királynőnek. Követeink t. i. azt írták, hogy irányadó urak Bécsben azt mondják, hogy ily háborús időben nehéz lesz e város felszabadulása, amely a királynőnek nem valami nagy hasznára válnék, s mely után méltó váltságdíjat sem kapna; ellenben ha el akarná

árverezni, ez uton kaphatna érte egy millió frtot is. — A város tehát, nehogy azon urak szavai felsőbb helyen is viszhangra találjanak, nagy megerőltetéssel dec. 11-én tartott ülésből siettek a királynőnek az előbb ajánlott lovakon kívül még 20 ezer frtot (vagy 5 ezer aranyat) felajánlatni hadi költségei fedezésére.[2])

Az ajándékok[3]) kegyesen elfogadtatván, e város ügye is sikeresen haladott, épen midőn *Pécs* felszabadulása az ottani nemesek szűkmarkúsága miatt figyelmen kívül maradt. Karácsonyra már azt irhatták Bécsből külön postával a város küldöttei: „*Ügyünk jól áll és gyorsan halad;* csak pénzünk legyen elég.“ Mert mint *Parcsetics* Antal dec. 14-én irja: „*pak pružili noge dasse i oni potkuju*“ (és kinyújták lábaikat, hogy őket is megpatkolják.)

Igy városunk az oly sokáig nagyon kétes ügynek rögtöni megfordulását jó részben az akkori viszonyoknak köszönheti. Mária Terézia kincstára az elmúlt és még kilátásban levő hosszas háborúk iszonyú költségeit nem birta el; adóságot kellett csinálnia, és örvendett, ha valahol jó módon némi pénzhez juthatott. Ez volt oka a temesi Bánság visszakebelezésének és az ottani kincstári birtokok eladásának; ennek tulajdonítandó a szab. kir. városok azon időben történt szaporodása is.[4])

A királyi határozat csakhamar kiadatott, és a tized miatti nehézség is a magy. kir. kamara által rövid úton elháríttatott. Most az ügy haladéktalanúl ismét napirendre került, átvizsgáltatott és a végső határozat végett a királynő elé terjesztetett.

Annyi viszontagság után végre mégis célt ért az állhatatosság.

---

[2]) Városi levélt. III. csom. 12. sz.

[3]) Ezek tényleg csak 1779. jan. hóban küldettek fel, t. i. az 5 ezer arany és a 100 ló. Ezekből az év végén 50 drb még nem volt beszolgáltatva, miért is Garzuli kerületi hadibiztos Pécsről sürgeti, hogy azokat jövő évi január 11-ig adják be.

[4]) Szentkláray: Száz év Délmagy. újabb tört. I. 282.

1779. jan. 22-ike volt ama nap, amelyen a királynő városunk hő óhaját teljesíté; ekkor hirdettetett ki Bécsben a kancelláriában *Szent-Mária* szab. kir. városnak. Ezen örömhírrel *Szucsics* János személyesen sietett le és jan. 28-án ért a városba, ahol örömük nagy teljében mindjárt *Te Deumot* tartottak. Néhány nap múlva febr. 12-én *Mamuzsics* Mártonnal, a külső tanács vezetőjével (tribunus plebis) tért vissza Bécsbe, ahol az ottmaradt Parcseticscsal együtt az ügy teljes befejezése és a szabadságlevél *szövegezése* körül fáradoztak.

Febr. 19-én új hírrel lepik meg Bécsből a várost. Parcsetics t. i. értesíté a várost, hogy a királynő veleszületett kegyelméből, hogy városunk iránt anyai szeretetét még jobban tanúsítsa, ennek eddigi nevét is megmásítá és saját nevéről *Mária-Theresiopolis*-nak azaz: Mária Terézia városának rendelte nevezni, miáltal a város kegyes jótevőjének emléke örökké e városhoz fűződött; már előbbi *Szent-Mária* nevét is a királyi kegy adta városunknak. Igy városunkról nem emlékezhetünk meg anélkül, hogy egyszersmind annak újjáteremtőjének, a dicsőn uralkodott *Mária Terézia* királynőnek emlékezetét is fel ne idézzük.

A város az e fölötti határtalan örömében február 26-án tartott gyűlésén a következő napra nagy misét rendelt és elhatározta, hogy ezentúl évenkint *jan. 22-én*, a midőn a város szab. kir. várossá lett; *február 16-án*, a midőn neve Mária-Theresiopolisra változtatott meg; *máj. 13-án* a királynő születésnapján és *okt. 15-én* szt. Teréz, a város védszentjének ünnepén nagy misét tartat; okt. 14-én az egész város örökre bőjtöt fogadjon. A külső és a belső tanács tagjai ezen napokon önként bőjtölni és a magukéból alamizsnát adni fogadtak, és elhatározták, hogy ezentúl is csak olyan választathatik a tanácsba, aki magát minderre esküvel kötelezi. — Febr. 27-én reggeli fél 8-ra roppant néptömeg jelenlétében *Ranics* István apát és városunk első *világi*pap-plébánosa az akkor plebániául

használt és e célból deszka-épülettel nagyobbított *Rókus* kápolnában elkezdte az ünnepélyes isteni tiszteletet. Erre a nép nagy száma miatt a templomon kívül magyar és „illyr“ nyelven tartott híveinek beszédet és a múlt napi tanácsgyűlés határozata szerint felszólítá a jelenlévő népet, hogy a királyi kegyelem e fényes tettének örök emléket állítsanak. Nevezetesen kérdezi, vajjon akarják-e magokat ünnepélyes fogadalom által mindenkorra lekötelezni, hogy szt. Teréz előnapján a dicső királynő boldog uralkodásáért és a fényesen uralkodó ausztriai ház jóléteért bőjtölnek? Viharos igen! volt erre a válasz. Továbbá kérdezi, vajjon akarják-e, hogy ezentúl minden jan. 22-én, febr. 16-án, máj. 13-án, október 15-én és végre a szeretett királynőnek halálnapján (amelyet az isten még sokáig hátráltasson) és évfordulóin ünnepélyes isteni tisztelet tartassék, a királynő és uralkodó háza jóléteért, amelyre amennyire csak lehetséges, ők is meg fognak jelenni? A nép erre is hasonló válaszszal erősíté a tanács határozatát.

Minderről értesíték a bécsi küldöttséget és az ügy befejezését sürgették, hogy már máj. 13-án a szokásos ünnepélyes kihirdetést és installációt vagy beigtatást meg lehessen tartani. (III. csom. 11. sz.)

A város örök hálája elismeréséül elküldé az ígért 5 ezer aranyat, melyet Parcsetics Antal ajánlott fel a királynőnek. S ez végre, miután a diszes oklevél kiállítása teljesen elkészült, máj. 7-én bocsátotta őket haza; de előbb mellöket saját képével ellátott s drága kövekkel ékített arany éremmel díszítette.[5])

---

[5]) Nem lesz talán érdektelen megismerkednünk a királyi kegynek e jelével is. Ezen arany érdemjelvény közepét egy 4 cm. átmérőjű arany érem képezi, melynek egyik oldalán Mária-Terézia mellképe van jobbra fordulva; a körirat pedig: M. Theresia D. Gr. Rom. Imp. Germ. Hung. et Boh. Reg. Arch. Austr. A másik oldalon Ferenc császár mellképe e körirattal: Franciscus D. G. Rom. Imp. S. A. Germ. Hier. Rex. Loth. Bar. et M. Hetr. Dux. — Ezen érem keskeny rovátkos aranykeretbe van foglalva s ez ismét ezüst-gyémánt keretbe, amely 8 drb nagyobb és 24 drb kisebb gyémántból áll. E fölött egy 3 drb nagy és 31 drb kisebb s

A dolog kedvező fordulatáról értesülvén a *rácok* 1778. nyáron ismét mozogni kezdének maguk ügyében[6]) és kérdést intéztek a tanácshoz: vajjon mily szándéka van velök? Megszünteti-e eddigi mellőztetésöket és megengedi-e, hogy bejuthassanak a tanácsba, hogy a *piacon* is vehessenek házakat és hogy idegen rácok is letelepedhessenek e városban, miután az 1743. és az 1749. évi privilegium mostohán bánt el velök? — A tanácsnak felelete 1778. szept. 5-én az volt: hogy a privilegium ellenére nem tehettek, s jövőben is az új privilegium értelmében fognak majd eljárni. Különben ez ügyet a választott községgel együtt tartandó közgyűlésre halasztják.

Eközben a rácok Bécsben is újra szerencsét próbáltak és követséget küldtek a királynőhöz esedezvén, hogy ama kérelmeiket meghallgatván, azokat kedvezményekül az új privilegiumba is bevétesse.

1779. febr. 1-én a városi tanács azon igéretet tette nekik, hogy az érdemesebbeket közülök beveszi majd *polgárok*nak, megengedi, hogy a piacon is lakhassanak, és nem fognak majd egy városrészbe elkülöníttetni; de többet nem igérhet. A rácok evvel nem voltak megelégedve és nem hívták vissza Bécsből követeiket, mint a tanács kívánta; s így aztán a tanács is nehány nap múlva még azon kedvezményeket is, melyeket jószántából akart adni, visszavonta; mert ez is ellenkezésben volna a privilegiummal.

Bécsben 1779. febr. 26-án tárgyalták a rácok kérvényét, amely azonban, mint múlt évi folyamodványuk is, minden fórumon elvettetett. Így aztán a helytartótanács 1779. márc. 8-án kelt rendelete is tudatá a várossal, hogy a rácok kérelme a tanácsnokság, polgárjog és há-

apró gyémántból képezett korona diszeleg, amely hátul a szalag számára készült füllel van ellátva. (Szucsics János példányát egyik utódja pacséri Szucsics Károly cs. kir. aranykulcsos és magy. kir. legfőbb itélőszéki közbiró 1877-ben végrendeletileg a magy. nemzeti Muzeumnak adta, ahol még őriztetik.)

[6]) Városi levéltár III. csom. 1—10. sz.

zaik összevonására vonatkozólag az 1743. privilegium, az 1749. kamarai szerződés és újabban az 1777. évi jun. 26-án kelt királyi határozat értelmében ismét elvetteteti, és rájok nézve ezentúl is a jelenlegi állapot maradjon. A kérvényökben említett *egyéb panaszok* iránt (t. i. iskolájok ügye, a mészárszék és az előfogatok jövedelmének hováforditása ügyében) a vármegye tartson vizsgálatot és ennek eredményét a helytartótanács elé terjeszsze.

A városi megbizottak Bécsben ezalatt bevégezvén dolgukat, május 7-én hazafelé indultak; megbízásuknak Pozsonyban és Pesten is eleget tevén, máj. 20-án egy csütörtöki napon érkeztek haza a szabadságlevéllel.

A város határán, Tompa pusztán díszes társaság ment eléjök; az apát-plébános káplánjaival, nehány tanácsnok és úri lovasok. — Ezekhez érve Paresetics, kocsijában állva lelkes beszédet tartott hozzájok latin nyelven.

„Álljatok meg kissé, s mielőtt utatokat folytatnátok, mondjátok, mit jelentsen e menet? Kezeitekben harcias fegyvereket látunk, de arcotok szíveteknek örömét sugározza vissza: bizonyára a szent béke hirnökeinek tartotok minket. Örömetek azonban még többet jelent, mert a városból való e kivonulástok a vídám hangulaton kívül még valami szokatlan háladatosság színét is viselni látszik. S méltán! mert mi nem a kívánt békét, nem az ellenségen nyert győzelmet hozzuk; hanem a legmagasabb királyi kegyelmet, amely által a dicsően uralkodó királynő titeket s utódaitokat ősi lakástokon minden eddig birt földdel együtt nemcsak a kamarának földesúri joghatósága alól felszabadítani, hanem azonfelül a saját magatok és elődeiteknek béke s kivált háború idejében állhatatos hűséggel szerzett nem csekély érdemeitekért még új szabadalmakkal díszíteni és örök szabadsággal megajándékozni kegyeskedett. Szabadságot hirdetünk nektek, szabadságot, amelyet örök emlékül a felséges kir. tróntól nyerve, a mi kezeinkből átvegyetek és addig, míg a felsőbb engedély

annak kihirdetését elrendeli, biztosan megőrizzetek. Mi is visszatérünk a ti várostokba, de nem a szabadalmazott kamarai *Szent-Mária mezővárosba*, sem a földesúri joghatóság alá; hanem a *szab. kir. Mária-Theresiopolis városba* és saját magatok joghatóságához. Örvendő szívvel térjetek vissza!"

A következő szombaton, máj. 22-én egybegyült az egész belső és külső tanács, és *Vojnics* Jakab, *Vermes* Mihály Bács vármegyei táblabirák, *Frankovics* Antal vármegyei esküdt és több nemes jelenlétében felolvastatott amaz okmány és az összesereglett nép előtt pontról-pontra a nép nyelvén megmagyaráztatott; de nem anélkül, hogy egy elkeseredett rác hallgató szidalmakkal ne fejezte volna ki érzelmeit. Erre a másnapi vasárnapra újra ünnepélyes hálaáldozatot határoztak. — A *Te Deum* nagy pompával, zene és mozsárdurrogatás közt tartatott meg a szt. Rókus kápolnában; ezután processióban a barátok templomába mentek, ahol egy illyr és egy magyar alkalmi szónoklat tartatott. Az isteni tisztelet végeztével Ranics plébánosnál nagy ebéd volt; a népnek pedig a tanács 10 akó bort adatott.

A város privilegiuma vörös bőrbe kötött kis folió alakú könyv; latin szövege pergamenra van irva, az első lapon pedig a városnak eleven színekkel gyönyörűen festett címere díszeleg. Az okmány hitelesítésére még arany zsinóron függő s aranyozott szelencébe vörös spanyolviaszba nyomott királyi pecséttel is van ellátva. — Felolvasás után újra zár alá tétetett, míg a kir. biztos megérkezik és tartalmát majd egész ünnepélyességgel ki fogja hirdetni. Addig is készültek e nagy napra, hogy illő tisztelettel fogadhassák a kir. biztost, a vármegyék és a szab. kir. városok meghívott képviselőit, egyéb főrangú egyházi és világi urakat és a szomszéd vármegyékből jövő nemes úri és női vendégeket. — S máj. 29-én *Kopunovics* György tanácsnokot és *Markovics* József adószedőt megbízták, hogy

a pesti vásár alkalmával a többi közt négy tucat feketebőrrel bevont széket kemény fából és két karszéket, szétszedhető nagy asztalt, egy hordó tokait és egy hordó fehér somlyai bort és valami 100 poharat vásároljanak; továbbá kardokat és kék selyemövet a tanácsnokok számára és még ötven kardot a *banderista* polgárok számára.

Jul. 28-án jelenti *Vlassics* András magy. kir. kamarai tanácsos mint az ünnepélyes installációra és a város rendezésére ide küldött kir. biztos, hogy aug. 23-án szándékozik e célból lejönni. A város még nem lévén erre egészen elkészülve, *Parcsetics* Antal főjegyzőt küldé fel *Vlassics*hoz Pozsonyba, hogy még halasztást eszközöljön ki. És sikerült is a határidőt szept. 1-ig terjeszteni ki. — Aug. 30-án estefelé *Vlassics* a főjegyzővel Szegedre ért, ahol *Ranics* apát és *Vojnics* Zakarjás, a külső tanács vezetője hat egyenruhás városi katonával fogadták. Szegeden meghálván, másnap ebéd után 2 órakor az említettek és több szegedi nemes és polgár kiséretében városunk felé megindult, melynek határait 5 órakor érte el. Itt zeneszóval és mozsárdörgés közt egy ötven nemes és egy 200 polgárból álló lovascsapat várt reá és *Szucsich* János a város és a polgárlovasok kapitánya szép latin beszédben fejtegeté előtte a polgárok érzelmeit:

„Amint a táborban előörsöket szokás felállítani, úgy most e tisztség engem ért, ngos Uram! Tekints e bátor katonás férfiakra! Nem azért állottunk itt meg, hogy a mi vezetésünk s őrizetünk alatt biztosabban juthass be a városba, hisz nélkülünk is bátran folytathatnád utadat; hanem azért vártunk itt meg, hogy már városunk határán mondjuk el neked, hogy polgártársaink mily hő vágygyal s feszültséggel várnak reád, mily tisztelettel viseltetnek irántad, ki a király képét viseled előttünk, mily készséggel akarnak fogadni és falaik közt minél tovább marasztalni“ stb.

Erre a kir. biztos röviden válaszolván, tovább folytatták útjokat a város felé harsonaszó és mozsárdurrogás

közt, elül a polgári lovasok zászlóval. Az első halomhoz érve sok úri vendég az egész vármegyéből várta a kir. biztost, s kölcsönös üdvözlések után ismét tovább vonultak. Elül két lovas, ezek után a polgári bandérium, erre a biztos kocsija következett körülvéve a nemesi lovassággal, utána a városi katonaság és 26 úri fogát.

Este 6½ órakor a kir. biztos zeneszó és mozsárlövés közt nagy örömrivalgással a város küszöbén fogadtatott, ahol négyszögű csatasor alakjára az egyik oldalon 200 gyalog polgár lobogóval és az épen itt állomásozó Kinszky-ezred zenekara foglalt helyet; a másik oldalon állottak a polgári lovasok, a harmadikon sátrak állottak a szomszéd öt vármegyéből ide sereglett nemes urak és hölgyek számára; a negyedik oldalt a kir. biztos hintaja s kisérete zárta el. Mihelyt a biztos a középre érkezett és megállott, azonnal a város birája *Mamuzsics* József és az egész tanács eléje lépett, és miután ismét a főjegyző beszédet tartott hozzá, és ő válaszolt: a biró a városháznak megaranyozott kulcsait nyújtotta által, melyeket azonban a kir. biztos rövid szavakkal ismét visszaadott.

Ünnepélyes hosszú sorban és 52 szép úri fogattal tovább vonultak most a városba és elkisérték magas vendégöket a számára kirendelt lakásba (mely körülbelül a mostani Jankovics vagy talán Gábry-ház helyén lehetett). Lakásával szemben az út szélén az akkor épülő félben levő szt. Teréz-templom mellett egy házmagasságu kerek halom volt emelve, és ezen egy hat öl magas obelisk állott kivilágítva ezen felirattal:

„Augustae Mariae Theresiae, Justae Clementi Hungarorum Reginae Cives Maria-Theresiopolitani Communem Regiis Civitatibus Libertatem adepti, rara Augusti Nominis communicatione donati, in perenne gratitudinis et fidelitatis Monumentum Collem hunc aggesserunt Anno 1779.“

Azaz: „A fenséges Mária-Teréziának a magyarok igazságos és kegyes királynőjének Mária-Theresiopolis

polgárai, a kir. városokkal közös szabadságot nyervén és a fönséges név ritka közösségével megajándékozva hűségök és háladatosságuk örök emlékeül ezen halmot összehordták 1779.“

Minden rang- és korkülönbség nélkül dolgoztak volt ezen, mindenki iparkodott egy keveset a halomhoz hordani; öregek és ifjak, férfiak és nők siettek buzgóan leróvni háladatosságukat. Miután elkészült, gyeppel födték be az egészet és Mária-Terézia halmának mondották.[7])

Szept. 1-én reggeli 7 órakor négy tanácsnok küldetett a biztoshoz megtudni az ünnepélyre kitűzött időt. S miután az 9 órára határozta a kezdetet, azon rendben mint tegnap, mentek a biztos lakására és általadták neki a város szabadságlevelét. Őröket hagyván mellette, ünnepélyesen a templomba vonultak, hol *Gaslevits* Antal a kalocsai érsek generálvikáriusa mondott nagy misét. Ennek végeztével visszasiettek a biztos lakására, és zeneszóval s mozsárdurrogtatás közt a szabadság-levelet a városházára vitték. Itt egy 28 öl hosszú és 7 öl széles emelvény volt készítve deszkákból, amelyen a kir. biztos és a magistratus foglalt helyet; körülötte kivont karddal állott a polgári katonaság, az udvar és az egész tér zsúfolásig megtelt minden rendű és rangú díszes hallgatósággal. Valami 12 ezer ember lehetett jelen.

Most a biztos az emelvényről ünnepélyes, komoly beszédet tartott a néphez, hangsúlyozván: mennyire iparkodik a kegyes királynő alattvalóinak boldogságát, szerencséjét s jólétét előmozdítani, ha ők is nem szűnnek meg hű s engedelmes alattvalók maradni. Némelyek érdemeit a haza és a fejedelem iránt, úgymond, művészi

[7]) Idővel a városi ifjúság pajkos játéka helyéül tűzte ki e halmot s annyira megrongálta s rondította, hogy inkább a város csúfságául szolgált, mintsem háladatossága örök jeléül. Azért a tanács 1780. szept. 25-én e halmot a főjegyző különös gondjaiba ajánlja, mígnem állandóbb emléket építhetnek oda köből. — A tanács eme szándéka nem teljesült. 1798. juliusban még említtetik, de ma nyoma sincsen e halomnak.

szobrok, emléktáblák vagy épen a történelem lapjai örökítik meg; de ezeknél sokkal szerencsésebbek vagytok ti; mert a királynő kegyessége oly emléket adott nektek, mely nemcsak érdemeitek hirdetője s elismerése, hanem egyszersmind a kapott jutalomnak eltörülhetetlen biztosítéka is. Itt kezeimben díszlik a kir. diploma, mely felsorolja érdemeiteket, elismerő jutalmat oszt s új kötelezettséget ró reátok, ha a kir. kegynek mindenkoron részeseivé akartok lenni.

Erre pontonkint felolvastatott az okmány és a népnek megmagyaráztatott.

Ezután ismét a kir. biztos ragadta meg a szót. Visszatekintvén e város érdemeire folytatja: Igy örököltétek ti elődeitek erényeit, s így öröklé elődeitől a királynő is azok kedves emlékét, melyet ezen okmány által köztudomásra akart hozni és az abban foglalt szabadalmak és jutalmak által megörökíteni kívánt. Ugyanis e mezővárost szab. kir. várossá tette, az ország negyedik rendének méltóságára emelte és az országgyűlésekben résztvenni is képesíté; alkalmat adván így, hogy akik eddig fegyverrel szolgáltatok a hazának és fejedelmének, ezentúl a tanácsban is részt vegyetek és polgári erényekben is tündököljetek. Az eddig csak *ideiglenes* és bizonytalan roppant földbirtokot véglegesen magatok birtokába s tulajdonába engedte által, *polgárokká* tett s saját rendelkezési joggal ruházott fel. Sőt még saját dicső nevével is ékíté a várost; úgy hogy ma nemcsak érdemeitek jutalmát veszitek, hanem a kegyes királynőnek valóban gyöngéd anyai érzelmeinek legszebb nyilvánulásában is részesültök. — Továbbra is lángoló honszeretetre, alattvalói hűségre, polgári egyetértésre és testvéri szeretetre intvén őket, így végzi: S így érdemesek lesztek a magyarok két magas úrnőjének, a menybeli *Máriának* és a földi *Teréziának*, akiknek neveit viselitek, anyai és nemkülönben II. József atyai oltalmára, és igazán védve lesztek[8]).

[8]) Vlassics beszéde latinul ki is nyomatott Pozsonyban Paczka betűivel 4 rét alakú 14 lapon.

Erre a város derék és fáradhatatlan főjegyzője *Parcsetics* Antal a tanács és a polgárság nevében válaszolván, meghatottan leirja a város nagy boldogságát, melyet a kegyes királynő fönséges nevével még inkább fokozott; és ígéri, hogy a város azon lesz, hogy e ritka kegyet meg is érdemelje. — Azután a kir. biztoshoz fordult, aki ide küldetett, hogy e várost új jogaiba és kiváltságai tettleges birtokába bevezesse, hogy bölcs tanácsával a jövőben követendő utat és irányt kijelölje, amelyen e város jólétét, külső és belső díszét legcélszerűbben elnyerheti; szóval, hogy ez új városban egy új városnak alapítója legyen. Erre kéri a kir. biztost, jelentse a királynőnek e város mély hódolatát, végre a város ügyeit szíves hajlamaiba ajánlja.

Ezek után ismét a templomba vonultak, ahol *Palma* Ferenc Károly bácsi prépost ünnepélyes Te-Deumot mondott; erre nagy lakoma következett. A nagy számban összesereglett vidékiek számára egyes magánházakban és vendéglőkben volt terítve, azonkívül a *Rogina barán* egy zeneszóval a városon átvezetett ökröt vágtak le és sütöttek meg, és a főtéren 50 akó jó bort állítottak fel az emelvényre, ahonnan ezt az alant levő kádakba eresztették a nép élvezetére.

Igy végződött ama nevezetes nap, melynek 1879-ben *századik évfordulóját* is megülte a város.

VI.

Mária-Theresiopolis s később ismét Szabadka szab. kir. város 1779. óta.

1. A szab. kir. város kiváltságai. Beigtatás, birtokbavezetés.

Városunk tehát szab. kir. várossá lett. Ezen szó értelmét és nagy horderejét már a városi főjegyző és a kir. biztos beszédei is érintették.

A város, amelyben eddig csak *bérlő alattvalók* voltak, most községileg véve egész határára nézve valóságos *tulajdonjoggal* felruházott birtokos lett, amely földesúri jogában a kisebb részletekre osztott határára nézve *polgáraival* osztozkodott; s mint ilyen a *kamarai* mint földesúri hatóság alól felszabadult. — A magyar jog sajátsága szerint a szab. kir. város *községileg egy nemest* képvisel, és mint ilyen nemesi jogokkal is bir: van saját címere és pecsétje; nála szokott lenni az egyházi védőjog (patronatus), melynek erejénél fogva maga választja lelkészét; övéi az u. n. kisebb királyi haszonvételek (italmérés, serfőzés, malomtartás, hús-

vágás, halászat, vadászat stb.), a vámszedési jog (rév- és száraz vám), vásártartási jog, és az örökös nélkül elhalt városiaknak urafogyott vagyona is a szab. kir. várost illeti.

Maga fölött a szab. kir. város csak a szent koronát és a királyt ismeri el; de azon földekre nézve, melyeket a város csak mint *földesúr* szerzett és bir, a vármegye hatóságát is el kell ismernie. Különben a *maga* területén a belső és a külső tanács által önkormányzati joggal bir, azaz mind a közigazgatás (politica), mind a gazdasági ügyek (oeconomia), mind a polgári és büntető igazságszolgáltatás tekintetében maga gyakorolja a törvényhatóságot. Polgári jogügyekben azonban a városi tanácstól a felebbezés a *tárnoki* (tavernicalis) székhez, ahová különben a városok is egy-egy ülnököt tartoztak küldeni, és innen a hétszemélyi táblához intézendő; vagy pedig a *személynöki* (personalis) székhez. Azért szokás a szab. kir. városokat tárnokiakra és személynökiekre osztani fel.[1]) Bűnvádi (criminalis) perek pedig a kir. táblához s onnan a hétszemélyi táblához (septemviratus) vitetnek.

Közjogi szempontból a szab. kir. városok a szt. korona tulajdonát (peculium) képezvén, királyi bért (census regius) is kellett fizetniök évenkint; különben a hadi-adón (contributio) és a katonaszállásoláson kívül más országos terhök nem volt.

Közigazgatási ügyekben a szab. kir. városok a magy. kir. helytartótanácstól függtek, gazdaságiakban a magy. kir. udvari kamarától, s pedig annyira, hogy ennek előleges jóváhagyása nélkül 50 frtnál magasabb kiadást nem tehettek. A kamara a városokban tapasztalt hiányok s visszaélések orvoslására biztosokat küldhetett. S jóllehet a törvény azt rendeli, hogy a városok szabadságának megóvása tekintetéből ily kamarai biztosságok csak épen

[1]) A mi városunk a privilegium 6. pontja értelmében tárnoki város lett, és a tárnokmester a város kérelmére 1781. szept. 30-án kelt külön okmányban azt ki is jelenté. Lásd okmánytár 27. sz.

nagyobb szükség esetében küldessenek; azért a kir. kamara mégis oly széles körű befolyást biztosított magának a városok ügyeibe, hogy ezeknek szabadsága sokszor alig volt nagyobb, mint előbb a vármegye hatósága alatt volt.

Mint az ország *negyedik rendjének* joguk volt a szab. kir. városoknak az országos törvényhozó testületbe, az *országgyülésre* 2—2 követet küldeni, akiket itthon *utasítással* (instructio) láttak el. De ezen jog gyakorlásához megkívántatott, hogy az illető város az országgyűlésen *becikkelyeztessék*, hogy nemcsak kir. szabadalomlevele vagy privilegiuma által, hanem annak rendje szerint a hazai törvények és szokások értelmében a szab. kir. városok sorába felvétessék. Ezen ügyben nem egyszer látjuk történetünkben, s épen a Bács vármegyei Zombor és Ujvidék szab. kir. városok becikkelyezésénél is a vármegyék és a fejedelem közti féltékenység harcát. A fejedelmek t. i. maguk pártját ezen felszabadított városok által nagyobbították, míg a vármegyék a felszaporodott városokban magukat az országgyűlésen veszélyeztetve látták. Különben 1848 előtt a szab. kir. városok mindössze is csak *egyetlen* egy *szavazattal* birtak. — A mi városunk *Temesvár*ral és *Pozsegá*val egyidőben az 1790—1. évi országgyűlés I. decret. 30-ik törvénycikke által cikkelyeztetett be.

Ezen előismeretek után lássuk *Mária-Theresiopolis* város szabadalomlevelét[2]), melyet annyi évi fáradhatatlan utánjárása és áldozatkészsége által szerzett meg.

Mária-Terézia királynő e privilegiumban felsorolván a város érdemeit, amelyeket az még a határőrvidék korában szerzett, névszerint az 1737—1742. évi s magok helyén már felsorolt szolgálatokat; és tekintettel a jövőre is igért áldozat- és szolgálatkészségére, *Szt.-Mária* kamarai mezővárost királyi hatalmánál fogva és az 1687. évi 17. teikk értelmében is *Mária-Theresiopolis* név alatt rendes szab. kir. várossá teszi azon reményben, hogy a már kü-

[2]) Lásd az okmánytárban 25. sz. a.

lönben is telepedni kezdett város *idővel* ezen szabadságok élvezete és jó hatása alatt még inkább fog fejlődni, és hogy benne az iparra és a kereskedelemre tágabb tér fog nyilni. — A hosszas bevezetés után az egyes pontok következnek. Különösen akarjuk:

1. Hogy ezen Mária-Theresiopolis városa szabadon élvezhesse és gyakorolhassa mindazon jogokat és kiváltságokat, melyek az ország törvényei szerint a többi szab. kir. városokat illetik. A legközelebbi országgyűlésen törvényesen be lesz cikkelyezve és azután rendesen meghivatik a diaetákra, amelyeken helye és szavazata leszen. Más urat nem fog elismerni, mint a törvényesen megkoronázott magyar királyt, aki azonban e várost sem el nem adhatja, sem el nem zálogosíthatja.

2. E város tanácsa és polgárai összevéve az országos törvények szerint egy nemesnek vétetnek, s így községileg a többi közt azon nemesi előjoggal is bir, hogy a város szükségeire az örökös tartományokból Magyarországba hozott vagy innen kivitt tárgyakért harmincadot nem tartozik fizetni. Az *egyes polgárok* pedig, akik más szab. kir. városokban divatozó szokás szerint a tanácstól szabályszerűen kiállított útlevéllel utaznak, csak a vám (telonium et tributum) alól vannak felmentve, de harmincadot fizetnek. A város útlevelei pedig az egész országban mindenütt elismertessenek és érvényesek legyenek.

3. Országos hadiadót (contributio), diaetai taksákat és egyéb közös orsz. terheket úgy mint más szab. kir. városok tartozik adni. Azért is, aki itt polgári fundusokkal vagy polgári haszonélvezetekkel (beneficium) bir, a netaláni nemesi, katonai vagy kamarai előjogai dacára mindazok után kivétel nélkül a városi tanács hatóságát tartozik elismerni, és az ezáltal reá kivetett minden közteherben részt venni. Kivételt képeznek csak a szabadalmakkal ellátott *kuriális* birtokok (de ilyenek itt nincsenek!)

4. A város földbirtokát képezze azon egész terület,

amelynek már előbb mezőváros korában is birtokában volt. Névszerint e 12 puszta: *Csantavér*, *Verusity*, *Tompa*, *Ludas*, *Zobnatica*, *Nagyfény*, *Vámtelek*, *Györgyén*, *Bajmak*, *Tavankut*, *Sebesity* és *Kelebia*, továbbá a *Jeszenovác* vagy *Körös* nevű patak és a *Pality* tó, azoknak régi és igazi határaikkal és mindennemű hozzátartozóval, hasznaikkal és jövedelmeikkel, úgymint: a város területén belül vagy kívül levő korcsmák, mészárszékek, sörfőzés, pálinkás téglaégetés, piac- és vásárjövedelmével; a város határában tartózkodó *zsidók* és más itt lakó, de *nem polgárok* taksája, gyógyszertár és korcsmák felállítása, szóval a földesurakat megillető mindennemű jogok és előnyök. Mindezt oly joggal birja, élvezze és gyakorolja, mint birná, élvezné és gyakorolná a kamara vagy a kir. fiskus. S pedig birják ezt az előbb felsorolt soknemű katonai és polgári érdemeikért és a 266 ezer 666 frt és 40 kr. *váltságdíjért*, a melyet bizonyos részletekben hat év alatt a kir. kincstárba fognak befizetni. Azonkívül évenkint *kir. bért* is fizessenek, amely egyelőre egy ezer frtban állapíttatik meg. Az említett földeket és jogokat örökösen adjuk, adományozzuk és ajándékozzuk e városnak, de azon határozott kikötéssel,

5. Hogy polgárainak s lakosainak számát mindenféle szükséges *iparosok* és mesteremberek által, akik azonban csak *rkath.* vallásúak lehetnek, szaporítsa; ezeknek külső telkeket adjon ingyen és a házépítésre a városi házipénztárból pénzt előlegben és kölcsönben. Azonkívül a fenemlített 12 pusztából kettőt, t. i. *Bajmak*ot és *Csantavér*t maga költségein minél hamarabb rendes falvakká telepítsen. Ezen két falu azután a telepítés bevégeztével a vármegye által, amelynek joghatósága alá törvényesen tartozik, a városi tanács jelenlétében összeirassék és portaszáma a városra kivetett porták számából levonassék. Az egész munkálat azután a helytartótanács által helybenhagyás végett a legfelső helyen mutattassék be. Addig pedig, míg a két falu betelepítve nincsen s így a közterhek

viselésére a maga rendje és módja szerint még nem kötelezhető: addig maga a város tartozik, amint eddig is tette, a vármegyei tiszteknek a szükséges *előfogatokat* adni és így a közjónak és a kir. szolgálatnak előmozdítására közreműködni. A *katonai előfogatok* továbbra is a város által állítandók ki, amint ezt Zombor, Debrecen, Szeged és más tágas mezővel biró szab. kir. városok is teljesítik.

6. Megengedjük e szab. kir. város közönségének, hogy más szab. kir. városok szokása és a hazai törvények szerint szt. Teréz napján, azaz okt. 15-én *választott polgárai* által egy biró és 12 tanácsnokból álló *városi magistrátust*, továbbá más tiszteket és szolgákat is szabadon maga választhasson, de mind csak rkath. vallásúakat. A biró két évig, a tanácsnokok pedig élethossziglan maradnak tisztségökben és a király tudta és beleegyezése nélkül abból nem mozdíttathatnak el. Ezen tanács az őt megillető minden ügyekben az országos törvények és a többi szab. kir. városokban divatozó szokás szerint fog itélni, a felebbezést pedig a *tárnokmester*hez engedi meg, ahová az egész pört és a reá hozott itéletet is felküldi.

7. Megerősíttetik e város részére a *pallosjog* és más szab. kir. városok szokása szerint a város határában elfogott gonosztevők fölött a bűnvádi törvénykezési jog; azért e város akasztófát és pellengért vagy szégyenoszlopot is építtethet. A tanács továbbá itélhet minden más ügyekben is, amelyek akár a város közállapotát, akár polgári lakosait és telkeit illetik, és bármily módon a tanács elé tartoznak.

8. Megengedtetik e városnak az egyházi *védőjog* (patronatus) gyakorlása, úgy hogy a rkath. lelkészt mindig csak a rkath. polgárok és lakosok praesentálhassák; a görög nem egyesült vallású polgárok is maguk módja szerint szerezhessék lelkészöket. Mindkét rész a maga papjainak ellátásáról is gondoskodjék.

9. E város a katonai és a kamarai joghatóság alól, amely alá előbb tartozott volt, teljesen fel van szabadítva, úgy hogy e város polgárai és lakosai, bármily rendűek, rangúak és nemzetűek legyenek is, a szomszéd katonai és kamarai hatóságoktól semminemű függésben nincsenek; hanem mindnyájan a városi tanács alá tartoznak mind személyi, mind dologi (például polgári fundusokat illető) ügyekben, más szab. kir. városok szokása szerint; kivétetnek csak az országos törvények által említett esetek.

10. Háborúban és egyéb veszedelmes körülményekben a város alattvalói hűségben mindenképen az ország békéje s jóléte elősegítésére készséggel tartozik közreműködni, így a szomszéd várparancsnokokkal vagy a hadvezérekkel levelezni, veszedelmes terveket stb. elhárítani, felfedezni.

11. Minthogy a város biztonsága kívánja, hogy más szab. kir. városok példája szerint *árokkal* s idővel falakkal vétessék körül, *kapúk* építtessenek és őrökkel láttassanak el: e célra megengedtetik e városnak, hogy annyi *hajdút* tarthasson, amennyi a város őrzésére szükséges; továbbá a városi rendeletek kihirdetésére és tűzvész jelzésére dobosokat is. A hajdúk a szükséges fegyverekkel ellátva a mindig a magistratus kebeléből választott *városi kapitány*nyal élükön éjjel a várost bejárni és annak békéjére és csendjére őrködni tartoznak, mint más szab. kir. városokban.

12. Az utódok nélkül elhalt polgárok vagyonát a városi pénztár örökli és közcélokra szabadon használhatja; *nemesek*nek azonban és felségsértési bűnben elmarasztalt egyének vagyonát a kir. fiskus örökli.

13. Az ittlakó görög nem egyesült vallású *rácok* az 1743-ban újabban kiadott régibb nemzeti szabadalmaikat, amennyiben eddig élvezték, ezentúl is élvezzék. — De *polgárok* e városban ezentúl csak rkath. egyének lehetnek.

14. Megengedtetik e város és a szomszéd helyek javára s hasznára, hogy mint eddig hetenkint hétfőn egy *hetivásár* s azonkívül még három *nagy vásár* tartassék baromvásárral

összekötve s pedig máj. 16-án Nepom. János napján, a Kisasszony-napra következő napon és a Mindszentek ünnepét követő napon. Ezeknek jövedelme mint más szab. kir. városokban a község javára használható. Ha azonban idővel ezen vásárok ünnep- vagy vasárnapra esnének, mindenkor ezen ünnep- vagy vasárnap utáni napon tartandók.

15. Hogy e város lakosai és polgárai az őket megillető jogokat békében s zavartalanúl élvezhessék, s minden egyenetlenkedésnek eleje vétessék: minden háznak vagy polgári külső vagy belső teleknek kivételezése és felszabadítása a város tudta nélkül és annak kárára, vagy kir. helybenhagyás nélkül, eltiltatik. Sőt határozottan kimondatik, hogy — ha valamely ingatlan birtok örökség által vagy más jogcímen egyházi vagy idegen és vidéki személy kezébe kerülne — ily birtokot az illető egy év lefolyása alatt e város polgárainak tartozik eladni (ha csak időközben maga is nem szerzett magának itt polgárjogot); különben a tanács megbecsülheti, eladhatja és árát az illetőnek kézbesítvén, azt az országos törvények értelmében ily birtoktól elmozdíthatja.

16. A város *önkormányzati* joga sérthetetlen maradjon, azért sem katonai, sem kamarai tisztek, s maga a vármegye sem gyakorolhat az országos törvények és e város szabadalmai ellenében semminemű joghatóságot e városban vagy határában; a polgárok fölött nem ítélhet, a tanácsot birói teendőiben nem akaszthatja meg és nem akadályozhatja főbenjáró ítéletének végrehajtásában.

17. Nehogy az ártatlan szenvedjen a vétkesért: tiltatik, nehogy valamely polgár másnak adósságai miatt akár személyében, akár vagyonában megkárosíttassék vagy letartóztassék. — A polgárok azonkívül Magyarországban és kapcsolt részeiben minden rév-, vám- és harmincadadó alól fel vannak mentve; épen így házaik is minden rendű embereknek erőszakos és a tanács rendelése nélküli

szállásadástól s quártélytól felszabadíttatnak a szab. kir. városok régi jogánál fogva.

18. Mindezen engedmények, jogok és szabadalmak az 1741. évi országgyűlés 29. tcikke szerint csak e város mostani és jövendő igazi polgárait és lakosait illetik, a kiknek — mint előbb is mondva volt — rkath. vallásúaknak kell lenniök.

19. Hogy e város a nyert szabadalmaknak némi örök jelével is birjon, a már mezőváros korában használt *címere* némi módosítással (mint e könyv elején elő volt adva) „*Sigill. Liberae et Regiae Civitatis Maria-Theresiopolis*“ körirattal, amint e szabadalomlevél elején ékesen lefestve látható, megerősíttetik és vörös viaszban való pecsételésre megengedtetik. Ezen pecséttel szabad a városnak minden hivatalos leveleit ellátni, s ezek mindenütt hiteles okmányoknak ismertessenek el.

20. Mindezen jogokat s szabadalmakat oly föltét alatt kapják, hogy más szab. kir. városok lakosaihoz alkalmazkodjanak; iparkodjanak továbbra is az uralkodó kegyeit megérdemelni és őrizkedjenek a háladatlanság és a hűtlenség bűnétől, amely miatt mindeme szabadalmakat elveszthetnék és még egyéb törvényes büntetést is vonnának magukra.

Ez okmány kelt 1779. évi jan. 22. napján Bécsben. Aláirva: Maria Theresia sk., gr. Eszterházi Fer. sk., Gaszner József sk.

Miután *Vlassics* András e szabadságlevelet ünnepélyesen kihirdette, hozzáfogott feladatának többi részéhez.

Szept. 4-én első teendője lett volna a tanácsot megújítani, restaurálni; de ezt valamint a választott község kiegészítését is működésének végére halasztotta, hogy addig az egyéneket jobban kiismerhesse. De a főjegyzőt *Parcsetics* Antalt, ügyességének és a város felszabadítása

körül kifejtett nagy buzgalmának elismerésére s az egész tanács kérelmére főjegyzői tisztében már most megerősíté. Erre az akkori tanácstagokat és a választott községet és még 118 nemest, előkelő lakost és iparost a város első *polgáraivá* tett és megeskedtetett. A következő napokon is szaporítá a polgárok számát a vagyonosabb és tisztességesebb lakosok sorából, így szept. 11-én 38 *rácot* is vett fel, úgy hogy egész ittléte alatt mintegy 700-nál több tette le a *polgári* esküt[3]), egy új városi elemet képezvén, amely egyedül birt joggal a város előnyeit és szabadalmait élvezni a *nem polgár* lakosok mellett, akiknek csak a teherből jutott ki részök.

A kir. biztos a város pénztárait, vagyoni állapotát, jövedelem forrásait s kiadásait vizsgálta és az ügyek kezelésére *(administratióra)* utasításokat és rendeleteket adott. Átvizsgálta a lakosoknak, a földeknek, valamint a házakkal és földekkel biró lakosoknak jegyzékét; a tanácsnokokat a *ludasi*, a *csantavéri* és a *verusityi* földek revisiójára küldötte ki és kihirdetteté, hogy amely polgár földet akar venni, jelentse magát irásban. Szept. 22-én pedig a megelőzött napon választott új tanács utasíttatik, hogy a földterületet a polgárok közt kioszsza és őket annak birtokába beigtassa.

Szept. 21-én volt t. i. a tanácsválasztás. Mint rendesen, a reggeli misének végeztével a belső és a külső tanács a városházába ment, ahol *Vlassics* lemondásukat elfogadta. Erre először is a választott községet újra megerősíté, kivévén a benne levő *4 rác* egyént, akik a privilegium által ki voltak zárva. Ezeknek és az elhalt 4 tag helyébe újakat választatott és mindjárt meg is esketteté. Hasonlóan a szószóló *(tribunus plebis)* is szótöbbséggel választatott a 60 tagra kiegészített választott-községből. Ezután az eddigi tanács is egy betegsége következtében alkalmatlanná lett egyén kivételével (*Polyákovics* Illés, aki azonban helyét

[3]) Az első polgárok névsorát lásd az okmánytárban 26. szám alatt.

szavazati jog nélkül megtartotta) újra megerősíttetett és kiegészíttetett. S minthogy az eddigi biró *Mamuzsics* József a kandidációból önként visszalépett, *Vojnics* Lukács lett az új biró; a tanácsnokok pedig: *Mamuzsics* József és Márton, *Rudics* Tamás, *Jósics* Péter, *Szagmeister* Miklós, *Perchich* Simon, *Kovács* Károly Leopold mérnök, *Szucsics* János egyszersmind városi kapitány, *Rómics* Simon, *Kopunovics* Albert és Gergely, *Kuluncsics* István. Az új biró a templomban tette le az esküt, mire ünnepélyes *Te Deum* után *Vlassics*nál díszebéd volt.

Másnap szept. 22-én *Vlassics* a tisztviselők választását folytatá: *Perchich* Mihály lett kamarás, *Baics* József újra komissárius vagy biztos lett, *Szárics* Jakab árvagondnok, *Bessirevics* György és *Vojnics* József irnokok, *Fodor* Dániel ajtónálló, *Andort* István a *levélposta*-kezelője stb. Erre még 10 tizedes, 7 pandur és 6 városi katona választatott. — Szept. 24-én pedig a tanács *Markovics* Albertet ügyvédnek szerződteti, aki e minőségben 200 forintot és mint számvizsgáló 100 frtot kapott évifizetésül.[4])

Vlassics szept. 4—25-ig tizenegy gyűlésben dolgát elvégezvén, városunkból ismét távozott. Szept. 26-án a reggeli mise után oly ünnepélylyel amint fogadták volt, kísérték ki a városból Szegedig; a város határán a főjegyző búcsúbeszédet tartott hozzá s azután egészen Pozsonyig elkísérte.

A tanács most azon volt, hogy több *iparost* és *úri népet* édesgessen a városba, és a telepedést igen megkönnyíté. Aki földet vásárolt itten, annak a privilegium 15-dik pontja értelmében egyszersmind szép házat is kellett a városban építenie, és a földbirtok után járó közterhek viseléséről is gondoskodnia, hogy vagy személyesen lak-

[4]) Kár hogy Vlassics hivatalos működéséről a városi levéltárban alig egy-két sovány adatot lehet találni; sőt a szab. kir. város első négy havára egyetlen egy tanácsülési jegyzőkönyvet sem sikerült felfedeznem (az 1779. évi szept.-dec. havi időközről); pedig ezek az új viszonyoknak megfelelő rendezkedés és szervezkedés miatt is igen érdekesek lehettek!

jék itt vagy legalább megbízottat tartson városi házában. Az iparosokat pedig különféle előnyben részesíték. A város gazdaságának célszerűbb s jövedelmesebb értékesítésére eladták a városi *ménest* és a korcsmákat s egyéb haszonvételeket is bérbe adtak, minthogy különben is egy kir. rendelet a város összes haszonvételeit bérbe adatni parancsolta.

A privilegium értelmében a várost *árokkal* is akarták *bekeríteni;* nov. 6-án el is rendeltetett a gazdasági gyűlésben, de még 1780. nov. 6-án sem fogtak hozzá, miért most tanácsnokot küldenek e munka méltányos kiosztására.

Hogy a város a hozzátartozó egész földterület birtokába is *bevezettessék*, eziránt a királynő régi szokás szerint 1779. dec. 17-én a kalocsai káptalanhoz mint hiteles helyhez rendeletet küldött, melyben e város érdemeinek és a nyert privilegiumának felsorolása után a káptalannak meghagyja, hogy küldje ki egyik tagját, aki *Lipkay* Zsigmond Bács vármegyei I. alispán vagy *Piukovics* Antal II. alispán vagy *Pilaszanovics* Márk táblabiró mint kir. biztos (homo regius) jelenlétében a várost a helyszinén az egész határ tényleges birtokába beigtassa. A káptalan erre *Gaszlevics* Antal kanonokot küldé ki, s ez 1780. jan. 10-én *Piukovics* Antallal el is kezdé a birtokbavezetés *(statutio)* ünnepélyes aktusát a városházán a szomszédság birtokosai és nemesei jelenlétében. A következő napon *Kelebia* és *Tompa* pusztán, jan. 12-én *Verusity*, *Sebesity*, *Vámtelek*, *Tavankút*, *Bajmak* pusztákon, jan. 13-án *Györgyén*, *Nagyfény*, *Zobnatica* és *Csantavér* pusztákon folytatták; jan. 14. és 15-én a *kőröséri* korcsmánál, Ludason és a *Palitynál* befejezték. Mindenütt a számosan egybegyült s érdekelt szomszéd birtokosok előtt kihirdették és a nép nyelvén is értelmezték a kir. adományozást (donatio) és a beigtató rendeletet (statutoria) és az új szab. kir. város közönségét a felsorolt egész terület s ennek minden haszonvételeinek birtokába igtatták. — Azonban ellenvetések s óvások is

tétettek. Mindjárt jan. 10-én *Kárász* Miklós Horgos birtokosa részéről ennek fia István tett szó- és irásbeli ellenvetést; ő *Horgos* pusztát egészen a *Körösig* kapta a kir. kincstártól, e város azonban a folyón túl is ment és egy részt az ő területéből foglalt el, kútját elrontotta, marháját elhajtotta és a régi határokat megsemmisítette; azért a káptalan e várost a Kőröséren túli földrész birtokába ne igtassa be. — Kárász az óvás okainak előadására a királyi kúriához utasíttatott.

Ugyanazon napon *Csongrád* vármegye nevében *Matyasovszki* Mátyás alszolgabiró is óvást tett, nehogy ezen hajdanában Csongrád vármegyéhez tartozott város 12 pusztájával Bács vármegyéhez csatoltassék, ami Csongrád vármegyének kárára volna. Ez is a kir. kúriához utasíttatott.

Jan. 14-én báró *Orczy* Lőrinc, aki mint Kis-Szállás, Máda és Ivánka puszták földesura Tompából is egy részt a várostól elpörölt, tétetett óvást, nehogy ezen beigtatás az ő földbirtokának hátrányára legyen.[5])

2. Viszály a vármegyével, az előfogatok kérdése.

A kir. biztos és a kalocsai káptalan általi beigtatás (installatio és statutio) után még egy hivatalos forma volt hátra, hogy városunk jogai elismertessenek t. i. a privilegiumnak kihirdetése a vármegyében (publicatio). S ez is megtörtént az 1779. dec. 13-án tartott Bács vármegyei közgyűlés alkalmával, csakhogy a városra nézve sérelmes módon. A vármegye t. i. kellemetlen érzettel vette észre, hogy mult évi felterjesztését ezen okmány szerkesztésénél nem vették tekintetbe; s azért a vármegyei ügyész a kihirdetés után magára a kir. privilegiumnak utolsó tiszta lapjára az 5-ik pontra vonatkozólag azon óvást illetőleg megjegyzést írta: hogy a város *Bajmak* és *Csantavér*

[5]) Vár. levélt. III. csom. 13. sz. alatt egy másolat, az eredeti pedig az u. n. titkos levéltárban 6. sz. a.

leendő betelepítése *után is*, a mult évi vegyes bizottság előtt adott *reverzálisa* vagy térítvénye értelmében az átvonuló katonaságnak és a vármegyei tiszteknek és szolgáknak *továbbra is mindig* (úgy mint eddig) *előfogatokat* adni köteles; továbbá, hogy a város addig is, míg ama telepítés bevégeztetik, és az új falvakra a portaszám ki vettetik: azon módon mint eddig a vármegye *házi pénztárába* is adózni tartozik. — A város küldöttei azonnal a gyűlésben óvást tettek ezen kétrendbeli követelés ellen; azonban hasztalan hivatkoztak a királyi okmány sértetlenségére; a tiszti ügyész észrevételét mégis közvetetlen arra írta.

A város erre a fölötti nagy megütközésében és fájdalmában, hogy a vármegye ezen követeléseit egyenesen a szentnek tartott kir. diplomára merte ráírni, azonnal dec. 20-án *Parcsetics* Antal főjegyzőt és *Kovács* Károly tanácsnokot Bécsbe küldötte[1]) és *Pertity* Simon elnöklete alatt bizottságot nevezett ki, amely az azoknak adandó utasítást elkészítse. — Ezen bizottság dec. 21-én írta össze a bécsi deputáció teendőjét.[2]) Főleg az előfogatok és a vármegyei házi pénztárba követelt adózás ellen érvényesítsék minden tehetségöket és szorgalmukat. Azután járjanak utána, hogy *Bajmak* és *Csantavér* puszták eredeti régi határai állíttassanak helyre, s rontassanak le a némelyek érdekeltsége és tudatlansága következtében időközben felállított újabb határok. A birtokbavezetés (statutió) alkalmával *Kárász* által bolygatott *Horgos* és *Ludas* közötti határvonal, valamint az ugyanakkor *Csongrád* vármegye által megújított kérdés városunknak hovátartozása iránt a kamarai levéltárba eltett s e tárgyra vonatkozó régibb okiratok alapján a városra minél kevesebb költséggel intéztessék el. Továbbá a rendes úton már kérelmezett *negyedik nagyvásár*[3]) engedélyezése ügyét is szorgalmazzák.

[1]) A nov. 24-én a kamara részéről nyert engedély alapján.

[2]) Vár. levt. III. csom. 14. sz.

[3]) Ez 1783-ban meg is adatott. Ez alkalommal a város jul. 18-án Keresztúri József udv. ágensnek mint a város ügyvivőjének 433 frtot adott fáradozásaiért.

Járjanak utána, hogy Bács vármegye is az általa e város területén birt polgári fundusok után szintén köteleztessék váltságdíjat fizetni és a közterhekben arányosan részt-venni. Végre eszközöljék ki, hogy a város mint földesúr *Bajmak* és *Csantavér* leendő falvakban annyi *allodiumot* (szabad nemes birtokot) vághasson ki magának, hogy ottani jobbágyai által az úrbéri napszámokat ott helyben el is végeztethesse.

1780. jan. hóban német folyamodványt illetőleg panaszlevelet adtak be a királynőnek[4]) a vármegye azon követelései ellen, melyeket az nem átallott magára a kir. privilegiumra írni s ezt így beszennyezni. Pedig mindkét követelés a szab. kir. város jogaival és a kegyes privilegiummal ellenkezik. Nem fér össze a polgári állással, hogy parasztok módjára a vármegyei tiszteknek és szolgáknak *előfogatokat* adjanak, amely teher az idetelepedni óhajtó iparosokat is visszariasztja. S a város épen ennek elkerülésére vállalkozott a költséges két falu telepítésére. S ha ezek meglesznek, majd ezek viszik azon terheket, amelyeket addig még a város teljesít. — Hogy a város a vármegye *házi pénztárába* fizessen, ez is sérelem a szab. kir. város ellen. A telepítendő két falu a telepítés végeztével a vármegyébe fog beolvasztatni s adóját oda fogja bevinni. Minthogy a telepítés nem rögtönözhető és a jövevényeknek, hogy szívesebben költözzenek ide, némi előnyt is kell biztosítani s őket egy-két évi szabadságban részesíteni: azért a város a vármegyének ezen követelését sem tartja jogosultnak.

Erre a helytartótanács kir. rendeletre 1780. febr. 4-én a vármegyétől bővebb jelentést kívánt ez ügyben. A vármegye márc. 17-én tartott közgyűléséből *Adamovics* Mihály ügyész a vármegye ama követelését főképen azon *reversalisra* alapítá, melyet a város az 1778. máj. 11-én ott tartott vegyes bizottság előtt beadott s melyben mind-

[4]) Vár. levt. III. csom. 15. sz.

arra kötelezi is magát, amit a vármegye most tőle követel. Az ezen felterjesztésre adott észrevételeiben azonban *Markovics* Adalbert városi ügyész azt vitatja, hogy ez nem volt a városi tanács *eredeti térítvénye;* hanem ama bizottság által a tanácsra *erőszakolt*, és a vármegyének adandó előfogatok iránti kötelezettségre vonatkozólag önkényüleg a sorok között *bővített* más iromány.[5]) — A városi tanács ezen kierőszakoltnak és hamisítottnak mondott térítvényt akár gondatlanságból, akár számításból mégis aláirta volt, s így éles fegyvert adott a vármegyének kezébe, amely nem késett azt teljes mértékben érvényesíteni is. Legközelebbi célját a város elérte: a vármegye nem ellenezte többé felszabadulását; azonban ama reversalis kötelező erejét el nem vitathatta és el kellett tűrnie terhes következményeit is.

Hosszabb viszálykodás s pörösködés keletkezett ezen ügyből. S mindkét kérdés megoldása inkább a vármegyének kedvezett.

A vármegye *házi pénztárába* fizetendő adóra nézve a vármegyének mégis le kellett szállítania követelését, és csak 1785. jan. 11-én jött létre valahára az egyesség a két fél között.

Az *előfogatokat* illetőleg a helytartótanács a városra kedvező véleményt terjesztett a királynő elé, s a város reménnyel várta a kir. határozatot. Azonban a királynő 1780. nov. 20-án meghalt, mielőtt e kérdést eldöntötte volna. Fia és utódja *II. József* pedig új tárgyalásra küldte vissza a helytartótanácshoz. Ez a várost a privilegium értelmében a két falu telepítésének bevégeztével újra a vármegyei és a részleges katonai előfogatok alól felszabadítandónak vélte; de II. József a vármegye által felhozott s előtte igen nyomós okok miatt attól félt, hogy az egyes helységek egymástól való nagy távolsága miatt a katonaszállítás nagyon meg lesz nehezítve; mert a kör-

[5]) Vár. levt. III. csom. 17. sz.

nyékbeliek 14—16 mföldnyi utat volnának kénytelenek oda s vissza tenni; ez pedig a helységek létét is veszélyeztetné.

Továbbá, mondja a vármegye, *Bajmak* és *Csantavér* sem fekvésök s a várostól való távolságuk miatt, sem nagyságukra nézve nem tehetnek annyit együttvéve, mint a város maga, amelynek eszerint e falvak méltó helyettesei nem lehetnek. Mindebből az következik, hogy e város a környék nagy hátránya és terhe nélkül az előfogatok alól nem menthető fel. — II. József, mert a privilegiumot is sértetlenül akarta megtartani, és egyszersmind óvakodott, nehogy ez az országos ügyre hátrányos legyen; mielőtt ez ügyben végső itéletet mondott volna, még egyszer a város és a vármegye részéről felvilágositást kért. Ketten együttesen értekezzenek és találjanak valami módot e kérdésnek békés elintézésére.

A város a vármegyének föntebb érintett kifogásainak a többi közt azt veté ellen: Igaz, hogy *Martonos-*, *Kanizsa-*, *Zentá*ról városunkon át vezető út igen hosszú; de hisz nem kell okvetetlenül ezen utat választani; így péld. *Zenta*, *Kanizsa*, *Martonos*, *Horgos*, *Dorozsma* s *Majsa* helységeken át célszerűbb és könnyebb út vezet; így jobb volna még a *Zenta-Csantavér-Szabadka-Mélykút-Halason* át vezető út is; másrészt pedig *Bezdán-Sztanisics-Bajmak-Csantavér-Martonos-Szeged* vagy *Bajmak-Szabadka-Horgos-Szeged* stb. irányba lehet a közlekedést terelni. — Hogy *Bajmak* és *Csantavér* falvak rosz helyen volnának, azt épen a vármegye nem vetheti szemünkre; mi általában két pusztát igértünk telepíteni, és a vármegye *ezen* kettőt hagyta jóvá. Csekélynek sem mondhatók, mert *Bajmak*ra 300 és *Csantavér*re 200 sessio vagy egész telek is elfér. S ennyi untig elég a kisebb előfogatok elvégzésére: a nagyobbakban pedig, mint Szeged, Zombor s Ujvidék, úgy ezen szab. kir. város is részt fog venni. — Különben e város privilegiuma által e teher alól felszabadult, és most a vár-

megyének dolga : keresni, honnan vegyen magának érette kárpótlást?

Igy egyességre másképen nem juthattak, mígnem végre ismét a város engedett, és 1781. ápr. 19-én újra egy falut ígért telepíteni, csakhogy a vármegyei előfogatok alól már egyszer fölszabaduljon. Mert a vármegye szigorúan ragaszkodott követeléséhez, hogy a város még *a két falu telepítése után is*, adott *reversalisa* értelmében mint azelőtt, úgy most és ezentúl is *mindig* tartozzék előfogatokat adni.

Azért a város a tanács meghasonlása dacára 1782. jan. 4-én mégis azt irja a vármegyei és kamarai urakból álló vegyes deputációnak: A király a helytartótanács által kérésünkre megengedte, hogy a vármegyével értekezzünk és módot találjunk a felszabadulásra. Helyzetünket jól megfontolva elhatároztuk, hogyha másképen meg nem szabadulhatunk, bárhol a városhoz közel helyettesítésül 100 sessiót (a legelőt beszámítva) telepítünk; s pedig a helytartótanács kívánata szerint épen a város alatt levő *Sándoron*. Kérik tehát a deputációt: jőjjön s nézze meg e helyet.

Ez megigérte, hogy kiméreti, de nem tett semmit; azért maga a város készítette el ennek tervét és 1782. máj. 10-én a helytartótanácshoz küldte. Az egész földdarab beltelekkel és közlegelővel együtt 6267 holdat tesz (holdankint 1200 □ öl.) Egyszersmind kérik a helytartótanácsot, hogy gyorsan intézkedjék, hogy e terület majd a város portáiból levonatván a vármegyéhez kapcsoltathassék.

A helytartótanács a városnak jun. 3-án kelt újabb kérelmére jun. 27-én az ügyet a vármegyéhez küldi le, ez pedig szept. 9-én az előbb ez ügyben működött vegyes deputációnak adja ki véleményadásra.

A vármegye most *Sándor* csekély területét kifogásolja, amely nem képes 100 sessiót magába foglalni, és ama reversalis alapján mindennemű katonai és vármegyei előfogatokat követel.

A helytartótanács *1783. márc. 24-én* a két fél között már 3 év óta létező viszályt megszüntetni akarván, elrendeli, hogy *Sándor* egy nem érdekelt hites mérnök által kiméressék és kiszámíttassék: mennyi lehet a hely természete szerint belső telek és mennyi szántóföld, rét, legelő? és készíttessék az úrbéri osztályozás. S mindezt 6 hét alatt küldjék fel. A város is adja elő, vajjon miben áll ama reverzális ügye?

Ujra 1—2 évig viszálykodik a város és a vármegye ama reverzális miatt; a vármegye szorít reá, a város pedig hamisnak mondja s nem akarja elismerni, és ismételten folyamodik a királyhoz, szabadítsa fel a várost e falusi, paraszt teher alól, mely az iparos osztályt az itteni betelepedéstől visszariasztja; s engedje meg, hogy a két falu telepítése után Szeged, Zombor, Ujvidék példájára ezen város is csak *nagyobb katonai* szállításokra legyen köteles kocsikat adni, amint a privilegium is rendeli.

A helytartótanács végre 1785. aug. 22-én kelt királyi rendeletet küld le, mely szerint a király a várost a privilegium világos értelme szerint, mihelyt *Csantavér* és *Bajmak* betelepítve lesz, e vármegyei tiszteknek adandó előfogatok alól egyszerűen felmentettnek mondja; a nagyobb katonai szállításban pedig, mint Zombor, Szeged, Debrecen ezentúl is aránylag részt fog venni. De mégis ezenfelül még *Sándort* is minél hamarabb be kell telepíteni annyi sessióval, amennyi rajta elfér.[6])

Igy tehát valahára el lett volna döntve az *előfogatok* annyi ideig tartó és annyira vitás ügye; csakhogy az a városnak a vármegye tágítani nem akaró rideg magaviselete miatt igen sokba került. — S mégis az ügy csak újabb stádiumba lépett, korántsem volt még befejezve, mint alább még látni fogjuk. De az előfogatok kérdésének köszöni létét e három falu: *Bajmak, Csantavér* és *Sándor*.

[6]) Vár. levt. 1785. évi akták fons 3. E. 169. sz.

3. A váltságdíj. Ürményi Mihály kir. biztos működése.

A privilegium 4-ik pontja szerint a város nagy határát most örökös *tulajdonul* kapta 266 ezer és 666 frt 40 kr. *váltságdíj* fejében, amelyet arányos részletekben hat év alatt kellett a kir. udv. kincstárba befizetnie s pedig 1779. évi márc. 4-től számítandó 4½ százalék mellett.

Vlassics beigtató kir. biztos mindenkit az általa addig birt földek birtokában meghagyott, de oly föltétel alatt, hogy *polgárjogot* szerezvén s a polgári illeték lefizetése után ezen földeket is *megváltsa* és a reá eső összeget az említett módon 6 év alatt lefizesse. A váltságdíj egy lánc (2000 □ öl) legjobb minőségű szántóföld után idevalóknak 4 rh. frtban állapíttatott meg; vidékieknek 4 frt 30 krban, utóbbiaknak azonban még házat is kellett itt építeniök és vagy személyesen itt lakniok, vagy egy megbizottjok által a közterheket teljesíteniök. A II. osztályú szántóföldeket helybeliek 3 frt 30 krral, vidékiek 4 frttal fizették, a III. osztályúakat pedig 3 frttal. — Egy kapa (egy láncnak tized része) szőlő vagy konyhakert váltságdíja 1 frt volt. *Házhelyekből* egy-egy □ ölet 6 dénárral fizettek.

A polgároknak legnagyobb része azonban nem igen sietett sem polgári illetékét, sem ezen váltságdíjakat lefizetni. Voltak olyanok is, akik azon hitben, hogy a föld ezentúl is a *„lábas jószág“ függeléke* fog maradni, váltig hangoztatták: *„dokje repova bitye i zemlje“* (ahol a marha, ott a föld); s emiatt az egész kiváltással nem törődvén, távol tartották magukat attól. Hiába szólítá fel a tanács az új polgárokat és birtokosokat, hogy a váltságdíjak első hatod részét még 1779. nov. 1-ig hozzák el, hogy a város is pontosan megfelelhessen kötelezettségének. — A váltságdíj-részletek nem folytak be.

Ennek mentségeül szolgálhatott egyrészt az is, hogy az 1779. év a Bácskában általában rosz természű volt; a

nagy szárazság miatt annyi széna sem termett, amennyi a barmoknak okvetetlenül kellett. Pedig a baromtenyésztés a város egyik főéletmódja volt. Azért a barmokat másfelé kellett hajtani és pénzen teleltetni, azonkívül élelemre gabonát is kellett a kir. kamarától kérni. A következő 1780. év is szerencsétlen volt. A város szorultságában kéri a kir. kincstárt, engedtessék meg neki kölcsönt felvennie; de az febr. 3-án elutasítá e kérelmet azon okból, mert a város az egész váltságot a polgároknak adandó földek után beszedendő váltságdijakból igérte fizetni; sőt még egyéb adósságait is maga erejéből igérte törleszteni. — Azonban a két szerencsétlen évre újra csak nagyon középszerű két év következett, amiért is a polgárok s következőleg a város nem volt képes eleget tenni elvállalt kötelezettségének.

Egy 1779. márc. 9-én kelt bécsi nyugtatvány szerint az udv. kamara főpénztárába lefizettek ugyan már 14 ezer frtot; de az első három évre járó 25741 frt 8 dénár tőke és 7722 frt 32 den. kamat, összesen 33463 frt 42 denárból csak 1772 frt 51 denárt voltak képesek befizetni.

Azonkívül más bajok is voltak a városban. *Vlassics* rendező kir. biztos intézkedéseit nem követték mindenben; a földeket a birtokosok annyiszor cserélgették, hogy a legnagyobb zavar uralkodott; a pénztári kezelés igen kúszált volt, a tanács ügyrendje sem volt célszerű, és a város közrendi szempontból is sok kívánni valót hagyott. Ezek és más bajok orvoslására 1782. márc. 18-án *Ürményi* Mihály a magy. kir kamara tanácsosa és zombori kamarai jószágigazgató küldetett városunkba kir. biztosul. Ez máj. 13-án átjött Zomborból[1]) és mindjárt aziránt tett kérdést: vajjon mi az oka annak hogy a váltságot nem képesek fizetni? Vajjon eladták-e a földeket mind, vagy nagyobb része még eladó-e? Miért nem hívtak be idegeneket a városba, akik készpénzzel fizethetnének? Hogyan kezelték

[1]) Városi levéltár 1782. pol. fons 9. A. 75.

a város jövedelmeit s miképen lehetne ezeket szaporítani? Működését túlnyomóan a város földbirtoki viszonyainak rendezésére fordítá. Igy rendszeres *telekkönyvet* készíttetett, melyben minden egyes polgár neve, a neki juttatott földek, az ezekért járó váltságdij, továbbá a már fizetett és még lerovandó összeg fel volt tüntetve. Az egyesek földeit borozdákkal különíttette el; így az egyes puszták egymás közötti határait is felújíttatta. A közlegelőt, szőlőket és szántóföldeket egymástól célszerűen elkülönítette. Minthogy eddig mindenik az előbb elfoglalt földmennyiség birtokában hagyatott, megállapíttatott, hogy idevaló nemesek és első osztályú polgárok legfölebb 1000 lánc földet kaphatnak és válthatnak meg, idegenek pedig 800 láncot; a netaláni fölösleg az illetőktől elszedessék. A földeket kicserélni és összezavarni nem szabad. — *Bajmak* és *Csantavér* gyorsabb telepítése egy-egy szabadosra bizassék, és e két falu valamint a város minden egyéb haszonvétele is bérbeadassék, ami több jövedelmet igér, mint a házikezelés. Felkutatta a város egész aktiv és passiv vagyoni állapotát, és leltárt készíttetett a város összes ingatlan és ingó vagyonáról. A pénztár rendetlen kezelését a pénztárnoktól követelt kaució vagy óvadék által akarta ellensúlyozni, és a tanácsnak is célszerűbb ügyrendet adott. A polgárokat a *polgári taksa* fizetésére szólította, hacsak nem akarnak ismét parasztoknak tekintetni és dézsma meg más földesúri adózásnak alávettetni; másképen polgári telkeket sem kaphatnak. Végre a város szépítésére és biztosítására némi építő-rendszabályokat hozott és a tűz ellen is biztonsági óvintézkedéseket tett.

Mindezen intézkedések az udv. kamara előterjesztésére kir. jóváhagyással is megerősíttettek okt. 18-án. Különösen elrendeltetett még, hogy a *közlegelő* címén minden polgár egy-egy lánc földje után 4 dénárt fizessen; ha valakinek pedig földje nincsen, csak marhája, ez összeiratik, és bizonyos illetéket fizet utána. *Sándor* földrész-

nek betelepítése is elrendeltetett, és a városnak a katonaszállításra 8 lovat kellett tartania. Végre megengedtetett, hogy a privilegium ellenére e városba *nem katholikus* és *görög nem egyesült* (schismatikus) vallásúak is fogadtassanak be, és ilyenek polgárokká is lehessenek, ha különben a katholikusoktól követelt igényeknek megfelelnek. — A városban a sok földhöz aránylag igen kevés volt a lakosság, a földek gazda nélkül hevertek, némelyek meg erejökön fölül vállaltak földet; ezektől a fölösleges elvétetett és a meg nem váltott földrészekkel együtt eladás végett jegyzékbe vétetett. Ezután a szomszéd vármegyék lakosságát is felszólították, hogy ide telepedjenek; de ennek sem volt haszna. A város lakossága igen lassan szaporodott. Hasonlóképen *Bajmak* és *Csantavér* telepítése is nagyon lassan haladt előre; részint a telepítéssel megbízott szabadosok nem jártak el elég ügybuzgalommal, részint a haszonbérlő maga is útját állta s nehezítette a telepedést, úgy hogy 1785-ben *Bajmakon* még 150 hely, *Csantavéren* 53 hely volt üres.

1785. év elején *marhavész* ütött ki, amely sok kárt tett városunkban és a váltságdíjak fizetését újra nehezíté; de 1786-ban erősen behajtották, úgy hogy mégis ez év nov. 21-ig sikerült az *utolsó* tőkerészt 26016 frt 47 krt, és dec. 23-án az utolsó kamatrészletet lefizetni; a késedelmes fizetés miatt a kamatok összesen 52342 frtra rúgtak!

Ürményi Mihály a földosztás és megváltása miatt másodízben is küldetett ide kir. biztosúl (1786. nov.-től, 1787. máj.-ig) A polgárok az ő intézkedéseivel általában meg voltak elégedve, jegyzőkönyve felsőbb helyen meg is erősíttetett; de nem került vissza, s így biztos szabályzat hiányában egyes fontosabb ügyek kir. rendeletek által intéztettek el, és még ezek sem maradhattak sokáig érvényben. *Ürményi* után nemsokára a negyedik kir. biztos küldetett *Gludovác* József személyében, aki az előbbiek intézkedéseit ismét felforgatta. Akit az egyik biztos földbirtoká-

ban megerősített, azt a másik kiveti vagy földének egy részétől megfosztja. A lakosság nem elégedett meg vele; nem csoda, hogy ellenszegülést is kísérlettek, annál inkább, mert a kir. biztosságok különben is a szab. kir. város tekintélyét csorbíták, sok pénzbe kerültek és mindamellett mégis nem csináltak rendet. — Az elégedetlenséget és a város elcsigázását különben más tényezők is nagyban elősegíték; ilyenek voltak *II. József* újításai és a szomszédban folyt török háború okozta rendkívül sok teher.

4. II. József reformjai. A török háború.

II. József, aki anyját Mária-Teréziát a trónon követte, nagy változásokat és újításokat hozott be. Másképen osztotta be az országot, reformálta a vármegyéket és a városokat, a német nyelvet tette hivatalossá és az adóztatásra biztosabb s természetesebb alapot keresett, még egyházi és vallási ügyekben is új állapotokat teremtett. — A mi városunk 1785-ben *Bács* vármegyével és a Tiszán túli *Torontál*, *Temes*, *Krassó* vármegyékkel *egy kerületbe* soroltatott, melynek főnöke márc. 18-án *Bachó* János lett. A szab. kir. városok eddigi önállósága megszűnt[1]), besoroztattak a kerületekbe, és a magistrátusok is kinevezés útján állíttattak össze.[2]) A mi városunk tanácsát a kerületi főnök 1786. aug. 7-én rendezte, mely alkalommal az eddigi 12 tanácsnok és egy biró helyébe összesen csak 6 tanácsnokot nevezett ki. Épen így kinevezés által töltettek be a választott község megürült helyei; és pedig mindkét helyre szerbek is vétettek be, miután II. József a város privilegiumának erre vonatkozó pontjait *türelmi* rendeletével hatályon kívül helyezte.

Új *adórendszerének* megvalósítására 1784. aug. 16-án általános *népszámlálást*, *földmérést* és *birtok-becslést* rendelt

[1]) Bővebben a Helyhatósági élet cím alatt a II. kötetben.
[2]) Horváth: Magy. tört. VII. 584, 601. lap.

el; mely összeírások és számozások országszerte nagy felháborodást szülvén, csak katonai kiséret és fedezet mellett voltak végrehajthatók. Itt városunkban nem történtek ily heves jelenetek; 1784. nov. 3. óta baj nélkül folyt a dolog és 1785. márc. végén be is volt már fejezve.[3])

II. József ezen alsó kerület *benépesítéséről* is gondoskodott s főleg németeket telepített ide; sőt *Zenta* vidékére egy csapat *saporogi kozákot* (orosz nomádok) is befogadott, akik hazájokból kiköltözni kényszeríttettek, mert sem falvakban lakni, sem nősülni nem akartak.[4]) Már valami 200-an lehettek itten, midőn II. József 1786-ban látogatására is méltatta őket. *Zombor*ról jövén jul. 9-én reggeli 10 órakor érkezett városunkba; ahol a tanács és sok úri nép a városháza előtt várakozott reá. A fogadtatás úgy látszik hidegen és minden tüntetés nélkül történt (talán felsőbb parancsra?). Csak igen rövid ideig időzött a városban. *Parcsetics* főjegyzőtől a várost illető némely dolog után, továbbá *Zenta* és *Szeged* távolsága után tudakozódott; erre maga *Zentára* folytatá útját, míg kísérete előrement *Szeged*re.

Nem sokára mozgalmasabb *hadi események* s tábori élet színhelyévé lett e vármegye, ami ezen városra is számtalan sok izgalmat, munkát és adózást hozott. S ez annál is sújtóbb volt városunkra nézve, mert az 1787. évi szűk termés nagy drágaságot okozott s így nagyon nehéz volt a huzamosan itt táborozó négy ezredet a szükségessel ellátni.

II. József 1787. évi májusban *Krim*ben *Katalin* orosz cárnővel a *török* ellen szövetkezett és főleg ezen vármegyéből tervezte a hadi munkálatokat megindítani. *Futak*ra tétetett a főtábor, s e miatt itt egész évben hadi készületek folytak, s szakadatlanul sok katonaság vonult városunkon

[3]) Kleinder Simon helybeli mázoló a város egész határában a házak s épületek számozását 130 frtért vállalta magára.

[4]) Utóbbi okból ezen vidékről is csakhamar kivesztek. Czörnig Ethnogr. III. 149.

át lefelé. Ezeknek ellátása és elszállítása, az élelmiszerek beszerzése és elfuvarozása távol helyekre, számtalan napszámos állítása, újoncozások stb. a háború egész ideje alatt tömérdek sok terhet és dolgot róttak az egész városra, és nagy gondot adtak a különben is felére leszállított városi magistrátusnak.

Mennyi részt vett városunk ezen hadjárat előmunkálataiban, s a tábor ellátásában, a következő sorokból megérthető. Városunk már 1785. okt. 30-án egy a helytartótanácshoz küldött felterjesztésben kötelezi magát, hogy *Péterváradba* az 1786/7. katonai évre (nov. 1-től számítva) netáni ostromlás esetére 150 mázsa marhahúst, 30 mázsa borjúhúst, 70 mázsa szalonnát, 500 akó bort, 50 akó pálinkát, 15 akó ecetet, 60 mázsa dohányt, 260 akó savanyított káposztát, 5 ezer mázsa szénát stb. fog beszolgáltatni; és egy 1787. évi szept. havi jelentésében ugyanannyit a következő 1788. évre is ígért.[5])

Hogy a katonai működések, a számtalan fuvarozások és a súlyos ágyúk fenn ne akadjanak, a város határában levő *utakat* s *hidakat* mind ki kellett hamar javítani és jókarban tartani. — Októberben a vármegye a városra parancsolja, hogy a *bajai* híd építésére szükséges anyag összehordására 11 ökrös és 202 lovas kocsit állítson ki. A tanács nem mulasztá ugyan el azonnal remonstrálni e törvénytelenség ellen, hogy a város lakosai polgárok létére paraszt munkákra küldetnek s pedig a város határán kívül; azonban mégis engedni volt kénytelen és 122 kocsit adott *Tatházáig*. — Ugyanekkor valami 10 ezer mázsa sót is kellett Szegedről Bajára vinniök és *tüzelőfát* hozni az itt telelő katonaságnak. S ez erdők hiányában igen terhes feladat volt; mert a tiszai vidéken már nem kaphattak fát, s így felét sem adhatták be. 1788. nov. is 50 kocsi indult a bajai erdőkbe fáért, de a roppant hó miatt nem

[5]) Megjegyzendő, hogy mindezeknek s hasonló cikkek árát a regulamentum szerint később ígérték megfizetni vagy az adóba betudni.

mehettek el; a tanács tehát azt parancsolta, hogy mindenki kertjéből, szőlőjéből ½, ¼ ölenkint vágjon fát. Igy több száz öl fát hoztak ugyan össze, de ez nyers volt. Mégtérítésre pedig csak annyiban számíthattak, hogy a hadnagytól felfelé a fa erdei árát adták, attól lefelé pedig csak utalvány-nyugtatvány ígértetett, — noha a városnak sokkal többe került.

A *löport* előbb a barátokhoz szállították, de nemsokára biztosabb helyre vitték *Palics*ra az akkor ott volt különálló *szódagyár*ba. — A Békés, Csanád és Csongrád vármegyék részéről küldött zab-szállítmányok is itt rakattak le, és pedig két gymnasiumi osztályt foglaltak le e célra, és a barátoknál is nehány szobát, míg a tanulók a barát-tanár saját lakószobájában gyűltek össze. A vidékről összehordott élelmiszerek és abrak számára a még épülőfélben levő *Szent-Teréz templomot* is központi magazinummá változtatták, amely elé a vármegye állított őröket.

Hogy a város a katonaság élelmezésére ideje korán el legyen készülve, a tanács szept. 10-én elrendelé, hogy mindegyik adózó egy-egy adó frt után 8 porció zabot és 6 porció szénát szolgáltasson a városi raktárba, amit majd adóba fognak beszámítani. Azonkívül is még összevásároltak 3 ezer pm. zabot (à 40 kr.) és gondoskodtak arról, hogy liszt, hús, főzelék és egyéb élelmicikkek is elég mennyiségben legyenek mindig a piacon; továbbá szerződtek *Spiegel* nevű itteni sütővel, hogy a katonaságot a kívánt mennyiségű és minőségű kenyérrel lássa el.

Hogy az 1787. évi szűk termés miatt a gabonakészlet el ne fogyjon, *II. József* egy időre eltiltá a sörfőzést és a pálinkaégetést; űzérkedésre sem volt szabad a gabonát eladni vagy jövőre félretenni. Minden házban össze kellett irni (1787. nov.-ben) az ott található egész gabona-, zab- és széna-mennyiséget, feltüntetvén azt is, mennyi kell az illetőnek egy évi háziszükségleteire. A fölösleget mind a kincstárnak kellett eladni s pedig ily árak mellett: egy pm.

búza 2 frt, rozs 1 frt 30 kr., árpa 46 kr., zab 40 kr., egy mázsa széna 20 kr. Ezen pénznek azonban csak felét kapták, másik fele a háború végére ígértetett. Fuvart a város tartozott adni.

1787. dec. 3-án Bajára összegyültek a vármegyei három szab. kir. város küldöttei értekezni, hogy a katonaság téli eltartásához mindegyikök mennyivel járuljon? Ekkor *Szabadkára* 16 portája után 232 mázsa 32 ℔ liszt, 2004 pm. zab, 16032 porció széna, 29 mázsa gyertya, 52 öl fa esett, s iparkodott is e cikkeket minél hamarabb beszedni, hogy szükség esetére készen legyen.

Néhány nappal később dec. 14-én a vármegye utasítá e várost, hogy a vármegyére kivetett 100 ezer mázsa széna és 3 ezer porció szalmából Szabadkára eső részlet: 10 ezer mázsa széna (10 fontos porciókban) és 450 porció (à 12 ℔) szalma; s ezt mind a *futaki* és az *ujvidéki* raktárba vigye. Ehhez vagyona arányában mindenkinek, a nemeseknek és tanácsnokoknak is hozzájárulnia kellett; és minden tisztviselő fizetésének 6—15% levonatott hadisegély fejében.

Alig telt el egy hete, s új rendelet jött a vármegyétől, hogy e város a *péterváradi várépítésre* 42 napszámost és 4 ácsot adjon, akiket a kir. kincstár 24 krnyi napidíjjal fizetni fog; s azok minden 8 napra újakkal cseréltessenek fel. Eszerint febr. 23-tól márc. végéig adtak is naponkint 60 napszámost és 3 kocsit.

Sőt a városi tanács szolgálatkészsége és hódolata jeléül dec. 31-én *önként* és *ingyen* még 100 ezer porció szénát ajánlott fel a város részéről az itt helyben telelő katonaság számára, s ennek szíves fogadtatásáért esedezett, ami nem sokáig váratott magára.

Itt a városban telelt a *Czartorinszky* vasas ezrednek tartalékos eskadronja és egy divizió *Toskana* dragonyos a főtisztikarral együtt. Ezeket apr. 30-ig városunk tartozott ellátni a vármegyei felső járással és *Zombor* várossal együtt,

s ezek számára újév után ismét 264 mázsa szitált lisztet 2159 porció szénát, 129 öl fát, 36 font gyertyát kellett beszolgáltatni.

Ennyi kötelezettségnek a város nem tudott megfelelni; kiürült erszénye, elfogyott a készlet, kifáradtak lakosai és barmai a megfeszített hosszú fuvarokban, amelyekről sokan vissza nem tértek, hanem útközben elvesztek és tönkrementek. Pedig jövő évre még többet követeltek! — Azért nem meglepő dolog, hogy az 1788. évi tanácsgyűlések épen nem foglalkoznak mással, mint a vármegye folytonos sürgetéseivel és fenyegetéseivel.

A készületek 1788-ban is folytak. A katonaság még mindig gyűlekezett, hétről hétre más ezredek jöttek városunkon át. Az átvonuló katonaság részére fuvart és szállást nyugtatvány mellett kellett adni, élelmiszereiket maguk vásárolták piaci áron s készpénzen; a tanácsnak csak arra kellett ügyelnie, hogy mindig elegendő legyen a piacon. Kenyérről is csak nyugtatványt adtak a városnak.

Márc. 1-én maga a császár is városunkba érkezett és egy napig itt megpihent. A császár kísérete 261 lóval és 72 ökörrel jött, Mezőhegyesről is 1600 drb vágó ökröt szállítottak e városon át a táborba; ezeket mind a városnak kellett ellátnia. Az országos szállításban is részt kellett vennie és február hóban 1200 pm. tisztabúzát a futaki táborba vinni mázsánkint 2 kr. fuvardij mellett; épen így Bajáról is 7500 pm. zabot vittek Futakra 625 kétfogatú kocsin; april hóban a *plavnai* kamarai erdőből 800 öl fát kellett 14 nap alatt a Dunára szállítani. Havonkint 35 ezer porció szalmát (egyenkint 10 fontos, 16 krajcárjával) kellett a táborba vinni. — A város a reá kivetett szénát a fuvarozás megkönnyítésére *Kamendin* pusztán *Ó-Kér* alatt a rendeltetési helyhez közel vásárolta össze, s jan. 8-ika óta hetenkint felváltva 200 ember és 60 kocsi foglalkozott ott több hétig a széna csomagolásával és elszállításával. Itt a városban is naponkint legalább 50 fuvaros kocsi kellett,

stb. stb. — Febr. 8-tól apr. 30-ig a város az *oppovai* és *perlaszvárosi* (Torontál vármegyében) Titel felé vezető utak és gát építésére is 96 napszámost tartozott adni (mindegyik a kincstárból naponkint 15 krt kapott) és 48 kocsit (kétlovas naponkint 30 kr., 3 lovas 45 kr.) hetenkint újra felváltva. De ezen munka szerencsénkre egy hét múlva már beszüntettetett.

S mindezen adózások és terhek kivetésénél *Bajmak* és *Csantavér* falukat a vármegye a városhoz számította, miáltal ennek terhei nagyobbak lettek, de e két falura is külön terhet róván, ezek mégsem segíthették a várost. Ez azért már 1787. októberben kérte a vármegyét, hogy terheit könnyítse; 1788. febr. 29-én keservesen panaszolja baját a helytartótanácsnál is, de hasztalan; ily viszonyok s körülmények közt akarva sem lehetett a város sorsán könnyíteni.

Ennyi készület után végre 1788. febr. 19-én küldetett a portának a forma szerinti *hadüzenet*, és II. József is márc. 14-én érkezett a futaki táborba. De a hadjárat ezen esztendőben nem volt kedvező a császári fegyverekre.

Ezen évre városunk a 16 portája után 36 katonát tartozott állítani jul. hóban és azonnal aratás után 600 pm. zabot a táborba szállítani; ennek vételárát és fuvardíját a császár később igérte megállapítani és fizetni.

A toskanai lovasezred ismét itt helyben tartotta téli szállását; ezeknek a város a hat téli hónapra (nov.—apr.) havonkint 64 mázsa lisztet, 6 ezer pm. zabot tartozott adni. Sőt a *Zimony*ban és *Banovcé*ban elszállásolt katonaság ellátására is nov.—febr. hónapokra 2848 mázsa szénát és 346 köteg szalmát kellett elvitetni, és a következő 1789. év máj.—aug.-ig havonkint 6 ezer mázsa szénát kellett Zimonyba vitetni.

November 6-án *Ferenc* főherceg kiséretével jött Péterváradról városunkba s innen Fülöpszálláson át Pest felé utazott 3 hatfogatú és 2 négyfogatú hintóval, melyekbe a

város 26 pihent lovat adott előfogatul. A főherceg konyhakocsija mindig este indult előre, és délre a következő állomáson bevárta urát.

Hasonlóan folyt le az 1789. év is: folytonos teherkiosztás (repartitio), sürgetés, panasz[6]).

A török sereg közelsége miatt *Krassó* vármegye is veszélyben forgott, amiért is II. József rendeletére *Bacho* János kerületi főispán összes hivatalaival ide *Szabadkára* mint biztosabb helyre tette át lakását; és minthogy más alkalmas épület itt nem volt, a barátoknál elfoglaltak minden helyiséget e hivatalok számára, míg a barátok a városba mentek ki lakni. *Bachó* szept. végén jött ide és nov.-ben ismét elköltözött. Áthozták volt *Krassó* és *Temes* vármegyék *levéltárát* is 38 ládában, melyeket szintén a barátoknál helyeztek el és ezen év végén szállítottak csak haza; mert időközben szerencsés fordulatot vettek a dolgok a harctéren. A 78 éves *Hadik* Endre helyébe aug. hóban gróf *Laudon* neveztetett ki főhadvezérnek, aki Nándorfehérvárt (Belgrád) vette ostrom alá. A török seregnek e napokban *Havasalföldön* szenvedett nagy veszteségének hire elcsüggeszté itt is a török őrséget, úgy hogy szept. 30-án a külvárost és okt. 8-án magát Nándorfehérvárát is feladták.

A vármegye okt. 11-én értesíté a várost ezen eseményről. De Nándorfehérvár el volt rombolva; hogy lakhatóvá tétessék, sok mindenféle iparost és építő-anyagot kellett oda szállítani. A mi városunkra is 100 munkást vetett ki a vármegye, hogy Belgrádba a táborba menjenek rőzse-kötegeket csinálni, más 100-at *Pétervárad*ra a várba rendeltek, és 100 kocsit *Zimony*ba a hajók kirakására. Pedig múlt hó vége felé rendeltek már innen Zimonyba 200 napszámost egy vezetővel és 2 kocsi élelemmel, akiket minden 2 hétben újakkal kellett felcserélni stb. A város pedig szept. 26-án a vármegyénél panaszt emel, hogy annyi ember- és

[6]) 1787. dec. 14.—1789. apr. 3-ig összesen 53132 mázsa szénát parancsoltak a városra, de ez 15062 mázsával többet vitt a táborba.

kocsiállítást parancsolt a városra, hogy legjobb akarata mellett sem képes eleget tenni; a tanács ugyan megteszi a magáét, felszólítja s buzdítja a népet, de maga sem reméli, hogy eredménye legyen. Az eddig küldött munkások a kemény fárasztó dologban és szűk élelem mellett elcsigázva, ha felváltattak, betegen kerültek haza és többen el is haltak, betegeket nem lehet küldeni; pedig napszámosok itt is kellenek folyvást a szénahordásnál, és a folytonos szállítások miatt itthon is majd mindennap sok kocsira van szükség.

Az 1789. évi hadjárat bevégeztével a katonaság ismét téli szállásra vonult. Okt. 22-én II. József is tábori kocsikészületével valami 209 lóval érkezett városunkba, 23-án itt megpihent s azután Mélykúton s Halason át Bécsbe tért vissza. — Nagyszerű fogadtatásban részesült városunkban a dicső győző gr. *Laudon*, aki dec. 17-én délután 3 órakor érkezett ide. Tiszteletére még bálat is rendeztek a városi „*kaszino*"-ban, melyet a tábornok saját jelenlétével is szerencséltetett; és a tanács ezen ünnepély emlékét a jegyzőkönyvben is megörökíté[7]) — Másnap reggel *Laudon* is Halas felé távozott[8])

A háború folytatására a következő *1790. évre* ismét 228 pm. búza, 2622 pm. árpa, 5180 pm. zab stb. és 21420 mázsa széna vettetett ki városunkra; és a tanács már szept.-ben elrendeli, hogy a város polgárai és lakosai minden fej után 1 pmérő zabot tartoznak behozni, így minden két adóforint után is; továbbá minden 1 adóforint után 10 font lisztet és 1 mázsa szénát. — A súlyos terhek tehát még korántsem szüntek meg; városunkban az egész háború idejére (1788—1791. szept. 9-ig) csak a gabona, széna, fa stb. küldeményeket kisérő biztosoknak (conductor) adott napidíjakban 2510 frtot költött. A török háború alatt az egyes lakosok által adatott: 7 pm. tiszta búza (2 frt 30 kr.-ba

[7]) Lásd polg. jkönyv. 1789. évi 1477. sz.

[8]) A következő évben 1790. okt. 28-án herceg Coburg tábornokot is, aki 1789. okt.-ben Bukarestet vette be, ünnepélyesen fogadták.

számítva), 34 pm. kevert búza (1 frt 30 kr.), 13 pm. árpa (1 frt 15 kr.), liszt 1473 mázsa 63 font (fontja 4 kr.), 1327 adag zab (4 kr.), 1429 adag széna (2 kr.), 850 adag zab (5 kr.), 6852 adag széna (3 kr.), 26522 adag zab (7½ kr.), 16709 adag széna (6 kr.) = Mindössze 10846 frt 42 kr. Ezen összeget a város egy 1794. február havi kimutatás szerint az illetőknek a hadi-adóba tudta be.

5. Az alkotmány visszaállítása. A város becikkelyezése.

I. A nem törvényes, mert nem az országgyűlés által rendelt adózásokban kimerült nemzet kedélyét, nyugalmát, amelyet már előbb is a császár többrendbeli alkotmányellenes intézkedései felzaklattak, a törökön vett győzelmek és Belgrád visszavétele nem volt már képes helyreállítani s lecsendesíteni.

Már múlt években is hangosan kikeltek a vármegyék az alkotmányellenes kormányzás ellen. Bács vármegye a császári katonaság által megszállva levén, engedelmeskedni volt kénytelen a felsőbb parancsoknak; de a császárnak 1789. febr. 28-án kelt rendeletére, melylyel a *hiteles* helyeken őrzött legnagyobbrészt birtokviszonyokat illető fontos okmányokat Budára egy központba összehozatni parancsolta, a vagyoni érdekeiben magát veszélyeztetve vélt nemességnek elégedetlensége épen lángban tört ki. A vármegyék mindenfelől, maga a helytartótanács is erélyesen tiltakozott az alkotmány sérelme ellen és határozott hangon országgyűlést követeltek.

Végre a hosszas háborúban, a tartós ellenszegülésben kifáradt, és testi egészségében is megtört császár 1789. dec. 18-án a panaszok orvoslására kilátásba helyezi a kívánt országgyűlést, amelyre a vármegyék az előmunkálatokat el is kezdhetik. — Ezek hozzá is láttak, sőt az engedély

határain is túlmenve nehányan önhatalmúlag foglalták vissza az előbbi elvesztett tért[1]).

II. József nagy kormányterveit meghiúsítva látván, elcsüggedt; engedékenyebb lett és 1790. jan. 28-án a vármegyékhez intézett leiratában kijelenté, hogy országgyűlést nemsokára fog tartani, addig pedig *május 1-től* kezdve az ország polgári, közigazgatási és törvénykezési viszonyait ismét azon állapotba helyezi vissza, amelyben azok 1780-ban trónra lépte előtt voltak. Vérző szívvel vonta tehát vissza összes újításait, kivévén a *türelmi* rendeletet, a *jobbágyság*nak és a *lelkészségek*nek rendezésére vonatkozókat. Az említett határidő megérkeztéig azonban, míg az új intézkedések részletes eltörlő-engedélyek által megszüntetve nem lesznek, tartózkodjanak minden önhatalmú eljárástól. — II. József kevéssel ezután, febr. 20-án meg is halt.

Azonban a határidőt már nem várhatták be; mindenütt közgyűlések tartattak a vármegyékben, s miután a kinevezett tisztviselők önként lemondtak, a régi rend is tényleg ismét helyreállott. Igy *Bács* vármegye 1790. febr. 1-én tartott közgyűléséből, amelyen még *Bachó* elnökölt, felkérik az 1785. év előtti főispánt *Hadik*ot, foglalja el újra székét, és a márc. 3-án *Zomborban* tartott közgyűlésen már a régi alkotmányos tisztikar kezdé ismét munkálkodását.

Utóbbi vármegyei gyűlésről városi követeink haza térvén, márc. 8-án azt jelentik, hogy ott oly kir. határozat olvastatott fel, amelynek értelmében a szab. kir. városok a vármegyék alól felmentve ismét régi joghatóságukat gyakorolhatják, szabadalmaikat újra élvezhetik, és a *latin* hivatalos nyelv használata visszaállíttatik. (S ennek következtében azonnal márc. 8-án kezdik is *német* helyett ismét *latin nyelven* vezetni a jegyzőkönyvet.) Az iskolaügyekre vonatkozólag is az rendeltetett, hogy azok a régi állapotba térjenek vissza, a latin nyelv csak a magyarnak segítségével taníttassék, az 1784-ben behozott tandíj megszünik,

[1]) Horváth Mih. Magy. tört. VII. köt. 674.

a szűnetek is a régiek. — A választott község erre azt kívánja, hogy a *német* nyelv nem tudása miatt mellőzött régi tanácsnokok is visszakerüljenek a tanácsba, ami később meg is történt.

Addig megkapták itten is márc. 19-én a helytartótanácsnak márc. 2-án kelt rendeletét, mely szerint a város felmentetik azon alárendeltségi viszony alól, amelyben eddig *közigazgatási* (politikai) ügyekben a vármegye alatt, *gazdasági*akban (oeconomiai) pedig a kerületi kamarai administrácio alatt volt. A helytartótanácscsal is újra kezdheti a *közvetetlen* levelezést. — Egy hét múlva pedig márc. 26-án felolvastatott a helytartótanácsnak márc. 5-én kelt rendelete, mely szerint az *igazságszolgáltatás* is az 1780. év előtti állapotba helyeztetik vissza. — A városi tanács tehát visszanyerte egészen régi hatáskörét, s ez mindenesetre nagy örömet okozott az egész városban; de a tanács jegyzőkönyveiben ennek semmi nyomát nem találjuk, egyszerűen csak tudomásul veszik; mert hisz a rövid idő múlva tartandó alkotmányos tanácsválasztásnak leginkább az 1786-ban mellőzött s most még kívül levő tanácsnokoknak volt okuk reménliök és örvendeniök.

Apr. 12-én kapta a város az engedélyt a *restaurációra*, de egyszersmind *Gludovác* József kir. biztos is küldetett ezen aktusra, aki végre apr. 26-án régibb szokás szerint a tanácsválasztást meg is tartá, de a biróval együtt most is csak 7 tanácsnok lett.

A vármegyék az indulatok őrjöngő mámorában az előbbi kormány minden nyomait eltüntetni iparkodtak; örömrivalgás és zene között még a méltányos adókivetés céljából készített földmérésekre és népösszeirásokra vonatkozó irományokat is, a tudomány nem csekély kárára megsemmisíték, nehogy a fejedelem és a nemzet közötti meghasonlás egyik főokának még emléke is maradjon hátra. Igy *Bács* vármegye felszólítá városunkat is, hogy az illető irományokat mind az apr. 7-én Baján tartandó

vármegyei közgyűlésre vitesse, hogy ott tűzzel pusztíttassanak el. Azonkívül esküvel kellett fogadnia a tanácsnak, hogy tudva és akarva semmit sem tartott vissza; s ha mégis netalán valami hátramaradt volna, mihelyt előkerül, szent kötelességének ismeri azt rögtön elpusztítani. A városi tanács készségesen szót fogadott e rendeletnek, és a házszámokat is leszakasztották, levakarták.

II. Ezalatt *II. Lipót* 1790. jun. 6-ra hívta össze az országgyűlést Budára. Városunk mint még nem *becikkelyezett* szab. kir. város nem kaphatott erre meghívást; de a tanács máj. 10-én ezen ügynek szorgalmazására *Parcsetics* Antalt és *Szucsics* Jánost küldötte azon utasítással, hogy előbb Bécsbe menjenek, ügyöket a fejedelemnek is kegyébe ajánlják és a becikkelyezést kérjék; azután Budára visszatérvén a rendeknél is szerezzenek ezen ügynek pártfogókat. S ha ez úton a becikkelyezés sikerült, és nekik az országgyűlésen helyök és szavazatuk lesz, mint e város követei adják elő panaszaikat (gravamina), melyeket következőleg állítottak össze:

1. A város *Bajmak* és *Csantavér* telepítése után is előfogatok adására kényszeríttetik a vármegye által; máig sem szabadult fel a város ezen paraszt teher alól, amely miatt új iparosok és műveltebb lakosok nem igen szeretnek ide beköltözni, úgy hogy a város a szab. kir. városok célját nem igen érheti el. A vármegye követelésére az említett két falu után még egy harmadiknak, *Sándor*-nak telepítésére is köteleztetett e város. Utóbbi kötelezettség alól valamint egyáltalában az előfogatok állítása alól felmentést kérnek.

2. Kérik az évi *kir. bérnek* (census regius) és egyéb törvényellenes terhek megszüntetését.

3. S minthogy ezen kir. bér a privilegium értelmében is csak *közvetetlen* kir. birtok elismeréséül hozatott be (in recognitionem directi regis dominii); azért a város a felsőbb kormányszékek jogköréből kivonassék (a juris-

dictione dicasteriali) és egyenesen a magy. kir. udv. kancelláriával léphessen levelezésbe.

4. A városi polgárság *vám- és révmentessége* igen gyakran megsértetett; így péld. az *eszéki* hídnál is, amely pedig maga a városnak jelentékeny segítségével épült fel. A város eziránt sokszor tett panaszai mind eredménytelenek maradtak; azért most az országgyűléshez fordulnak és sérelmeik orvoslatát ettől kérik.

5. Kérik a város *porta*-számának kiigazítását, annál is inkább, mert e város területe Bajmak és Csantavér falvak kihasítása által sokkal kisebb lett.

6. A *harmincad*-adó szállíttassék le, a ló- és ökörkereskedés legyen ismét oly szabad mint volt azelőtt.

7. A katonaságnak kiszolgáltatandó gabonát (és abrakot) ne előbb meghatározott árban, hanem a mindenkori *piaci árban* kelljen kiszolgáltatni.

8. Az *iskolák* is teljesen a régi állapotba helyeztessenek vissza.

9. A sok és drága *kir. komissiótól*, mint a szab. kir. városok e sérelmétől, szabadíttassék meg épen így a sok földméréstől is.

— A városi követek lelkiismeretesen jártak el ugyan megbízásukban, de igen nehéz feladatuk volt; csak az bátorította őket, hogy a király maga is akarta e város becikkelyezését. — Mert a kamara befolyása alatt a tanács által választott és utasítással ellátott városi követek az országgyűlésen rendesen a kormány részére állottak a vármegyék nemessége ellen. Azért is a vármegyék féltékenyek voltak minden új szab. kir. városra s ezek számát egyáltalában nem szerették szaporítani, nehogy túlsúlyra jussanak az országgyűlésen. S ka a király mégis nehányat felszabadított, az országgyűlési rendek a becikkelyezéskor mindenkor nehézségeket támasztottak; pedig anélkül a városoknak szabadsága nem volt teljesnek mondható, nem gyakorolhattak befolyást a törvényhozásra. Már *Mária*

Terézia alatt is heves jelenetek fejlődtek e miatt a két utolsó országgyűlésen, s névszerint 1751-ben *Zombor* és *Újvidék* becikkelyezése nagy ellenszegülésre talált az országos rendek részéről, amelyek végre is csak úgy egyeztek bele, hogy e városok köteleztettek előfogatokat adni és hogy nekik az országgyűlésben való részvétel megtagadtatott.[2])

Ez volt oka annak, hogy a mi városunk is annyi ellenkezésre talált Bács vármegyénél és a felsőbb hatóságoknál, midőn még a szab. kir. városi jogért folyamodott. S ez nehezíté most is becikkelyezését az országgyűlési rendeknél. — De a király a rendeknek ezen makacsságát látván, mely kor- és célszerű újításokat nem tűrt; ez ellen egy erőteljes harmadik rend alkotását látta szükségesnek, s erre legjobb eszközt a *polgári elem* erősítésében vélt találni, ha ennek is közhivatalokban és törvényhozásban részt enged. Igy lett némi megszorítással a *nem nemesek*nek hivatalképessége is törvény által kimondva.[3])

Az országgyűlés 1790. nov. első napjaiban Pozsonyba tétetett át, ahol nov. 15-én *Leopold* fényes koronázása[4]) a nemzetet a trónnal ismét kibékíté, s az bizalommal fordult új királya felé. De a szab. kir. városok szaporítását illető kir. előterjesztés mégis ellenkezésre talált a rendeknél. A válaszfelirat készítésével megbízott választmány erre nézve ily véleményt nyújtott be a rendeknek: — „minthogy a kir. városoknak szaporítását a rendek előleges meghallgatása nélkül a törvény tiltja, ennélfogva a szóban forgó öt új kir. város; Temesvár, *M.-Theresiopolis*, Pécs, Pozsega és Károlyváros az országgyűlés rendezéséig (amidőn t. i ennek alkotó elemei és ezek jogköre szabályoztatik) mostani állapotában maradjon.“ A folyton sza-

[2]) Horváth M. e. m. VII. 306—7. lapon.

[3]) Horváth M. e. m. VIII. 99. stb. lapon.

[4]) A szokottnál nagyobb koronázási ajándékhoz 50 ezer aranyhoz e város is 16 portája után (à 36 frt) 576 frt 18 krral járult.

porodó udvari párt azonban ezt nem fogadta el, hanem ezen városok becikkelyezését kívánta, míg a másik párt hevesen ellenezte; mert a kir. városok majdnem egyenlő számban voltak a vármegyékkel és így a nemesség törvényhozási túlsúlyát könnyen veszélyeztették. Az országbiró ezen párt aggodalmát avval iparkodott eloszlatni, hogy — mint mondá — majd az országgyűlés rendezésekor a *szavazati rendszer* elintézése által módjukban áll még minden káros következményt megelőzni. Különben sok anyagi érdek is javasolja e városok haladéktalan becikkelyezését.

Ezen előadás megtette a hatást.[5]) *Bihar* és *Somogy* vármegyék követei eleintén leghevesebben keltek ki, most pedig megváltoztatták nézetöket. Hihetőleg *Bács* vármegye sem nagyon pártolta ez ügyet, s bizonyára ennek részéről tétettek először ezen ellenvetések, hogy városunknak már *külseje* sem felel meg legkevésbbé egy szab. kir. városnak: nincs benne semmi díszesebb épület, soknak ablakja, kéménye sincsen; az inkább viskókból mint házakból álló utcák összevissza minden rend nélkül vannak építve; a lakosság nagyobbrészt műveletlen *incivilis* és *inqualitatus paraszt*, akik a *polgár* díszes nevére nem méltók; *iparos* nagyon kevés van itt, *kereskedelem* meg semmi. A nép oly annyira *vallásnélküli* (?) hogy a 17 évvel azelőtt kezdett templomot maig sem építették fel; továbbá az ottani nemesekkel is mindig roszul bántak, azok előjogait nem tisztelve, mindenféle terhek elviselésére kényszerítették stb. — S ezen nézeteket az egyes bizottságok is, amelyeknél városunk ügye megfordult, mind magukévá tették.

Ezek ellen városi követeink így válaszoltak: Igaz ugyan, hogy nagy kereskedelem és ipar itt nincs; de mégis kereskedünk dohánynyal, gyapjúval és marhákkal (akkor 6 baromállás volt a város határában; és 7 ménes 797 drb. lóval, azonkívül valami kétezer tehén.) Hogy itt

[5]) Horváth e. m. VIII. 103. lapon.

sóbányák és ércek nincsenek, arról a természet alkotója tehet, aki nem mindenhová teremtett mindenfélét; hanem egyik helyre azt, amit más helyről megtagadott. De azért e városnak megvan mindene, amire szüksége van. — Igaz, hogy a házak itt sem szépek, sem erősek; de a *lakosság vitézsége saját mellével s edzett karjával* védte és erősekké tette azokat az ellenséggel szemben, az anyagi hiányt erkölcsi erővel és lelkesedett bátorsággal pótolta. — Hogy a helybeli nemesekkel roszul bántunk volna, azt bebizonyítani nehéz volna. Az utolsó török háborúban nem mi kényszerítettük szabadalmaik ellen is a közterhekben részt venni, a város kiváltságai dacára maga is igen sokat szenvedett ezen időben stb.

Bajmak és *Csantavér* falvakra nézve pedig ugyanakkor a vármegyei követek azt kívánták, hogy ezen falvak a várostól elszakítva királyi adományozás (collatio) tárgyát képezzék.

A rendek többsége végre 1790. dec. 7-én végzésileg ama városoknak (Pécs kivételével) a szab. kir. városok közé való becikkelyezését kimondotta. (I. decret. 30. tcikk.) — Erre újabb és még hevesebb vita keletkezett azon kérdés fölött, vajjon e városok a törvényhozásban üléssel és szavazattal is láttassanak-e el még most az országgyűlés rendezése előtt? Végre ezen kérdés is az új városok előnyére döntetett el. S így a tanács a választott községgel együtt *Parcsetics* Antal birót és *Szucsich* János tanácsnokot választotta meg első országgyűlési követeknek, akik így az ülésekben mindjárt részt is vehettek.

6. A francia háborúk és egyéb terhek 1803-ig.

A törökkel 1790. szept. 25-én fegyverszünet köttetett, és a háború előtti állapot alapján béke is lett 1791. aug. 4-én *Szisztovában.*[1]) Bár kedvezőtlen föltételek alatt köt-

[1]) 1792. jan. 18-án Temesvár felől török követ érkezett városunkba, akit nagy ünnepélyesen fogadtak s tiszteletére táncmulatságot is rendeztek. Egy napi pihenés után jan. 20-án Halas felé Bécsbe távozott.

tetett, mégis örömmel fogadtatott Bécsben, mint a békének biztosítása ezen oldalról; mert másfelől a *francia bonyodalmak* is nagy aggodalmat keltettek. — *II. Lipót* is rövid betegség után 1792. márc. 2-án meghalt és fia s utódja *I. Ferenc* (uralkodott 1792—1835.) bölcs apja nyomdokait követte. Erre különben az európai események is késztették, hogy a magyar nemzet rokonszenvét s ragaszkodását magának biztosítsa. Páris és Bécs oly feszült viszonyba jutott egymáshoz, hogy a háború már elkerülhetetlen volt.

1792. apr. 20-án küldöttek a franciák *Ferencnek* mint német császárnak hadüzenetet, s főleg ez okból és a koronázása végett hivta össze máj. 20-ra Budára az országgyűlést. De ez az országos hadisegély és az ujoncozás megszavazása után jun. 26-án már befejeztetett,[2]) anélkül, hogy ily háborgó időben az ígért országos reformtervekre gondolni is lehetett. Mindezeket s így városunknak többször felújított sérelmeit is, kivált a kir. kommissiók ellen, a következő országgyűlések is jó sokáig nem tárgyalták érdemlegesen; mert ezeknek főcéljok mindig csak újabb hadisegély megszavaztatása volt ezen minket közvetve csak a sok adózás és segélyezés miatt érdeklő háborúra a forradalmi franciák és később Napoleon ellen.

Igy az 1792. évi országgyűlés által megajánlott hadisegélyből városunkra 13,357 frt 7 kr. esett, amit részint pénzben kellett beadni, részint termesztményben, kivált zabban. — Városunk története a következő években ismét alig említhet fel egyebet, mint a részint országgyűlésileg részint pedig sürgető szükség esetében közigazgatási úton kivetett adózásoknak és önkéntes segélyezéseknek előterjesztése és beszolgáltatása körül kifejtett sokszor rendkívüli fáradságokat s erőfeszítéseket, valamint a város nagy áldozatkészségét.

[2]) Jun. 6-án volt Ferenc koronázása, 10-én pedig nejeé. A koronázási tiszteletdíjból (50 ezer arany a király és 25 ezer a királynő számára) városunkra 864 frt esett, a taxa diaetalis-ból pedig két ezer frt.

A város 1793. szept. 2-án a rendes jutalékon kívül még 70 katonalovat ígért, amiért okt. hóban a király a helytartótanács útján köszönetét küldi. E lovakat (á 72 frt értékű) csak 1794. októberben adták át.

1795-ben összesen 153 katona-újoncot ad a város s azonfölül még 500 frt hadisegélyt, amiért hasonlóan a helytartótanács apr. 21-én elismeréssel és köszönettel említi a város szolgálatkészségét és pontosságát.

Az 1794. és 1795. évi szárazság és szűk termés dacára 1796. márciusban a város összes lakossága mégis 1526 pm. zabot ad ingyen és vitet Bajára a katonai magtárba.

A háború nem nagy szerencsével folyt a császárra nézve; sőt 1796-ban nagy veszteségei is voltak. Az egész országban imádságok rendeltettek a csász. fegyverek szerencséjeért; itt jun. 12-ike volt erre kitűzve, a magistratus, a céhek és a nép egész nap a templomban volt. — Nov. hóban is az országgyűlésen a király nagyobbmérvű segélyt kért. — E városra jutott ekkor: 127 katonaújonc (akiket 1797. aprilig mind beadták), 7500 pm. búza, 1200 pm. zab természetben; továbbá 372 pm. búza (á 1 frt), $332^{32}/_{40}$ pm. zab szintén vagy természetben vagy készpénzben; végre 65 ökör (á 50 frt), 32 ló (á 72 frt) és az utóbbiaknál volt törtszámok helyett 87 frt 36 kr. A város *subsidiuma* tehát 19679 frtot tett. Akinek földje volt, természetben adta be a rá kivetett mennyiséget, a többiek pedig pénzben tettek eleget.

1797. apr. 8-án a király még az általános fegyverrekelést is elrendelte *(insurrectio)*, amely a nemeseknek személyes kötelességök volt. A vármegyei bizottság máj. 3-án és a helytartótanács jun. 7-én erre nézve úgy intézkedett, hogy jóllehet a mi szab. kir. városunk mint *egy* nemes tulajdonképen csak *egy* lovas katonát tartozik állítani személyes insurrectió címén. Mégis a veszély nagysága miatt jelen esetben, minden következmény nélkül a jövőre,

a 16 portája után is egyet-egyet, s így összesen 17 lovast állítson teljesen felszerelve, s ezeket az ország határain belül minden szükségessel még el is lássa. Egy-egy lovas felszerelését és ellátását 320 frtra számítva, a város a földesúri és a kir. haszonvételek jövedelméből 2 százalékot fordítson e célra. Épen így a polgárok és a nemesek is a polgári telkeik arányában és a tisztviselők, tanárok, tanítók stb. is fizetésük 2 százalékát tartoznak beadni[3]).

Máj. 7-én ki is tűzték a város zászlaját és a városi kapitány a toborzást elkezdé, amely nemsokára sikeresen be is fejeztetett. — *Bács* vármegye összes insurgenseinek kapitánya bajsai *Vojnics* Salamon lett. A város egy-egy legény eltartására 10 krt adott naponkint, a 17 lovas katonának teljes ellátása egy fél évre 1013 frt 46 krba számíttatott; a 17 ló maga 1141 frtba került[4]).

Azonban jóllehet időközben márc. végén a császár békealkudozásokat kezdett, az insurgens nemességgel is, mely *Körmend* táján táborzott és gyakorlatait tartá, imponálni akart ellenfelének. A *kampoformiói* (okt. 17.) békekötés után azonban okt. 29-én kelt rendelettel, amelyben a király az insurgensek vitézségét és készségét magasztalja[5]), a csapatok illetékes vármegyéikbe küldettek vissza; s ezekből városunkba is helyeztetett el ideiglenesen egy csapat (phalanx). Ezeknek eltartási díja a hó végéig járt, ruhájokat megtartották, de a lovat és a fegyvereket vissza kellett szolgáltatniok. Csak dec. 19-én kelt a kir. rendelet, amely az insurrektió teljes feloszlatását rendelte el, s így mindegyik ismét békével térhetett vissza családja körébe.

A béke azonban nem sokáig tartott, és már 1798. végén kezdődött a *második francia háború*, amely szintén csak veszteséget hozott *Ferenc* császárra. — Városunk (gr. Pálffy Miklós tábornok nov. 20-án kelt levelére) már nov.

[3]) Vár. levélt. 1797. évi polit. fons 12 A. 31. és fons 7. B. 36.

[4]) Az insurgensek névjegyzékét lásd 1797. évi fons 9. B. 69. és fons 15. A. 8.

[5]) Horváth Mih. magy. tört. VIII. 207. lap.

30-án kétezer pm. zabot igért maga részéről és reményli, hogy egyesek is talán 4 ezer pm.-t fognak összeadni. S oly készséggel gyűjtötték össze, hogy 1800. febr. 3-ig 202½ pm. zabot és 633 frtot szolgáltattak be a város részéről; a polgárok részéről pedig 1494½ pm. zabot és 1661 frtot[6]), összesen 1697 pm. zabot és 2294 frtot, vagy (egy pm. zabot 32 krba számitva) a pénzt is zabban kifejezve, összesen hat ezer pm. zabot adtak.

1799-ben a város 64 újoncot igért, 1800. aug.-ban újra 65 adott a rendes illetéken fölül. Azonkívül a császár nagy veszteségei pótlására nagy szorultságában *1880. szept. 4-én* újra insurrektióra szólítá fel a magyar nemességet. S minthogy főleg a gyalogságban szenvedett nagy kárt, továbbá a költségek kímélése és a felkészülés siettetése céljából a nádornak szept. 8-án kelt rendelete által megengedtetett, hogy a város inkább gyalogosokat adjon mint lovasokat. Egy gyalog század (centuria) 160 legényből álljon 1 kapitány, 2 fő- és 2 alhadnagy, 1 zászlótartó és 6 altiszt alatt. Hat század egy zászlóaljat tesz, s mindenik századhoz még egy sebész (chyrurgus) is kell. A legénység itthon kapjon ruhát; fegyvert azonban az országos fegyvertárból fog kapni a város fizetése mellett. — Erre a város a kapitány felszerelésére ezer frtot, egy-egy főhadnagyéra 600 frtot, egy-egy alhadnagyéra 500 frtot és a zászlótartóéra 400 frtot határozott meg; a 160 legény felszerelésére és eltartására pedig 12 ezer frtot határoztak és ezen összeget arányosan a város lakossága közt felosztották, úgy mint 1797-ben. A városnak *Bajmak* és *Csantavér* utáni földesúri jövedelme 12 ezer frt, ennek 7% = 840 frt és ennek félévi részét 420 frtot kellett mindjárt a vármegyei insurgensek pénztárába befizetni. Ezenfelül a város még egy lovas katonát is tartozott adni, és ennek félévi ellátására 45 frtot adott.

Hogy a kívánt századot felállíthassák, különféle ígé-

[6]) Vár. 1800. évi jegyzőkönyv 90. sz.

retekkel édesgették a népet; a parasztoknak 10 frt fölpénzt adtak, örökös felszabadulást ígértek a robot alól és későbbre katonamentességet, ha most önként e századba beállanak; a tiszteknek 2 havi fizetést és 2 lovat ígértek és hogy visszatérésök után kiváló gondban fognak részesülni. De jóllehet a templomban szószékről is hirdették és a népet lelkesíteni iparkodtak: mégsem igen ajánlkoztak, s nem akadtak még tiszteknek valók sem. A tanács tehát más módhoz volt kénytelen folyamodni: bizonyos számú házakat egy-egy csoportba véve megparancsolta, hogy mindegyik ily csoport 1—1 katonát adjon, különben a tanács majd maga vesz egyet közülök. — Csak így állíthatták össze nagy nehezen okt. 21-én a századot: kapitánya *Szucsics* Miksa lett, a két főhadnagy *Kuzmánovics* Timót és *Kalafatics* Antal ügyvéd, a két alhadnagy *Antunovics* György és *Lovass* József. A csapat sebésze *Sziebenburger* Jenő lett, aki felszerelésére 170 frtot kapott előre. Azonkívül volt egy hadirnok (furir), 1 őrmester (feldwebel), 6 káplár, 1 dobos, 1 sípos és 158 közlegény[7]). Ezeknek azonnal el kellett indulniok és dec. 10-én érkeztek a Bács vármegyei csapatokkal együtt Sopronyba[8]), ahol a király is meglátogatta táborukat és dicsérettel halmozta el, egyszersmind Bécsnek védelmére Ausztriába rendelte őket. De már itt roszul viselték magukat a vármegyei insurgensek. A határon, a *Lajtha* mellett t. i. felmondták az engedelmet, fellázadtak és egyenes úton visszafelé szöktek. E lázadásban 58 városi insurgensünk is résztvett, de már dec. 27-én a nádor-huszárok utólérték és befogták. A vármegyeiekből 493 súlyosan sebesíttetett meg, a városiakból kettő súlyos, 6 könnyű sebet kapott, 50-nek pedig semmi baja nem esett. Bács vármegye ezen országos megszégyenítésének hírére arra kérte a királyt, feledje ezen gyalázatot és büntetésül fogadja a vétkeseket örökös

[7]) A névlajstromot lásd vár. levéltár 1800. év polit. fons 15. D. 64.
[8]) U. ott. 1800. fons 9. A. 13.

katonáknak. A főizgatók katonai törvény szerint elitéltettek 300 legény között 4—5-ször vesszőt futni.

Hogy Bécset megmentse a császár, kénytelen volt 1801. febr. 9-én a *lunevillei* békét elfogadni, mire apr. 15-én magasztalásoktól áradozó leiratban a nemes felkelő sereget ismét hazabocsátá. A város akkor a visszatért *Sziebenburger* sebészt és másokat polgároknak fogadta be díjtalanúl, másoknak pedig több napi zsoldot adott kedvezményül.

Igy lett vége a 9 évig tartott két súlyos háborúnak, melyek az egész országnak sok áldozatba kerültek. Városunkra azonban az említett hadisegély és katonaállításon kívül *más terhek* is nehezedtek ezen években.

Az 1794. és 1795. évi szárazság és szűk termésen kívül, amely különben még 1800-ban is meghiúsította a földmívelők reményét, még a sok rosz s értéktelen *papirpénz* is, amely ez időben forgalomba hozatott, szegényítette el a népet; mert ezen mindig csak nagy levonások és veszteségek árán lehetett túladni[9]).

Ezen bajokhoz járult még a *Szerémségben* kitört *pestis*. Emiatt a vármegye déli részén a Duna mentében őrláncot (cordont) állítottak fel, amelyhez városunknak is a *begecsi* állomásra (Futak mellett) 1795. okt. 6. óta kéthetenkinti felváltással száz-száz embert kellett küldenie őrnek (ebből Bajmakra esett 12 ember, Csantavérre 8 ember.) Ezeket 1796. jul. 7-ig huszszor váltották fel; ezen kétezer ember számára 221 kocsi kellett, amelyeken őket magukat, valamint a nekik szükséges fát és kenyeret szállították. Az őrök ellátása és a fuvarozások mindössze 16209 frt 12 kr. költséget okoztak a városnak; csak a szállítmányok vezetőinek napidíjai 447 frtra rúgtak. Azonkívül a *Czartorinszky* és a *Jelacsics* ezredek még katonai őrvonalat is képeztek itt, amelyet Ujvidéknek kellett ellátnia; de a mi városunknak is (az Ujvidék által reá vetett 3503 frtnyi

[9]) Horváth M. e. m. VIII. 222. lap.

követelés helyett a felsőbb helyen történt leszállítás szerint) szintén kellett 1173 frttal hozzájárulnia, a többit a vármegye pótolta. — A veszedelem megszüntével julius 1-én szabadult fel a közlekedés.

Egy 1793. szept. 23-án tartott vegyes bizottság a Duna áradásakor megnehezített közlekedés megkönnyítésére a *Bezdán* és *Battina* közötti gát-töltésnek kiépítését tartotta szükségesnek, s ez kir. rendelettel meg is parancsoltatott. 1794. aug. 19-én a helytartótanács városunkat is felszólítja, hogy részt vegyen ezen munkában. A város azonnal felmentést kért, túlterheltetését adván okúl, továbbá a helynek távolságát, és hogy épen most a *Teréz templom* építésével van elfoglalva. — A dolog még egyelőre nem kezdetett meg (úgylátszik csak 1799. vagy 1800-ban). Az igás- és kézi-munkákat *Bács* és *Baranya* vármegyék adták ingyen; városunkra a 23 portája után 1839 munkás vettetett ki; az építés három évig tartván 5517 munkást kellett adnia, de a távolság miatt városunk inkább pénzzel váltotta meg magát e teher alól s fizetett évenkint 306 frt 31 krt, s így a három évre összesen 919 frt 31 krt[10]).

7. Belügy. Bajmak és Csantavér urbáriuma 1785/7-ben.

Ezalatt városunk tanácsa nem hagyta nyugodni e város *sérelmeit*, s minthogy az országgyűléseken nem kerülhettek sorba, a legfelső helyen keresték ezeknek orvoslását. Igy márc. 24-én *Parcsetics* Antalt, *Lénárd* Mártont, *Gugánovics* Pált és *Markovics* Mátyás ügyészt személyes audienciára küldik a királyhoz, hogy a város panaszait és kérelmeit előadva a többi között az 1790. évi restaurációban választott csonka tanács kiegészítését is kérelmezzék és hogy városunk véglegesen mint szab. kir. város szerveztessék. — Erre a helytartótanács 1795. apr. 23-án kelt leiratával *Szent-Gáli János* személyében *véglegesítő*

[10]) Vár. levélt. 1803. évi jkönyv. Nr. 718.

kir. bizottság (comissio finalisans) küldetett[1]), aki 1796. jul. 5-én megtartá a sokat sürgetett tisztújítást, a tanácsot kiegészítette és a biró mellé *polgármestert* is választatott. Még 1798-ban is működött itten, újra rendezte a földbirtokokat és szabályozta a város utcáit.

Ezen időponthoz érve, figyelmünket ismét a városnak három telepítendő falujára kell fordítanunk.

Bajmak és *Csantavér*[2]) telepítése, mint már föntebb említettük, lassan haladt előre; és a vármegye e miatt panaszt is emelt a helytartótanácsnál, valamint aziránt is, hogy e két falut a város még nem adta által egészen a vármegyének. — A város eközben 1785-ben aug. 9-én Bajmakon úri széket tartott, melynek célja volt a sok adás-vevés és cserélgetés által összezavart állapotba új rendet behozni és új úrbéri összeírást tartani. *Pávay* városi mérnök utasíttatott, hogy *Rudics* Máté bérlő segítségével a sessionális kaszálókat és a beltelkeket az eddigi 1200 □ öl helyett 1100 ölre szorítsa s így oszsza be.

A most tartott összeírás szerint *Bajmak*on 124 (névszerint felemlített) jobbágy volt 100 sessióval vagy telekkel, azonkívül a plébánosnak 1, a tanítónak ½, a sekrestyésnek ½, a községnek 2 egész, a mészárszéknek egy és a telepítéssel megbízott szabadosnak egy egész sessiója, s így összesen 106 sessió volt betelepítve, azonkívül volt még 1 házas zsellér és 16 lakó[3]). Akkor tehát *Bajmak*on 106, *Csantavér*en pedig már 126 sessió volt betelepítve; s Bajmakon felénél több, Csantavéren még 53 sessió volt üres, amiről szept. 9-én a helytartótanácsot is értesítették.

A vármegye panaszára a helytartótanács dec. 6-án számadásra vonja a várost. A város tanácsa pedig dec. 23-án az előbbi felterjesztésére hivatkozván, a hiányos telepítés vádját magáról elhárítani iparkodik azzal, hogy

[1]) Vár. levt. 1796. évi polit. akták fons 3. E. 128.

[2]) Lásd felolvasásomat: „Bajmak és Csantavér keletkezése“ cím alatt a Bács-Bodrog vármegyei tört. társ. Évkönyve I. évf. 1 füz. 1885. a 33—48. lapon.

[3]) Vár. levt. 1785. Fons 18. A. 78.

e két helység felső parancs következtében *Ürményi* kir. biztos által bérbe adatott; a város csak az úrbéri rendezést tartozik ott elvégezni; a bérlők pedig nem kötelezettek a telepítés folytatására. Semmi sem természetesebb tehát, mint hogy ez ügy nem haladhatott előre; annál is kevésbbé, mert a vármegye Bajmakot is katonai fuvarokkal rendkívül terheli és nyomja, úgy hogy a meglevő jobbágyak alig birják el a nagy terhet, új telepítő meg nem szívesen jő ide. A vármegye az átvonuló katonaságot, mely előbb *Katymár*, *Legyen*, *Rigyica* s *Pacséron* át vette volt útját, most mind *Bajmak*on át viteti, s így maga hátráltatja a telepítést. — Hogy e két puszta (praedium) a vármegyének nincsen teljesen átadva, szintén nem rajtuk múlt. Részben ugyan át vannak már adva, amennyiben domesztika adójokat már nem Szabadkára, hanem a vármegyei pénztárba viszik. A porták elkülönítése előtt még ennyit sem kellett volna engednie a városnak; de mégis megtette a béke kedveért a vármegye iránti udvariasságból s azért, hogy úriszék alkalmával a vármegyei urak is hivatalból jelenjenek meg. Hogy *teljesen* nincsenek átadva, annak oka az, hogy a város tanácsa privilegiumának 5-ik pontjához ragaszkodik, és az összeírás meg a portáknak a helytartótanács általi elkülönítése előtt azt nem is teheti.

A vármegye 1786-ban a február havi gyűlésen tárgyalta a városnak e felterjesztését. S ez alkalommal kimondá, hogy a katonákat más úton nem vitetheti, csak Bajmakon át; azért a város rajta legyen, hogy ezen helyet tökéletesen betelepítse, és hogy az új telepedőknek 3 évi szabadságot adjon az úrbéri terhek alól. Amennyivel e miatt a bérlő károsodik, azt a város a bérleti összegből engedje el. — Erről azonban a város nem akart hallani semmit. De *Bachó* János a temesi kerület kir. biztosa és vármegyei főispán az april havi vármegyei gyűlésből rápárancsolt a városra.

Minthogy tehát a dolgot halasztani nem lehetett, a

város úgy segített magán, hogy *Bachó* jóváhagyásával az eddigi bérlőkkel 1786. jun. 26-án új szerződést kötött. *Frankovics* Antal csantavéri bérlő az 1783-ban kezdett 6 évi bérleti időszakon túl még 2 évig ugyanazon bérletösszeg mellett marad Csantavér bérletében, de azért köteles maga felelősségére ezen idő alatt a még üres 51 sessiót betelepíteni. Ide könnyebben találhat embereket, mint Bajmakra, mert itt nincsen annyi katonafuvarozás, mint Bajmakon; azért szabadság-éveket sem kell ígérnie. — Épen ily irányú szerződést kötöttek *Rudics* Mátéval Bajmakot illetőleg, aki a 6 év leteltével még újra 3 évig az eddigi összeg mellett tarthatta meg Bajmakot; csakhogy ez bizonyos kártérítés mellett kötelezte magát a még üres 150 sessiót ezen idő alatt betelepíteni. Minthogy t. i. ide a sok fuvarozás és előfogati teher miatt nehezebben szánta el magát valaki, azért nehány szabadságévet is kellett itt ígérni[4]). — Ezen meghosszabbított újabb szerződések néhány év múlva csúf harcot szültek a város és a bérlők között.

Még mielőtt ama szerződések megújíttattak, *Csantavér*en újabb úrbéri összeírás tartatott a vármegyei alszolgabiró és esküdt által a városi megbízottak és a bérlő jelenlétében. S ennek alapján 1786. márc. 29-én elkészült a telekkönyv is (liber fundualis).

Eszerint Csantavéren csupa szabad költözésű jobbágyak voltak s pedig 141 telkes gazda, 19 házas zsellér, 39 lakó, kiknek semmi fekvőségök nem volt. — Összesen volt 160 ház, mindegyik egyformán egy láncnyi terület (2 pozs. mérő alá való föld). — Az *urbárium* behozatala alkalmával Csantavér puszta a 4-ik úrbéri osztályba soroztatott, egy-egy sessió 61 láncból állott, t. i. 38 lánc szántóföldből (à 1200 □ öl) és 22 lánc kaszálló rétből (szintén à 1200 □ öl = 1 kocsi széna) az 1 láncnyi házhelyen kívül. Egy sessiós gazda volt 34, — két sessiós

[4]) Vár. levt. 1786. fons 15. B. 76. és 77.

volt 17, — három sessiós volt 1, — $1^3/_4$ sessiós volt 12, $^3/_4$ sessiós 68, — $^1/_4$ sessiós 9. Összesen volt $125^1/_4$ sessió. Az *egész telkes* gazdának évenkint 52 napi igás vagy kétszer annyi kézi-napszámot kellett robotolnia. A belső telek után 1 frt járt, azonkívül járt még a földesúrnak 1 itce vaj, 2 kappany, 2 csirke, 12 tojás. A termésből a kilenced helyett egy heted részt kellett adniok. A kisebb gazdák földjök arányában tartoztak adózni. A házas *zsellérek* 1 frt adót fizettek és 18 napi kézi robotot, a *lakók* pedig, kiknek semmiök sem volt, csak 12 napi kézi robotot végeztek. A plébános, a község, a mészárszék, a tanító és a sekrestyés számára kihasított összesen 4 egész telek minden földesúri adózás alól fel volt mentve; ezekkel együtt összesen $129^1/_4$ telek volt telepítve, és $50^3/_4$ sessió üres volt, amit telepíteni kellett; végre volt még 1200 lánc urasági föld vagy *allodium*, *plaga dominalis*. — Gyümölcsös itt nem volt, nem is volt szabad ilyent ültetni; másféle földek és irtások sincsenek. — A *közlegelő* elég nagy volt, azért adtak vajat is. Az *anya*egyház részéről 4 ökör, 3 ló, 4 tehén, 50 juh és 2 disznó járhatott az itteni közlegelőre; a tanító, a harangozó és az urasági személyzet is arányosan vehette igénybe a közlegelőt. — Ezen urbárium *1787. febr. 10-én* a vármegye gyűlésén Baján hitelesíttetett[5]).

Ezen 1787. év dec. 29-én *Pávay* Sámuel városi mérnök az úrbéri szabályozás alapján *Bajmak telekkönyvét* is elkészítette. Eszerint Bajmak határa a 4-ik úrbéri osztályba volt sorolva, egy-egy egész telek 61 láncból állott; a szántóföldekben egy-egy lánc 1200 □ ölből állott, a kaszálóban pedig 1100 □ ölből. — Volt itt 215 egész telek (3 kalkaturában 8170 lánc szántóföld, 3639 lánc kaszáló és 1108 lánc legelő); a belső telkek a telkes gazdáknál 198 lánc, a zselléreknél $7^{814}/_{1100}$ lánc, urasági belső telek $5^{1014}/_{1100}$ lánc. A közlegelő és a ludak legelője $4722^{636}/_{1200}$

[5]) Az okmány az egyes gazdák neveivel: Vár. levt. 1787. F. 15. B. miscell. 105. oecon.

láne, *Kaponya* nevű legelő $1602^{564}/_{1200}$ láne, ígás ökrök legelője 125 láne, szőlővel beültetve 250 láne. Az urasági föld *(allodium* vagy *plaga dominalis)* $3424^{1178}/_{1200}$ láne szántóföldből és 60 láne kaszáló rétből állott; az urasági csűrök és szérűskert 10 láneból. A koresmák legelője két darabban 60 láne. Telepítésre még vár 30 láne házhely. Az utak, dűlők stb. összesen $442^{146}/_{1200}$ láncot tesznek. — *Bajmak* egész határa eszerint $23452^{1152}/_{1200}$ láne.

Itt lakott már 200 telkes gazda és 12 zsellér; a gazdák közül egynek volt 4 sessiója, hatnak 3—3, husznak 2—2 sessiója; a többinek kevesebb volt, legkisebb $^1/_4$ telek. A *szabad* telkekből a plébánosnak volt 1, *Bacsics* a telepítéssel megbízott szabadosnak 1, a mészárszéknek 1, a tanítónak $^2/_4$, a harangozónak $^2/_4$ és még a községnek 2 egész telke volt. — 1785-ben még nem engedte meg a város mint földesúr, hogy itt szőlőt ültessen valaki; de ekkor már 250 láne vagyis 1500 kapa (à 200 □ öl) szőlő volt Bajmakon; ebből 1405 kapa a gazdáké volt és 95 kapa a földesúré, de még nem beültetve[6]).

Különben *Bajmak* és *Csantavér* már 1783-ban külön *pecsétet* is kaptak. Bajmak pecsétjében szt. Péter áll egy szántóvas fölött, jobbjában a menyország kulcsait tartva, bal lábánál a kakas áll. A körirat: *Sig. Poss. Baimak Anno 1783.* — Csantavér pecsétjében szt. Pál jobb kezében kivont egyenes kardot tart hegyével lefelé fordítva, két oldalán egy-egy búzakalász. A körirat: *Sig. Poss. Csantavir 1783.*

8. Ismét az előfogatok kérdése. Sándor falu telepítése.

Minthogy Bács vármegye semmiképen sem akart tágítani; hanem *Bajmak* és *Csantavér* telepítése után is még követelte, hogy a város a vármegyei uraknak és szolgáknak szükséges *előfogatokat* adjon, vagy helyettesítőül újra egy falut telepítsen, mely azonban egészen a város

[6]) Vár. levt.-ban az okmány a lakosság neveivel 1787. Fons 24. oecon. Nr. 38, 39.

mellett legyen: városunk tanácsa a *Verusity* puszta éjszaki részében a *Pality* tó alsó végében elterülő *Sándor* nevű dűlőre vagy földrészre[1]) irányozá figyelmét és mint már előbb említettük, 1781-ben apr. 19-én fölajánlá a vármegyének, hogy 100 sessiót fog ide telepíteni. A választott polgárság is nagy nehezen, de végre szintén beleegyezett. Azonban maga a biró *Vojnits* Lukács és két tanácsnok *Mamuzsich* József és *Perchich* Simon határozottan ellene nyilatkoztak. Ennek dacára létrejött az 1782. jan. 4-én kelt fenemlített nyilatkozat, melynek következtében *Ürményi* Mihály kamarai jószágigazgató Zomborról 1783. január 3-án meghagyta a városnak, hogy a földmívelés előmozdítására és a közterhek könnyebb elviselésére ezen, lakosságban oly szegény vidékben *Sándor*nak szükséges telepítését munkába vegye. Hosszas vitatkozás után a város és a vármegye között kelt az 1785. aug. 22-iki kir. határozat, amely *Sándor*t annyi sessióval rendeli telepíteni, amennyi rajta csak elfér.

Ezen rendeletet a város nagy része nem szívesen vette, mert a város ezáltal igen termékeny és értékes földtől fosztatott meg, melyet eddig nagy közelsége miatt a polgároknak szokta volt a termés egy heted részeért bérbeadni. Azért másfelé szerették volna a falut telepíteni, vagy még az előfogatok terhét is továbbra elviselni, ha már egyáltalában nem szabadulhattak fel alóla. De mind hiába. — *Bachó* János a város rendezésével megbízott kir. biztos 1786. jun. 26-án itt helyben a tanácsülésben megjelenvén és kérdésére *Sándor* ügyét megértvén, épen jó alkalomnak találta, hogy a város a polgárságra nem alkalmas egyénektől szabaduljon. Azonnal elrendelte Sándor telepítését s meghagyta, hogy a város az odakívánkozóknak három évi adómentességet és nádat ígérjen. *Szucsics* János tanácsnok vezesse az egész ügyet, édesgessen oda településöket és a falut azon helyre építse, ahol a *pétervárad*i és

[1]) Sándor nevét 1764-ben találom először felemlítve, de bizonyára régibb időből való. Minek köszönheti eredetét? Nem tudom.

a *csantavéri* út találkozik, a *palicsi* tó melletti emelkedésre. A munka haladásáról pedig havonkint tegyen jelentést[2]).

Erre okt. elejére már kihasították a falu területét s halmokkal keríték be, nehogy azon valaki szántani merjen. Dec. 22-én már a korcsma és a mészárszék építésének helybenhagyását kérik a helytartótanácstól.

A jelentkezések igen lassan haladtak, úgy hogy az év végéig csak 11 r. kath. család jelentette magát; jóllehet a város három évi szabadságot, nádat és vetőmagot is igért.

Azért 1787. január 5-én nyolcvan szegény *rác* család[3]) folyamodott a tanácshoz, engedje meg, hogy *Sándor*ra kivonulván rác falut csináljanak abból; mert katholikusok úgy sem igen szeretnek odamenni; maga *Bajmak* és *Csantavér* is mennyi bajjal népesíttethetett meg 8 év alatt katholikusokkal!

Erre a város *Ürményi* Mihályt kérte, hogy jöjjön személyesen *Sándor* telepítését megkezdeni. Ez eljött és a márc. 9-én tartott gazdasági gyűlésben határozatba ment: 1. Hogy a jelentkezett 80 rác család mellé r. kath. földmívelők is felvehetők; templomot úgy sem kell oda építeni, minthogy a város nagyon közel van, eljárhatnak ide templomba. — 2. Akik a városból kiköltöznek, itteni házaikat és földeiket nem tarthatják meg; mert nem illik, hogy valaki paraszt létére a városban is polgári telkekkel birjon. Azonkívül zavart is okozna, ha künn a faluban és itt a városban is a személyes terheket kellene viselniök. A szőlőket a rendes dézsmafizetés mellett egyelőre még megtarthatják, míg vevőre nem akadnak. — 3. *Sándor* területe csak valami 66 sessiót tartalmaz a legelőn kívül; de hogy falu lehessen, kell legalább 100 ház. Azért elhatározták, hogy senki se kapjon egész telket, hanem egykettőnek $^3/_4$, a többinek pedig fél telkeket vágnak ki. —

[2]) Vár. levéltár 1786. Fons 15. C. 135.

[3]) Neveiket lásd 1787. évi akták közt fons 11. A. 48.

A munka vezetésével *Szucsics* tanácsnok bizatott meg s melléje ispánul évi 120 frt fizetéssel *Schmidt* Mihály választott polgár adatott.

April hó végén már el volt különítve a falu helye, $66^2/_3$ sessióból állott; de uradalmi földet nem tartottak vissza a város számára. — A máj. 7-én tartott tanácsülésen a falu részletes felmérését is sürgetik. A régi zombori úttól a *Milunov-hátig* a közlegelővel együtt 100 részlet hasíttassék ki. Minden települő az udvarhelyen kívül, a házhelyet beszámítva, 61 holdat (à 1200 □ öl) kapjon, úgy hogy mindenkinek a két téli dülőben négy rész, a nyáriban egy rész szántóföld jusson; a rétből pedig a körülmények szerint 1—2 rész. A közlegelő pedig az egésznek egy harmadát tegye s úgy helyeztessék el, hogy erről mind a két téli dülőre lehessen eljutni. Senki sem kap többet egy fél teleknél, azért fél és negyed telkekre kell az egészet elosztani[4]).

S most tényleg kezdetét veszi a telepítés. Minthogy azonban a városnak a közelben folyó *török háború* okozta rendkívüli sok költségei és a tanács nagy elfoglaltsága miatt ezen ügy csakugyan nagyon lassan haladhatott, a város 1788. márc. 7-én felkéri a kir. biztost, engedje meg, hogy a telepítést egyidőre beszüntessék és a még el nem foglalt földeket oly városiaknak adhassák bérbe (a termés tizedrészeért, és a széna $^1/_3$ részeért), akik föld nélkül maradtak, de fuvarozni mégis tartoznak. Annál inkább kérik, mert *Sándor*ra úgyis csak olyanok mennek, akik egy ideig előfogatok adása alól felszabadulni akarnak. — De *Ürményi* apr. 22-én írt levelében alaptalanoknak mondja a város kifogásait, és a telepítés folytatását parancsolja[5]).

Erre úgylátszik tovább telepítenek, de a háborús idők miatt, csak lassan.

[4]) Prot. oecon. 1788. Nr. 115.

[5]) Vár levt. 1788. évi oecon. fasc. 16. A. 12. — A 32. sz. alatt a koresma és a mészárszék terve és költségvetése látható.

A vármegye ezen új falu telepítése dacára is követelé a várostól az előfogatokat, mire a város 1789. máj. 20-án panaszt tett *Gludovác* kir. városi biztosnál a vármegye ellen, mely a várost nem kíméli; dacára annak, hogy *Bajmak* és *Csantavér* telepítése után is régi adója egészben megmaradt; jóllehet ezek már a vármegyének végzik a közterheket. Ez a város erejét elcsigázza, paraszttá teszi a polgárt, és a szab. kir. várost falu rangjára szorítja le. Azért vagy teljesen szabadíttassanak fel az előfogatok terhe alól, és ők *Sándor* telepítését folytatják; ellenkező esetben pedig a *sándori* jó földeket inkább más célokra fordítják.

Még mindig sajnálták ez értékes földeket, és szívesebben más, kevésbbé jó földre vitték volna által az új falut.

II. József halála után visszaállíttatván az alkotmányos élet, a város is az 1791. évi országgyűléstől várja sérelmeinek orvoslását. Folyamodtak is a királyhoz, hogy a várost az előfogatok alól egyszerűen mentse fel, így *Sándor* telepítése alól is; minthogy a privilegium 5-ik §-ában foglalt követelésnek *Bajmak* és *Csantavér* telepítése által már eleget tettek, s így többre jogosan nem is kötelezhetők.

E folyamodvány véleményadás végett a vármegyéhez küldetett le. Ennek ellenkező felterjesztésére a város 1791. okt. 27-én ismét folyamodik a királyhoz[6]):

A két falu teljesen elegendő a vármegyei és a kisebb katonai előfogatok végzésére; *Sándor* telepítésére a várost szerződés nem kötelezi. Ama két falu pedig már tényleg a vármegyének végzi a közterheket, oda fizeti a domesztikát is. Az ügy ekképen be volna már fejezve, csak a város szabadnak nyilváníttassék az előfogatoknak és *Sándor* telepítésének terhe alól.

Ily szellemben adtak az 1792. évi májusra hirdetett

[6]) Vár. levt. 1791. pol. fons. 7. B. 55.

országgyűlésre küldött követeiknek is utasítást; de ezen ügy nem vétetett fel tárgyalásra.

Eközben a város a vármegyei uraknak az előfogatokat megtagadta, hacsak nem úgy, mint kamarai s egyéb polgári (provincialis) tisztviselők szoktak, *irásbeli* igazolványt mutatnak elő arról, hogy kir. ügyben utaznak. A vármegye pedig az eddigi mód szerint követelte, hogy egyszerűen csak előlegesen adott nyugtatványra is állítsák ki az előfogatokat. Igy parancsolta a helytartótanács is márc. 29-én kelt rendeletében, és a város az eddigi mód szerint volt kénytelen előfogatokat adni.

Jul. 27-én kapták végre a helytartótanácsnak 1793. jul. 5-én kelt leiratában a kir. határozatot az 1791. okt. 27-én benyújtott felterjesztésökre. — Ezen kir. határozat[7]) így hangzik: minthogy *Bajmak* és *Csantavér* tényleg be van telepítve, a város privilegiumának 5. §-a értelmében a vármegyei tiszteknek adandó előfogatok alól szabad; de a katonai és egyéb országos szükségletekre nézve megmarad a kötelezettség még ama privilegium szerint is. S pedig annál inkább, mert a városnak három ezer és néhány házából csakis valami 600 van igazi polgári ház, a többi pedig mind paraszt. A város továbbá aránylag oly terjedelmes földekkel bir, hogy igazán méltánytalan dolog volna, ha a vármegye más adózóinak rovására e város teljesen felmentetnék, és nem köteleztetnék úgy mint más városok, névszerint Szeged és Debrecen, előfogatokat állítani ki.

Erre a városi tanácsban aug. 19-én azt határozták, hogy a vármegyei tiszteknek sem nyugtatványra, sem készpénzre nem adnak többé előfogatot. — Továbbá a leiratot *Sándor*ra nézve is kedvezően maguk részére magyarázván, *Sándor*t, ahol 1790. óta már 55 ház volt, feloszlatni, lakosait a városba venni és fával, náddal segíteni határozták. — De a feloszlatás ellen maguk a sándoriak,

[7]) Vár. levt. Fons. 3. E. 132.

akik eddig termésök heted részét szolgáltatták be a városnak, emelnek panaszt a vármegyénél. Ez is határozottan tiltakozik és az ügyet a helytartótanácshoz felebbezi s követeli, hogy a város már nagyterjedelmű földbirtokáért is legalább *Sándor*t tartozzék telepíteni. Sőt még a *Ludas*on és *Kelebiá*n lakó sok népet is előfogatok adására kellene kényszeríteni; mert különben épen azok maradnak e teher alól szabadok, akik a pusztákon lakván tényleges földbirtokuk után leginkább tartoznának ily terheket viselni. A privilegium 5-ik §-a szerint *Bajmak* és *Csantavér* telepítésének végeztéig, s míg ezek a város portaszámából levonatván a vármegyének átadatnak, a város tartozik mindennemű előfogatot adni. A porták pedig máig sincsenek rendezve, s így a város újabb intézkedés által nem menthető fel kötelessége alól, míg ama 5. §. föltételei nem teljesíttetnek. Továbbá a város 1776-ban maga igért még egy *harmadik pusztát* is telepíteni, ha szükséges lesz; erre pedig csakugyan van is szükség. Továbbá az elkezdett falut országos törvény (1723. évi 62. törvczikk) tiltja elrontani. Midőn a város 1791-ben a szab. kir. városok közé igtattatott, *Sándor* telepítése javában folyt, és a város rendesen adta a vármegyének a szükséges előfogatokat; s e beigtatás is, mely által a város ülést és szavazatot nyert az országgyűlésen, talán épen csak azon körülmények miatt, hogy kötelességét megtette, történt oly egyszerűen; de új szabadságokat ezen tény nem adott a városnak.

A helytartótanács szept. 3-án a várost felelőségre vonja és önkényes eljárását eltiltja. Városunk erre szept. 16-án felel, hivatkozik a helytartótanács jul. 5-ki leiratára, melyet azon értelemben vélt veendőnek. — Újra 1794. máj. 9-én roszalását fejezi ki a helytartótanács a városnak eljárása ellen és szigorú felelőség terhe alatt tiltja Sándornak feloszlatását; és a falu védelmére az alispánt rendeli, akit a vármegye jun. 12-ki gyűléséről csakugyan

ki is küldött a helytartótanács rendeletének érvényesítésére. — A városnak máj. 26-án kelt felterjesztésére, melyben eljárását igazolni iparkodik s újra Sándor telepítése alól felszabadíttatni kér, a helytartótanács junius 13-án ismételve a máj. 9-én kelt rendeletének világos szavaira utasítja.

Sándort tehát a város most már nem bántja, s mint eddig, az összes termés egy heted részét szedi be az ott lakóktól. (1793. szeptemberben már 78 adózó volt, most pedig van 60 ház.) — Nemsokára új panaszt emelt városunk ellen a vármegye. Aug. 3-án t. i. jelenté a helytartótanácsnak, hogy a város nem enged Sándorra birót választani és a sándoriakat eltiltja, hogy a vármegyének ne adjanak előfogatot. Pedig félni lehet, hogy *Bajmak* és *Csantavér* a sok előfogati teher alatt szenvedni fog és tönkre megy; aminthogy ezek már panaszkodtak is és *Csantavér*ről többen *Becse* vidékére el is szöktek. — A helytartótanács erről szept. 26-án értesíté a várost és igazolást vár ez ügyben. A város okt. 20-án adott erre jelentést: *Sándor* a város tőszomszédságában van, ide szolgáltatja be adóját, ide fizeti a domesztikát; a vármegyéhez eddig semmi köze nem volt, teljesen a város joghatósága alá tartozott, amelylyel úgyszólván egy testet alkot, s azért külön biróra nincs is szüksége. Előfogatokat Sándor azért nem tartozik a vármegyének adni, mert az 1793. jul. 5-én kelt kir. határozat értelmében, valamint maga a város *Bajmak* és *Csantavér* telepítése által a vármegyei előfogatok alól fel van mentve, épen így *Sándor* is, amely csak a város egy részének tekintendő. Ami *Bajmak*ot és *Csantavér*t illeti, annak kimerülése a várost mint földesurat szintén károsítja. A vármegye a szomszéd helységek mellőzésével csak e kettőre ró minden terhet; világos, hogy így a városon akarja magát megboszulni, és azt még több telepítésre kényszeríteni.

A helytartótanács 1794. okt. 31-én egészen méltá-

nyolta a város ezen felterjesztését és a vármegyét *Bajmak* és *Csantavér* iránt kíméletre inti.

A vármegye nov. 24-én olvasta e leiratot, de nem volt vele megelégedve; s egyelőre Debrecent határozta megkérdezni, vajjon mily természetüek az ő előfogatai? — Ugyanezt tette a város is mindjárt ama 1793. évi jul. 5-iki leiratra, és Szeged s Debrecenhez intézte kérdését. *Szeged*ről 1793. november 4-én azt kapta válaszul, hogy e város csakis nagyobb s tömegesebb katonai átvonulásokkor tartozik kocsikat adni. *Debrecen*ből pedig nov. 13-án azt írták, hogy a város privilegiumában erről nincsen említés; de itt az a szokás, hogy katonaszállításkor a város készpénzért vagy városi lovakat ad, vagy a parasztoktól bérel.

Ezt itt megtudván, városunk azonnal 1794. jan. 13-án kérte a helytartónácsot, hogy a privilegium 5-ik cikkét bővebben kifejtve s határozottan fogalmazva küldje meg a városnak intimátumként, amelyben világosan ki legyen téve, hogy e város mint Szeged, Debrecen, Zombor csakis nagyobb katonaszállításkor tartozik előfogatot adni. — A helytartótanács febr. 4-én ezt fölöslegesnek tartja, mert nem említenek fel specialis esetet, hogy a vármegye a város privilegiumát megsértette volna; csak ily esetben forduljanak oda orvoslásért.

Erre a város márc. 7-én panaszkodik, hogy jóllehet, mint szab. kir. város csak rendkívüli esetekben tartoznék katonai előfogatokat adni, mint Szeged, Zombor is, mégis minduntalan kényszeríttetik reá; sőt még *Sándor*nak is kellett e terhet viselnie. — Nemsokára specialis esetet is említhettek fel: egy bajai sótiszt 1795. nov. havában városunkon átutazván csak nagy nehezen kaphatott itt előfogatot. Emiatt panaszt emelt felsőbb helyen, mire a város a vármegye által is rendreutasíttatott, hogy kötelessége szerint nem járt el pontosan. Ezért most a város panaszkodik a helytartótanácsnál 1796. febr. 1-én, hogy a vár-

megye az 1795. jul. 5-én kelt kir. határozat ellenére mást is kötelességeül ró fel, és többre akarja kényszeríteni. Pedig úgy tudják, hogy egyedül csak *nagyobb* katonai átvonulások alkalmával tartoznak kocsikat adni; különben pedig sem kis katonai szállításra, sem vármegyei vagy bármilyen más tiszteknek és hivatalnokoknak.

Erre a helytartótanács 1796. nov. 27-én a vármegyéhez leir s ez az 1797. évi jan. 5-iki gyűlésen ezt tárgyalta, de félremagyarázván az intimatum szándokát. Erre a helytartótanács jan. 21-én a vármegyét az 1793. jul. 5-én és az 1794. okt. 31-én kelt rendeletekhez utasítja. — A város erről febr. 23-án értesülvén, meghagyja bizosának, hogy ezentúl sem kisebb katonai átvonuláskor, sem pedig bármily polgári (provincialis) tiszteknek előfogatot ne adjon; mert ama 1793. évi jul. 5-ki kir. határozat szerint evvel nem tartoznak. Igy a város megint maga részére kedvezőleg többet olvasott ki a rendeletből, mint amennyi benne volt. — S határozatáról a vármegyei alispánt is tudósítá.

Az alispán erre febr. 28-án adott válaszában elismeri ugyan, hogy ama kir. határozat által a vármegyei előfogatok alól felszabadultak; de azért szóval sincsen megemlítve, hogy ezáltal a só-, harmincad-, katonai-, raktári stb. tiszteknek adandó előfogatok alól is fel volnának mentve. Katonai előfogatokat is mindenesetre kell adniok.

Erre ismét a város márc. 2-án hivatkozván a f. év jan. 21-én és az 1793. jul. 5-én kelt felsőbb határozatokra, jogait sértve érzi s kéri a helytartótanácsot: irja meg a vármegyének részletesen, hogy mily esetekben köteleztetik a város előfogatokat adni.[8]). — A vármegye újra inti a várost és apr. 19-ki gyűléséről kéri a helytartótanácsot, hogy a várost épen privilegiuma 5-ik §-a és ama 1793. jul. 5-ki kir. határozat értelmében szorítsa kötelességére és tiltsa el végképen helytelen kérelmeivel. — A város

[8]) Vár. levt. 1797. Fons 7. B. 59.

máj. 22-én[9]) a helytartótanácsnál a márc. 2-án tett felterjesztését ismétli.

Erre 1797. jun. 26-án leérkezett a helytartótanácsnak máj. 16-án kelt válasza ama márc. 2-án beküldött városi felterjesztésre, és az határozottan azt mondja, hogy a város minden válogatás nélkül, *katonai célokra mindig* tartozik kocsikat adni. Ez sem a privilegium, sem ama 1793. évi kir. határozat tartalmával nem ellenkezik.

A város e leiratban tisztán a vármegye ellenséges kezét vélte láthatni, és azonnal jun. 26-án a legmagasabb fórumhoz, magához a királyhoz folyamodott. — Nemsokára jul. 17-én megjött a helytartótanács jun. 7-én kelt válasza a városi máj. 22-iki újabb felterjesztésére, s ez még tisztábban ismétli a máj. 16-iki leiratot: A privilegium értelmében a város tartozik előfogatot adni, vajjon csak kisebb vagy nagyobb szállításoknál is, erre különbség nem tétetett. Szeged és Debrecen felemlítését a város roszul magyarázta előnyére; mert ez nem annyit jelent, hogy oly módon kell adni, mint azok; hanem csak például vannak felhozva, hogy ezen városok *is adnak* előfogatot[10]).

Ennek hallatára elmult a város kedve, és egyedül a királyhoz benyújtott folyamodására leérkező kegyes válaszba helyezte bizodalmát, reményét.

Végre a m. udv. kancellária szept. 9-ről jelenti a királyi elhatározást, mely a város kérelmét szintén elutasítja: egyszer s mindenkorra tartsák magukat a helytartótanács f. é. máj. 16-án és jun. 7-én kelt rendeleteihez — Okt. 2-án olvasták itt e leiratot, de nem csüggedtek el végképen; még egyszer bátorkodtak ügyöket felebbezni. Hivatkozván a helytartótanács 1785. aug. 22-én kelt intimátumára (mely szerint a város *Bajmak* és *Csantavér* telepítése után a vármegyei előfogatok alól felmentetik; Zombor, Szeged és Debrecen példájára *nagyobb* katonai előfogatokat kell

[9]) Vár. levt. 1797. fons 7. B. 43.

[10]) Vár. levt. 1797. évi polit. fons 3 D. 100.

adnia és *Sándor*t telepítenie), kérik a királyt nov. 11-én, hogy a kisebb előfogatok alól a várost felmenteni kegyeskedjék. — De erre is (nov. 24-én kelt) elutasító válasz érkezett le[11]): Míg *Sándor*, vagy helyette más terület telepítési ügye befejezve nem lesz, addig az egész dologról többé szó se legyen! — S ebbe bele kellett nyugodni.

Nézzük most újra *Sándor* sorsát.

A város az 1793. jul. 5-ki kir. határozat alkalmával fel akarta oszlatni az új falut, de attól határozottan eltiltatott. Még 1794. jun. 13-án is adott a helytartótanács ez ügyben rendeletet, de a város azért mégis sokáig nem nyughatott; s a helytartótanács 1795. apr. 13-án meg is engedte, hogy (ha a város *Sándor*t nem akarja telepíteni) a vármegye a városi és vármegyei vegyes deputáció előleges meghallgatására és beleegyezésével ezen telepet más alkalmas helyre tehesse által, de a város költségein. — Ez azonban nem történt, hanem a város hihetőleg belenyugodott az elkerülhetetlenbe; mire a helytartótanács 1795. apr. 26-án elrendelte, hogy a vármegye *Sándor*on földbecslést tartson. Ez juniusban meg is történt, és *Sándor* a II. földosztályba soroltatott, amit a kir. határozat is aug. 27-én helybenhagyott.

Erre a vármegye nov. 15-én *Pocskay* Zsigmond szolgabirót küldé ki, hogy Sándoron *urbáriumot* hozzon be és a városunkba leküldött kir. biztossal, *Szentgáli* Jánossal egyetértve működjék. — Ez ellen a város 1797. jan. 21-én ezen ügyet felfüggeszteni kéri, mert felsőbb helyre folyamodott, hogy *Sándor* telepítését beszüntethesse. S csak nehezen sikerült a vármegyét erre rábirni.

Ennek következtében az 1797. dec. 27-én kelt helytartótanácsi rendelet *Szentgáli* János itt működő kir. biztosnak meghagyja, hogy a városi tanács egyes polgárok és vármegyei urak jelenlétében vizsgálatot indítson aziránt, vajjon *Sándor* okvetetlenül szükséges-e a városi polgárok

[11]) Megkapták 1797. dec. 18-án.

részére; vajjon a város és a közjó érdekében szükséges-e *Sándor* falu, vagy ez *Nagyfény*re vagy *Ludas*ra átteendő és egészen 100 sessióra kiegészítendő-e?

E rendeletet a vármegye az 1798. jan. 15-ki gyűlésen olvasta.

Erre a város elhatározta, hogy *Sándor* feloszlatását kéri, vagy 50 sessió telepítését igéri, ha az előfogatok terhe alól felszabadíttatik; másfelé már nem engedi áttenni, mert sok zavart idézne elő a birtokviszonyokban. Több huza-vona után a város az 1798. jun. 12-én tartott deputáció-ülésben beleegyezik, hogy Sándort összesen 60 egész sessióval (a legelővel együtt) betelepíti, de úgy hogy a vármegyei és egyéb polgári tiszteknek és kisebb katonai átvonuláskor s katonai élelemszállításra adandó előfogatok alól örökre fel legyen mentve. Ezeket a sándoriak végezzék, a város egyedül csak *nagyobb* katonai szükségletekre fog kocsikat adni. A vármegye soha többé ne követelje ama előfogatokat vagy az azokat helyettesítő telepítést. — Hogy a sándoriak az őket terhelő előfogatokat könnyebben végezhessék, a város elengedi nekik örökre minden robotot és hosszú fuvart, de fenntartja az úrbérből folyó egyéb kötelezettségeket. Mindenik parasztnak négy jó lova legyen; juhokat és kecskéket semmiképen nem szabad tartaniok, nehogy a lovak elől a legelőt elrontsák.

A deputáció tekintetbe véve, hogy a vármegye így Sándoron 120 négyes fogatot nyer, amennyi az átlagos kiszámításból reá, mint a város helyettesítőjére eső előfogatok teljesítésére tökéletesen elegendőnek látszott, a városnak ajánlatát elfogadta. Eszerint 60 sessió telepítendő, egy-egy sessió 69 úrbéri láncból álljon (lánconkint 1100 □ öl). Mindenik sessióhoz tartozzék 1 lánc beltelek, 22 lánc kaszáló, 12 lánc legelő és 34 lánc szántóföld; még 127 lánc maradt a templomnak és a papnak, utakra, temetőre; a városi polgárokra is még 9482 lánc maradt[12]).

[12]) Vár. levt. 1798. évi jegyzőkönyv 447. szám. a. és 1804. évi fons 7. A. 56. polit.

Ezen beosztást egész terjedelmében elfogadta a vármegye és jóváhagyás végett felsőbb helyre terjeszté fel.

1799. nov. 12-én kelt a helytartótanács intimátuma, melyben jelenti, hogy a király *Sándor*nak 60 egész sessió erejéig való telepítését jóváhagyta, s azt rendeli, hogy a telepítést el is kell kezdeni. Az úrbéri szerződés *örök* szerződéssé emeltessék, és ha majd a falu a vármegyének fog által adatni, a vesztesség arányában a város portaszáma kisebbíttetni fog. Továbbá a város ezentúl csakis a *nagyobb* katonai előfogatokkal tartozik.

A város erre a szomszédságból akarja *Sándort* telepíteni; de a vármegye, mert nagyon lassan haladt a dolog, sürgeti, hogy országszerte is hirdessék ki és hozzanak ide lakosokat. A város tehát még 1801. nov. 30-án is hirdeti a fennemlített föltételeket és minden új településnek három évi teljes szabadságot igér minden teher és adó alól. — 1801. dec. hóban a vármegye abba is beleegyezett, hogy a telepítés gyorsítására a város $^1/_4$ sessiós parasztokat is felvehessen 2—2 lóval, minthogy ez nincsen a szerződés ellen. — Márc. hóban már a rác pópa is kapott itt $^1/_2$ sessiót.

1800-ban jul. 28-án készült az úrbéri szerződés pontjai nyomán a város és Sándor közötti örök szerződés, melyet a vármegye egy szept. 9-én adott jelentése szerint megerősítés végett a királyhoz terjesztett fel; 1802. febr. 15-ki gyűlésében pedig jelenté, hogy a szerződés, mert mindkét félre kedvező, a király által udvari dekretum által jóvá is hagyatott. — Nemsokára 1802. márc. 15-én a megyei gyűlésen *Pocskay* Zsigmond szolgabiró azt jelenté, hogy *Sándor* telepítése be van végezve, s erről a helytartótanácsot is értesítik.

Városunk *három faluja* még eddig nem volt hivatalosan és ünnepélyesen a vármegyének általadva; ez csak az 1802. évi országgyűlésen történt a vármegye azon kérelmére, hogy *Bajmak*, *Csantavér* és *Sándor* polgári

ügykezelésre (in politicis) a várostól elvétessék, és kontribucióját is a vármegye pénztárába fizesse le. A város ezekért kárpótlást kért, illetőleg aránylagos adóelengedést. A király még egy Bécsben adott kihallgatáson is biztatja a városi küldötteket és méltányosnak tartja e kérelmet; mindazonáltal a porták kiigazításával megbízott komissió városunkra az új felosztás alkalmával *még több* portát rótt.

A helytartótanács okt. 29-én kelt rendelete tudatta a vármegyével, hogy e három falu, melyek eddig a közterheket a városban végezték, adóját 1802. nov. 1-től kezdve, a vármegyéhez fogja bevinni. A vármegye pedig dec. 13-án tudósítja erről a várost, amely ezt 1803. febr. 26-án vette hivatalosan tudomásul.

De az előfogatok története még sincs befejezve; még egy kis izetlenséget kellett a városnak a vármegye részéről tapasztalnia. — A városi tanács 1803. aug. 13-án átirt a vármegyéhez: Minthogy *Sándor* telepítése be van fejezve, melyet a város az 1798. jul. 11. és 12-én itt működött vármegyei komissió előtt a kisebb katonai, a vármegyei és egyéb polgári tisztviselőknek adandó előfogatok váltságául magára vállalt: a város ezentúl a helytartótanács 1799. nov. 12-én és dec. 18-án kelt rendeletei szerint is egyedül csak a *nagyobb katonai szállításban* tartozik részt venni a legközelebbi állomásokig; minden egyebet Sándor fog végezni az elengedett úrbéri robotok fejében. A vármegye ezt vegye tudomásul és eszerint intézkedjék. — A vármegye azonban előbb még összegyűjtötte a Sándorra vonatkozó iratokat és csak 1804. jan. 30-án tartott gyűlésén intézkedett, de elég sajátságosan[13]). *Ódry* András alispán t. i. a helytartótanács azon rendeletére hivatkozván, amely a várost küiömbség nélkül kisebb vagy nagyobb katonai előfogatokra kötelezte, jegyzőkönyvbe véteti, hogy a város ezentúl is még *kisebb* katonai előfogatokkal tartozik; mert *Sándort* csak a vármegyei előfoga-

[13]) Vár. levt. 1804. jkönyv. 194. sz.

tokért adta helyettesítőül! — A város jelenlevő képviselői azonnal óvást tettek és felvilágosítani iparkodtak a közgyűlést, hogy a vármegye saját határozatai ellen cselekszik; de *Odry* nem tágított.

A város tehát új sérelmével febr. 11-én a királyhoz folyamodott[14]). — Erre leérkezett a helytartótanács apr. 3-án kelt rendelete, melyet a vármegye máj. 7-ki gyűlésén olvasott fel, s melyben vonatkoztatva a helytartótanácsnak 1799. nov. 12-ki leiratára a városnak igazság lőn szolgáltatva: Az ügy már egészen el van végezve, a vármegye tartsa magát ama rendelethez; vagy ha netán új észrevételei vannak, terjeszsze fel.

A tanács most tényleg betiltá itt a városban az előfogatok kirendelését; a vármegye pedig a jun. 19-én tartott összeirás után[15]) jun. 25-én tárgyalván a helytartótanács rendeletét, megjegyzé, hogy *Sándor*on a vármegyei és kisebb katonai előfogatokra 480 ló kellene, de csak 301 ló és 120 ökör van ott. Míg tehát a lovak megkívánt száma nem lesz teljes, addig a várost nem lehet az előfogatok alól felmenteni. Azután pedig Sándor maga is képes lesz eleget tenni, de csak *béke* idején; háborúban a város is tartozik kisebb katonai szállításkor és polgári tisztviselőknek kocsikat adni. A város újra a helytartótanácskoz fordul sérelmei orvoslásáért.

Végre 1805. máj. 20-án kapta a város mult évi febr. 11.-ről kelt alázatos folyamodványára a Bécsben jan. 20-án kelt kir. végzést[16]), mely szerint a provinciális és a kisebb katonai előfogatok terhe alól felmentendő, ha a *Csantavér*en még hiányzó 13 paraszt telek betelepítve és *Sándor*on is a szükséges ló-szám kiegészítve lesz.

Ezen föltételeknek időközben már eleget tettek volt: s azért kéri a város máj. 20-án a vármegyét, hogy ez

[14]) Vár. levt. 1804. pol. fons 4. A. 35.

[15]) Vár. levt. 1804. pol. fons 7. A. 56., ahol több Sándorra vonatkozó irat is van.

[16]) Városi jkönyv 1805. évi 422. szám és Fons 3. E. 140 pol.

eme kir. rendelet alapján a rég várt felmentvényt kiadja. A vármegye e rendeletet nem tartotta magára kötelezőnek, mert hozzá még nem érkezett volt, és csak a szept. 16-ki vármegyei gyűlésen olvastatott ez fel (helyt. máj. 21.), mire a vármegye a város nagy örömére ezen *felmentési okmányt*[17]) végre valahára csakugyan ki is állítja.

Igy lett vége ezen ügynek, amely 26 évig a város és a vármegye közötti egyenetlenségek okozója volt. A város csak most érezte magát e részben a privilegiumadta szabadságának élvezetében, és ezentúl csak nagyobb katonai személy- vagy élelem-szállításkor adott fuvart; azonkívül a só-fuvart is kellett teljesítenie, amiért bizonyos fuvarbér járt. — Hogy a város még biztosabb legyen, még legfelsőbb helyen is kérte (1806. márc. hóban) a vármegyei felmentés hitelesítését.

Az 1800. jul. 28-án kötött *örök* szerződés, amely az ideiglenessel mindenben megegyez[18]), 1802. elején jóváhagyatván, a helység *pecsétjével* együtt 1804. febr.-ban hivatalosan átadatott a falunak, melynek akkor *Aradszki* Izsák volt birája, *Majlát* Márton és *Kerlyakov* Vászó esküttjei és *Tapfer* Márton jegyzője. A *pecsét* belső részében püspöki alakot (Sándor pápa?) mutat háromszoros kereszttel jobbjában, és búzakalászszal baljában. A körülírás: *Sigillum Possessionis Sándor.* Ezen utolsó szó a püspök feje fölött van, s lába alatt a szerződés éve: *1800* látható. — A falu pedig megszaporodott, úgy hogy 1804. okt. 22-én a város már egy itten megnyitandó rác *iskola* iránt is kötött szerződést[19]), mert már valami 100 iskolaköteles gyermek volt a faluban.

---

[17]) Vár. levt. 1805. pol. fons. 12. A. 10. és fons. 15. A. 29.
[18]) Vár. levt. 1804. Fons. 7. A. 56.
[19]) Vár. levt. 1804. fons. 3. G. 134.

9. Az 1802. évi országgyűlés. Francia háborúk. Pénzzavarok.

I. A francia háború végeztével a király a nemzet jogos kívánalmait meghallgatva, 1802. évi máj. 2-ra országgyűlést hirdetett Pozsonyba, s erre mindenütt nagy hévvel a követi utasítások és a sérelmek szerkesztéséhez fogtak. Nálunk is márc. 13-án választották meg a követeket: *Milodánovics* Antal és *Popovics* János tanácsnokokat, és apr. 10-én kiadták nekik az *utasításokat*, hogy minden fontosabb ügyben azonnal irjanak a tanácsnak és a választott községnek. A *kérelmek*ben kívánják, hogy a nem nemesek hivatalképessége törvény erejére emeltessék, épen így törvényesen mondassék ki az is, hogy tényleges polgárt botoztatni nem szabad. S minthogy a városi küldötteket eddig nem engedték a vármegyei táblánál résztvenni és szavazni, dacára annak, hogy e város mint három falu földesura egy telkes nemesnek jogaival bir; e törvényes jogukba kivánnak behelyeztetni. Továbbá tiltattassék el a vármegye a város pusztáin kezdett jogtalan borméréstől. — *Sérelmeikben* pedig főleg arra panaszkodnak, hogy folytonosan kir. kommissiók küldetnek e városba, ami csak kárára van. Kérik tehát, legyen e város már egyszer teljesen szabad, s ha valamely komoly baj van, azt ne kir. biztosok, hanem a felsőbb kormányszékek által lehessen elintéztetni. A helybeli nemesek, jóllehet a város határának harmad részét birják, vonakodnak előfogatot adni, pedig a polgároknak is kell itt magukat e tehernek alávetni, mert ez a polgári fundushoz tartozó dologi teher. A nemesek pedig személyi szabadságukra hivatkozva azt is személyi tehernek nézik, és nem akarják teljesíteni. Továbbá a város vám- és révadó-mentességét most sem akarják elismerni sem Szeged a Maty-hídnál, sem az eszéki és a pétervárади révnél.

A nemzet igen csalódott reményeiben, melyeket ezen

országgyűlés iránt táplált. A király célja ismét nem volt más, mint a *hadsereg* létszámának és az annak fentartására szükséges *hadi-adó*nak felemelése. Emiatt az ország *porta*számát ki kellett igazitani, s igy városunkra is az eddigi 16 porta helyett (à 688 frt 50 kr., tehát összesen 11021 frt 20 kr.) most *23 porta* vettetett ki (à 782 frt 51⅜ kr., tehát összesen 18005 frt 41⅝ kr.) S ugyanakkor a szintén ezen országgyűlésen törvényesen egyesitett *Bács-Bodrogh* vármegye kérelmére *Bajmak*, *Csantavér* és *Sándor* falvak a város területéből kivétettek és a vármegyéhez csatoltattak, úgy hogy a helytartótanács okt. 29-én kelt leirata értelmében ezek 1802 nov. 1-től kezdve már a vármegyébe fizessék a hadiadót. — A város, követei által szept. 28-án a portaszám emeléséről értesülvén, azonnal felfolyamodik ellene, de hasztalan.

Ezen országgyűlés okt. 31-én végződött a nemzet keserves csalatkozásával, a követek mindenfelé az elégedetlenség magvát és a kormány iránti bizalmatlanságot vitték haza. A nemzet látván a kormány nagy közönyét az ország anyagi jólétének emelése iránt; egynémely hatóság s néhány lelkesebb és értelmesebb hazafi a kormány tétlensége ellenére és dacára, maga erejéből iparkodott a szerencsétlen helyzeten segíteni s az ország jólétét előbbre vinni[1]). Igy készültek némely vidékben jobb országutak, folyók szabályoztattak, tavak csapoltattak le, gazdasági iskolák állíttattak stb. A bácskai *Ferenc-csatorna* csak ez év máj. 1-én adatott által a forgalomnak s már egy másik csatornának létesítésén fáradott egy részvénytársulat, amely csatorna a *Körös-ér* és a *ludasi-tó* felhasználásával városunkon áthaladva a Tiszát a Dunával kötné össze. 1803. végén költségvetést készítettek, 1804. márc. 16-én *Sátor* Dániel, a Bega-csatorna mérnöke, erre nézve tervet adott be. A város nem kis hasznot remélvén e csatornából, maga is örömmel karolta fel és utánjárásával kieszközölte,

[1]) Horváth Mih. e. m. VIII. 257. lapon.

hogy az ásatásra ezer aranynyal hozzájárulnia megengedtetett, mely összeget azonban a részvénytársulat idővel visszatéríteni tartozik. A Tiszától városunkig terjedő rész 787969 frt 42 krba kerülne. Azonban az egész ügy *Kárász* ellenszegülése miatt, aki földeit nem akarta e célra átengedni, és talán más technikai akadályok miatt 1808-ban fennakadt. A város mégis szerette volna e tervet megvalósítani; de annyi pénzt nem tudván előteremteni, még 1811. jan. 21-én kérte a királyt, ne engedje e vállalatot magánember kezébe jutni, mígnem maga a város erre elegendő pénzzel rendelkezhetik. De a következő évek végtelen sok áldozata ezen ügyet teljesen elejtette.

A nemzeti szellem ébredése erkölcsi és szellemi téren is hozott létre eredményeket. Igy gróf *Széchenyi* Ferenc a *nemzeti muzeumot* teremti, gr. *Festetics* György Keszthelyen a *Georgikont* alapítja, Vácon 1802-ben megnyilt a *süketnémák* intézete, egy *hadi akademia* alapítása is szóba jött már. *Kisfaludy* S., *Kazinczy* Fer. és mások fellépésével az irodalom terén is új élet kezdődött.

II. A külső viszonyok 1805-ben újra háborúra fordultak. *Ferenc* király most már mint *„ausztriai császár“* a *Napoleon* által fenyegetett Angolországgal szövetkezett, s így elkezdődött a harmadik francia háború, s pedig Ferencre ismét szerencsétlenül. Alig egy hónap telt el a háború kezdete óta, s a császári sereg már meg volt verve, és a császár Bécs miatt remegett. — Természetes, hogy ily körülmények között városi követeink a pozsonyi országgyűlésen a városnak még nem orvosolt régi sérelmeit elő sem adhatták. A boszús rendek nagy nehezen határozhatták magukat arra, hogy okt. 27-én a haza védelme címén az országos felkelést szavazzák meg; mert az ellenség már az ország határain portyázott. És a gyűlés evvel nov. 7-én be is fejeztetett. — Ennek következtében a nádor nov. 26-án kelt köriratára városunkban ismét az *inszurrektió* szervezése vette kezdetét. Összesen 138 gyalogosat kellett

adnunk, akiknek a Zombor, Ujvidék, Buda és Pest városoktól és Pest vármegyétől kiállítandó insurgensekkel együtt egy 875 fejből álló csapatot kellett képezniök. Hogy a város ezen számot kiállíthassa, az insurgenseknek 1 egyenkint 50 frt felpénzt ígértek előre és a hadjárat végeztével szintén annyit nekik vagy örököseiknek. 2. Naponkint 5 kr. pótlékzsoldot. 3. A hadjárat végeztével, ha különben becsülettel szolgáltak, polgárjogot ígértek. 4. Házuk és családjuk felmentetik az insurrektionális pénztári adó alól. 5. Végre személyökre nézve örökre felmentetnek a fejadó és a robot alól. — Ily kedvező föltételek mellett találkoztak is elegendő számmal[2]). Kapitányuk *Deáki* Lőrinc lett, főhadnagy *Kuzmánovics* Lázár. A városi csapat felszerelésére szükséges 27 ezer frtot kivetik az adózókra, akiknek végrehajtás terhe alatt azonnal le kellett fizetniök részletöket. — Sőt a buzgóság és az áldozatkészség annyira ment városunkban, hogy egyesek is tekintélyes ajánlatokat tettek. Igy *Vuics* János kereskedő egy gyalog katonát két évre ígért teljesen eltartani. *Hubert* Bernát, *Gaiger* Lőrinc és *Hirschl* Jakab zsidók 400 frtot adtak a felkelők pénztárába.

A város belső békéjének s rendének is biztositására *Rudics* János tanácsnok és kapitány vezetése alatt egy *városi polgárokból és gyalogosokból* álló 60 főnyi *lovas*-csapatnak és egy *Markovics* Mátyás városi ügyész vezetése alatt leendő szintén 60 főből álló iparosokból alakitandó *gyalog*-csapatnak szervezését is kezdették.

Eközben azonban *Napoleon* nov. 12-én már bevonult Bécsbe és dec. 2-án az *austerlici* ütközetben teljesen megverte az egyesült német és orosz sereget. A császár azonnal békealkudozásokat kezdett, ezalatt a nemesi felkelés felfüggesztetett. S miután a béke dec. 16-án Pozsonyban létre is jött, a városi inszurgensek, akiket oly rövid idő alatt úgysem lehetett felszerelni, dec. 30-án

[2]) A névsort lásd 1805. évi polit. fons 15. A. 6. a városi levéltárban.

költségkímélésből hazabocsájtattak. Végre a király 1806. febr. 28-án véglegesen feloszlatta az inszurrektiót.

A magyar nemzet a király, sőt a bécsiek részéről szerzett szomorú tapasztalása dacára most mégis pénzzel és élelmiszerekkel sietett a háború által sújtott örökös tartományok felsegélésére. Igy a mi városunk is 1806. jan. hóban 1000 frtot adott, egyesek pedig 656 frtot, 288 pm. búzát, 521 pm. árpát, 249½ pm. zabot, 37½ pm. kölest és 117 ürűt adtak össze és Horgosig ingyen el is szállították. A sereg nagy inségének enyhítésére 1572 mázsa lisztet (à 9 frt 40 kr.) is adott a város ajándékképen.

Ausztria a pozsonyi békét csak kierőszakolt érvénytelen állapotnak tekintette, és Ferenc császár veszteségei visszatorlására új erőt iparkodott gyűjteni, és a gyakorlatlan felkelés helyett gyakorlott legénységet akart teremteni. Magyarországban e célból kénytelen volt ismét országgyűlést hirdetni *1807. apr. 5-re.* — Erre városunk követei ismét csak a régi sérelmekkel mentek fel és a nemnemesek hivatalképességi körének tágítását kérték; de elintézést ez ügyek most épen úgy nem nyerhettek mint előbb; jóllehet a rendek előbb másról értekezni sem akartak, míg az országos sérelmek orvosolva nincsenek. Végre a hitegetéseknek engedve, a pénzügyeknek az értéktelen sok papirpénz szaporodásából származott kétségbeejtő állapotának javítására rendkívüli segedelem címén abban állapodtak meg, hogy az adózó nép újabb megterhelése nélkül csak az úrbéri terhektől ment ingatlan vagyon utáni egy évi tiszta jövedelemnek $^1/_6$ részét, az ingóságok után pedig $^1/_{100}$ részét fogják beszolgáltatni. Városunkra tehát mint városi és nem úrbéri fundusra 6565 frt 17⅔ kr. jutott. Ezenkívül az iparosok, kereskedők és haszonbérlők tiszta jövedelmök $^1/_6$ részét, ingó javaik értékének $^1/_{100}$ részét; hivatalnokok, s tisztviselők fizetésöknek $^1/_{100}$ részét tartoztak[3]) e címen beadni. Városunk összesen

[3]) Horváth Mih. Magy. tört. VIII. köt. 310. lap.

53286 frt 51 krt adott ingyen segélynek és 1217 frt 18 krt a nemzeti *muzeum*ra. Az előbbi összegből csak a városházára esett: 1997 frt, *Lénárd* Mártonra 230 frt, *Rudics* Antalra 470, *Zsivanovics* Jánosra 375, *Milinovics* Istvánra 475 frt stb.

A hadpótlást illetőleg 12 ezer újoncot ajánlottak az országos rendek, és a toborzás könnyítésére külön 200 ezer frtot szavaztak meg, amiből az önkéntesen felcsapók felpénzt kaptak. — Ebből városunkra a 23 porta arányában (à 32 frt ¾ kr.) 736 frt 16 kr. esett; újoncot pedig 32 kellett állítania. A nádor egy körrendeletében a *zsidókra* is fordítja figyelmét, s azt kívánja, hogy ezek eddig pihenvén, aránylag kétszer annyi újoncot állítsanak mint a keresztények. — Városunk a katonaállítási rendeletnek 1808. jun. 18-ig teljesen eleget tett, beszolgáltatván részletét (egyenkint 5—5 frt felpénzzel ellátva), amely Zomborban a *Jellacsics* János nevét viselő 53-ik gyalog sorhadi ezredbe soroztatott.

Ferenc császár a mult évi országgyűlés heves ingerültségét kiengesztelendő és a nemzet rokonszenvét egy kilátásba helyezett új francia háború esetére megszerzendő, *1808. aug. 28-ra* új országgyűlést hirdetett, amelyen harmadik nejét is, *Mária Ludovikát* akará megkoronáztatni[4]). Ezen ünnepély (szept. 7-én) után a rendek az ország védelméről gondoskodván, a nemesi fölkelést megajánlották[5]), mely szerint a városok egy-egy lovast tartoztak adni, azonkívül a belbéke biztosítására s minden veszély elhárítására kebelökben még *polgári miliciát* is szervezni[6]). A felkelés ellátására szükséges felkelési pénztárra a költségvetés hathavi táborozásra készíttessék. — Ezenkívül az *állandó* magyar hadsereg szaporítására a mult évben

[4]) Az 500 ezer frt koronázási díjból városunkra 1840 frt 40 kr. esett.

[5]) Horváth e. m. 350. lap.

[6]) A mi városunk más városok példájára már 1805-ben állított fel ily miliciát, most pedig 1809-ben rendszeresen szabályozta és okt. végén 6 gyalog és egy lovasszázadból állott, összesen 1505 egyénből (1809. pol. fons 14. B.)

ajánlott 12 ezer újoncon kívül újra 20 ezret szavaztak meg, igérvén, hogy szükség esetében több áldozatra is készek lesznek. — Szóba hozatott újra egy magyar *katonai akademia*, hogy legalább a magyar ezredekben kizárólag honfiak alkalmaztassanak tisztekül. Erre azonnal megindultak az adakozások, és városunk is (1809. febr. 25.) tiz ezer frtot igért e célra, országgyűlési követeink pedig *Szkenderovics* Bruno biró és *Lénárd* Márton tanácsnok és jegyző ezer—ezer frtot. Később még *Koin* Mih. és *Kuluncsics* Tamás tanácsnokok is ezer—ezer frtot; *Antunovics* Ferenc és Károly is együtt ezer frtot. (1812. évi 2. törvcikk.) — Az országos rendek e leendő intézetet a királynő nevéről *Ludoviceum*-nak nevezték.

A város az általa megszavazott tizezer frtot 1812. febr. 29-én (prot. polit. 192. sz.) az igéretkor érvényes régibb *bankjegyekben* határozta lefizetni és nem a most behozott u. n. *váltócédula* (Einlösungs-schein, scheda reluitionalis) névértékében; mert az akkori nagy pénz-mizériák miatt csinált financiális operációk következtében a régibb papirpénz értékének két harmadát veszté el, s így az igért tiz ezer frt bankjegy az új váltócédula 4524 frt 54 kr. névértékének felelt meg. A nádor 1813. március 22-én felszólítá a várost, hogy ama tiz ezer frtot teljes névértékben váltócédulákban fizesse le, ami 30 ezer frtnak felelt volna meg; a város azonban máj. 10-én azt jelenté, hogy erre nem képes[7]).

Hasonló felszólítást küldött a nádor már febr. 25-én is, hogy a város a *nemzeti muzeumra* bankjegyekben igért 200 frtot teljes névértékben váltócédulákban fizesse. Városunk t. i. még az 1807. évi országgyűlésen ezer frtot adott a nemzeti muzeum létesítésére[8]). *Rudics* Mátének 1808. jun. 26-án Pesten kelt tudósításából a város arról értesülvén, hogy a nádor rosz néven vette e cse-

[7]) Vár. levt. 1813. évi protoc. pol. 466. sz.

[8]) Vár. levt. 1809. évi polit. fons 9. C. 159.

kély adományt, 1809. máj. 1-én adományát 2212 frt 50 krra egészíté ki, s egyuttal úgy intézkedett, hogy 1012 frt 50 krt az építésre fizet le, a többi 1200 frtot pedig alapítványul egy kisebb muzeumi hivatalra még magánál tartja és csak a hatos kamatjait fizeti ki (melyeket hihetőleg 200 frtra növeltek).

Ezen időben a *komáromi várat* is restaurálták, amely munkánál valami 6 ezer katona betegedett meg. Ezek sorsának enyhítésére is országszerte gyűjtést rendeztek, és városunk lakossága itt is nem maradt hátra. Egy dec. havi tanácsülés jelentése szerint az egyes céhek 200 frtot adtak össze, a zsidó község 75 rőf vásznat, a kereskedők pedig 51 pokrócot adtak.

Hadi készületeit és külső összeköttetéseit biztosítván Ferenc 1809. febr. 19-én és apr. 1-én kiadott nyilatkozataiban tudtára adta az országnak, hogy a békét továbbra fentartani nem képes. Felszólítja tehát a nemzetet, készüljön hogy a nemesi felkelést minél gyorsabban kiállíthassák; azonkívül a vármegyék, a városok és egyesek azonfelül is minden lehetővel segítsék a birodalmat. *József nádor* maga is személyesen körüljárt az országban mindenütt sürgetve s buzdítva (így márc. 27-én Szegeden is volt.) S midőn végre apr. 11-én a nemesi had felkelése el is rendeltetett, nagy buzgalommal fegyverkeztek mindenfelől és vetélkedve küldözték a pénz- és természetbeli segélyezéseket.

Igy a mi városunk új segély (subsidium) címen 45 lovas katonát ígért a háború tartamára a Hessen-Homburg féle 4-dik huszárezredbe. Ezeknek *Kopunovics* Félix huszárkadétot kérik hadnagynak. Az önként felcsapó legénységnek 50—50 frt felpénzt adnak, továbbá a személyi adó és robot alól mentességet ígérnek; s ha iparosok, remeklés után díjtalanúl ígérik őket a céhbe felvétetni. Ezeknek teljes felszerelésére a felpénzzel együtt a város 23,265 frtot

költött[9]) és e csapatot junius 24-én adta által az illető huszárezrednek. Ezekhez *Koin* Mihály tanácsnok, *Kuluncsics* Tamás, *Kuthy* András és Antal, *Manojlovics* György és Athanaz, *Zélics* Ádám, *Hirsch* Jakab és Izsák is egy-egy embert és lovat, *Rudics* testvérek pedig 6 embert és lovat: összesen 15 lovast adtak. — A város azonfölül 1809. májusban még ezer pm. búzát (á 8 frt) és ezer pm. zabot (à 4 frt) is adott ezen ezrednek ingyen. Az adakozókhoz járult még *Mittermüller* József orvos 130 frttal és a rácok hitközsége 176 frt 16 krral.

Az országgyűlésen megszavazott ujoncokból a városra 58 legény esett, akiket a város be is szolgáltatott; de roszra fordulván a császári sereg dolga, jul. 15-én újabb rendeletre ismét 58 legényt határozott kiállítani a Károly főherceg gyalog ezredébe.

A negyedik francia háború azalatt már javában folyt, és a császári seregek april 19-én *Landshutnál* véres vereséget szenvedtek, máj. 13-án már *Bécs* is kaput nyit a győzelmes franciáknak; de május 21-én *Napoleon* győzelmi varázsa megtört: *Aspernnél* hátrálni volt kénytelen. Erre hat heti fegyverszünet következett, mely idő alatt mindkét fél új erőt gyűjtött a *döntő* ütközetre. — Ekkor épen midőn az előbbi 45 huszárt adta át, a város újabb felszólításra jun. 25-én ismét 55 teljesen felszerelt lovast[10]) ígért a háború tartamára a József-nádor-féle huszárokhoz, amiért jul. 12-én a nádor elismerését és köszönetét küldte. Ezekhez *Stojkovics* Péter kereskedő is ígért egy huszárt állítani minden felszereléssel. — Ezen 55 önkéntes

[9]) Máj. 20-án 10 ezer frtot, jun. 19-én újra 8 ezer frtot vettek kölcsön Latinovics Miklóstól 6% mellett. A lovakért (à 260—350 frt) 13330 frtot adott a város. A ruha és fegyverzet a kir. kincstártól à 164 frt 14 kr. bankóban = 9734 frt vagy 2346 frt 48 kr. valuta; a lószerszám à 10 frt 60 kr.

[10]) E célra 110 ezer frtot vett fel a város kölcsön a budai kir. kincstárból s ebből mindjárt 28415 frtot Budán költött el bevásárlásokra Egy pisztolyért 12 frtot fizettek a fegyvertárba. — A kincstár 1810. dec. 10-én még 50331 frt 24 krt követelt a várostól.

huszár[11]) egyenkint 50 frt felpénzt kapott a várostól, és aug. 17-én átadták őket.

A katonaság a táborban is igen hiányosan levén felfegyverkezve, felsőbb rendeletre az egész országban össze kellett gyűjteni a fegyvereket, minek következtében nálunk aug. végén még a hajdúktól is elszedték azokat, hogy a táborba küldjék. Különben a helybeli iparosok is, akik erre vállalkoztak, erősen dolgoztak katonai felszereléseken. Igy 14 csizmadia juliustól szept. végéig valami 700 pár csizmát készített Ujvidékre, a 8 szíjgyártó 255 lószerszámot csinált a bajai hadibiztosnak, 6 gömbkötő 50 ezer rőf övöt, a 28 szabó pedig 190 kurta mentét és 141 dolmányt, 253 nadrágot és egy ezer köpenyt készített.

Időközben a nemes had az intézők tudatlansága miatt jun. 14-én Győrnél szétveretett, a franciák erre *Győrt* elfoglalták és még Pozsonyt is bombázták. A két főserég pedig a 6 heti szünet után ismét megmérkőzött, de elhatározó ütközet nem volt, és Ferenc kénytelennek látta magát bár súlyos föltételek mellett is, a békét elfogadni, amely okt. 14-én Bécsben köttetett, amire nov. 24-én az inszurrektió is hazabocsáttatott.

Városunk ezen fennemlített és egyéb áldozatok gyors és buzgó előállításáért a következő 1810. év apr. 5-én erkölcsi elismerést nyert, midőn a király annyi készség s feláldozásért legmagasabb megelégedését és köszönetét fejezte ki.

III. A béke tehát a franciával helyreállott, sőt *Napoleon* 1810. apr. 2-án Ferenc császár leányával kelt össze, amit egy állandó béke szerencsés s biztos kezességének vettek a népek. A kormány pedig most ráért *pénzügyeinek* rendezésére[12]), amelyek a folytonos háborúk alatt ércalap nélkül kiadott rengeteg sok értéktelen papirpénz által kétségbeejtő állapotba jutottak. A papirpénz a háború végeztével 1060 millió frtra rúgott, amely azonban

[11]) Vár. levt. 1809. fons. 15. B. 105.

[12]) Horváth e. m. VIII. 399. sat. lap.

névszerinti értékének most már körülbelül egy tized részére sülyedt alá, úgy hogy 100 ezüst frtért ezer, sőt 1200 frtot kellett adni papirpénzben. — Ezen bajon segítendők új papirpénzt akartak kibocsátani *váltócédula* (reluitionalis, Einlösungs-schein) néven, a régi papirpénz háromszoros értékével, úgy hogy 100 frtot új váltócédulában legfölebb 300 frt régi bankjegygyel kellett beváltani, amely régi papirpénz aztán megsemmisíttetett. Hogy az új papirpénznek ércalapja is legyen, a nemzetet önkéntes adományokra szólíták fel. Igy városunkat a nádor már 1809. dec. 26-án szólítja fel, hogy aranyat és ezüstöt ajánljon e célra; 1810. jun. 27-én újra kérdést intéz a városhoz, vajjon mennyit akar e célra ajánlani? A tanács már jan. hóban adott feleletében a város nagy kimerültségét említé, amely semmivel sem biztathatja a kérelmezőt. Az újabb felszólításra mégis 15 ezer frtot igérnek a régi bankócédulában ingyen a szegedi kir. sóhivatal pénztárába szolgáltatni (ami valami 5 ezer új váltócédula biztosításának felelt meg.) A nádor szept. 13-án ezért is köszönetet küld a városnak.

Mindezen intézkedések azonban elégteleneknek látszottak, a hitel teljesen meg volt ingatva, a kereskedelemben és a magánviszonyokban a zavar tetőpontját érte el. S azért a legegyszerűbb, de egyszersmind legerőszakosabb eszközhöz nyúltak: kimondatott, hogy az addig forgalomban volt papirpénz névleges értékének egy ötöd részére szállíttatik le, s e szerint ami eddig 100 frt volt, lesz ezentul 20 frt[13]).

[13]) A mostani nagy drágaságot és a papirpénz értéktelenségét a többi között mutatja az itteni árjegyzék:

Egy ökör	1801-ben	70 frt,	1810-ben	250 frt.
„ tehén	„	45 „	„	170 „
„ juh	„	4 „	„	14 „
„ kos, ürü	„	5 „	„	15 „
Kecske és gödölye itten nincsen.				
Egy bárány	1801-ben	1 frt,	1810-ben	6 frt.
„ disznó (közép.)	„	14 „	„	80 „
„ parasztló	„	40—60 „	„	250—300 „

Erre nézve a királyi határozat 1811. febr. 20-án kelt és minden törvényhatósághoz küldetett el; de márc. 15-ig titokban kellett azt tartani. Igy a mi városunkba is leérkezett egy febr. 28-án kelt nádori rendelet kiséretében, melyben a király atyai gondoskodásáról beszél és a tanácsot inti, vigyázzon, nehogy a nép elégedetlenséget tanusítson e kir. intézkedések ellen. Ezeket különben titokban kell tartani és csak márc. 15-én korán reggel a tanácsülésben elolvastatni; s ezen tényről kimerítő jelentést küldjenek fel.

A tanács erre a város nemeseit és polgárait is meghívta a márc. 15-én reggeli 6 órakor tartandó tanácsülésre. Felbontották és komor némaság közt felolvasták a kir. leiratot[14]), melyet a jelenlevőknek anyanyelvükön is megmagyaráztak; ezek pedig megütközéssel és rémülettel hallgatták, jóllehet a kormány szokott eljárása után minden roszra el lehettek készülve. Mégis nem lehetett az csekély fájdalom, midőn egy pillanatban arra ébredtek, hogy sok évi fáradozásukkal szerzett vagyonuk értékének $^4/_5$ részét elveszítik. — Városunk lakosságának vagyona azonban nagyobbrészt fekvőbirtokban lévén, ez enyhíté némileg s részben a rosz hir leverő hatását. A felolvasás hatásáról különben a városi jkönyv egy szóval sem tesz említést. A tanács a nádor meghagyása szerint kapacitálta a népet, hogy ezen *devalvacio* a márc. 15. előtti kötelezettségekre nem hat ki, csak ezen nap után lép érvénybe; ha egy font hús 30 kr., ezt márc. 15. után vagy 30 krral fizetik *bankó*cédulában, vagy pedig 6 kr. *váltó*cédulát adnak érte stb.

A kir. leirat szerint 5 frt bankócédula csak 1 frtot ér, 1 frt pedig 12 krt stb., s ezen papirpénz így 1812. jan. 31-ig marad érvényben a mellette kiadott *váltó*jegyekkel; ezen napon túl pedig a bankócédulák egészen

[14]) Vár. levt. 1811. évi polit. fons 3. G. 213. A pol. jkönyv. 268. sz. — Horváth e. m. VIII. köt. 412. lap

érvénytelenek, és csak a *váltó*jegyek fogadtatnak el. Ugyanakkor a *rézpénz* értéke is leszállíttatott; így lett a 30 krosból 6 kr., a 15-ösből 3 kr.; a 6 kros, $^1/_2$ és $^1/_4$ kros azonnal értéktelen lett és a forgalomból kivétetett.

Ezen intézkedés igen sok elkeseredést szült az országban, amely ezt a mult évek annyi önzetlen áldozataiért igen rosz viszonzásnak tekinte'te; de az engedetlenek erőszakkal is hallgatásra kényszeríttettek. — Városi tanácsunk a kihirdetés után azonnal megvizsgálta a városi pénztárakat és úgy találta, hogy a tényleges és a reménybeli jövedelem, valamint a már felküldött adófölösleg számbavételével az idei kontribució úgyis kitelik, ha azt nem a bankócédulák ötszörös mennyiségében szedik be, ami a sok „*subsidium*“ által úgyis eleget igénybe vett lakosságra legalább ezen évre még könnyítés volt[15]).

Szucsics Pál plébános kérdésére a tanács az egyházi *stólát* is az eddigi állapotban hagyta; a nép ne fizessen ötszörösen, hanem a bankók névértékében egyszeresen[16]).

Az 1811. aug. 25-én kezdett országgyűlésen a kormány ismét új adóemelést és hadisegélyt erőszakolt ki s 1812. jun. 1-én nagy elkeseredés közt oszlottak szét a rendek; a 20 év óta óhajtott és várt reformokra és országos sérelmeknek orvoslására most sem jutott idő.

Napoleon azalatt újra harcra kelt és pedig Oroszország ellen, amihez 1812. máj.-ban Ferenc is kénytelen volt 30 ezernyi segélyhadat adni vejének. Ezen ürügy alatt jun. 29-én felszólítja az országot, támogassák az országgyűlésen megajánlott segélyen fölül is adományaikkal, sőt a vármegyékre bizonyos mennyiségű újoncot rá is parancsolt, amit azok bár tiltakozva, de megadtak. — A kir. leirat 1812. aug. 3-án tárgyaltatott a városi tanács által, városunktól is követeltetett legfölebb 4 hét alatt 39 újonc és legalább 8 ló, továbbá még bor is a betegek

[15]) Vár. pol. jkönyv 269. sz.
[16]) A pol. jk. 420. sz.

számára. Erre a tanács 10 akó régi bort szavazott meg és még a polgárságot is adakozásra szólította, 8 lovat is vett a házipénztár terhére, melyeket aug. 25-ig át is adott; a 39 katonaújonc névsorát is okt. 31-én irták alá. Költségekre felvettek 10 ezer frtot 6% mellett.

Az országgyűlési *subsidium*ból (1 millió pm. rozs és 1 millió 500 ezer pm. zab) városunkra 5 ezer pm. rozs és 7500 pm. zab esett, mely utóbbit a helytartótanács aug. 18-án kelt intézvénye szerint 1813. febr. végéig 2 frtjával ki is lehetett váltani. A tanács erre aug. 24-én (jkönyv 875. sz.) egy-egy száraz malomra 10 frtot vetett ki, pálinkaégető üstre 4 frt, egy-egy láne szántóföldre 30 krt, rétre 18 krt, I. II. III-ik osztálybeli kereskedőre 50, 30, 15 frtot, iparosokra a 3 osztály szerint 8, 6, 3 frtot és a boltosokra is ekképen 10, 6, 4 frtot. A 3 falu jövedelme után (22514 frt) az országgyűlés 511⅛ pm. búzát, 767⅜ pm. zabot és 1 frt 44 krt rótt. A város ennek is összevásárolja egy részét és 1813. elején a város nemes és nem nemes lakossága Bajára fuvarozza; egészen még csak 1814. febr. 14-én volt beszolgáltatva, mert a rosz termés miatt a népnek magának is alig volt kenyere[17]). A nép 419 akó bort adott össze és később ismét 200 akót, melyet azonban 1813-ban itt helyben kellett eladni és csak ennek árát 584 frtot küldték a budai hadipénztárba.

Napoleon szerencsétlen *oroszországi* hadjárata után Ferenc császár annak ellenségeivel szövetkezett 1813. jul. 6-án, és már télen kezdé hadikészületeit. S *febr. 23-án* kelt leiratában felszólítá a vármegyéket és a városokat bizonyos számú újoncok állítására és természetbeli segélyre. Jóllehet ez az országgyűlésen kívül, törvénytelen kívánat volt, de a béke reményében mégis csak megtette a nemzet. Igy felszólíttatott akkor városunk is, hogy a magyar ezredek állományának fentartására 42 újoncot adjon, azután 17 (pótlék) lovat, 12 drbot nagyobb és 6

[17]) Vár. levt. 1813. évi jk. 1312. sz.

drbot könnyebb teherhordásra a Hohenlohe dragonyosok ezredébe; továbbá 589 pm. (à 74 pozs. itce) tiszta búzát, 3534 pm. rozsot, 5900 pm. zabot, 75 drb 3—4 mázsás ökröt. De megengedtetik, hogy a katonalovakat 150 frt, a könnyű teherhordásra szántlovakat 130 frt, a nagyobb teherhordó lovakat pedig 100 frtjával megválthassák; így egy ökröt 60 frtjával (bécsi értékben), a pm. búzát 3 frt, rozsot 2 frt, zabot 1 frt 20 kr. készpénzben számítva is beadhatják. — Erre a tanács (jkönyv 284. sz.) elhatározza, hogy a munkakerülő és rendzavaró egyéneket összefogdosva katonaújoncoknak beadja ugyan; de a már két évi rosz termés és a marhadög miatt a természetbeli dolgokat nem adhatja[18]), és eddigi áldozatkészségére hivatkozva kéri, hogy legalább részben mentessék fel azoknak beszolgáltatása alól. — Azonban aligha meghallgatták; mert a tanács máj. 1-én azt határozta el, hogy a segélyt az említett összegeken megváltva, pénzben fogja beszolgáltatni; részben pedig természetben is vitték Szegedre[19]). — A 42 újonc helyett azonban 48-at adtak át Ferenc Károly főherceg gyalog ezredébe Zomborba, mint ujoncállító helyre; az ökrök árát 4500 frtot 1814. febr. után viszik a bajai sóhivatalba.

Miután *Ferenc* császár jul. 9-én tényleg szövetkezett *Napoleon* elleneivel és a háború bizonyos lett, újra igénybe vette az ország áldozatkészségét és pedig a *népszerű* nádor útján, aki *jul. 13-án* a vármegyékhez és a városokhoz küldött leveleiben felszólítá az illető törvényhatóságokat, hogy e véghetetlen fontos időben, amely a monarchia sorsa fölött fog határozni, tehetségökhöz képest minél bővebben küldjenek segélyt; főleg pedig könnyű lovasokat (velites.) — S ezen felszólításnak oly eredménye volt, hogy dacára az ország kimerülésének még a király reményét is fölülmúlta. Városunk e felszólításra jul. 24-én elhatá-

[18]) Az 1812. évi országos segélynek végét is alig e napokban vitette el a város.

[19]) A jk. 590. és 663. sz.

rozta, hogy 23 portája után a kívánt 35 könnyű lovast teljes felszereléssel megadja. A költségekre 9 ezer frtot vetnek ki a városi lakosságra; minden legénynek 5 frt felpénzt adtak s a 35 lóért 5020 frtot (bécsi értékben) adtak. Ezenfölül a város mint földesúr is ezer (b. ért.) frt ajánlott fel a vármegyének három faluja után; *Bajmak* és *Csantavér* is 3—3 lovast, *Sándor* falu pedig 1 lovast adott; de a lovakat a város meg fogja téríteni házipénztárából. — A 35 lovast aug. 7-én vitették a Lichtenstein lovas ezredébe (jk. 989. sz.)

Aug. hóban kezdődött a háború, de a szerencse már nem kedvezett Napoleon fegyvereinek; okt. 18-án volt a *lipcsei* csata, és Napoleon Párisba húzódott vissza, hogy minden erejét egy végharcra összegyűjtse. A bécsi kormány is szünet nélkül gyűjtötte és szaporította a háború folytatására szükséges eszközöket. — Igy a király okt. 18-án országunktól újra kér önkéntes segélyt. Városunkban nov. 29-én (jkönyv 1291.) olvastatott a kir. leirat, melynek értelmében az előbbieken kívül még 1070 pm. tiszta búzát, 5787 pm. kevert búzát vagy rozsot, 6206 pm. zabot kellett adnia s pedig legfölebb 1814. évi apr.-ig vagy természetben vagy készpénzzel megváltva (a búzát 3 frt 30 kr., a rozsot 2 frt 15 kr., a zabot 1 frt 30 kr.) De a város az 1812. és 13. évi rosz termés miatt maga is nagy inségben lévén, sem pénzzel, sem gabonával nem rendelkezett; amiért is ennek beszolgáltatását továbbra halasztatni kéri (jk. 1313.) Azonban hasztalan! 1814. febr. 19. után 27394 frt 4 kr. (bécsi értékben) kezd a tanács e címen beszedni.

Győzelmes előnyomulása dacára is folyvást apadó serege pótlására Ferenc nov. 16-án újra a nemzethez fordult és 60 ezer katonaújoncot kér a következő évi febr. végéig; ebből városunkra 180 újonc esett. — Bármily nehezére esett is ez az országnak, amely a sok évi toborzás által munkabiró férfiakban nagyon is megszorult;

de a sereg győzelmeitől és majd Páris megadásának hirétől 1814. március 31. lelkesítve mégis nemsokára beadták az egésznek felét. Városunk 1814. jan. és febr.-ban 90 újoncot küldött Zomborba, mint újoncállító helyre Ferenc Károly főherceg gyalog ezrede számára; áprilisban is adtak 29 újoncot. S midőn a béke helyreállt, a kormány a további újoncszedést beszüntette.

Ennyi rengeteg sok természet- és pénzbeli áldozatába és számtalan emberéletébe került az országnak a világbéke kivívása, amiben a mi városunk is egészen kimerülésig vett részt. — De az áldozatok sora még nem volt bevégezve. *Napoleon*, kit a szövetségesek 1814. apr.-ban *Elba* szigetére internáltak, 1815. márc. 5-én azt titokban elhagyván visszajött Franciaországba, és még egyszer hadizajjal tölté el Európát. A hőn óhajtott békének érzete helyett ismét új rémület szállta meg a kedélyeket.

Ferenc király 1815. márc. 29-én ismét új segélynyújtásra szólítá fel az országot[20]). Igy városunkra a múlt évi segélyen kívül még kivetett: 862 pm. tiszta búzát, 4663 pm. kevert búzát vagy rozsot, 5000 pm. zabot, s pedig jul. 15-ig be kellett szolgáltatni; továbbá adjon a város 32 katonalovat, 27 teherszállító és 12 nyerges lovat; végre még 90 katonaújoncot s pedig felét okt. 15-ig, másik felét nov. 15-ig. A termesztményt meg is válthatják, s pedig a búzát 6 frtjával, a rozsot 4 frt, zabot 1 frt 30 kr.; a lovak helyett is elfogadtatik a váltságdíj, s pedig 270 frt egy-egy katonalóért, a teherszállítókért 220 frt, a nyergesekért 170 frt; de erről jun. 1-ig előleges jelentés kívántatik a helytartótanácshoz. — Erre a városi tanács az utóbbit fogadja el; az egészet pénzben fogja megváltani (bécsi ért.) 47813 frt 56 kr.[21]) Ezen összeget az adókulcs szerint kivetik a város lakosságára, a hiányt a

[20]) Erre a vármegyei gyülés határozatát lásd: városi levt. 1815. pol. fons 12. A. 68.

[21]) Ezen összegből 1816. juniusig 28 ezret vittek Szegedre, a következő jun.-jul.-ban újra igértek 3511 frtot.

házipénztárból fogják födözni; ezen pénz beszedésével megbízott egyén pedig 350 frtot kap fáradságáért. — Ezenkívül a város mint földesúr a 3 falu után is tartozik 3216 frt 17²/₈ kr. segélyt adni a vármegye útján és lovak fejében még 1731 frt 50⁶/₈ krt. A vármegye által ajánlott 53 könnyű lovasból e városra kettő jut; ezeknek 20—20 frt felpénzt adnak és a felszerelésökre a lovon kívül szükséges 254 frtot egyenkint is a vármegyéhez küldik. — A nádornak apr. 25-én kelt rendelete értelmében még 8 könnyű lovast is kellett adnia városunknak. Erre a tanács elhatározta, hogy ünnep- és vasárnapokon kitűzi a város zászlaját és újoncokat toboroz, egyenkint 20 frt felpénzt ad nekik; a lovakra és a felszerelésre szükséges pénzt pedig úgy szerzi be, hogy az évi kontribuciónak egy hatod részét (8004 frt 19 kr. bécsi ért.) beszedi.

Szerencsénkre azonban a hadisegély szaporításának szüksége nem sokáig maradt fenn; mert Napoleon a *waterlói* veresége után jun. 22-én újra lemondott a trónról és a szövetségesektől Szt.-Helena szigetére számüzetett, mire a béke többé nem zavartatott meg, és dec. 21-én az 1813-ban a háború végéig tartó szolgálati kötelezettséggel beadott könnyű lovasok is hazabocsájtattak, de azért, ami egyszer ki volt vetve, mégis csak be kellett szolgáltatni[22]).

Helybeli *kereskedőinkre* is még egy kínos jelenet várt, mely csak most fejlett ki. — Egy 1812. nov. 2-án kelt kir. rendelet, melyet a nádor nov. 21-éről kelt leiratában

[22]) Igy az országos 30 ezerből ránk eső 90 újoncból az első felét 45-öt 1816-ban adták be. Azonkívül a város 1816. jan. 8-án a hazaküldött könnyű lovasok használható lovait és a felszerelést a kir. seregnek ajánlta, a többit eladta és jövedelmét a legénység közt határozta felosztani. Az 1813. éviekből 29 jött vissza 1816. jan. 31-én, az 1815. éviekből is 10 került haza. Ezekből febr. elején 21 lovat adtak el bécsi értékben 6382 frtért, ezt és a felszerelést a király a nádor által máj. 29-én köszöni meg; a pénzt Pécsre vigyék a hadipénztárba. — Sőt a városi tanács még oly nagylelkű volt, hogy a kir. engedélye dacára ezen pénzt nem akarta a subsidiumba beszámítani; pedig 1817-nek végén is 10256 frttal volt hátralékban az 1813. évi költségekből. — A városunkban volt francia hadifoglyokat 1814. márc., ápr. és aug. hónapokban Szegedre kisérték.

tudatott városunkkal, a háborúk igényelte rendkívüli államkiadások által megürült pénztár javára a szab. kir. városok kereskedő osztályától önkéntes pénzajándékokat követelt, s így városunk kereskedőire 25 ezer frtot rótt új váltócédulákban. Ezek azonban a következő 1813. évi jan.-ban csak 1500 frtot ígértek lefizetni azon összegből, s ezt is csak apr. hó végére; a zsidók külön 300 frtot ígértek. Eszerint célt nem érve, a nádor több ízben sürgeté a pénzt és a város biráját *Vermest* a király haragjával fenyegeté, ha nem iparkodik az egészet beszedni, és *Almási* Józsefet küldé kir. biztosnak e célból a városba. Ez 1814. apr. 26-án mindennemű itt található űzérek vagyonát összeírván, a beszolgáltatandó összeget rájok kivetette. Talált itt 31 kereskedőt (mercator) 64579 frt cselekvő tőkével, ez után kivetett 14½ százalékot azaz 9102 frtot. Volt itt még 24 zsidó kereskedő (quaestor) 27639 frt tőkével, ebből 10% = 2763 frt 59 kr. A 80 űzérkedőnek cselekvő tőkéje volt 28980 frt, ebből 8% = 2318 frt 24 kr. A borméréssel foglalkozó polgároktól 1700 frtot, a 17 kofától 115 frtot (egyenkint 10 és 5 frtjával) kívánt, s így összesen is csak *16000* frtot volt képes kivetni[23]); többet ő sem mert és nem birt rajtok követelni. A királyhoz beterjesztett folyamodványukban a kereskedők a már 1796. óta egyenkint és testületileg hozott áldozataikra hivatkozván még arra kérték ő felségét, hogy ezen felemlített összeget is ne mindjárt szedesse be; és adóztassa meg a marhával kereskedő sok városi nemes lakost is[24]). — Erre végre 1815. jun. 1-én kelt levelében a nádor tudósítja a várost, hogy a király a kereskedők kérelmét kegyesen meghallgatta, a követelt 25 ezerből 9 ezret elenged, de a többi *16 ezret* jun. végéig annál biztosabban szolgáltassák be[25].)

[23]) Vár. levt. 1814. fons B. 74., 75. polit. és fons 12. A. 33. szám.

[24]) Polg. jk. 263. 338. sz.

[25]) Ezen évekről még két magas látogatást kell felemlítenünk. 1816. okt. 19-én Ferdinánd herceg volt városunkban, meglátogatta a barát klastromot és nehány magánházat; katonaszemlét tartott és 20-án reggeli 9 órakor Szegedre távozott. — 1817. okt. 13-án Ferenc király negyedik nejével Karolinával Titelben volt, 14-én átmentek Péterváradra, ahol 15-én esti 7 órakor városunk is hódolatát a királynak és 16-án esti 6 órakor a királynőnek mutatta be.

10. A kormány kényuralma. Mívelődési törekvés. A pallosjog kiterjesztése a falvakra.

Most miután a béke helyreállt, a kormányon volt a sor, hogy a nemzetnek oly sokszor megerőltetéssel hozott áldozatai után a nemzetnek 1791. óta többször tett igéreteit beváltsa és a nemzet jogos kivánalmai meghallgatásával annak áldozatkészségét és hű ragaszkodását viszonozza. De a kormány most minderről megfeledkezett, sőt a bécsi kabinet reakcionárius politikáját és kényuralmát kezdé az országban meghonosítani. Az általános tespedésbe sülyedt közélet, mely a hazafiak lelkét mélyen elkeseríté, az ifjú nemzedéket is megmételyezte, úgy hogy ez tudatlanságban és szertelenségben tölté jobbra hivatott napjait. *Ferenc* és mindenható miniszterének, *Metternich* kényuralmi elvei, „az elzárás, a cenzura, a szellemi butítás, a titkos kémkedés kormányrendszere oly súlyosan nehezedett a nemzetre, hogy mindenfelé a legszomorúbb erkölcsi és anyagi pangás hatalmazott el a nemzeti életen. A nemzet nagyobb része állapotának szánandóságát tudatlanságában alig érezve . . . mintegy tompa aléltságban élte le napjait“[1]). Az alkotmányos életnek csak árnya maradt meg; mindenféle jogsérelemmel találkozunk, melyet a nemzet nagyobb része léha megadással tűrt. A bátrabb és tevékenyebb szelleműek is kétségbe estek egy jobb politikai jövő iránt. — Nagy eszméket nem hangoztattak és tehetetlenségökben (vis inertiae) passiv ellentállásban legfölebb a kiváltságok megőrzésére fordíták gondjaikat.

Városunkban is állandó jogsérelem gyakoroltatott: a tisztújításokra és a város ügyei elintézésére folyvást kir. biztosok küldettek, ami ellen pedig a város eddig még egy alkalmat sem mulasztott el, panaszt emelni; mert saját jogait csorbítva látta, és egy szab. kir. várost megillető teljes hatalmát nem gyakorolhatta önállóan. Igy

[1]) Horváth Mih. 25 év Magy. tört. I. köt. 2. kiad. 42. lap.

1816. febr.-márc.-ban *Lánczy* József tartotta mint kir. biztos a tisztújítást; de a következő tisztújítás már nem is volt, mint jog szerint kellett volna, 2 év múlva, hanem csak 1820-ban engedtetett meg. S erre is *Skultéty* Ferenc küldetett kir. biztosúl, aki már az 1819. év vége óta 1822-ig szakadatlanúl működött itten: minden fontosabb városi ügyben intézkedett, az utcák és a város szépítésére építészeti szabályokat alkotott, a magistrátus teendőit ügyrend alkotásával szabályozta, a zavarokat és visszaéléseket beszüntette. — Nevezetes az általa a város erkölcsi és értelmi szegénysége miatt sürgetett mozgalom e túlságosan hátramaradt állapot megszüntetésére. Csudálkozását fejezi ki, hogy oly nagy lélekszám s a helybeli oly vagyonos családok dacára a minap tartott tisztújítás alkalmával alig talált alkalmazható egyént. Elrendelte tehát, hogy a tanács ennek okait kifürkészsze és eszközökről gondolkozzék, hogy jobb nevelés s oktatás által a *közmíveltség* hiányán legalább jövőben segitve legyen.

A városi tanács 1820. évi augusztus 2-án bizottságot küldött ki e célra, amelynek tagjai voltak: *Markovics* Máté, *Szkenderovics* Simon, *Mukics* Simon tanácsbeliek, *Sztipics* Szaniszló népszóló és néhányan a választott polgárságból. Ezek szeptember 24-én egybegyültek és mindenek előtt őszinte elismerést és köszönetet mondottak a kir. biztosnak a város erkölcsi és értelmi fejlődésére célzó eme atyai gondoskodásáért. Mert kénytelenek belátni, hogy a város e téren 40 ezernyi lakossága és a meglehetős anyagi jólét dacára igen alacsony fokon áll. A nép oly korlátolt, hogy a műveltség előnyeit belátni, és a jót és a roszat helyesen megkülönböztetni sem képes; az ifjúság is oly szánandó állapotban van, hogy a mult restaurációnál arra való egyént sem lehetett találni, aki a jegyző segítségére lehetett volna és papirról papirra egyszerűen csak latinul lemásolni képes volt volna, amiért is idegent kellett behívni. Szégyen és gyalázat, hogy a katona-

ságnál is alig egy városbeli emelkedik tisztségig, és hogy az elődeink annyi áldozatával alapított *gymnasium*ba oly botrányosan kevés tanuló jár, az ifjúság tespedő tudatlanságban nő fel. — Ha tehát a természet annyi jótéteményével megáldott várost nem akarják ipar és mívelődés nélkül elsülyedni engedni, sürgősen és közakarattal kell a veszedelemnek elejét venni. — A kiküldött bizottság figyelmét a *vallás* hatására, az *iskolai* oktatásra és a városi *közigazgatás* erélyes utánjárására fordítá. — Ezektől várta legalább a jövőre a város mívelődésének emelkedését; de azért majdnem tisztán csak vallási s kevésbbé társadalmi szinezetű neveléssel elégedett meg.

Beismeri a bizottság, hogy minden politikai hatóság kötelessége a nép szívét mívelni és értelmét fejleszteni. S e téren — nézetök szerint — legtöbbet tehet a *papság* és a *vallás;* tehát elegendő számú templomról és papról kell gondoskodni. Nagyon célszerű a már 1820. aug. 7-én megpendített két külvárosi (a *kéri* és a *zentai*) templomnak építése, melyek egyikére a belvárosi *szt. Rókus* kápolna anyagát is vélték felhasználandónak. Az építésről és a papok dotációjáról hamar kellene gondoskodni. A városi tanács e kérdésben a bizottsággal teljesen egyet értett, és erre nézve az engedély megadásáért a kir. biztos által folyamodott is.

Szükségesnek tartja továbbá a bizottság, hogy nemcsak ezen templomok mellett, de másutt is a külvárosokban elemi *népiskolák* emeltessenek. A papok a szószékről gyakran figyelmeztessék a szülőket gyermekeik iránti kötelességeikre, hogy azokat iskolába küldjék. A tanácsnak szigorú kötelességévé tétessék a szülőket, a papokat és a tanítókat ellenőrizni, hogy a gyermekek iskolába és templomba járjanak és a vallás elemeiben kellő oktatást nyerjenek. Épen így az iparosok és gazdák is büntetés terhe alatt köteleztessenek inasaikat és szolgáikat legalább ünnepnapokon küldeni templomba. A külső és belső isteni tisz-

teletre vonatkozó régibb rendeletek 1772-ből ismét érvényre hozassanak. — A tanács ezt is mind elfogadta és dobszó mellett közhirré tétette. — A hittan tanulásában és az imádságokban legszebben haladók közt a bizottság évenkint 100 frt jutalomdíjat is vélt kiosztandónak. A tanács erre a szt. célt tekintve, a magy. kir. udv. kamarától engedélyt is kért. — És hogy a nép a nyájasság, udvariasság, szelidség, tisztességtudás stb. társadalmi erényekben biztosabban haladhasson, szükségesnek ismeri a bizottság, hogy mindezekben hivatalos és nem hivatalos alkalommal a tanács tagjai, a város elüljárói maguk is mindenkor élő példával járjanak elő.

Felsorolja ezután a bizottság az itten elhatalmasodott hibákat és rendőri kihágásokat, milyenek: hiába való esküdözés, káromkodás, becsületsértés, önbiráskodás, részegeskedés, a több napig eszem-iszommal tartott és igen költséges lakodalmak, melyek igen sok esetben elszegényedést okoztak, az utcákon való gyors hajtás, lövöldözés és egyéb míveletlen s durva rendzavarás és éjjeli kicsapongás; továbbá munkakerülés, midőn henyélve a malmokban összejönnek s pipaszóval trágár beszédek és mesélgetések közt töltik az időt. A nép külső megjelenésében is kevés gondot fordít magára: rondán, fésületlen, szenyes s bűzös ruhában jelennek meg a templomban és a városházán. S szomorú dolog, hogy a gazdák még szolgáikkal is együtt mulatnak s versenyt isznak. — Ezek ellen felszólítandók a papok, hogy a szószékről jobb erkölcsre s rendszeretetre tanítsák a népet; a rendzavarókat a tanács szigorúan büntesse, a malmok alatt henyélő munkakerülőket pedig közmunkákra szorítsa, akik pedig nem röstelnek szolgáikkal dorbézolni, azokat a polgárjog elvesztésével is lehet büntetni. — Minden polgár fia okvetetlenül járjon elemi és grammatikális iskolába, és erre a tanács figyeljen is, midőn valakinek polgárjogot ad; valamint arra is terjeszsze ki figyelmét, vajjon ki nem

küldi gyermekeit iskolába? A szegény szülőket és a szorgalmas tanulókat elő kell segíteni, az iskolázottaknak pedig alkalmazást adni; a nemes verseny felkeltésére és a munkakedv fokozására 6 helybeli fiú közt évenkint 100—100 frt jutalomdíjat is lehetne kiosztani. Ezen 600 frt úgy volna beszerzendő, hogy az eddig haszon nélkül hevert mintegy 20 ezer lánc homokos közlegelő befásíttatik, ami 10 ezer frtnyi tőkének felelvén meg, ama összeg kamatképen kerülne meg.

A bizottságnak ezen egész előadása a tanács és a választott polgárság osztatlan helyeslésével találkozott, és az illető részletek engedélyezése iránt a kir. biztoshoz folyamodtak[2]).

Ennyi szép buzgalom azonban felsőbb helyen csak kevés elismerésben részesült és vajmi csekély eredményt hozott. — A helytartótanács maga is csak 1826. szept. 5-én közli a kamara határozatát[3]): a vallás és a templomok ügye már el van intézve, a tanulók részére kért 100 frtos jutalomdíjak megengedtetnek, a lakodalmi kihágások beszüntetendők. — Egyszersmind megengedtetett, hogy a választott polgárság gyűléseiről és a gazdaságügyi gyűlésekről vezetett jkönyvek ezentúl *latin* helyett *magyar* nyelven irathassanak. S ha valamely választott polgár egy évig nem jár gyűlésre, az mással helyettesítendő.

A tanács azonban *Skultéty* kir. biztos hosszas s kifárasztó 4 évi működésével nem volt megelégedve; mert a tanács teendőit megnehezítette, anélkül, hogy rendes tisztújítást tartott volna; hanem ha valamely állomás megürült, ő tett oda ideiglenesen egy egyént, a ki felsőbb helyen sokszor nem erősíttetvén meg, nem egyszer $^1/_2$ évi szorgalmas működése után ismét letétetett. Nehány szükséges hely pedig épen nem töltetett be, ami sok zavart és hátramaradást okozott. — A tanács 1821.

[2]) Vár. levt. 1821. évi pol. jk. 151. sz. és akta pol. fons 12. D. 319.
[3]) U. ott 1826. évi pol. jkönyv 1793. sz.

jul. 2-án és 1822. jun. 24-én a kir. biztoshoz, 1822. nov. 20-án és 1823. márc. 17-én az udv. magy. kir. kamarához s végre 1823. aug. 4-én magához a királyhoz is folyamodott, hogy *új restaurációt* rendeljen el, de — mindhiába. 1823. nov. 29-én (pol. jk. 1812. szám.) hosszú felterjesztésben a helytartótanácshoz és a kamarához adják elő panaszaikat a kir. biztosnak a városra terhes és költséges, s mégis eredménytelen, káros működése ellen. Kérik a kir. biztosság intézményének megszüntetését e városra, és a privilegium biztosította jogok sértetlen, szabad gyakorlatát. De 1826-ig sem kapván az annyiszor sürgetett engedélyt, újra okt. 9-én a helytartótanácsot és a kamarát kérik (*Mukics* Simon a városnak országgyűlési követe közvetítése által): tekintsék a város megszorult helyzetét, amelyben már 7 éve nem volt tisztújítás s e miatt a belső tanácsban 3, a külsőben 17 üres hely van; továbbá, hogy a polgármester, az ügyész, az árvák atyja, a telekkönyv vezetője (urbarius) stb. helye is üres, a többi állomások pedig nagyobbára öregekkel vannak betöltve . . . Végre is csak 1828. elején hallgattatott meg a város kérése, azonban ismét csak kir. biztos jelenlétében engedtetett meg a tisztújítás.

A bécsi kormány nem csekély sérelmet követett el az ország alkotmányán, midőn 1821. apr. 4-én udv. parancs által az 1813-ban önkényesen kivetett 60 ezer, és az 1815-ben kivetett 30 ezer főből hátralékban maradt 28420 újoncnak minél gyorsabb kiállítását sürgette; jóllehet most az alkotmányos út elkerülésére épen semmi ok nem volt. Még törvénytelenebb volt egy másik udvari rendelet 1822. aug. 13-án (pol. jkönyv 1691. sz.), amely szerint az 1812. évi országgyűlésen 5 millió és 200 ezer váltófrtban megállapított országos adó folyó évi nov. 1-től kezdve ugyanazon számösszegben, de ezüstben fizettessék, miáltal ama összeg 13 millió váltófrtra emelkedett[4]). Országszerte nagy

[4]) Horváth Mih. 25 év I. köt. 101. lap.

elkeseredést szült eme két rendelet; városunk tehetetlensége érzetében egyszerűen tudomásul vette és annak értelmében járt el. — De a bécsi kormány végre belátta, hogy az országot alkotmánya mellőzésével csak udvari parancsok által kormányozni nem lehet, megváltoztatta kormányrendszerét és egyelőre országgyűlést helyezett kilátásba; a nemzet afölötti örömében a gyűlésig az adót megadni nem ellenkezett. — S a következő *1825. évi* országgyűlés az ország fősérelmeit megszüntetvén, az önálló nemzetiség és alkotmány tekintetéből egészen megnyugtatta a nemzetet, és alapja lett ama nagyszerű reformmozgalmaknak, amelyek a következő évtizedek történetét összes államéletünk legdicsőbb korszakává tették, az eszmeharc és *újjászületésünk* korszakává.

Ezen években sikerült a városnak Bács vármegyével szemben ismét egy jogát magának megerősíttetni. — 1822. okt. hóban a városi tanács egy *bajmoki* embert fogatott el és azt börtönbe vetteté. A vármegye azonban „*in criminalibus*“ magának követeli a törvénykezést a falvak fölött, aminek a városi tanács ezen és hasonló esetekben ellentmond s pedig azon okból, mert a *pallos jogot* nemcsak a város, hanem a 12 puszta területére is kapta és gyakorolja. Azon körülmény pedig, hogy egyik-másik pusztából falu lett, a város jogát nem csorbította: az új falvak csak közigazgatás tekintetében (in politicis) tartoznak a vármegye joghatósága alá. — Ezen ügy a helytartótanács elé vitetvén, ez is 1824. aug. 10-én a vármegye felfogását pártolja: hogy a vármegye alá tartozó helységekben a földesuraság csak *külön privilegium* alapján gyakorolhatja a pallos-jogot. Városunk azért a királyhoz folyamodott és célt is ért; mert 1824. okt. 22-én kapott is oly szabadalomlevelet, amely pallosjogának *Bajmak*, *Csantavér* és *Sándor* falvakban szabad gyakorlatát törvényesen megerősíti[5]). — Ezen okmány 1825. jan. 17-én a városban és febr.

[5]) Lásd az okmánytárban 28. sz. alatt.

7-én a vármegyei közgyűlésen is olvastatott és hirdettetett ki. Itt egyúttal azt is elhatározták, hogy az országgyűlési sérelmek közé beveszik panaszukat a város ellen, hogy ez a *nemesek szolgáit* elfogatja és elitélni merészeli. Nov. 14-én pedig a vármegye hasonló körülmények közt csak az ellen tesz kifogást, hogy a város a falubeli foglyokat is a *városban* itéli el; pedig szokás szerint és a privilegium értelmében vagy az egyik vagy a másik faluban kellene a börtönt és itélőszéket tartani. Ennek következtében a helytartótanács is 1826. jan. 31-én kelt leiratában kijelenté, hogy a város csak a törvényes módon gyakorolhatja a pallosjogot a falvakban, ha t. i. börtönt épít oda. Azonban a városnak kérelmére, hogy e falvak közelsége miatt a külön börtönnel járó költségek alól felmentessék, a helytartótanács márc. 28-án ezt is kegyesen megengedte.

II. Az 1825. évi országgyűlés. Meghasonlás a tanácsban. A kolera 1831-ben. Új országgyűlések.

1825. jul. 3-án kelt a királyi meghívó-levél a szept. 11-én Pozsonyban tartandó országgyűlésre, amelyre városunk is két alkalmas, békeszerető és a közjót szívén hordozó követet küldjön.

A követi utasítások most országszerte a sérelmi politika kifejezései lettek: Egyrészt orvosoltatni az elmúlt évek alatt szenvedett sérelmeket, másrészt az alkotmányt körülbástyázni a multakhoz hasonló minden kényuralmi megtámadások ellen, — ez volt az egész ország közös óhaja. Reformtörekvés és haladási eszme alig pendíttetett meg; a szellemi érdekek közül is csak a *nemzeti nyelv* terjesztését sürgették.

Ily körülmények közt városunkban is a tanács azonnal 3 tagját bízta meg, hogy a jegyzővel és az ügyészszel együtt a szükséges iratokat elkészítsék. Ezek megbízatá-

sukban eljárván az *utasítás*ban (instructió) meghagyták a leendő követeknek, hogy mindent elkövessenek, ami a város javát s jólétét előmozdíthatja. — A *sérelmek* (gravamina) között a már 1802 óta minden alkalommal felhozott panaszaikat ismétlik a sok s most már majdnem állandóvá lett kir. biztosság ellen. Felvették a helybeli nemesek elleni régi panaszokat is, akik a várossal kötött szerződésök és a privilegium értelmében a városi polgárokkal egyformán tartoznak a közterheket viselni; és jóllehet a városban az I. osztályú házhelyeknek felénél többet ők foglalták el, a külső fundusoknak is $^1/_3$-nál is több az ő kezökben van: mégis a közterhek alól kivonják magokat, azon ürügy alatt, hogy azok (mint katonaszállítás és elszállásolás) *személyes* terhek, melyek sehol nemes embert nem illetnek. Az 1802. évi országgyűlés szept. 18-án ugyan hozott már ez ügyben ítéletet a nemesek javára; evvel azonban a város nem volt megelégedve és azért most újra felveté a kérdést. — A *kívánatok* (postulata) közé, mint már 1802-ben is, felvették azon kérelmöket, hogy a városi polgárok botbüntetésének eltiltása törvénynyel biztosíttassék, és hogy képzett és alkalmas polgáriaknak is szabad út nyittassék a magasabb hivatalokra. Továbbá az 1790. évi országgyűlésen megpendített eszme szerint kérik, hogy a szab. kir. városok a magy. kir. udv. kamara joghatósága alól felszabadíttassanak; mert hisz' kiváltották magukat, s így nem képeznek többé kamarai birtokot. Hanem valamint eddig polgári ügyekben (in politicis), úgy ezentúl gazdaságiakban (in oeconomicis) is egyedül a helytartótanács alá tartozzanak, ahová számadásaikat beterjeszszék; ez által az ügyek elintézése igen egyszerűsíttetnék és gyorsíttatnék.

Ezen iratok elkészülvén, a tanács és a választott község *Vermes* Lajos birót és *Mukics* Simon tanácsnokot választá országgyűlési követeknek. *Vermes* Lajos csakhamar hazatért; *Mukics* pedig, aki igen buzgó, ügyes és hasznavehető

egyénnek tanúsította magát, s kit amiatt különféle bizottságokban igen szívesen alkalmaztak, egész végig (1827. aug. 18-ig) fennmaradt; sőt annyira megkedveltette magát, hogy ezután is 1829. jun. 16-ig mint a reform-munkálatok előkészítésére választott országos bizottság tagjának Pesten kellett maradnia. Az emiatt városunkra is kiható dicsőség érzetében a városi tanács őt visszatértekor fényes fogadtatásban részesíté.

A város sérelmei most sem orvosoltattak; a következő tisztújítás 1828. jun. 23-án újra egy kir. biztos jelenlétében tartatott. E célból komori *Bedekovics* Tamás kir. kamarai tanácsos és a temesvidéki kamarai birtokok igazgatója küldetett ide.

Antunovics József lett akkor főbiró és *Mukics* Simon polgármester. Mindkettő azonban sajnos viszályok és szenvedélyes jelenetek okozói lettek a tanács tagjai között.

Antunovics egy különvélemény által[1]) haragította magára a tanácsot, amelyben a vármegyének fogta pártját, amidőn ez a nemeseknek a város határában polgári területen elfogott nem nemes szolgái fölött gyakorlandó törvénykezés miatt a városi tanácscsal ellenkezésbe jött, s a város ez ellen már a szolgabirónak febr. 6-án kelt megkeresésére[2]) és újabban 1828. okt. 6-án az eddigi régibb szokás szerint és a privilegium értelmében az ilyféle törvénykezést a város joghatóságához tartozónak vitatta; mert a város területén semmi más joghatóságot nem ismerhet el.

Antunovics József ez időben 1828. nov. 17-én majdnem 20 évi városi hű szolgálatáról elismerő bizonyítványt kért a tanácstól (prot. pol. 2249.) — A tanács a kívánt okmányt kiállíttatja, de nem az óhajtott alakban, amennyiben t. i. megrovásképen azt is mondja, hogy Antunovics a városnak a nemesek ügyei miatt a vármegyével folytatott viszályokban soha nem pártolta a város érdekeit, hanem

[1]) 1829. évi pol. fons 7. A. 26.

[2]) Vár. lev. 1829. évi prot. polit. 269. sz.

ennek elleneihez csatlakozott. Igen viharos és szenvedélyes lefolyása volt e gyűlésnek, mely ama toldást *Vermes* Lajos és *Macskovics* József tanácsnokok kivételével elfogadta.

E heves szenvedélyességet *nov. 24-én* is folytatták, a midőn *Antunovics* nagy haraggal felkelvén, hivatalát és helyét *Vermes*nek átadja és a tanácsteremből távozik. (prot. pol. 2306.) A megrovás miatt most pört indított a tanács ellen és a helytartótanácstól ama sérelem orvoslását kérte. *Rudics* János tanácsnok is, akit e megrovás szintén illetett, hasonlóan kilépett a magistrátusból[3]), és 1830. május 16-án véglegesen mondott le e tisztségről. — A helytartótanács 1828. dec. 30-án ez ügyben leirt a városhoz, s ez 1829. jan. 12-én (pol. prot. 55. sz.) *Villov* György városi ügyészt bízta meg erre a felelettel, amelyet az márc. 27-én (prot. pol. 592 $\frac{2}{3}$) hosszadalmasan elő is adott. Ebben a többi között azt mondja, hogy városunknak már kezdete óta a rendszeres haladás és fejlődés útján mindig egyes túlhatalmas családok önérdekével kellett küzdenie, amelyek a közérdek hamis leple alatt mindig csak saját maguk hasznát nézték és azért a város köz-jólétével nem sokat törődtek. Igy történt, hogy a folytonos kir. komissiók szabályozásai is eredménytelenek maradtak, amint például az 1794. nov. 26-án kelt kir. resolució és újabban a nádornak 1822. febr. 26-án kelt és az adó könnyítéséről szóló rendelete stb. is bizonyítja. Ezen időben kezdettek *Antunovics* József, *Rudics* János, *Parcsetics* Ignác tanácsnokok az egész nemesség nevében a város érdekei ellen működni. — A tanács most sem tágított, sőt a főbiró eljárása által újra sértve érezte magát, s ily szellemben terjesztette fel ismét ez ügyet.

A helytartóság apr. 14-én kelt leiratában elismeri ugyan a tanács határozatának és az egyes tanácstagok külön véleményének jogosultságát; azonban roszalja a tanács részéről kifejtett fölösleges személyeskedést és szen-

[3]) Vár. levt. prot. pol. 1829. évi 11. szám.

vedélyes eljárást, *Antunovics* és *Rudics* részéről a hivatalmulasztást. A tanács *máj. 13-án* olvasta e leiratot[4]). Ennek következtében mindkét fél alázattal fogadta a felsőbb rendeletet, *Antunovics máj. 19-én* (prot. 986$\frac{6}{-}$) újra visszajött a tanácsba, és megtörtént a kibékülés[5]).

A vitás kérdésben 1828. okt. 6-án *Mukics* Simont egyenesen a királyhoz audienciára is küldötték, mire a helytartótanács 1830. dec. 28-án kelt leirata szerint a király a várost ama jog gyakorlatában megerősíti[6]); s azért a városi tanács 1831-ben is nem engedett a vármegye követeléseinek. S midőn a vármegye 1834-ben e kérdést sérelem gyanánt az országgyűlés elé vitte, a város is az erre vonatkozó összes iratokat összegyűjté és követeinek felküldé[7]). 1840. febr. 26-án az országos rendek ezen kérdést a vármegye javára intézték el[8]). Azért 1841-ben a vármegye fogatja be és itéli el a helybeli nemesek szolgáit, amiért is a város jan. hóban panaszt emel. 1845-ben hasonlóan tett a város is, azonban a kir. tábla által emiatt elitéltetett[9]). A város azonban még 1847-ben sem akarta e képzelt jogát feladni. S minthogy a tanács jan. hóban egy nemesnek juhászát befogatta, a vármegye újra pörbe fogta a várost, ami ellen a tanács a királyhoz is folyamodott[10]).

Antunovics esete után 10 évvel később *Mukics* Simon ügye zaklatta fel a tanács nyugalmát. *Parcsetics* Ignác tanácsnok t. i. igen nyugtalan s zsémbes ember volt, aki az elemi iskolai igazgatóságtól elüttetvén emiatt az egész tanácsra haragudott; névszerint pedig *Mukics*on

[4]) Az 1829. évi prot. pol. 925. sz.

[5]) Az 1829. évi pol. akták között fons 15. A. 55.

[6]) A vál. polgárság és a tanács 1831. febr. 16-án M u k i c s nak elismerést szavazott buzgóságáért és sikeres működéséért. Prot. oecon. 1831. évi 192. sz.

[7]) Az 1834. évi pol. jk. 212. sz.

[8]) Az 1840. évi pol. jk. 476. sz.

[9]) Az 1845. évi pol. jk. 3427. sz.

[10]) Az 1847. évi pol. jk. 41. és 691. sz.

tölté boszuját, akit egy a nép között keringő gyalázatos mende-monda alapján 1828-ban arról vádolt, hogy féktelen dühében még 1821-ben egy *Pályi* Ignác nevű inasát tüzes kemencében megégetett volna[11]). Ezen vád a magistrátust is terhelte, amennyiben ez annyi idő alatt még nem tartott ez ügyben vizsgálatot. Azért a nádor, mialatt *Mukics* az országos bizottságban Pesten működött, Bács vármegye által tartatott ez ügyben vizsgálatot, melynek folyamában a vád alaptalan rágalomnak bizonyult és Mukics ártatlansága is kiderült. Az ügyet a helytartótanács 1829. szept. 9-én kelt intézménye végezte be, és *Parcsetics*et mint hamis vádlót pörbe fogatja[12]). És az 1830. szept. 8-án Pozsonyban megnyitandó koronázó országgyűlésre ugyancsak *Mukics* Simon polgármester választatott követnek *Szárics* József tanácsnokkal. — *Ferdinánd* herceg szept. 28-án koronáztatott meg a szokott ünnepélyességgel, s ez alkalommal almási *Rudics* József arany sarkantyús lovaggá, *Antunovics* József főbiró fia Pál pedig pálcássá lett.

Ezen országgyűlés dec. 20-án fejeztetett be, és a reform-munkálatok végett 1831. okt. 2-ra új országgyűlésnek kellett volna összeülnie; ezt azonban egy sajnos országos csapás, a *kolera* akasztotta meg.

Ezen járványos baj 1831. jul. elején az ország *felső* vármegyéiben tört ki először, s onnan rövid idő alatt az egész országra terjedt el. Iszonyú s ismeretlen nyavalya volt ez, mely kegyetlenül pusztított a lakosság közt és mindenfelé nagy rettegést, iszonyatot s zavart okozott. Maguk a rendőri és orvosi rendszabályok, amelyeket a helytartóság a ragályosnak tartott baj elhárítására kibocsátott, még nevelték a rettegést és zavart. Ezen rendszabályok szerint az egyes községek sűrű őrvonalakkal

[11]) Az 1828. évi pol. fons 9. A. 63. és 64. sz.

[12]) Akták 1829. pol. fons 7. A. 48. és fons 15. B. 128. — A pol. jk. 1828. évi 1360/2, 2295. stb. szám; 1829. évi 1330. 1982. sz. A kir. biztosság aktái 1840/1. évből 44. sz.

egymás ellen elzárták magukat; a közlekedés majdnem teljesen megszünt. A városokban még az egyes házak is elzárkóztak egymástól, és a társadalmi élet megdermedt. Hatósági bizonyítvány nélkül az iránt, hogy az illető egészséges helyről jő, senki sem nyerhetett bebocsátást; s akkor is még több napi vesztegzárban tartattak az utasok megfigyelés alatt és holmijokkal derekasan megfüstöltettek. Mert enélkül még a legcsekélyebb tárgy, még hivatalos levél sem fogadtatott el; utóbbiakat vasvillával vagy fogóval nyújtották át egymásnak, és többszörösen átlukasztva rostán kénfüsttel járatták által. — Bács vármegyére *Mélykut*nál kellett 20 napi vesztegzárt tartani, a többi utak mind el voltak zárva.

Városi tanácsunk is a nádor által óvóintézkedésekre felszólíttatván, jul. 5-én közgyűlést tartott és elhatározta, hogy a város éjszaki és keleti határpontjain 8 helyen személyválogatás nélkül őröket állít. Mindegyik helyre deszkabódét készíttet és egy lovast és két gyalogőrt tesz oda 4 biztos felügyelete alatt, akik naponkint két-két bécsi ért. frtot kaptak napidíjul. Nehány nap mulva ennek elégtelenségét belátva, a kordont még megerősítették és a csantavéri úttól kezdve *Csantavér*, *Kanizsa*, *Martonos*, *Horgos*, *Szeged* ellenében a *Körös-ér* mentében egészen a Szabadka, Öttömös, Halas és Kis-Szállás határa között emelt u. n. négyes határdomig 7 biztos alatt 79 sűrűen kitűzött őrhelyen 182 gyalog és 49 lovas őrt állítottak fel, amint azt egy jul. 28-án hitelesített *térképen* is feltüntették. — A szegedi úton levő határkorcsma és az u. n. *Fekete csárda* között veszteglő (contumacia) épületet is rögtönöztek. A város hét kapujához is egy-egy biztost tettek 1 b. ért. frt napidíjjal és két őrt, akik a városiakat egyelőre feltartóztatás nélkül a szállásokra kiengedték; akik pedig máshova akartak menni, vagy máshonnan jöttek, csak rendes utilevéllel mehettek és jöhettek át a kapukon, amelyek különben éjjel-nappal el voltak zárva. A házaló koldulást

betiltották; templomban a szószékről, a piacon és az utcákon dobszóval a nép magatartására szabályokat és utasításokat hirdettek ki. Az orvosok, sebészek és a papok is készen tartották magukat, hogy testi és lelki vígaszban részesítsék a szerencsétlen betegeket.

Jul. 26-án hírül hozatott, hogy a baj *Szegeden* már kitört, erre városunk az őrséget megkettőztette. Azonban aug. 1-én már itt is kezdte szedni áldozatait e rémítő szörny; s halálfélelmökben sokan még egészségben láttatták el magokat a barátok által a halotti szentségekkel. De most a templomok is bezárattak, az utolsó szent kenet eltiltatott, és az Úr vacsoráját is csak végökön meghasított pálcákon szolgáltatták ki. Végre eltiltatott a rendes temetés is, nehogy a folytonos harangozás még jobban elcsüggeszsze a népet.

Aug. 2-án a halottak kivitelére négy városi fogoly és egy kétlovas városi kocsi rendeltetett; mikor pedig a halottak száma szaporodott, aug. 8-án még négy lovat és 8 embert fogadtak egy pengő frt napidíjjal ezen szomorú és veszedelmes munkára; a sírások egy b. ért. frtot kaptak naponkint a várostól. Ekkor már 50—60 ember halt el egy napon, aug. 8-án már 60-nál is több, aug. 9-én pedig százon fölül. E napokban halt meg *Sárcsevics* Antal plébános is, aki szent hivatalában kifejtett buzgóságának esett áldozatúl; csendben vitték ki a temetőbe. A hullákat az ártalmas kigőzölgés megakadályozása végett mészszel öntötték le.

A szegények számára az u. n. *Bajnáton* 100 betegre alkalmas kórházat rögtönöztek deszkákból, egyszersmind megengedtetett, hogy a Bajnáton külön temető is legyen. S minthogy a köznép, mely orvosi szereket nem szokott bevenni, most is vonakodott ilyeneket használni: a város ápolóasszonyokat fogadott 30 váltó kr. napidíjért, akik azután minden megmentett beteg után újra 30—30 v. krajcárt kaptak. Csak egy óvszert kaptak fel általánosan és használtak, gyakoroltak kedvvel még a kolera után is, t. i. a

pipálást, úgy hogy bátran jártak már a pipával a piacon és az utcákon is, ami pedig nem volt megengedve[13]); azért a városi tanács 1832. márciusban ezen új divatot rendőri és tűzveszélyi szempontból szigorúan eltiltani volt kénytelen.

A kolera főerejét aug. 1—9-ig fejté ki[14]), szeptember elején már szünőfélben volt. A városi tanács azért megengedte, hogy a templomok ajtajában lehessen misét mondani, s így szept. 3-án tartatott ismét az első nyilvános isteni tisztelet. Szept. vége felé a baj e városban is egészen megszünt. Erre okt. 26-án az elhaltak lelki üdveért gyászmisét és okt. 30-án ünnepélyes hálaadást (Te Deum!) tartottak a baj megszünése miatt és hogy szerencsésen kimenekültek az országos csapásból.

Az elholtak számáról készített hivatalos kimutatások nem felelnek meg a valóságnak; mert sok betegről, kivált a szállásokon a főorvosnak tudomása sem lehetett. Leghihetőbb azon kimutatás, mely a betegek számát jul. 31—szept. 19-ig 5000-re teszi, s ebből mintegy fele halt meg; másutt az elhaltak száma 2599-re tétetik[15]).

Ily körülmények közt a már előre jelentett országgyűlés 1831-ről a következő 1832. évi december hóra halasztatott. De bár örökké szép eszmékért lelkesedett és küzdött ebben a nemzet java: a kormány ellenszegülése és némelyek magánérdeke miatt — sajnosan célt nem érhetett. 1835. márc. 2-án meghalt *I. Ferenc* 43 évi uralkodása után; fia *V. Ferdinánd* már meg lévén koronázva,

[13]) 1813. jul. hóban a városi tanács az itt állomásozó katonai elüljáróságot megkérte, hogy a katonaságnak a p i p á l á s t az utcákon s még inkább az istállókban szigorúan tiltsa el; s ez meg is történt. Egy 1813. évi dec. 14-én kelt helytartótanácsi rendelet is szigorúan tiltja a p i p á l á s t az utcákon és gazdasági épületek körül.

[14]) Hunyadi László tiszti főorvos hivatalos jelentései szerint aug. 15—22-ig itt 792 beteg volt, ezekből meghalt 446, meggyógyult 187, további orvosi kezelés alatt maradt 157. — Aug. 22—31-ig megbetegedett 858, meggyógyult 332, meghalt 191, az előbb megbetegedettekből is 180 s igy ez idő alatt összesen 371 halt meg, szept. 1-én kezelés alatt maradt még 155.

[15]) A helybeli szt. ferenciek feljegyzései szerint.

az ország rendei fennakadás nélkül folytatták munkájokat. Az új uralkodóról több haladási vágyat s szabadelvűséget tételezett fel a nemzet, azonban számításában csakhamar csalódott: a birodalom kormányának élén a beteges fejedelem mellett ugyanazon tanácsadók maradtak, t. i. *Lajos* főherceg és *Metternich* Kelemen herceg, akikhez még *Pálfy* Fidél magyar kancellár is járult.

Mégis egyes hazafiak buzgó lelkesedése megteremtette a dunai gőzhajózást és a budapesti lánchidat. A nemzetiség főkapcsának, a nemzeti nyelv kérdésében az országgyűlés csak annyit érhetett el, hogy a törvények latin szövege mellé a *magyar* is hozzámellékeltetett.

A nemzet ezen törekvésében, hogy a magyar nyelvnek minél nagyobb tér nyittassék, és hogy hivatalos közegnek ismertessék el, igen buzgó részt vett a maga hatáskörében a mi városunk is. S ezen tény reá nézve annál nevezetesebb, mert az itteni lakosság aránytalan nagyobb része nem is volt *magyar* ajkú; hanem a tanács tagjai, bár idegen származásuak, a magyar nyelvet mégis értették. A kezdeményezés és sürgetés a választott polgárságnak volt érdeme. A helytartótanács már 1826-ban engedte volt meg a választott polgárságnak, hogy saját jegyzőkönyvei, valamint a tanács gazdasági üléseinek jkönyvei is magyar nyelven irassanak[16]). — 1834-ben újra a választott polgárság kérte a tanácsot febr. 17-én, hogy a tanácsi jegyzőkönyvek magyarul vezettessenek; és a fenyítő (criminalis) gyűlésekről csakugyan ezen évtől kezdve vannak is magyar jegyzőkönyvek s pedig *Szabadkán* irva, jóllehet a város neve még Mária-Theresiopolis volt. — A tanács 1836. jan. 11-én újra ez ügygyel foglalkozván, elhatározta, hogy ez év kezdetétől a *gazdasági* jegyzőkönyvek[17]), valamint az e szakba vágó iratok is mind

[16]) De ez, nem tudom, mily okból? még nem történt.

[17]) Ezek magyarul irattak ugyan, de elcintén Mária-Theresiopolis-ban, s csak april 9 óta Szabadkán.

magyar nyelven irassanak. De a vál. polgárság evvel még nem elégedett meg és 1838. dec. 29-én újra kérte a tanácsot, hogy — miután a gazdasági, a fenyítőügyi és a vál. polgárság jegyzőkönyvei már magyarul vezettetnek — egyformaság kedvéért is a tanácsnak közigazgatási és törvénykezési (politikai és juridikai) jegyzőkönyvei szintén magyarul szerkesztessenek, ami az új országos törvények szellemének is megfelel. Ezek t. i. a magyar nyelvnek ugyan csak szűk kört biztosítottak, de ilynemű alkalmazásnak nem szóltak ellene. — Erre azután 1839. január 1-től kezdve a közigazgatási jegyzőkönyvek is magyarul vezettettek s *Szabadkán*, nem többé *Mária-Theresiopolis*ban. — Ezen nevet a szomszédok már Mária-Therézia *városra* kezdték fordítani; Bács vármegye pedig 1831. óta mindig magyarul ir a városnak, amelyet rendesen *Szabadkán*ak nevez; épen úgy tett több más vármegye is. 1838-ban divatban volt országszerte a vármegyék és a városok címereinek s pecséteinek latin köriratát magyarral cserélni fel. A mi városunkban is, mint említők, részben 1834-ben, általánosan pedig 1839. jan. 1. óta vétetett divatba a régi magyaros *Szabadka* név az idegen hangzású Mária-Theresiopolis helyébe; azonban ennek használata még nem volt felsőbb helyről szentesítve. A tanács tehát ez irányban kérvényt intézett a trónhoz, mire 1845. márc. 27-én a város címere latin köriratának átfordítása és a régi *Szabadka* név használata is törvényesen megengedtetett[18]).

Az országgyűlés 1836. máj. 2-án végeztetett be, és a követek a kormány rosz akarata és ellenséges indulata fölötti keserű érzelmekkel távoztak haza; buzgó működésökért azonban országszerte kitüntetéssel fogadtattak otthon. Hasonlóan tett a mi városunk is, amely elismerése és hálája adóját kivánta leróni követe iránt, aki a szab. kir. városok érdekében, bár eredménytelenül, oly buzgón

[18]) A város u. n. titkos levéltárában.

fáradozott. A választott polgárság apr. 22-én tartott gyűlésén *Arnold* György inditványára elhatároztatott, hogy e város követét *Mukics* Simon főbirót, — aki már 1825. óta dicsérettel képviselte a várost, és akit a városok jogainak a vármegyék elleni védelmében az 1825—7., 1830. 1832—6. országgyűléseken kifejtett lelkes és buzgó működése elismeréseül 1836. márc. 8-án *Bártfa* városa (s később *Eperjes* is) polgárainak diszes sorába felvett, a mit a helybeli tanács is örömmel vett tudomásul — diszes fogadtatásban fogja részesíteni. — A tanács május 2-án tartott gyűlésében (prot. polit. 843. sz.) hasonló nézetben volt, s így banderium és úri fogatok várták be *Mukics*ot a város határán a tompai csárdánál és bekisérték a városba, ahol zenével és üdvlövésekkel fogadtatott, mire a tanács részéről küldöttség is tisztelgett nála. A másik követnek, *Szárics* József polgármesternek, aki már két hónappal korábban tért haza, a tanács szintén köszönetét fejezte ki buzgó fáradozásaiért.

Igy akart a nemzet a kormány ellenszegülései ellen tüntetni. — A bécsi kormány erőszakoskodásai mindjobban fejlesztették a nemzetben a szabadság és a jog érzetét; mert minden nyomás ellennyomást szül. *Metternich* is belátta már a mozgalmak nagy horderejét. Ha Magyarország, amelyben addig *csak* a nemességnek volt alkotmánya, az alkotmány védő sáncaiba az *egész nemzetet* befogadja, és ez a jogegyenlőségben egy tömör összetartó egészszé olvad; ha a szabadelvű reformok az országot a mivelt modern államok sorába emelik, és ennek gyarmati függése Ausztriától megszünik: e mozgalomnak végeredményétől annyira megriadt, hogy a reformoknak mindenképen útjába akart állani. S e célból még a most ébredező *pánszlavizmussal* is szövetkezett a magyar nemzeti szellem fékentartására. — Ily viszonyok közt nyilt meg 1839. jun. 6-án az új országgyűlés, amelyre a városi tanács *Demerácz* Alajos főügyészt és *Zomborcsevics* Ferencz

aljegyzőt választota meg apr. 29-én, akiket azután a választott polgárság is elfogadott[19]).

A nekik adott *utasítások*[20]) a többi között azt kívánják: „hogy minden tárgyalandó ügyben zsinórmértékül azt tartsák, hogy a sarkalatos törvények és az ország alkotmánya fentartása mellett a haza közboldogságát és országlakóinak egyetemi állandó jólétét, jelesen pedig ezen város javát is minél hathatósabban előmozdítsák. Ezen irányt mindazokban is, melyek egyenesen ezen várost illetik, megtartva, amennyiben tek. Bács vármegye részéről ezen város ellen sérelemképen felhozódnának, jelesen: a *nemesi szolgák* feletti biráskodás, vásári taksák meghatározása, a nemesek által e városban biró marhák adózás alá vétele, ezeket és ehhez hasonlókat 1822. évi okt. 4-ről 1645. sz. a., 1828. évi okt. 6-ról 1992. sz. a., 1829. évi máj. 23-ról 952. polg. számok alatt felsőbb helyre tett felirásokban foglalt alapoknál fogva mindenképen fentartani igyekezzenek." — Tudósításokat hetenkint küldjenek, fontos ügyekben azonnal a tanácstól utasítást kérjenek. Halasztást nem tűrő ügyekben saját lelkiösmeretök és a városok többségének véleménye szerint cselekedjenek. Járuljanak hozzá ők is a Pest vármegye által javaslatba hozott *vakok intézetének* felállításához és ahhoz, hogy *Pozsony* város az országgyűlési követeknek adott lakásokért szálláspénzt kapjon. A városoknak országgyűlési voksára nézve, mint „minden politikai lét életkérdését magában foglaló alapjára" nézve a *Mukics* Simon által előterjesztett értekezés szellemében járjanak el, és a gyűlést semmi esetre *oda ne hagyják*. Végre alkalmilag a város portáinak számát ügyekezzenek leszállíttatni.

12. Mukics Simon viszálya. Eötvös Pál kir. biztos.

Városunk azalatt ismét a legszomorúbb viszályok színtere lett, amelyeket az említett követek választása is

[19]) Prot. polit. 1839. évi 1090. és 1231. sz.
[20]) Ugyanott 1307. szám alatt.

csak fokozott. *Mukics* főbiró és a tanács nagyobb része személyes érdekei sérelme miatt egymás iránt ellenséges viszonyba jutottak, melyet személyeskedéssel, indulatoskodó támadásokkal és faggatásokkal, tágítani nem akaró makacssággal, a tisztességről is megfeledkező méltatlan fegyverekkel mindig nagyobb lángra lobbantottak s a szenvedélyek tüzével szítottak: *Peccatum est intra muros et extra.* És ezen viszályok nemcsak a küzdő felek életét keseríték el, hanem kártékony hatásukat a város lakosságán is lehetett észlelni.

Az ügynek lefolyása a következő: *Blagoevics* Ábrahám városi kamarás (házipénztárnok) és *Rómics* Albert ellenőr még a huszas években gondatlanság, hivatali mulasztások, ügyetlenség és roszakarat által a város pénztárát 44337 frt 43 kr. ppénzben megkárosították, ami azonban csak az 1828. jun. havi tisztújítás alkalmával tünt ki. A vétkesek azonnal hivataluktól felfüggesztettek, s mindkettőnek vagyona (18630 frt értékben) biztosítékúl a város részére lefoglaltatott[1]); maguk pedig el is zárattak, de kezesség mellett felső rendeletre 1830. apr. 26-án szabadon bocsáttattak. — Oly nagy defraudáció mindenesetre nagy hivatali vétség volt nemcsak az illetők részéről, hanem a tanácselnökéről is, hogy ez a hivatalos vizsgálatokban azt fel nem derítette. De azok is oly ügyesen rejtegették a hiányokat, hogy még a kir. biztos negyedfél évi szakadatlan itt működése alatt sem fedezhetett fel semmi hiányt. A tanács maga pedig a többszöri kérelem dacára is sokáig nem újíttatván meg, nagyon is megfogyott, és a rendes teendőket is alig végezhette. S így magyarázható meg némileg ama nagy visszaélés és hiány.

Blagoevics ezután meghalt, *Rómics* pedig, talán mert felesége után az 1836-ban választott tanács több tagjával rokonságban levén, nekibátorodott, bűnösségét és roszlelkűségét még avval tetézte, hogy szüntelen panaszai, sőt rágalmazásai által másokat is veszedelembe dönteni töre-

[1]) Pol. jk. 1829. évi 2375. és 2376. sz.

kedett. *Arnold* Gottfried számvevővel névszerint *Szkenderovics* Simon és *Czorda* József tanácsnokokat vádolta be mint olyanokat, akik hivatali hanyagságuk és rendetlenségök miatt szintén részesei a pénztári hiánynak. A tanács ennek következtében 1838. dec. 5-én ezen két tanácsnokot hivatalától és fizetésétől felfüggesztette; de a helytartótanács 1839. febr. 19-én ezen eljárást helytelenítette; annál is inkább, mert a nevezettek soha pénzkezeléssel nem voltak megbízva, s azért azonnal visszahelyeztetésöket rendelte el[2]). A tanács többsége márc. 13-án még nehány napi halasztást kívánt ez ügyben, *Mukics* Simon pedig mint főbiró és a tanács elnöke, *Kuluncsics* István, *Pertics* Gergely, *Kádár* József tanácsnokokkal együtt a többség ellen külön véleményt adott be. Erre a tanács hosszú vádiratban reflektált, és a tárgyhoz sem tartozó ingerült személyeskedéssel viszont őt mondja minden baj s egyenetlenség okozójának, amely egyenetlenség és viszály nyomai (mint a többséget alkotó 6 tanácsnokkal[3]) tartó *Bacsics* Mihály főjegyző igen kemény s szenvedélyes hangon mondja) nemcsak a városi jegyzőkönyvekben, hanem „számtalan élő ember szíveiben most is elevenen fenvannak és késő korban is fenlesznek“[4]).

A tanács márc. 22-én *Mukics* távollétében *Szárics* József polgármester elnöksége alatt ama két visszahelyezett tanácsnok ügyében felterjesztést készített a helytartósághoz és erre *Mukics*tól a hivatali pecsétet kérte. Ez előbb ama iratot kívánta elolvasni, s minthogy ezt vele közölni nem akarták, ő is megtagadta a *hivatali pecsétet* oly iratról, amelyet még kivülről sem látott. A tanács emiatt megróvja és igazolásra szólítja fel[5]).

[2]) 1839. évi prot. pol. 628. sz.

[3]) Ezek voltak: Szárics József polgármester, Antunovits József, Macskovics József, Jósics Boldizsár, Villov György és Vermes Lajos tanácsnokok.

[4]) Az 1839. évi prot. pol. 816. sz.

[5]) U. ott 837 sz.

A kölcsönös gyűlölet új tápot nyert, midőn a tanács april 29-én a következő országgyűlésre küldendő követekül (irigységből és gyűlöletből Mukicsot mellőzvén) *Demerácz* Alajos főügyészt és *Zomborcsevics* Ferenc aljegyzőt szemelte ki. *Mukics*, aki eddig oly sok évig és általános megelégedéssel működött az országgyűlésen, bizony fájlalhatta, hogy most, midőn még oly nagyfontosságú országos tárgy várja végkifejlődését, melyre igen tapasztalt és ügyes egyének vállvetett munkálkodása szükséges, — őt mellőzik! — *Mukics* ezen irányban tett is ellenészrevételt, azonban csak máj. 6-án, és a Mukicsot pártoló előbb említett 3 tanácsnokon kívül még *Szkenderovics* Simon és *Czorda* József irták alá e különvéleményt. A tanácsbeli többség azonban, hogy jelöltjeit a választott polgársággal is elfogadtassa, és hogy ez *Mukics*ra ne is gondoljon: ellene korteskedett és őt gyanúsítani kezdte, hogy a város adója az utolsó porta-elosztás alkalmával épen az ő közreműködésével lett terhesebbé; hogy a Kőröséren túli földrész iránt *Kárász*szal sok évig folytatott *határpört* is 1837-ben a hétszemélyi táblánál ő miatta vesztette el a város; — továbbá, hogy ő a városnak ezen áldozatai fejében kapta a királytól a nemességet. Ez természetesen csak ügyes kortesfogás volt, különben alaptalan gyanúsítás nemcsak *Mukics* ellen, hanem maga a nádor, sőt a király személye ellen is. Célját a tanács most elérte; a választott polgárság máj. 8-án szintén elfogadta a többség jelöltjeit.

Ezen siker elbizottá tevé a többséget, és személyes faggatásaiban elfeledé, mivel tartozik a tanács elnökének, s kiméletlen támadásai által a higgadt megegyezés és békés kiegyenlítés útját is elvágta; mintha csak az volt volna célja, hogy *Mukics*ot kifárasztván, a tanácsból való kilépésre kényszerítsék.

Nemsokára ismét új tárgyon tűztek össze, amidőn t. i. a szerb *Popovics* János alügyész halála után a tanács jun. 3-án 8 szóval 4 ellen *Radnics* Jánost választotta he-

lyébe ideiglenesen a jövő tisztújításig. Mukics felszólalt ez ellen és néhány nap mulva jun. 10-én ismét különvéleményt adott be, amelyben különféle okokból kivánatosnak mondja, hogy ez alkalommal ismét *szerb* egyén választassék meg. — A tanácsbeli többség azonban megróvja őt, hogy ő, akinek példát kellene adnia, roszakaratúlag a polgárok egyetértését és békéjét zavarja meg és fondorkodásaival a szerbeket a katholikusok ellen akarja izgatni[6]). A jegyzőkönyvi kitételek ezúttal is igen sértők s kiméletlenek. — Nem csuda, ha Mukics ezentúl a gyűlésekre nem jár és a városi pecsétet vagy épen nem, vagy pedig egy „róvott" tanácsnoknak (*Szkenderovics*nak) adja ki, nem pedig *Szárics* polgármesternek. A tanács emiatt bevádolja a helytartótanácsnál mint összeférhetetlen, önkényű, dölyfös s gyanúsító egyént[7]). *Mukics* maga is odafordult panaszával; vizsgálatot kíván, elégtételt kér és a jegyzőkönyvi sértő határozatok eltörlését; mert hogy ily állapotban még továbbra is feje lehessen ily tanácsnak, nem képzelhető. — A helytartótanács a városnak jul. 1-én kelt felterjesztésére szept. 10-én feddő rendreutasítást küld, mérsékletre inti a tanácsot s illedelemre saját főnöke iránt, és roszalja a főjegyzőnek kiméletlen kemény tollát és az oda nem való személyeskedéseket.[8]). A tanács erre okt. 14-én védi magát, hogy más módot már nem tudott találni, és a királytól biztost kér, aki a város bajait megvizsgálja és orvosolja. — *Mukics* pedig 1839. év végén és 1840. jul.—okt.-ig nagyobbrészt a viszályokozta lelki gyötrelemből keletkezett testi gyöngeség s betegsége gyógyításával igazolva magát 6 hónapig a gyűlésektől és a várostól távol tartózkodott[9]).

Erre aug. 4-én a helytartótanács által kiadott kir. rendeletre *Eötvös* Pál kamarai tanácsos küldetett ide kir.

---

[6]) Prot. pol. 1839. évi 1569. sz.

[7]) U. ott 1661. és 1734. sz.

[8]) U. ott 2539. sz.

[9]) Az 1840—1. évi kir. biztossági jkönyv és iratok 44. sz.

biztosúl, hogy a főbiró és a tanács között elmérgesedett viszálykodás s egyenetlenkedés következtében a városban elhatalmasodott zavarok megvizsgálása és kiegyenlítése után jobb rendet hozzon be és tisztújítást tartson. Eötvös okt. 29-re jelenti megérkezését és nov. 4-én a belső és a külső tanács jelenlétében el is kezdette kir. biztosi működését, melyet szakadatlan vizsgálat és munkásság után 1841. nov. 9-én fejezett be.

Vizsgálatainak egyik érdekes tárgya volt bizonyos existentia nélküli *Villov* Imre nevű egyéntől roszakaratúlag elámitott és a tanács ellen felizgatott számos helybeli lakosnak legfelső helyen is beadott terjedelmes kérvénye, a melyben a tanács és ennek többnyire mindegyik tagja mindennemű visszaélésekről vádoltatik, de oly zavart és ellenmondó ügyetlen modorban, hogy mindjárt első tekintetre a vádak alaptalansága és *Villov* ügyvivőnek vastag járatlansága kitűnik. *Villov* t. i. más keresetmód hiányában arra vetemedett, hogy az együgyű népet avval hitegeté, hogy nekik a városnál pénzeik vannak s ezekért *földeket* kellene kapniok; azonban a tanács s ennek egyes tagjai ezt megtagadják és eltitkolják. S Villov ezen képzelt birtoki és más személyi elnyomatásról vádoló panaszok szerkesztéséből élődött és zsarolta embereit. Mindazonáltal ezen már a félrevezetett nép tömege miatt is veszélyessé válható ügyet is tárgyalni kellett. — A vádak alaptalansága hitelesen is kideríttetett, és Villov fenyítő perbe idéztetett[10]).

Eötvös Pál kir. biztossági működését befejezvén, arról vádolja a tanácsot, hogy nem találta itt azon „hidegvérű, minden hevülettől ment s minden oldalróli megfontolást, melyet ily tárgyak komolysága, szövevényessége, különvélemények szabadsága és türelme megkíván, és melyeknek hiánya miatt a megállapodások és határozatok: felületességre, egyoldalúságra és ebből származó gyűlöletességekre szoktak eltérni.“ — Továbbá jelenti, hogy *Blagoevics* és

[10]) Az 1840—1. kir. biztossági jkönyv és iratok 25., 30., 39., 54. sz.

Rómics bűnössége kétségen kívül áll; a számadások vizsgálatából azonban 5065 frtot az ő előnyökre talált, úgy hogy a valóságos pénztári hiány 39271 frt 45 krt tesz[11]). — A rendetlen ügyvezetés és tiszti elhanyagolás megvilágítására elég lesz csak egy példát felemlítenünk. A közlegelőn talált be nem jelentett s így megbirságolt marha után 1813—1827. évekre 26013 frt volt feltüntetve; de ezen összeget nem hajtották be, mig végre egy 1839. évi gazdaságügyi gyűlés az egészet — törülni határozta. E szabályellenes önkényes eljárás igazolására azt mondja a tanács, hogy ama jegyzék 1828-ban tárgyaltatva az egyes poziciók a gazdák ismeretlen volta és részint időközben elhalálozása következtében úgysem voltak már foganatosíthatók. Hasonlóan botrányos állapotban volt az *adóhátralék* is; de a kir. biztos folytonos sürgetéseire mégis sikerült csak ittléte ideje alatt 77693 pfrtot (tehát a rendes adónak majdnem két évi összegét) behajtani. A teljes tisztázást csak az akkori rendkívüli rosz termés akadályozta meg.

A kir. biztos ezenkívül rendeléseket és intézkedéseket tett, amelyek jótékony hatással kecsegtették a lakosság erkölcsi nevelésére, a közbátorság fentartására, a tisztviselők erkölcsiségére és ebből folyólag a közbizalom megnyerésére, a közigazgatási teendők pontos és célszerű elvégzésére, a pénz- és terménytárak, valamint a napidíjak és más illetékek körül felmerült visszaélések elhárítására stb.

A *Mukics*-féle villongásokra vonatkozólag pedig bevallja, hogy az igazságnak és Mukics főbiró megtámadott becsületének tartozik azon kijelentéssel, hogy ő sem juthatott más meggyőződésre, mint amilyent a m. kir. helytartótanács 1839. szept. 10-én kelt intézvényében kimondott. Mind a külön vélemények, amelyekben a szerkezeti mérséklet megvan; mind a pecsét megtagadása oly esetekben,

[11]) Ugyanott 42., 49. sz.

midőn az illető okmányt nem ismeri; „mindezek és egyéb ilyneműek (mond a kir. biztos) igazságos okot nem szolgáltathattak e tanácsnak a főbiró elleni oly vádakra, melyekben érdemleges megcáfolás helyett érdemetlenül oly gyalázólag illettetett fent idézett, n. m. helytartósági intézvény szerint vastag jegyzői pennából folyt személyességek által, és amelyek ugyanazért nyomatósabbakká és alaposabbakká teszik a főbiró úr viszont-panaszait; mely sérelmek a főbiró úr személyére annál fájdalmasabban eshetnek, hogy általa e város közjavára tett kitűnő érdemeit és fáradozásait e városi tanács és polgárság minden köziratáikban olyannyira elismerték, más városok is ritka példával méltányolták, de a legfelsőbb királyi megkülönböztetések is ismételve jutalmazák. — Nem taglalom kellemetlensége miatt tovább e tárgyat, csak azt érintetlenül nem hagyhatom, hogy az ellenvélemény türelmetlensége és férfias mérséklet hiánya a főoka és ingere mindezen viszálkodásoknak.“ — Végre így inté az egybegyült belső és külső tanács tagjait: Ne engedjék Uraim magukhoz férni, avagy amennyire léteznék, űzzék el az egyenetlenség és indulatosság ingerét, irtsák ki szíveikből az ellenvélemény iránti türelmetlenséget, eme szülőanyját minden itt talált bajoknak. Ne engedjék Uraim, hogy a közügy szent palástjába burkolt önzés, irigység avagy akármily szenvedély, személyes vonzalmak és idegenkedések olyannyi küzdéssel gátolják közdolgaik előmenetelét; hanem illedelem, mérséklet és kötelességbeni hűséggel járuljanak a kitűzött közjó szent céljára. Egyszóval: isteni és polgári igények szerint, ne tegyék másokkal azt, amit önmagokkal tétetni nem kívánnak . . .

Ezekre a tanácsbeli többség utólagosan jegyzőkönyvileg tiltakozik a kir. biztos azon felfogása ellen, mintha nem elég higgadtan és lelkiösmeretesen jártak volna el határozataik hozatalában.

Eötvös Pál pedig eljárásáról a királynak jelentést

tett; intézkedéseinek érvényességet csak a kir. határozat adhatott.

A városi tanácsba ismét visszatért a béke és kölcsönös türelem. *Mukics* Simon azonban csakhamar új állásba hivatott; a kir. biztosság nov. 9-én tartott végülése után nemsokára már nov. 27-én kelt kir. határozattal a kir. váltó feltörvényszék ülnökévé neveztetett ki. Ennek következtében 1842. febr. 5-én tette le hivatalát és bucsúzott el a tanácstól és a választott polgárságtól, viszont az egész tanács nevében *Bacsics* Mih. tanácsnok és főjegyző mondotta a választ[12]).

Mukics kérelmére kiadatott 1842. okt. 3-án egy kir. rendelet, melynek értelmében *Eötvös* Pál ugyancsak mint kir. biztos 1844. máj. 31-én az 1839. évi városi tanácsi jegyzőkönyvből a Mukicsot különösen sértő 816. és 1569. sz. alatti tanács-végzéseket sajátkezűleg kitörölte. Egyuttal ama viszály miatt főképen *Szárics* József polgármestert és *Bacsics* Mih. éles jegyzői tollát komolyan megfeddette[13]).

A távozó Mukicsot főbirói székén egyelőre *Szárics* polgármester helyettesíté, mígnem a helytartótanács jun. 7-én kelt rendelete szerint e tisztség a legidősebb tanácsnokot illeté, mire jun. 20. óta *Antunovics* József vette át ideiglenesen a tisztújításig a főbiró teendőit.

Az oly régóta óhajtott tisztújítás azonban még sem tartatván meg, a város 1842. májusban újra folyamodott a királyhoz, hogy a már 11 év óta fenálló s részben már hiányos tisztikart megújíttatni engedje. S minthogy az *Eötvös* kir. biztossági működésére s intézkedéseire is kiadatott már a kir. határozat, amely azokat jóváhagyta s megerősítette; 1843. máj. 4-én ugyancsak *Eötvös* Pál ne-

[12]) Mindkét beszéd magyar és bunyevác nyelven hív tisztelői által örök emlékül nyomtatásban is kiadatott. — Ez alkalommal Farkas Bertalan ferencrendi gymn. tanár is Ö i ö m f ü z é r versezettel tisztelte meg a távozót.

[13]) Az 1844. évi pol. jk. 1991. sz.

veztetett ki Szabadkára kir. biztosnak, hogy előbbi munkálkodását befejezze, üdvös intézkedéseit valósítsa és a tisztújítást is megtartsa.

Eötvös 1844. máj. 25-én kezdé itt ismét működését a belső és a külső tanács együttes gyűlésében, és jun. 17—21-ig nyilt ajtó és teljes nyilvánosság mellett tartotta a tisztújítást[14]), mely alkalommal *Antunovics* József főbiró lett, *Szárics* József polgármester († 1847. jan. 6.), *Zomborcsevics* Ferenc főjegyző és *Lénárd* Máté főügyész.

A kir. biztos ezután a közigazgatás célszerűbb berendezésére igen üdvös intézkedéseket kozott be. Igy a már 1842. dec. hóban elrendelt évnegyedenkint tartandó u. n. *skontrális* gyűléseket[15]) a tanácsbeli megbízások pontos teljesítésének ellenőrzésére újra sürgette. Más városok példájára a *birói törvényszéket* 1844. jul. 1-től kezdve a tanács működésétől elkülönítette, aug. elején pedig *fenyítő bizottságot* létesített A *pénztári* helyiségek berendezésére és a pénzek és a könyvek kezelésére, a *levéltár*ra vonatkozólag is célszerű intézkedéseket tett.

S jóllehet mindezek hasznosságát s célszerűségét a város is belátta, mégis a városi pénztár amúgy is megterhelt súlyos állapota iránti aggodalomból a választott község aug. 16-án tartott üléséből a kir. biztost alázattal fel akarta kérni: mutassa be a reá bízott teendők sorozatát és *siettesse itteni működését*, nehogy a városi pénztár a nagy napidíjak által továbbra is terheltessék. *Macskovics* József tanácsnok ezen eljárás ellen szót emelt ugyan, de a tanács mégis elfogadta ama határozatot[16]). — S miután a kir. biztos még a város bel- és kültelkei felmérése s az utcák rendezése ügyét, a közlegelő, a telekkönyv rendezését stb. elintézte, végre 1845. jan. 5-én itteni működését csakugyan befejezvén, búcsút vett a várostól.

[14]) Az 1844. évi pol. jkönyv 2095. sz.

[15]) Az 1842. apr. 22-ki pol. jkönyv volt az első ilynemű gyűlés.

[16]) Az 1844—5. évi kir. biztossági jkönyv 80. sz.

13. A városok ügye az országgyűlésen. István főherceg látogatása 1847-ben. Készülés az 1847—48. évi országgyűlésre. Visszapillantás.

I. Ezalatt más fontos kérdés is foglalkoztatá városunkat s egyáltalában a többi szab. kir. városokat is. Ezen kérdés *a szab. kir. városoknak a törvényhozásban való részvételének szabályozása* volt. A városok t. i. már 1790-ben rosz néven vették a nemességnek, hogy oly aránytalanul csekély befolyást engedtek nekik az országgyűléseken, a mennyiben a városok mindannyian összevéve csak *egy* szavazattal birtak; és e jogukat is inkább a király kezébe akarták már letenni, mint a nemesség részéről ily megszorítást továbbra is tűrni. Az 1825. évi országgyűlés óta is minden gyűlésben a szavazási jog kérdését hozták előtérbe követelvén, hogy mint a vármegyék, úgy a városok is külön-külön szavazattal birjanak. — Az ország rendei elvből nem voltak e kívánság ellen, hanem ezt megelőzőleg okvetetlenül szükségesnek látták, hogy a városi igazgatás szervezete újjáalakíttassék.

A városi országgyűlési követek t. i. nem az összes polgárságtól, hanem csak a tanács és az u. n. választott polgárság által választattak a tanács kebeléből; de még e két testület is önön maga egészítette ki magát, úgy hogy ebben sem volt az összpolgárságnak semmi szava: tehát a városi követek korántsem képviselték a polgárság érdekeit. A polgárságtól független eme két testület pedig, amely a követi *utasításokat* is készítette, annyira függésben volt a helytartótanácstól és a kamarától, hogy mindenben ezeknek intéseit és parancsait kellett teljesíteniök; s így követeik véleményszabadságát is kivétel nélkül a kormány érdekei szerint korlátolták. — Ily viszonyok közt a városoknak a törvényhozásban nagyobb befolyást engedni, nemcsak nem hasznos, hanem mind az alkotmány, mind a nemzetiség tekintetében veszedelmes lehetett volna;

annál is inkább, mert a városok a vármegyékkel majdnem egyenlő számban voltak. — Azért tehát ezen abnormis állapotok megszüntetése végett már az 1825. évi országgyűlés nevezett ki egy országos bizottságot, amely a városok *rendezésének* munkálatát előkészítse. Ez azonban, valamint több más tárgy is a kormány reakciója miatt az 1832. évi országgyűlésen elő sem vétetett. A városi követek az 1832—6. évi országgyűlésen a szavazási kérdést a bizonytalan időre halasztott városi rendezéstől nem akarták függővé tenni; a rendek pedig ezen kérdéssel külön nem akartak foglalkozni; ama rendezési munkálatot pedig tárgyalni nem lehetett, s így az ügy megoldást nem nyerhetett. Egyedül *Kézsmárk* város tanácsa birt annyi méltányossággal, hogy az országos rendek eljárásának helyességét belássa és a többi városokat felszólítsa: ne a *szavazatot* követeljék, hanem előbb sürgessék a városok *újjászervezését*. Azonban e körlevél nem talált viszhangra, sőt a városi követek a szintén csak egy kollektiv szavazattal biró káptalanok követeit iparkodtak rábirni, hogy ők is velök együtt inkább hagyják el az országgyűlést. Ezen veszedelmes módozat azonban a káptalaniak bátortalanságán megfenekedett; — s így minden a régiben maradt, és a jövőtől vártak orvoslást. Azért az 1839—40. évi országgyűlésen ismét megújultak e tárgy felett a heves vitatkozások, mindkét fél a régi álláspontra helyezkedett: a városiak a külön szavazatot sürgették, a rendek pedig a városok újjászervezése előtt erről nem akartak vitatkozni. A városiak azért visszatarták magukat a szavazástól és sokféleképen zavarták s megakaszták az ügyek tárgyalását. A mi városunk követeinek *Demerácz* Alajosnak és *Zomborcsevics* Ferencnek is a tanács azt adta volt utasításúl, hogy az országgyűlési szavazatot mint minden politikai lét életkérdését magában foglaló alapot lehetőleg sürgessék és tartsanak mindig a többséggel; azonban a gyűlést azért semmi esetre *oda ne hagyják*[1]). Végre a

[1]) Az 1839. évi pol. jkönyv 1307. sz.

rendek, akiknek különben is szívükön volt a negyedik rend, t. i. a városok, a polgárság törvényes képviseltetésének szabályozása, egy országos bizottságot küldtek ki, mely a jövő országgyűlésre e tárgyban kész munkálatot adjon be. A kormányt pedig megkérték, hogy ezen tárgyat is a *kir. előadások*ban tanácskozásra felvegye; de a kormány e felterjesztést elvetette. — S így e kérdés még az országgyűlés befejezése (1840. máj. 13.) után is igen élénken foglalkoztatá a közvéleményt[2]), amely az eddigi állapotot már tűrhetetlennek tartotta és azért mindenképen annak megjavításán fáradozott. Azonban az eszközök nem voltak mindenütt ugyanazok.

Sopron városa dacosan a régi történeti alapra és régi törvények rendeletére támaszkodva 1842. márc. 25-én kelt körlevelében[3]) arra szólítja fel a többi városokat, hogy a türelmességgel eddig nem boldogulhatván, erélyesen lépjenek fel: küldjenek ugyan követeket a jövő országgyűlésre, de oly utasítással, hogy ezek, ha mindjárt az első ülésben minden egyéb tárgyalás előtt a kivánt szavazati jog nem adatnék meg nekik, az országgyűlést azonnal hagyják el. — Ezen mód helytelenségét a többi városok belátván, nem pártolták Sopron város rideg természetű s törvénytelen indítványát; mert meg voltak győződve, hogy a nemesi rendek is kívánják a városok szavazati jogát visszaadni; de csak azon föltétel alatt, hogy a követeket *az egész polgárság* válaszsza, hogy a városok a kir. kamara befolyása alól felszabadíttassanak, s e végre új szervezetet nyerjenek. — S épen *Szabadka város* tanácsát illeti a dicsőség, hogy a soproni egyoldalú s hazafiatlan körirattal szemben szerencsés tapintattal a helyes útra lépvén, a vármegyéket és a városokat méltányosabb s igazságosabb eljárásra szólította fel. A soproni körlevél

[2]) Horváth Mih. 25 év Magyarorsz. tört. II. köt. 2. kiad. 178—182.
[3]) Városi levéltár, az 1842. évi fons 4. A. 68. sz.

felolvasása után t. i. a tanács[4]) *Szárics* József polgármestert és helyettes főbirót, *Bacsics* Mihály tanácsnokot s főjegyzőt, *Demerácz* Alajos főügyészt, *Zomborcsevics* Ferenc aljegyzőt, *Gyelmis* Miklós szószólót és *Radnics* János választott polgárt küldé ki, hogy a soproni köriratot megfontolván, magok részéről véleményes tudósítást adjanak. Ezen bizottság munkálataival elkészülvén, azt *Zomborcsevics* Ferenc által készített szerkesztésben a május 23-ki tanácsülésben, amely alkalomra a választott község is meghivatott, beterjeszté[5]). Ezt az összes tanács és a választott polgárság egy szívvel-lélekkel elfogadta és nyomtatott körirat alakjában a vármegyékhez és a városokhoz küldötte, azokat hasonló irányban való közreműködésre szólítván fel: „hogy mindenek előtt *nemzetiségünk*nek hatósági életünkbe is leendő teljes behozásában velünk együtt minden kitelhető erőből tettleg közremunkáljanak, — hogy *választási* rendszerünknek a törvény által kijelölendő határok közötti lehető *kiterjesztése* s szabályozása szükségességét elvileg kimondják, — hogy *hatósági ős belszerkezetünknek* alkotmányunk mostani fejlettebb állapotához, szabad institucióinkhoz s jelen felvilágosodottabb kor igényeihez alkalmazandó *átalakítását* szükségesnek kimondván, pártolják; — főleg pedig, hogy a hatósági életünkben hiányzó *nyilvánosságot* behozni s a nagyméltóságú magy. kir. *kincstártóli függésünk* megszüntetését s mostani felügyelésének a nagyméltóságú magy. kir. helytartótanácsra leendő átruházását előmozdítani, mindezeket az általunk terjedelmesen felhozott alapokból a *törvényhozás útján* létrehozni velünk kezet fogva teljes erejökből megkisértsék . . .“ — Ezen alkotmányos, nemzeti és méltányos szempontból kiinduló köriratot *Kossuth* Lajos a *Pesti Hirlap* 1842. évi 160. és 161. számában különös figyelmére méltatva sok dicsérettel szöveg szerint is közlé. —

[4]) Az 1842. évi pol. jk. 1444. sz.

[5]) Az 1842. évi polg. jk. 1522. száma és fons 5. A. 59.

Hasonló volt *Kézsmárk* város körirata is augusztus 23-ról[6]), mely város egyszersmind a királyhoz is folyamodott: rendelje el ideiglenesen, hogy már a következő országgyűlésre a követek az *egész polgárságtól* választassanak, hogy így szavazhassanak is, és hogy a kir. előadások által a városok szerkezetének és szavazati jogának szabályozását a tanácskozások első tárgyául tűzze ki.

Szabadka és *Kézsmárk* alkotmányos érzelmű és politikailag érett körlevelei több városban viszhangra s helyeslésre találtak; sőt Szeged és *Szabadka* a vármegyék példájára a magistrátus tanácskozásaiban tényleg *nyilvánosságot* is hoztak be[7]). Azonban a helytartótanács arról értesülvén betiltá, bár az semmi törvénybe nem ütközött.

Az országos reformpárt belátván, hogy a városok alkotmányos újjászervezése nélkül azok követeinek szavazási joga csak a bécsi kormány reakcióját erősítené; itthon pedig a polgárság és a hatalmaskodó tanács között folytonos viszályokat okozna; másrészt a tanácsnak a kamarától való túlságos kiskorú függését be nem szünteti; és minthogy maguktól a városoktól az újjászervezés ügyében keveset lehetett várni: maga kezdette meg ez irányban az agitációt, és e kérdés a napisajtó állandó thémája lett. Hasonlóan a vármegyék is a városok új belszervezését tűzték ki egyik elsőrangú országos teendőnek[8]).

1842. dec. havában *Székesfehérvár* egy körlevelében jelenti, hogy legközelebbi követválasztását a nyilvánosság

[6]) Pol. jk. 3337. sz. és Fons 4. B. 184.

[7]) Igy Szabadkán 1842. nov. 14-én az adókulcs megállapitása és az ingók összeirása, valamint a közlegelő használatának újból való szabályozására tartatott az első nyilvános polgári közgyűlés; és nov. 28-án nagyszámú közönség hozzászólása mellett a többi között egy pusztabiró választása határoztatott el, és egy választmány rendeltetett a közlegelői ügy élére, amelybe egy közönséges polgár és egy közlakos is beválasztatott. Ez bár csekély értékű tárgy, mégis igen nevezetes haladás volt elvben. Ez volt t. i. az első tettleges lépés alkotmányos életünk terén, most szólhatott belé a város közvagyona feletti rendelkezésbe, amilyen a közlegelő is, minden rendű birtokos.

[8]) Horváth Mih. 25 év magy. tört. II. köt., 2. kiad. 336. lap.

és a jog általánosságára épített szabályzat szerint fogja gyakorolni, ha addig letiltó kir. rendelet nem érkezik. — Ezen intézkedést *Szabadka* tanácsa is helyeselvén, *1843. jan. 23-án* tartott gyűléséből bizottságot küldött ki, amely hasonló szabályzatot állapítson meg és a királyhoz is ez ügyben kérőlevelet készítsen. A munkálat január 30-ra elkészült (pol. jk. 330. sz.). Ebben azt mondják, hogy 1790—1. óta már tizenegyszer volt itt követválasztás, de mindig másképen történt: majd csak a tanács választott majd a választott polgárság, majd meg közösen, s rendesen a tanács kijelölésére. Most pedig kérik, hogy a választás minden *kijelölés nélkül* titkon voksoló cédulával történjék. Szavazási joga pedig legyen minden városi állandó lakónak vagyoni tekintet nélkül, aki már 18 éves és nem szolga.

A városok által a kormányhoz intézett számos feliratot nem lehetett szó nélkül hagyni; maga a kir. kamara elnöke is némi intézkedéseket sürgetett. Erre végre a szabadkai felterjesztésre is a kir. határozat 1843-ban a kancellária útján leérkezett, mely szerint ideiglenes, de már most érvényes szabályul rendeltetett: 1. A tanács törvénytudó és egyéb szükséges tulajdonokkal biró egyéneket jelöljön ki. — 2. Az összes polgárság a lakosság száma szerint *tribusok*ra, kerületekre osztassék, s ezen tribusok fél annyi egyént válaszszanak, amennyi a választott polgárság száma (tehát nálunk 30 egyént). — A követek *választásában* azután részt vesz a tanács, a választott község és eme újonnan választott egyének. — 4. Az *utasítások*at a tanács és a vál. község egyenlő számú tagjai készítik, és azok a tanács és a vál. község vegyes gyűlésében előadassanak. — Ez nagyon szűkmarkú engedmény volt ugyan; de mégis alig remélt haladás, és némileg megnyugtatta a kedélyeket.

Erre 1843. apr. 20-án városunk 8 kerületre (tribus) beosztva, megválasztattak a képviselő férfiak, s pedig az

I. körből 5, a II., VII., VIII. körből 3—3, a III., IV., V., VI. körből 4—4 egyén s így összesen 30. A következő napon pedig *Szárics* József polgármester és *Zomborcsevics* Ferenc ajánlkoztak követeknek és egyhangulag ki is kiáltattak. Ezután *Mácskovics* Benedek képviselő indítványára a királynak jobbágyi hódolatot határoztak kifejezni egy hálafeliratban, hogy az országot újra az alig remélt alkotmányosság útjára lépni engedte; hasonlóan gr. *Majláth* Antal főkancellár iránt is hazafisága és a városok javának előmozdítása körül tett fáradozásainak elismeréséül forró hálát fejeztek ki. Ezután a 30 képviselő polgár jelenlétében s nyitott ajtók mellett felolvastattak a követi utasítások és ezek lelkesedéssel megerősíttettek[9]). Feszült figyelemmel csüngött a hallgatóság a haladást jelző ezen érdekes munkálat minden szaván. S azon megnyugtató érzéssel hagyták el a termet, hogy hosszas szendergés után felébredt alkotmányos életünk azon irányba igazodott, amelyet a közjó előmozdítására legcélszerűbbnek kellett elismerniök.

A követutasításból kiemeljük a következő pontokat:

1. Teljes iparkodásukat arra fordítsák, hogy a kormányzás és hivatalkodás minden ágaiban, mindennemű nyilvános hazai intézetnél, mindenek felett pedig az ország minden rendű tanodáiban a *magyar nyelv* kizárólagos használata behozassék. Csak ha legyőzhetetlen akadályok merülnének fel, álljanak reá némi ideiglenes megszorításokra.

2. A jobbágyság szabadsága s tulajdona céljából arra törekedjenek, hogy az úrbéri tartozásoknak *kényszerített* megváltását mellőzve oly országos intézkedések hozassanak létre, melyek a törvényengedte óhajtott megváltást nemcsak elősegítik, hanem részben legalább közálladalmi erővel eszközöljék.

[9]) Ezen képviselő polgárokat csak 1844. elején (polg. jkv. Nr. 39. post 79.) zárták itt ki a követutasítás készítéséből illetőleg elfogadásából, ami igen heves jeleneteket idézett elő.

3. Az ősiség és a birtokolhatlanság eltörlése mellett szavazzanak.

4. A szab. kir. városok ügyében e városnak ismeretes körlevelében kifejtett eszmék szolgáljanak zsinórmértékül. Követeljenek mindjárt az országgyűlés elején a sz. kir. városoknak külön *eggenkinti* szavazatot s ehez szorosan ragaszkodjanak, míg a remény legkisebb sugara még fenmarad.

5. A *nemesek szolgái*nak a katonáskodás alóli mentessége, melyet a sz. kir. városok polgárfiai sem élveznek, mindenesetre megszüntetendő.

6. Az országgyűlési *ingyen szállások* megszünjenek. Követeinek szállását e város meg fogja fizetni, és mások is fizessék a magokét. Az országgyűlés *Pesten* tartassék.

7. A *hivatalképesség* minden magyarra terjesztessék ki.

Azonkívül szorgalmazzák az *uniót* Erdélylyel; az előleges *censura* eltörlését; a kisebb s nagyobb *lotteriák* megszüntetését; Pécs, Eszék és Arad sz. kir. városok becikkelyezését stb.

Eközben egy országgyűlési választmány a városok ügyének rendezésével foglalkozott és a 47 szab. kir. városnak mindössze 16 voksot akart adni az országgyűlésen. Ezen választmány munkálatával főleg *Pest* város választott községe nem volt megelégedve, s azért körlevelet küldött szét a városokhoz, melyben ezeket felszólítja, hogy a „*de nobis sine nobis*“, a városok hozzájárulása nélkül alkotott szervezési munkálatot, amely a városokat a privilegiumain és a monarchiko-arisztokratikai kormányrendszeren alapuló eredeti szerkezetből kivetkőztetni akarja, — ne ismerjék el, ne pártolják, hanem sürgessék a *külön* voksot. Különben a negyedik rend (a városok) befolyása nélkül a rendek tábláján hozandó határozatoknak is követeik által mondassanak ellent (de ne távozzanak a gyűlésekről) és szükség esetében a harmadik rend (a vármegyék) ellen akár a kir. trónhoz is meneszszenek küldöttséget.

Városunk közéletének szélcsendét ezen körlevél élénk hullámzásba hozta, amely okt. 6-án, midőn e levél tárgyalás alá vétetett, szokatlan mérges viharrá emelkedett a belső és a külső tanács tagjai között[10]). A tanács egyhangulag a pesti átiratot, mint a szabadkai körlevél eszméivel azonosat (?!) pártolta, és újabb utasításképen kimondotta, hogy a külön szavazat meg nem adása előtt követeink a városok belszervezésébe semmiképen ne ereszkedjenek! — S ezt *Szabadka* tette, amely higgadtságának és politikai emelkedettségének *Sopron* ellenében oly szép jelét adta! — A választott község és a képviselő polgárok hiában bizonyítgaták az ellenkezőt és iparkodtak a városi követeket a rájok parancsolt nevetséges ellentmondás alól felmenteni. A főbiró a kivánt titkos szavazást megtagadva erőszakosan is kimondotta a határozatot a pesti körlevél értelmében, és az ez ellen emelt óvást nem engedte a jegyzőkönyvbe felvenni[11]). Midőn azonban az országgyűlésen a kerületi ülésekben a városok szervezeti munkálatát nov. hó elején már bevégezvén, ez a közös gyűlések elé volt már hozandó: hogy az előbbi utasítás miatt a városra kár ne háramoljék, a tanács mégis szelídebb pótutasítást küldött fel nov. 18-án tartott nyilvános elegyes üléséből[12]).

Azonban a rendek minden erőlködése dacára a városok rendezésének ügye most az 1843—4. országgyűlésen sem nyerhetett kívánt kifejlést[13]). — Mégis törvénynyé lett a nem nemesek általános birtok- és hivatalképessége, és a nemzeti nyelv is hivatalos közigazgatási nyelvvé lett.

II. A bécsi kormány a nemzet kivánságait nem hallgatta meg; de a reformpárt az országgyűlés befejezése

[10]) 1843. évi polg. jk. 2897., 2946. sz.

[11]) Pesti Hirlap 1843. évf. 722. lapon.

[12]) Az 1843. évi polg. jk. 3424 post 3341.

[13]) Az 1848. évi országgyűlés is jan. hóban készített törvényjavaslatot a városok rendezése és orsz. szavazata iránt, melyre városunk jan. 18. és 19-én tartott népes gyűlésén tett észrevételeket (1848. évi tanácsjkönyv 250. sz.); és végre a 23. törvényczikkely által nyert megoldást ezen ügy.

után is működött a nemzet anyagi és szellemi jólétét elősegítő intézményeket megteremteni, és a kormány ellenszegülését gyengíteni, megváltoztatni. S ez részben sikerült is, miben nagy része volt a nemzet igaz barátjának, *József nádor*nak. Ez 1847. jan. 13-án az ország őszinte fájdalmára meghalt, midőn a nemzet átalakulásának még csak kezdetén volt; azonban vigasztalódott, midőn hasonló szellemű fia *István* herceg tétetett helyébe kir. helytartóvá. S nagy lelkesedését s ragaszkodását a nemzet ki is mutatta iránta, amidőn körutját tartá az országban. — Midőn hírül adatott a városnak, hogy *Szabadka* is azon szerencsében fog részesülni, hogy a közkedvességű főherceget falai között elfogadhassa; a tanács és az összes városi lakosság lelkesedéssel s izgatott tevékenységgel készült azon nagy napra[14]); annál inkább, mert az egész vidék és Bács vármegye is itten városunkban képviseltette magát díszes küldöttségekkel, melyeknek méltó fogadtatásáról s ellátásáról szintén kellett gondoskodni. A megvendégelés aláírás útján, közadakozásból történt. Csak a *szegedi polgárőrség* 197 tagot küldött az ünnepély fényének emelésére. Ugyanakkor vonult ki először a *szabadkai* polgári őrség is *Spelletich* Bódog ügyvéd parancsnoksága alatt[15]). Ezen most még csak *díszőrség*, nemsokára a haza védelmére rendelt *nemzetőrség* magvát képezte, s itt is megtette kötelességét.

Ami a kir. helytartó fogadtatását és itteni időzését illeti, arra a *Pesti Hirlap*[16]) levelezője mint valami tündéries álomra emlékezik vissza. — Szept. 16-án ebéd után Török-Kanizsáról a főherceg Szabadka felé indult. A Tisza partján a Bács vármegyei küldöttség élén a főispán báró *Rudics* József fogadta, mire *Zákó* István táblabiró saját

[14]) Lásd az 1847. évi polit. jkönyv 3407., 3536., 3639., 3809. számait.

[15]) Ezen önkéntes gyalog polgári őrség az 1808. évi 2. törvénycikk értelmében 1847. aug. 8-án alakult épen István nádor fogadtatása céljából. Az alapszabályok megerősítését 1847. évi pol. jkönyv 3554. szám alatt kérik a tanácstól.

[16]) Az 1847. évi 954. száma szept. 23-ról.

lovaival nyilsebességgel ragadta tovább; a kocsi előtt és mellett a vármegyei és a szabadkai bandérium vágtatott. Itt benn a városház és a Lénárd-féle ház közötti egész utcát egy nagyszerű diadalív fogta át öt kapuval. A népek ezrei lepték el a városház előtti piactért és foglalták el a szomszéd házak drágán fizetett ablakait. Alul a díszes néphullámok közt zene szó mellett a Bács és Csongrád vármegyei, úgy a szabadkai, szegedi, zombori, újvidéki városi küldöttségek feszült figyelemmel várták a történendőket. Ez alkalommal szerepelt először a csak imént alakult helybeli *polgári díszőrség*[17]). Öt óra után benyargaltak a látók, a városon kivül elhelyezett mozsarak „morgadalmasan dörgedeztek“; a bandériumok egymást érve vágtattak a főispán háza felé, ahol István főherceget elszállásolták. Végre *éljen!* riadások hirdeték a fenséges vendég megérkeztét; mire három zenekar, közöttök a helyben szállásoló katonaezredé is, többnyire magyar darabokkal tölté be az időt, míg a főherceg kijövén szemlét tartott a szegedi polgárok felett. Ezután a küldöttségeket fogadta és igen nyájasan beszélgetett velök. Este 10 órakor a szegedi polgárok fáklyás-zenével tisztelegtek nála, mire ő maga is a város kivilágítását szemlélte és 11 óra tájban a városban rendezett táncvigalomra is kegyesen ellátogatott és csak fél kettőre éjfél után távozott nyugalomra. Másnap reggel 9 órakor roppant néptömeg bucsúzó Éljenkiáltásai közt a főispánnal egy hintóban ülve és bandérium által kisérve távozott el Szabadkáról Almáson keresztül Bajára, a honnan Mohácsra és Pécsre utazott tovább, mindenütt a legszebb emléket és reményeket hagyván maga után.

---

[17]) Ennek mintegy 200 tagja lehetett, őrnagya volt Spelleties Bódog ügyvéd, Hőbl és Hoffmann Máté kapitányok. A legénység ruházata volt zöld attila ezüst zsinórral, kék nadrág, violaszínű csákó; fegyvere puska, a tiszteké pedig kard. Ezen kis csapat képezte a később felállított nemzetőrségnek magját, ezek tanították a nemzetőröket katonai szolgálatra és kisérték el őket a szerbek ellen táborba.

Ezután ismét az országgyűlési ügyek foglalták el városunk figyelmét. A királyi meghívó-levél 1847. nov. 7-re rendelte a gyűlés megnyitását[18]). Ennek következtében az 1843. évi utasítások szerint okt. 12-én előbb a polgárságból cédulák által titkos szavazás utján megválasztatott a 30 képviselő; másnap pedig okt. 13-án nyilt ajtók s teljes nyilvánosság mellett szintén cédulák általi titkos szavazás utján a tanács, a választott polgárság és a 30 képviselő részéről megválasztattak az országgyűlési követek: *Kuluncsics* István városi főkapitány és *Zomborcsevics* Vince városi főorvos s általában elismert publicista. Mindkettő a szabadelvű (ellenzéki) párthoz tartozván, minthogy városunkban akkor más politikai párt nem igen volt található, méltán képviselték Szabadkát s szabadelvű választóit. A választás apró korteskedésektől eltekintve, csendben és komolyan végződött[19]). — Okt. 16-án a követek mellé két rendes irnok választatott ugyanazon módon s pedig *Czorda* Bódog (Felix) és *Szkenderovics* Sámuel; azonkívül két helyettes: *Kádár* János és *Szudarevics* Balázs. — Ugyanakkor s folytatólagosan okt. 19-én is hasonlóan nyitott ajtóknál *követutasító* gyűlés tartatott a városi belső tanács, a választott polgárság és a képviselők lelkes tanácskozása mellett, amelyről a *Pesti Hirlap* (1847. évi 977. számában) levelezője eképen emlékezik meg: Jól esett hallani a polgárt azon teremben, hol eddig csak kérelmezőképen jelenhetett meg, nem ugyan a zöld asztalnál, hanem ahoz egy lépésnyi távolságban elhelyezett zöld padon. Volt a tanácskozásban egy csipet paprika is, de

[18]) Az 1847. évi pol. jk. 4065. sz.

[19]) Egy párt t. i. nem helyeselte, hogy Zomborcsevics Vince, aki nem volt a belső tanács tagja (hanem a kültanács vagy a választott polgárság tagja volt) de még nem is foglalkozás szerinti rendszeres politikus, az országgyűlési követségre kitűzetett; s azért mindenképen rajta is voltak, hogy a választásnál megbuktassák, mert mint igen bölcsen (?) okoskodtak — orvos létére legfölebb csak orvosokat képviselhet, de nem polgárokat! Azonban az újabban keletkezett gazdagabb és nagyobbrészt intelligens elemekből álló városi pártnak mégis sikerült őt az eddigi divat ellenére megválasztatni.

azt a többség hathatós lehelete szétfúvá. Némelyek t. i. a régi és az új *lőcsei* körlevél módjára a szab. kir. városok ügyében csupán csak *szavazatot* óhajtottak az országgyűlésen, mások pedig a *rendezést* kivánták; mígnem rövid vitatkozás után a többség a rendezést és a szavazatot *együtt* határozá a követek által sürgettetni. Továbbá az utasítások egyik régibb pontja, mely szerint követeink azon esetben, ha némely tárgyakra előleges utasításuk nem volt, a többséggel szavaztak, akképen módosíttatott: hogy halasztható kérdésekre sebes postán az összes testülettől kérjenek utasítást; rendkívüli és sürgős esetekben pedig önmeggyőződésöket kövessék e testület szelleméhez alkalmazkodva. — Ezek és városunkat érdeklő egyéb indítványok s javaslatok megvitatása után felolvastatott az utasítást készítő választmány munkálata. S erre a követutasítások állapíttattak meg[20]), melyeket a század főjelleme: a szabadságra és egyenlőségre való törekvés jellemzi.

III. Hogy városunknak a következő országos mozgalmakban való lelkesedett részvételét megértsük, s egyszersmind ezen korszak befejezéseül rövid kis *visszapillantást* kell vetnünk a negyvenes évek elejére.

A század elején a kormányok a francia forradalmi eszmék újraébredése és terjedésétől remegvén, ez ellen az általános szellemi elnyomásban vélték a legjobb eszközt megtalálni. S így a bécsi kormány is a szellem szabad mozgását s nyilvánulását szigorú rendszabályokkal fékezte; a vallásos érzetnek és a fölebbvaló iránti csöndes megadásnak megszilárdítása képezte egyedüli és legfőbb törekvését . . . Az 1825. évi országgyűlés óta azonban a nemzeti visszahatás erősen működni kezdett és minden jóravaló hazafiban vágyat keltett akaratának s értelmének fegyvereit gyarapítani, élesíteni. Az ifjúság komolyabb törekvésekre adta magát, és a nemzet országszerte iparkodott anyagi és társadalmi úton előbbre haladni.

[20]) Vár. pol. jkönyv 1847. évi 4536. sz.

Városunk értelmisége és a pezsgővérű ifjúság, a fiatal táblai jegyzők és jogászok az országos reformpárt haladó eszméitől megkapatva, mint általában az országban, lelkesült hazafias tábort alkotott és más városok példájára itthon is a politikai és társadalmi élet átalakulására törekedett. Anyagi érdekeink előmozdítása céljából is több közhasznú intézkedés hozatott létre, s messzeható terv pendíttetett meg.

Igy a város határának felmérése után az utcáknak rendezése, a házszámok és az utcanevek kitűzése is 1841-ben vétetett munkába; 1844-ben a rendes *éji őrök* intézménye is behozatott az egész város területére.

1841-ben városunk tárgyalásba bocsátkozott egy a Dunát a Tiszával összekötő s városunkon átvonuló hajózható *csatorna* építése ügyében. — 1842-ben egy *artézi*-kút fúratása iránt is lépést tettek; megindult egy mozgalom Szegedet városunkon át Bajával *vasúttal* összekapcsolni.

1842-ben a tolnai *ipar-védegylet* alapszabályait a helybeli nemzeti kaszinóval is közölvén, itt is találkoztak számosan, akik hazafias lelkesedésből csak *honi* gyártmányokat vásároltak és nem hátráltak a másképen vélekedők arisztokratikus gúnyjától sem.

Ekkor veszi kezdetét nálunk az *egyleti* élet is. A *demokratikus* eszmék terjedtével minden rendű polgár és lakos érdeklődéssel viseltetik a város és az ország közügyei iránt; olvasgatás, tanulmányozás, eszmecsere által iparkodott az ifjúság magát képezve másokat is a politikai érettségre segíteni. — 1840-ben alakult a helybeli iparos polgárokból az u. n. *Polgári kaszinó (Bürger-Casino)*, amely a polgárok társadalmi életének gyúpontja lett. Ugyanazon évben megnyittatott a *Nemzeti kaszinó* is.

1841-ben *Karvázi* Zsigmond elnöklete alatt a „*Nemzeti nyelven munkálkodó társulat*“ alakult, amely eredetileg a törekvő fiatalság irodalmi önképző-köre volt; nemsokára

politikai tendenciákat is vallott és 1843-ban erősen hangoztatott demokratikus alapon *Olvasó-körré* változott, hogy ismét rövid idő múlva a *Baráti körnek* engedjen helyet.

Ilyen viszonyok és törekvések mellett érthető, hogy a következő országos mozgalmak *Szabadkát* is elkészülve találták a nemzeti szabadság nagy eszméjére, amelynek védelmében — midőn szükség volt reá — semmi áldozattól nem riadt vissza; hanem küzdött érte tehetsége szerint kitartással, becsülettel.

14. Az 1848—49. évi események.

I. Az 1847—8. évi országgyűlésen az ügyek menete igen lassan haladott; a *szabadelvü* reformpárt már 4 hónapja, hogy heves parlamenti harcot folytatott a kormány és a vele szövetkezett felső tábla *konservativ* többsége ellen a végső győzelem iránt minden remény nélkül. Ezalatt Európa többi népei is forrongásban voltak, kivált Franciaországban, ahol a forradalom ki is tört és mindjárt a király elűzésében nyilvánult. Ennek híre villámként hatott egész Európára; a szabadság észméi feltartóztathatatlan rohammal zúzták össze az elavult politikai intézmények korhadt alapját. Kedvezőtlenebb időben, zavartabb állapotban alig érhette ezen hir a bécsi kormányt, melynek politikai rendszere régen túlélte magát.

A párisi események híre 1848. febr. végén hozzánk is eljutván, az országgyűlés hangulata is rögtön megváltozott. — *Kossuth Lajos* márc. 3-án nagyszerű beszéddel lépett fel, melyben a nemzet kívánságait tolmácsolta és az eddigi meddő vitatkozások helyébe lázas tevékenységet hozott. Az általa ajánlott feliratot, miután a felső tábla is márc. 14-én elfogadta, következő napon egy országos bizottság vitte fel Bécsbe, ahol *Kossuth* beszéde, melyben Bécsnek is alkotmányt követelt, már ismeretes volt, és

ahol márc. 13-án már polgárvér folyt, *Metternich* pedig lemondott s vele az absolutistikus kormány is megbukott.

A roppant szellemi mozgalmat, mely most Pozsonyban az országgyűlés tagjai között uralkodott, az egész ország élénk figyelemmel kisérte; és a *Kossuth* által márc. 3-án indítványozott nagy reformok mindenütt meleg rokonszenvvel fogadtattak; legnagyobb lelkesedéssel mégis *Pesten* ahol a tüzesvérű ifjúság kezdeményezésére márc. 15-én szintén kitört a forradalom a sajtószabadság életbeléptetésével, anélkül azonban, hogy a lelkesedett néptömeg zajlása a közbiztonságot veszélyeztette volna. Mégis a pesti *polgári őrség* száma szaporíttatván, ez *nemzetőrség* néven a közrend fentartására s biztosítására utasíttatott.

A főváros lépteit mindenütt örömmel üdvözölték a vidéken, és példáját más városok is követték.

A vidéki városok élete is rendkívül élénk színt nyert: a kaszinók és egyéb gyűlhelyek megteltek a különben ritkán odajáró vendégekkel is; mindenütt a legnagyobb feszültséggel s lelkesedéssel hallgatták az újabb politikai híreket az országos állapotokról és az európai általános népmozgalmakról, s mind egy szebb jövőről ábrándozott. Márc. 18-án érkezett *Szabadkára* a pesti márc. 15-diki események híre. *Spelletics* Bódog ügyvéd mindjárt délután a *polgári kaszinó*ban népgyűlést hívott össze és a nagyszámú hallgatóság előtt felolvasta és fejtegette a magyar nemzetnek a *pesti 12 pontban* foglalt kívánalmait. Erre *Zomborcsevics* Ferenc városi főjegyzőt kérték fel, hogy a városi tanácsot felszólítsa, hogy ez a városi polgárságnak alkalmat adjon a mai postával hallott bécsi, pozsonyi és pesti eseményekkel szemben nyilatkozni és a közbéke és csend fentartása iránt tanácskozni. A városi tanács ily rendkívüli körülmények közt megengedé, hogy mindjárt másnap, márc. 19-én rendkívüli, *nyilvános* közgyűlés tartassék. A városház tornyára kitűzték a nemzeti zászlót és a város öregje-apraja sietett a háromszínű kokárdával éke-

síteni fel magát. — A valódi népgyűléssé vált nyilvános közgyűlés is kitörő örömmel és lelkesedéssel fogadta el a pesti 12 pontot, mely az ország újjáalakítását foglalta magában a jog és a kötelesség egyenlősége alapján. S jólehet ezek az ország kivánatainak korántsem fejezték ki minden irányát és részét; mégis evvel is megelégedve, ennek életbeléptetését határozták kérni a királytól egy kérelmi felirásban s ez értelemben a város országgyűlési követeit is utasítani[1]). Ezután lelkesedéssel hallgatta meg a közgyűlés *Kossuth* feliratát, a város országgyűlési követeinek beküldött jelentéseit, és örvendett *Metternich* és *Apponyi* György főkancellár bukásán. Mert városunkban mindig magyar nemzeti érzület uralkodott; a nem magyar ajkú bunyevác soha nem kereste a rácok és horvátok barátságát, hanem a maga sorsát mindig a magyarokéval azonosította. — Az ily körülmények közt könnyen veszélyeztetett közbéke és rend biztosítását a közgyűlés a városi hatóságra és a múlt őszszel itt alakult önkéntes *polgári őrség*re bízta. S minthogy ez eddig csak gyalogosokból állott, Pest város példájára ezt aláirás útján most 500-ra szaporítani és még 200 lovas őrséggel is ellátni határozta. Ennek kivitele egy választmányra bizatott *Antunovics* József tanácsnok elnöksége alatt, és utasításul adatott annak, hogy a helybeli polgári őrség e részben beadott kérelmének szellemében minden városi birtokost személyes vagy pénzbeli részvételre kötelezzenek, és hogy ezen őrség minden tagja díjmentesen a város polgárai sorába felvétessék, ha eddig még nem volna az. — Katonai gyakorlatok, újságolvasás és politikai szívömlengések közt teltek a napok; a közhelyek, korcsmák és mulatóhelyek mindig tömve valának . . .

[1]) A 12 pont a következő: 1. Sajtószabadság a censura eltörlésével. 2. Felelős miniszterium Budapesten. 3. Évenkint országgyűlés Pesten. 4. Törvény előtti egyenlőség polgári és vallási tekintetben. 5. Nemzeti őrsereg. 6. Közös teherviselés. 7. Úrbéri viszonyok megszüntetése. 8. Esküdtszék, képviselet egyenlőség alapján. 9. Nemzeti bank. 10. A katonaság esküdjék meg az alkotmányra, magyar katonáinkat ne vigyék külföldre, a külföldieket vigyék el tőlünk. 11. A politikai statusfoglyok szabadon bocsáttassanak. 12. Unio Erdélylyel.

Ezalatt az országos küldöttség Bécsben bár igen nagy fáradsággal, de mégis célt ért az udvarnál. A király meghallgatta a nemzet kérelmeit; márc. 17-én *István* főherceget s nádort teljhatalmú kir. helytartónak nevezte ki és gr. *Batthyányi* Lajost egy független magyar felelős *minisztérium* alakításával bizta meg.

Ennek híre országszerte új örömöt és lelkesedést szült.

Szabadkán a márc. 22-én tartott rendkívüli nyilvános közgyűlésen olvastatott fel a miniszterelnök márc. 17-én kelt első körlevele, melyben az a nemzetet komoly magatartásra hívja fel, és a városi hatóságot is maga körében a közbéke és nyugalom biztosítására szólítja fel, nehogy az országgyűlésnek amúgy is nehéz munkálkodása megzavartassék. — A bécsi küldöttség szerencsés visszatértéről szóló hirt, Kossuth és gr. Batthyányi Lajos beszédeit és egyéb hazafias közleményeket a *Nemzeti Ujság*ból a városi közönség páratlan lelkesedéssel fogadta és az e napi közgyűlés az egész városi közönség könnyebb hozzáférhetése végett külön lenyomatni is rendelé. — Elragadó örömmel veszi tudomásul városunk nemzetiségi különbség nélkül az ügyek állását; *hódoló feliratot* határoz a királyhoz, hasonlóan *István* nádor, *Batthányi* és *Kossuth*hoz köszönő és üdvözlő iratokat. — A nemzeti szabadságnak békés úton történt kivívásáért márc. 25-én szombati napon nagy hálaadó isteni tisztelet (Te Deum) tartatott a kath. főtemplomban, melyben az egész város vett részt, főleg a hatóság, a céhek, a tanuló ifjúság, és a polgári őrség díszruhában. Ennek végeztével a *szerb* templomban is hasonlóan volt isteni tisztelet. Este a város kivilágíttatott, fáklyásmenet zeneszóval járta be a tereket és utcákat, szokatlan néptömegek hullámzottak a köztereken s késő éjjelig tartott a közvigalom.

Mindjárt a gyűlés után a sóboltokról és némely céhek zászlairól leszedték a *kétfejü sast* s helyébe az ország

címerét és színeit tették; a *lotteriákat* pedig beszüntették. — S minthogy a pesti 12 reformpontot többen félremagyarázták, bizottságot küldött ki a közgyűlés, amely ama pontokat velős, rövid magyarázattal ellátva magyar, német és szerb nyelven kinyomassa és a nép közt kiosztassa, hogy mindenki azon pontok igazi értelmét ismerje.

Nehogy e rohamos és nagymérvű országos átalakulások az országlakosok közt zavarokat idézzenek elő, (mint például Pozsonyban a zsidóüldözést) egy márc. 22-én kelt rendeletében a miniszterelnök e városnak is meghagyta, 1. hogy azonnal állandó választmányt alkosson, amely minden netaláni mozgalmat figyelemmel kisérvén, ennek veszedelmes következményeit megelőzni iparkodjék. — 2. A vagyonosabb osztálybeliekből oly *örsereg* alkottathatnék, a mely a vagyon- és személybiztosságot fentartani képes leend. Fegyvereket szükség esetében az állam készletéből fog adni; valamint gondoskodott arról is, hogy az országban több s főleg magyar katonaság helyeztessék be. — E pontokra vonatkozólag a márc. 28-ki közgyűlés úgy intézkedett, hogy a városi kapitány elnöksége alatt egy 29 tagból álló bizottságot választott a közbátorság, csend és rend fentartására. A már önálló *polgári örsereg* szaporítását is elhatározták már, valamint gyalog és lovas új *nemzeti őrcsapatokat* alakítani, s erre már *aláirási*-iveket is köröztettek. Az önkéntes gyalog csapat ekkor még csak 100 egyenruhás s kellőleg gyakorolt egyénből állott, s ezeknek fegyverei kard és szuronyos puska volt. Azonkívül volt még naponkint szaporodó, de kevésbbé gyakorolt önkéntes csapat mintegy 100 egyénből, akik saját vadászfegyvereiket használták. Aláirás útján egy *gránátos* osztály felállítását is tervezték, melybe márc. hó végéig 40 egyén be is iratkozott már; hasonló úton már 35 *lovas* katonát is gyűjtöttek. A két utóbbi csapat alapszabályainak szerkesztését akkorra halasztották, ha majd 50 —50 főre emelkedik. — S minthogy fegyverre nagy szük-

ség volt, ezer lőfegyver, 500 kard s 400 pisztoly kieszközlésére *Vermes* Gábort a városi őrmester és egy hajdú kíséretében Temesvárra küldték báró *Piré* parancsnokhoz, de ez eredménytelenül járt; mert sürgetéseire s a miniszteri rendeletre való hivatkozására a katonai parancsnok bevallá, hogy múlt éjjel épen ellenkező rendeletet kapott *Bécs*ből.

Most az országgyűlés feladata az volt, hogy az új kormányrendszert legalább is fővonalaiban törvény által megalapítsa. Alkotmányozó (konstituáló) gyűléssé alakult, és a még nem létesíthetett népképviselet hiányának némi pótlásául az egyházi és a városi követeknek is *személyenkinti* szavazatot engedtek a törvényhozásban. — Serényen folyt a munka, s minthogy az elvek már eléggé meg voltak vitatva s megérve, a köz- és magánjogi reformok tárgyában csakhamar a legszükségesebb 31 törvényjavaslat terjesztetett a király elé. Ezen javaslatok az illető kormányközegek és az udv. tanács ellenszegülése dacára, a körülmények hatalmának kényszere alatt végre *apr. 7-én* meg is erősíttettek, és a király személyesen jött le *Pozsony*ba, hogy ezeknek szentesítését kihirdesse. Erre aztán apr. 11-én befejeztetett itt helyben az utolsó *rendi* országgyűlés; mert az új törvények szerint ezentúl *népképviselet* alapján és pedig *Pesten* kellett az országgyűlést megtartani. A magyar kormány is apr. 14-én Budapestre jött le, és következő napon megszünt Bécsben az udv. magy. kancellária.

A kor szellemében készült új törvények mind a nemzeti *szabadságot* és a honlakosoknak a törvény előtti *egyenjogúságát* hirdetik. A szab. kir. városok rendezésének sokáig vitatott kérdése itt végre megoldást nyert a 23-ik törvénycikkben. Az országgyűlési követek választásáról a népképviselet alapján az 5. teikk rendelkezik. Igen nevezetesek még a közös teherviselésről, az úrbéri viszonyok és a papi dézsma megszüntetéséről szóló nagy horderejű törvények,

melyek a nemesi privilegiumoknak és a hűbéri viszonyoknak véget vetettek.

Hogy ezen új törvények minél hamarabb és minél általánosabban minden városi lakos tudomására jussanak, városi tanácsunk apr. 27-én a városháza előtt szabad ég alatt nyilvános közgyűlést tartott, melyben ezen törvényeket kihirdette. Ezen alkalommal olvastatott a miniszteri rendelet is a tisztújítás szabályozására; ekkor adták elő lelkesedés között *Kuluncsics* István és *Zomborcsevics* Vince országgyűlési képviselők is követjelentéseiket.

A nagy szabadság, melyet a törvények az ország összes lakosainak adtak, lelkesedéssel tölté el még az előbb nyugtalankodott horvátokat s főképen a *szerbek*et, akik nemcsak politikai, hanem egyházi téren is teljesen egyenjoguakká lettek a magyarokkal, a haza édes fiaival. S akik eddig a nemzetiségi villongásokat szították, mint *Nikolics* Izidor és mások, most nyilvánosan a lapokban *magyar* polgároknak vallották magukat. A közös szabadság birtokának öröme lerontani látszott minden közfalat, melyet a különböző ajkú országlakosok közt a roszul értett, személyes célokra kizsákmányolt nemzeti meghasonlás emelt volt. — Kétséget sem szenved, hogy, ha az udvar őszintén megnyugszik a Pozsonyban és Bécsben diadalmas forradalom reformjaiban: a szabadság közös birtoka, és a magy. kormány méltányossága nem is engedett volna többé tért foglalni a nemzetiségi villongásoknak, melyeket különben is csak titkos rúgók mesterségesen szítogattak vala fel a multban[2]).

Azonban az udvar megadása nem volt őszinte, és már a miniszteriumok szervezésekor tette az első kisérletet az engedmények visszavételére. S hogy az udv. családi tanács az u. n. *kamarilla* célt érjen, épen a nemzetiségeket használta e végre; s első sorban a *horvátok*kal

[2]) Horváth Mih. 25 év Magy. tört. III. köt. 469.

szövetkezett Magyarország ellen, hogy azok segítségével ismét elvegye, amit nekünk adni kénytelen volt.

II. A horvátok példája a *szerbeket* is elkapatta[1]). *Ujvidék* városának Pozsonyba küldött követei apr. 8-án és 9-én az 1790. évi eszméket a *szerb nemzeti függetlenség*ről pendíték meg, mire Kossuth azt mondá: „azon esetre köztünk inkább a kard döntsön.“ E szavak valósággal olajt öntének a szenvedélyek izzó tüzére, és az egész alföldet, ahol szerb népség lakik vala, lángba boríták. Leghevesebb volt az izgatottság *Ujvidéken* és *Karlovicán* a rác érsek székhelyén, ahol az már oly fokra hágott, hogy april közepén a tényleges kitörés csak a népvezetők intésére várt[2]). Ezek azonban előbb apr. vége felé Karlovicáról körlevelet bocsátottak Magyarország és kapcsolt részeinek minden óhitű egyházi községeihez, s abban törekvéseik végcélja gyanánt *nemzeti függetlenséget* kivántak és *külön önálló kormányt* a számukra *kiszakasztandó tartományban*, amelyet Bács, Baranya, Szerém-vármegyékből, a temesi Bánságból és a határőrvidékből akartak alkotni. S e követelések kivívására a szerb nép a lapokban és ügynökök által is szenvedélyesen ösztönöztetett. — Ezen izgatásoknak csakhamar meg is érlelődtek gyümölcsei: a *kikindai* vérengzés (apr. 24.), az *ó-becsei* zavargás (apr. 26.); *Moholy* és *Petrovoszelo* helységekben is történtek kihágások, melyeket azonban itt a magyar lakosság jókor elnyomott. *Szent-Tamás*, *Földvár*, *Kulpin* Bács vármegyei helységek is erőszakoskodni kezdének a magyar nyelvi anyakönyvek ellen; hasonlóan *Ujvidéken* is, ahol az apr. 20-án összegyült rác nép *Rajasics* József szerb érseket egy nemzeti gyűlés tartására kérte fel, amit az készséggel

[1]) Ezek 1791-ben a 27. tcikk által polgári jogokat nyertek Magyarországban (birtokszerzés, hivatalképesség) és legújabb időig nem is volt nyiltan semmi k ü l ö n l e g e s n e m z e t i követelésök. Most azonban a magyar nemzet felsőbbsége, mely a magyar nyelvet az ő iskoláikra és anyakönyveikre is kényszeríté, náluk is k ü l ö n n e m z e t i törekvéseket ébresztett.

[2]) Horváth Mih. Függetlenségi harc tört. 2. kiad. I. köt. 120. lapon.

fogadván, a kért gyűlést máj. 13-ra Ujvidékre hirdeté. — Egy német iró, *Schütte* azt írja, hogy a tudatlan népet kivált azon igérettel izgatták fel, hogy a bánsági magyarok és németek gazdag falvai és jószágai a szerbeknek fognak kiosztatni; mi több: Versec, Fehértemplom, Pancsova és *Szabadka* valamint Ujvidék szerb lakói között lajstromok jártak kézről-kézre, melyekben részletesen meg voltak jelölve a házak és birtokok, melyeket majd a magyar és német lakosság kiirtása után a szerbek fognak osztalékul kapni. S igy fel voltak izgatva mindazon szenvedélyek, melyek a legemberségesebb embert is a legembertelenebbé képesek tenni[3]).

Ily körülmények közt erélyes fellépés a kormány részéről haszonnal járhatott volna; de az itt tanyázó csász. katonaság, mely mindig csak Bécs felé tekintett, nem igen volt hajlandó a magyar miniszteriumnak engedelmeskedni; más hadierő pedig még nem volt. Tehát egyelőre *apr. 27-én Csernovics* Péter temesi főispán az egész Bánságra, Bács- és Arad vármegyékre és az ottani szab. kir. városokra nézve teljes hatalmú kir. biztosnak neveztetett ki. Ez azonban szelíd természeténél fogva nem igazolta a kormánynak belé helyezett reményét; nem fejtett ki annyi erélyt, hogy a jövő nyugtalanságnak magvát is elfojthatta volna. A karhatalom és a rögtönitélő bíróság alkalmazására következett nehány heti nyugalom csak szélcsend volt a készülő vihar előtt.

A Rajacsics által önhatalmúlag hirdetett nemzeti gyűlés a kir. biztos lágysága miatt meg is tartatott. E gyűlésre a török felsőség alatt levő Szerviából is több száz fajrokon az u. n. *szervianusok* pisztolyokkal, puskákkal s handzsárokkal felfegyverkezve jelentek meg; *Rajacsics*ot, a bécsi reakció eszközét, patriárchává, *Suplikác* István ogulini ezredest világi főnökké, vajdává kiáltották ki; és elhatározták a fegyvert le nem tenni, míg határozattá emelt ter-

[3]) Hazánk tört. közlöny 1885. évi IV. köt. 536.

veiket s törekvéseiket el nem érték. Bács vármegyét az ó-becsei és a csajkás kerülettel, a Szerémséget, Baranyát, a temesi Bánságot a határőrvidékkel *szerb vajdaság* néven külön tartománynyá proklamálták, és a horvátokkal szolidáritásba léptek.

A rácok ezen ténye valóságos lázadás volt a magyar kormány ellen. — S az orosz cár felszólítására Karagyorgyevics szerb fejedelem is egyelőre 6000 embert küldött át a Dunán, hogy „fenyegetett testvéreik" életét védelmezzék[4]).

Szabadkán eközben apr. 29-én az 1848. évi 23-ik törvcikk értelmében tartandó *városi tisztújítás*ra szükséges előintézkedéseket tettek. De már ez alkalommal is itatással kezdtek korteskedni, mire aztán több lelkes ifjú nevében Váli Béla erélyes hangú proklamációban szólalt fel e lélekvásárlás ellen. A párt mégis győzött. A választás maga *máj. 30-án* tartatott; polgármesterré lett *Kuluncsics* István, főbirává *Arnold* Gotfried, főkapitánynyá *Jósics* Boldizsár, főjegyzővé *Zomborcsevics* Ferenc és főügyészszé *Lénárd* Máté[5]). A tisztújítás alatt a rend fentartására egy század katonaság is kiállíttatott, de nem volt reá szükség.

Ezután pedig az *országgyülési népképviselők* választása foglalta el a kedélyeket; és elkezdték a választásra jogosult polgárok összeirását.

Nemzetiségi zavargások városunkban még eddig nem törtek ki, béke uralkodott még a lakosság között, melynek a rácok különben is sokkal kisebb részét képezték. — Mégis nagyobb biztonság kedveért máj. 3-án megalkották a nádor által parancsolt *rögtönitélő biróság*ot, és éjjel a nemzeti őrségből és magánosokból alakított éji őrségek járták be a várost; a hatóság azonkívül még rendes katonaságot is kért a városba szállásoltatni.

---

[4]) Hazánk IV. 543.

[5]) S miután dec. elején Jósics lemondott, helyébe Lénárd Máté választatott, főügyész pedig dec. 18-án Trencsényi József lett.

Minthogy a horvátok és a rácok zendülését békés úton elfojtani nem lehetett, a magyar kormánynak „si vis pacem, para bellum"-féle elv szerint minden eshetőségre el kellett készülnie; tehát hadierőt vont össze a leginkább fenyegetett Dráva mentére és az alsó Tisza-Duna vidékére és fegyvereket vásárolt a külföldön. Mindenekelőtt pedig *katonát* és *pénzt* kellett szereznie.

A miniszterelnök a pozsonyi zsidóüldözés indokából is apr. 21-én kelt körlevelével felszólítja a hatóságokat s így városunkat is, hogy a polgárok vagyonának oltalmára és a közbéke biztosítására a *nemzeti őrsereg*be való összeirást eszközöljék legalább oly helyeken, ahol ez ellen nem mutatkozik ellenszenv, és ahol a népet bátorságosan fel lehet fegyverezni. — Mi nálunk azonban, minthogy a főbiró jelentése szerint a város többségét képező földbirtokos mezei gazdákban erre *nem volt hajlandóság* : az összeirást és a nemzeti őrsereg életbeléptetését el kellett még halasztani[6]), míg majd a máj. 30-án tartandó tisztújítás után az új tisztikar sikeresebben foganatosíthatja a *nemzetőrségi törvényt*.

Nemsokára azonban új felszólítás érkezett e részben. Szemere belügyminiszter máj. 19-én kelt és a *Pesti Hirlap*ban máj. 23-án közrebocsátott körlevelében a hatóságokat arról tudósítja, hogy a király *Insbruckba* költözött, és hogy a haza és az alkotmány titkos ellenei nyilvános támadásra készülnek. Azért felszólítja, hogy e vészes időben a törvénykövetelte *rendes nemzetőrség*et az 1848. évi 22-ik tcikk értelmében minél előbb állítsák fel és *honvédelmi ajánlatokat* gyűjtsenek. — Máj. 24-én a pénzügyminiszter is egy nemzeti bank megteremtését tervezvén, hogy a kiadandó papirpénznek ércalapot szerezzen, hasonlóan adakozásra hívta fel a nemzetet.

Ezen felszólítások és az ország fővárosának e részben

[6]) Máj. elején a helybeli nemzeti őrség mintegy 300 felerészben gyakorlatlan s fegyvertelen egyénből állott.

is adott jó példájáról szóló tudósítás Szabadkán a máj. 30-án tartott közgyűlésen kitörő lelkesedéssel és hazafiúi áldozatkészséggel fogadtattak. Azonnal bizottságot küldöttek ki, amely a *nemzetőrség*nek s egyszersmind a *követválasztó* és *esküttszéki* képességgel[7]) biró egyéneknek körönkinti összeirását végezze[8]). Pest városa példájára a mi városunk is kész volt annyit áldozni, amennyire csak képes; azért a rendes folyó évi 40 ezer frtnyi adón kivül honvédelmi adó címen még egyszer annyit igért s ez összeget csak a vagyon és ipar után szándékozott beszedni, nem egyszersmind a vagyontalanoktól is, akik csak fej után adóztak. Azonkívül a közgyűlés, hogy nagyobb sikerre számíthasson a vallásos nép között, a plébánusokat és a ferencrendiek zárdafőnökét is megkereste, hogy ünnepélyesen a templomban a szószékről hirdessék és magyarázzák a népnek a jelen helyzet veszedelmes voltát, amelyben a közrendet, békét és közbátorságot leginkább a *nemzeti őrsereg* tarthatja fen, melynek működési tere főleg a város területe, s mely őrségbe gazdák, családatyák és ifjak gazdaságuk hátramaradása nélkül egyaránt vehetnek részt, és saját vagyonuk és személyök biztonsága tekintetéből résztvenni tartoznak is. Azért is a *nemzeti őrsereg alakítását* mindenképen ajánlják a népnek, megjegyezvén, hogy a *hon védelmére* rendelt sereg külön törvény által, jelesen toborzás, felfogadás útján fog kiállíttatni. Másrészt pedig az állam pénzszükségletén segítendő, szólítsák fel a népet önkéntes pénz-, arany- és ezüst tárgyak ajándékozására vagy kölcsönzésére, főleg pedig a régi adóhátraléknak és az új subsidium minél készségesebb befizetésére. A kiküldött bizottság jun. 1-én nagy falragaszokban is tudósítá a város közönségét a felső rendeletekről és a közgyűlés határo-

[7]) Az ily képességgel biró 576 egyén névjegyzéke aug. 30-án készült el Ezekből 144-et választ a közgyűlés, akik négy részre osztva (bűnvizsgálók, közvádló, perbefogási törvényszék, esküdtszéki bíróság) 3—3 hónapra felváltva másmás 36 tag fog működni. (kgy. jk. 179. sz.)

[8]) Az 1848. évi kgy. jk. 15. szám.

zatáról; egyszersmind hazafias lelkesedésre és adakozásra buzdítá a lakosságot. — A lelkészek hazafias buzgóságukban szent ügynek tekintvén e megbízásukat, lelkiösmeretesen jártak el benne. A ferencrendieknél a közgyűlés által különösen felkért idevaló *Lipozencsics* Xavér atya, aki igen hatásos szónoklatáról volt ismeretes, hirdette, mint sok más alkalommal, úgy most is a népnek dalmát nyelven a miniszteri felhívásokat[9]).

Erre jun. 7-én reggel a városháza előtt emelvényt állítottak fel, ahová a város népe vetélkedve s buzgólkodva áldozott, amit csak adhatott; a bizottság pedig nyugtatvány mellett vette által. Mindjárt az napon összegyült kölcsönképen ékszerekben, arany és ezüst asztali s egyéb eszközökben 1 font $7^{3}/_{16}$ lat arany, 1 mázsa 53 font 6 $^{13}/_{16}$ lat ezüst és 1522 frt 30 kr. pp. és 68 arany készpénzben; ajándokúl pedig 333 frt 18 kr. pp. és 10 arany; *Rudics* József főispán maga 30 font és 26 lat ezüstöt és $7^{1}/_{8}$ lat aranyat adott. A városi tisztikar is fizetésének 5%-át ajánlotta fel; *Czorda* Béla plébános és káplánai pedig már máj. 27-én 47 frtot és 4 aranyat adtak ajándékul a haza felsegélésére[10]). — Az arany- és ezüstne-

[9]) A hívek ezentúl nemcsak lelki vígaszt nyertek a templomokban; hanem a szószékről hallott lelkesítő szónoklatok honszerelmöket is lángra gyulasztá. Különösen miután a nov. 14-én tartott városi közgyűlés a veszélyben forgó haza segélyezésének erélyes előmozdítása és a közönség lelkesítése céljából elrendelé, hogy minden templomban a hazát környező veszélyekről, a felzendült számos ellenség által újabb időben elkövetett pusztítások s iszonyú kegyetlenségek elősorolása mellett a szószékről folytonosan értesíttessék s felvilágosíttassék. — Hogy e célt biztosabban elérje és szavát azok is meghallhassák, akik ily zavaros időkben különböző okból templomba nem járhattak: elhatározta Szép Ferenc káplán, hogy időhöz nem kötött röpívekben is oktatja s felvilágosítja a népet. Ezen első szabadkai lapok címe volt: „Honunk állapota, a nép felvilágosítására.“ Az első szám nov. 27-én jelent meg négyrétű 2 levél terjedelemben, további számok dec. 7., 15., 22. és 1849. jan. 8-án. Több számot nem ismerek. Ezekben az akkori állapotok genesisét és a helyzetet s haretéri híreket közöl igen rövid, velős és kemény nyelven, az akkor szokott hevességgel.

[10]) Jun. 13-tól kezdve tovább is folytatták a gyűjtést, jun. 15-ig volt összesen 2723 frt, jun. 16—30-ig újra összegyűlt 1719 frt, jul. hóban 674 frt, aug. hóban 1383 frt, szept. hóban 2593 frt s így tovább, nov. hóban is 685 frt.

műeket jun. 15-én *Arnold* Gotfried főbiró és *Trencsényi* József képviselő 4 városi fegyveres hajdú kiséretében Szegedre vitték, hogy az ottani sóhivatal útján Budára a pénzügyminiszterhez továbbittassék.

A pénzügyminiszter máj. 24-én más rendeletet is küldött hozzánk, hogy t. i. a város az eddig mint szab. kir. város által fizetett *királyi bér*nek (census regius) megfelelő tőkét adja be a létesítendő nemzeti hitelintézetbe. — A város e felszólításnak nem tehetett eleget, hanem az eddigi szokás mellett kívánt maradni; mert házipénztára az úrbéri viszonyok változtával megszűkült jövedelmei miatt nagyon rosz állapotban volt; a *nagyvendéglő (Pest* városához cimzett szálloda) és a *szinház* építését is pénzhiánya miatt be kellett szüntetnie. Azért keresett is mindenfelé kölcsönpénzt, legközelebb 16 ezer ezüst forintot szeretne felvenni, de nem tudott találni. A kontribucionális pénztár is nem a legjobban állott, ápr. végén már 65866 frt adóhátralék terhelte a várost, amihez a máj. 1—okt. 31-ig eső 15835 frt is járult.

Csernovics Péter jun. 3-án Szabadkán levén (a Rudics-féle házban) a közrend és béke további fentartása és biztosítása céljából egy *ideiglenes csendbizottmányt* nevezett ki a tanács és a képviselőtestület tagjaiból oly utasítással, „hogy a tanáccsal egyetértőleg minden oly személyes ingerléseket és kölcsönös boszantásokat, melyek a különféle nyelvű s hitű polgárok közt összeütközésekre s ezáltal a közcsend megháborítására adhatnának alkalmat, komolyan és szigorúan eltiltsa; az ezen rendelet ellen vétkezőket pedig minden személyválogatás nélkül, megelőző vizsgálat után, kellő megfenyítés végett az illető bíróságnak átadja.“ — Ugyanazon napon *Rudics* Károly nyugalmazott huszárkapitányt nevezte ki a *szervezendő* szabadkai és Bács vármegyei felsőjárásbeli összes *nemzetőrsereg* ideiglenes parancsnokává.

„A királyi trón, a haza és az alkotmány védelmére“ május 16-án eredetileg csak 10 zászlóaljra tervezett honvédseregre is jun. elején tartatott a toborzás.

Városunkba *Kálóczy* Kálmán főhadnagy, zombori hadfogadó jött honvédeket toborzani. Midőn ez a mostani Bem-utca elején volt szállásáról katonadíszben épen a polgármesterhez indult tisztelegni, az utca sarkán három fiatal ember: *Malachovszky* László, *Pacher* István és *Vojnics* Géza állotta útját. Ezek között az utóbbi *Vojnics* Géza a főhadnagyhoz intézett kérdésére: vajjon honvédtoborzásra jött-e ide? igenlő választ kapván, mindjárt azt mondá: tehát vegyen be engem is! — Bravó öcsém, csapjon föl! szól *Kálóczy*. Vojnics fel is csapott és Kálóczy karonfogva vezette a városházára az *első szabadkai honvédet*, akit aztán egész csapat követett. (Junius hóban 54 legény állott be, s ezekre Kálóczy ezer frtot kapott a várostól.)

Csernovics még jun. 4-én a toborzásra szükséges költségek fedezésére Szabadkának 3 ezer frtot utalványozott a tiszai koronakerület állami pénztárából. A közgyűlés jun. 6-án *Missurai* Albert adószedőt ezen összeg átvételére el is küldötte Ó-Becsére, ez azonban az ottani már zavarodó viszonyok miatt üres kézzel tért vissza.

III. Mialatt tehát így a magyar kormány *pénzt* és *hadierőt* gyűjtve készült a haza védelmére, s ennek következtében a városok és falvak utcáit a toborzók zenéje és az újoncok dala tölté el; mialatt másrészt a törvényhatóságokat a *nemzetőrség* szervezése és a jul. 2-ra Pestre hirdetett országgyűlésre küldendő népképviselők megválasztása foglalkoztatá: azalatt a vészfellegek mindinkább tornyosodtak az ország déli vidékein, t. i. a *szerb lázadás* és a horvát pártütés komoly akadályokkal nem igen találkozván, egészen a tényleges kitörésig fejlődött[1]).

A magyar kormány az erély hiányát belátván, *Csernovics* mellé máj. 24-én társul *Vukovics* Sebő temesi alis-

[1]) Horváth Mih. függ. hare. I. köt. 175.

pánt nevezte ki kir. biztosnak. Ezek eleintén közösen működtek; később pedig *Csernovics* a Bácskát, *Vukovics* pedig a Bánságot tartotta meg működési teréül. A rác mozgalmak tűzhelye még mindig *Ujvidék* vala, itt működött a szerb sajtó is. A biztosok a lázító lapot betiltván, az oláh és a rác lakosságtól elszedték a fegyvereket, a forrongó és a még békés vidék között nemzetőrökből hosszú *örvonalat* állítottak fel és a lázadás iránti rokonszenvnek nyilvánítását honárulási bűntény gyanánt tilalmazták. Azonban a nyugtalan vidék *fegyveres megszállását* a kormány még mindig halogatta; de a karlovici gyűlés befejezése után már azzal is elkéstek volna; a rácok most már nyiltan léptek fel.

Jun. 6-án a *csajkás* kerületi községekből alakult forradalmi csapat szerémi lakosokkal szaporítva a rác odbor által ezredessé nevezett *Joanovics* (előbb elbocsátott csajkás tiszt) vezetése alatt hosszú szuronyos puskákkal, vasvillákkal és kiegyenesített kaszákkal felfegyverezve *Titel*be, a csajkás kerület főhelyére vonult be oly hírreszteléssel, hogy „a császár védelmére fogtak fegyvert.“ A főtéren megállapodva, a védelem nélkül volt ágyúkat és lőszereket harangzúgás közt magukkal vitték. Innen az Ujvidék és Bács-Földvár közt elhúzódó u. n. *nagy római sáncok*nál megállapodva Temerinnel szembe *Goszpodince*nél szállottak táborba s naponkint szaporodtak a környékbeli rácok által. Ezen már a török időben is nem egyszer ily célra használt s a Duna-Tisza és a római sáncok által képezett háromszögben, Bács vármegye délkeleti csúcsában igen alkalmas és jól védett fegyverhelyet találtak, ahonnan a környéket íjesztgeték s rémíték s ahová pihenésre ismét visszavonultak. Hadakozási módjok — mint *Vetter* Antal 1848/9. évi tábornok irja — olyan volt, hogy a szerbeket nem lehetett becsületes ellenségnek tekinteni, s nem voltak méltók arra, hogy velök a magy. kir. hadsereg fegyvereit összemérje; ellenkezőleg gyalázatos rablógyilkosok és

gyújtogatók hordája. A föntidézett német iró *Schütte* is hasonló szellemben ir: hogy itt oly kegyetlenséggel küzdöttek s oly pusztító barbársággal dühöngtek, hogy ehez hasonló példát hasztalan keresnénk az újabb történelemben stb.[2]) S akik ama szomorú korban éltek, számtalam alattomos s gonosz tettökről emlékeznek meg.

Fegyveres fellépésök legközelebb *Ó-Becsét* veszélyeztető. Azért b. *Jovics* István tábornagy mint a kerületi nemzeti őrsereg főparancsnoka azonnal jun. 7-én esti 10 órakor a *zentai* őrségi kapitányt a nagy veszélyről gyorsfutár által értesíté, hogy minden esetre készen tartsa nemzetőreit, hogy ha szükség volna rájok, azonnal Ó-Becsére megindíthassa. *Zenta* város birája és tanácsa e hírre annyira elrémült, hogy erről tüstént jun. 8-án Szabadka város tanácsát is értesítvén, azonnal fegyveres segélyt kért, annál is inkább, mert a levél zárásakor még aggasztóbb hírt kaptak, hogy a „dühöngő csoport már csak harmadfél állomásnyi távolságra vagyon.“ — E levelet *Sándor* István vármegyei esküt még az nap esti ¼8 órakor hozta el; itt azonban magánúton már 8-án reggel terjedett el az aggasztó hir. — Jun. 9-én Ó-Becse városa is sürgősen kért Zentától segélyt, mert a veszély bizonyos. — Jun. 8-án *Csernovics* is Pétervárадról tudósítja a szabadkai polgármestert gyorsfutár által a rácok lázadásáról, bizonyos intézkedésekre szólítja, de óvatosságra inti. A levél szövege ez:

Szabadka város polgármesterének.

A csajkások, pétervárади és bánsági határőrvidékiek, valamint szintén a szerémmegyeiek fellázadtak, Ujvidék közelében és Karlovicon fegyveresen nagy csapatokban a magyarok ellen vért szomjúhozva csoportosulnak, és külömbféle proklamációkkal, felhívásokkal zendülésre és lázadásra bújtogattatnak. Az előljáróság iránti engedelmesség megtagadásán és kisebb tekintetű kihágásokon, fenyegetődzéseken kivül, még egyéb véres kitörés magát elő nem adta ugyan; de a készületek, bujtogatások igen gyaníttatják: hogyha a

[2]) Hazánk IV. köt. 535. lap.

lecsendesítés és kibékítés, mire nézve mindent elkövetek, nem sikerülend, a borzasztó polgárháború kitörése nehezen lehetend megakadályozható! — Tudatom önnel ezen veszélyes körülményeket, és szorosan meghagyom, miképen azonnal és rögtön a legcélszerűbb intézkedéseket megtegye.

1. hogy a lázadás mirigye el ne terjedjen, figyelemmel kisértesse az izgatásokról gyanusokat, és tetten kapván azonnal elfogattassa.

2. Elkövessen mindent célszerűleg, hogy a polgárokat a zendülés készületlenül ne találja; lelkesítse és buzdítsa mindazokat, kiknek a személy és vagyon bátorság érdekükben van, fegyverfogásra és fegyverbeni gyakorlásra, hogy szükség esetében valamint magokat és vagyonukat megvédhessék, úgy ha elkerülhetetlen a haza megmentéseért, annak idejében a parancs következésében megtámadólag is férfiasan felléphessenek.

Ajánlom azonban az óvatos eljárást, legéberebb őrködést, és helyzeti népjellemi körülményekhez alkalmazkodást; nehogy vagy a túlbuzgóság vagy pedig a körülményekhez nem mért alkalmazkodás végett a kitűzött honvédelmezési cél eltévesztessék.

A csend és rendet illető állapotról valamint szinte teendő intézkedéseinél időszakonkénti rendes tudósítást ide Pétervárадra elvárom. Pétervárадon jun. 8-án 1848. Temesi gróf főispán s teljhatalmú kir. biztos Csernovics Péter.

A polgármester már a zentai és az ó-becsei hírekre jun. 8-án a helybeli boltokban található lőport összeszedegette, és egy igen népes közgyűlés a közrend és a béke, valamint a honvédelem iránt is intézkedett. A város mind a 8 körébe tanácsnokok, káplárok s alkalmas egyének küldettek ki, hogy a népet a hon veszedelmes helyzetéről felvilágosítsák, csendre és a hon védelmére felszólítsák. A városon kívül őröket állítottak fel, a tornyokba is őröket küldtek messzelátó csövekkel, és a pusztákra lovas puszázó katonákat, hogy minden gyanús dologról azonnal hírt hozzanak a városi tanácsnak. Benn a városban a béke és a rend épen nem háboríttatott; a tisztviselők buzgóan s óvatosan jártak el kényes tisztökben, a papok a szószékről beszéltek a néphez s buzdították, lelkesítették.

Miután a város maga biztosítva volt, a lakosok a veszedelemben forgó szomszédaiknak segítségére siettek. — Amint jun. 8-án esti ¼ 8-ra a zentai sürgöny ideérkezett, mindjárt meghúzták a vészharangot, s megperdült a dob összehívandó a nemzetőröket. A villámlás és menydörgés, a jéggel vegyest ömlő zuhogó záporeső dacára esti 9 órától éjfél után 1 óráig mintegy 400 lelkes lakos, részint nemzetőr, részint polgári díszőr és városunk más lakosaiból alakult fegyveres csapat gyűlt össze a főpiacon, ahol *Zomborcsevics* Ferenc főjegyző élénk szavakkal adta elő a zentaiak veszedelmét és lelkesíté a csapatot, amely azután az épen itt időző *Kálóczy* Kálmán főhadnagy és *Spelletich* polgári őrségi őrnagy vezérlete alatt valamint Zomborcsevics Ferenc hatósági kiküldöttnek kiséretében a lakosság által készségesen adott kocsikon harcvágyóan útnak indult. *Jankovác* községe is megkapván Zenta riadalát, *Jámbor* Pál plébános lelkesítésére egy csapat kaszával-kapával elindult és Szabadka piacán egyesült az ugyanegy cél felé törekvő *Mélykutiak*kal. — A mieink reggeli 6—7 óra közt Zentára érkeztek, de itt ellenséget nem találván, nehány órai pihenés után a már szintén odaérkezett *csantavéri* nemzetőrséggel egyesülve a közeli vész által jobban fenyegetett *Ó-Becsére* siettek, ahová épen jókor érkeztek a lakosság felbátorítására; mert az ott tanyázott rendes sorkatonaság *Temerin*ba parancsoltatott, s így helyöket Becsén a mi nemzetőreink foglalták el. Csak jun. 11-én távoztak ismét a csantavériekkel s a jankováciakkal együtt, midőn ismét rendes sorkatonaság tétetett Ó-Becsére. A mieink jun. 12-én délután szerencsésen s baj nélkül érkeztek haza, és a jun. 21-én tartott közgyűlés jegyzőkönyvben vette tudomásul és köszönte meg az illetők buzgalmát.

Ugyanekkor tudósítá a belügy- s hasonlóan a hadügyminiszter is városunkat jun. 11. és 13-án, hogy *Szeged* táján nagyobb számú nemzeti őrség és rendes katonaság fog táborba összevonatni s innen a vidékre is alkalmaz-

tatni. Ezeknek ellátása az állam költségén történik s e célból *Csernovics* Péter majd *polgári biztost* fog kinevezni, akivel e város is egyetértően intézkedni fog, hogy a katonaság hiányt ne szenvedjen.

Eközben itt helyben a *nemzetőrök összeírásával* elkészülvén, az illetők jun. 18-ra és a következő vasárnapra berendeltettek, hogy megeskettessenek, annál is inkább, mert *Mészáros* Lázár hadügyminiszter is jun. 17-én azt rendelé a városi hatóságnak, hogy a nemzetőrség szervezését siettesse, alkalmilag még kiszolgált katonákkal is szaporítsa, vadászpuskákkal, kardokkal, vasvillákkal stb. felfegyverezze és sietősen begyakoroltassa, hogy minél előbb alkalmazni lehessen. — Ugyanazon napon kelt Bács vármegye bizottmányának is városunkhoz küldött sürgönye, mely az alsó vidék nagy veszedelmé ől tesz jelentést: A *római sáncok*nál 6 ezer, *Karlovic*on 15 ezer lázadó rác áll fegyverben, *Perlasz* táján is 20 ezer fenyegeti a vidéket. Karlovicánál jun. 12-én volt az első összeütközés. A rémítő veszedelem elhárítására valami 20 ezerből álló önkéntes őrsereget kellene azonnal kiállítani, melylyel a csajkások határától egészen *Futak*ig őrvonalat lehessen képezni s így megakadályozni, nehogy a lázadók alattomban érintkezhessenek a vármegyebeliekkel s ezektől élelmi szerekkel elláttathassanak. Azért *Szabadka* város is felszólíttatik, hogy siessen annyi fegyverest, amennyit csak képes, az *ó-kéri táborba* küldeni, hogy ott a vármegyeiekkel egyesülve a „dühös ellenséggel szembeszálljanak. Legyünk méltók, úgy végződik a felszólítás, őseink hősi erényeihez, mentsük, tartsuk meg e szegény hazát.“

Ezen két felszólításra a városi közgyűlés jun. 21-én azt határozta, hogy az *eddigi polgári őrsereg* gyakorlottabb egyénei és a *nemzeti őrsereg*ből is, mely még akkor nem volt rendezve, legalább 300—360 egyén *Zomborcsevics* Ferenc főjegyző mint polgári parancsnok és *Veszelinovics* Lázár eddigi polgári őrseregi kapitány vezérlete alatt s

több városi tisztviselő hozzájárultával, ezen csapat díjazására szükséges pénzmennyiséggel, kenyérrel, lőszerrel s a táborozásra szükséges eszközökkel ellátva 8 napra *Ó-Kérre* leküldetnek, ezen idő lejártával újabb csapattal felváltandók. A tábor rendszeresítéséig minden zavar elkerülése végett jövendő beszámítás mellett a város maga tartozott a leküldött legénység élelmezéséről gondoskodni[3]). — Ez időtől fogva városunk nemzetőrei egész nyáron és őszön át őrködtek a vármegye déli részeiben különféle helyeken, mint: *Szent-Tamás*, *Bács*, *Ó-Kér*, *Novoszelo*, *Futak*. — Különösen az *iparos osztály* lelkesedett a haza ügyeért, és a helybeli magyarajkú lakossággal szóval és tettel versenyzett kifejezést adni hazafiságának. Visszhangzottak az utcák lelkesítő hazafias szellemű daloktól. Leginkább lehetett hallani Vörösmarti *Szózatát*, Kölcsey *Hymnusát*, Petőfi *nemzeti dalát*: „Talpra magyar!“ továbbá a *lengyel* hymnust és a „Búsúl a lengyel . . .“ szomorú dallamát. — Ugyanekkor a város a hadügyminiszter felszólítására a leendő *szegedi* tábor részére *kórházakúl* a helybeli katonai és polgári kórházi épületeken s katonai laktanyákon kívül az iskola (gymnasium, leány- és rajziskola) épületet is foglalta le 500 beteg számára; de csak 50 hely szereltetett fel teljesen, a többi felszerelést Pestről megrendelvén, szept. 3-ig sem kapták meg. Mégis mintegy 450 beteg ápoltatott már e helyen. Szept. közepén már a barátok klastromának felső szobáit is betegek számára kellett berendezni, míg a barátok egy része a városba ment ki lakni.

Bács vármegyében ekkor az önkéntes nemzeti őrseregen kívül a következő sorkatonaság is táborozott: a *Ferdinánd* császár nevét viselő huszárezred törzskara és 8 századja, herceg *Schwartzenberg* nevét viselő dzsidás ezred 2 századja, főherceg *Eszte* és *Zanini* ezred zászlóalja és Becsén egy ágyútelep. A teljhatalmú tábori bizott-

[3]) Vár. közgy. jk. 45. szám.

mány ezen katonaság eltartására naponkint 20 ezer kenyér- és 4 ezer ló-részletet követelt a vármegyétől és a benne levő három szab. kir. várostól; s így egy 1823. évi dec. 20-án kötött szerződés értelmében *Szabadkára* 46 adóportája után 2371 kenyér- és 474 lórészlet esett naponkint. A bizottmány elnöke *Knézy* Antal első alispán városunkat jun. 7-én erről tudósítván, meghagyja a hatóságnak, hogy jul. 1-től számítva a maga részét az említett arányban mindig 2—2 heti mennyiségben egyszerre a *verbászi* raktárba szállíttassa[4]). A városi tanács erre mindjárt 1000 pm. búzát és épen annyi zabot határozott vásárolni, hogy kötelességének megfelelhessen; pedig igen nehéz feladat volt, mert a házipénztár üres volt, és a kért kölcsönt még nem kaphatták meg. De azért a város buzgósága és áldozatkészsége idővel leküzdötte az akadályokat és a lakosság nemcsak annyit tett, amire kötelezve volt, ami ily időben maga is érdem; hanem ennél sokkal többet tett, ami a város honfiúi erényét díszesen ragyogtatta és az illetők őszinte s mély háláját, valamint a kormány elismerését is kivívta.

Igy épen ez időtájban jul. 24-én kért *Wolnhofer* vezérőrnagy, a jobbszárnybeli dandár parancsnoka Verbászon 32 lovat szerszámmal együtt, hogy Péterváradról a neki igért ágyúkat elhozathassa. A tanács e kérelmet meghallgatva a kívánt lovakat csakhamar ki is állította s ajándokúl küldötte Péterváradra. Ezekből 19 drb a város költségén (1453 frt) vétetett, a többit egyesek hozták áldozatúl a hazának. *Wolnhofer* erre már aug. 9-én áradozó szavakkal köszönetet mond a városnak, mert (így írja): „e

[4]) Jul. végén azonban, nehogy a nagy hőségben a kenyér megromoljék, 3—3 napra kellett kenyeret küldeni vagy pedig szitált lisztet, 64 kenyérre 1 mázsa lisztet számítva. — Szept. 14—okt. 14-ig a városnak mint Sándor, Bajmak és Csantavér földesurának 189 pesti mérő kétszeri búzát, 199 p. m. zabot és 2385 tíz fontos porció szénát kellett a verbászi táborba szállítani Nov. 1—ápr. végéig Szabadkának a 2540 telek arányában összesen 7620 pesti mérő zabot, 7620 mázsa szénát és épen ennyi szalmát és 2540 mázsa kenyérlisztet kellett a verbászi és feketehegyi táborba vitetni, ami a városnak országos adójába számíttatott.

fényes siker legmerészebb reményeit is túlhaladta Amit csak vonakodva kért, azt a város azonnal s oly módon teljesítette, hogy az ajándék minősége egyedül fontosságához arányosítható ; mert midőn majd az eddig mintegy láncra vert ágyúk az országok sorsát eldöntő hangja a csatasíkon dörög, . . . akkor a győzelem nem legkisebb részét *Szabadka* áldozatkészsége vívta ki" . . . Végre igéri, hogy ez esetet a kormánynak is be fogja jelenteni . . . és hogy Szabadka neve a közháladatosság erős kezével minden honszerető emlékezetébe vésve örökké élni fog !

Hogy ily hangú elismerés a városi hatóság és lakosság buzgalmát csak fokozhatta, megmutatták a következmények. S ha néha nem tettek is eleget a rájok vetett követeléseknek, ennek oka nem az akarathiány, hanem a kimerültség és anyagi lehetetlenség volt. — Felemlítendő e helyen *Vojnics* Alajos, Menyhért, Antal és Lajos testvérek azon hazafias áldozatkészsége is, melynél fogva okt. hóban tíz drb nehéz ökröt (550 frt értékben) küldöttek ajándékúl a verbászi táborba, amiért a kormány köszönete sem maradhatott el.

IV. A szerb mozgalom ezalatt a magyar csapatok buzgó működése dacára sem szűnt meg; mert e csapatoknak nem volt összhangzó és tervszerű működése, s ennek oka az volt, hogy a magyar seregnek nem volt vezére. *Mészáros* Lázár hadügyminiszter hosszas keresésre végre *Bechtold* altábornagyban vélte feltalálni az alkalmas vezért, s erre bízta a bácskai sereg fővezérletét. Ez azonban inkább nagyszájú dicsekvő volt, semmint ügyes s komoly vezér ; és jul. 9-én Szegedről nagy szólamokban mutatja be magát Szabadka város közönségének is. S modorával sikerült neki bizalmat kelteni maga iránt.

Minthogy a magyar csapatok a legénység csekély száma mellett nagyon hosszan elnyúló vonalon voltak elszélesztve, s unalmas és fárasztó *védelmi* állásban voltak kénytelenek vesztegelni : az ellenség azalatt elég alkalmat talált szervez-

kedni és magát táborában körülsáncolni; némelykor pedig vérszemet kapván, vészhírekkel rémíté a vidéket s táborából minduntalan kisebb-nagyobb csapatokban előtört. S így a 30 mföldnyi óriásilag elnyújtott őrvonal hosszában sokszor volt csatározás és összeütközés, mely alkalommal a magyar csapatok ugyan sokszor győzedelmeskedtek; minthogy azonban erélyes s egységes terv szerint működő főparancsnok hiányában voltak, feláldozásuknak s vitézségöknek semmi nevezetesebb eredménye nem lett[1]).

Igy történt *Ó-Futak*nál is, ahol épen a szabadkai nemzetőröknek nyilt alkalmuk magukat kitüntetni.

Ezen eset a következő volt. 248 helybeli nemzetőr rendeltetett Ó-Futakra, hogy ott a dunai átjárást a rácok ellen megvédjék. Az odarendelt csapat ezen nemzetőrökből, 20—30 huszárból és egy század *Don Miguel* gyalogkatonából állott és jul. 16—17. közötti éjjel érkezett a község elé. A mi nemzetőreink rendetlen s fegyelmezetlen újonccsoportot képeztek s felszerelve sem voltak, sokan a puskát sem tudták még kezelni, és az ellenség láttára futásnak eredtek; de a huszárok útjokat állták és kardlappal űzték vissza. A rácok sem lehettek valami jobb állapotban; azonban talán a csekélyebb számúnak vélt katonaságtól nem tartva jul. 17-én Futakot megtámadták. A mieink azonban födött állásból két oldalról golyózáporral fogadták a támadókat, akik megíjedve rendetlen futásban siettek visszahúzódni. Most a huszárok oldalban támadtak rájok, mindenik huszár egy-két gyalog nemzetőrt vett maga mellé és a kenderben bújkáló ellenséget lóhátról észrevevén, űzőbe vették. Megtörtént akkor az is, hogy egy nemzetőr az utolért rác könyörgésére ellágyulván, ezt szabadon bocsátja. De most ez fogja fegyverét és a nemzetőrre lő. A huszár, aki már előre ment volt, erre visszafordul, haragjában a rácot

[1]) Vetter Antal: Az 1848—49. évi szerb támadás. A Hazánk tört. közlöny IV. köt. 547. lapján.

összeaprítja, és a lágyszívű nemzetőrt jól elpáholja. — A rácok nagy vereséggel húzódtak vissza a Dunán.

A győzelemben nagy része volt *Worineczky* hercegnek, aki az uhlanusokból nagy tüntetéssel a magyar seregbe lépett volt át, s kit a szabadkaiak[2]) hazatérve vállaikon hordoztak körül az utcákon. Diadalmenet volt a győzelmes csapat bevonulása a városba ezen első szerencsés ütközetből, melyből a szabadkaiak egy ellenséges *zászlót* is hoztak magukkal. Mint mindenkor, úgy ez alkalommal is a gyávák hősködtek legjobban; tüntetve mutogatták az elesett rácoknak levágott füleit és durrogtatták utcahosszában puskájokat. — A városi tanács a jul. 21-én tartott közgyűlésen elismerésül és a futaki dicsőség *örök emlékére* a 248 fejből álló egész csapat névsorát a jegyzőkönyvbe vétette. Azonkívül az ott elhalt *Szölösi* Menyhért takács árvái részére 80 pfrt évi díjat biztosított azok felneveltetéséig, és a *Rudics* József által e célra adott 40 pfrtot gyűjtés által is szaporíttatta. Épen így gyűjtöttek pénzt (28 pfortot) a jelen volt 37 Don Miguel-féle gyalogkatona számára, akik az ütközet főtényezői valának. Végre *Madea* Mátyásnak is (kit közönségesen *Matheisz*nak hívtak) példás viseleteért s mert ő vette el a zászlót, Rudics szintén egy aranyat adott.

Ekkor vonultak át városunkon a délceg *jászkún* nemzetőrök (2004 gyalogos, 502 lovas), kiket maga *Szentkirályi* Móric vezetett Csantavér felé a táborba, miután a szabadkaiak örömrivalgásai között a *sándori* gyepen szemlét tartott fölöttük. Hosszú sor kocsin jöttek Halasról kaszával, lándzsával s puskákkal felfegyverezve és városunkban igen rokonszenvesen s lelkesedéssel fogadtattak.

Hogy a mindinkább veszélyesebbé válható belháborúnak minél hamarabb vége vettessék, *István* nádor s kir. helytartó jul. 19-én rendeletet bocsátott az ellenségtől leg-

[2]) Ezekhez már csak azért is vonzódott, mert Vermes Fábus tekintélyes földbirtokos leányával jegyben járt.

inkább fenyegetett alsó vidékre és városokra, melyekben *rögtönitélő haditörvényszékek* felállítását rendeli el az ellenséggel cimboráló s azt bármiképen elősegítő egyének, kémek és hadifoglyok számára. A Szerbiából azon kormány hadizenete nélkül betört idegenek mint törvényen kivül álló rablók tekintendők, akik kegyelmet nem kaphatnak . . . Ezen rendelet jul. 23-án olvastatott s hirdettetett ki itten. — Jul. 24-én pedig egy kir. helytartói rendelet *Szentkirályi* Móricot nevezi ki kir. biztosnak Bács, Torontál, Csongrád, Csanád vármegyékben és Zombor, Szabadka, Szeged városokban: miután a rendkívüli viszonyok megkívánják, hogy részint a tábor támogatására, részint lelkesítésére, részint a polgári intézkedések kellő vezetésére rendkívüli polgári hatalom alkottassék; és ezt felhatalmazza egyrészt a tábori főhadiparancsnokkal egyetértőleg működni, másrészt a polgári és a büntető ügyekben oly intézkedéseket tenni, amelyek által a pártütés elnyomása és a béke helyreállítása biztosíttatik. — De azért *Csernovics* Péter még jul. 28-án is mint kir. biztos a verbászi táborból *Knézi* Antal Bács vármegyei első alispánt nevezi ki *polgári biztos*nak a vármegyébe érkező mindenféle katonaság elszállítására és ellátására.

Szentkirályi bár akarata ellenére történt e kinevezése, mégis elfogadta és új tisztében oly szigorral járt el, hogy neve a bácskai szerbek előtt rettegés tárgya lőn, és a községekben a lázadási rokonszenv jelei megszüntek. Aki a rác ügynek szolgálni akart, kénytelen volt a rác táborba átszökni[3]).

Szabadkán is természetesen a rácok és nem rácok között heves rekriminációk és súrlódások történtek, és a régi egyetértés a város lakossága között nagyon megingattatott. Az újabb intézkedésekkel szembe azonban és csekély számuk tudatában a helybeli rácok bölcsen megadták magukat és *aug. 2-án* a magyar kormány és a városi

[3]) Horváth Mih. függetlenségi harc I. köt. 344.

hatóság iránt engedelmességet fogadtak, fegyvereiket beadták és a templom tornyára magyar nemzeti zászlót tűztek ki. — Erre a közgyűlés a közbéke és rend érdekében a városi lakosságot komolyan eltiltá a helybeli rácoknak hitsorsosaik bűne miatti üldözésétől s faggatásától, s ezt egy kiáltványban is közhirré tevé, melynek szövege a következő:

Polgárok!

„Az alvidéki zendülés folytán kiütött polgárháború közöttünk s városunk óhitű szerb lakosai között a számos évi példás egyetértést egész alapjában megingadoztatta.

Mindkét részről történtek kifakadások, melyek általában nehezteléssel vétettek.

A surlódások további élesztését jóváhagyni nem lehet, nem szabad; azonban a viszonyok fejleményét tekintetbe véve, ilyetén kifakadásokat, súrlódásokat bármi óvó rendszabálylyal sem megelőzni, sem a szabadság napjai első rohamában meggátolni nem lehetett.

Mindennek a maga forradalmi időszakán át kelle esni, ezeket tehát felejtenünk kell.

Mai közgyűlésünkben tett nyilatkozat folytán történt, hogy városunk szerb polgárai, elborzadva a polgári háború iszonyaitól, s közöttünk az ingerültséget csillapítani óhajtva, a magyar kormány s minden törvényszerű előljáróság iránti hódolatukat, engedelmességüket s jó érzelmeiket a közgyűlés szine előtt ünnepélyesen nyilvánították. Ennek jeléül s minden bizalmatlanság elkerüléseül fegyvereiket önként a katóság kezeibe legnagyobb részben azonnal lerakták, a nemzeti zászlót templomukra kitűzték, s ezzel azt, mit tőlük mint jó érzésű polgároktól várni lehetett, teljesítették.

Polgárok! Most rajtunk a sor, óhitű polgártársaink iránt, kik az alvidéki szerb lázadást kárhoztatják, kellő tekintettel s kiméllettel viseltetni; őket alvidéki hitsorsaik bűne miatt ingerelni, üldözni nem illik, nem szabad. Ezt tiltja a törvény, tiltják szigorúan a kormányi s királyi biztosi rendeletek; sőt mi mint felfegyverzett erősebb rész mellőzhetlen polgári kötelességünk szerint tartozunk, mint ez közgyűlésileg felsőbbi rendeletek értelmében ki is mondatott, a helybeli fegyvertelen szerb lakosság személy- és vagyonbátorságáért felelni.

Azért felkéretik minden jó polgár, hogy a közbékét s egyetértést előmozdítsa, s az e részbeni felsőbbi rendeleteket a haza s önön személyes érdekében tiszteletben tartsa, hogy igy a közbátorságot s csendet zavarók ellen kiadott felsőbbi szigorú rendszabályok

alkalmazása nélkül is városunkban a közcsend s béke továbbra is zavartalanul fentartathassék.

Polgárok! Borús fellegek tornyosulnak hazánk egén; de az igazság, törvényesség győzedelme felett pillanatra sem szabad kételkednünk; csak közöttünk legyen egyetértés, türelem s minden telhető áldozatkészség."

Kelt Szabadka sz. kir. városban folyó 1848-ik évi augusztus 2-án tartott közgyűlésből. A közgyűlés rendeletéből kiadta Zombor-csevics Ferenc m. k., főjegyző.

Hogy ily zavaros idők bénítólag hatottak az egész városra, az összes lakosságra, — önként érthető. Pangott az ipar és a kereskedés, s hogy a baj annyi rettegés és szokatlan teher mellett még nagyobb legyen, a föld is már három ízben csak szűk termést adott. Az aggodalom és a bizalmatlanság szállotta meg a kedélyeket, s akinek valami féltett kincse, értékes holmija volt, iparkodott azt biztonságba hozni, elrejteni. — E mellett a város pénztára is üres volt, kölcsönt nem kaphatott, vagy legfölebb csak csekély összegeket.

Ezalatt *Bechtold* hosszas időzés után végre jul. 13-án indult el Szegedről az *ó-becsei* táborba és működése első céljául *Szt.-Tamást* tűzte ki, ahonnan a kevés magyar lakosság kiköltözött, midőn e helyet a felkelők jun. végén megszállani kezdték. Bechtold jul. 14-én támadta meg először, de oly tüntetéssel, hogy az ellenség jókor elkészülhetett, s így a vállalat természetesen nem is sikerült. *Szt.-Tamás* azóta mint a fölkelők főfészke országszerte elhíresedett, és nevével a szerb lázadás úgyszólván azonosíttatott.

Most a hadügyminiszter intézkedéseket tett, hogy még több hadierő vonassék össze az alvidéki táborban, és aug. elején személyesen is lejött[4]). Aug. első felében folytonosan kisebb-nagyobb csapatok vonultak át városunkon. Igy aug. 6-án a *Komárom* és *Győr* vármegyei

[4]) Körútjáról az alsóház aug. 16-ki ülésében adott számot. Papp Dénes: A magyar Nemzetgyűlés 1848-ban I. köt.

1600 főből álló őrsereg vonult át Bajáról Ó-Becsére, melynek tovaszállítására 360 kocsi kellett; aug. 10-én a *hevesi* nemzetőrök (1500 fő) Szegedről a verbászi táborba siettek, ezeknek 300 kocsit kellett adni Topolyáig; gróf *Károlyi* István őrnagy vezetése alatt 11. és 12-én négy ezer Pest vármegyei gyalog nemzetőr jött Jankovác felől s nehány napi időzés után Topolyán át a verbászi és feketehegyi táborba siettek, s a város kétszer 550 kocsit adott alájok. — Azonkívül a lőporkereskedők és a puskamívesek rendőri felügyelet alá vétettek; csak az állam szükségletére és külön engedély mellett volt szabad lőszereket s fegyvereket árulni vagy készíteni.

A sok katonaszállítással, élelmezéssel, őrléssel stb. annyira igénybe volt véve a város összes lakossága, hogy az aratásra sem értek reá; a kocsik majdnem mind el voltak foglalva, a város folyton változó táborhoz hasonlított. Azonban ezen nagy terhek dacára mégis oly lelkesedéssel és szívességgel látta el a város az átvonuló csapatokat, hogy gr. *Károlyi* István aug. 13-án maga részéről nem győzte eléggé magasztalni e város hazafiságát s áldozatkészségét[5]).

[5]) Ezen elismerő nyilatkozat szövege ime a következő: Szabad Királyi Szabadka Város lelkes lakosságához! Legkedvesebb kötelességemnek tartom köszönetet mondani Szabadka város nemeslelkű lakosságának azon ritka szívességért, s lélekemelő lelkesedésért, melylyel a hálátlan hazaárulók ellen harczszomjasan megindult, s e városon keresztül vonuló pestmegyei nagyszámú nemzetőrséget fogadá; mit nem ama hazaszerte híres bácskai vendégszeretetnek tulajdonítunk egyedül, hanem inkább a magasztos honszerelemnek, melytől Szabadkának hőlelkű fiai, kik a futaki csatában már néhány hét előtt vérükkel pecsételék polgári hűségüket, hazánk szent ügye iránt lelkesülvék. Szabadkaiak! végtelenül jól esett nekünk városotokban, mely a gaz lázongók fészkének közelében annyi különböző népfajok dacára is mindig példányképe volt a tiszta hazafiságnak, ily baráti szeretettel találkozni; — testvéri fogadtatást nyerénk körötökben, és mi, ha élni enged Isten, rövid nap alatt a hon szent harcában testvérekül fogunk érettetek a közel ellenségtől fenyegetett szép városok megmentéséért harcolni, talizmánul vivén magunkkal a meggyőződést, hogy ily népnek, melyben annyi a jó iránti lelkesedés, annyi a honszerelem, igazságosan veszni nem lehet; ily nemesen érező város nem eshetik a bősz rablók martalékául, s így mi is az igaz Isten segedelmével az ármányon, a cselszövők által felbújtogatott barbár csordán diadalmaskodni fogunk. Kelt Szabadkán aug. 13. 1848. Pest megye h. főispánja s nemzetőrségi parancsnok: Gr. Károlyi István s. k.

Szentkirályi Mór kir. biztos rendeletére aug. 17-én *Markovics* Dániel parancsnok a szabadkai nemzetőrökből is két ezret állított ki és azokat 5 napra élelemmel ellátva délutáni 3 órakor szintén a táborba vezette[6]). Azonban — sokan elmaradtak, különféle ürügy alatt nem akartak kivonulni; miért is a tanács kénytelen volt az illetőket pénzbirságra itélni.

A Bács vármegyei három táborban *Verbászon*, *Ó-Becsén* és *Temerinben* összesen valami 30—35 ezerre emelkedett az összes magyar haderő. *Bechtold* most aug. 19-re tűzte ki *Szt-Tamás*nak második ostromát, és a nagymérvű készületek után már biztos győzelemre véltek számíthatni; de most is kudarcot vallottak. Hasonlóan nem sikerült az aug. 26-án tett hadiműködés Temerin-Ó-Kér-Járek felé[7]): úgy hogy a táborban alig kételkedett már valaki a fővezér roszakaratában vagy épen árulásában, mely vádat *Percel* Mór már aug. 19-én az országgyűlésben határozottan ki is mondott. És az ellenzék hevesen támadta meg a kormányt, hogy tétlenséggel és idővesztegetéssel engedte annyira megnőni az eleintén könnyen elfojtható lázadást.

Ezen napokban végezték be városunkban a *nemzetőrség szervezését*. A 2540 egyénből álló őrsereget a város nyolc köre szerint nyolc egyenlő századra osztották, úgy hogy az 1—4. körből egy-egy századot alakítottak, az 5. és 6. körből három századot, a 7. és 8. körből pedig, minthogy az ezen körökben lakó szerbek lefegyvereztetvén a nemzetőrségbe nem vétettek fel, csak egy századot szerveztek[8]). Aug. 28-án az országos haditanácstól az őrnagy *Szárics* Móric kineveztetését kérik és legalább 1500 szuronyos fegyvert. Ezután a szükséges 16 dobos betanultatásáról is gondoskodnak.

---

[6]) Az 1848. évi tanácsjkönyv 569. sz.

[7]) Lásd Kossuth beszédét az alsóház szept. 2-án tartott ülésében. Papp Dénes említett műve II. köt.

[8]) Aug. 14. tanácsülés jk. 554. sz.

Egy aug. 29-én kelt miniszteri rendeletre a szept. 2-án tartott közgyűlés a *honvédsereg* szaporítására e városra eső újonc-jutalék összeirására a város külső és belső területe számára két bizottságot küldött ki, amelyek az összeirást szept. 11-én már elkészíték. Elhatározták, hogy a templomokban a szószékről is buzdíttatni fogják a lakosságot. A katonai kötelezettség 4 évre terjed, egy atyától csak egy fiú vitetik el akár házas akár nem, gazdag vagy szegény; csak a családfentartó nem vihető el. Először a 19—20 éveseket viszik, s ha ezekből a szám ki nem telnék, a 21—22 éveseket is; helyettesítés nem engedtetik meg. A szökevények pedig 4 év helyett nyolcra soroztatnak be. Azonban sok ellenszenv mutatkozott a lakosság között az újoncozás iránt. Azért a tanács félt, hogy majd a tényleges kiállításnál zavargások is történhetnek, s azért kérte a kormányt, hogy ne helybelit küldjön ki e célra kormánybiztosnak, hanem idegen egyént, aki több tekintélylyel és szigorral képes fellépni.

Nehogy a vármegyében garázdálkodó rácok *Szabadkát* is véletlenül megtámadják, és talán már a szept. 4-én tartandó vásár alkalmával zavart vagy nagyobb bajt okozzanak, a tanács már előre gondoskodott és a város védelmére intézkedéseket tett. *Lénárd* Máté főügyészt és egy városi képviselőt Pestre küldöttek, hogy a város délnyugati részének *elsáncolására* művezető hadimérnököt kérjenek, továbbá 2—3 *ágyút* is, amelyet a város igért majd felszerelni, és egy rokkant tüzért, valamint a dobosok tanítására is két alkalmas egyént. Végre a kiállítandó 2—3 száz önkéntes és mozgóvá teendő őrség számára 3—4 száz fegyvert kérjenek a kormánytól és a puskaműveseknél található szuronyos fegyverekből több százat vásároljanak. — S hogy a táborból is mindig hiteles híreik legyenek, *Trencsényi* József ügyvédet és képviselőt 2 frt napidíjjal Verbászra küldék[9]) S ez már szept. 6-án jelenti a *perlaszi* fényes győzelmet.

[9]) Az 1848. évi kgyűl. 193. — Tanács jk. 617. sz.

A pesti küldöttség egyelőre eredménytelen maradt; de midőn a *Szentkirályi* helyébe aug. 26-án kinevezett teljes hatalmú polgári és tábori országos biztos *Beöthy* Ödön Bihar vármegye főispánja szept. 14-én ezen kérelmet „a város részéről nemcsak a tábornak, hanem hazánk ügyeinek hathatós támogatását s áldozatkészségét tapasztalván“ a hadügyminiszternek figyelmébe ajánlotta, csakhamar meg is kapták a 600 szuronyos fegyvert és három hatfontos ágyút egy lőszeres szekérrel[10]). — Ezután a város elsáncolásához is fogtak okt. 9-én s minden 1—4 frt adó után egy-egy napszámot vetettek ki. A hadügyminiszter által *Laval* mérnök küldetett ide, azonban még dec. 11-én is a munkások hanyag megjelenése miatt a munka csak lassan haladt; dec. végén naponkint 100 talicskával dolgoztak s elkezdték a harmadik körsánc *(redoute)* építését.

V. Ezalatt az országos ügyek állapota gyorsan fejlődött s pedig épen nem javunkra. *Jelasich* horvát bán, a bécsi reakció főeszköze, tekintélyes sereget gyűjtvén szept. 11-én a Dráván áttört és 80 ezernyi seregével az ország szíve felé közeledett; míg Erdélyben *Urbán* ezredes az oláhokat, és Nyitra vármegyében *Hurbán* a tótokat lázítja a magyar kormány ellen. A magyar miniszterium még egy végkisérletet tett Bécsben a viszály békés kiegyenlítésére; de miután ez is végképen meghiúsult, szept. 10-én lemondását adta be a nádornak. Ezen dolgok rendkívüli izgatottságot okoztak az országgyűlésen, amelyet *Kossuth* Lajos heveskedése még fokozott. S e zavarok között a nádor személyesen ment le *Jelasich* táborába vele értekezni; de ez játékot űz vele. István főherceg erre szept. 22-én Budára visszatért és állítólag a király parancsára elhagyja végképen az országot, mely most nádor és kir. helytartó nélkül magára maradt.

[10]) Szept. 26-án már a városban volt.

Még szept. 14-én kelt *Batthyányi* miniszterelnöknek városunkhoz is küldött rendelete, melylyel hazánk aggasztó veszélyes helyzetében a *honvédsereg* szaporítására az újoncállítási törvény[1]) szentesítése előtt is az alsóház határozata alapján a *toborzás* rögtöni megkezdését parancsolja. — Ennek következtében a szept. 17-én tartott városi közgyűlés *Sztipics* Kristóf tanácsnokot és az alkapitányt bízta még a toborzással. Szabadkára 528 honvédújonc volt kivetve, ezeket a 18—32 éves lakosságból szándékoztak kiállítani. Fogadási díjul 100 pfrtot, toborzási költségül minden alkalmasnak talált egyén után 5 frtot állapítottak meg. A 100 frtból az illető egyén 10 frtot mindjárt kikap kézipénzül, 90 frtot pedig az eskü letétele után. A szükséges pénzalap előteremtésére pedig minden adófrt után 20 kr. rendkívüli adó vettetett ki. Ha pedig szigorú behajtással sem sikerülne ily pénzszűk időben ez összeget behajtani, azon esetre *Tompa* pusztából a kis-szállási és tinójárási hármas dombtól az u. n. négyes határ felé terjedő tábla 3—3 lánconkint (2000 □ öles) köttetett le hat évre zálogúl a legénységnek; mely szántóföldeket mások is 33 frt 20 kr. mellett zálogba vehettek[2]). — Mindjárt szept. 17-én délután felcsapott ugyan 29 legény, de azután lelóhadt a lelkesedés. — A kormány a városnak már szept. 2-án kifejezett aggodalma dacára városunk országgyűlési követét *Spelletich* Bódogot nevezte ki ide kormánybiztosnak a honvédsereg minél gyorsabb kiállítása végett.

Szept. 15-én *Beöthy* Ödön orsz. biztos Verbászon Csajághy Márton főszolgabirót azon utasítással küldé városunkba, hogy *Végh* Bertalan őrnagygyal itt helyben, Jankovácon, Mélykúton és Almáson 1200 főből álló nemzetőrséget lehetőleg lőfegyverekkel, minden esetre pedig irtó eszközökkel ellátva összeállítson és készen tartson, hogy első felhívásra azonnal rendeltetése helyére indíthassa.

[1]) Lásd az alsóház aug. 16. ülését. Papp Dénes eml. műve I. köt.

[2]) Okt. 30. kögyűl. határozat 214. sz.

A *Szabadkára* eső 800 nemzetőr kiállítását a város önkéntes vállalkozás útján, s szükség esetében a városi nemzetőrség közt tartandó nyilvános sorsolás útján rendelé el. — Ezek azután a vármegye déli részeibe Bács, Palánka, Novoszelo környékében a Duna cernirozásával bizattak meg a városból két ágyút és a szükséges társzekereket vitték magukkal.

Bechtold, akit *Beöthy* kormánybiztos letett a parancsnokságtól, szept. 6-án vett búcsút a tábortól és maga *Mészáros* hadügyminiszter jött le, hogy személyesen elhatározó csapást mérjen a rácokra és azután a hadakat innen a Drávához vigye *Jelasich* ellen. — Városunk szept. 18-án üdvözli a minisztert, mint e vármegye fiát, a táborozási téren, és kifejezi reményét: *„hogy ő nem fogja engedni, hogy szülőföldünkön dúló ellenség boszulatlan üzze vadságát; nem fogja virágzásnak indult városunkat s e vidéket a dühös ellenségnek áldozatúl engedni; s Isten és népek áldása fogja nyomdokait állandóan követni . . .“*

A minisztertanács szept. 19-én kelt határozata meghagyta *Mészáros*nak, hogy tovább ne késedelmezzék, hanem e rendelet vétele után a *szt.-tamási* rác tábort azonnal támadja meg; és bármiképen üssön is ki az ütközet, minden disponibilis erőt Duna-Földvárra szállítson. Amint Mészáros e rendeletet szept. 21-én megkapta, *Szt.-Tamást* azonnal meg is támadta; azonban e harmadik támadás is eredménytelen volt; csak a kórházak teltek meg sebesültekkel, betegekkel.

A katonaság egy része a verbászi táborból most a Dunántúlra küldetett és szept. 26-án Mészáros 105 kocsin 5000 fegyvert küldött onnan *Szabadkára* ideiglenes letételbe. Ezekből a város a nemzetőrség részére 500 drbot kér, minthogy a kormánytól előbb kapott 600 szuronyos fegyver a Palánkára rendelt városi nemzetőrségnél volt s így a városban veszedelem esetére csak igen kevés

számú vadászfegyver volt található. Azonban okt. 3-án vett rendeletre tüstént Pestre kellett szállítani az egész készletet. — Jó, hogy a rácok még egyelőre békében táborukban maradtak.

A városunkban szept. 17-én kezdett honvédtoborzás e hó végéig 120 újoncot gyűjtött össze. — Nehogy azonban a rác lázadókkal elborított vidékek ezáltal is a védelemtől jobban meg legyenek fosztva és az amúgy is izgatott kedélyek még inkább felingereltessenek: a kormány egy legújabb rendeletében *Szabadkát* s az egész Bácskát a honvédek állítása alól felmentette. *Szabadka* mégis okt. 2-án a már toborzott honvédeket mindjárt át akarja adni, „nehogy ezek a haza jelen vészes körülményeiben városunkban idejöket dőzsöléssel, mindenesetre pedig haszontalanúl eltöltsék.“ — Át is vitték őket Szegedre. *Cserey* Ignác őrnagy, akit Kossuth az újoncok szervezésére ide leküldött, okt. 12-én Szegedről irt levelében *Szabadka* várost és névszerint *Arnold* Frigyes főbirót és *Sztipics* Kristóf tanácsnokot a toborzás lelkes vezetése miatt dicsérettel halmozza. „Ma reggel megtekintvén a szegedi várban a Szabadkáról érkezett újoncokat, örömmel tapasztalám, hogy ezek mind oly válogatott bátor kinézésű, lelkes s többnyire mívelt egyének, kikre a sereg, melybe sorozva leendnek, mindig csak büszke lehet. Sok ily fiat a veszélyben forgó hazának, s a haza bizonyosan mentve leend . . .“

— Fordítsuk figyelmünket ismét az országos eseményekre. — István nádor távozása után a bécsi reakció már nyiltan s álarc nélkül folytatta gonosz terveit. A királylyal szept. 26-án egy rendeletet irattak alá, mely szerint *Lamberg* az országban levő összes seregek főparancsnokának neveztetett ki. De midőn az Pestre jött, egy csoport fanatizált embertől szept. 27-én a lánchídon agyonüttetett. — Ennek hírére gróf *Batthyányi*, aki a nemzetet mindig az alkotmányosság és méltányosság terén iparkodott meg-

tartani, mint ideiglenes miniszterelnök újra s végképen lemondott. A kormányzást most az országgyűléstől választott *honvédelmi bizottság* veszi által.

Jelasich már Székes-Fehérvárnál állott, itt azonban fényes kudarcot vallott nagyszájú dicsekvése. Szept. 29-én *Móga* altábornagy a horvátokat legyőzte, maga Jelasich okt. 2-án Ausztriába szökött hátrahagyván *Roth* tábornokot 10 ezer emberrel, aki azonban szintén kénytelen volt okt. 6-án *Ozoránál* a fegyvert lerakni. — Eközben a bécsi kamarilla okt. 3-án a király nevében az országgyűlést feloszlatja; s azon reményben, hogy *Jelasich* már Budapesten van, őt teljes hatalmú kir. biztosnak nevezi ki az országban. Helyzetök azonban igen nevetséges lehetett, midőn két nappal később azon hírt veszik, hogy a *„lovagias bán“* a magyar hadaktól űzve Bécs felé szalad. — Az országgyűlés azért a törvénytelen *manifesztumot* el nem ismervén, nem oszlott szét; *Kossuth* hatalmas szónoklatának varázsa által *forradalmi* térre vezette. S minthogy miniszterium nem létezett, a *honvédelmi bizottság* ruháztatott fel az ország kormányzatának teljes hatalmával; s ennek elnöke *Kossuth* lett.

Az udvari reakció az okt. 3-iki *manifesztum* által biztosítottnak vélte a győzelmet, de az ellenkezőről kellett meggyőződnie, t. i. hogy a magyar nemzet elszánt önvédelem nélkül nem fogja magát engedni jogaitól megfosztani. Azért megtett mindent, hogy az országot katonasággal körülvéve erőhatalommal leigázza. *Jelasich*ot új hadisegélylyel ismét az országba küldik; Erdélyből *Puchner*nek kellett Temesvár és Arad felé működnie, hogy Szegednél a rácokkal egyesüljön; a magyarországi várak parancsnokait és a katonaságot a magyar kormány ellen lázítják; *Mayerhoffer*, osztrák konzul Belgrádban is azon volt, hogy a rácok, akik eddig csak nemzetiségi érdekek mellett harcoltak, most a császár érdekében mint a csász. sereg segédhadai működjenek. És míg *Jelasich* Buda felé törekszik, ők is Szeged felé iparkodjanak, hogy a bán működését

elősegítsék. Erdőd és Dálya közt betöréssel is fenyegetett, mire a honv. bizottság okt. 8-án rögtön intézkedett, hogy a Duna cerniroztassék és a verbászi tábor is némileg megerősíttessék. Másrészt a várparancsnokokat föltétlen hűségre vagy lemondásra szólítja fel. *Temesvár* és *Arad* a reakció zsoldjában levén az engedelmet megtagadta; *Pétervárad* is nagy nehezen biztosíttathatott a magyar ügynek.

Eközben a *bécsi* nép is a magyarok mellett kezdett tüntetni, *Latour* osztrák hadügyminisztert, a magyarok legnagyobb ellenségét felakasztották, az udvar maga is okt. 7-én Bécsből megszökött és *Olmützbe* menekült. — A *rácok* okt. közepén 3 hadtestben elkezdték működésöket Torontál vármegyében, azonban érzékeny veszteséggel visszavonultak és jó sokáig nyugton maradtak táborhelyeiken.

Ily körülmények között *Kossuth*nak az volt a terve, hogy a Bácska és a temesi vidék egyes pontok megerősítése mellett egyelőre magára hagyassék és az itteni hadak az okt. 16. óta Jelasich helyébe az összes osztrák katonaság fővezérré kinevezett herceg *Windischgräz* tábornok betörésének meggátlása végett a felső-dunai vidékre szállíttassanak. Meg volt győződve, hogy a rácok *támadó* háborút sikerrel nem folytathatnának, a hátrahagyott néhány hadosztály pedig elégséges lesz a lázadás továbbterjedését megakadályozni. — Minthogy pedig *Windischgräz* sokáig késedelmezett, a magyar kormány azt hitte, hogy tavasz előtt talán meg sem kezdi a hadjáratot; s azért igen helyesen arról gondolkozott, hogy itt lent nagyobb erélyt kifejtvén néhány győzelmet arasson a rácokon, s így a bekövetkező békealkudozások a haderőnek felszállítását lehetségessé tegyek.

A verbászi magyar táborban történt is ez időben sok készület, aminek azonban nem lett meg a kivánt ered-

ménye. A magyar kormány tehát minden áron békét akart a rácokkal, *Rajasich* azonban *Windischgrätz* nagy seregében bízva a föltételeket nem fogadta el, mire az ellenségeskedések újra megkezdődtek.[3])

Beöthy Ödön nov. 12-én felszólítá városunkat, minthogy a megyebeli táborból számos katonaság Pestre vitetett, a bekövetkezett zord idő és hosszú éjek a megfogyott erő tábori szolgálatára minden lehető katonai erő alkalmazását igénylik; nehogy a kitörhető ellenség elegendő védelmi erőt nem találva, a vagyon- és személybátorság a vármegyében veszélyeztetve legyen: városunk is, amely a veszély torkához oly közel áll, eddigelé is kitüntetett hazafias buzgalmánál fogva 400 jól felfegyverzett nemzetőrt azonnal küldjön a *verbászi* táborba. S pedig nem a nemzetőrök szokott gyakori (17—18 napi) költséges és időrabló felváltásával, hanem mindjárt legalább 10 hétre. A nov. 14-én tartott közgyűlés *Szárics* Móric nemzetőri őrnagyot bizta meg a rendelet végrehajtásával. Egyszersmind megkérték *Beöthy* orsz. biztost, hogy a város nagy terheit tekintve, ezt ezen új teher mellett a *dunai* őrvonalra már két hónap óta küldendő 800 (négy század) nemzetőr kiállításának terhe alól felmenteni és ezeket az ottani szomszéd helységek nemzetőrei által pótolni kegyeskedjék; mert hat századnak folytonos kiállítására a város nem képes. S minthogy a 400 nemzetőrnek rendes fegyvert sem adhattak, *Végh* Bertalan őrnagyot, mint a dunai őrvonal parancsnokát felszólíták, hogy onnan 250 álladalmi szuronyos fegyvert Verbászra küldjön. Végre pedig a városi lakosság „e város s a haza védelmében közszolgálatnak erélyes előmozdítása s a közönség lelkesítése tekintetéből a hazát környező veszélyekről, a felzendült számos ellenség által újabb időkben elkövetett pusztítások s iszonyú kegyetlenségek elősorolása mellett, minden *templomok*ban a szószékekből folytonosan értesíttetni s felvilágosíttatni rendeltetik."

[3]) Horváth Mih. eml. műve II. köt. 71., 79., 87. lapon.

Az ellenséges táborok egymást őrizték.

Ezalatt dec. 2-án *Ferdinánd* király a trónról lemondott, de utódja *Ferenc József*, akit a nemzet királynak nem ismerhetett el, folytatá az elkezdett irányt. *Windischgräz*, akivel a magyarok már okt. 30-án Bécs alatt *Schwechat*nál harcoltak, dec. 14-én lépte át az ország határát; és a magyar kormány intézkedéseket tett, hogy a bácskai és a bánsági seregek csakugyan a felvidékre vonuljanak.

Már nov. végén 169 ezer éles töltés érkezett Verbászról városunkba hét nagy kocsin. Dec. 23-án a városunknak küldött, de Becskereken használt ágyúkat is Pestre parancsolják vissza; néhány nap múlva dec. 25-én pedig az aldunai mozgó hadseregtől küldetett ide 20 lőpor-kocsi . . . Jan. 19-én minden lőszert Szegedre kellett általszállítani. — A kormány a *honvédújoncok* állítását is sürgette. *Szabadka* a maga jutalékából, amint fönt láttuk, önként beadott okt. végéig 240 legényt; nov. hóban csak 58 legényt toboroztak, tehát összesen 298 újoncot állítottak. Minthogy azonban ez úton nem igen remélték az egész számot (528 legényt) kiállíthatni, egy szept. 26-ki közgyűlési határozatot dec. 6-án is felújítván, elhatározták a toborzást 1849. jan. 15-ig folytatni, 16-án pedig a biztosabb és gyorsabb sorshúzás által előteremteni a netalán még hiányzókat. Azért minden 19—22 éves egyént figyelmeztettek, hogy esetleg még helyettesítésről gondoskodjék; mert a sorsolás után ennek hely nem adatik.

Bezerédi Miklós alezredes, a Bács vármegyében levő összes nemzetőrség főparancsnokává kineveztetvén, dec. 20-án *Csébr*ől felkéri *Szabadkát*, hogy — tekintve a nagy nyomort és veszedelmet, melynek az *Ó-Kér*től *Futak*ig terjedő s majdnem minden védelemtől megfosztott vidék ki vagyon téve — lovas nemzetőreinek egy részét e vidék védelmére *Kiszács*ra küldeni szíveskedjék. — Városunkban azonban a *lovas*-nemzetőrség épenséggel nem volt még

rendezve; mindössze csak 30—40 főből állott az egész ovasság, de nagy részben még teljes felszerelés nélkül volt. A városi tanács mégis, hogy a veszélyeztetett vidéken képessége szerint segítsen, időnkint felváltandó tiz lovast határozott küldeni, ha evvel segítve leend. — Hisz' itthon közvetetlen veszély nem fenyegeté még városunkat.

*Bezerédi*nek az ezen ajánlatra dec. 30-ról kelt válasza, aki a helyzet közvetetlen hatása alatt méltányosan meg tudta itélni városunk viszonyait is, méltó határpontúl állítható városunknak az 1848-dik évi mozgalmas történetének végére. — „Hazánk (így írja Bezerédi) nem az áldozat mennyiségére, de a lelkesedésre tekint, melylyel az áldozatok hozatnak; s annyi példa tanúsága szerint *Szabadka* lelkesedésével méltán büszkélkedhetik! S ezen lelkesedéstől bizvást várom, hogy Szabadka, ha f. év s hó 23-án kelt becses levele szerint jelenleg 10 lovasnál többet nem állíthat is, ezen 10 időnkint felváltandó egyéneket jelen kérésem következtében s említett levele értelmében *Kiszács*ra mielőbb kiindítani szíveskedend, hol örömmel fogadtatni fognak azon meggyőződésben, hogy kötelességöknek minden készséggel megfelelendnek."

VI. Az 1849. év városunkra is még mozgalmasabbá s az egész országra épen végzetessé lett; már kezdete is majdnem kétségbeejtő helyzetbe juttatá vidékünket.

Windischgräz a még gyakorlatlan magyar hadakat maga előtt űzvén, a főváros felé közeledett, melyet az országgyűlés és a kormány dec. 31-én elhagyott, hogy működését *Debrecenben* folytassa, míg *Windischgräz* jan. 5-én Pestre be is vonult. Ez okból az alsóvidéki magyar hadierőt innen el kellett vonni, és a vidéket a különben is vérszemet kapott és féktelenül garázdálkodó rácoknak prédául hagyni. Sőt a német érzelmű *Bakonyi* helyébe nemrég kinevezett gróf *Eszterházi* tábornok, mint a ver-

bászi tábor parancsnoka, Zentának még dec. végén tett esdeklésére, hogy a szt.-tamási rác táborból a Zenta alatti helységekre valóságos tatárpusztítást kezdett rác rablók megfékezése ellenében ama helységekbe némi katonaságot rendeljen, — azt válaszolta, hogy úgyis az egész vidéket az ellenségnek feladva vissza fogja magát vonni! — Szép vígasztalás annyi önfeláldozás után, midőn a veszedelem biztos kilátásban volt. — A tábornok nem törődése miatt jan. első napjaiban a fenyegetett vidék s így Szabadka részéről is küldöttség menesztetett a kormánybiztos- s Bács vármegyei főispánhoz azon sürgető kérelemmel, hogy mindenesetre s halasztás nélkül támadtassa meg a rácok *szt.-tamási* fészkét, amely célra a környékbeli lakosságot is vegye igénybe. Csakhogy ezen a kétségbeejtő helyzet-sugalta terv, mely alkalmasabb időben sem sikerült, most épen szóba sem jöhetett.

Amitől az alvidék lakosai annyira féltek, az jan. hó közepén bekövetkezett, t. i. a rendelet, mely az itteni katonaság felvonulását parancsolta. Erre a vármegye Verbászon értekezletet tartott, melynek célja volt a vidék kellő megvédésére módokat találni.

A magyar kormány — amint Kossuth febr. 12-én írja — vérző szívvel bár, de el kellett magát e lépésre határoznia. Elkerülhetetlen volt ezen összpontosítás, mert a főellenség legyőzésével a melléktámadások támaszpontja is elesik. És a kormány meg volt győződve, hogy a rác lázadás ügye és Bács vármegye sorsa nem Bácsban, nem a rabló rácokkal szemközt, hanem egészen másutt fog eldöntetni . . .

A bácskai sereg, melyet csak *Vécsey* Károly tábornok erélyes fellépése óvott meg a fővezér árulásától, jan. 20-án indult el *Verbász*ról Szeged felé, ahová 25-én érkezett meg. S a sereg után a rácok kegyetlenkedéseitől való félelemtől űzve *Becse*, *Ada*, *Zenta*, *Kanizsa* magyar lakossága is a januáriusi zord időben futott-menekült, és hely-

ségről-helységre mint a hömpölygő hógomoly mindjobban szaporodott, legtöbbnyire a puszta életen kívül alig mentvén meg valamit. Még minap jómódú gazdák, most vagyontalan s mások könyörületére szorult földönfutók; sorsuk gyors változásával a földi szerencse állhatatlanság-nak élő tanúi, városunk lakosságában is azon meggyőződést érlelték meg, hogy földi javakban nem kell szerfelett bízni. — Szabadka és Szeged számtalan sok menekültnek adott barátságos hajlékot. — Pedig a *Bácska* nem is volt annyira elhagyatva és kiürítve, mint a szerencsétlen temesi *Bánság*. Pétervároadon és környékén még maradt magyar katonaság, s Vécsey is *Szeged*en és *Szabadkán* két zászlóalj honvédet, harmadfél század huszárt s két lovassági üteget hagyott hátra gróf *Hadik* Gusztáv ezredes vezénylete alatt őrségül[1]); mert attól tartott, hogy a rácok e két városon át a temesvári császáriakkal egyesülni fognának. A főhadiszállás Szegeden volt, s ezen hadakból lett a *IV-ik hadtest*[2]), amely épen az alvidéki helységek védelmére volt rendelve.

Másrészt a kormány arra is számított, hogy a magyar nép és a vele érző bár más ajkú alvidéki lakosság maga magát is meg fogja védeni.

Alig vonult el a verbászi magyar tábor, a rácok azonnal mozogni kezdtek. A *szent-tamási*ak mindjárt másnap jan. 21-én *Verbászt* megtámadták és hitszegően felprédálták. *Knézy* Antal alispán mint a vármegyei tábori bizottmány elnöke azonnal felszólítá a vármegyét s *Szabadkát* is *népfelkelésre*, melynek szervezését *Bezerédi* Miklós alezredesre és *Végh* Bertalan őrnagyra bízták.

Ily rémhírre kissé vígasztalólag hatott *Zomborcsevics* Ferenc városi főjegyzőnek, aki ez időben városunkban a magyar szellemnek nem utolsó s lelkes harcosa volt, Topo-

[1]) Rüstow: Az 1848—9. évi magyar hadjárat története. Fordította Áldor Imre. I. 202. — Horváth függ. harc. II. 97—98.

[2]) Már egy 1848. okt. 11-én kelt rendelet az egész országot 8 hadmegyére osztotta, s Bács-Bodrogh, Csongrád, Csanád, Békés, Arad, Zaránd és az u. n. Bánság területe képezte a IV. hadmegyét Szeged székhelylyel.

lyáról jan. 23-án írt levele, ahol a városi nemzetőrséggel a leginkább fenyegetett helységek védelmére *Szárics* és *Végh* őrnagygyal állott. Ő is a népfelkelés rendezését és fegyveres segítség küldését sürgeti; azonban a veszély — mint írja — közel sem nőtt még annyira, hogy *Szabadkáról menekülni* kellene; *Hegyes*, *Feketehegy*, *Topolya*, *Csantavér* elszántan fog küzdeni a rácok ellen. Nagyobb biztonság kedveért azonban szükséges a topolyai és a csantavéri őrvonalat lehetőleg támogatni. — Ugyanazon nap este *Végh* őrnagy már lázas sietéssel ír polgármesterünknek: „*Tisztelt Barátom! Embert és fegyvert, mert másképen ami történhet, mindent felülmul. Szabadka polgárai készen legyenek! Feketehegy, Hegyes már csak voltak; az éjjel Topolyára jö az ellenség. Embert tehát!*“ — De másnap este városunkban letett lőszerekből 10 ezer kemény töltést kérvén, folytatja: „*Hegyes még kezeink között van, a nép nyugodtabb. Segítség majd csak jön mindenhonnan, de azért kérek embereket küldeni. A nemzetőrök számára pénzt kérek.*“ Ugyanakkor kértek *Szivacra* is 12 ezer puskatöltést, *Ó-Morovicára*, *Pacsérra* is lőport, golyót, hasonlóan *Sztanisicsra* 5 ezer, *Zomborba* 10 ezer töltényt.

Végh őrnagy tudósítására *Szabadka* is rögtön jan. 23-án *Szeged* és *Halas* városokat értesíté a fenyegető veszedelemről és sürgetve segítséget kért. *Halas* azonnal továbbította a vészhangokat a Kúnságba és Pest vármegyébe; s igazán lélekemelő látvány, hogy buzdultak s készültek fel mindenütt a rokonkeblek városunknak s vidékének védelmére. — *Halas* város közönségének városunkhoz írt tudósítása ekképen hangzik:

Kedves szomszédink s barátink!

Vészt hirdető levelüket azonnal közlöttük *Vadkert*, *Kis-Körös*, *Keczel*, *Kalocsa*, *Kecskemét* pestmegyei és *Fülöpszállás*, *Szabadszállás*, *Kun-Szt.-Miklós*, *Laczháza* felső-kis-kun, *Majsa*, *Félegyháza* alsó-kis-kun községekkel. A pestmegyei helységekből tegnap *Kis-Körös* küldöttei voltak nálunk bővebb tudomásnyerés végett,

kiktől értettük, hogy Kis-Kőrös az indulásra 500 emberrel már készen áll, *Keczel* pedig tegnap el is indult Szabadkára; *Kalocsa* is tetemes erőt gyűjt; a kis-kun felső községekben szinte bámulatos a munkás buzgóság, melylyel szabadkai rokonaik segitségére sietnek; ezeket azonban tegnap este futár által tudositottuk, miként már Szegedről tetemes katonai erőt nyervén, mely által a vész legyőzhető, legalább elboritásában feltartóztatható lesz, a 4 kiskun felső községek, mint akik 10—15 mértföld távolságra vannak Szabadkától, minden percben az elindulásra fegyveres erejökkel készen; azonban tőlünk újabb felszólítás vételéig honn maradjanak. — *Kecskeméti* futárunk még mindeddig meg nem érkezett. Jelen levelünket átadó *Félegyháza* követei az ő nagy községök felkelési és segélynyujtási készségökről élőszóval adnak tudósitást Önöknek. — Mely sietve tett tudósításunk után vagyunk rokoni szeretettel Halason január 26-án 1849. reggeli 8 órakor. Halas Város Községe.

Uszód községe is Kalocsa mellett azonnal 40 nemzetőrt indított útnak és szükség esetében két hét múlva újakkal igéri felváltani. *Faisz* Pest vármegyei község jan. 27-re 160 embert küldött ide. — A *kis-szállási* pusztáról a derék *Egan James* jószágfelügyelő mindjárt 24-én este 30 legényt küldött városunk rendelkezésére. *Szegedről* is azon biztatás érkezett, hogy *Vécsey* tábornok 26-ra 1200 gyalog és lovas katonaságot, ezenfelül még két század lovas nemzetőrt fog *Szabadkára* küldeni. *Hadik* ezredes is jan. 24-én tudosítá városunkat, hogy 25-én Szegedről egy gyalog zászlóalj (az V. honvédzászlóalj) küldetik Szabadkára 400 szekéren. Ezen szekerekre a tábornok rendeletére az egész *kórházat* összes személyzetével és felszereléseivel és az álladalom minden javait felrakván, ezeket másnap, (26-án) korán reggel Szegeden által *Makóra* küldjék[3]).

A minden oldalról kapott segélycsapatokat városunk nem maga számára tartá vissza, hanem a veszedelem színhelyére viteté *Hegyes*ig; azonban ellátásukra egymaga nem lévén képes, a vármegyét is hívta fel segítségre egy

[3]) Még február 2-án 25 kocsin szállítottak betegeket, de még 70—80 súlyos beteg a város gondjára hagyatott hátra.

jan. 27-én *Horváth* Antal főispán- és kormánybiztoshoz Bajára intézett levelében, melynek szövege a következő:

„Tegnapról polgármesterünkhöz 67/849. H. szám alatt intézett hivatalos levelére van szerencsénk válaszolni: hogy városunk tisztán fogá fel hazafiui hivatását, midőn a szomszéd magyar hatóságokhoz segélyért folyamodván, fegyveres segéderőt eszközlött. — Teljesité városunk hazafiui kötelességét akkor, midőn magára hagyatva *Végh* Bertalan és *Szárics* Móricz őrnagy urak vezénylete alatt, nemcsak saját önkényteseit, hanem a megérkezett minden segéderőt saját kocsijain, *Csantavér*nak s *Topolyán* keresztül *Hegyes*ig szállitá, s itt e helységből a rabló-csordát kiverni segített. Nem volt célja Szabadkának, s nem is leend az soha, hogy minden erőt a maga keblében tartván, a szomszéd helyeket figyelemre ne méltassa, mert meg vagyon győződve arról: hogy mikor a jó szomszédnak a házát a lángok elől oltalmazza, akkor saját házát is menti; azért felfogván hazafiui hivatását, minden erejét a vész szinhelyére immár kiszállitá. Azonban megvallani kénytelenek vagyunk, hogy e segéd fegyveres erőnek, a várandó egyéb segélynek és a megérkezett sorkatonaságnak minden élelmi szerekkel, zsolddal és fuvarrali ellátását *egyedül* Szabadka nem teljesítheti.

Miután tehát kivánnánk a katonaságot is az ágyúkkal együtt, úgy a még érkezendő tetemes fegyveres erőt *Hegyes* felé mozdittatni, — ezennel szomszédi hivatalos bizalommal felkérjük Méltóságodat, hogy a szomszéd segéderő vezényletére egy alkalmas vezért azonnal a helyszinére kiküldeni és valamint ezen fegyveres nép, ugy a katonaságnak élelmi szerekkel, zsolddal és fuvarrali ellátásáról gondoskodni méltóztassék.

Városunk aránylag minden teherhez hozzájárulandó lévén."

Szabadka tehát az elhagyatás e szomorú idejében intézőleg is folyt be az itteni eseményekre és megtett mindent, amit egy jó hazafinak tennie kellett. Hazafias buzgalmában és önvédelmi törekvésében mások helyett is cselekedett. Jan. 27-én az orsz. honvédelmi bizottságot is e vármegye szerencsétlen állapotáról tudósitván, *rendes* katonaságot kért; mert a gyakorlatlan néppel sikeresen működni nem lehetett. De a rendes katonasággal is baj volt, mert nagyobb és távolabbi működésre nem levén felhatalmazva, Szabadka határából nem volt kimozdítható,

Az orsz. honvédelmi bizottsághoz küldött felterjesztés a következő:

„Nem kételkedünk, miként a verbászi és ó-becsei táborokban feküdt katonai erőnek Bács megye kebeléből lett *kivonulása* és *Szeged*nél történt *összpontosítasa* után, rögtön értesült az országos honvédelmi bizottmányi elnök úr, miként a *szt.-tamási* sáncokban létezett rabló rác csorda *Verbász*ra, *Ó-Becs*re s *Petrovoszellóra* ágyúkkal kitörvén, a szerencsétlen helyeket kipusztítá, kirablá s gyújtogatással párosult gyilkolásai között a szegény magyar lakosságot régi fészkéből kiűzé, kirablá a tábori minden raktárakat s azontúl *Feketehegy* derék magyar helységre irányzá bosszúálló fullánkját; s noha e derék helység több óráig védelmezé magát a rablótömeg ellen, végre lelkes papjának legyilkolása, házainak felgyújtása és az egész helységnek hamuba s romba lett döntése után, az árva nép futamodásnak eredt. — *Szeghegy* német ajkú község minden ellentállás nélkül megadá magát, reá sarc vettetett, s noha ezt megfizeté, mégis kiraboltatott. — *Hegyes* magyar helység lakói tűzhelyeiket hagyák el, betört oda a rabló csorda, néhány ott maradt szegény magyarok meggyilkolása után, gyújtogatni s rabolni kezdett, mindenfelé azt hirdetvén, hogy a nép nekik itt eladva lévén, ha valamelyik község ellentállani merészel, felgyújtandó és szétrombolandó lesz.

Messze vidéken nincs már tanya, mely kirabolva és felgyújtva nem volna; lángba boríttattak legszebb helységeink, nyomor és inséget hirdet a városunkon keresztül költözködő, fészkéből kiűzött szegény magyar lakosság.

Megfagy a vér a meg nem roncsolt kebelben e rettenetességek láttára, s e rettenetességet egy oly csorda követi el, ki magát az ausztriai császár hiveinek hirdetvén, azt kürtöli, hogy amely község a magyar kormánynak ellent nem szegül és az ausztriai császárnak hűséget nem esküszik, tűzzel-vassal elpusztítva s lakossága legyilkolva leend.

Bácsmegyének legszebb s legnagyobb része oda van már, a haza oltárára annyit áldozott szegény nép, kétségbeesetten költözik. — *Szabadka* áll még egy pár szomszéd magyar faluval Szeged szegletjéről; azon Szabadka, mely éltető ütere Szegednek, magtára a Kúnságnak, kulcsa felső Bácskának, azon Szabadka, melynek 45000 lélekre menő lakossága annyit áldozott az árva hon oltárára, hogy minden szerénység mellett is elmondhatjuk felőle, miként bármely áldozó hatósággal versenyezhet.

A kétségbeesés örvényén állva kérjük, sőt esdeklünk az országos honvédelmi bizottmány előtt, hogy tekintve azt, miként a gyilkolva s rabolva pusztító ellenség katonasággal s ágyúkkal el vagyon látva, tekintve továbbá, hogy Szabadka, téres határánál fogva, tetemes élelmi szerekkel képes a magyar táborokat is ellátni, mely városnak elestét más község nehezen pótolhatand ki, — gróf Vécsey tábornok úr által e város s a megyei többi helységek megvédésére küldött lovas és gyalog katonai segéderőt, innen vissza nem rendelvén, azt inkább öregbiteni s az ellenség által elfoglalt rónákat, előbbi tulajdonosaiknak visszaszerezni méltóztassék.

Az itt létező katonaság, mely egy zászlóalj honvédből (az V-ik), egy század huszárból (a 3-dik ezredből) és fél üteg ágyúból áll, bizonyára nem mentendi meg, a legrosszabb esetben is, a szegedi tábort; ellenben e szerencsétlenül zaklatott szegény népet megvédhetvén, megczáfolandja azon hiedelmet, hogy e város s megye az ellenségnek csak úgy odadobatott; igy a szabad csapatok és nemzetőrök, sőt népfelkelés által is, elég erősek leendünk magunkat megmenteni s e vidéket a hazának megtartani.“

Vécsey tábornok jan. 28-án Szegedről szigorúan meghagyta a szabadkai tanácsnak, hogy parancsának vétele után rögtön 140 előfogatos kocsit küldjön Szegedre. Városi hatóságunk bármily nagy erőfeszítésébe került is, de a kívánt kocsikat útnak indította. — Másnap jan. 29-én a tábornok futár által újra 300 kocsit parancsolt innen Szegedre 4 napi élelemmel ellátva. Ezen rendeletnek azonban a tanács semmiképen nem tudott már megfelelni. A rácok t. i. *Kúlát* és *Cservenkát* elfoglalván, most *Bajsára* és *Topolyára* készültek; s ha tervök sikerül, városunk közvetetlen szomszédságába jutnak. E rémhírre városunk lakossága, melynek szállásföldei nagyobbrészt épen a topolyai oldalon voltak, megíjedvén, azonnal oda kisiettek s ingóságaikat s gabonájokat rögtönözve a városba hordották be. A többi kocsikat a népfelkelésképen idejött, de rendes katonaság nélkül az ellenséggel szembeszállani nem bátorkodó *halasi* és a *jankováci* nép 29—30. közti éjjel a maga hazaszállitására a tanyákról hajtotta el. A városi nép között is a veszedelem és zavar növekedtével mind-

jobban elenyészett az engedelmesség . . . A rácok, akikhez *Ó-Sztapár* is pártolt, s kik 3 ágyúval egészen *Cservenkáig* előrenyomultak már, mintegy 600-an lehettek csak; de az ellenök küldött gyakorlatlan nép rendes katonaság hiányában nem mert velök kikötni; hanem sokan *búbánatban*, mint mondák, az ivásnak adták magukat és bátortalanságukban az első két-három lövésre mindjárt futásnak eredtek. Azért városi hatóságunk jan. 30-án még e város országgyűlési képviselőit *Spelletich* Bódogot és *Biró* Antalt is felszólítja, eszközöljék ki a kormánynál, hogy az rendes katonaságot küldjön Bács vármegyébe. A rácok így könnyen Pestig barangolhatnak pusztítva-égetve, és a császáriakkal egyesülhetnek; pedig egy-két zászlóalj katonaság féken tarthatná őket.

Mit használhatott ily körülmények között *Vécsey* tábornok kiáltmánya, melyet *„az alsó Duna- és Tisza-vidék lakóihoz“* intézett! Szólamok voltak ezek, melyek bár őszinte s lelkesült kebelből fakadtak, nem nyugtathattak meg senkit.

Vécsey tábornok proklamációjának végszavai ezek:

„Halljátok tehát ti *jó érzésüek!* Ne gondoljátok azt, hogy titeket itt magatokra hagyni szándékom. Egy erős mozgó-hadsereget a rendes katonaságból 18 ágyúval itt maradni rendeltem Szegeden *Vojnics* ezredes, Szabadkán pedig *Tar* őrnagy urak vezénylete alatt, Ezen mozgó-sereg támogattatni fog 8—10 ezer fegyveres nép által, kiknek vezetőül értelmes tiszteket a magyar hadseregből adandok. S valamint ezeknek, úgy a fegyveres nép kellő élelmezését, úgymint: fizetést, kenyeret és széna-illetéket utalványozni fogom; kik titeket nemcsak védelmezni, de minden megtámadást visszavetni képesek lesznek.

Tartoztok ti pedig, mert ez kivánatom, hogy minden városban vagy helységben is legjobbjaitok s polgártársaitok közül egy *„védelmi bizottmányt“* válaszszatok, kinek kötelessége legyen nemcsak felsőbb helyről érkezett parancsok legpontosabb teljesítését eszközölni; hanem hogy minden bűnösök, kiváltképen az árulók s az álhírek vagy ellenséges falragaszok (placate) terjesztői ellen a legnagyobb szigorúsággal eljárni tartozzanak. És az ilyenek ellen a *rögtön-itélet* életbeléptetését ezennel rendelni elhatároztam.

Ti pedig, mindazon földiek s idegenek, kik szolgai gondolkozástokban alattomosan óhajtva várjátok azon órát, melyben a népet elárulhassátok! És ti vakbuzgó illyrek vagy rácok, kiknek tán gyönyörűségtök a rabló csordákat tetteikben utánozni, — gondoljatok azon órára, a kérlelhetetlen leszámolás órájára, mely — ha isten van! — számatokra bizonyosan eljövend!!

Kelt szegedi főhadiszállásomon jan. 31-én 1849. A mozgóhadsereg főparancsnoka: gr. Vécsey Károly, tábornok.

Hadik ezredestől is kértek katonai segélyt, de ez is febr. 5-én elutasító választ adott. Városunk tehát tett itthon, amit tehetett: *Laval* Károly hadnagy és mérnök vezetése alatt erélyesen folytatta a város déli oldalának *körülárkolását;* a délkeleti oldalára pedig már jan. hó közepe óta fegyveres őrvonal állíttatott *Lénárd* Máté városi főkapitány vezetése alatt. S így biztosította magát a város véletlen megtámadások ellen.

Hogy az önvédelembe rendet hozzon be, és a rendezetlen erők fegyelmezése s egyesítése céljából a kormány az erélyes *Hunkár* Antal veszprémi főispánt küldötte ide kormánybiztosi minőségben. Ez febr. 3-án Szegedről városunkhoz küldött felhívásában tudomásul veszi, hogy városunk mintegy két ezer nemzetőrt állított ki s még 400 embert fizet is. „Ahol puska nincsen, úgymond, más fegyverhez kell nyúlni; legjobb a dárda, dzsida, mely azonban kétfelől igen éles és igen hegyes legyen, hogy az most télen a vastag öltözeten keresztül is átverve, az ellenség fekete lelkét szélnek ereszsze.“ — Ezen praktikus utasítás után elkerülhetetlen szükségesnek mondja a *népfelkelés* rendezését is, amelyre szintén némely utasítást közöl.

Azonban a körülmények Bács vármegyében oly rendkívüliek valának; a népvédelmi erők, melyeket kormánybiztosi úton szervezni kellett, annyira rendezetlenek voltak, hogy a magyar kormány csakhamar meggyőződött arról, hogy honvédelmi tekintetben okvetetlenül szükséges a *polgári* és a *katonai* kormányzatot *egy kézben* egyesíteni.

S azért febr 12-én gróf *Batthyányi* Kázmér baranyai főispán küldetett ide ily teljes hatalmú kormánybiztosnak. Melléje pedig segéd-kormánybiztosnak Szabadka területére *Spelletich* Bódog adatott. S míg utóbbi városunkban működött, apr. 23-ig a *közgyülés* (jan. 20. óta) szünetelt.

A rác had febr. 8-án a Tisza mindkét oldalán kezdte a támadó működést. A *Suplikác* halála után vajdává tett *Theodorovics* tábornok maga Szeged felé tartott, előcsapatai febr. 9-én már *Szöreg*nél voltak; azonban szerencsésen visszaverettek, így *Horgos*nál is. *Kúlát* egy csapat rác már jan. 28-án foglalta el, és innen *Zombor* ellen mentek, mely városnak az ott állomásozott *Nemegyei* őrnagy qualifikálhatatlan kivonulása után febr. 11-én szintén uraivá lettek.

Ezen napokban veszett el *Zenta* is, melyben az istentelen *Trifkovics* őrnagy folytatta ördögi mesterségét s oly kegyetlenül bánt a magyar néppel, hogy a szörnyűségek hallatára megborzad az ember[4]).

Minthogy a rácoknak terve az volt, hogy Szabadkán és Szegeden át a császáriakkal egyesüljenek: *Szabadkát* minden áron el akarták foglalni. Küldöttek is ide oly üzeneteket, hogy ha majd bejönnek, kő kövön nem fog maradni, és hogy lemészárolnak mindenkit, aki magyar érzelmű. S ebben a zentai és másfelől jött hírek után nem is kételkedett senki. Rémület fogta el a lakosságot, és több száz család, főleg nők és gyermekek a város éjszaki részében levő szőlőkbe és a tölgyfás erdőbe költözködtek ki, hogy szükség esetére Halasra menekülhessenek. A szállási lakosok pedig a városba siettek[5]). — A zombori

[4]) Horváth M. Függetl. harc II. kiad. II. köt. 408. lap.

[5]) Ekkor a többiek között a Kuntityok is szőlőjökbe menekültek. Róluk aztán (s hasonlót a Malagurszki-Tyutyityokról is) énekelték a bunyevácok:

„Strašna gradja Kuntity vinograda,
Ne mož prityi servianska vlada.
Grom ubijo Jelasitya bana,
Da bog živi Kossutha magyara!“ — Magyarul: Szörnyű erőd lett a Kuntityok szőlője, nem birja azt bevenni a szerviánus hatalom. Verje meg az Isten nyila Jelasicsot a bánt, éltesse az isten a magyar Kossuthot.

rácok csak erősítésre vártak, hogy szándékukat városunkra vonatkozólag valósítsák.

Ily viszonyok között a városi tanács febr. 13-án *Zomborcsevics* Ferenc főjegyzőt egyenesen a kormányelnökhöz küldé, hogy ott is rendes katonaságot és az állami kincstárból 15 ezer frtot kérjen, valamint Szabadka részére egy állandó stabális tisztet. — Zomborcsevics szerencsével járt el küldetésében, amint a tanácsot febr. 19-én irt levelében tudósítá. Már útközben értesült gr. *Batthyányi* kormánybiztos kiküldetéséről; pénzt is kapott, és *Gaál* László alezredes Aradról neveztetett ki városunkba, mely örömhírt a tanács febr. 25-én vett tudomásul[6]).

Eközben *Batthyányi* kormánybiztos már el is kezdette működését. Febr. 21-én Szegedről a polgármesterhez küldött rendeletében általános felkelést parancsolt: *minden* 18—30 éves férfiú ragadjon fegyvert tulajdon tűzhelye megmentésére. Egyszersmind azt is parancsolta, hogy mindenki különbség nélkül fegyvereit vagy ilyenek gyanánt használható egyéb szerszámokat, mint kaszákat, kardokat, karikás ostorokat, továbbá a nyergeket is pénzért adja ki, hogy a mozgó-csapatok minél hamarabb felfegyvereztethessenek. Másnap pedig febr. 22-én azt rendelte, hogy a kisebb vétségű *rabokat* is a honvédek közé, vagy a mozgó-csapatokba oszszák be. Ennek következtében városunk márc. 4-én 64 ilyen rabot küldött át Szegedre. A 32 nagyobb vétségűeket is irataikkal együtt szintén Szegedre vitették át a várba, ahonnan ezek máj. végén kerültek vissza. Azonkívül a telekkönyveket, a számadásokat és a fontosabb levéltári okiratokat is a szegedi városi levéltárba vitték biztonságba.

Hogy a magyar ügynek netalán kárára legyenek, egy kormánybiztosi rendelet febr. 25-ről felmentette a városban lakó *rácokat* a honvédség kötelezettsége alól; hanem

[6]) E napokban kapott városunk a zombori városi pénztárból is 6 ezer frtot kölcsön, miután a zombori polgármester azon város pénztárát a pusztító rácok elől szerencsésen megmentette.

helyben kézi-munkákra rendelte őket szorítani. Érre a város febr. 27-én az orvost és a gazdát kivéve, a többi városi rác tisztviselőket is ideiglenesen hivataluktól felmentette.

Ugyanazon napon (febr. 27-én) *Spelletich* Bódog kormánybiztos rendeletet küldött a városi hatósághoz: „hogy minden fegyverfogható egyén e város kebelében talpon álljon; és a városi hatóság odautasíttatik, hogy a *mozgó*-sereget holnap délig kiállítván, *Szárics* Mór őrnagy közbejöttével tizedekre osztassa, feleskedtesse, a katonai fegyelmi szabályokat nekik meghirdettesse és azonnal elszállásoltatván élelmezésök iránt célszerűen intézkedjék." — Ugyanakkor *Czintula* Mihály nemzetőrségi őrnagyot bízta meg a helyben alakult ideiglenes lovas mozgó-csapat parancsnokságával.

A mozgósítás igen rögtönözve történt. Egy éjjel állították fel a mozgó-hadsereget, melynek tisztikarát másnap Batthyányi Szegeden megerősítette. A vidékbeli mozgócsapatok is mind Szabadkára rendeltettek, s ezeknek fogadtatása és élelmezése roppant terhet rótt a városra. S miután *Halas* már febr. 20-án tudósítá városunkat, hogy a kenyér előállításában semmiképen nem vehet részt, az egész gond és teher kizárólag a mi városunkra maradt, amely azonban márc. 4-én szintén kijelenté, hogy az itt helyben összepontosított s mintegy 12 ezerre menő rendes és mozgócsapatok ellátására egymaga képtelen; a kormánybiztos élelmezési bizottmányt nevezzen ki, amely annyi nép élelmezéséről célszerűen gondoskodjék. Egyébiránt legfölebb még 3 napig igér a város minden erejének megfeszítésével az élelmezést eszközölni.

VII. Hadik ezredes hadosztályát Szegeden eleintén alig 4000 ember képezte; de a kormány folytonosan szaporítá, úgy hogy febr. vége felé már 12 ezer emberből állott 30 ágyúval. Ezen már tekintélyes hadtest két osztályra szakadt: egyik *Igmándy* őrnagy alatt Szeged, Szőreg,

Makó körül működött; a másik Szabadkát védte és Horgoson át Szegeddel az összeköttetést tartá fenn. Utóbbinak parancsnokául *Gál* László alezredes neveztetett ki, aki még épen jókor foglalta el új állomását. *Márc. 4-én* tudatta a városi tanáccsal, hogy helyben a katonai parancsnokságot átvette; a várost katonai hatóság alatt levőnek jelenté ki s szükségkövetelte egyéb intézkedéseket tett[1]).

S hogy a zombori vendégeket készen fogadhassák, a nemzetőrséget elegendő tölténynyel látták el, a mozgócsapatokat lehetőleg felfegyverezték. Éjjel-nappal fegyverben járt mindenki, a kovácsok lándzsákat s más szúró-eszközöket készítettek; és a szállásokra, ahonnan múlt napokban a gabonát a városba szállították, előörsöket tettek. Senkinek nem volt szabad igazolvány nélkül a város kapuin kimenni.

Mielőtt a rácok Zomborból Szabadka ellen indultak volna, alkudozókat *(parlamentair)* küldöttek ide s ezek által szólíták fel a várost, adja meg magát a *„diadalmas rác seregnek."* Városunk azonban elhatározá, hogy az utolsó csepp vérig megvédi tűzhelyét. S hogy még nagyobb elszántsággal küzdjenek, elhatározták, hogy az ostrom alatt senkinek se legyen megengedve a várost elhagyni, s hogy így mindenki a jelenlevő családjáért legyen kénytelen harcolni. — Az alkudozók ily válaszszal elbocsátva a határig elkisértettek.

[1]) Pongrácz százados volt a térparancsnok; márc. 5-én Borovszky honvédfőhadnagy vette át helyét. — Ehelyen fel kell még említenünk a vésztörvényszéket is. Mindjárt a főváros eleste után jan. hóban a sok honárulóra elrettentésére a honvédelmi bizottság kezdeményezésére febr. 13-án az országgyűlés is elfogadta az u. n. vésztörvényszéket, a rögtönitélő vegyes törvényszéket, melynek tagjai két polgári és két katonai biró volt egy katonai vagy polgári elnökkel. E törvényszék máj. 3-án visszaható erővel is ruháztatott fel. — Az országban 10 helyen állíttatott fel ilyen törvényszék, így Szabadkán is; jun. 20-án azonban megszüntek és csak az egy központi működött Budapesten, mígnem jul. 3-án a kormány menekülésével ez is megszünt. (Aigner: Hazánk 1885. évf. 83. stb. lap.) Szabadkára egy márc. 22-iki pályázat utján Tomcsányi András neveztetett ki jegyzőnek; elnök volt Pilaszanovics József, birák pedig: Lénárd Máté, Szkenderovics János, Mamuzsics Alajos, Hofbauer Máté, Hoffmann Mihály (katona részről: Skublics és Kutrovics említtetnek), a kik 1850-ben várfogságra iéltettek, mert több hazaárulót fejbe is lövettek.

A mozgó haderő egy pár nap alatt a legszükségesebb mozdulatokban begyakoroltatott, a gymnasiumi épület felső helyiségeit kórháznak rendezték be, alul az őrtanyát helyezték el. Az egész város lázas tevékenységet fejtett ki; nagy táborrá alakult át, amely visszhangzott a fegyverek zörejétől. A bizonyos veszedelem izgatottságban tartott mindenkit s aggodalommal tölté el a kedélyeket. A lakosság értékesebb holmijait elrejti, elássa vagy kocsira rakja, hogy szükség esetében azonnal útnak indulhasson. Febr. 28-án Spelletich ily rendeletet küldött a polgármesterhez, amely eléggé jellemzi a helyzetet:

„Veszteni való időnk nincs. A Baja és Halas felé fekvő szőlőknek azon útjait, melyek a közlegelőre vezetnek, haladék nélkül alávágott fákkal eltorlaszolni kelletik. Tegyünk, amit tenni lehet; ha nappal nem, éjjel; ha napvilágnál nem, tehát lámpavilágnál. Tegyünk mindent, mi erőnktől telhető. — U. I. Kérem, küldjön ön valakit a *kelebiai* kertészekhez, őrködjenek egész éjjel. Ha veszély közeledne, hírt adjanak. Ugyszinte a *mélykúti* és *tompai* útra körönkint lovasokat állíttasson fel, kik ha veszély közeleg, rögtön benyargaljanak."

Az előbb említett közvégzést, hogy senki a várost el nem hagyhatja, maga a polgármester szegte meg, aki nejét Tóth Lajos vaskereskedő társaságában Halasra akarta szöktetni. A kapuknál felállított nemzetőrök azonban feltartóztatták és a városba visszakisérték azon kiáltások között, hogy a polgármester szökik s magára hagyja a várost. A nép nagy tömegben összecsődült a piacon a kocsi körül, a polgármesternek a városházából le kellett jönnie a dühöngő nép közé, amely heves szemrehányásokkal illette, hogy saját nejét megmenti, míg azt másoknak megtiltja. Nagyobb bántalmazástól csak az mentette meg őt, hogy a közel levő gymnasiumi épületből az ott őrtanyán volt katonák szuronyai és tüzelése a hullámzó néptömeget szétűzték, jólehet ez nem ment igen könnyen. Ez alkalommal egy szegény napszámos esett a zavargás áldozatául, akit egy eltévedt golyó a szt.-Háromság szobránál terített le. Egyéb baj nem esett; és hogy minden rend-

bontásnak elejét vegyék, a városi kapitány mindenütt az utcákban csendre intette a népet és ostromállapot-féle rendszabályokat hirdetett ki.

A rácoktól való félelem mindig izgatottságban tartá a várost; ily körülmények közt a vak lárma is rémületet okozott. Egy ily alkalommal azonban mégis négy rácot hoztak kötözve a városba, akiket a szállásokon fogtak volt el, ahol azok rabolva bolyongtak. Ezeket most hosszú pör nélkül a Palicsra vezető szegedi úton levő vesztőhelyen fel is akasztották.

Végre a rácok az útközben eső szállásokat prédálva pusztítva mégis csak Szabadka ellen is nyomultak. Márc. 4-én értesült Spelletich *Schmied* Pájó nevű kémje által, aki külömben lakatos legény volt, hogy valami 4—5 ezer rác két ágyú-üteggel *Bajmak* felől közeledik a város felé. Szerencsénkre épen az nap foglalta el itt helyét *Gál* László alezredes. — A város tizszerte nagyobbszámú lakosságához s az itt levő mintegy 10 ezernyi katonaság és fegyveres néphez képest a rácok hadereje igen csekély volt; s vállalatuk nagy merészségnek tűnik fel, amit azon körülmény fejt meg némileg, hogy ők a városbeli rácok segélyére is számítottak. S ezek hitrokonaik közeledésének hírére csakugyan nyiltan is kifejezést adtak rokonérzelmeiknek; sőt győzelmes bevonulásuk esetére nagy lakomával készültek őket megvendégelni. Csakhogy örömük még korai volt. — *Gál* elhelyezvén a szükséges figyelőhadtesteket, nehogy a várost másfelől támadják meg, márc. 5-én reggel három ezer emberrel és 5 ágyúval *Bajmak* felé vonult ki, a rácokat saját táborukban keresni fel. Tíz óra tájban Bajmaktól éjszakra előnyös állásban az u. n. *kaponyai csárdánál* egy völgytorkolatban találta őket. Azonnal ágyúzással kezdték a harcot, de a 13 rác ágyú csakhamar elnémítá az 5 magyart, és Gál kénytelen volt sokkal kisebb hadát visszavonni. A rácok ezt futásnak vélték és a dombokról azonnal a magyarok után a völgybe nyo-

multak, egy részök 3 ágyúval a két sereg között a völgyben volt érnek keskeny hídján is átjött. De ezen körülmény okozta vesztöket. Gál az ellenség ezen mozdulatát észrevevén, hadát azonnal megfordítá, síkra állítá gyalogságát és ez szuronyszegezve rohant a rácokra. Ezek nyakrafőre visszatódultak az éren át és 200 embert veszítének. Huszárainktól üldözve oly rendetlen futásnak eredtek, hogy csak két órányi távolságban *Nemes-Militics* táján szedhették össze magukat. — Az ütközetben kitüntették magukat a szabadkai I. köri nemzetőrök a szerb *Veszelinovics* László kapitány vezérlete alatt, továbbá a zombori fehér sipkásak *Putnik* Béla és a bajai fekete sapkásak *Pál* Antal vezetése alatt, így még az ötödik honvédzászlóalj, a Zomborból megszökött *Nemegyei* csapata.

Benn a városban azalatt szorongva vártak a harc kimenetelére, amelytől Szabadka sorsa függött. Annál nagyobb volt az öröm, midőn a győzelmes vitézek az elfoglalt 3 ágyúval, melyek között a rácok által kedvelt 18 fontos u. n. *Csicsó* is volt, több lőszer-társzekérrel és számos fegyverrel együtt diadalmasan vonultak be a városba[2]). Azonban részünkről is egy fájdalmas vesztességgel adóztak e nap dicsőségeért. Egy szerencsétlen golyó az ifjú közkedveltségű hős *Paganini* József honvédtűzérszázados lábát vitte el, minek következtében másnap itt meg is halt. Az egész város részvéte kisérte őt sírjához az u. n. zentai temetőbe, ahol 1866. nov. 1-én egy közadakozásból emelt sírkővel[3]) jelölték földi maradványait.

A dolognak ily kimenetele nem elégíté ki a városunkban lakó rácok várakozásait, s azért többen a városból

[2]) Rüstow eml. mű II. köt. 17. — Horváth Mih. Független. harc. II. köt. 291. lap.

[3]) Az egyházi beszéd után Mukics Ernő tartott a jelenlevőkhöz kis beszédet. A sírkő felirata: A magyar nemzet szabadságharczában 1849. márc. 5-én Szabadka alatt Kaponyánál elvérzett Paganini József honvédtűzér-százados hazafiúi megemlékezésül: ügybarátai Szabadkán.

családostul „*a lázadó vadrácok táborába*“ ki is szöktek[4]). Ezeknek hátrahagyott vagyonát a szabadkai *vésztörvényszék* közvádlójának Milassin József jelentésére és a városi tanács márc. 17-ki határozata szerint *Trencsényi* József főügyész az 1723. évi 9. törvcikk értelmében lefoglalta, birói zár alá vette, amint Batthyányi kormánybiztos is aprilban elrendelte. A városi közgyűlés is apr. 23-án a polgármester inditványára a hivataluktól felfüggesztett rác tisztviselők helyébe máj. 1-ére határozott más tisztviselőket választani; csak *Veszelinovics* képviselő maradt meg mint magyar érzelmű jó hazafi.

Szabadkát a kaponyai csata után a rácok többé nem veszélyeztették, nem nyugtalanították. Nagyon elkedvetlenedtek, miután *Windischgrätz Rajasics*nak minden intézkedéseit megsemmisítvén, a „*hü fegyvertársakat*“ kiábrándította. Különben újabb támadó fellépésre a magyar kormány intézkedései és *Percel* Mór dicső fegyvertettei nem is engedtek nekik időt. — Hanem azért még elég baja volt városunknak a továbbra is helyben maradt nagyszámú fegyveres nép élelmezésével, annál inkább, mert a mozgó csapatok e tekintetben igen követelők voltak s rendes ebédet és jó kenyeret követeltek gazdáiktól, akik gyakran maguk is örültek, ha egy kis száraz korpakenyérrel csillapithatták éhségöket. *Spelletich* szándékolt intézkedései még inkább nehezíték a dolgot, és a városi tanács márc. 10-én kénytelen volt a kormánybiztost megcáfolni s a viszonyokról neki világos képet adni. S minthogy márc. 9-én a városi raktárban 300 pm. zabon kivül sem búza, sem liszt, sem kenyér nem volt: határozottan kérték, hogy a mozgócsapatokat a városból, Kelebiáról és Sándorról inkább Halasra, Jankovácra tegye által, s itt csak a rendes katonaságot hagyja meg, vagy állami segélylyel eszközölje

[4]) Az illetők névszerint: Milinovics István; Vaszilyev Tyiro, Ignác és Jócó; Arkadia Milho, Gliso, Péter; Csamprag Milos; Aradszky Sofron; Pusin Ácó és Jócó; Veruscics Izsák.

az élelmezést. — *Gál* alezredes a bajon egyelőre úgy segített márc. 11-én, hogy még este 10 órakor egy csapati kocsit zsákokkal, ponyvákkal ellátva katonai fedezet alatt a vidékben található gabona beszállítására rendelt ki. Másrészt pedig az itteni *molnárok*at a legszigorúbb hadi fenyíték terhe alatt arra kötelezte, hogy minden nálok levő gabonát azonnal megőrölvén, az állam részére a város raktárba behozzák. — Igy segítettek a bajon, mígnem néhány nap mulva a fegyveres nép innen másfelé vitetett.

Más kellemetlensége volt a városnak a katonasággal, amely az amúgy is elcsigázott s mindenképen igénybe vett *előfogatokat* sokszor alapos ok nélkül foglalta le. — Ismét más kellemetlenség, amely rövid idő alatt goromba vitába fajult el, keletkezett *Pongrácz* mozgócsapatbeli századossal, aki már márc. 5. óta a fegyveres szolgálat alúl magukat kivonó s szökevény mozgóseregbeli városi lakosok kiadását sürgette, de eredménytelenül; mire jun. 11-én hevességében boszankodva magát a városi hatóságot bűnös hanyagságról vádolja, amely talán még segédkezet is nyújt a bűnösöknek. — A városi tanács ezen reá mélyen sértő vádat tiszta hazafiságának érzetében ünnepélyesen visszautasítá, és a városi kapitány is a nyomozás eredménytelenségét a nyári időszakból, „amidőn minden bokor szállást ad“ és az akkori zavarokból magyarázta. — Hogy különféle egyéb visszaélések és kellemetlenségek is nagy számmal voltak mindig, könnyen elképzelhetni, ha az események gyors változását és az itt összehozott annyi ezer ember külömböző természetét tekintjük.

A megbízhatatlanságuk miatt a honvédelemben eddig mellőzött *rác* lakosságot is kezdék e kötelességre szorítani; összeirták a város 7-ik és 8-ik körében lakó 18—30 éves rácokat[5]) és Spelletich rendeletére márc. 9-én a szt. ferenciek klastroma előtti térre hívták össze. Rendezésökkel a

[5]) A 7. körben a múlt évi adókivetés szerint volt 71 adózó rác lakos, ezekből most 17 és a 8. körben 108 egyént találtak, akiknek kora 18—30 év közé esett.

helyben levő szabad csapatok I. zászlóaljának parancsnoka *Putnik* Béla bizatott meg.

E napokban a városi tanács az *aprópénz* hiányán legalább hatósága területén valamiképen segíteni akart. *Nagyobb* értékű papirpénz elég fordult meg a katonaság kezében, de ezt kisebb kiadásokra nem lehetett felhasználni; s emiatt nem egyszer kellemetlen összetűzés és veszekedés is fordult elő. A városi tanács e bajon úgy vélt legegyszerűbben segíthetni, ha a város terhére 20 krajcáros pénzjegyeket bocsát ki[6]). De a kormány e tervet nem helyeselvén, e pénzjegyek nem hozattak forgalomba.

Szabadkának, mint említettük, a *kaponyai* ütközet után nem kellett többé tartania külső ellenségtől; sőt a vármegye alsó részeiben is nagyon hanyatlott a felkelő rácok ügye.

VIII. A magy. kormány időközben oly nagy sereget állított már fel, hogy a Windischgräz elleni működés veszélyeztetése nélkül a Bácskába is küldhetett egy hadtestet, részint a szerbek kegyetlen pusztításai meggátlására, főképen pedig a *Nugent* által körülzárolt *Pétervárad* fölmentése céljából, nehogy ezt is az ármány *Eszék* sorsára juttassa. Mert Pétervárad a nemzeti ügy győzelmére az alföldön oly fontos hely volt, mint *Komárom* a felső Duna vidékében.

E feladat *Perczel* Mór tábornokra bizatott, aki márc. 15-én a Szegednél s Szabadkánál őrködő 4-ik hadtest vezérletét gróf Hadiktól átvevén, a belé helyezett bizalomnak

[6]) Ezen határozatról a városnak akkori iratai ugyan semmi említést nem tesznek, és kérdezősködéseimre még az akkori szereplők sem tudtak azon ügyre visszaemlékezni; azonban sikerült egy darab ily papirpénzt találnom, ami a városi tanács ama szándékát kétségtelenné teszi. Hogy senki sem tudott erről felvilágosítást adni, annak oka az lesz, hogy a kormány valószínűleg e tervet nem hagyta helyben, s így eme papirpénz tényleg nem is volt forgalomban. A nálam levő példány sincs végérvényesen kiállítva. — Ezen példányom előlapján áll: s o r s z á m, de a szám nincsen odairva. Ez alatt második sornak áll: S z a b a d k a i p é n z j e g y. Ez alatt ismét: 20 kr. p e n g ő. M a r t. 10. 1849. — p o l g á r m e s t e r; de a név nincsen ráirva, valamint a tulsó lapon sincs a v á r o s i p e c s é t mellett ellenőrzőül a kapitány neve, csak: A' k a p i van csonkán rányomva. A kiállítás egyszerű, amilyen vidéki nyomdában lehetséges volt. Ezen nyomtatvány hossza 11 cm., magassága 8 cm.

meg is felelt. Először is márc. 22-én a *Szőreg* és *Szt.-Iván*nál álló rác hadat űzte szét és így a Maros-vonalat szabadította meg tőlök, s Szeged biztosításával a Bácskában is lehetővé tette a hadjárat folytatását.

Ugyanakkor a *szabadkai hadosztály* balszárnya Horgos felől *Ó-Kanizsát* tisztítá meg a rácoktól, azután pedig *Gál* vezérlete alatt *Zenta* ellen is támadást intézett, ahol a rácok oly istentelenül garázdálkodtak volt, hogy majdnem temetővé változtatták át e várost. S e páratlan embertelenség boszúra lángolta fel honvédeinket is, akik márc. 23-án este bevevén a várost, *márc. 24-én Csantavér*en Perczellel egyesülvén, másnap Pétervárad felé folytatták útjokat. A rácok megrettenve a magyarok váratlan és rögtöni megjelenésén, ismét nagyobb számban kezdének gyülekezni a *római sáncok*nál, *Szt.-Tamás*nál és *Zombor*nál levő táboraikban. Perczel ezt megelőzendő, Péterváradról visszszasietett és *márc. 31-én Kis-Kér*ről táborát *Verbász* felé indította és a rácokat megvervén *Kulán* szállott táborba.

Perczel *Hegyes*en és *Zentán* át összeköttetését Szegeddel ismét helyreállítván, *apr. 3-án Szt.-Tamás*t ostromolta, mely már annyiszor dacolt a magyar hadak vitézségével. De most bevétetett és borzasztóan lakolt eddig elkövetett bűneiért. Ezen dicső haditettet Spelletich nagy betűs kiáltványban s nagy lelkesedéssel tudatá városunkkal is. *Szt.-Tamás*sal a Bácskának nagyobb része visszaszereztetett, most még csak a *nagy római sáncok* voltak a rácok kezében és a *csajkás kerület;* mert a *turiai* és a *földvári* sáncokból Szt.-Tamás elestével azonnal a római sáncokba és a Bánságba siettek; a *zombori* tábor is Bezdánnál átkelve Eszékre vonult vissza. — Erre apr. 7-én Perczel a *római sáncok* előtt jelent meg, ezeket is szerencsésen bevette, és a rácok most a mocsárok által jól védett *titeli* fönsíkra menekültek. Perczel nem üldözte őket, ők pedig nehány napi nyugalomban új csapatokat vontak magukhoz és annyira eltorlaszolták magukat Titelben, úgy hogy apr.

12-én már támadólag léptek fel, és Perczel minden erőfeszítés dacára sem volt képes Titelt elfoglalni. Nehány napig *Ujvidék*en pihenvén, öcscsét Miklóst Pétervárадon hagyta és *apr. 17-én Ó-Becse* felé indult, 19-én ezt is bevette és apr. 21-én a Tiszán átkelve sietett *Bem* hadaival egyesülni és a rác lázadást a Bánságban is elfojtani. A Bácskában *egyedül a csajkás* kerületben maradtak még a rácok névszerint a *Knicsanin*tól tartott erős titeli fönsíkon[1]).

Most *Batthyányi* kormánybiztosnak apr. 15-én kelt rendelete alapján a vármegyében, névszerint városunkban is az 1848. évi 22. tcikk értelmében a zavarok miatt több helyen mostanig sem egészen rendezett nemzetőrsereg összeirásával és rendezésével foglalkoztak. Nálunk azonban ez az épen folyamatban levő mezei munkák, valamint az alkalmas egyének hiánya miatt eredménytelen maradt.

Ezalatt a császári udvar Windischgräz előhaladásán elbizakodva egy *alkotmányt* készített, mely szerint nemcsak az osztrák örökös tartományok, hanem *Magyarország* is mind jogi, mind igazgatási tekintetben *egy állami*, az *egységes Ausztriá*vá egyesülnének ; s ezt az ifjú fejedelem *Ferenc József márc. 4-én* egy manifesztum kiséretében közzé is tette. — Az országban leirhatatlan volt az ingerültség a kényuralom e nyilatkozata fölött ; mert általa Magyarország ezredéves tört. jogaitól, alkotmányától s nemzeti lételétől megfosztva, jelentéktelen koronatartománynyá nyilvánittatott. — Ezen önkényes tényt a nemzet nem hagyhatta válasz nélkül.

Az ország sorsa kivált az 1849. év elejétől *Kossuth* személyével azonossá lett, ő volt a nemzet egyedüli s mindenható vezére. Midőn seregeinknek a *Hatvan*nál és *Tápió-Bicské*nél (apr. 5.), *Isaszeg* s *Gödöllő*nél (apr. 6.), úgy *Vác*nál (apr. 10.), valamint a *Bácská*ban, a *Bánság*ban és *Erdély*ben kivívott dicső győzelmei következtében az alkalmas időt megérkezettnek vélte : a debreceni ország-

[1]) Rüstow emlí. mű II. köt. 19—24. lap.

gyűlésen indítványt tett, hogy Magyarország *önálló és független államnak* nyilváníttassék, és hogy a Habsburg-Lotharingeni ház ezen ország feletti uralkodásból örökre kizárassék; továbbá, hogy egy új kormányrendszer megállapításáig az országot egy kormányzó-elnök a maga mellé választandó miniszterekkel igazgassa . . .

Ezen indítványát az országgyűlés *apr. 14-én* egyhangulag elfogadta és közlelkesedéssel *Kossuth* kiáltatott ki kormányzó-elnöknek. — Erre a *függetlenségi* nyilatkozat nagyfontosságú okmánya is *apr. 19-én* az alsó és a felső ház tagjai által helybenhagyatott. A miniszterium tagjainak *neveit máj. 2-án* hirdették ki.

Hogy városunk lakossága is minderről részletesen vehessen tudomást, a városi tanács apr. 24—28-ig a *Közlöny*ből az apr. 14-ki országgyűlés lefolyását külön lenyomatokban kiosztatta. A máj. 1-én tartott városi közgyűlés pedig a függetlenségi nyilatkozatot és a Habsburg-Lotharingeni „áruló háznak száműzetését" közörömmel és lelkes éljenzések között egész terjedelemben ünnepélyesen felolvastatván s meghirdetvén, ezer példányban kinyomatni és a nép között elterjesztetni rendelte; azonkívül még a templomokban is a szószékekről hirdettette ki. Kossuthnak hála- és üdvözlő-feliratot rendelt küldeni. Továbbá felsőbb rendeletre „a Habsburg-Lotharingeni ház zsarnok uralkodására emlékeztető szinek és jelek" is a város egész területén eltörültetnek, megsemmisíttetnek; az osztrák bankjegyek is érvényteleneknek nyilváníttattak. Igy az előbbi uralkodóknak a városház termeiben levő *képei* is elparancsoltattak. T. J. és H. M. valóságos vandalismussal estek e képeknek, csonkították, csúfították azokat, és hevesen kikeltek a főkapitány ellen, aki egyes képeket művészi értékök miatt meg akart menteni. — A máj. 22-ki közgyűlés az eddig használt városi *pecsétet* is használhatatlanná téteti s újat készíttet, amelyben e szó: *királyi* kihagyatott.

Városunk ekképen szintén forradalmi téren állott. A függetlenség baljóslatú határozata azonban meghasonlást idézett elő a *polgári* kormány és a *hadsereg* között, s ez nemsokára az egész szabadság ügyét buktatta meg.

A magyar hadak vitézsége következtében apr. 23-án az utolsó osztrák csapatok is elhagyták a fővárost, ahová huszárjaink nyomban bevonultak. *Görgei* Arthur azonban a kapott rendelet dacára nem Bécs ellen vonult, hanem máj. 2-án *Budavárát* vette ostrom alá, ahol *Hentzi* maradt hátra négy ezer emberrel. Hosszas s fárasztó munka után máj. 21-én honvédeink elfoglalták e várat is, ami legszebb fegyvertényeinknek egyike volt. Mint országszerte, úgy Szabadkán is *Te Deum*-mal ünnepelték e fényes haditettet és az ott megsebesült honvédek javára gyűjtést rendeztek, melynek eredménye 662 frt pp. és két arany volt. — *Görgei* népszerűsége most *Kossuth*éval egy fokra emelkedett. Görgei azonban Kossuthnak engesztelhetetlen ellensége levén, e gyűlölködésnek a haza is áldozatul esett.

Perczel Mór a Bánságból ismét a Bácskába jött Ujvidékre, hogy *Titel* ellen működjék. Időközben a Budapestről kivonuló császári sereg fővezére, *Welden*, *Jelasics* bánt 15 ezernyi hadával Pétervárad felé küldé, hogy az itt majdnem elaludt háborút ismét lángra gyujtsa. Ez máj. 10-én Eszéken volt, innen *Knicsanin* és *Mayerhoffer* tábornok kérelmére, aki Pétervároadot a Duna jobb oldaláról zárta körül, máj. 23-án *Kamenicára* érkezett, Újvidékkel szemben. *Perczel* őt megelőzni akarván, *Titelt* máj. 22-én megtámadta, azonban eredménytelen, hasonlóan 24-én is. Máj. 25-én pedig *Jelasics* egész seregével a csajkás kerületbe kelt által. Perczel jun. 6-án vívott meg a bán sokkal nagyobb hadával *Kátyn*ál, de megveretve, rövid pihenés után Ujvidékről *Petrovác* felé sietett. *Jelasics* jun. 11-én előbb Pétervároadot támadván meg, 15-én már a *Verbász-Földvári* vonalat foglalta el 24 ezernyi seregével,

várván míg az új császári fővezér *Haynau* lejebb fog vonulni.

Budapest visszafoglalása után a magyar kormány máj. 31-én elhatározta, hogy Debrecenből ismét Budapestre költözik vissza, és jul. 2-ra az országgyűlést is oda rendelte. A kormány jun. 4-én indult meg a népek lelkesedett örömrivalgásai között. — A közvigalmat azonban nemsokára közaggodalom váltotta fel. A dynastia t. i. a magyar hadak csodás kitartásán, vitézségén és folytonos győzelmein elrémülve s saját erejében már nem bizva, az *orosz császár*tól kért segélyt a magyarok ellen, amit az még aprilban meg is igért. Másrészt *Welden* helyébe máj. 30-án a hirhedt báró *Haynau* tétetett az összes osztrák hadak fővezérévé.

Ennek hírére *Kossuth* a nemzetet a végső erő kifejtésére, általános népfelkelésre hívta fel; jun. 6-ra országszerte imádságot és böjtölést is rendelt. Erre a szülők lelkesedve maguk küldik fiaikat a táborba, deákok és kis papok is lerázván az iskola porát beállanak honvédeknek; mert amint akkor országszerte énekelték:

„Kossuth Lajos azt izente,
Elfogyott a regimentje!“

Jun. közepén *Vetter* altábornagy vette át a déli sereg vezérletét, s *Perczel* a IV. hadtestet *Tóth* Ágostonnak adván által Czeglédre távozott. Tóth *Pereczy* dandárával egyesülve Ó-Becsénél állapodott meg, míg *Mihálovics* dandára Bajmaknál őrködött; így tarták szemmel a bán seregét jun. 24-ig. Más napon *Jelasics* Tóth hadát a Tiszán átűzte, mire ismét a Ferenc-csatorna mögé *Szt.-Tamásra* húzódott; *Mihalovics* pedig most Csantavérről figyelt az ellenség mozdulataira. — E napokban jun. 27-én *Arad* vára is a magyarok kezére jutott, és Tóth helyét *Guyon* tábornok vette át, aki *Vetter* parancsára a Tiszán ismét visszahozta a IV. hadtestet, és jul. 6-án *Topolyán* szállott táborba, míg *Vetter* jul. 8-án *Szabadkára* tette főhadiszállását;

jul. 12-én *Kmety* hadosztálya is már Nemes-Militicsnél táborozott s onnan összeköttetésbe lépett a IV. hadtesttel. Csak erre várt *Vetter*, hogy *Jelasics* ellen forduljon. A támadás jól sikerült és *Guyon* jul. 14-én *Hegyes* és *Szeghegy* mellett fényes győzelmet[2]) aratott a bán seregén, a mely eszeveszetten szaladt *Kis-Kér* felé és továbbra a Dunán átkelve *Karlócá*nál állapodott meg s onnan (aug. 5-ig) többé ki sem mert mozdulni. *Kmety* és *Guyon* jul. 16-án Temerinnél a római sáncoknál foglaltak állást[3]).

Azalatt az egyesült osztrák-orosz seregek jun. hó közepén léptek be a magyar területre és gyorsan haladtak előre minden irányban. A nemzet és a katonaság megtett mindent, amit hazájáért tehetett . . . Azonban a vezérek közt épen a legválságosabb pillanatban egyenetlenség, viszály és roszakarat uralkodott; az engedelmesség és a pontos összeműködés hiánya sirba is vitte a haza szabadságát.

Görgei már jun. 30-án jelenté, hogy a fővárost az osztrák sereg ellen többé nem védheti. A kormány és a jul. 2-án megnyilt országgyűlés most *Szeged*re költözött által, ahová *Kossuth* jul. 12-én érkezett meg és fényes, lelkesedett fogadtatásban részesült az őt bálványozó nép részéről.

Szabadságharcunk utolsó napjai közeledtek . . .

Haynau jul. 19. óta tartá Pesten főhadiszállását, s onnan ő is *Szeged* felé sietett, míg balszárnyát *Schlick* alatt Czegléden át Adonynak küldte, jobbszárnyát pedig *Ramberg* alatt jul. 21-én Halason át *Szabadka* felé utasította.

A magyar kormány *Szeged*nél határozott feltartóztatni az osztrák sereget; és székhelyét innen *Arad*ra tette

[2]) Jakab Elek: Szabadságharczunk történetéhez. 540. lapján kezdi mint szemtanú leirni ez ütközötet, melyet szeghegyi csatának nevez. Ennek elnevezéséről különben a zombori Bácska hetilapban 1885 évf. egész polemia fejlődött.

[3]) Rüstow eml. mű II. 197—208. Horváth e. m. III. 244—257. lap.

által. — *Vetter* jul. 21-én Pétervárádon rendeletet kapott, hogy azonnal egy kisérletet tegyen *Titel* ellen; s akár sikerül, akár nem, seregét mindjárt Szegedre küldje, csak a legszükségesebb őrséget hagyván Pétervárad táján. *Vetter* erre másnap *Kmety* által a bánt foglalkoztatja, míg *Guyon* egész erejével a titeli fensíkot támadja meg, de háromszor is eredménytelenül. *Vetter* tehát a rendelet szerint *Kmety* tábornokot Zsablyánál és a Ferenc-csatornánál hagyta, *Guyont* pedig Ó-Becsénél (a Szabadka felé közeledő császári sereg kikerülése végett) a Tiszán átszállítva Szegedre küldé, ahová ez jul. 29-én be is vonult[4]). De 28-án *Kmety* is parancsot kapott a Tisza balpartján Szeged alá sietni.

Haynau ütközet nélkül foglalta el aug. 2-án Szegedet, miután *Dembinszky* fővezér ezt indokolatlanul elhagyta és *Uj-Szegednél* állapodott meg. Innen is kiszorítva nem *Arad*ra vonult vissza, ahová rendeltetett, hanem *Temesvár*ra, és nyomban követé őt Haynau.

Azalatt *Ramberg* is a III. hadtesttel jul. 22-én Pestről elindulva Vadkerten, Halason át jul. 29-én Mélykútra érkezett s itt *Althaun*-nak a Duna mellett Bajáig lejött hadoszlopát is magához vonván jul. 30-án ellentállás nélkül *bevonult Szabadkára*, miután ennek magyar őrsége Szegedre vonult vissza, és a két utolsó huszár épen a bevonuló csász. sereg előtt nyargalt még a piacon át és nem engedte a városház tornyáról a nemzeti zászlót levenni. A németek közeledésének hírére több kompromittált egyén, a tanácstagok és maga a polgármester is elmenekült a városból magával vivén a város pecsétjét és kulcsait[5]).

Ramberg egyes hadosztályokat Zenta vidékére és a Ferenc-csatorna felé küldött, s ezek nemsokára azon hírrel tértek vissza, bogy a Bácskát a magyaroktól mindenütt megtisztulva találták. Azonban a bánról még nem kap-

[4]) Rüstow e. mű II. 294—298. Horváth III. 342—346.

[5]) Aug. 20-án bolyongásaiból hazatért és ezeket átadta.

hattak semmi hírt, reá várakozni pedig nem lehetett. Ramberg tehát Szabadkán kis őrizetet hagyván aug. 4-én innen tovább vonult és délután 3 órakor Magyar- vagy Ó-Kanizsára érkezett, ahonnan egy dandárt *Horgos* felé küldött; s maga többszöri kisérlet után végre éjjel a Tiszán átkelt és sereg zömével aug. 5-én Oroszlámosnak tartott, mialatt Haynau *Szőreg* és *Uj-Szeged* közt Dembinszkit sáncaiból kiszorítá.

Az országos események folyása most épen rohamosan siet a végkifejlés felé. — Erdélyben is roszul állottak ügyeink. *Bem* tábornok egyedül jő ki onnan *Temesvár* alá, de az aug. 9-én itt vívott szerencsétlen harc e várat is Haynaunak nyitá fel. A magyar sereg romjai legnagyobb rendetlenségben *Lugos* felé menekültek. S a magyar szabadságharc végórája ütött . . .

Aug. 10-re következő éjjel vette hirűl *Kossuth* Temesvár elvesztését; ő is reményt vesztve állásáról lemond, a miniszterium is feloszlik, és aug. 11-én *Görgei* Arthur lesz teljes hatalmú diktátorrá, ő, aki nagyrészt szándékos késlelkedései által hozta a dolgot oly kétségbeejtő helyzetbe. S most is alkudozást meg nem kisértve, azonnal aug. 13-án föltétlenül rakta le a fegyvert a gyászos *világosi* mezőn az orosz sereg előtt. Erre a kisebb hadosztályok parancsnokai is kényszerűlve hasonlót tettek; a legénység pedig, ahol csak tehette, megszökött és álutakon ezer veszedelemmel küzdve haza iparkodott. Aug. 17-én feladta magát az *aradi* és szept. 7-én a *pétervárади* vár is, okt. 2-án *Komárom* vár is nyitotta kapúit az osztráknak, s így az egész ország meghódolt. — A kormány férfiai, főtisztek és a felbomlott sereg maradványai elbújdostak vagy Orsovánál *Törökországba* menekültek.

Komárom feladásával a leigázott szerencsétlen nemzeten a *reakció* boszúja vette kezdetét. A felállított haditörvényszékek itéletei által legnemesebb honfiaink bitófán vagy a katonák golyói által vesztették életöket. Okt. 6-án

Pesten gróf *Batthyányi* Lajos, Aradon pedig hadseregünk 13 jeles tábornoka szenvedett vértanúi halált. A reakció boszúja és az átkos emlékű *Haynau* naponkint szedte áldozatait, s akiket a halál megkimélt, hosszantartó várfogságra ítéltettek. Ezren s ezren pedig közkatonákúl besoroztatva idegen országokba hurcoltattak el. „A boszúálló önkény szintúgy kéjelgett a visszatorlás gyönyöreiben. Minden reggel új rémhírre ébredt, mindennap új kivégzés híre . . . bot a férfiúnak, korbács a nőnek . . Egy nem tetsző tekintet, egy köny a szemben, egy elfeledett rozsdás fegyver, egy nem eléggé meghunyászkodó felelet, egy arckép, Kossuth bankjegy . . . elég volt, hogy valaki a sbirrek kezébe jusson.“ Minden katonatiszt egy kényúr, a rendőrség embertelenséggel bánt a nemzettel; éjjel-nappal készen kellett lenni a legkiméletlenebb házkutatásra . . . Alig volt az országban család, amely egy-két halottat, száműzött vagy bebörtönzött tagját nem gyászolta volna . . .

Ezen közgyász alatt az ország alkotmánya is megsemmisíttetett, hazánk a társországokon kívül két részre szakíttatott és az osztrák birodalomba beolvasztva egész közigazgatása s törvénykezése az osztrák örökös tartományok mintájára rendeztetett be.

Tehát annyi lelkesedés és áldozat mégis eredménytelen maradt. —

15. Ostromállapot.

I. *Ramberg* 1849. jul. 30-án foglalta el, illetőleg vonult be a III. császári hadtesttel Szabadkára; s valamint az egész ország, úgy városunk is *ostromállapotba* helyeztetett[1]). Sokat kellett akkor e város hazafias érzelmű lakosságának az elbizakodott császári szoldateszkának és a most felbátorodott szerb lakosság önkényétől, gúnyjától szenvednie.

[1]) A következő éveket 1860. aug. 20-ig Bach Sándor osztrák belügyminiszter nevéről Bach-korszaknak szokás nevezni.

Ramberg a városháza elé érkezve, a város elüljárósága után kérdezősködött, de csak *Arnold* Frigyes (Gotfried) főbiró jelent meg remegve előtte; a polgármester *Kuluncsics* István és a városi volt tisztikar félelmében elbújdosott, részben Szeged felé elmenekült. — A Ramberg kiséretében volt *Kacskovics* Károly mint teljhatalmú csász. kir. polgári biztos ily körülmények között első teendőjének tartotta, az elüljáróság nélkül maradt lakosságnak, nehogy még nagyobb zavarok keletkezzenek, „jó érzelmű“ tisztviselői kart rendelni ki. S erről az általa főjegyzőnek kinevezett *Prokopcsányi* Tivadar a város eddigi hazafias magatartásával ellenkezően az új jegyzőkönyv elejére igen jellemző s servilis hangú és az egész országos mozgalmat megbélyegző memorandumot igtatott, melyet érdemesnek tartunk szószerint közölni, tanúságúl az akkori idők kényszerű változására, amidőn a bűn jutalmat, az erény pedig roszalást és büntetést nyert.

Ezen *memorandum* szövege a következő:

„1849. évi jul. hó 30-ka Szabadka szab. kir. városára nézve örökké nevezetes marad városunk történetében azon okból, hogy múlt 1848. évi márciusi napok óta Ő felsége V. Ferdinánd koronás fejedelmünk a szabadság s egyenlőség alapján hozott s megerősített törvények visszaélésével, főleg pedig később kifejtett uralkodás után vágyódó s legutóbbi 1836. évi lengyel lázadás elnyomásával világszerte elszéledt és e békés hazánkban összesereglett lázadók bűnös ármányaira hajló párt keletkeztével, e városunk lakossága is nyughatatlan szellem, s nehány kóbor communismus káros magvait elhinteni igyekező *rebellis* szavai által áthatva, de főképen későbbi hónapokban felség jogait bitorló *Kossuth*-féle kormánynak terroristikus rendszere által felséges uralkodó ausztriai ház iránt elődei példájára mindenkor híven megőrzött jobbágyi hűségtől s igaz szeretettől eltántoríttatva — végre *leghőbb* óhajtására s *leirhatatlan örömére* azon nap reggeli 9 órakor

bevonult cs. kir. katonaság, jelesül pedig Ő nagyméltóságú Ramberg altábornok úr vezérlete alatt álló III. hadtest megjelenésével ismét szerencsés vala elérni azon várvavárt, évekig megszokott békés s rendes állapotot, melyben *anarchia* örvényéből kisegíttetve, csendes s munkás életet élve, jelenleg uralkodó Ő cs. kir. Felsége I. Ferenc József *törvényes* fejedelmünk iránt leghűbb jobbágyi ragaszkodását szabad tetteivel tanusíthatja. E nap városunkra nézve emlékezetes nap marad azért is: hogy városunk egynémely, rebellis pártnak aljas eszközűl szolgáló tisztviselőitől, cs. kir. rendet behozó vitéz katonasága előli megszökésök által megszabadulva, elébe nézett oly intézkedéseknek, melyek szerint tökéletes békét és boldog házi nyugalmat reménylenie lehetett. S valóban, amint reményében hitt, úgy annak valósulásában nem is csalatkozott; mert fentebb érintett cs. kir. III. haditest mellé teljhatalmú biztosképen kirendelt mélt. *Kacskovics* Károly úr minden figyelmét oda fordítá, hogy az előljáróság nélkül magára hagyott lakosságot lássa el oly tisztviselőkkel, kik az egész forradalom ideje alatt józan gondolkozásuk s igaz hazafiúi viseletökkel bebizonyíták azt, hogy királyuk iránt tanusított hű ragaszkodásukért s a haza iránti szeretetökért annak kegyelmét, ennek elismerését és polgártársainak teljes bizodalmát megérdemlették. Ily meggyőződéstől vezérelve cs. kir. biztos úr azonnal másnap vagyis jul. 31-én helyben maradt némely tisztviselő s polgár jelenlétében egy velős, hazánk jelen viszonyaihoz alkalmazott beszéd előbocsájtásával helybeli hatóságot e következő módon alakítá:

1. *Arnold* Frigyes városi főbiró úr, ki ittmaradásával tanúsítá józan gondolkozását, eddigi hű hivataloskodását tekintetbe véve *polgármester*nek s egyszersmind *főbiró*nak neveztetett.

2. Főkapitánynak *Macskovics* József.

3. Tanácsnokoknak: *Karvázi* Zsigmond, *Markulin*

Simon, *Blagoevics* István, *Sztojkovics* Lázár, *Villov* György, *Pocher* Ferenc és *Missurai* Antal urak neveztettek[2]).

4. Főjegyzőnek *Prokopcsányi* Tivadar úr.

5. Főügyésznek *Polyákovics* Andor úr, ki egyszersmind a számvevőséget is viendi.

6. Főadószedőnek *Zárics* György, és ellenőrnek *Popovics* György urak neveztettek; főorvosnak *Sztojkovics* Péter úr. — Oly megjegyzéssel, miszerint a többi állomások oly alkalommal, amint és mikor a szükség s körülmények kivánandják, pótlólagosan betöltetni fognak."

Ezen új tisztikarnak legelőször is Ramberg adott dolgot, elrendelvén, hogy katonasága részére legkésőbben másnap délig 600 pár bakancsot és 200 pár csizmát teremtsen elő és nyugtatvány mellett adjon által; továbbá megparancsolta, hogy a város összes csizmadiáit a tábori csizmadiák segítségére rendelje a katonák cipőinek haladéktalan kijavításában, foltozásában. Ezen rendeletet sikerült elintézni, nem úgy azonban egy másikat, mely szerint a városban és környékén táborozó csász. hadsereg élelmezésére naponkint szükséges 60 ezer kétfontos kenyérrészletet kellett előteremteni. *Aradszky* János alkamarás mindössze csak 4800 részletet tudott beszerezni; a főbíró-polgármester maga is egész nap talpon volt, dobszóval is hirdette rendeleteit, — hasztalan: több kenyeret nem kaphatott, de még búzát is egyetlen egy ember sem jött árulni, a péklegények is mind elmenekültek. Ily szorult helyzetben a tanács dobszóval hirdette ki és házról-házra minden lakosnak szigorúan meghagyta, hogy a kész kenyerét még az nap (jul. 31.) estéig a városi raktárba vigye be; s a cél könnyebb elérése végett Rambergtől szükség esetére katonai karhatalmat is kértek.

Az *aug. 1-én* tartott tanácsülésben *Macskovics* József főkapitány, aki már mult évben is felmentését kérte, újra

[2]) Missurai azonnal lemondott, a biztos még függőben tartá ez ügyet de ő soha nem jelent meg a gyülésekben.

betegségét s korát adván okul, ismét lemond. Az elnöklő kir. biztos őt felmenti és *Markulin* Simon tanácsnokot helyezi e tisztségbe, ennek az előbbiéhez hasonló kifogásait nem fogadván el. Erre a biztos előtt minden tisztviselő „Ő csász. kir. felsége I. Ferenc József király iránti hűséget fogadott és minden parancsai legpontosabb *teljesítendését* esküvel erősíté meg.“ — Ezután nehány régibb alsóbb hivatalnok is jelentkezvén, újra alkalmaztatott.

A biztos most a csász. katonaság ellátását, a városi gazdaság pontos kezelését, a pénztárak vizsgálatát vette sorba; s minthogy a város pénzei a másfélévi harcok alatt majdnem teljesen elfogytak; azt határozták, hogy Haynauhoz fordulnak 100 ezer pfrt államkölcsön iránt.

Haynau parancsára elrendeltetett a *Kossuth-bankók* beszedése, és közhirré tétetett, hogy mindenki ilyféle bankóit elpusztítás végett 48 óra alatt Blagoevics István tanácsnoknak tartozik átadni; a városban egyeseknél levő *fegyverek* beszedésére pedig Karvázi Zsigmond küldetett ki.

Az eddigi tisztviselői kar három nap múlva kiegészíttetett. *Kacskovics* biztos t. i. aug. 2-án kelt nyilt rendelete által közhirré tevé, hogy (közbejött körülmények miatt) *polgármester*nek kinevezi *Dimitrievics* Jánost, főkapitánynak *Macskovics* Benedeket; *Markulin* Simon, *Zárics* György, *Vinkler* Mátyás, *Sárcsevics* Márton pedig tanácsnokok s a polgári és fenyítő törvényszék tagjaivá lesznek. E törvényszék jegyzője *Marczikics* Illés lett, Zárics helyébe főadószedő *Missurai* Albert, előfogati biztos *Villov* Imre. Mindezeknek a szokásos fizetés biztosíttatik, s ők az aug. 3-án tartott tanácsülésben már szerepeltek is.

Nagy baja volt a városnak a csász. sereg *élelmezése* miatt. — Ramberg aug. 2-án elégedetlenségét fejezte ki aziránt, hogy a követelt kenyér nem elegendő mennyiségben szolgáltatott ki; azért újból s legszigorúbban rendelte, hogy 5 nap alatt folytonosan nemcsak az ő táborának, hanem Kanizsa felé közlekedő más táborok számára

is naponkint 60 ezer részlet kenyér Kanizsára szállíttassék; ellenkező esetben a város közönsége egy-egy elmulasztásért 5 ezer pfrt sarcot fog fizetni. — Eziránt a városi tanács úgy intézkedett, hogy, miután az összes lakosság magánbirtoka 90 ezer lánc földet tesz, tehát minden lánc föld és minden 5—5 kapa szőlő után egy-egy részletet kellett 5 napon át naponkint a városi raktárba bevinni. — Hogy pedig elég kocsi is legyen szállításra, naponkint 8 látót küldöttek a szállásokra sorban, hogy a kocsikat mind beparancsolják.

De már az első napra (aug. 3.) rendelt kenyérmennyiséget sem hozták össze; miért is a térparancsnok, *Fecondo* őrnagy, a fenyegetést megvalósítván, csakugyan 5 ezer frt *sarcot* vetett a városra. Aug. 4-én tanácsülésben, melyben sok polgár is volt jelen, a polgármester a várost komolyan engedékenységre inti és figyelmezteti azon veszélyre, mely az egész várost érheti, ha ezen összeget „egykedvűségből" *rögtön* le nem fizetvén, talán a katonaságnak szabad rablás s pusztítás engedtetnék. — Erre az idő rövidsége miatt elhatározták, hogy ez összeg egy harmad részét a birtokos nemesek (Vojnics, Rudics, Szucsics, Antunovics-családok), a második harmadrészt a kereskedők és a zsidó község, a 3-ik harmadot a vagyonosabb polgárság tartozik ez nap estéig összehozni azon nyilvános kijelentéssel, hogy ezek pénzöket egy hónapra (szept. 5-re) a közadóból vissza fogják kapni. Az ötezer frt ekképen összehozatván, Fecondo térparancsnok aug. 7-én nyugtatvány mellett átveszi[3]).

Aug. 4-én délután *Ramberg* kis őrizetet hagyván Szabadkán seregével Kanizsa felé elvonult s ott a Tiszán átkelt,

[3]) Csak 1852. jul. 17-én hoztak ez ügyben határozatot; t. i. az 1849-ben sarc fejében fizetett 5827 pfrtot akkor sietségben a vagyonosabbak által adatván össze, ennek visszafizetésére most minden adófrt után 4 pkrt vetnek ki. Azonkívül a tartományi kormány által megengedett 15022 pfrt 37¼ kr. háziadó előteremtésére is minden frt egyenes adó után 10 krt szednek. (Vár. jkönyv 1852. évi 1744. sz.)

de még 8-án is kért naponkint 20 ezer részlet kenyeret és 4 ezer részlet zabot a táborba.

Aug. 8-án a polgármester egy többtagú küldöttséget nevezett ki, amely *Zomborcsevics* Vince vezetése alatt *Haynau* előtt polgári ruhában megjelenvén, „I. Ferenc József törvényes fejedelmünk iránt a leghűbb jobbágyi ragaszkodást és hódolatot kijelentsék.“ Hogy pedig evvel eddig késtek, erre azt hozzák fel okul, hogy itt rendezett hatóság nem létében ezen hódolati aktust sem lehetett előbb foganatosítani. Ezen küldöttség tagjai azonban csak Szegedig mentek és Haynau hollétét ennek folytonos továbbhaladása miatt nem tudván, hódolatukat irásba foglalva a szegedi parancsnokra bízták továbbítás végett, maguk pedig hazatértek.

Aug. 11-én olvastatott itt *Haynau*nak még *jul. 20-án* kiadott rendelete[4]), mely szerint halálbüntetés alatt parancsolja a lakosoknak mindennemü *fegyver* kiszolgáltatását s ez iránt házkutatást is rendel el. — 2. Az utcákon s téreken minden csoportosulás tilos; ha tíznél több személyből álló csoportok a katonai őrjárat első felszólítására nem szélednek el, a katonák közéjök lőjjenek. — 3. Politikai egyesületek és gyülekezések szigorúan eltiltatnak; a tilalommal dacolók hadi törvényszék elé állítandók, valamint azok is, akik — 4. korcsmákat 9 óráig s más nyilvános helyeket 10-ig nyitva hagynak. — 5. Akik a katonai parancsnokság előleges engedélye nélkül politikai röpiratokat az utcán árulgatnak, vagy akik pártütő személyek képeit s jeleit nyilván kiteszik. — 6. Akik a nemzetőrség ruháját vagy valamely forradalmi jelvényt, kokárdát viselni merészelnek: rögtönitélő biróság elé fognak állíttatni és agyonlövetni . . .

Haynaunak egy más már jul. 8-án kelt és itt szintén csak ma felolvasott s kihirdetett rendelete szigorú büntetést szab azokra, akik az osztrák *papirpénzt* teljes név-

[4]) Városi levéltár 1849. pol. 1. A. 4. II. félév.

szerinti értékben elfogadni vonakodnának. — Egy jul. 28-án kibocsátott *intő szózat*ban a népet csendes s békés életre inti; ne hallgassanak a csábítók szavaira, hanem maradjanak békességben otthon az ekeszarvánál; a pártütőkkel ne álljanak viszonyba, azokat semmiképen elő ne segítsék. S a lelkészek minden alkalommal szigorú kötelességöknek tartsák ezen szellemben beszélni a néphez.

Ezen rendeletek, melyeket *Haynau* mindjárt az ország fővárosának elfoglalása után küldözött volt szét, az akkori viszonyok miatt nem juthattak el mindenhová; amiért is a csász. fegyvereknek később meghódolt helyekre később külön kellett megküldeni. — Ezek és hasonló rendeletek érthetővé teszik az akkori szomorú napokat, amidőn minden hangos szó elnémult, és a baráti kebel saját barátja előtt bezárult; őszinte eszmecsere, bizalmas beszélgetés még rokonok közt is elhallgatott; mert mindenütt kémek ólálkodtak, s minden kiejtett szó életveszedelembe dönthette a vigyázatlant. A társadalmi élet megdermedt . . .

Fecondo őrnagy s helybeli térparancsnok rendeletére a városi tanács a császáriak boszúja elől menekülteknek gazdátlanul hátrahagyott házait, magtárait, pincéit stb. összeiratni kezdé és birói zár alá venni. Olasz létére azonban nem üldözé a hazafiakat; és mindaddig, míg ő volt a térparancsnok, a volt honvédek bántalmatlanul szabadon maradhattak a városban.

Haynau haragja mint másutt, úgy nálunk is különösen a hazafias érzelmű *zsidók* ellen fordult. Aug. 6-án rendeletet adott ki, mely szerint a szegedi és a szabadkai zsidó község „*rosz gondolkozásmódjok és törvényes császárjok s királyuk iránt tanúsított hütlenségökért*“ különkülön 25 ezer bakancsot tartozott büntetésül „*gyalázatos és törvényellenes magukviseleteért, úgy a lázadók többféleképeni pártolása és gyámolitásáért*“ két hónap alatt a szegedi térparancsnoksághoz beadni s pedig egyenlő részletekben, először 3 hét alatt, azután 8—8 nap lefolyása

alatt. Ha az egyik vagy a másik határidőt elmulasztanák, minden nap után 200 pfrt büntetés fog rajtok azonnal behajtatni.

A helybeli zsidóság, ámbár alig tüntette ki magát *különösen* a magyar szabadságharcban, nem cáfolja meg a megsarcoltatása okául neki bűnül rótt magyar hazafiságát; csak tehetetlenségét hozza fel a nagy megadóztatás ellen. — A városi tanács az arányos megterhelés céljából összeírja a három hónap előtt már itt lakott zsidókat és megbecsüli ezek vagyonát. Ezen összeirás szerint szept. hóban 119 zsidó család lakott Szabadkán, de ezekből csak 58 családnak volt vagyona; a többiek bőrszedő zsellérek voltak s semmi látszólagos vagyonnal nem birtak. Az összes vagyonukat 50690 pfrtra becsülték[5]). De nem is voltak képesek a rájok kivetett bakancsokat beszolgáltatni, minek következtében 69 ezer frt büntetés róvatott rájok. Ezen kissé nagy összeget még kevésbbé fizethetvén le, okt. 18-án azt kérték, hogy ezt többévi részletekben engedtessék meg nekik lefizetniök. — Erre talán egy részt el is engedtek, mert dec. 27-én azt mondják, hogy még csak 1600 frt fizetni valójok van.

A városnak is végtelen sok baja volt még a *katonaság ellátásával.* — Míg az ostromállapot tartott, addig a katonákat ingyen kellett elszállásolni. De sokan meg nem elégedvén a nekik kirendelt lakásokkal, önként s erőszakkal átköltöztek nekik jobban tetsző más lakásokba; miért is a város szept. 11-én ez iránt panaszt emelt. Ezen aztán úgy segítettek katona részről, hogy bizonyos pénzbeli arányos egyenértéket határoztak meg okt. 18-án; és a katonák ezentúl vagy a kirendelt természetbeni lakást tartoztak elfogadni, vagy az illető pénzbeli egyenértéken maguknak más lakást bérelni.

Minthogy a város még folytonosan tartozott a táborba kenyeret szállítani, aug. 15-én a tanács elhatározta, hogy

[5]) Az 1849. évi polg. akták között 12. A. 4. szám alatt a II. félévben.

egyszerűsítés és pontosabb kiszolgáltatás végett maga fog süttetni. Minden három láne szántóföld után egy véka búzát és minden tíz láncra egy pesti mérő zabot vetettek ki, s ezt legszigorúbb módon határozták behajtani. — Az élelmi szerek igen megdrágultak, kevesen is hoztak ilyeneket a piacra; s amellett a város pénztára még mindig üres volt, nem birt kölcsönt kapni. A helybeli vagyonosabb birtokosoktól a polgármester mindössze csak 500 pfrtot tudott összeszedni kölcsönképen, pedig csak a kenyérsütési bér maga is naponkint 400 pfrtot tett. Ily aggasztó helyzetben a tanács a polgármester indítványára 10 ezer pfrt kényszeradót vetett ki a városra, úgy hogy minden adózó évi adójának egy negyed részét háromszor 24 óra alatt tartozott külömbeni katonai requirálás terhe alatt beadni. — Azonban még szept. 30-án is azt határozzák, hogy eme kölcsönt erővel is be kell hajtani. — Minthogy azonban a folytonos táborozások és katonai élelmezések következtében a régi búza annyira elfogyott, hogy legjobb akarattal sem állíthatták elő a követelt kenyér-mennyiséget; a szakadatlan fuvarozások miatt pedig a nép az új búza nyomtatásához még nem férhetett: aug. 20-án a tanács kérelemmel fordult a helybeli térparancsnokhoz, engedje meg, hogy a lisztet árpával keverhessék ... Erre épen jókor jött egy rendelet, mely a várost a kenyéradás terhe alól egy időre felmenti. De azért az egész szept. hó folytában városunkon át Szegedre s Bajára vonuló hadak ellátása elég gondot adott még a tanácsnak[6]).

---

[6]) A csász. katonaságnak 1849. jul. 31—dec. 31-ig adott naturale egy 1861. évi számítás szerint volt: 145714 adag kenyér (à $2^{6}/_{10}$ kr.) — 72564 adag zab (à $9^{7}/_{10}$ kr.) — 60148 adag széna, egyenkint 10 font (à $6^{8}/_{10}$ kr.) — 13994 tizenkét fontos adag szalma (à $4^{1}/_{10}$ kr.) — összesen 25716 frt 57 p. kr. értékben. Azonkívül $180^{1}/_{3}$ öl tüzifa (à 5 frt 56 kr. pp.) összesen 1069 frt 58 kr. Ezen két összeg együttvéve **26786 frt 15 kr. pp.** — 1850. márc. hóban már 100 ezer pfrtot adott a város naturaleban, és kérelmére ennek megtérítése igértetik is. — Az átutazó katonaságnak adott ebédért az állami pénztár 1852. jun. 1—1853. okt. 31-ig egy-egy legény után 5 krt adott. — A város követeléseire (82338 frt) nézd az 1861. évi tanácsjegyzőkönyvben az 1226. számot.

Ezenkívül a katonai *kórház* teljes ellátásáról is a város tartozott gondoskodni egy aug. 8-án kelt katonai főparancsnoki rendelet alapján, amelyet *Fecondo* térparancsnok aug. 13-án tudatott a városi tanáccsal, s egyszersmind meghagyta, hogy a legszükségesebb költségekre azonnal két ezer frtot adjon, mindent nyugtatvány mellett. — De honnan vegye a város a szakadatlan kiadásokra a sok pénzt? Egy szept. 2-án tartott vizsgálat szomorú állapotot derített fel: a városnak házi, letéti, adó, árva és földbirói (melyben a fassiók illetékei szoktak lenni) pénztárai mind üresek; épen csak a kórházi pénztárban találtak 295 frtot és 58 krt. — Azért a katonai kórház részére, (ahová nemcsak a betegek szükségletei, hanem még a konyha és a katonai kaszinó költségei is számíttattak) az 1848. évi adónak egy negyed részét határoztak kivetni a városi lakosságra.

Okt. végéig egyedül városunk látta el a kórházat; de bekövetkezvén a téli hónapok, nagyon aggódik a tüzifa miatt, mert a város fája alig elég a városházi helyiségekre. A pénztárak is üresek, eddig már 23 ezer pfrtot vettek fel, új kölcsönre pedig nincsen kilátás. Azért kérik *Nikolics* és *Latinovics* kir. biztosokat, eszközöljék ki, hogy a nagy teher ne egyedül ezen várost illesse, hanem az egész kilencedik hadi kerületet, amelybe városunk is tartozott. Ezen kérelmet meg is hallgatták, és nov. *1-től* a következő 1850. apr. 30-ig a kórházra hetenkint szükséges 90¼ öl kemény (á 150 drb hasáb) vagy kétszer annyi puha famennyiségből *Szabadka* városnak csak 38¾ öl kemény vagy 76¾ öl puhafátkellett havonkint beszolgáltatni; a többit Bács vármegye tartozott előállítani[7]).

Városunk *szénával* sem szolgálhatott már, a *sáska*

[7]) Az 1849. évi katonai kórházi költségekből városunk a helytartótanács 1859. évi nov. 9-ki rendelete alapján 6168 frt 56 krt kapott vissza, s így még 31760 frt követelése maradt, amelynek kifizetését szintén sürgette a város. (1859. évi jkönyv 325. sz.) Már 1852. jun. 1-én Zomborcsevics Vincét és Zélics Mátét küldötték ez ügyben Bécsbe és aug. 2-án Temesvárra is.

pusztításai következtében rosz termés volt, és a drága zabszalmához kellett folyamodni. — A városi tanács aug. 27-én *Macskovics* Benedek főkapitány indítványára Haynauhoz küldöttséget határozott, hogy ez a város szorongatott állapotát tekintetbe véve, a katonáktól requirált cikkeket és a fuvarozásokat megfizettesse, és a város által lefizetett 5 ezer frt sarcot is visszatéríttesse. Az illetők el is mentek Aradra, de eredmény nélkül jöttek vissza[8]).

Szept. 29-én a térparancsnoktól rendeletet kaptak, hogy, mivel a katonaság állandóan itt fog maradni, a városházán kell a *főörsöt* berendezni, a kapu alatti két pandur-őrszobát a katonai őrségnek kellett átengedni, a kapuhoz az őr számára faköpenyt és 20 fegyver számára állványt odakészíttetni s ezeket úgymint az ágyútelepeket is fekete-sárgára befestetni. (1849. jk. 149. sz.) A városban összesen 9 őrszoba volt, ebből három a vármegyei épületben volt és a vármegye által láttatott el; a többiről városunknak kellett gondoskodnia. Okt. hóra 27 font faggyú gyertyát adott, nov. 1-től apr. 30-ig havonkint 36 fontot és 4 öl kemény vagy $5^1/_3$ öl puha tüzifát.

Okt. 26-án a vármegyében levő csász. katonaság téli szállásai is elrendeztetvén, Szabadkára a főtisztikar, 3 század lovas, 1 gyalogzászlóalj, 1 lovas ágyútelep tétetett. Ezek ellátására naponkint 21800 adag kenyér és 730 lórészlet kellett, amit Bács vármegye állított elő, Szabadka ehhez 45 adóportája után naponkint 631 adag kenyérrel és 271 lórészlettel járult. S midőn a dandárparancsnoknak pecsétnyomóra volt szüksége, ezt is a városi tanács készíttetett neki. (1849. jk. 427.)

II. Gróf Laval Nugent hadiszertármester 1849. aug. 16-án Német-Bolyban kelt iratában borsódi *Latinovics* Károlyt, Bács vármegye alispánját ideiglenesen, míg felsőbb helyről más intézkedés nem tétetik, csász. kir. teljhatalmú biztosnak (Regierungscommissär) nevezte ki Bács-

[8]) 1849. évi jknyv. 68. és 148. sz.

Bodrog vármegyében és az ebben levő három szab. kir. városban; mert meg volt győződve (mint irta) Latinovicsnak „a csász. kir. felség igaz ügye iránti odaadásáról s hűségéről, melyet a lázadó (Rebellen) párt ellen tanúsított; s ő benne véli feltalálni azon férfiút, aki képes leend az újonnan meghódított (neuerobert) Bács-Bodrog vármegyében az itt uralkodott anarchia helyébe a törvényes rendet és csendet behozni.“ Végre azon utasítást adja neki, hogy Haynaunak Győrben jul. 1-én kiadott proklamációi értelmében és szellemében hatáskörét elkezdje.

Latinovics Károly erre aug. 30-án kelt átiratában városunkhoz — előrebocsátván, hogy a máj. 30-án kelt csász. rendelet egész Magyarországot ostromállapotba helyezte és a kormányhatalmat Haynaura ruházta — a tanácsot kineveztetéséről tudósítja s egyszersmind a tisztikar névsorát kéri és a pénztárak állapotáról tudósítást.

A városi tanács szept. 1-én olvasta e hivatalos iratot, örvendetes tudomásul vette és a kivánt jelentéseket beküldötte.

Latinovics mint kir. biztos szept. 25-én személyesen jött által Szabadkára és a helyhatóság tisztelgését fogadva az ehhez tartott beszédében a többi között azt is mondá, hogy ő e honban más nemzetiséget, mint a *magyart* nem ismer el, más ajkúak csak különböző fajok levén. Továbbá felemlíté, hogy az itteni helyhatóságot legközelebb s pedig a *népválasztás* alapján fogja újjá rendezni és szervezni. — Ezen kifejezézek az akkori polgármestert igen nyugtalaníták, mert a legfelső cs. kir. parancsolatokkal alig egyeztetheti össze. Azért rögtön tanácsülést tartott és ezt ama kifejezésekre figyelmeztetvén, ez ügyben tanácskozásra és célszerű intézkedésre hívja fel. (jkönyv Nr. 257.) A tanácskozás eredménye az volt, hogy kimondották, hogy a kir. biztos úr a fejedelem által oly számos alkalommal kimondott „*nemzetiségek* közötti egyenlőséget“ el nem ismerve, az alig megszüntetett nemzetiségi háborút mintegy

újra felélesztení szándékozik. A helyhatóság megváltoztatása iránti szándékára vonatkozólag pedig azt jegyzik meg, hogy a jelenlegi tanács a győztes csász. sereg bevonulásakor a tábori biztos Kacskovics által állíttatott össze azon biztatással, hogy az a küszöbön levő országos összes hatóságok rendezéséig meg fog maradni. Ők pedig amint egyedül az uralkodó ház iránti tántoríthatatlan hűségből vállalták el tisztségöket ama veszedelmes napokban; meg vannak győződve, hogy két havi buzgó hivatalkodásuk által is a fejedelem kegyes elismerésére méltán számolhatnak. A tanács továbbá arról is meg van győződve, hogy az ideiglenesen kinevezett kir. biztosok csak oly helyeken tartoznak a helyhatóságokat rendezni, ahol azok más biztosok által eddig még nem rendeztettek. Azért a tanács szükségesnek tartja a kir. biztost tisztelettel felkérni, hogy e részben kapott *egyenes* utasítását vele közölni sziveskedjék. E célból a polgármester, a főkapitány és egy tanácsnok küldetik *Latinovics* kir. biztoshoz azon utasítással, hogy ez ügyről a helybeli csász. kir. katonai főparancsnokot, báró *Moltke*[9]) táborszernagyot is tudósítsák és eljárásuk eredményéről a tanácsot értesítsék. — Ez alkalommal *Karvázi* Zsigmond tanácsnok különvéleményt adott be, mely szerint ő a kir. biztos eljárásának irányt adni nem érzi magát hivatottnak; *Vinkler* Mátyás tanácsnok pedig őszintén kimondá: hogy ő magát kész új választásnak alávetni. A kiküldött bizottság másnap szept. 26-án azt jelenté a tanácsnak, hogy a kir. biztos nem tartotta kötelességének utasításait a tanácsnak bemutatni; s határozottan kijelenté, hogy az *1848. évi választás* alapján szándékozik a helybeli tanácsot restaurálni. A jelenlegi tanácsot nem ismerheti el, mert csak ideiglenesen van kinevezve s pedig egy *tábori* biztos által, akinek erre kellő megbizatása nem volt, csak azon célból, hogy na-

[9]) Ez 1849. aug. 24-től dec. 11-ig lakott itt Vojnics Dienes házában, amiért ez 1852. jul. 26-án 227 frt szálláspénzt kapott a város házipénztárából.

gyobb zavarok ne fejlődjenek a fejetlenségből. — A bizottság kötelességszerűen *Moltké*nál is járt, és kérte, hogy befolyásával kieszközölni méltóztassék, hogy a birodalmi alkotmány (Reichsverfassung) életbeléptetéséig a mostani tanács itt megmaradjon; vagy hogy a tisztujitás elnapoltassék míg kérelmöket legfelső helyre intézhetik; vagy legalább a tisztujítás előtt értekezlet tartassék, melyben a kompromittált tanács sérelmeit adhassa elő. Moltke közbenjárását igérte.— A tanács azonban minderről értesülvén, hogy kérelmeinek egy pontja sem méltányoltatott, hatósági állásáról lemondott s erről báró Moltkét azonnal tudósitá; hogy azonban a közszolgálat hátramaradást ne szenvedjen, mindenik megmaradt helyén addig, míg mással nem helyettesíttetik. . .

Szept. 29-én jöttek össze a tanács tagjai utoljára, hogy a keserűségek felemlítésével végső bucsút vegyenek egymástól mint hivataltársaktól; jutalmukat hűséges és erélyes kormányzásukért *csak* az édes belső önmegnyugvásban keresve. Végre *Arnold* Frigyes főbirót és *Markulin* Simont a kivánt pecsétekkel és kulcsokkal a kir. biztoshoz küldik, maguk pedig szétoszlanak.

Igy helyet készítének az ugyanakkorra a kir. biztos meghagyására almási *Antunovics* Pál Bács vármegyei volt szolgabiró által összehívott *alakító ülés*nek, amelyen *Bakalovics* a Herceg Lichtenstein-féle ezred kapitánya, mint a térparancsnok helyettese is jelen volt. — Felolvastatott Latinovics kir. biztos levele, mely szerint ő *Antunovics* Pált „a felséges uralkodó ház iránt tanúsított tántoríthatatlan jobbágyi hűsége, ügyessége, pontossága s szeplőtlen erkölcsei jutalmául“ e város *polgármesteréül* ideiglenesen kinevezi. Egyszersmind „az istentelen pártütés által felforgatott törvényes rend“ helyreállítása tekintetéből: a tanács, tisztikar s egyéb köztisztségek és szolgaszemélyzetre nézve — figyelemmel a népességet tevő *külön nemzetiségek egyenjogúságára* — mult 1848. évi máj. 30-án a népválasztáskor

nyilatkozott bizalom alapján s az egyéniségek képessége szerint ideiglenesen így rendelkezett a kir. biztos, hogy az akkori tisztviselő testület nem kompromittált tagjait újra felvette[1]). Igy lett főbiró: *Macskovics* József, főkapitány: *Arnold* Frigyes, alkapitány: *Czorda* Béla, kapitányi segéd: *Manatti* József; tanácsnokok: ifj. *Vojnics* Mihály törvényszéki biró, *Markulin* Simon törvsz. biró, *Hoffmann* Ferenc, *Blagoevics* István törvsz. biró, *Vojnics* Márkus, *Vojnics* Tunics Gergely, *Zélics* Máté, *Sztipics* Kristóf, *Malagurszky* Lőrinc törvsz. biró, *Zárics* György. Főjegyző: *Karvázi* Zsigmond, aljegyző: *Prokopcsányi* Tivadar, *Jankovics* Mihály és *Oláh* Károly, tiszteletbeli aljegyző: *Milassin* Jakab, *Lipozencsics* Antal. Igtató: *Tapfer* Sándor, kiadó és pénztárnok: *Kuluncsics* Jakab, főügyész: *Winkler* Mátyás, alügyész: *Vojnics* Tivadar; tiszteletbeli alügyész: *Bleszics* Máté, *Dobák* Pál. Főszámvevő: *Bacsics* Illés, alszámvevő: *Pertics* Ambrus, tisztb.: *Matkovics* Bonaventura; levéltárnok *Sziebenburger* Jenő, — földbiró: *Verner* János, ellenőr: *Kádár* János, — hadipénztárnok: *Missurai* Antal, ellenőr: *Varga* Lukács; — házipénztárnok: *Markovics* Sándor, ellenőr: *Vojnics* János, — kórházi pénztárnok: *Sztojkovics* Lázár, — mérnök: *Lalich* Péter, építész: *Skultéti* Ferenc, — árvák atyja: *Hofbauer* Antal, ellenőr: *Milodánovics* György, — katonabiztos: *Rudics* Lázár, — alkamarás vagy városi gazda: *Aradszki* János, városi ispán vagy alkamarási ellenőr: *Zélics* Simon, azután hat irnok. Erdész lett: *Vojnics* Rogics Péter, — főhadnagy: *Zélics* Pál, alhadnagy: *Kovacsics* Márton, várnagy: *Mánics* Balázs, — piacbiró: *Hadzsics* Sebők, ajtónálló: *Tóth* Lajos, — orvosok: *Kovács* Antal, *Zomborcsevics* Vince; sebészek: *Körtvélyesi* Tamás, *Sztojkovics* Péter, *Regényi* Ferenc.

A kinevezett tisztviselői kar jelenvolt tagjai azonnal le is tették az esküt *Bakalovics* előtt, aki azután a városi

[1]) Ezen mód a dynastia szempontjából sem volt kifogásolható.

pecséteket és kulcsokat is *Antunovics* polgármesternek adá át. — De már okt. 3-án Moltke tábornok Czorda Bélát (Albert) és Sztipics Kristófot mint politikailag bevádoltakat hivataluktól felfüggeszti, amit a városi tanács azonnal a kir. biztos tudomására hozott. Okt. 4-én pedig Blagoevics István, Sztojkovics Lázár, Zárics György, Prokopcsányi, dr. Sztojkovics Péter, Varga Lukács maguk mondtak le, amiről a kir. biztost szintén mindjárt tudósították. Nov. 24-én a térparancsnok több politikailag bevádolt egyént (így Czorda Albertet, Bacsics Mihályt, Birkás Ágostont stb.) a Zomborban felállított haditörvényszék elé viteti.

Másrészt a honvédek sorában harcolt fiatal embereket is fogdostatták össze és adták által a csász. seregbe Olasz- és Csehországba, ahol ezek közkatonákúl soroztattak be és sok gúnyt és keserű napokat éltek át. E sorsban részesültek: *Czorda* Félix, *Simony* Mihály, *Malahovszky* László, *Markovics* Dániel, *Hildenstáb* Ferenc, *Kurucz* Antal, *Matkovics* Miklós, *Vojnics* Hajdú Géza, *Madea* Mátyás, *Magyar* Imre, *Szucsich* Béla, *Kertész* Nándor, *Vojnics* Tunics Nándor, *Váli* Béla, *Balog* József, *Szabó* János és Sándor. Az *Antunovics* testvéreket (József, Mátyás, István és Lajos) is elfogták ugyan, de ezek nemsokára hazabocsájtattak. Egyesek rövidebb-hosszabb szolgálat után részint az 500 frt váltságdíj lefizetése után szabadultak meg, a többiek pedig a 10 évet leszolgálni voltak kénytelenek. Sokan pedig az előbbiekéhez hasonló sorstól félvén, még sokáig bújdostak s rejtőztek a szállásokon . . .

Okt. 13-án kelt levelében tudósítja *Nikolics* Izidor[2]) Zomborról a városi tanácsot, hogy Ő felsége által Bács-Bodrog vármegye csász. kir. kerületi *főbiztossá* (Districts-Obercommisär) neveztetett ki, s így a közigazgatást illető minden rendeletet csak tőle fogadja el a tanács. Egyszersmind egy *szózat*ot is küldött Bács-Bodrog kerület lakosaihoz (Szabadkán okt. 20-án hirdettetett ki), amelyben

[2]) Már a 30-as években vármegyei tisztviselő volt, így 1837-ben II. aljegyző.

az egyenetlenség és lázadás szomorú eredményeire hivatkozván, a népeket testvéries, békés együttlakásra szólítja fel az osztrák sas védő szárnyai alatt, valamint rendületlen hűségre az uralkodó ház és a császár iránt. — Okt. 14-én a szabadkai *vésztörvényszék* irományait követeli beküldetni; ezeket azonban itt már nem találhatván, miután a veszedelem közeledtére megsemmisíttettek, csak a *rögtönitélő* bíróság iratait küldik el neki, és okt. 18-án a tanács egy küldöttség által tisztelgett nála Zomborban.

16. A Vojvodina vagy szerb vajdaság kora.

I. A császár okt. 17-én erősítette meg „Magyarország *ideiglenes* közigazgatási rendszerét“, amelynek alapjául szolgált a már Olmützben márc. 4-én az egész *ausztriai császárság* számára kiadott „Birodalmi alkotmány“, amely Magyarország önállóságát megszüntetvén, ezt az egységes osztrák birodalomban (Gesammtmonarchie) tartományi rangra szállította le. — Ezen birodalmi alkotmányt Haynau nov. 4-én küldötte meg e városnak is, és nov. 12-én hirdettetett ki itten. Magyarország ideigl. közigazgatási rendszerét pedig *Nikolics* küldé meg városunknak, s ez dec. 6-án olvastatott fel itten. — Osztrák kormányrendszer és törvények hozattak be; és minthogy a magyarok általában vonakodtak a német rendszert s a haza ellenét szolgálni, idegen német és cseh alsóbb rendű hivatalnokok egész raja özönlötte el az országot.

A szerbek a múlt évben nemcsak saját különleges céljaikért, hanem közvetve az uralkodó ház érdekében is harcoltak; amiért is mindjárt 1848. dec. 15-én az ifjú császár hűségöket meg akarván jutalmazni, *Rajacsics* patriarcha és *Suplikác* vajda (vojvoda) megválasztását megerősité és a béke helyreálltával az ő számukra egy különálló *vajdaság* vagy *vojvodina* szervezését is igéré. — S

ezen ígéretét 1849-ben teljesítette is, amidőn nov. 18-án pátenst adott ki, amelyben Rajacsics patriarcha és a meghívott szerb bizalmi férfiak meghallgatása után és tekintettel az 1848. évi dec. 15-ki csász. pátensre és ez 1849. évi márc. 4-én kelt *birodalmi* alkotmány 1. és 72. pontjára, azt rendeli: hogy az eddigi Bács-Bodrog, Torontál, Temes, Krassó továbbá Szerém vármegyének rumai és illoki kerülete által alkotott egész terület *egyelőre* (míg az országrész jövendő állása vagy egy más koronaországgal való összekapcsolása iránt intézkedés fog történni) *saját közigazgatási területet* képezzen, melynek igazgatását Magyarországétól függetlenül, közvetetlenül a birodalmi császári miniszterium alatt álló országos hatóság vezesse. Ezen terület „*Szerb Vajdaság és Temesi Bánság*“ nevet fog viselni. — Közigazgatása egyelőre egy Temesvárt székelő *ideiglenes* tartományfőnökre (Landeschef) ruháztatik. A rumai és az illoki kerület, Bács-Bodrog, úgy Torontál vármegyék leginkább szerblakta részei egyelőre mint e terület *külön kerülete* képezik a *Szerb Vajdaságot*. A *nagyvajda* címét maga a császár viseli, a közigazgatási főnök pedig *alvajda* rangot kap.

Ezen csász. pátens értelmében a Bácska s így *Szabadka* is az ország testéből kiszakasztva egy önálló tartománynak részét képezte, amelynek élén báró *Mayerhofer* Ferdinánd csász. tábornok állott mint tartományfőnök (Landeschef), aki már eddig is ezen katonai kerület parancsnoka volt (Militär-District Commandant). Az *egész* tartomány politikai kormánya 1. a krassó-temesi, (a Bánság) és 2. a bács-szerém-torontáli kerületre (szerb vajdaság) osztatott külön kerületi főbiztos (Districts-Obercommisär) vagy kerületi főispán (Districtual-Obergespan) alatt, mely tisztségben nálunk *Nikolics* Izidor volt; s ez alatt állott a kormánybiztos (Regierungs-Commisär) *vármegyei főnök* címmel.

Dec. 1-én vették tudomásul Szabadkán Nikolicsnak

nov. 26-án kelt rendeletét, melyben azt jelenti, hogy az ő ajánlatára *Antunovics* Pál legfelső helyen polgármesternek neveztetett ki, s ezt most magához hívja, hogy a hivatali esküt az ő kezeibe tegye le. Továbbá a reá ruházott hatalmánál fogva kinevezi a tanács tagjait: Blagoevics István tanácsnok és helyettes polgármester, Markulin Simon, ifj. Vojnics Mihály, Macskovics Benedek (egyszersmind kapitány is), Villov György, Zárics György, Milutinovics Szvetozár, Hoffmann Ferenc, Hofbauer Antal és Sárcsevics Márton tanácsnokok lettek, és *Prokopcsányi* Tivadar főjegyző. Azonkívül még több alsóbb tisztviselőt is nevezett ki. A többi még okvetetlenül szükséges alanti hivatalokra névsort kivánt magának felterjesztetni, de csak oly egyénekről, akik kellő szakismeret mellett politikai tekintetben is legkisebb gyanú alá nem esnek[1]). Minden hivatalnoknak, tanítónak előbb a politikai gyanú alól kellett magát a zombori és később a temesvári haditörvényszék előtt tisztáznia, purifikálnia; csak ha felmentő bizonyítványt sikerült kapnia, kérhette a városi házipénztárból fizetését. — Ily felmentésre minden úri embernek volt szüksége, hogy kitüntesse, hogy ő nem volt forradalmi érzelmű. Ezen bizonyítványokat Szabadkán egy helybeli purifikácionális szék vagy bizottság állitotta ki, amelynek *Manojlovics* Emil alkapitány volt tollnoka[2]). Akik pedig ilyen felmentéseket nem szerezhettek, s mint forradalmárok voltak feljelentve, azok fogva is vitettek a törvényszék elé, amely fölöttük itélt. — Akik nagyobb mértékben kompromittálva érezvén magukat hazulról elbújdostak, azok vagyonának összeirásával Zárics György és Sztojkovics Lázár voltak megbízva. Utóbbiak 1850. jan. 12-én (jkönyv 105. sz.) adták be jelentésöket, mire Zárics Gy. és Hofbauer Antal tanácsnokok küldettek ki ezek ügyei elintézésére. Ily menekültek voltak: *Szép* György, *Szép*

[1]) Az 1849. évi jkönyv 487. és 588. száin.

[2]) Az 1850. évi jkönyv 503. sz. — lásd még 726., 780., 835. sz.

Ferenc, *Spelletich* Bódog, *Milassin* József és Máté, *Kovács* Ferenc, *Gálfi* Antal és György, *Berényi* Antal, *Forrai* György, *Szkenderovics* János, *Vermes* Gábor, *Belkovics* János stb. Ezeknek irományait lefoglalták, házaikat s földeiket bérbe adták[3]).

1850. márc. 6-án hét ferencrendi barátot is Temesvárra idéztek, akiknek azonban sikerült magukat igazolni. — Ekkor kerültek várfogságra a helybeli *vésztörvényszék* tagjai is.

Az új kormány a városi tanácsnak a forradalmi korszakban tett s mostanáig is kihatott intézkedéseit — ami könnyen érthető — mind megsemmisíté s betiltá. Igy Mayerhoffer, midőn megtudta, hogy a városi tanács a tompai 700 lánc legelőt a honvédek javára zálognak lekötötte, e végzést azonnal megsemmisítette; a földet visszavétette és bérbe adatta[4]). Igy a *Végh* Bertalan őrnagy által a *szeghegyiek*en megvett két ezer frt sarcot, amelyet e város pénztárába tett volt le, visszaadatta Szeghegynek (1850. jun. 9.) Még 1852. okt. 18-án is azt rendelte a cs. kir. tartományi kormány, hogy a forradalmi kormány által hivataluktól törvénytelenül megfosztott tisztviselőknek fizetése egészen a császári sereg bevonulása napjáig a város házipénztárából kiadassék. Ilyenek voltak Blagoevics István tanácsnok, Prokopcsányi Tivadar volt aljegyző és mások[5]).

Nevezetes volt az idegen kormányformák meghonosításának kezdetén a *hivatalos nyelv* kérdése is. Amidőn a tanács 1849. dec. 6-án Magyarország ideiglenes közigazgatási rendszerét tudomásul vette, (jkönyv 602. sz.) *Milutinovics* Szvetozár tanácsnok ennek 12-ik és a birodalmi alkotmány 5-ik pontjából azt vélte kiolvashatni, hogy e városban a közügyeket *dalmát* (azaz *bunyevác)* nyelven

[3]) Lásd még vár. jkv. 176. sz.
[4]) Vár. jk. 1850. évi 550. sz.
[5]) Vár. jk. 1853. évi 339. sz.

kell tárgyalni és a jegyzőkönyveket is e nyelven kell szerkeszteni, mint az itt divatozó népnyelven. Csak *Manojlovics* Emil helyettes kapitány pártolta a felszólalást, és nem helyeselte a tanács eljárását, amely az indítvány tárgyalásába nem bocsátkozott; valamint a polgármester azon nyilatkozatát sem, aki felsőbb rendelet nélkül semmiféle újítást nem vélt megengedhetőnek.

Ezen okból a jegyzőkönyvek továbbra is magyarúl vezettettek, és magyarúl válaszoltak még Nikolics német nyelvű hivatalos átirataira és rendeleteire is. — 1850. márc. 9—16-ig a jegyzőkönyvben nehány pont németül, egy-kettő pedig dalmát vagy szerb nyelven vezettetett be, míg a többi magyarúl volt szerkesztve és a város neve is *Szabadka;* azonban *márc. 23. óta* az egész jegyzőkönyv németűl van irva s pedig *Mária-Theresiopel*ban. Ezen napon t. i. hirdettetett ki a főispánnak rendelete, amely Mayerhofer tartományfőnöknek *márc. 11-én* kelt leirata értelmében a tanácsnak meghagyja, hogy a politikai hivatalban, amely tulajdonképen csak a főispáni hatalom delegációja, ezentúl kizárólagosan a német nyelv használtassék fölfelé. Gazdasági és községi ügyek vezetésében egyelőre az eddigi divat tartassék meg a tárgyalásokban; fontosabb ügyekben minden rangú népből hivassék meg egynehány a tárgyalásra, és az ezekről, valamint a gazdasági ügyekről vezetett jegyzőkönyvek *dalmát* nyelven irattassanak, a politikai jegyzőkönyvek pedig *németül.* Azonban miután *Prokopcsányi* főjegyző járásbiróhelyettesnek kineveztetvén, eddigi helyét az 1850. év vége felé *Manatti* József aljegyző foglalta el, aki már máj.-ban kezdte volt őt a *német* nyelv miatt helyettesíteni[6]), ez szívós makacssággal odavitte a dolgot, hogy az 1851. év elejétől a tanácsi, valamint a tanács és a képviselő testület vegyes üléseinek jegyzőkönyveit is *Subotici*-ban irta és *szerbül* vezette[7]).

[6]) Lásd vár. jk. 1852. évi 2238. sz.

[7]) Erre vonatkozólag nézd 1852. évi jk. 51., 309., 459., 1294. számokat,

A főispán fent említett rendeletében a tartományfőnök 1850. márc. 11-én roszalását is fejezi ki a városi tanács némi joghatósági túlkapása ellen. — A tanácsot tisztán csak *gazdasági* s *községi* ügyek illetik meg, mint: közegészség, közbiztonság, adás-vevés, ki- s betáblázások, végrendeletek stb. Mással ne foglalkozzanak, mert felosztatja! — E szerint a magistrátus csak a város vagyonának őre és a felsőbb rendeletek végrehajtója volt; és csak a polgármester által a tanácsülésre utasított politikai ügyeket tárgyalhatta[8]). — Az 1849. évi dec. 1-én kihirdetett hatósági kinevezésekben a *főbirói* és az *ügyészi* tisztség nem létezett.

II. Az eddigi ideiglenes kormányszervezet helyébe *1850. szept.* hóban egy más, szintén ideiglenes szervezet tétetett (az u. n. *második provizorium.)*

A tartományi igazgatás megmaradt, azonban *Mayerhofer* tábornok áthelyezése után[1]) *Névery* cs. kir. kormánybiztos a törvénykezést a közigazgatástól egészen elkülönítette[2]). Zomborban mint kerületi főhelyen cs. kir. tartományi törvényszék állíttatott fel, s minden járásban cs. kir. *járásbiróság;* így Szabadkán is volt járásbiró (Vojnics Mihály.)

A *közigazgatás*[3]) a kerületi főbiztosra volt bízva, aki az illető politikai közigazgatási ügyeket egyenesen a pol-

[8]) Az 1850. évi pol. jegyzőkönyv 601. és 602., 754., 1744. számai.

[1]) 1850. márc. 11-én egy vasárnapon érkezett Mayerhofer Ferd. városunkba, ahol a polgármester fogadta, míg a kiséretében volt Nikolics főbiztost Macskovics Benedek főkapitány üdvözölte, Névery kormánybiztost pedig Prokopcsányi főjegyző. Másnap a vendégek a polgármester kiséretében Szegedre távoztak.

[2]) Wlád: A román nép és ügye. 142. lap.

[3]) Az 1851. aug. 17-én kelt belügyminiszteri rendelet alapján, amely e külön terület politikai közigazgatásának szervezetét teszi közzé, a közigazgatás élén a Temesvárt székelő kormányzó (Gouverneur) áll. Az egész terület közigazgatási tekintetben 5 kerületre osztatott (Kreis), úgy hogy Bács-Bodrog vármegye és a Szerémségnek rumai és illoki járása a zombori és az ujvidéki kerületet alkotta. A zombori kerületbe tartoztak a zombori, kúlai, bajai és szabadkai politikai járások (Bezirk) és a külön közigazgatási járást képező Zombor és Szabadka városok.

gármester által intéztette el; s ez csak egy-két tárgyat vetett a társas (collegialis) tanácskozások alá. A városi tanács és a szintén kinevezett városi képviselők hatásköre a *tanácsi* és a *vegyes* ülésekben majdnem kizárólag a város gazdasági ügyeire szoríttatott; azonkívül még csak tisztán helyrendőri ügyeket tárgyalhattak.

Nevezetes volt az 1850. okt. 12-én tartott tanácsülés határozata (1681. szám.) Minthogy a szerb Vajdaság és a temesi Bánság részére kiadott új törvénykezési szervezet a magyar és a német nyelvet rendeli használni, az itteni lakosság pedig szerb: méltányos, hogy a törvénykezésekben itt ezen nyelv használtassék. Minthogy továbbá a birói hivatalra sok még nem is purifikált egyén alkalmaztatott, s ez az eddig működött hivatalnokok rovására, a „jóérzelműek" félrevezetésére és a trón veszedelmére lehet: ezen körülményekre *Bach* osztrák belügyminiszter figyelmét felhívják, egyszersmind a szerb patriarchát mint a „*szláv nemzetiség* főpártfogóját és az Osztrákország ellenségei elleni támadás fejét" is megkérik, hogy e kérelmet Ő felségének pártolólag előterjeszsze. — A jegyzőkönyveket (mint fentebb már említettük) *Manatti* az 1851. év elejétől kezdve már szerbül irta. Azonban erőszakoskodása dacára is nem sokáig örvendhetett e változásnak.

1851. jun. 30-án t. i. *Zomborcsevics* Ferenc a községtanács tagjának kineveztetvén, mindjárt az első ülésen felszólalt a rác jegyzőkönyvek ellen (jk. 1484. szám) és minthogy a városi tanács és képviselő testület nagyobb része magyar volt, a jegyzőkönyveket magyarúl kívánja vezettetni, amit az egész gyűlés elfogadott Zárics tanácsnok és Manatti kivételével. Mégis ezek győztek, mert a főispán is a jelenlegi állapotot rendelé megtartani, míg felsőbb rendelet másképen nem intézkedik. Ezt a képviselő testület aug. 11-én (jk. 1804. sz.) sajnálattal vette tudomásul, és előbbi határozatának igazolására az 1850/1. évi népösszeirásból felemlíti, hogy itt 29858 lélek magyar talál-

tatott, 13894 dalmata, 2676 rác, 826 német, 148 cigány, 27 cseh, 14 horvát, 4 oláh. E szerint a *magyar* elem a 48958 lélekből álló összes lakosságnak határozottan nagyobb részét teszi; a tisztviselők is mind tudnak legalább közép-szerűen magyarul, dalmátul többen nem értenek, németül épen nem[4]). S ezen állítás bebizonyítására felszólították a gyűlés tagjait, vajjon ki volna képes a jkönyvet dalmát nyelven vezetni? — és nem vállalkozott senki. Nov. 10-én pedig *Mukics* János szólalt fel, hogy ő a jkönyv nyelvét nem értvén, azért a felelőséget sem vállalhatja el; egyúttal indítványozta, hogy a képviselő testület határozata a magyar nyelv visszaállítása iránt felsőbb helyen sürgettessék, amiben őt *Vojnics* Lajos, *Gálfi* János, *Kuluncsics* Albert és *Vujkovics* Máté is pártolták.

Erre azután végre 1852. jun. 1-re érkezett le a cs. kir. tartományi kormánytól a rendelet, melynek értelmében mindjárt az napon újra magyarul kellett e jegyzőkönyvet szerkeszteni.

A tartom. kormány ezen 1852. máj. 26-án kelt rendeletében t. i. komolyan megrótja *Manatti* volt jegyzőt (1851. vége felé a járásbirósághoz volt áttéve), hogy a városi tanács és a képviselő testület által mult évben hozott határozata *ellenében* merészelt cseleke dni és a jkönyveket *szerbül* irni; mert a jegyzőnek csak közvetetlen elüljárójának tartozik engedelmeskedni. — Roszalja a városi tanács eljárását is, hogy Manattit nagy hanyagsága és ellenkezése miatt is nem terjesztette fel hivatali felfüggesztésre, sem szigorú rendszabályt nem alkalmazott ellene (1852. jk. 1428. sz.) A f. évi febr. 9-én pedig *Zomborcsevics* Vince által szerkesztett s beterjesztett kérelmet illetőleg a tanácsi és a vegyes gyűlések jkönyveiben az eddigi dalmát nyelv helyett megengedtetik a *magyar* nyelv; azonban mindenkinek szabad az itt divatozó nyelven irni beadványait s ugyanazon nyelven a végzést is kérni. — A gyűlés nagy

[4]) Utóbbi, csak hazafiságból túlozott állítás nem veendő szó szerint.

örömmel vette tudomásul e felső elhatározást és nem késett ezért hálás feliratot is küldeni a tartományi kormányhoz. — Eddig Manatti utódja *Theodorovics* Sándor hely. jegyző vezette 1852. elejétől a jegyzőkönyveket. Azért mindjárt oly főjegyzőt is kerestek, aki a magyar és a német nyelvben jártas; így aztán jun. 7-én *Czorda* Félixet választják meg e hivatalra. S miután a tartom. kormány is megerősítette, jun. 28-án letette tiszti esküjét. (Lásd 1852. jk. 1294. sz.)

Az 1850-ben használt rác köriratú *pecsét*ről a maga helyén szóltunk már. — Azonban a nyelv-kérdés ügyét illetőleg e helyen még egy későbbi, az 1860. évi intézkedéseket is akarjuk felemlíteni. A helytartóság t. i. jul. 20-án közölte a belügyminiszternek 1860. jul. 16-án kelt rendeletét, mely szerint a hatóságok ügykezelési nyelvére vonatkozólag az eddigi divat hagyandó meg, t. i. a felsőbb hatóságokkal németül kellett levelezni, a belső szolgálatra pedig a község szabadon választhatott. Erre városunk aug. 17-ki gyűlésén[5]) azt határozta: Minthogy itt a községtanácsnál *egészen*, a tanács belső szolgálatában pedig *nagyrészt* a *magyar* nyelv használtatott: szept. 1-től fogva utóbbinál is mindennemű ügykezelés magyarúl történjék. Az 1850/1. évi népszámlálásra hivatkozván, mely szerint városunkban a magyarság nemcsak számszerinti, hanem értelmi túlsúlylyal is bir, s minek következtében a tart. kormány 1852. évi máj. 26-án kelt rendelete a magyar nyelvet hivatalos jogaiba vissza is állította, a *telekkönyvet* is magyarul kérték vezethetni. De ezen kérelmök okt. 4-én elutasíttatott.

Ezen ideiglenes állapot tartama alatt hozatott be a birtokok *telekkönyvezése*, melynek igazgatósága Temesvárt volt; Szabadkán pedig *Fertsek* Frigyes telekkönyv-instruktor működött. — 1857-ben tkönyvi törvényszék állíttatott fel itten, melynek a város az iskolaépületben adott helyiséget. Azonkívül a *katasztrális* központi bizottság vezetése alatt

[5]) Vár. jk. 1860. évi 157. sz.

földbecslési biztosok is működtek a földek és birtokok osztályozásában adózási célokból. A megyék székhelyein *pénzügyigazgatóságok* (Finanz-Bezirksdirection) állíttattak, a melyek alá az adóhivatalok tartoztak. Igy a *szabadkai* adóhivatal (Szabadka, Sándor, Csantavér területére terjedett) a zombori kerületi pénzügyigazgatósághoz tartozott[6]). — Az 1850-ben behozott *dohányegyedárúság* (monopolium) és *egyenetlen* adók, a bélyeg (stempel) ellenőrzésére a csász. kir. pénzügy-őrök, a *financok* szerveztettek. Végre mint az új politikai rendszer kiegészítője a cs. kir. *csendörségi* intézmény (Gensd'armerie) honosíttatott meg a közbátorságra való felügyelés szempontjából[7]). A csendőrök (zsandárok) szervezetét egy 1850. évi jan. 1-én kiadott miniszteri rendelet közli s a vajdaságra mintegy ezer csendőrt rendel. — Városunkba azonban a csendőrök csak 1853-ban hozattak be. A tartományi kormány felszólítására a városi tanács márc. hóban (jkönyv 627.) az itt felállítandó csendőröknek az iskolaépületben rendelt szállást, és a börtönhelyiséget is további 3 évre engedi át az államnak évi 400 frt bérért.

I. Ferenc József császár 1852-ben *körutat* tett e tartományban s mindenütt örömmel fogadtatott. A hazafias érzelműek már általános amnestiáról ábrándoztak és az ideiglenes kormányzás megszüntetését várták; vérmes reményeik azonban alaptalanok voltak, nem teljesültek. Városunk hatósága is küldöttséget menesztett Temesvárra, hogy a császár előtt a város hódoló tiszteletét jelentse ki. Jul. 15-én a császár személyesen tette le Temesvárt a dísztéren a császáriakat dicsőitő emlékszobor alapját, és másnap Ujvidékre távozott, ahová városunk szintén hódoló deputációt küldött[8]). — Hasonló *lojálitást* mutatott városunk, midőn 1853-ban a táviró az egész birodalomban szétröpité a hírt a febr. 18-án a császár ellen Bécsben elkövetett,

[6]) Az 1851. évi jan. 18. tartom. igazg. rendelet.

[7]) Wlád e. m. 142. lap.

[8]) 1852. aug. 31-én a kalocsai érsek látogatott el városunkba és díszes fogadtatásban részesült.

de szerencsére nem sikerült *orgyilkolási* merényletről. Febr. 22-én mély fájdalommal s hoszankodással veszi tudomásul a közgyülés az „istentelen tudok eseményt, és legmélyebb hálával eltelve a Mindenható iránt", febr. 24-én a szerencsés menekülés miatt nagy *Te Deum*-ot tartott. (jkönyv 402. sz.) *Zomborcsevics* Ferenc indítványára hódoló feliratot is szerkesztenek Ő felségéhez (466. sz.); *Zomborcsevics* Vince és *Mukics* János pedig febr. 25-én Temesvárt a tartományi kormányzót kérik, hogy azt kegyesen fogadja és a császár elé juttassa. S midőn Temesvárt nagy bizottság alakult, amely személyesen is fel akart menni Bécsbe hódolatát kifejezni „az isteni gondviselés által népeinek megtartott apostoli felségnek", városunk is felszólíttatott, hogy apr. 2-án Bécsben ama bizottsághoz csatlakozzék. E felhivás lelkesedéssel fogadtatott és a részvételre aláiró-íveket bocsátott ki a polgármester, akinek indítványára a város később 300 pfrtot is adott a Bécsben épitendő fogadalmi (votiv) templomra. (jk. 971.)

III. Ezalatt a bécsi kormány ismét egy új szervezetről gondolkozott e különálló tartomány számára, amelynek már *véglegesnek* kellett volna lennie. S e szervezet életbeléptetése céljából a többi között *Antunovics* Pál polgármester is mint a szervező bizottság kinevezett tagja 1853. febr. hóban Temesvárra is utazott.

Ezen új végleges szervezet *1853. május* hóban lépett életbe. A szerb Vajdaság és a temesvári Bánság részére Temesvárt egy cs. kir. helytartóság állíttatott fel s ennek élére egy katonai kormányzó (Gouverneur) tétetett. Az egész tartomány közigazgatási tekintetben 5 kerületre (Kreis) osztatott: Temesvár, Lugos, Becskerek, Ujvidék, Zombor, mindegyik külön kerületi főnökkel (Kreisvorstand). A kerületek járásokra (Bezirk) osztattak, igy a zombori kerületet a zombori, kúlai, apatini, bajai, zentai és *szabadkai* (város és környék) járások alkották. Azonkívül Zombor, Ujvidék és *Szabadka* városokban a *polit. közigazgatás* a városi magis-

trátusra bizatott. Az egyes járásokban járási főnökök (Bezirksvorstand) voltak. — A kerületek székhelyein cs. kir. kerületi *törvényszékek* (Kreisgericht) állíttattak fel, ugyanott egyszersmind cs. kir. úgynevezett városilag kiküldött járásbíróságok is (städtisch delegirte Bezirksgericht) működtek. Az igazságszolgáltatás Szabadka városban és környékében külön járásbíróságra bizatott.

A szerb-bánsági helytartóság szervezete a legmerevebb központosításon alapult *absolutistikus bürokratikus* rendszer volt. Mindenben a főnök döntött, a tanácsnokoknak épen csak tanácsadó szavuk volt. A tárgyalások bármily csekély ügyben is mind *írásban* folytak, nyilvánosság és szóbeliség kizárásával. Rengeteg sok papir fogyott el, az ügymenet lassan haladt és elégedetlenséget szült. A szerencsétlen *Bach-korszak* átkát nagyban fokozta a számtalan idegen cseh és német, alárendelt és kétes helyzetből (irnokok, pincérek, inasok stb.) kiragadott igen alacsony míveltségű s megvesztegethető egyén[1]), akik itt a tisztes hivatalokba étettek.

A szerbek tehát kaptak *Vojvodinát*, ez azonban oly politikai rémszülött volt, milyent csak egy bécsi centralista okoskodhatott ki, s melyet minden nemzetiség, a szerb talán legjobban utált. Nem volt annak semmi nemzeti jellege. A vojvodinát azért neutralisálták annyira, nehogy egyik nemzetiség a másik fölé emelkedjék. B. *Mayerhofer* volt tartományfőnök 1849. év végén Bécsben *Mácskovics* Benedek szabadkai városi kapitány előtt maga is úgy nyilatkozott, hogy az ő főfeladata az itt lakó ellenséges népeket kiegyenlíteni; s e tekintetben a városi tanács és a papság közreműködésére is számol. Továbbá azt mondá, hogy az

[1]) Mennyire vitték azonban a skrupulózus pontosságot, mutatja a cs. kir. megyei főnök következő esete: Midőn 1855. február 9-én Szabadkáról Zomborra utazott, útközben vadászokkal találkozott. S minthogy ezek vadászszabadalmukat elő nem mutathatták, elvette tőlök az elejtett 2 nyulat, és mert a szabadkai határon lőtték volt, elküldé ez azokat a szabadkai polgármesternek, aki 7 frt 42 kr. váltópénzért a házipénztár javára adta el. (jk. 1855. Nr. 281.)

itteni összes nemzetiségek mind *egyenrangúak*, és a szerb nem fog praedominálni[2]). S ezen egyenjogosítás elvéből a különböző nemzetiségekre a *német nyelvet* erőszakolták, és *idegen* hivatalnokok sáskaserege gazdálkodott itt és zsarnok módra üldözött mindent, aminek nemzetiségi szine volt, és akinek elég bátorsága volt a *civilizátorok* vas önkénye előtt a porig meg nem hajolni[3]).

Azonban tagadhatatlan, hogy az ötvenes évek e külön artományra nem egy tekintetben jótékony befolyást gyakoroltak és városunkat is nagy hátramaradottságából felrázván, a *nyugati civilizációval* közelebb viszonyba hozták, és több igen célszerű intézkedést és újítást honosítottak meg. A városi tanács és a képviselő testület buzgó segédkezet nyújtott a célszerűnek ismert újítás és javítás létesítésében. Majdnem lázas tevékenységet fejtének ki, hogy csak némileg is kiemeljék a várost elavult helyzetéből és a kor színvonalára állítsák. Annyit költének építésekre, alapítványokra, beruházásokra, tanintézetekre s egyeb közmívelődési célokra; hogy a város pénztára alig birja el, és hogy a helytartóságnak kell őket mérsékelnie. És hogy a mostan fokozottabb kiadásokra új jövedelmi forrást nyissanak és ne a népet terheljék folytonosan, a *közlegelő*nek egy részét határozták haszonbérbe adni[4]).

Egyrészt a város jóléte, másrészt még egyelőre elrejtett hazafias célok buzdítják ilynemű kezdeményezésekre városunk legbuzgóbb fiait, egy *Czorda* Bódogot (Félixet), *Mukics* Jánost, *Zomborcsevics* Ferencet és Vincét s számos mást, akiknek csak kisebb képességet és bátorságot vagy működési kört juttatott a szerencse. A képviselő testület tagjai közül *Giefing* Vince és id. *Valicsek* (Váli) József voltak leghasznavehetőbbek.

A *Palics* tavát 1850. óta használja a város hideg és 1852. óta meleg fürdőnek is; akkor építettek oda gép-

[2]) Az 1850. évi jkönyv 229. szám.
[3]) Bőhm: Délmagyarország külön tört. II. 371.
[4]) Az 1852. évi jkönyv 1743., 1886., 1968.. 2658. szám.

házat, szép kastélyszerű lakóházat és egyéb épületeket, a szép parkot is akkor kezdték ültetni.

1853-ban készült el a még a szabadságharc előtt építeni kezdett *Pest városá*hoz címzett nagy vendégfogadó a nagyobb összejövetelekre s mulatságokra szánt díszes *nagyterem*mel. A következő 1854. évben elkészült már a *színház* is, úgy hogy ez év dec. 16-án *Latabár* Endre színigazgató a „*A két Barcsai*"-val kezdhette itt az előadások sorát, melyek azóta minden évben városi népünknek egy általánosan keresett közmívelődési hatalmas eszközül szolgálnak.

Egy 1854. márc. 21-én kelt helytartósági rendeletre a jártabb országutakat *eperfákkal* kellett beültetni. Ennek következtében még tavaszszal ültették be a zombori (vagy bajmaki) és a szegedi országutat. Azután pedig még másfelé is folytatták, és folytatják még ma is, úgy hogy a pusztákon átvezető országutaink szép eper-, ákác-, bálványkőris- és kanadai nyárfákkal vannak beszegve. Ezen fák nyáron szépítik az utat, enyhítik az utast és tisztítják a levegőt; télen pedig majdnem egyedüli útjelzők a végtelen hótengeren. 1859. tavaszán a *Szkenderjárás*ban levő 12—14 hold futóhomokot *erdő*nek fásítják be.

1855. óta komolyan foglalkoztak a közlekedés könnyítésével; névszerint egy Szegedről városunkon át Bajára vezető *vasút* létesítésén fáradoztak, amely ügynek többi közt *Zomborcsevics* Ferenc volt egyik fáradhatatlan mozgatója. — Ugyanakkor *takarékpénztárt* is terveznek ide.

1856. nov. havában a mívelt városokban annyira szükséges *utcavilágítást* kezdték el 137 photogén lámpával, a melynek hiányát a helybeli sajátos viszonyoknál fogva eddig nem igen érezték még.

Az állattenyésztés és- nemesítésre egy 1857. szept. hóban itt tartott *lókiállítás*sal és jutalmazással akartak hatni

1858-ban némelyek az egyemeletes városházára még egy emeletet terveztek rakni, és a földszinti helyiségeket boltoknak kiadni. Azonban a terv, mely ha valósul, a hivataloknak szerzett szükséges kényelmen kívül a piactért is szépíti és a város jövedelmeit is jelentékenyen szaporítja vala, hajótörést szenvedett a többség azon felfogásán, hogy: *„nem üzérkedünk!“*[5])

Czorda Félix városi képviselő indítványára 1858-ban felállították itt az első *kisdedóvodákat;* a következő évben ugyancsak Czorda lelkes ajánlatára a helybeli kis *gymnasium*nak a felső 5—8. osztálylyal főgymnasiummá való kiegészítését fogadta el a városi hatóság. Azonkívül *elemi iskolák*at is állítottak.

1859-ben e városnak Szegeddel *távíró* általi összeköttetése is terveztetett; városunk a zombori kerületi főnök által eziránt felszólíttatván, 1859. febr. hóban 300 póznát igért adni és 5 évig két hivatal-szobát, ha itten *távirói állomás* tényleg felállíttatik[6]).

1854-ben hozatott be az *eb-adó*[7]).

Említésre méltó az 1858. dec. 23-án kelt csász. nyilt parancs, melynek értelmében a városi közlegelőnek *Razboiste, Baicsjárás* és *Négyeshatár* nevű 1150 láncnyi területét *betelepíteni* kellett. — Az ügy azonban elhúzódott és a viszonyok változtával egészen elmaradt[8]).

Ugyancsak 1859-ben nyerte városunk egyik díszét is. A *szép utcá*ba (most *Széchenyi*-utca) t. i. díszes *fasorok*at tervezett a hatóság ültetni, és e célból Borsódról gesztenyefákat hozatott. A szalmapiac innen a szénatérre tétetett által és a sétány 1860. jun.-ra elkészült[9]).

[5]) Újabban 1884-ben ismét felvetették e tervet, s ez városszerte kedvezőleg fogadtatott. Hogy azonban most sem valósulhatott, ennek oka főképen a kedvezőtlen pénzügyi állapotban keresendő.

[6]) Táviró-állomást Szabadka csak 1862. aug. hóban kapott.

[7]) Városi jk. 1197. és 1855. évi 289., 522. sz.

[8]) Delejtű, Temesvárt 1859. évf. 105. lap. — Városi jkönyv 1859. évi 65., 175. sz.

[9]) A fák azonban nem igen tenyésztek e helyen, és többszöri megújítás és hasztalan kisérlet után a múlt években végképen kivettettek.

Ezen időben két természeti csapás is érte városunkat. 1850. nyarán a *sáskák* tesznek nagy pusztítást, mint a közelmult 1847. és 49. években is. — 1855-ben pedig jun. óta epemirigy vagy *kolera* szedte itt áldozatait. Csak okt. 20-án tartottak hálaáldozatot e baj megszünése után. Körmenetben indult a hivő nép a *Rókus*-kápolnához, ahol *requiem* tartatott az elhaltakért; egyúttal a kápolna előtt egy *Katona* György nevű juhásztól felállított új *kőkereszt* is benedikáltatott. Innen egy másik ugyanattól emelt kereszthez vonultak a baromvásár felé a Hangász-utcába.

Hogy a város az előbb említett többbrendbeli költséges vállalatokat, beruházásokat s alapítványokat megtehette, ennek oka az, hogy az 1848. törvények által eltörült *úrbériségért*, amelyet az osztrák kormány is elfogadott az 1848. évi magyar törvényekből, most kapta a *kármentesítést*. Ezen *úrbéri kármentesítések*re való igényeit a város 1852. jul.-ban *Radics* János városi ügyész által érvényesíté. A cs. kir. úrbéri kármentesítési bizottság a városnak kárpótlásúl az országos főpénztárból megszavazott 1853. szept.-ben: I. előlegezés: a) részlet 11443 frt 20 kr., b) részlet 5721.40 = 17165 frt. — II. előlegezés: a) 5721.40, b) 2860 = 8581 frt 40 kr. — III. előleg a) 5721.40, b) 2860.50=8582 f. 30 kr., s pedig úgy hogy az I. részletet azonnal megkapják, a II. részletet pedig okt. 22-én. *Vinkler* tanácsnok okt. elején hozott is Temesvárról 22886 frt 40 krt a városi házipénztárba. — Nov. 3-án a II. részlet fejében újra hoztak 11443 frt 20 kr. — Épen dec. 30-án pedig a császár egy IV. előlegezési részletet rendelt kifizetni.

1854. jun. 6-án kelt nyilt parancsával a császár 500 millió pfrt *önkéntes államkölcsönt* nyitott. A városi tanács is jul. 24-én (jk. 1487, sz.) „hazafias lelkesedéssel ragadja meg az alkalmat" hűsége és szolgálatkészsége kinyilváníthatására és 100ezer pfrtot szavazott meg e célra, sajnálván. hogy többet is nem tehet. Ki is tűznek a közlegelőből egyes részeket haszonbérletre, másokat örökáron való eladásra, hogy ama

összeget behozhassák[10]). Azonban felsőbb helyen ez ajánlatot nem fogadták el, mert: a kölcsön nem lehet kisebb, mint a város lakossága évi adójának négyszeres összege. S így a város 700 ezer frtot tartozott adni a kölcsönhöz. E nagy pénzösszeg behajtására s kezelésére, amelyet egyrészt az adózókra vetettek ki, másrészt a közlegelőből fedeztek, de nagy ügygyel-bajjal alig birtak előteremteni, *Antunovics* Mátyás mint pénztárnok alatt egész személyzetet választottak[11]).

Jobbágyi hódolatának a város minden alkalommal sietett méltó kifejezést adni, különösen 1854. apr. 24-én a császár egybekelése alkalmával. Mint más törvényhatóságok, e város is üdvözlő feliratot küldött a belügyminiszterhez és ünnepélyes *Te Deum*-ot tartatott. Kivilágítás azonban nem volt, hanem a császár kívánsága szerint ennek költségei jótékony célokra fordíttattak; a város ezen alkalommal 200 pfrtot osztott ki a szegények közt. Az itteni helyőrség tisztikara a vendéglői *nagyteremben* táncvigalmat rendezett. A polgármester a cs. kir. tartományi kormányzó felszólítására egy nagyobb díszküldöttség társaságában személyesen is utazott fel Bécsbe, mire napidíj és utiköltség címén 221 frt 56 krt vett át a város pénztárából.

Hasonlóan a császár születésnapja előestéjén díszes kivilágítást szokott a város rendezni 2—3 ezer drb lámpával.

1858-ban pedig a császári családban várandó örvendetes esemény megörökítésére és ragaszkodó hűségök kimutatására igen szép határozatot hoztak, hogy t. i. 15 ezer frtot tesznek le alapítványul a *szegények* számára, ha *trónörökös* születnék. Ezen összeget évenkint újra ezer-ezer frttal akarták szaporítani, míg a *szegények házának* építésére elegendően felszaporodott. Azonkívül ünnepélyes

[10]) Lásd városi jk. 1534., 1795., 2004., 2159. számokat.

[11]) Lásd jk. 1854. évi 1700., 1794., 1795. és 1855. évi 2. számokat.

kivilágítás volt és a szegények közt 200 frtot, a katonák közt 150 frtot osztottak ki.

IV. 1857. márc. 10-én *Flatt* Endre cs. kir. helytartósági titkár a tanácsülésben kijelenté, hogy *új erőket* s *új rendszert* szeretne a városi tanácsba itt behozni; s azért a tiszti fizetés felemelését és állami elvek szerinti nyugdíjazást indítványozott. A községtanács ezt elfogadta, és összeállíttatott az összes városi tisztviselőség és a segédött személyzet hivatal-jegyzéke és a tervezett fizetésnek módja.

A tartományi helytartóság 1857. dec. 18-án hozott intézvénye alapján a kerületi hatóság 1858. jan. 1-én kelt rendeletben értesíté a várost a városi *hatóság ideiglenes* szervezéséül felállítandó hivatalokról és azok fizetéséről. A város örömmel fogadta a rég óhajtott szabályozást, mely a városi ügyek biztosabb haladását és jövőjének előmozdítását engedték reményleni. — Igy például egy tanult ügyes *erdész* a város erdeit is jövedelmezőkké tenné.

Ezután a helytartóság jan. 31-én kelt intézvénye alapján a kerületi hatóság febr. 12-én kelt *utasítások*at küld[1]) a városnak és a számvevőségnek, hogy azok a városi tanács *újjászervezése* után foganatba véttessenek.

Eközben *Petrovics* főispán által *Antunovics* Pál, *Kuluncsics* István és *Probojcsevics* János plébános bizatott meg avval, hogy külön-külön jegyzéket készítsenek a 60 tagú képviselőtestületbe kinevezendő egyénekről. Ezeknek jegyzékéből azután Petrovics állítja össze az új képviselő testület érvényes jegyzékét; s miután ezt Temesvárt megerősítették, az illetők 1858. márc. 1-én *már működni kezdének.*

Az apr. 12-ki gyűlésben (jk. 2051. sz.) kihirdettetett a tartományi helytartóság elnökének márc. 18-án kelt rendelete, mely szerint az 1857. dec. 18-án kiadott határozata alapján megkezdett újjászervezés vezetésére és a

[1]) Vár. jk. 1858. márc. 1-én 1122. sz. alatt.

tanács fejének ideiglenesen *Flatt* Endre neveztetik ki „tartományi hercegségi biztos“ minőségben, és a *polgármesteri* hivatallal járó fizetés neki máj. 1-től kezdve utalványoztatik (t. i. 1500 frt évi járandóság és 1000 frt működési pótlék, és szabad lakás); s ennek következtében *Antunovics* Pál eddigi polgármester hivatalától felmentetik. — Ezen gyűlésen már *Flatt* vitte az elnöki tisztet mint hatósági főnök, és jelen voltak: *Manojlovics* Emil alpolgármester, *Vinkler* kapitány, *Markovics* Sándor, *Blagocvics* és *Zárics* tanácsnokok, *Hideg* Árpád jegyző.

Máj. 6-án rendkívüli közgyűlés tartatott, amelyen báró *Schmidburg* Viktor cs. kir. helytartósági alelnök körútjában városunkat is meglátogatván szerencsésnek mondja e várost, hogy *Flatt* tartom. fejedelmi biztosban igen derék s jóravaló embert nyert; továbbá felszólítja a várost, hogy különös gondot fordítson a nevelésügyre, a külvárosi templomok építésére, a szegények házának létesítésére, végre a következő *tisztújítás*on minden személyeskedés nélkül s önzetlenül *szavazzanak*.

Felsőbb helyről t. i. már némi engedmények adattak a községtanácsnak, amit némelyek a visszatérő szabadság első hajnalának tekintettek, és hazafias kifakadásokkal keltek ki a német rendszer ellen. — Jun. 14-én elkezdetett a *tisztújítás*. Minthogy azonban a szavazásra Flattnak és a községtanácsnak elágazó véleménye volt, amely felsőbb helyen némileg az utóbbiak javára döntetett el; erre jul. 9-én tényleg 3—3 egyént választottak is, akik közül aztán a kerületi hatóság a neki tetszőket ideiglenesen kinevezte. A kinevezés jul. 23-án hirdettetett ki: *Rácz* József, *Arnold* Gotfried, *Czurda* Ede, *Antunovics* József tanácsnokok lettek, *Szarvasi* Ede és *Hideg* Árpád jegyzők. Ezután az alsóbb hivatalokat töltötték be hasonló választással. Az új tisztikar aug. 2-án mindjárt a közbátorság biztosításával, a rendőrség szervezésével kezdé el hivatalos működését.

Az 1858. jun. 20-án kelt császári rendelet az *igazság-szolgáltatást* is visszaadta a városoknak[2]).

A már a tisztújítás alkalmával kezdett ellenzékieskedés és alkotmányhű nyilatkozatok ártatlan kis tüntetésre is ösztönözték a nemzetért hőn dobogó kebleket. — Igy 1858. aug. hóban *Biró* Antal, *Mukics* Aurel és Ernő kezdeményezésére pénzt gyűjtöttek, s ezen a főplebánián ünnepélyes *requiem*et tartattak az elhunyt *Császár* Ferenc magyar költőért. Ezen tényt a felső hatóságok természetesen politikai demonstrációnak, tüntetésnek vették; és midőn nemsokára a kormányzó gróf *Coronini-Cronberg János* táborszernagy itt általutazott, az illetőket a plébánossal együtt lehordta.

Coronini azonban mégis meg tudta magát kedveltetni városunkban, miért is 1859. márc. 4-én *Manojlovics* Emil ajánlatára a város őt tiszteletbeli polgárnak választotta[3]); s ő máj.-ban szívesen fogadta a díszes oklevelet. — Midőn pedig mint horvátországi bán új rendeltetési helyére távozni készült, *Czorda* Félix aug. 8-án tett indítványára küldöttség menesztetett hozzá, hogy a város jóléte iránt tanúsított atyai gondoskodásának számtalan jeleiért hálás elismeréssel legőszintébb és leghazafiasabb köszönetet nyilvánítson. (1859. jk. 194. alsó sz.)

Midőn a császár *Viktor* Emánuellel hadakozván, seregeit Olaszországba küldé, városunk is 1859. máj. 13-án 40 ezer frtot ajánlott a háború terhének viselésére; később ismét 40 lovat adott[4]).

1859. év tavaszán az apr. 24-én kelt csász. nyilt parancs alapján új *községi* törvény bocsáttatott ki[5]). Erre a mi városunk is utána járt, hogy ennek értelmében is a *városi községek* közé soroltassék[6]) és közvetetlenül a hely-

[2]) Városi jk. 1858. évi dec. 6-án 124. sz. (alsó szám.)
[3]) Vár. jk. 70., 100., 133. sz. (alsó számok.)
[4]) Az 1859. jk. 141., 144., 173. sz. (alsó számok.)
[5]) A birod. törvény lap 58. sz.
[6]) Az 1859. évi jk. 176. jul. 8-án, továbbá 195., 216. (alsó számok.)

tartóság alá helyeztessék, amit már nagy terjedelménél, számos lakosságánál és vagyonosságánál fogva is érdemel, mint e tartomány egyik elsőrangú helysége. A *gazdasági* ügyekben a kerületi hatóság befolyása nélkül egyenesen a helytartóság alá tartozik már; *közigazgatásiak*ban is a kerületi hatóság minden nevezetesebb esetben csak közvetítő, s nem határozó befolyással bir; mert tőle a helytartósági intézvények csupán láttamozva küldetnek ide, és viszont a tanács felterjesztései is legtöbbször csak egyszerűen terjesztetnek feljebb. E szerint az ügyvitel a közvetítés által csak meg van nehezítve és meghosszabbítva.

A helytartóság egy okt. 8-ki rendeletére (jk. 259. sz.) a *községi rendtartás* fölötti tanácskozásra egy bizalmi férfiút kellett Temesvárra küldeni. *Mukics* János és *Czorda* Félix hazafias felszólalására okt. 12-én *Zomborcsevics* Vincét választják meg e célra és oly utasítással látják el: hogy a szerb vajdaságnak az anyaországba való visszakapcsolását és a rég óhajtott alkotmány visszaállítását pártolja; továbbá a községnek politikai, törvénykezési és pénzügyi ügyekben autonomiáját is szóba hozza, s tapintattal érvényesíteni iparkodjék. — A községi törvény azonban még a következő 1860. év elején sem volt még életbe léptetve, és a város még jan. havi gyűlésén is azt kívánja, hogy *Sándor* falu is Szabadkához csatoltassék s vele együtt *egy községet* alkosson.[7])

Városunk intelligens részének újra alkalma nyilt nemzeties lelkesedését, honfiúi érzelmeit tanúsítani.

1859. okt. 27-én *Kazinczy* Ferenc századik születésnapját ülte az ország. E hazafias ünnepélyben városunk magyar érzelmű fiai is részt akarván venni, itthon is rendeztek kis *Kazinczy-ünnepet* a színházban, ahol *Szabó* József, az akkori helybeli színtársulat igazgatója, alkalmi költemény elszavalása, a *Szózat* és a *Hymnus* eléneklése után Szigligeti „Szerelem és örökség“ cimű színművét és

[7]) Az 1860. évi jk. 10. sz.

Császár Ferenc „Kunok“ dalművének II. felvonását adatá. — Erre fényes lakoma következett a *kaszinó*-egylet helyiségeiben, amelynél különösen *Karvázi* Zsigmondnak és *Czorda* Bódognak a nemzet és irodalmának felvirágozására mondott alkalmi pohárköszöntéseik tüntek ki. *Mukics* Ernő ez ünnepélyről kis „*Szabadkai Kazinczy-Emlény*“-t nyomatott ki, s ennek összes tiszta jövedelme 69 frt 26 kr. a városi *szegény-alap*ra fordíttatott.

S midőn gróf *Dessewffy* Emil a magy. tud. *Akadémia* elnöke e várost is adakozásra szólítá fel az akademiaépület és az intézet egyéb szükségeire: — e város hazafias érzületű községe 1860. jan. hóban az építésre 5 ezer frtot szavazott meg állampapirokban, az akad. tőke öregbítésére pedig évenkint 500 frtot igért. Azonkívül a lakosság között is aláíró-ív köröztetett. — A temesvári helytartóság azonban a községtanács szép ajánlatát nem hagyta egészen helyben. Az 5 ezer frtra nem tett ugyan ellenvetést, hanem az évenkint adandó 500 frtra nézve a városi képviselőknek csak ideiglenes és még nem rendezett állapotával nem találta megegyeztethetőnek, hogy *örökös* érvényű alapítványt tehessenek. — Ezek tehát az 500 frtot azonnal kifizetendő új 5 ezer frttal váltották be[8]).

Ugyancsak 1860. évi máj. 4-én *Flatt* elnöklete alatt tartott községtanács *Czorda* Félix indítványára (jk. 84. sz.) a „legnagyobb magyarnak“ gróf *Széchenyi* István halála alkalmából elhatározta, hogy e város fájdalmát a boldogult özvegyének küldendő részvétiratban fejezi ki; hogy a helybeli *gymnasiumi* ifjúság számára *Széchenyi István-alapítványt* tesz; hogy az eddigi *Szép-utcát* Széchenyi-

[8]) A városi jk. 1860. évi 142. sz. — Ezen határozat soha nem erősíttetett meg felsőbb helyről, a város tehát nem is fizethette. S midőn 1861. apr. 3-án az akademia pénztárnoka az igért összeg kifizetését kéri: a város szept. 11-én előbbi községtanács határozatát megújítva, az épületre 5 ezret, az alaptőkére 10 ezret igért papirokban; de míg ezt befizeti, évi 500 frtot adott készpénzben. (1861 jk. 477. sz.) Az 1865. dec. 28-ki közgyűlés a városnak két országgyűlési követét bízta meg, hogy az Akadémia ünnepélyes megnyitásán a várost mint alapítót képviselje.

utcának nevezi és az itt díszlő sorfák árnyában az ő szobrát állíttatja fel; végre hogy élethű olajfestésű arcképét készítteti a tanácsterem számára (mely utóbbi határozatot néhány hét mulva ismét elhalasztottak.)

Báró *Sokcsevics* József altábornagy, polgári és katonai kormányzó, akit városunk 1859. nov. 11-én „a városhoz illő férfias tisztelettel és kitüntetéssel" fogadott falai között[9]), horvát bánná neveztetvén ki, 1860. jul. 3-án bucsúzott el a tartománytól. — Utódja lett gróf *Bigot de St. Quentin* altábornagy, akinek tiszteletére a város jul. 6-án üdvözlő küldöttséget menesztett. Jul. 18-án ő maga is meglátogatta városunkat és fényes, szíves fogadtatásban részesült (a melyért jul. 24-én a kerületi hatóság utján köszönetet mondott.) A város lakossága politikai vonzalmai szerint magyar és szerb zászlókkal díszíté a házakat. *Mukics* János földbirtokos és községtanácsos egy nagyszámú küldöttség élén kétszáz aláirással ellátott kérvényt nyújtott át a kormányzónak; és német beszédben előadta, hogy nemcsak a községtanács, hanem az egész város kivánságát fejezi ki, midőn élőszóval is a szerb vajdaság megszüntetését és visszacsatolását az anyaországhoz, továbbá a magyar nemzet előbbi jogainak visszaállítását kérelmezi. Végre bocsánatot kért, hogy ha a német nyelvben nem elég jártas levén, nem fejezte volna ki magát teljesen érthetően. — Erre a kormányzó azt válaszolá, hogy inkább neki mint kormányzónak kellene magyarul tudnia; tanulja ugyan e nyelvet, de még sok nehézséggel küzd. Ő felsége sem magyart, sem szerbet nem tehetett e polcra, nehogy vagy az egyik vagy a másik nemzetiség sértve érezze magát. Katona létére nagyon becsüli a magyart, mint vitéz s lovagias nemzetet. Nyugalomra és türelemre inti a várost, tartózkodjék minden erőszakos tüntetéstől, nehogy (amit nem szívesen tenne) katonai karhatalommal legyen kénytelen fellépni. Zavaros időket élünk, úgymond, melyek-

[9]) Vár ik. 1859. évi 275. sz.

nek egy felsőbb hatalom fog irányt adni. Maradjanak nyugton és várják a viszonyok kifejlődését . . .

A jövő események ismét új reményekkel kecsegtették a honfiakat. — Aug. 17-én tartott gyűlés (1860. jk. 161. sz.) Czorda Bódog indítványára *Szt. István* ünnepének kegyeletes megtartása céljából küldöttséget menesztett Pestre, amely a Szt. István-társulat elnökénél bemutatván magát, szintén résztvett az ünnepélyben, melyet a hazafiaknak az ország minden részéből összegyülekezése valóságos nemzeti s politikai ünnepélylyé emelt. Itthon egyéb tüntetések is történtek aug. 20-án, és politikai célzatú lakomák is tartattak. A nemzeti kaszinó és az iparosok kaszinója rendezte azokat és testületileg jelent meg a díszes isteni tiszteleten. Ennek híre a város multkori igéretei után a kormányzóra igen kellemetlenül hatott, és aug. 26-án nagyobb szigort igér jövőben alkalmazni. — A községtanács szept. 14-ki gyűlésében (1860. jk. 195. sz.) sajnálatát fejezi ki ezen nem szándékos zavarok miatt, és a trón iránt több ízben kitüntetett hódolatára hivatkozván újra engedelmességet fogad.

17. Csonka alkotmány és a provizórium.

I. Ezalatt nagyon megnehezült a sors keze Ausztria fölött. — A szerencsétlen *solferinói* ütközet (jun. 24-én) befejezte az olaszországi hadjáratot, és a *villa-frankai* (jul. 8.) fegyverszünet értelmében Ausztria kénytelen volt *Lombardiát* átengedni *Napoleon*nak, aki azután *Viktor* Emánuelnek adta által.

Ezen szerencsétlen hadjáratnak legközelebbi eredménye volt az absolut kormány bukása Bécsben. Belátták már az udvarnál, hogy nem centralistikus utópiák adhatnak szilárd alapot a trónnak, hanem csak a népek szeretete. A császár bölcs elhatározásában az *alkotmányos*

úton óhajtá népei jólétét előmozdítani. Az átmenet mikénti létesíthetése iránti tanácskozásra a monarchia minden országából tapasztalt férfiak hivattak Bécsbe. S minthogy a magyarországi tanácstagok az ország alkotmányának visszaállítását sürgették, ennek legközelebbi eredménye lett az *1860. okt. 20-án* kelt *diplóma*, mely az egyes országoknak történeti multjokhoz képest, alkotmányt ad, úgy hogy minden koronaország (s ilyennek vették Magyarországot is) belügyeit legszélesebb körű autonomiával intézhesse; azonban megbizottakat küld egy *közös* birodalmi tanácsba (Reichsrat) amely az államegység reálunióját biztosítsa. — Az *absolutismus* helyébe tehát *csonka alkotmányt* kapott az ország.

A szerb Vajdaság és a temesi Bánságra vonatkozólag pedig szintén okt. 20-án gróf *Mensdorff-Pouilly* Sándor altábornagy küldetett ki csász. biztosnak, hogy „minden nemzetiség és vallásfelekezetbeli előkelő személyiségek meghallgatása után" a császárnak jelentést és a szabályozást illetőleg javaslatot terjeszszen fel. — A csász. biztos nov. hó közepe táján érkezett Temesvárra, és már dec. 27-én kelt ama csász. rendelet, amely ezen terület különállását megszünteti és azt ismét az anyaországhoz visszacsatolja, mire aztán 1861. elején a régi vármegyék is újra szerveztettek[1]).

Szabadkán is azonnal alkotmányos mozgalmak támadtak. Minthogy az *1860. dec. 27-én* kelt legmagasabb elhatározás értelmében, melyet a dec. 31-ki hivat. bécsi újság hozott, városunk is visszakerült az anyaországba, és az okt. 20-án kelt diplóma által engedélyezett alkotmány védsáncai e városra is megnyittattak: *Flatt* mindjárt

[1]) Midőn az 1861. apr. hó elején Karlovicán tartott szerb nemzeti kongressus azon mesterkedett, hogy a vojvodina szerb alapon újra szerveztessék és a közhazától ismét elszakasztassék; városunk közgyűlése jun. 10-én (jk. 318. szám) Temes vármegyének ama törekvés ellen intézett és máj. 7-én kelt körlevelét hő pártolásba vette és örömmel jelenté ki, hogy ama szerb kongressusra küldött szabadkai képviselők is határozottan a szakadás ellen nyilatkoztak.

1861. jan. 2-án rendkívüli községtanács-ülést hívott össze, minthogy a körülmények ily változásánál fogva az alkotmányos életre való átmenetelre nézve némi előmunkálatok szükségesek voltak. Flatt András országos fejedelmi biztos és tanácsfőnök azonban erre felhatalmazást még nem kapott volt; s minthogy erre a város önkormányzati jogánál fogva nincs is hivatva, másrészt pedig Flatt a városi hatóság alkotmányos alakítását semmiképen hátráltatni nem akarta: — azért elnöki székéről az *átalakítási* s *szervezési* teendőkre nézve lelépett; azonban kijelenté, hogy a polgári és a gazdasági ügyek kezelését továbbra is fogja vezetni, míg a szervezés befejeztével tisztét törvényes utódjának adhatja által s erre felsőbb helyről felhatalmaztatik. — Erre közakarattal *Zomborcsevics* Ferenc községtanácsos és 1848. évi főjegyző választatott meg ideiglenes elnöknek, és elhatároztatott, hogy következő napon nyitott ajtók mellett közös képviselői és tanácsülés fog tartatni a visszakebelezési legfelső elhatározásnak kihirdetésére és a szervező munkálatokkal kapcsolatos teendőknek megbeszélésére; s azon gyűlésre már *Kuluncsics* István mint 1848. évi polgármester hivatott meg elnöknek.

Sajnos, hogy e gyűlés jkönyve elveszett, s így csak sejthetjük, hogy ama dec. 27-ki csász. elhatározást mily általános örömmel s lelkesedéssel vették tudomásul, és hogy *Flatt*nak eddigi buzgó működéseért s derék, ügyes kormányzásáért s tapintatosságáért hálás elismerést szavaztak.

A jan. 25-én tartott képviselői gyűlésben, melyben Flatt és a tanácsnokok is résztvettek, felolvastatott a „csász. kir. apost. felségnek“ jan. 16-án Magyarország összes népeihez intézett *manifesztuma*, melyben az alkotmány visszaállítását jelenti és bizalmat s közreműködést kíván. Felolvastatott továbbá a helytartótanács jan. 21-én kelt intézvénye, mely az országgyűlésnek megnyitását ápr. 2-ra jelenti. — Végre a városi tanács által a főtárnokhoz egy városi alkotmányos tisztikarnak az 1848. évi törvények

értelmében tartandó szervezése iránt tett felirata következtében a helytartótanács elnökségének[2]) jan. 23-án kelt leirata is olvastatott, mely szerint a város *helyhatósági* önállásának visszaállítása tekintetéből szükséges újjászervezésének vezetésére a tárnokmester által pacséri *Szucsich* Károly m. kir. udv. tanácsos, aranykulcsos és m. kir. hétszemélyes tábla ülnöke, különben szabadkai születésű, bizatott meg. Az eddigi tanács és képviselő testület a szervezés teljes befejezéséig hazafiúi kötelességének ismerje eddigi minőségében pontosan eljárni.

Szucsich az 1848. évi 23. tc. 11. §-a értelmében a tisztújító szék elnökének választatván, *jan. 31-én* ama tcikk értelmében a tisztújítási munkálatokat el is kezdte. Kijelenté, hogy a tisztikart teljesen az 1848. évi alakban szeretné visszaállítani; de az 1860. évi okt. 20-ki császári diploma a *bíróságot* az országgyűlés intézkedéséig jelen állapotban hagyandónak rendeli. Erre *Szkenderovics* János képviselő azt mondja, hogy az 1848. évi alapon állva, törvénytelennek kell tartania minden azóta tett és a hazai törvényekben nem gyökerező rendeletet; azért óvást tesz a *bíróságok* fenállása ellen. Eltűri, hogy az országgyűlés intézkedéséig megmaradjanak; azonban jogosnak nem ismerheti ezen állapotot. A közgyűlés is hasonlót vallott; és nehogy az ideiglenes fenállásából jövőre valamiképen jogcímet lehessen alkotni, ünnepélyesen óvást tesznek ellene. Ezután megállapíttatik a szervezetbe felvett tiszti személyzet száma, egy bizottság a fizetéseket állítja össze; a választóképesek összeirására bizottságok küldetnek ki, és a hivatali pályázatok határnapjául febr. 8-ka tüzetett ki. Febr. 9-én előbb *Kuluncsics* István mint 1848. évi polgármester az 1848. évi alkotmányos tisztikar nevében lemond, mire egy 16 tagu kijelölő bizottság választatott. Febr. 11—16-ig volt a *tisztújítás*. A piacon felállított sátorban *Mukics* János választatott a nép szavazata által polgármesternek *Kulun-*

[2]) A tárnokmester és a helytartótanács elnöke Majláth György volt.

csics István ellen, főbiró lett *Szkenderovics* János, főkapitány *Lénárd* Máté, főügyész *Czorda* Bódog. Febr. 16-án a körönkint már megválasztott 189 városi képviselő névsorát is beterjesztik, s ezek közé több országos nevezetességű egyén is választatik. Végre bizottságok küldettek ki a működni megszünt eddigi tisztviselőkartól a pénztárak és a város tulajdonát képező minden ingó s ingatlan vagyonának s a hivataloknak átvételére. — A helytartótanács is felkéretik, hogy az alkotmányos élettel úgyis össze nem férő *csendőri* intézmény minél hamarabb véglegesen megszüntettessék.

A tisztújítás és a szervezkedés teljesen befejeztetvén, *febr. 20-án* volt az első alkotmányos tanácsülés, febr. 27-én pedig az első nyilvános közgyűlés, amely mindjárt Pest vármegye felirata alapján a jan. 16-ki manifesztumban foglalt jogsérelem ellen feliratot készíttetett (kgy. 2. sz.) s e célra kiküldetett: *Zomborcsevics* Ferenc, *Czorda* Bódog, *Antunovics* József, *Biró* Antal, *Hofbauer* Máté és *Mukics* Ernő[3]).

Az *árva*-ügyeket a tanács febr. 26-án vette által. S miután Ő felsége az országbirói értekezlet javaslata alapján a még fenállott *cs. kir. bíróságok*nak is feloszlatását és a *törvényes bíróságok* életbeléptetését határozta el: az *igazságszolgáltatási* alkotm. jog is újra a városhoz jutott, amit az országbirónak apr. 17-én kelt rendeletéből a közgyűlés apr. 22-én nagy lelkesedéssel vett tudomásul; és a bírósági ügyek átvételére tekintélyes bizottságot küld ki, amely apr. 25-én kezdte az átvételt[4]). S így városi hatóságunk régi hatáskörét ismét visszakapta.

Márc. 20-án az *országgyülési* követek választattak meg: az I. kerületben *Czorda* Bódog, aki mint városi főügyész az országgyűlés tartamára szabadságot kapott a várostól, a II. kerületben *Vojnics* Lukács.

[3]) A szerkesztés utóbbinak munkája volt.

[4]) Az 1861. tanácsjk 607., 1428., 1588. sz.

Az alkotmányos élet útja meg volt egyengetve, az egész nemzet örvendett a dolgok ily fordulatán. S hogy alig visszakapott féltett kincsöket megvédjék s oltalmazzák: a városok és a vármegyék rokoni és testvéri érzületben irnak át egymásnak, kölcsönös pártolás és összetartás végett minden alkotmánysértő tény ellen; megosztják közösen a nemzeti és hazafiúi örömet és búbánatot, amitől annyi év óta el valának tiltva. Mily szép példáját adták ismét a törvényhatóságok a nemzetiség s a honszerető érzelmek mintegy családias nyilatkozatának! — S városunk mindjárt — ha nem is irányadó — legtöbbször az *elsők* között van, amely alkotmányos érzelmektől áthatva, megunva a hosszú önkény kormányát, bátran s férfiasan kiáll az *absolutismus* visszaélései és túlkapásai ellen és buzgólkodik az „*átkos kényuralom*“ utolsó nyomait is eltüntetni. Igy mindjárt az első közgyűlésen óvást tett az ellen, hogy az országgyűlés *Budára* hivatott össze és nem *Pestre*, ahová pedig az 1848. törvény rendeli. — Ugyanakkor *Fiume* ostromállapotát kéri megszüntetni és ezt az országhoz visszacsatolni. Márc. 11-én *Asbóth* Lajos 1848-diki honvéd-dandárparancsnoknak a hazai törvények ellenére történt elfogatása és az országból kihurcoltatása ellen tesz óvást, s annak visszaadatását követeli (kgyűl. 54. sz.)

Márc. 12-én a közgyűlés (88. szám a.) közakarattal és egyhangúlag kimondá, hogy az 1848. évi törvények értelmében szervezkedett; s azért, habár magánosakat időközben teendő e nemű törvénytelen adófizetésekben, úgy a *bélyeg* használatában nem akadályoz is, de maga a saját jogügyeiben bélyeget nem fog használni, mert az törvénytelen. — Hasonlóan törvénytelennek mondja a *borfogyasztási*-adót, s azért ennek bérlőjének Tóth Lajosnak ezen adó behajtására semmiféle karhatalmat nem fog adni (89. sz.) Jul. 9-én élénk lelkesedéssel fogadta és pártolta Temes vármegyének jun. 4-én kelt körlevelét a bécsi miniszteriumnak hazánkra törvénytelenül s alkotmányellenesen még folyvást gyakorolt befolyásának megszüntetése iránt stb.

A nemzeti ügy harcosai és bátor szószólói voltak a többi között: *Mukics* János polgármester és öcsese Ernő, *Czorda* Bódog főügyész rokonszenves logikájával, *Szkenderovics* János főbiró kérlelhetetlen radikalismusával, akik e mozgalmas napokban annyi évig tartott kényszerhallgatás után nagy szólamú, alkotmányos szellemű s lelkesedett beszédekben védték az alkotmányt és ostoroztak minden hatalmi visszaélést.

II. Azonban az alkotmány hajnala sok vészfelleget is hozott magával.

Az 1861. év azzal köszöntött be, hogy a törvényhatóságok Pest vármegye példájára országszerte *megtagadták az osztrák kormánytól az adót.* S minthogy az nem országgyűlésen vettetett ki, s így alkotmányos szempontból törvénytelen volt; ennek beszedésénél a közreműködést is határozottan megtagadták. Azért a császár apr. 19-én kelt udvari rendelettel az adókivetés és behajtás körüli eljárást közvetetlenül a csász. kir. kerületi pénzügy-igazgatóságokra ruházta, amelyek felülről kapott utasításaik szerint felhatalmaztattak az adót önállóan és szükség esetében katonai karhatalommal is behajtani. — Erről a magy. kir. helytartótanács apr. 24-én kelt intézvénye által értesült a városi tanács apr. 29-ki ülésén (jk. 588. sz.) Szabadka polgármestere is megtagadta a közreműködést; azonban ha valaki önként fizette le adóját, attól elfogadtatott.

Ezen felső intézkedés következtében *Jenei* Károly adóbehajtó bizottsági tag Zomborból ide átküldetett, aki a helybeli pénzügy-őrségi biztossal a polgármesternél megjelenvén kijelenté, hogy a közadót erőszakkal is be fogja hajtani. A polgármester a városi közönség nevében úgy nyilatkozott előttök: hogy a törvénytelenül kivetett adónak önkéntes befizetését nem gátolja ugyan, de annak behajtását az 1504. évi 1. tcikk tilalmánál fogva mint alkotmányos tisztviselő nem vállalja magára. — A polgármester e nyilatkozatát máj. 6-án a tanács is (jk. 666. sz.) ma-

gáévá tette és meghagyta a városi adószedőnek, hogy az adópénztárba behozott pénzt már egy apr. 16-ki közgyűlési végzés értelmében (jk. 201. sz.) *ne adja át önként* a csász. adópénztárba, sem a kiküldött csász. bizottságnak.

Máj. 8-án a csász. adóbehajtási pénzügyőri biztos újra megjelenvén a polgármester előtt, ez a tanács határozatát tudatá vele. A biztos azonban kijelenté, hogy falragaszok által tettlegesen elkezdte már működését, és utasítása szerint — ha a tanács a közreműködést megtagadja — nyomban az erőhatalmat is alkalmazza; úgy hogy a polgármestertől kezdve valamennyi tanácsnokhoz 20—50 katonát fog beszállásolni, akiket az illetők tartoznak élelemmel és egyéb szükségessel ellátni, míg az adót le nem fizetik. A tanácsülés tartama alatt az adópénztárból a benne levő pénzt erővel el is vitték. — Az erőszakoskodás dacára a tanács máj. 8-án a 671. sz. alatti végzésében (melyet a következő provizórium uralma alatt beragasztottak és olvashatatlanná tettek) újra kimondja, hogy a fenemlített 666. számú határozatához továbbra is ragaszkodik; nehogy azonban az idegenek általi pénzszedés vagy talán hívtelen nyugtatványozás következtében az önként fizetők megkárosíttassanak: megengedtetett az adószedőnek, hogy az önként fizetőktől az adót elfogadja és könyvecskéikben pontosan nyugtassa.

Máj. 9-én sok képviselő és egyéb városi urak jelenlétében ismét rendkívüli tanácsülés tartatott, miután az adó erőszakos behajtására küldött pénzügyőri bizottság „kiméletlen és illemet nem ismerő modorban s szokott fenyegetőzés mellett“ máj. 8-án kérdést tett a tanácsnál: vajjon el fogja-e rendelni az adóhátralék haladéktalan befizetését és fog-e segédkezet adni a behajtásra? A válaszra máj. 9-ki délutáni 6 óráig fognak várni, mire aztán kénytelenek lesznek erőszakos végrehajtást alkalmazni. — A tanács erre a katonai önkénykedéssel való fenyegetés dacára most is (tanács jk. 672. sz.) mint már többször

kijelenti, hogy a 666. és 671. számú végzéseknél méltányosabb eljárást nem igérhet, de nem is akar. Egyúttal a karhatalom alkalmazása esetében előforduló minden zavarért a felelősséget magáról elhárítja. A jogsérelem miatt a tanács a közgyűlés jóváhagyása reményében sebes posta utján a helytartótanács előtt panaszt emelt.

Erre máj. 11-én rendkívüli közgyűlés tartatott, amelyen sokan élénk színekkel festék „a zsarnok hatalomnak önkényen alapuló törvénytelen s kiméletlen intézkedését.“ Erre a közgyűlés is (jk. 215. sz.) a tanácsnak ideiglenes intézkedéseit (a 666., 671. és 672. sz.) jóváhagyva megerősíti. Továbbá elhatározza, hogy a katonai erőszak alkalmazásából származó kártétel a tisztviselőknél, úgymint a magánosoknál a város közvagyonából lesz megtérítendő! A tanácsnak az ősi törvények értelme ellenében segédkezet nyújtani szigorúan megtiltatik; aki mégis ilyesmit tenni merészkednék, az ellen a hivatkozott törvénynek egész szigora fog alkalmaztatni. A csász. pénzügyőri hivatalokkal minden hivatalos érintkezés egyszer mindenkorra megtiltatik. Azonkívül megbizatik a polgármester (jkv. 216. sz.) hogy a város tulajdon birtoka után járó adótartozásra vonatkozólag — ha újra alkalmatlankodnának nála — jelentse ki a csász. bizottságnak, hogy a csász. kormány 1849. óta a katonai kórház ellátásáért és a katonai élelmezésért sokkal többel tartozik a városnak, mint amennyi a követelése; mielőtt tehát erre vonatkozólag érdemleges határozat hozatnék, a kölcsönös követelések összeszámítása szükséges[1]).

Ily hangon beszéltek akkor az egész országban.

Pertics Ambrus városi adószedő a jun. 10-én egybegyült közgyűlésnek (jk. 268. sz.) azon sürgős jelentést teszi, hogy épen imént a közgyűlés alatt egy erőszakos adóbehajtó bizottsági tag két fegyveres zsandárral jelent

[1]) Hasonlóan nyilatkoztak szept. hóban is, kgy. jk. 481. sz.

meg hivatalában és az adókönyvecskéket követelte, de ő nem adta ki. — A közgyűlés nehezteléssel vette tudomásul e zaklatást és a könyvek kiadását újra is szigorúan eltiltja; egyszersmind meghagyja az adószedőnek, hogy hivatalát zárja el és egy időre szüntesse be hivatalos működését; csak netaláni erőszaknak engedjen.

Azonban ezzel az adóbehajtókat nem riasztották el. Már másnap jun. 11-ik reggelén egész osztály katonaság volt a városház előtt felállítva egy ezredes parancsnoksága alatt. Ezekből egy százados kapitány két pénzügyőr kíséretében a polgármester hivatalába ment fel és tőle a városi adókönyveknek kiadatását követelte. A polgármester kijelenté, hogy az adót és ennek behajtási módját is törvényellenesnek tartja s e részben segédkezet nem fog adni semmi áron. Ha azonban erőszakot szándékoznak alkalmazni, nem fog ellenszegülni, nem levén erre hatalma. Erre a kapitány az adópénztár kulcsait követelte, mert különben kénytelen lesz a kintlevő erőhatalmat venni igénybe. A kulcsok nem lévén a városházán, siettek az adószedőt saját házában felkeresni: de azt már nem lelték otthon. Erre előleges jelentés nélkül a polgármesterhez 9, egyik adószedőköz 8, másikhoz 6 lovas katonát szállásoltak be erőszakkal, akik a szűk udvarban kényök szerint garázdálkodtak és ezer alkalmatlanságot tettek. S minthogy ennek sem volt a kivánt eredménye, egy hét mulva minden tanácsnokhoz is 6—6 lovast szállásoltak. S ez 10 napig tartott. Jun. 22-én az ezredes egy kapitányt küldött a polgármesterhez, hogy ez intézkedjék, hogy az adópénztár ma kinyittassék; azonban határozott tagadó választ kapott. Midőn később a polgármester hivatalába indult, ismét egy dzsidás osztályt látott a városház kapuja előtt. A két ezredes közbefogta és hivatalszobájába kisérte fel, ahol komoly szóval az adókönyvek átadását követelték, A polgármester most is kijelenté, hogy az erőszakot meggátolni nincs ereje; de azért az ő rendeletére a pénztár

nem fog kinyittatni; s minden felelőséget magáról elhárít azokra, akik az erőszak eszközlői lesznek. Erre az adópénztárnokot és az ellenőrt, akiket szintén, de eredménytelenül az adóhivatal kinyitására felhívtak s már reggel óta őriztek, hogy hazulról ne távozhassanak, katonai fedezet alatt bekisérték és fenyegetések közt kényszeríték, hogy a folyosón felállított fegyveres katonaság előtt az ajtókat felnyissák; mire azután a hivatalból az 1859—61. évi 43 drb adó számla-könyvet és a készpénzt is fegyveres kisérettel a csász. adópénztárba vitették[2]).

Ezen könyvekből most megtudván, a városi lakosság közül ki fizetett már, s ki maradt még adós? utóbbiak ellen a katonai kényszert kezdték alkalmazni.

A katonaság pedig minden kigondolható gorombaságot, faggatást, károsítást s brutalitást követett el; — s pedig sokszor rendszeres utasítás szerint sáskamódon dőzsöltek s garázdálkodtak a házakban s rongálták a bútorokat s épületeket, mintegy ellenség földére rászabadított féktelen vad csorda. Ez volt hazánk újkori *tatárjárása.*

Ezenkívül más csapás is látogatta hazánkat ez évben: a keleti *marhavész*, mely azonban városunkat megkiméltе.

III. Eközben az *országgyülés* is apr. 6-án elkezdette működését, s az egész ország bizalommal, reménynyel kisérte munkálkodását. De alig egy hónap múlva érzékeny veszteség érte nemcsak e törvényhozó testületet, hanem egész hazánkat. Máj. 7—8. közti éjjel t. i. váratlanul kimúlt széki gróf *Teleki* László kitünő hazafi és jeles országgyűlési képviselő. E fölötti országos gyászban városunk is sújtva érezvén magát, egy rendkívüli tanácsülés máj. 9-én ünnepélyes gyászszertartást rendelt megtartani, amire (minthogy Teleki ref. vallású volt) *Sziládi* László helv. hitv. lelkész Halasról hivatott el városunkba. Ez máj. 15-én a barátok temploma előtti téren felállított gyászszínű sátor alatt mintegy 4 ezernyi hallgató közönség je-

[2]) Az 1861. kgy. jk. 340. sz.

lenlétében isteni tiszteletet és alkalmi beszédet tartott, melyet megelőzőleg a város minden tornyaiban egy teljes óráig zúgtak a harangok. A beszéd után a város költségén nagy díszebéd volt. — A városi közgyűlés pedig (jk. 214. és 219. sz.) mély fájdalmának kifejezése céljából az utókorra is maradandó emlékül külön *gyászjelentést* bocsátott ki[1]) és a barátok terét *Teleki-tér*nek nevezte el. Ugyanaz alkalommal (kgy. jk. 220. sz.) *Deák* Ferenchez üdvözlő illetőleg bizalmi feliratot küldének.

A nemzet azonban az eddig történtekkel nem volt megelégedve; keveselte az októberi *diplomát* és az 1861. febr. 26-ki *pátenst;* a közvélemény határozottan az 1848. évi törvények visszaállítását követelte. A pesti országgyűlés alkotmányos jogait s nemzeti függetlenségét feláldozni nem

[1]) A „Gyásznyilatkozat" szövege ez: Széki gróf Teleki László meghalt! — E gyászhir futotta be az egész hazát. E kebelrázó eseményt könyezi az egész nemzet. — A nagy veszteség felett, mely a két testvérhazának annyi csapás és szenvedés után elérzékenyült idegzetére egyiránt sujtólag és fájdalmasan hatott, Szabadka város közönségének keble sem maradt fogékonytalan, közönyös. Hazánk gyásza a mi gyászunk is. Szivünk ütereiben nemzetünk közös törzsének azonos vére csergedez; a részvét, bánat, fájdalom is csak azonosak lehetnek. — Ki s mije volt Teleki a magyarnak? megfejtésül szolgáljon a haza általános keservének általános kitörése,

Tizenhárom hóval azelőtt siratták a „legnagyobb magyart" most siratjuk a „kipótolhatlan hazafit."

A nemzet e két nagy fiának titokteljes és végzetes kimultán, honpolgári hitvallásunk szentháromságának két tétele ingattatott meg alapjában: a hit és a remény. — Hisz kinek nem lehetett rendületlen hite, megtörhetlen bizalma Széchenyiben, kinek szeplőtelen honszerelméről dicső múltjának minden nyoma oly fényes tanuságot tesz? — És ki nem esüngött reménytelten csak legközelebb is Telekin, s ki nemvárta tőle sikeres és becsületes megoldását országos ügyünknek?

S mindkettő nincs többé!

Hitünkben megrendülve, reményünkben lehangolva: szeretetünket ápoljuk még épen és sértetlenül szívünkben, lelkünk ama halhatatlan érzelmét, melyet a mostoha hatalom gyilkoló fegyvere egyelőre elnémíthat ugyan, de örök időre ki nem irthat soha.

Keblünk e szent gerjedelmét ajánljuk fel imádott hazánknak, hogy annak áldozó oltárán hitünkben újból erősödjünk meg; reményünkben újból épüljünk fel mert csak így lehetünk méltók Teleki László gyászolására.

Isten legyen irgalmas hazánk sorsa, nemzetünk jövője felett. — E gyászos szemfödél: utolsó takarója legyen keserveinknek.

akarván, elfogadta *Deák*nak történeti nevezetességű *feliratát.* Alkotmányos és hazafias érzelmeiért a közgyűlés aug. 12-én *Probojcsevics* János prépost indítványára az országgyűlési képviselői háznak bizalmi s illetőleg üdvözlő feliratot küldött (kgy. 403. sz.)

Miután tehát a függő jogkérdések megoldása a bécsi központosító kormány kívánsága szerint nem sikerült, az országgyűlés *aug. 22-én* feloszlattatott — anyagi haszon nélkül, de annál több erkölcsivel.

A mi követeink is hazatérvén, *Czorda* Bódog szept. 11-én igen lelkes beszédet tartott az országgyűlés működéséről, amelyet a közgyűlés lelkesedéssel hallgatott végig, egész *szövegét* a jkönyvbe vétette (kgy. 473. sz.) és hálás elismerését nyilvánította az egész képviselőháznak az alkotmányos jogok védelmében kifejtett buzgalmáért.

A dolgok ily fordulata miatt Pest vármegye példájára a vármegyei tisztviselők országszerte lemondtak, annál is inkább, mert a katonaság beavatkozott az igazságszolgáltatásba. Pest vármegye körlevelére ezen ügyben a mi városunk közgyűlése is szept. 11. és 12-én intézkedéseket tett azon esetre, ha a városi közgyűlés is alkotmányos jogaitól erőszakkal megfosztatnék; de ama határozatokat tartalmazó 474—476. számú jkönyvi pontok a következő hatóság által teljesen olvashatatlanná tétettek. Mégis a 476. szám kinyomattatván, betűszerinti szövege megmentetett.

Ezen pont alatt a városi közgyűlés azon esetre, ha netán a képviselőtestület a tényleges hatalom által felfüggesztetnék, vagy feloszlatnék, a következő határozatokat hozta:

„1-ször: Elvárja a közgyűlés a város alkotmányos tisztviselőitől, miszerint helyeiket mindaddig megtartandják, míg azokról nyilt erőszak által el nem mozdíttatnak, vagy míg a hazafias becsületesség őket azokról lelépni nem kényszeríti.

2-szor: A közgyűlés felfüggesztése vagy feloszlatása

esetére megbízza a jelenlegi tanácsot a közgyűlés teendőivel is, kivévén a közjogiakat.

3-or: Az állandó bizottmányok utasíttatnak, hogy a város érdekében tovább is ernyedetlenül működjenek.

4-szer: A jelenlegi, valamint az ezek helyére jövőben netán alkalmazandó tisztviselők és bizottmányi tagok minden a város vagyonát és jogait illető eljárásukért felelősek.

5-ször: Óvását nyilvánítja a közgyűlés a város vagyonának és jogainak minden törvénytelen megsértése és csonkítása ellen, s figyelmezteti a város egyes polgárait is azon felelőségre, mely őket érni fogná, ha a város vagyonának és jogainak megsértéséhez bármi módon segédkezeket nyújtanának.

Végre ugyanezen határozat 3-ik pontjára vonatkozólag az állandó gazdasági bizottmány tagjaiul Hoffmann Ferencz tanácsnok ur elnöklete alatt, Sziebenburger Jenő tanácsnok, az előadó jegyző, a városi számvevő, úgyszinte Beke Gyula, Valicsek Béla, Zombortsevits Ferenc, Czviin Márton, Vukov Pál, Vidákovits Misó, Gábry Károly, Hoffmann Mátyás idb., Jankovits Mihál, Szkenderovits Ivó, Vojnits purcsár Kozma, Nagy István, Rudits vránits Pál, Bacsich Mihál, Balázs Bertalan, Misurai Antal, Németh Péter, Probojcsevits János, Zélits Máté, Miloszávlyevits István, Tuba Zakár, Vojnits Gábor, Bóbits János, Krnyaiszki Máté és Mukits Ernő képviselő urak közakarattal és egyhangúlag megválasztattak. — Jegyzette: Hofbauer Máté, főjegyző."

A közgyűlés azonban szokott módon tovább folytatá működését és több nagyfontosságú helyi közérdekű intézkedést tett. Csak két izben kelt ki hevesen és remonstrált a helytartótanácsnak kétrendbeli intézkedése ellen, midőn ez a honvédek özvegyei' és árváinak felsegélésére *külön* segítő-egyesületek alakítását eltiltá (kgy. 508. sz.) és midőn új magyar-német szövegű utazási igazolványokat (utileveleket) parancsolt meg (548. sz.)

Hasonlóan erélyes hangon védte féltett alkotmányos jogait, midőn a helytartótanács szept. 25-én kelt intézvényében egy szept. 18-án kelt csász. rendelet értelmében a szab. kir. városok gyűlési jkönyveit is magának legföljebb 8 nap alatt a felügyeleti jog gyakorolhatása végett felküldetni rendelé. A közgyűlés okt. 15-én (550. sz.) ez ügyben azt határozta, hogy a jegyzőkönyveket felküldi a helytartótanácshoz *évnegyedenkint*, de jkönyvileg kijelenté, „hogy tiltakozik a nmélt. m. kir. helytartótanács minden olyas gyámkodási törekvése ellen, mely a törvényhatóságok törvényes autonomiájával ellenkezik; kijelenti továbbá, hogy jkönyveit nem a parancsolt engedelmesség kötelességéből, hanem egyedül azért terjeszti fel, hogy azon jkönyvek, melyek a közgyűlésnek egyrészről *közjogi*, másrészről *községgazdászati* életének történetét foglalják magokban, az *országos* levéltárba tétetve bizonyítsák az utókor előtt is, hogy e város tisztikara és képviselő testülete híven kezelték egyrészről a községnek hitökre bízott vagyonát, és hogy másrészről e város törvényhatósága a törvényesség teréről soha le nem tántorodott; hanem törekedett mindig becsülettel megállani azon alapon, melyen magát az *1848. évi* szentesített törvényekhez híven szervezte“[2]).

De már nem sokáig volt alkalma a közgyűlésnek hazafias és alkotmányos érzületének ilyetén kifejezésére.

A nov. 4-én tartott közgyűlésen (jk. 559. sz.) *Czorda* Bódog férfias komolysággal még felszólalt az udvari kancelláriának a *vármegyei* gyűléseket országszerte betiltó rendelete ellen; és a közgyűlés a többi szab. kir. városokhoz is pártolás végett elküldendő feliratban a helytartótanácsnál keres orvoslást. — Másrészt *Szkenderovics* János főbiró indítványára *Szcitovszky* János Magyarország hercegprimásához is köszönő s üdvözlő feliratot határoztak

[2]) Apr. és máj. hónapokban a közgyűlés (208. és 267. sz.) erélyesen tiltakozott Bács vármegye alispánjának azon alkotmányellenes ténye ellen, hogy e szab. kir. várost független önkormányzata dacára a telecskai szolgabirósághoz akarta sorozni.

azon férfias buzgalmáért, hogy a főkancellárhoz intézett iratában sikra kelt az alkotmány mellett.

De ezekre a közgyűlésnek már nem volt érkezése. Ő reá is ki volt már mondva a halálitélet, amiről gróf *Forgách* Antal főkancellár *nov. 5-én* Bécsből értesité a polgármestert.

Ezen rendelet teljes szövege (kgy. jk. 580. szám) a következő:

„Nemzetes úr! Ő cs. és apostoli kir. Felsége, mint a mellékletből látható, f. évi nov. 5-én kelt legfelsőbb kéziratával Magyarországban számos helyhatóságok féktelenkedése által lehetetlenné vált kormányzás és közigazgatás tovább nem halasztható rendezése végett erélyesebb intézkedések életbeléptetését múlhatlanúl szükségesnek vélvén, mindaddig, míg ezen múlólagos átmeneti rendszabályok hatályban maradnak, amennyiben ezek a m. kir. helytartótanácsnak és a helyhatóságoknak jelen szerkezete mellett nem foganatosíthatók, mind a magy. kir. helytartótanács testületi hatáskörét ideiglenesen felfüggeszteni és a még létező összes megyei, nemkülönben kerületi bizottmányok és szab. kir. városi *képviselő*-testületek *feloszlatását* elhatározni s egyszersmind elrendelni méltóztatott; miszerint némely a közrend és a személy- és vagyon biztonsága ellen elkövetett bűnös cselekvények a rendes polgári fenyítő bíróságok illetősége alul kivétetvén, a *katonai* bíróságokhoz utasíttassanak. — Mely legfelsőbb határozatokról kellő tudomás, maga alkalmazása és tüsténti kihirdetés végett oly megkereséssel sietek uraságodat értesíteni, miszerint a kormányzása alatt létező városban a feloszlatott bizottmánynak bármi ürügy alatti összejövetelét feltétlen személyes felelőség terhe alatt gátolni szíveskedjék. Uraságod hazafiságától egyszersmind elvárván, hogy további intézkedésig a közigazgatási ügyeket Ő felségének világos legfelsőbb parancsához képest a jelenlegi tisztviselők által

ezeknek saját felelősége alatt akkép fogja vezettetni, hogy a közszolgálat félbe ne szakadjon."

Ezen rendeletnek a nov. 11-én tartott rendkívüli közgyűlésen történt ünnepélyes kihirdetése után a városi *képviselő testület* feloszlatottnak jelenté ki magát. Egyúttal azonban a polgármester az összes *tisztikar* nevében is beadja ennek testületileg történt lemondását (kgy. jk. 581. sz. és tanácsjk. 2466. sz.)

Ezen okmány szövege a következő:

„Mi Szabadka szab. kir. város alkotmányos tisztviselői ezennel kijelentjük, hogy hivatalos állásunk — a f. hó 5-én kelt azon legfelsőbb csász. leiratok és udv. rendeletek után, melyek a m. kir. helytartótanács eddigi hatáskörének felfüggesztésével és a megyei s kir. városi bizottmányok és képviselő testületek feloszlatásával az ország *alkotmányát megszüntetik* és a büntető igazságszolgáltatás legfontosabb részének a *katonai bíróságok* illetőségéhez lett utasításával egy, törvényeinkben nem gyökerező *kivételes állapotot* hoznak létre — tarthatlanná vált. Lelkiösmeretünk és eskünknél fogva, s alkotmányszerűleg nem cselekedhetünk; kötelezve érezzük magunkat arra, hogy hivatalos állásunkat letegyük, amint hogy azt választóink kezébe ezennel le is teszszük. — Ezen lemondási nyilatkozatunkat két példányban sajátkezűleg aláírva, ezek egyikét a városi levéltárba leteszszük, másikát pedig városi tanácsunk útján a nagyméltóságú magy. helytartótanácsnak azon kérelemmel terjesztjük fel, hogy hivatalhelyeink betöltése iránt haladéktalanúl intézkedni kegyeskedjék. Kelt Szabadkán, 1861. nov. 11."

Ezen okmány *Mukics* János polgármester és az összes tisztikar sajátkezű aláírásával ellátva a tanácshoz tétetett által, hogy ez a helytartótanácshoz küldje fel.

„Erre a polgármester a közgyűlést véglegesen feloszlottnak jelenté ki és érzékeny szavakban vett búcsút a képviselő testülettől, amely a hazát éltetve férfias ko-

molysággal a „*Szózat*“-ot énekelve hagyta el a tanácskozó termet, odahagyva a törvényes ösvényt, melyen alkotmányos helyhatósági jogainak érzetében, hazafiúi kötelességeinek teljesítésében magát senki által nem engedé felülmúlatni s csakis kizárólag az óhajtott közjó előmozdításában ernyedetlenül közreműködött.“ — Ezen szavakkal végzi a jegyző az utolsó közgyűlési jegyzőkönyvet.

Az alkotmányos élet tehát ismét megszünt. A közgyűlés feloszlattatott, a tisztikar pedig önként mondott le; ideiglenesen azonban új intézkedés leérkeztéig a tisztviselők még hivatalban maradtak, és a tanács nov. 25-ig még tartott nehány ülést. Ezen napon érkezett le a helytartótanács nov. 13-án kelt intézvénye (tanácsjk. 2587. sz.) melynek értelmében a tisztikar tömeges lemondása — minthogy a közügyek és a város jólétére igen káros hatású lehetne — nem fogadtatik el. Hanem a tisztikar összes tagjainak személyes szigorú felelőség terhe alatt komolyan meghagyatik, hogy e részben teendő felsőbb intézkedésig hivatalukban megmaradni s kötelességöket, tiszti teendőiket pontosan és híven teljesíteni elmulaszthatatlan kötelességöknek ismerjék.

Ugyanakkor hirdettetett ki a helytartótanács nov. 17-én kelt s a polgármesterhez intézett másik rendelete is (tanácsjk. 2588. sz.)

„F. hó 16-án kelt udv. rendelet értelmében a szab. kir. városok ülései csak minden *nyilvánosság kizárása* mellett tarthatók, és az ellenszegülők katonai bíróság elé lesznek állítandók. Miről c. uraságod tudomás, alkalmazkodás és a városi tanácsesal leendő tudatás végett értesíttetik; e rendelet szigorú teljesítése iránt egyébiránt c. uraságod, mint a tanácsülések elnöke tétetvén különösen felelőssé.“

A jegyzőkönyv szavai szerint:

„Ezen két rendű kegyes intézvény tudomás végett egész terjedelemben a jkönyvbe vétetni és az utókornak

maradandó *szomorú emlékül* a levéltárba letétetni rendeltetett."

„A kegyes intézvényben meghagyottakra vonatkozólag pedig a nmélt. magy. kir. helytartótanács feliratilag alázattal értesíttetni rendeltetik aziránt, hogy Szabadka város *tisztikara*, hivatalos állása a *bekövetkezett alkotmányellenes* események által *tarthatatlanná* válva, leköszönését felsőbb helyre benyújtva csupán és csakis kizárólag a közjó, a közrend és a béke minden áron fentartása érdekében folytatja hivatalától felmentéseig működését; de a szentesített alkotmányos törvényekbe ütköző rendeleteket a népek ezrei előtt adott hivatalos szent esküje megszegése nélkül továbbra foganatba tenni nem lévén hatalmában, *újonnan* és alázattal kéri magát a továbbrai hivatalos kodástól mielőbb kegyesen *feloldatni*. — Ugy tovább, hogy az 1848. évi XXIII. tcikk 26. §-a értelmében a városoknak *közgyülései* úgy mint tanácsülései is nyilvánosan tartatni rendeltetvén a tanácskozást eskűszegés nélkül zárt ajtók mellett s titkosan folytatni nem lehetvén, a *polit. tanácsülések* tartása is ezennel *megszüntetettnek lenni kijelentetett*, s a tanács mint politikai hatóság és árvaszék teendőinek teljesítésével további intézkedésekig a polgármester úr elnöklete alatt egy *választmány* bizatott meg.

Ily polgári tárgyú bizottmányi ülésen olvastatott fel dec. 23-án (2853. sz. a.) Bács vármegye kir. biztosának *Piukovics* Ágoston dec. 20-án kelt levele, melyben e város hatóságát értesíti, „hogy Ő cs. kir. apostoli felsége f. évi *nov. 5-én* kelt legfelsőbb kéziratával a szab. kir. városok *képviselő testületei*nek feloszlatását is elrendelni móltóztatván, rendkívüli ezen intézkedése következtében a szab. kir. városok *belügyeikre* nézve s *biráskodás* tekintetében kiváltságos állásukban meghagyatván a *megyei kormányszék* mint kir. biztosok *hatósága alá helyeztettek*. — Midőn ezen legmagasabb kegyelemből reá ruházott kir. biztosi tisztnél fogva Szabadka szab. kir. városi összes közigazgatási,

törvénykezési és egyenes adózási ügyeinek kormányát ezennel kezeibe veszi, tudatja, miként *Mukics* János polgármester úrnak kir. helytartó úr Ő excell. f. hó 16-án kelt magas rendelete által a város összes tisztviselőinek nov. 11-én tömegesen történt hivatalróli lemondása következtében a városi tanácsnak s tisztviselői karnak újbóli szervezésével kegyesen megbizatott. — Mielőtt az e részbeni kiküldetéséhez fogna, kötelességszerű tiszte szerint tekintetes polgármester urat s általa az összes városi tisztikart hivatalos teendőinek folytatására felhívja s azt emlékezteti, miként a hivatalbóli tettleges visszalépés törvényesen csak a hivatalnak valóságos átadásával eszközölhető, s hogy az sem a lemondás feljelentésével, sem annak elfogadásával nem azonosítható. Ő felsége legmagasabb rendeletén kivül a józan ész és igazság egyenlően igazolják ezen szabályt annál is inkább, mert a tisztviselői karnak nemcsak a képviselő testület, hanem Ő felsége magas kormánya s a kormányzott városi lakosság irányában is meg vannak kötelezettségei, melyek a tisztikar rögtönzött lelépése által veszélyeztetnének. — Ennélfogva a leköszönt tanácsnak és tisztikarnak minden egyes tagjától kötelességérzetébe helyezett bizalommal elvárja, miszerint méltányolva mind az ország kormányzata, mind pedig a hűsége- és gondviselésére bízott köz- és magánérdekek iránti kötelmeit a f. évi nov. 5-én kibocsájtott legfelsőbb parancsnak alattvalói hűséggel engedelmeskedve hivataluknak folytatólagos ellátását s tiszti teendőinek hű teljesitését honpolgári kötelességének ismerendi mindaddig, míg e városi hatóság szervezése iránt általa a szükséges óvintézkedések megtétetnek, s ez után a hivatalok rendes átadására mód és alkalom szolgáltatik. — Felhívja tovább e város polgármesterét és tisztikarát, legyen méltányos türelemmel, terhes feladata sok nehézségei között is gondoskodni fog, hogy a helyek mielőbb új tisztikar által betöltessenek és *senki akaratja ellen* sokáig hivatalához kötve ne tartassék.“

Ezen rendelet azonban már csak az említett választmányt találta.

IV. Tehát 1861. nov. 5-én függesztetett fel az ország rövid alkotmányos élete, és helyébe egy új ideiglenes állapot lépett, az új *provizórium*. A megpróbáltatás újabb nehéz napjai következtek a nemzetre. Gróf *Pálfi* Móric tábornok lett az ország polgári és katonai kormányzója és nov. 8-án foglalta el helytartótanácsi elnöki székét; gróf *Forgách* Antal lett a kancellár. A vármegyékbe új tisztikar *neveztetett* ki, a sajtószabadság megszoríttatott, a politikai és a sajtóvétségekre egyaránt katonai törvényszékek állíttattak fel.

Szabadka város Bács vármegye hatósága alá került, melynek kormányzója s egyszersmind kir. biztos *Piukovics* Ágost, biztosi megbizott pedig *Kovacsics* első alispán lett[1]). A városi helyhatóságot ideiglenesen a polgári tárgyú *bizottmány* vitte még *Mukics* János polgármester vezetése alatt. — A helytartótanács az év vége felé *Flatt* Endrét nevezte ki új polgármesternek, akinek, miután magát kellően igazolta, készségesen átadták a helyhatóságot. *Flatt* erre 1862. jan. 14-én az újonnan kinevezett s előre értesített tisztikarral tanácsülést tartott. Ezen először is *Piukovics* Ágoston kir. biztosnak jan. 12-én kelt rendelete olvastatott fel, amelylyel az új tisztikart nevezte ki s pedig a helybeli városi közgyűlés által már 1861. évi febr. 1-én és 11—14-én megállapított tiszti fizetésekkel. — Főbiró lett *Milutinovics* Szvetozár, főkapitány *Vojnics* Tunics Gergely, gazdasági tanácsnok *Czurda* Ede, azonkívül még 3 közigazgatási és 6 törvényszéki tanácsnok neveztetett ki; főjegyző lett *Szarvasi* Ede, főügyész *Manojlovics* Emil stb.

[1]) Midőn a kir. biztos 1864. jan. 19-én a város összes ügyeit a maga jogkörébe akarta vonni, a községtanács az 1860. okt. 20.-ki diplomára hivatkozott, amely a szab. kir. városok autonómiáját visszaállította, és a helytartótanácshoz fordult panaszával, amely a város felfogását helyesli; mert a városok csak a helytartótanácsnak vannak alávetve, a kir. biztos pedig a város autonomiáját nem szüntetheti meg. (1864. kgy. jk. 145 sz.)

— A kinevezett egész tisztikar névsorának felolvasása után Piukovics biztos megjelent a gyűlésben, mire Flatt polgármester előtte leteszi hivatali esküjét, köszönetet mond a tisztikar nevében a kegyes kinevezésekért és az uralkodó ház iránti hű ragaszkodásáról biztosítja. S miután erre a tisztikar is letette az esküt, a biztos mindnyájokat hivatali kötelességök pontos teljesitésére szólitá fel, s végre azt mondá: hogy az *apostoli* király e rendkivüli viszonyok szülte *kivételes* állapotot minélelőbb beszüntetni, országgyűlést összehívni és az ősi alkotmányt ismét visszaállítani szándékozik. —

Városi *képviselőket* is újból kellett kinevezni, s ezekkel Flatt febr. 10-én tartá az első *községtanácsi* gyűlést. A képviselőknek egy része alkotmányos érzületének sérelme nélkül a kinevezést el nem fogadhatván, meg sem jelentek; akik pedig megjelentek, azok örömmel igérték közreműködésöket a város jólétének emelésére s ennek jeléül a szokásos fogadás megerősítésére egyenkint kezet fogtak a polgármesterrel. — Hogy ezen községtanácsból sem hiányzott a hazafias érzelem, mutatja azon tény, hogy a tanácsterem díszére *Széchenyi* István és *Deák* Ferenc életnagyságú olajfestményű képeit készíttették[2]). Ezek mellé máj. 1-én a király képét is megrendelték.

Az 1861. évi tisztikar pedig 1863-ban *majális* címén tavaszi mulatságot rendezve maga köré gyűjté a város hazafias érzelmű intelligenciáját, s ez alkalommal is tántoríthatatlan ragaszkodását fejezte ki az 1848. évi törvényekhez.

Különben az 1863. és 1864. év a honfi bú- és gyász mellé nem csekély országos csapást is hozott; sok nyomorúság és inség látogatta meg az országot, s a nép e miatt adóját nem fizethette; azonban mégis katonai karhatalommal kiméletlenül hajták azt be a szegénység még

[2]) Ezeket Jakobei Károly pesti festő készitette 872 frtért. A király képét 450 frton vették.

nagyobb elkeseredésére. — Az 1863. évi nyár oly forró és száraz volt, hogy a kutak is kiszáradtak, a legelőkön és szántóföldeken elhalt a fű s a vetés; sokan könyörögtek a városhoz, hogy az elcsigázott szegény barmok tengetésére megengedtessék a városi erdőkben a fák galyait lelegeltetni[3]). — A nagy inség enyhítésére városunk a bécsi nemzeti banktól 300 ezer frt kölcsönt vett fel (inség-kölcsön), minthogy saját pénztárai is üresek voltak. Az inségesek lélekszámát itt 21 ezerre teszik. Ezekből legalább négy ezer embert a város tartott el télen által kenyérrel, mások egyes vagyonosabbaknál részesültek a legszükségesebb élelemben, a szt.-ferencrendű barátok is naponkint 20—30 szegényt láttak el. Mintegy két ezer asszonyt kenderrel látott el a város, hogy télen át fonással tartsák el magukat s családjokat; azonkívül vetőmagot is vásárolt a tanács és osztogatott szét a kisbirtokos földmívelők között és kisebb-nagyobb kölcsönöket is adott a felvett pénzből. Hogy a munkaképes férfiaknak is keresetet szerezzenek, a tervezett *alföldi vasút* építésének megkezdését is sürgették. A következő 1864. tavaszán el is kezdődött a munka. Minthogy azonban a vasúti töltések iránya épen a *kalvárián* át terveztettek, előbb ezt kellett onnan a város által e célra kitűzött u. n. sörházi telekre a zombori kapu mellett átvinni. A papok buzdítására a nép versenyezve mintegy szent ereklyéket hordotta el onnan gyalog a legkisebb köveket is az új helyre.

Erre márc. 14-én a szegedi kapúnál kezdették el a vasúti munkákat, melyekre a város mintegy 600 napszámost állított oda. *Flatt* polgármester tette az első kapavágást, és *Czorda* Bódog vitte az első talicska földet a város minden rendű és rangú lakosságának tömeges jelenlétében[4])

[3]) Ezen szomorú évekről eleven költői rajzot ad Jókai Mór A szerelem bolondjai című regényében.

[4]) Az első vasuti vonat 1869. szept. 11-én jött által Szegedről; egész csendben és ünnepélyességek nélkül adatott át a közforgalomnak az alföldi vasút.

Még a múlt 1863. év végén dec. 13-án igen heves szélvész is dühöngött, amely szintén nagy károkat okozott a városban. A téli nagy fagy pedig az őszi vetést sokhelyt annyira megrontá, hogy tavaszszal egész táblákat újra kellett bevetni[5]).

18. Az uralkodó és a nemzet kibékülése. Befejezés.

Az ideiglenes kormányzás ideje is vége felé járt már. *Deák* Ferenc örökké nevezetes *husvéti cikke* 1865-ben megtörte a jeget és egy közeli jobb jövő reményével kecsegtette a honfikedélyeket. Jun. 8-án legfelső határozattal a mindenható *Schmerling* önkényuralma megszüntettetett, és a magyar nemzet ügye gyorsan haladott az óhajtott cél felé. *Zichy* Hermann kancellárt a hazafias érzelmű, bár conservativ *Majláth* György, *Pálfi* helytartót pedig báró *Sennyei* Pál főtárnokmester váltotta fel. Erről a mi városunk is értesülve, a jul. 14-ki közgyűlés[1]) lelkesedéssel küld hódoló feliratot az új kancellárhoz; aug. 5-én pedig (jk. 298. sz.) a bucsúzó Pálfi Mórichoz hála-[2]), *Sennyei*-hez pedig üdvözlő s hódoló feliratot intéz.

Dec. 10-re már az *országgyülés* is összehivatott. Ezen örvendetes hirt a szept. 25-én tartott városi közgyűlés határozata szerint a magyar nemzeti zászló kitűzése mel-

[5]) Az 1866. év is igen szerencsétlen volt, roppant szárazság és éhség nagy nyomoruságot hoztak az országra.

[1]) Az 1865. évi kgyűl. jk. 278. sz.

[2]) Ennek szövege a következő: Azon magas érdemek, melyeket excellenciád mint Magyorsz. kir. helytartója a nemzeti ügy mellett szigorú igazsága és a viszonyok helyes méltánylása által oly dicsőségesen szerzett, valamint nagylelkü elbucsúzása, melylyel Exc. nehéz állásából lett lelépését az országgal tudatá, kedves kötelességgé teszik Szabadka város közönségének, hogy az összes lakosság nevében mélyen érzett hálás köszönetét kifejezze azon nagyszerü müveért, miszerint a féktelen szenvedélyeket a maguk medreibe visszaterelte s az által a higgadt felfogásnak ösvényt tört, mely lehetségessé tette, hogy felséges urunk és királyunk a közjó veszélyeztetése nélkül a nemzetnek rég táplált óhajtását valósíthatván, a kiegyezkedés kérdését foganatba vétethette. stb.

lett a főjegyző magyar nyelven és *Matkovics* Miklós dalmát nyelven hirdette a városház erkélyéről a piactéren összegyült népsokaságnak. Egyes 1848-asok, mint *Hofbauer* Máté a jövő iránti teljes bizalommal ismét városi hivatalokat vállaltak.

Országgyűlési követeink *Czorda* Bódog és *Vojnics* Lukács *Deák* Ferenc elveit vallották. Az országgyűlés dec. 14-én meg is nyittatott, és az egész ország lelkesedéssel fogadta a trónbeszédet, melyben a király kijelenté, hogy a Schmerlingtől felállított *jogeljátszás* elvét elveti és hogy a függő kérdéseket alkotmányos úton kívánja elintézni. Ezen országgyűlésnek az volt feladata, hogy az uralkodó és a nemzet között a teljes egyetértést és kibékülést helyreállítsa.

Az egyezkedés fonalát 1866-ban egy időre a most kitört porosz s olasz háború szakasztotta meg, amely az alkotmányos vérmes reményeket is újra lehűtötte; sőt általános volt a káröröm az osztrákok veresége fölött, amit a háborúra való toborzás — mely a hajdaninak valóságos karrikaturája volt — még fokozott. A porosz háború a *königgrätzi*-szadovai (1866. jul. 3.) ütközettel Ausztriára szerencsétlen véget ért. — Most pedig a *kolera* miatt nem lehetett a kiegyenlítést folytatni.

Szept. hóban városunkban is alakíttatott egészségügyi bizottság, és a kolera okt. közepe táján a szomszédban és Tavankut pusztában jelentkezett is, városunkat magát azonban kikerülte.

S miután ezen baj is elmúlt, az országgyűlés 1866. nov. 19-én újra megnyilt. Városunkban is megélénkült az országgyűlés alatt a társadalmi élet. A nemzeti kaszinóban két párt képződött. Az egyik kész volt a legszélső engedményekre, és csonka miniszteriummal is megelégedett volna; de az értelmiség nagy többsége nem tágított s csak annyival akart megelégedni, amennyit az u. n. 67-es bizottság s annak 15-ös albizottsága az országgyűlésen *Deák* vezetése alatt engedhetőnek mondott.

A háború szerencsétlen kimenetele a bécsi kormányt is engedékenyebbé tette Magyarország iránt; a magyar képviselőház is az 1848. évi törvényeknek a monarchia *közös* érdekeinek kivánata szerinti módosításához fogott: s így a kiegyezés is csakhamar ténynyé vált.

Egy 1867. febr. 17-én kelt leiratában a király az ország alkotmányának jogfolytonosságát elismerte és gróf *Andrássy* Gyula elnöklete alatt kinevezte a felelős magyar *miniszteriumot*, amely febr. 28-án tényleg átvette a kormányt; minek következtében báró Sennyei Pál is a helytartóság vesetésétől és az ország közigazgatási kormányától felmentetett.

Szabadkán a febr. 26-án tartott közgyűlésen hirdette ki *Flatt* polgármester a febr. 18-án kelt kir. leiratot, mely által hazánk alkotmányát visszaállította és nemzeti kormányt léptettetett életbe. „Az egyeduralmi rendszer fájdalmas emlékű fellegei eloszlattattak, és a nemzet szellemi és anyagi felvirágzásának hajnala felderült.“ — Lelkesedésében a közgyűlés a királyhoz hálafeliratot, gróf *Andrássy* miniszterelnökhöz pedig, úgy báró *Sennyei*hez mint az alkotmányos küzdelmek egyik fáradhatatlan előharcosához, valamint *Deák* Ferenchez, a nemzet bölcséhez, üdvözlő feliratokat küldött. A nemzet öröme a közóhajnak teljesülése fölött még inkább fokozódott, amidőn *I. Ferenc József* 1867. jun. 8-án királylyá is *koronáztatta* magát és így a kiegyezést ezen szent ténynyel is megpecsételte. A koronázásra felmenő vármegyei lovas banderium költségeihez városunk is 100 frttal járult, mert rosz pénzügyi állapotai miatt sajnálattal nem küldhetett fel külön lovasokat; sőt külön küldöttséggel sem képviseltethette magát, hanem e tisztet azokra bizta, akik maguk költségén külömben is felutaztak az országos s nemzeti szent ünnepélyre. A királyi pár dicső példáját követve azonban városunk is 10 ezer frtot (5 éven át 2—2 ezret) szavazott meg a *honvéd-alapra* (kgy. jk. 10. és 36. sz.)

De amint az országgyűlésen mindinkább közeledtek a kiegyezéshez, Szabadkán az eddigi egyetértés épen azon módon bomlott fel. Egyik rész az 1861. évi tisztikart akarta egészben visszahelyezni, míg a másik rész új restaurációt, rendes tisztújítást kivánt.

A magy. kir. belügyminiszternek apr. 8-án kelt rendeletével, amelyben Szabadka város közönségét arról tudósítja, hogy az alkotmány visszaállítása következtében a szab. kir. városok is független törvényhatósági jogaikat visszanyerték, felhívta a várost, hogy a tisztújítást az 1848. évi törvények 23. cikke értelmében megtartani siessen.

Nagyban folyt a *korteskedés* egyfelől *Mukics* János 1861. évi polgármesternek, másfelől *Lénárd* Máté 1849. évi vészbiró és 1861. évi főkapitánynak pártja részéről. Lénárd részén volt a városi intelligencia nagy többsége és a polgárság zöme; Mukicsot csak kevés honoracior pártolta, de mellette volt a nép alsó osztálya. — A *Vojnics* Lukács tisztújítási elnök alatt máj. 4—20-ig tartott restaurációban a Vojnicsoktól pártolt *Lénárd* Máté választatott meg polgármesternek Mukics János ellenében, főbiró lett *Czorda* Bódog, főkapitány *Hideg* Árpád, főjegyző *Tarnai* Károly.

A bukott párt emberei most országos és városi ügyekben egyaránt ellenzéket képeztek, amely igen hevesen és szenvedélyesen támadta meg a másik pártot, és így az egyenetlenkedés társadalmi térre is átvitetvén az eddig barátságos viszonyban élő családok között is a visszavonás gyászos magva hintetett el. Az ellenzék országos iránya az 1868. márc. 4-én egy pest-szabadka-szegedi *csatornaterv* megbeszélése végett itt tartott értekezlet alkalmával az ellenzéki *Tisza* Kálmán éltetésével adott életjelt. *Madarász* József országgyűlési képviselő pedig a jun. 4-én tartott országgyűlési ülésen 131 községet említ az országban s ezek között Szabadkát is, amelyek az 1867. évi kiegyezési alappal meg nem elégedvén, az ellen kérvényt nyújtottak be. Ennek híre városi közgyűlésünket igen felhá-

borította, mert a *Deák*- vagy kormánypárti Szabadka részéről senki sem lehetett felhatalmazva egy-két ellenzéki miatt az egész várost annak hirdetni. Azért a polgármester és az egész közgyűlés (két szó kivételével) ünnepélyesen kijelenti, hogy a kiegyezési alapot híven pártolja.

Az ellenzék azonban szervezkedve, mint szabadkai *baloldal* 1868. dec. 19-én adta ki politikai hitvallásának *programmját*[3]), amely a helybeli *deákpártiak*tól megtámadva[4]) politikai röpív-irodalom keletkezett. — A balpárt fővezérei *Mukics* Aurel és *Szkenderovics* János voltak; a deákpártiak sorában kitűntek *Czorda* Félix, *Lénárd* Máté, *Antunovics* Mátyás, a legbefolyásosabbak voltak a gazdag *Vojnics*ok és rokonaik. A pártnak legnagyobb ártalmára volt néhány túlzó konzervativ, akik a vezetést magukhoz ragadván csökönyösségökkel s sértő nyilatkozataikkal a Deákpártot a nagy többséggel megutáltatták; míg a balpárt mindenféle korteseszköznek eszélyes felhasználásával a többséget teljesen megnyerte. Ennek következtében az 1869. évi márc. hóban tartott orsz. képviselőválasztásnál a deákpárt teljesen megbukott s *Mukics* Ernő és *Varga* Károly balpártiak választattak; másrészt az 1872. apr. 4—7-én tartott tisztújítás alkalmával is a balpárt győzött. A képviselő testület többsége *Mukics*-párti levén, pártfőnöküket választották meg polgármesternek. A tisztújítást az 1870. évi 42. tcikk értelmében, mint az új alkotású *városi főispánság* tisztére 1871. szept. 3-án kinevezett *Lénárd* Máté vezette. A tiszti helyek betöltése u. n. *megalkudás* útján történt, úgy hogy a helybeli *Bácska* (1872. évi 15. sz.) már a városi szerencsétlen viszályok végét merte reményleni. Az egyének fele részben az egyik s felerészben a

[3]) Aláirták: Mukics János, Aurel, Ernő; Szkenderovits János; Varga Károly és Elek, Vojnics Énok, ifj. Vojnics Lukács (Antalfi); Vermes Nándor, Trencsényi József; Csóvics Lőrinc, Vojnics-Purcsár Gergely.

[4]) Észrevételek a szabadkai baloldal pol. hitvallásának programmjára 1868. dec. 30. Aláirták: Antunovics József, Lajos, Mátyás; Zomborcsevics Ferenc és Vince, Váli Béla, Mánics Péter sat.

másik pártból vétettek. Igy lett *Mukics* János balpárti polgármester mellett a deákpárti *Pertics* Mihály főkapitány és *Szöregi* Antal főjegyző stb. A főjegyzőség betöltése hosszú küzdelem után mégis a főispán kívánságára dőlt el, s így a tanácsban a jobboldali (deák) párt maradt többségben, míg a városi képviselők nagyobb része balpárti volt. Ezen körülmény a főispánnak sok keserű napot okozott.

A balpárt mindjobban erősödött; a következő 1872. évi jun. 20-ki és az 1875. évi orsz. képviselőválasztáskor ismét *Mukics* Ernő és *Varga* Károly győzött, s pedig utóbbi izben az ellenök felléptetett *Zichy* Antal szabadelvűpárti, *Szitár* Dénes szélsőbali és *Antunovics* Mátyás most szabadelvű kormánypárti ellenében.

Az 1878. jun. 18—19-én *Gromon* Dezső főispán elnöklete alatt tartott városi tisztújításkor is *Mukics* János választatott polgármesternek, és az ő pártja, melyhez időközben az egész intelligencia csatlakozott, maradt a hatalom polcán. Azonban megindult egy új mozgalom, amelynek intézői a bunyevác népelemmel szövetkezve 1881-ben egyelőre *Varga* Károlyt buktatták meg és helyébe *Mamuzsics* Lázárt küldötték az országgyűlésre. Ezen új néppártot a *szabadelvű* kormánypárti *Antunovics* Mátyás és *Mamuzsics* Ágost és Lázár vezették, akik nemsokára az 1883. dec. 20-án tartott városi képviselőválasztásban is többséget szereztek. A polgármesterben megbuktatták annak pártját is, amely a polgármesternek még 1883. végén történt lemondása után mind az oldott kéve teljesen szétbomlott és a tért a hatalmas új pártnak engedte által. Ennek következtében a győztes többség mindjárt az 1884. orsz. képviselőválasztáskor mindkét országgyűlési képviselőt (Ivánka Imrét és dr. Horváth Móricot) kormánypárti programm alapján választotta meg.

Az új szabadelvű kormánypárt győzelmét az 1884.

október végén *Jankovics* Aurel városi főispán elnöklete alatt tartott tisztújítás tetőzte, amikor is *Mamuzsics* Lázár választatott meg polgármesternek.

Az előbbi sorokban vázolt városi pártmozgalmak hű képét az 1875. óta létező *helybeli lapok* tárják elénk, amelyek igen gyakran illedelemsértő modorban, sőt a szabad sajtó különben meglehetős tág határain is túlmenve szolgálták az általok vallott irányokat és személyi pártérdekeket. Pártcélokból alakíttattak a különböző *politikai olvasókörök* is; így 1871. nov.-ben a balpárti *Népkör*, és a *Deák-kör* (megnyilt 1872. jan. 1.) — Miután a volt *Deák*-párt és a *balközép*-párt 8 évi küzdelem után a haza nyomasztó helyzetének felsegélésére az országgyűlésen egyesült, és *Tisza* Kálmán, eddigi ellenzéki, 1875. márc. 2-án a kormányra jutott: a helybeli *Deák-kör* is „*Szabadelvű kör*“ nevet vett fel. Azonban az ellenpártiaknak itt helyben is ezen kör keretében tervezett egyesülése eredménytelen maradt.

A politikai pártoskodás szelleme a társadalmi élet minden rétegében viszhangra talált. Igy a többi között az 1868-ban keletkezett u. n. *jótékony nőegylet* kebelében 1870. dec. 11-én indítvány tétetett egy *apáca-leányiskola* felállítására, ami eleintén inkább csak sakhúzás akart lenni az uralkodó balpárt ellen; de miután ezen ügy Kalocsán is viszhangra talált, pietistáink addig feszítették a húrt, míg 1871. nov. hóban a nőegylet kétfelé vált. Az új, apácaellenes egyesület a *szeretet*ről nevezte magát; a régi pedig *első nőegylet* címén megalakulván, dec. 6-án küldöttségileg fordult Haynald kalocsai érsekhez, hogy az egyesület árvaházának fővédnökségét vállalja el, amit az szívesen igért, sőt a terheket is elvállalja. — Az apáca-ügyben heves tollharcz folyt a helybeli lapokban; a *Bácska* és utána a

Szabadka pártolták az eszmét, míg a *Bácskai Hiradó* élesen kikelt ellene. Azonban az érsek részéről kilátásba helyezett anyagi és szellemi támogatás folytán, a városi hatóság erélyes ellenkezése dacára, a miniszterium beleegyezésével az *apáca-zárda* 1874-ben tényleg felállíttatott és az érsek által szept. 20-án beszenteltetett.

Midőn az intelligencia is csatlakozni kezdett *Mukics* polgármesterhez: az uralkodó balpárt a *politikai* ellenségeskedések dacára is a város értelmi és alaki emelésére és felvirágoztatására minden lehetőt megtett. *Középületek* ugyan nem emeltettek vagy újíttattak, de a *népiskolák*, melyeknek száma *Lénárd* alatt nagyobbíttatott, különösen a pusztákon szaporíttattak, egy *polgári leány-iskola* teremtetett, és jelentékeny költséggel járult a város hozzá, hogy itt egy állami *nö-tanítóképző*-intézet is állíttatott fel. A *gymnasium* az állami intézetek magaslatára emeltetett és a behozott mérsékelt évi tandíj által ezen intézet modernizálása nagyban előmozdíttatott. — A város csinosodására pedig félreismerhetetlenül legtöbbet tett a város *kövezése*, amelyre 1878. apr. 29-én tétetett le az első kő. A közlekedés könnyebb lett, a piactér és a főutcák feltöltettek, szabályoztattak és fákkal ültettettek be. Mindez a tehetősebb lakosokban kedvet ébresztett az *építésre*, mások meg kényszerítve voltak erre, s a jó példa vonzott. Igy a város igen sok és díszes magánépülettel gazdagodott.

A város intelligenciája is nevezetes kontingenst nyert az 1882. dec. 5-én megnyilt pest-zimonyi vasút idehelyezett üzletvezetősége nagy személyzetében, mint már előbb a kir. törvényszék tisztikarában.

A *pest-zimonyi* vasút, amely itt találkozik az *alföld-fiumei*val, és amelyhez még az 1885. jan. 5-én megnyilt *bajai* szárnyvonal is járult: városunkból a közlekedést minden irányba megnyitotta és e várost egy nagy vidék központjává tette.

Ha a haladásnak igazán átérzett szüksége nem engedi majd megállapodni, idővel talán egy ideálisabb célra is fog a város törekedni, arra t. i., hogy *anyagi* jóléte mellett a vidék *társadalmi* és *szellemi* központjává is felküzdje magát.